

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALIKESIR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Haziran 2024, Cilt: 27- Sayı: 51
June 2024, Volume: 27 - Issue: 51
e-ISSN: 2651-4974

Haziran 2024, Cilt: 27- Sayı: 51
June 2024, Volume: 27 - Issue: 51

e-ISSN: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
BALIKESIR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Haziran 2024, Cilt: 27 - Sayı: 51
June 2024 Volume: 27 - Issue: 51

e-ISSN: 2651-4974

<https://dergipark.org.tr/baunsobed>

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Haziran 2024, Cilt: 27 - Sayı: 51

Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute
June 2024, Volume: 27 - Issue: 51

e-ISSN: 2651-4974

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed>

**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

Haziran 2024 Cilt: 27 Sayı: 51

SAHİBİ

Owner

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Balıkesir Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Yücel OĞURLU

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa OĞUZ

YARDIMCI EDİTÖR

Associate Editor

Arş. Gör. Talha Serdar SEZEN

ALAN EDİTÖRLERİ

Section Editors

Prof. Dr. Bayram ŞAHİN
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
Prof. Dr. Sinan AYTEKİN
Prof. Dr. Selvihan KILIÇ ATEŞ
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY
Doç. Dr. Alper UZUN
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN
Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa OĞUZ

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Statistics Editor

Prof. Dr. Mesut SAÇKES

DİL EDİTÖRLERİ

Language Editors

Öğr. Gör. Dr. Emrah ÖZDEMİR
Öğr. Gör. Dr. Nuriye DEĞİRMENCİ UYSAL

SEKRETERYA

Secretariat

Öğr. Gör. İbrahim Halil KAZOĞLU
Öğr. Gör. Dr. Merve AYSAN
Arş. Gör. İbrahim MİSİR
Özge ERDAL

BAUNSOBED KURUMSAL

Corporate Identity

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
*Balıkesir University The Journal of Social Sciences
Institute is a scientific refereed journal which is published
twice a year.*

YAZIŞMA ADRESİ

Correspondence

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü
Çağış Yerleşkesi 10145 BALIKESİR
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed>
Tel / telephone: 0 266 612 14 00 / 1401
Belgegeçer / Fax: 0 266 612 13 07
Elmek / E-mail: sbedergi@balikesir.edu.tr

**BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE**

June 2024 Volume: 27 Issue: 51

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Abstracted and Indexed in Following Indexes

ULAKBİM

Ebscohost

Akademik Kaynak İndeksi (ResearchBib)

Türk Eğitim İndeksi

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)

Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)

Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

DANIŞMA & YAYIN KURULU

Advisory & Editorial Board

Prof. Dr. Bayram ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KÖROĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇİMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Emrah ÖZKUL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fabio GRASSI (Sapienza University of Rome)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel OĞURLU (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Haneen ABUDAYEH (The University of Jordan)
Doç. Dr. Mirela NICHITA (Bucharest University of Economic Studies)
Doç. Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ (Priştine Üniversitesi)
Doç. Dr. Piotr NYKIEL (Jagiellonian University)
Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ivana PERICA (University of Split)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa OĞUZ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Olga GRZYBEK (University of Economics in Katowice)

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*

Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KONAK (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper Veli ÇAM (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ŞAHAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AYDEMİR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk ALPKAYA (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup BULUT (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ALGÜL (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Alper KURNAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan KOÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahattin YALÇINKAYA (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhun GÜLER (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebubekir BOZAVLI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ertan KUŞÇU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma SÖNMEZ ÇAKIR (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Güldane MİRİOĞLU KAVUK (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. İnci DURSUN (Gebze Üniversitesi)

REVIEWERS OF THIS ISSUE *

Doç. Dr. Necati ÇOBAN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Meryem Berrin BULUT (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuri Gökhan TOPRAK (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan YİRCİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda TEKELİ (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı ÖZBEK (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Simge KÖMÜRCÜ SARIBAŞ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Şenol BAŞTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife PEKKÜÇÜKŞEN (Karaman Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Sedat ŞAHİN (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Habibullah AKINCI (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Remziye EKİCİ ÇİLKİN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAŞARSOY (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hande UYAR OĞUZ (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TEMİZKAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre DOĞAN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül ERTEK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇALIŞKAN (Kastamonu Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Büşra EREN (Milli Savunma Üniversitesi)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER CONTENTS

DİL VE EDEBİYAT LANGUAGE AND LITERATURE

Araştırma makalesi / Research article

Rencontrer l'Autre de la perspective actionnelle via l'intelligence artificielle.....1

Yapay zekâ aracılığıyla eylem odaklı yaklaşımın Öteki'siyle buluşmak

Oğuz İbrahim DÜNDAR, Cihan AYDOĞU

Derleme / Review article

Ali Erdin'in öykü ve romanlarında Balıkesir'in kültürel değerleri.....17

Cultural values of Balıkesir in Ali Erdin's stories and novels

Betül ÖZTOPRAK

EĞİTİM BİLİMLERİ EDUCATIONAL SCIENCES

Araştırma makalesi / Research article

Ekonomik ve kültürel bağlam okuma başarısında önemli mi?

Okuma başarısı ile ilişkili öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlerin incelenmesi.....41

Is economic and cultural context important in reading success? Examining the variables of student, school and country levels related to reading achievement

Tunahan FİLİZ, Mustafa DEMİR, Metin KAYA, Kadir KAPLAN

İKTİSAT ECONOMICS

Araştırma makalesi / Research article

Ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarına etkisi:

Balıkesir'de bir uygulama.....57

The effect of economic literacy on consumer decision making styles: A research in Balıkesir

Bülent BAYRAKTAR, Cansel ERKAL

İŞLETME BUSINESS ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

The impact of the Covid-19 Pandemic on financial performance of airlines'

in terms of expenses and profitability: Turkish Airlines and Pegasus.....73

Covid-19 Salgının havayolu şirketlerinin finansal performansına giderler ve karlılık açısından etkisi: Türk Hava Yolları ve Pegasus örneği

Faruk DAYI, Issa Rajab Ali MOUSA

İÇİNDEKİLER CONTENTS

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik Türk dış politikasının paradiplomatik etkileri.....89
Paradiplomatic effects of Turkish foreign policy towards Central Asian Turkic Republics
Yasin Can GÖNÜLTAŞ, Hasan YAYLI

Araştırma makalesi / Research article

Türkiye’de yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetleri: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin Suriye’nin kuzeyindeki yeniden inşa çabalarına katkısı.....109
Cross-border activities of local governments in Türkiye: Gaziantep Metropolitan Municipality’s contribution to reconstruction efforts in northern Syria
Muhammet Fatih ÖZKAN, İbrahim Tanju AKYOL

Araştırma makalesi / Research article

Yerel yönetimlerde “ortak alanlar trajedisi” kavramı: Şanlıurfa büyükşehir belediyesi örneği.....127
The concept of "tragedy of common areas" in local governments: The case of Şanlıurfa metropolitan municipality
Sedat ULUGÖL, Alper BİLGİLİ

SOSYOLOJİ SOCIOLOGY

Araştırma makalesi / Research article

Hatay’da Amik Gölünün kurutulmasına giden yol ve toplumda bıraktığı izler.....143
Towards the drying of Hatay Amik Lake in history and its traces on society
Alim Koray CENGİZ, Mehmet YILDIRIM

Derleme / Review article

Politik sinema örneğinde anarşizm.....163
Anarchism in the example of political cinema
Alper KASIMOĞLU, Murat TAŞDAN

SPOR BİLİMLERİ SPORT SCIENCES

Araştırma makalesi / Research article

Lise öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Kastamonu örneği 183
Investigation of high school students' attitudes towards physical education and sports course in terms of various variables: Kastamonu case
Ebru ÜNAL, Ayşe Feray ÖZBAL

İÇİNDEKİLER CONTENTS

TURİZM TOURISM

Araştırma makalesi / Research article

**Otel işgörenlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin motivasyon ve iş tatminine etkisi:
Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama.....195**
*The effect of recreational activities on motivation and job satisfaction of hotel employees: An
application in five-star hotel enterprises*
Neslihan KAN SÖNMEZ

Araştırma makalesi / Research article

**Gastronomi ve mutfak sanatları eğitim programlarının incelenmesine
yönelik bir araştırma.....213**
*A research on examine the educational programs of the department of gastronomy and culinary
arts*
Kaan KASAROĞLU, Özgür SARIBAŞ, Mehmet Emre GÜLER

Araştırma makalesi / Research article

Yiyecek içecek işletme çalışanlarının teknolojik farkındalık düzeyleri.....227
Technological awareness levels of food and beverage business employees
Özlem PEKŞEN ARI, Rahman TEMİZKAN

Araştırma makalesi / Research article

Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı psikososyal risk faktörleri.....247
Psychosocial risk factors faced by individuals who accept a vegan lifestyle
Ayla SOLMAZ AVCIKURT, Ayşen ERTAŞ SABANCI, Dilek ÇOŞAN, Burcu KAYA

Rencontrer l'Autre de la perspective actionnelle via l'intelligence artificielle* Yapay zekâ aracılığıyla eylem odaklı yaklaşımın Öteki'siyle buluşmak

Gönderim Tarihi / Received: 05.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 30.04.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1414369](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1414369)

Oğuz İbrahim DÜNDAR**1

Cihan AYDOĞU²

RESUMÉ: Cette présente recherche représente l'une des trois axes de recherche de la thèse de doctorat intitulée : « Création D'un Agent Conversationnel Pour Une Classe De Français Langue Étrangère : Les Apports Et Les Limites ». Nous avons par le biais de cet axe observé si un changement important se présente avec l'utilisation des Agents Conversationnels dans l'apprentissage du FLE pour la notion de l'Autre, notion assez centrale dans le cadre de la perspective actionnelle. Nous avons aussi exposé, dans cet article, les avis des apprenants concernant l'utilisation des Agents Conversationnels en question. Nous avons, dans cette optique, créé au total huit Agents Conversationnels basés sur la logique d'arbre décisionnel comprenant les objectifs relatifs à l'expression écrite du niveau visé, du niveau B1+, tiré du volume complémentaire du CECRL (2020). Nous avons fait appel à la méthode descriptive qualitative pour parvenir aux objectifs de cette recherche. La recherche a été réalisée pendant le semestre de printemps de l'année académique 2021-2022 et a été limitée au niveau B1+ avec 12 apprenants qui ont choisi le cours d'expression écrite le deuxième semestre de la première année de licence du Département Français Langue Etrangère de la Faculté de Pédagogie de l'Université Anadolu. Selon les résultats de la recherche, nous pouvons constater que la grande majorité des apprenants ont été satisfaits de l'utilisation de l'Intelligence Artificielle dans leurs cours et que la sensation de réalité, plus précisément, de la présence de correspondance avec l'Autre, donc un francophone dans notre cas, a été assez forte pour pouvoir assurer un certain aspect naturel de la conversation.

Mots-clés: Agent conversationnel, FLE, Intelligence artificielle, L'Autre, TICE.

ABSTRACT: This research represents one of the three research axes of the doctoral thesis entitled "The Creation Of Chatbots For A French Foreign Language Class: Contributions And Limitations". Through this axis, we observed whether a significant change occurs with the use of Chatbots in the learning of French as a Foreign Language, particularly in relation to the concept of the linguistic other, a central notion within the framework of the action-oriented approach. In this article, we also presented the opinions of the learners regarding the use of the mentioned Chatbots. We created a total of eight Chatbots based on decision tree logic, incorporating objectives related to written expression at the targeted level—specifically, level B1+ derived from the complementary volume of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) (2020). A descriptive qualitative study was employed to achieve the objectives of this research. To carry out our research, we implemented the development research method. The study took place during the spring semester of the academic year 2021-2022 and was limited to level B1+, involving 12 learners who chose the written expression course in the second semester of the first year of the Bachelor's program in the Department of French as a Foreign Language at the Faculty of Education of Anadolu University. According to the research results, we can observe that the vast majority of learners were satisfied with the use of Artificial Intelligence, specifically Chatbots, in their courses. The sense of reality, particularly the perception of correspondence with the Other, a francophone in our case, was strong enough to ensure a certain natural aspect of the conversation.

Keywords: Artificial intelligence, Chatbots, FFL, ICTE, Linguistic Other.

* Cet article fait partie d'une thèse de doctorat rédigée par le premier auteur sous la direction du deuxième auteur.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, oidundar@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9574-6125>

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi caydogdu@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1065-8581>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literature review

The action-oriented approach, advocated by the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), considers the learner as a social actor who must be able to accomplish tasks in real life. It differs from the communicative approach, which focused on learning communication, by emphasizing action and interaction. In the action-oriented approach, language is no longer a simple tool for communication, but a means of acting. The tasks proposed to learners must be authentic, that is, they must correspond to situations that they could encounter in real life. They must also be complex, that is, they must require the learner to use a variety of linguistic and communicative skills. The action-oriented approach has important implications for the practice of foreign language teaching. It requires teachers to create a classroom environment that fosters interaction and learning by doing.

Methodology

A descriptive qualitative study was conducted to evaluate the integration of Chatbots (CBs) in French as a foreign language (FLE) classes. The study was conducted during the spring semester of 2022, with a group of B1+ level learners.

The CBs were designed using decision tree logic and included objectives related to written expression. They were accessible to learners via a website and blog, as well as a mobile app.

The following research questions were asked as part of the study: Can CBs help to address the limited presence of the linguistic other?; What are learners' opinions of using CBs?

Findings and discussion

Towards the end of the semester, where the research was conducted, a group discussion was held with the learners. The strengths and weaknesses of learning with artificial intelligence (AI) were deliberated, emphasizing the effective use of technology in the classroom and the diversity of selected topics.

Some learners compared the AI approach, to a traditional written expression course, highlighting the active aspect of employing technological means. The experience of writing emails instead of letters was perceived as contemporary and more practical.

Learner feedback underscored the significance of diverse topics, steering clear of monotony and fostering heightened interest. The use of technology was commended for its productive and higher-quality aspects, providing varied possibilities such as online self-correcting exercises.

Certain learners expressed reservations regarding the "human/robot" aspect of AI, but the majority appreciated the proximity to the human voice and simulated reality. Improvement suggestions were put forth, including the incorporation of voice messaging and the ability to write separately on the same subject.

Learners expressed a favorable inclination towards the ongoing use of AI in education, emphasizing its effectiveness, enhanced motivation, and articulating their desire to involve this technology in their future courses as French as a Foreign Language instructors. Despite some reservations, the overall conclusion is positive regarding the impact of AI on the learning of written expression in the French as a foreign language context.

In examining the presence of the linguistic Other within the framework of action-oriented approach, a division emerged in the comments, with some considering the machine akin to the "human voice" and others holding the opposite view. The learners' impressions of AI ranged from a simulated experience of the "as if" scenario to a sense of reality. Although actual action within the action-oriented approach was not present at this stage, as elucidated earlier citing Rosen's works, the objective cannot be an absolute transition to action without adequate preparation based on the situation, topic, or language proficiency level.

The learners' opinions on the use of AI, constituted the focus of our final research question. The majority of learners expressed satisfaction with the integration of AI into their courses. Their evaluations

highlighted several topics, including the effective use of technology in the classroom, punctuality, and the diversity of selected subjects.

Learners overwhelmingly appreciated the use of AI in FFL courses for written expression, finding it more suited to contemporary reality. The use of AC fostered a self-corrective attitude among learners, serving as a guide in their learning processes. The study revealed the feasibility of creating a realistic illusion, the presence of mutual support among learners during AC use, effective remote implementation, and the motivating influence of freedom of choice. Additionally, the study highlighted the impact of AI on learner autonomy, particularly in writing strategies, emphasizing the importance of planning and the role of AI guidance in enhancing control strategies in writing.

Results and recommendations

The results of the study show that CBs are an effective pedagogical tool for teaching French as a foreign language. Learners appreciated the freedom of choice offered by CBs, as well as the opportunity to interact with a virtual partner.

However, the study also highlighted some challenges to using CBs in FFL instruction. It is important to provide a written presentation of CB use to facilitate learner understanding. It is also important to ensure that CBs are free of technical errors to maintain the illusion of reality.

The results of the study showed that CBs can be an effective tool for addressing the lack of native speaker presence in FFL classes. Learners reported that they appreciated the opportunity to practice their written expression in an authentic environment.

Introduction

L'utilisation des moyens technologiques pour des fins pédagogiques, se manifestant dans les classes de langues depuis les années 60 avec l'avènement de la méthode audio-orale, a pris largement sa place en étant jusqu'à nos jours discutés sous plusieurs aspects pour différents domaines de l'apprentissage.

Avec le changement de paradigme résultant de l'intégration des outils technologiques dans notre vie de tous les jours, l'impact de ceux-ci sur l'apprentissage en a été évidemment assez puissant. L'apprentissage change de forme pour ne plus rester ni individuel ni interne mais se transforme de façon intégrée et liée aux moyens technologiques disposés. Par conséquent, la question du comment et pourquoi intégrer les moyens technologiques présents dans notre vie de tous les jours à l'enseignement s'impose. La question devient davantage problématique avec l'ajout d'une autre question : est-ce utile de les intégrer ?

Cette demande d'intégration, puisant sa légitimité de l'importance de l'inclusion massive de la technologie dans toutes ses formes dans nos vies, se justifie aussi dans le cadre des approches d'enseignement. Surtout avec l'avènement de la perspective actionnelle prônée depuis 2001 dans l'apprentissage des langues étrangères dont l'objectif principal est « de former un acteur social » (Puren, 2002 : 60) ; un acteur social qui agit, co-agit avec l'Autre. Avec un changement d'agir de référence, « communiquer avec les autres mais aussi (...) agir avec les autres » (Dündar, 2021, p. 210), la division se concrétise en deux formes d'exécution : préparer l'apprenant à agir dans le contexte de la classe (Aydoğu et Dündar, 2020, p. 78) (ce qui existait déjà) et faire agir directement l'apprenant (le changement est bel et bien clair à ce point). En vue de ce que nous venons de dire, une difficulté essentielle apparaît dans l'apprentissage des langues étrangères, du français dans notre cas, dans les pays assez loin du bain linguistique de la langue apprise : celle de la présence de l'Autre, de celui avec lequel l'apprenant est censé agir. Certes, l'action, dans la classe réalisée par et avec les apprenants, est et restera sûrement utilisable mais n'y a-t-il pas d'autres moyens ayant le potentiel de faire sortir l'apprenant de la limite de l'action avec celui qui n'en sait pas plus que lui ? À ce point-là, parmi plusieurs choix qui se présentent, nous voyons une nécessité imminente d'étudier la voie technologique. Plus précisément, celle de l'utilisation des agents conversationnels - celle-ci se montrant efficace dans plusieurs travaux (Goda et al., 2014 ; Ahmad, 2019 ; Kim, 2019 ; Jeong 2019 ; Tu, 2020 ; Smutny et Schreiberova, 2020) sur différents aspects de l'apprentissage (Heller et al., 2005 ; Shawar, 2017 ; Haristiani et al., 2019 ; Pereira et al., 2019 ; Gonda et Chu, 2019 ; Nghi, Phuc et Thang, 2019 ; Chen, Vicki Widarso et Sutrisno, 2020 ; Cheng, et al., 2020 ; Ouatu et Gifu 2021) que ce soit pour remédier à ce manque de représentant de la langue cible avec lequel l'apprenant est censé agir ou en tant qu'aide à l'apprentissage ou autres aspects que nous exposerons en détail plus bas.

Littérature relative

La perspective actionnelle (désormais PA), prônée par le Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues qui se présente comme une « base commune pour l'élaboration de programmes de langues vivantes, de référentiels, d'examens, de manuels, [de cours], etc. » (CECRL, 2001 : 9), depuis sa publication datant de 2001, pris la place première dans l'apprentissage des langues étrangères.

La perspective en question, n'est pas – comme il en était le cas dans les successions de méthodologies – une réaction aux approches précédentes mais un apport dans l'optique de combler les lacunes de celles-ci. La PA établie « une continuité avec la méthodologie communicative et fonctionnelle » (Rosen, 2009 : 36) en ne déclarant aucune rupture avec les approches/méthodologies/méthodes précédentes ; « le Cadre, lui, n'instaure aucune rupture » (Richer, 2009 : 17). Plus précisément, il est possible de dire que la PA a repris certaines notions de l'approche communicative pour en ajouter d'autres. La notion clé comprise dans ces ajouts serait sûrement celle de l'acteur social et d'agir social, car justement, la PA « propose de former un acteur social » (Puren, 2002 : 60).

La langue dans cette perspective de type actionnel n'est plus considérée en tant que moyen de communication comme il en était le cas dans l'approche communicative avec laquelle « on n'apprenait plus la langue, on apprenait la communication » (Bourguignon, 2006 : 59), mais comme un moyen d'agir individuel à travers un agir social, donc une coaction avec l'Autre, son coactionnaire. Selon Bento (2013 : 4), l'action, dont nous en faisons référence ici, donc dans le sens de la PA, est l'ensemble des « actions

langagières et extra- langagières, des actions authentiques, des actions présentant une résolution de problème et des co-actions ou communic-actions » (Bento, 2013 : 4).

En effet, cette perspective de type actionnel est marquée par un changement d'agir de référence de l'approche communicative (l'agir sur) laissant sa place depuis l'avènement de celle-ci à l'agir avec qui se concrétise dans l'enseignement par une action réalisée dans une situation idéale avec l'usager natif de la langue étrangère : « l'agir de référence annoncé dans ce texte du CECRL est l'action sociale, c'est-à-dire un agir avec l'autre » (Puren, 2006 : 37). Certes, l'idéal marqué par une ambition d'action où l'apprenant apprend en réalisant serait un objectif à se fixer mais la réalité ne se présente pas toujours autant réalisable que prévue. Dans le cas des pays assez lointains des pays francophones, l'apprentissage tissé à travers une action commune se limite en la seule action commune à l'intérieur de la classe, avec peu d'aléas, proche d'une simulation demandant à faire comme si. Sans laisser de côté la séparation de Rosen en trois des tâches réalisées par les apprenants : « les tâches pédagogiques de pré- communication (...) les tâches pédagogiques de communication (...) [et] les tâches qui sont proches de la vie réelle (Rosen, 2006 : n.p., cité par Tigchelaar, 2015 : 11) », nous pouvons dire que la pierre angulaire de cette perspective en question est formée par les tâches qui sont proches de la vie réelle, réalisées avec une (des) autre(s) personne(s), sortant en dehors de la limite de la classe de langue. Mais qu'en est-il dans la pratique ? Les manuels de FLE sont majoritairement composés d'exercices demandant une coaction seulement à l'intérieur de la classe, c'est-à-dire avec des apprenants de leurs niveaux ne sachant pas plus de ce qu'ils savent de la langue cible. Ce qui nous amène, en tout, à nous interroger sur la place de l'Autre extrêmement limitée dans un apprentissage loin du bain linguistique. Un exemple assez explicatif, de peur que l'idée reçue soit une nécessité absolue de natif à l'intérieur de la classe serait celle de la réservation d'hôtel où le réceptionniste et le client ne sont pas d'autres personnes que les apprenants changeant de rôle et répétant leurs rôles avec des dialogues préconstruits.

Avant de revenir sur la place de l'Autre dans l'apprentissage des langues étrangères, du FLE dans notre cas, nous devons attirer l'attention sur le fait que l'appellation perspective marquant un changement majeur et un écart entre les méthodologies et l'approche précédente. Nous pouvons clairement voir l'idée des concepteurs à travers cette épellation : l'objectif n'est plus de voir les choses sous un paradigme mais présenter une perspective à travers laquelle une construction pédagogique pourra s'organiser à des fins d'apprentissage. Il ne serait en aucun cas faux de dire donc que l'apport principal de ce changement serait celui de l'inclusion des moyens dispensables pour un apprentissage des langues étrangères. Et un des moyens utiles, voire indispensables à présent, serait l'usage des moyens technologiques que ce soit en présentiel ou en dehors de la salle de classe, c'est-à-dire dans le cas d'un apprentissage à distance. Une des nouvelles technologies restant à être abordée, explorée serait celle des Chatbot ou Agent conversationnel présents depuis déjà plus de 40 ans avec la création d'ELIZA en 1966 par Joseph Weizenbaum mais peu présente dans les travaux relatifs à l'apprentissage des langues étrangères alors que les limites géographiques s'anéantissent non pas physiquement mais en pratique dans le monde numérique.

Il ne serait pas faux de dire que les agents conversationnels (désormais AC) peuvent être plus présents dans l'apprentissage des langues étrangères avec leurs potentiels de non pas prendre la place de l'Autre mais de combler le manque présent sans rentrer dans le cadre de la simulation avec une spécialité prometteuse, celle de l'intelligence artificielle. Celui-ci, comme nous venons de le dire, ne peut probablement pas, pour l'instant prendre la place d'un être humain mais mérite définitivement d'être étudié dans le cadre de l'apprentissage du français langue étrangère.

Méthode

Nous avons fait appel à la méthode descriptive qualitative cette recherche. Nous avons utilisé nos notes de terrain et avons réalisé une discussion de groupe en tant que support à notre analyse dans l'optique d'avoir une vue générale sur l'intégration des AC dans les classes de FLE.

Les notes de terrain qui ont « l'objectif de se souvenir des événements, quelle que soit la nature des événements (Baribeau, 2005 : 109) » nous ont été utiles dans le cadre où le nombre de cours dans lesquels ont été utilisés les AC était assez élevés (huit cours au total) pour que nous puissions nous

rappeler en détail des événements qui sont survenus lors des cours. Plus précisément, nous avons pris des notes descriptives concernant « les données de recherche, les observations ; la description de faits, d'événements, la consignation de conversations, etc. (ibid. : 109) » pendant la recherche. Nous avons aussi fait usage d'une discussion de groupe pour la collecte des données avec laquelle nous avons pu avoir une vue générale sur les points forts et faibles des AC.

La recherche a été réalisée pendant le semestre de printemps de l'année 2022 et est limitée au niveau B1+. Le choix de niveau s'explique par le fait que le niveau B1+ correspondant à « un degré élevé du Niveau Seuil (CECRL, 2001, p. 33) » soit au niveau de « l'utilisateur indépendant (ibid., p. 25) » accompli (niveau B2) de la langue et le passage de scripteur de « texte simple et cohérent sur des sujets familiers ou qui (l)'intéressent personnellement (ibid., p. 26) » au scripteur de « texte clair, fluide et stylistiquement adapté aux circonstances (ibid., p. 27) » et que le potentiel de l'utilisation des AC avec un environnement de communication dans de différentes circonstances avec différents individus crée numériquement à toutes les possibilités de se montrer efficace à ce niveau.

L'objectif général de la recherche est celui de voir si un apport considérable se présente avec l'utilisation d'un AC dans l'objectif de combler le manque de présence de représentant de la langue cible dans les classes de langue de français dans les pays où cet apprentissage se réalise sous un éloignement géographique du bain linguistique.

Nous avons créé au total huit AC basés sur la logique d'arbre décisionnel comprenant les objectifs relatifs à l'expression écrite du niveau visé, du niveau B1+ tiré du volume complémentaire du CECRL (2020). Pour assurer l'accès des apprenants à ces AC pendant et en dehors des cours nous avons créé un site Internet et un blog où l'apprenant pouvait choisir l'AC selon la semaine de cours. Pendant l'intervention, nous nous sommes rendu compte que certaines fois les tâches ou les auto-évaluations n'étaient pas accomplies/remplies et que l'apprenant déclarait la/les avoir oubliée(s). Pour cela nous avons conçu une application mobile qui demandait à l'apprenant, pour chaque AC, s'il avait fini la conversation, s'il avait envoyé / posté la tâche et s'il avait rempli l'auto-évaluation. L'enseignant/chercheur dans ce cours n'avait que le simple rôle d'accompagnateur dans le cas où l'apprenant en avait besoin. Les cours, pendant le semestre entier étaient basés sur la non-intervention de l'enseignant : les apprenants commençaient et finissaient le cours via une conversation écrite avec une intelligence artificielle (désormais IA).

Ainsi, les questions de recherches seront les suivantes :

1. Les AC peuvent-ils venir en aide à la présence limitée de l'Autre ?
2. Quelles sont les opinions des apprenants concernant l'usage des AC ?

Analyse des données

Les notes de terrain

Pendant le premier cours, réalisé via l'AC, nous avons remarqué que certains apprenants ont eu du mal à comprendre la dynamique de la conversation avec l'IA. A ce point-là, même si la présentation de l'AC avait été faite oralement, nous avons vu la nécessité de préparer une mini présentation écrite qui a comblé ce manque. Une autre remarque serait que la grande majorité des apprenants était curieuse par rapport à cette nouveauté ; ce qui est totalement compréhensible dans le cadre où c'était la première fois qu'ils utilisaient un agent conversationnel en classe. Il faudrait aussi noter que la communication entre les apprenants, malgré le silence dû à la curiosité et l'aspect individuel de la conversation, était tout de même présente ; les apprenants qui avaient du mal à comprendre certaines phrases ou ne maîtrisaient pas totalement l'aspect technique, demandaient des recommandations à leurs camarades de classes. La possibilité de travail de groupe que nous n'avions pas prévu s'est mise en place de facto : un des apprenants n'a pas pu continuer à la conversation à cause de sa faible batterie et a continué (après permission) avec un autre apprenant à converser avec l'AC. Nous avons observé que l'entre-aide pourrait être bénéfique dans ce cas car d'un côté l'apprenant apprend avec sa conversation avec l'AC mais apprend aussi par le biais d'une entre-aide. La seule critique négative apportée par les apprenants, lors de cette première utilisation était l'absence d'un dictionnaire interne. Les critiques positives étaient : je comprends ce qu'il me dit, ça me motive, enfin un exercice de mon niveau, ni en dessous, ni en

dessous et j'ai à un moment oublié que c'était vous (le chercheur) qui aviez préparé cette conversation, j'ai cru que j'étais en train d'écrire à un français.

Pendant le deuxième cours, les apprenants étaient plus sociaux, avaient moins de doutes pour coopérer en se posant entre eux des questions telles : comment dire ..., sur quel choix tu as cliqué etc. Ce qui nous montre la présence d'une certaine aisance d'utilisation. Les apprenants, dès leur deuxième cours, ont pu orienter leur attention vers la question de ce qu'ils peuvent écrire, plutôt que de se focaliser uniquement sur la manière de l'utiliser. La critique positive, exprimée par plusieurs apprenants dans de différents moments de la conversation, a été celle de la liberté de choix. Ce qui nous laisse penser que cette liberté de choix en question est assez importante pour les apprenants car la quasi-totalité des apprenants a, au moins une fois, mentionné l'apport de cette liberté de choix à leurs motivations.

Le troisième cours : À partir de ce cours les apprenants n'ont plus demandé aucune explication sur l'utilisation des AC, ni même avec lequel ils devraient commencer. Les apprenants avaient déjà commencé à travailler avec lorsque le chercheur venait d'entrer en salle de cours. La concentration était haute, les apprenants avertissaient les autres apprenants lorsqu'ils parlaient entre eux de sujet non-relatif au cours. Le plus intéressant avait été de constater qu'ils ne définissaient plus l'AC comme une machine mais comme un être à part entière avec lequel ils conversaient : Yamina (prénom du caractère fictif de l'AC) m'a dit que..., elle est..., Yamina veut que je ... etc.

Le quatrième cours, nous a démontré l'importance de l'attention qui doit être prêtée à l'aspect technique d'un AC. A un moment de la conversation le chercheur ayant oublié de lier certaines des réponses à la logique de décision, certains apprenants ont eu du mal à continuer à converser pendant un certain moment. Même si l'arbre décisionnel a été rectifié par le chercheur de la façon la plus immédiate, les huit, neuf minutes perdues lors de la connexion au serveur, de l'identification de la faute ; la rectification a fait perdre l'illusion de la réalité de la conversation et a causé une baisse observable dans leurs motivations. L'aspect positif, malgré tout, a été d'observer que les apprenants n'ayant pas encore fini la conversation continuaient à écrire même à la fin du cours alors qu'ils auraient pu finir la conversation à tout autre moment. Une critique négative à prendre en compte a été la comparaison des apprenants par rapport aux trois premières conversations qu'ils avaient eues avec les AC. Cet AC était, selon plusieurs apprenants, doté d'une conversation plus artificielle, la sensation de réalité était moins présente.

La liberté de choix, encore une fois, était au centre de l'attention des apprenants pendant le cinquième cours, puisque c'était à eux de choisir un court métrage (parmi les chaînes YouTube proposées pour ne pas les laisser sans repère) qu'ils devaient commenter selon les règles de commentaire cinématographique présentées pendant leurs conversations avec l'AC. La seule critique apportée par les apprenants a été celle de la longueur de la tâche car certains des apprenants ont dû visionner plusieurs fois le même court-métrage pour le comprendre.

Le cours suivant, le manque de référent culturel sur le sujet de légendes urbaines a été un obstacle observable. Les légendes urbaines, tels vous pouvez avaler 4 araignées dans votre sommeil n'ayant aucune base mais tout de même connues par plusieurs n'ont pas d'équivalentes dans la culture turque. Les apprenants, en grande majorité, ont choisi des sujets religieux ou des superstitions pour réaliser cette tâche alors que le sujet était celle de la présentation des légendes urbaines turques à un francophone, l'IA de l'AC dans notre cas.

Le sujet de conversation du septième cours, réalisé avec l'AC a été critiqué par plusieurs apprenants d'être démoralisant. Le sujet étant l'aide à un couple, à un homme qui : demande une deuxième chance / doit accepter avec maturité la fin de sa relation amoureuse selon les choix des apprenants avec la demande de consolation / d'aide à la réparation de la relation amoureuse ou autre possibilité. Le fait que les apprenants répondant à ces questions avaient entre 18 et 23 ans (période assez sensible sur le sujet des relations amoureuses), le fait qu'ils soient démoralisés est assez compréhensible. Malgré cela, ce sujet correspond complètement à la logique voulue installée par le chercheur car la majorité des manuels de FLE destinée aux adolescents/ jeunes adultes se concentre sur le lexique relatif pour commencer à une relation. Ce qui ne reflète qu'une moitié de la vie réelle. Une faute mineure réalisée par le chercheur

était relative au message WhatsApp fictif. Un des apprenants a remarqué que les messages fictifs, dans ce service de messagerie devaient être alignés à la gauche de l'écran pour être reçus alors qu'ils étaient alignés à la droite dans la conversation de l'AC ; qu'ils seraient donc des messages envoyés et non pas reçus. Certains apprenants, qui n'étaient pas présents physiquement en cours ont demandé, pendant ce cours, des questions via un service de messagerie à leurs camarades de classe et au chercheur ; ce qui nous démontre la possibilité d'utilisation à distance de l'AC en cas de besoin.

Le dernier cours, réalisé via l'AC a été le plus apprécié par les apprenants avec une liberté absolue dans la création de conte avec la guidance de l'AC. Le choix présenté par l'AC pour, même la victoire des mauvais, a apporté une motivation observable. Le chercheur a aussi observé que les apprenants s'entre-demandaient si leurs camarades de classe avaient lu le conte qu'ils avaient écrit (la tâche donc), ce qui démontre clairement l'appropriation de la production.

Pour résumer nous pouvons dire que (qu') :

- Une mini présentation écrite de l'utilisation de l'AC s'est montrée nécessaire même si une utilisation intuitive pour la généralité est présente.
- L'illusion du réel est possible dès lors qu'aucune faute technique n'est présente.
- L'entre-aide entre les apprenants est présente dans l'utilisation des AC.
- L'utilisation de l'AC à distance s'est montrée possible et efficace.
- La liberté de choix est extrêmement motivante pour les apprenants.
- Le choix des sujets doit être fait avec la prise en compte du bagage culturel des apprenants.

Discussion de groupe

Dans la discussion de groupe réalisée pendant le dernier cours du semestre où la recherche a été effectuée et qui a duré 36 minutes et 28 secondes au total avec la participation de dix apprenants, nous avons vu que les points forts et faibles de l'AC, selon leurs appréciations, portent sur plusieurs points que les plus mentionnés seraient l'utilisation efficace de la technologie en classe, la ponctualité et la diversité des sujets choisis. Pour assurer l'anonymats des participants ils ont été appelé K1, K2, K3 etc. Comme nous pouvons le voir, K7 en comparant un cours d'expression écrite classique, se focalise sur l'utilisation active des moyens technologiques dont nous nous sommes servis pendant le semestre :

K7 : ... lorsque nous parlons de la leçon d'écriture (cours d'expression écrite), nous pensons simplement à écrire un essai ou transférer quelque chose directement sur un morceau de papier, mais dans cette leçon, nous avons fait des affiches, regardé des films, écrit nos commentaires, appris la critique de film en utilisant la technologie. Ce qui a sorti cette leçon de l'ordinaire...

Encore une fois nous voyons une comparaison qui aboutit sur l'aspect contemporain de l'AC :

K3 : On nous donnait généralement un sujet dans la leçon d'écriture et nous écrivions généralement quelque chose sur ce sujet...

K3 : ... c'est une application à jour... c'est un apprentissage plus actif.

Ici, nous voyons l'importance du changement des moyens utilisés pour aboutir au même résultat : correspondre. Ce témoignage est donc significatif dans la comparaison des moyens classiques (écrire une lettre pour correspondre) et des moyens plus contemporains (écrire un mail pour correspondre).

Certes, le résultat sera semblable mais le fait que les apprenants ne fassent semblant d'écrire un mail leur donne une satisfaction observable :

K12 : Ce semestre, nous avons écrit des e-mails au lieu de lettres, par exemple. La dernière date où j'ai envoyé une lettre je devais avoir, je ne sais pas, 7 ans ? Si j'ai besoin de contacter quelqu'un en ce moment, j'envoie un e-mail car c'est quelque chose de plus actuel, de plus moderne et de plus utile. Franchement, je suis content que nous ayons écrit des e-mails au lieu de lettres dans ce cours.

L'accent, comme nous pouvons le voir de ce témoignage, est aussi bien sur l'utilisation des moyens technologiques que sur les apports de celle-ci : la multitude de possibilité d'utilisation de la langue ; que ce soit avec des exercices autocorrectifs en ligne ou la possibilité d'ajout d'images, de texte etc. Deux adjectifs attirent à ce point-là notre attention : productive et meilleure qualité.

K11 : En plus de K12, on a préparé une affiche, fait une critique, fait des exercices sur le sujet, on a fait beaucoup d'exercices, donc c'était une période plus productive avec une meilleure qualité.

Il serait évident de se demander si le passage de la lettre au mail était la différence majeure selon les apprenants.

K1 : Ce n'est pas comme si nous écrivions un e-mail au lieu d'une lettre, ce n'est qu'un de ces changements et le changement le plus simple, je pense que les autres changements sont plus importants, écrire sous forme d'e-mail n'est qu'un détail à mon avis.

Comme nous pouvons le voir, ce passage est considéré comme une des améliorations pour retrouver encore une fois une comparaison entre un cours classique d'expression écrite et celui réalisé via une Intelligence Artificielle. Cette fois-ci avec des remarques plus fortes que les précédentes :

K1 : Je ne le compare même pas au cours d'écriture classique.

K12 : J'ai trouvé le cours très productif car je pense que les outils technologiques sont utilisés de manière adéquate et appropriée, ils ne sont pas disponibles dans la plupart des cours.

En ce qui concerne la diversité des sujets, nous voyons aussi des remarques fortes sur le sujet. Ces deux remarques sont intéressantes pour voir à quel point les apprenants veulent avoir des sujets différents, plus à jour :

K6 : J'en avais très marre d'écrire les mêmes sujets

K7 : (je pensais) qu'il devrait y avoir quelque chose de différent (dans les cours d'expression écrite) et ces activités m'ont donné une grande satisfaction à cet égard.

Certes, les autres cours d'expression écrite qu'ont reçus les apprenants étaient basés sur un manuel destiné à cette capacité. Mais ce commentaire nous montre que les apprenants ne prêtent pas suffisamment d'attention aux premières parties des cours d'expression écrite préparant l'apprenant à écrire, présentes dans chaque manuel destiné à cette fin.

K3 : (dans les autres cours d'expression écrite) on nous donnait généralement un sujet dans la leçon d'écriture et nous écrivions généralement quelque chose sur ce sujet.

Cela dit, nous pouvons voir que l'attitude de certains, tant qu'ils ne le sont pas obligés, sera de laisser de côté la partie préparation à l'écriture :

K1 : L'introduction au sujet est un peu trop longue, et dans la première leçon, par exemple, ça m'a pris 40 minutes. Par exemple, je ne peux pas commencer l'e-mail que je vais écrire parce que je réponds à des questions.

Nous pouvons voir que cet apprenant possède un réflexe très commun, celui de commencer directement, sans préparation à la tâche dans l'objectif de la finir le plus vite possible. L'AC est aussi effectif à ce point précis. Tant que la conversation n'est pas finie avec l'interlocuteur fictif (L'IA) l'apprenant ne peut commencer à la tâche (écrire le mail dans ce cas). Cependant, certains des apprenants sont tout de même conscients de l'apport de cette préparation à l'écrit :

K5 : ... en une heure j'apprends déjà tout ce qu'il faut pour écrire... Je veux dire, il y a le Chat juste là-bas !

Les autres remarques provenant des apprenants à propos de la ponctualité et de la multitude des sujets sont :

K11 : Je pense que c'était très bien que les sujets sélectionnés soient des sujets qui ont attiré notre attention et ce soient des sujets qui nous ont amené à la recherche.

K3 : Je veux dire... nous avons un sujet différent pour chaque semaine.

K12 : (les sujets) d'écriture étaient plus adaptés pour l'année 2022.

K7 : ...ce sont les sujets bien choisis qui nous ont poussés à effectuer des recherches et j'ai en fait appris des choses que je pensais savoir.

K11 : ...regarder un papier blanc ordinaire et essayer de penser à quelque chose... c'était difficile et les choses sont devenues ennuyeuses au bout d'un moment, mais comme nous sommes dans un processus plus actif (ce semestre), je pense que cela augmente la capacité de se concentrer.

Cette dernière remarque nous démontre à quel point l'utilisation des moyens technologiques, la multitude et la ponctualité des sujets choisis différencient les points de vue des apprenants : « nous sommes dans un processus plus actif », « cela augmente la capacité de se concentrer ».

Une autre partie des commentaires ont porté sur le sentiment « humain / robot » de l'IA. À propos, nous voyons une séparation des commentaires en deux blocs : ceux qui ont considéré la machine proche de la « voix humaine » et l'inverse.

K2 : Je comprends en fin de compte que c'est un robot.

K11 : Il y avait des Français à qui j'ai parlé, leurs discours (francophone / IA) étaient similaires, ils n'écrivaient pas des choses très différentes.

K7 : J'ai parlé avec plusieurs Français ou Canadiens avec différentes applications après avoir fini la classe préparatoire. J'ai ressenti le même sentiment.

Ici, nous pouvons aussi voir l'effet de la connaissance en personne de celle qui avait préparée l'AC. Le chercheur et le professeur du cours étant la même personne, dans notre cas, un des apprenants a eu cette remarque :

K1 : Certaines parties étaient très réalistes, mais je les ai lues avec votre voix, parce que je savais que vous les aviez écrites mais si quelqu'un d'autre les avait préparées (le Chatbot) j'aurais plus l'impression du réel.

Même si d'autres acceptent en fin de compte qu'un objectif pédagogique doit y être inclus, ils restent tout de même indécis sur le sujet de l'illusion de la réalité :

K5 : Les conversations avant d'aborder le premier sujet, tout en essayant d'entrer dans le sujet, tout en nous disant quelque chose, tout en parlant, étaient réelles, par exemple : « Tu sais, nous avons rompu ». C'était très réaliste, mais quand nous sommes arrivés à un point, ce qu'il voulait de nous, c'était nous aider. Mais que pouvait-il faire de plus après ce moment-là ?

Avec tout de même une expression qui nous intéresse :

K5 : Les phrases classiques « j'espère que tu vas bien, ça fait longtemps qu'on ne s'est pas vu », c'était comme si on se parlait nous-même. Mais avec le Chatbot c'est comme s'il y avait une personne de l'autre côté dans le Chatbot.

Nous pouvons clairement voir l'impression de l'apprenant vis-à-vis l'IA et le passage du « faire comme si » à l'impression de réalité. Évidemment, « l'agir avec » de la perspective actionnelle n'est pas présente à ce stade-là mais tel que nous l'avons exposé plus haut en citant les travaux de Rosen, l'objectif ne peut être un passage absolu à l'action sans préparation à celle-ci selon la situation, le sujet ou le niveau langagier. L'AC se présente donc comme une passerelle entre l'enseignement des capacités langagières ou autres, dans la formation de l'acteur social apte à communiquer de façon efficace. Situation à ne pas confondre avec une simulation de la réalité en classe, tel le célèbre jeu de rôle présent dans presque tous les manuels : « le marché aux puces », jeu de rôle dans lequel les apprenants à tour de rôle deviennent vendeur ou acheteur en se préparant à l'avance pour répéter des phrases sans aléas. Ici, justement l'AC, ni complètement réelle (c'est une intelligence mais artificielle quand même) mais qui agit comme un francophone, en ajoutant des aléas, en guidant une conversation à laquelle l'apprenant ne peut se préparer d'avance ; ni complètement artificielle par le fait que même si tous les aspects de la vie réelle ne peut être incluse (du moins pour l'instant) à une IA, elle est celle qui se rapproche le plus de la vie réelle, donc aux conditions de l'action que doit mener l'apprenant, l'acteur social censé prendre en main son apprentissage. De plus le changement de centration a été intéressant à observer :

K5 : Nous ne parlons pas avec un enseignant qui évalue « bien ou mal », mais avec un Français avec lequel on apprend en écrivant.

Ayant mentionné le fait que la copie exacte de la réalité ne peut pour l'instant être reproduite sans des budgets énormes comme en le possède les entreprises de l'informatiques comme Google, certains apprenants ont attiré l'attention sur les limites de l'utilisation des AC pendant la discussion de groupe :

K5 : ... je me suis ennuyé avec certains Chatbots... je ne pouvais pas choisir ce que je voulais en premier, par exemple, choisir une autre destination qui n'était pas dans les choix... Il n'y avait que 3 options...

Comme nous pouvons le voir, ici l'apprenant est mécontent d'un sujet sur lequel il/elle ne guide de façon absolue. Car l'objectif premier d'utiliser une intelligence artificielle serait de se servir de la liberté qu'elle nous offre. Mais il n'a pas été possible pour le chercheur de créer plus de liberté (pour cet AC) de peur de manque d'encadrement pédagogique. Cela dit, cet encadrement, peut-être un peu strict, se limite pour cet AC comme le précise l'apprenant dans la suite de son commentaire :

K5 : Mais à part ça, les autres Chatbots étaient très actifs et il y avait toujours une réponse du côté opposé. Je produisais quelque chose, mais c'était beaucoup plus fluide parce qu'il y avait quelqu'un qui me dirigeait.

Les apprenants ont aussi commenté le côté technique et ont proposé certaines améliorations. Ici, l'avantage majeur était que l'AC soit créé par le chercheur. Cela dit, dans le cas où il serait utilisé par d'autres enseignants, le plus important serait que les moyens de modification soient sous par l'enseignant(e) :

K11 : Il y avait des problèmes de temps en temps, mais vous avez apporté des modifications à votre système, je ne connais pas les détails, nous en étions conscients au fur et à mesure qu'elles évoluaient.

Un autre problème mineur qu'a rencontré un des apprenants a été celui de l'effacement de la conversation après un certain temps. Ce qui ne devrait pas se réaliser car les conversations sont, même à cette date-là, des mois après avoir été écrites par les apprenants, conservées dans le serveur. Nous nous sommes immédiatement rendus compte que ce n'était pas une faute du système mais une chose à éviter de faire lors de l'utilisation des AC.

K5 : Je me suis rendu compte plus tard que mes conversations étaient supprimées au bout d'un certain temps. Je pense que mon discours était supprimé à chaque fois que je quittais la page, j'ai réalisé la raison plus tard, nous avons compris ensemble que j'ouvrais ma page en mode incognito.

Cette habitude d'ouvrir les pages en mode incognito pour certains apprenants empêche le système d'enregistrer de façon durable la conversation. Juste après cette remarque K11 est intervenu pour dire :

K11 : J'ai quelque idée de développement qui me sont venue à l'esprit à l'instant.

Les idées d'amélioration de développement exprimées par les apprenants étaient :

K11 : Plusieurs personnes peuvent écrire séparément sur le même sujet.

K1 : ... une discussion de groupe, alors ?

K2 : La messagerie vocale peut également être incluse ?

Toutes des idées intéressantes et réalisables. Pourquoi pas ne pas inclure un travail de groupe (avec l'implication de plusieurs caractères fictifs IA) ou une messagerie vocale, largement utilisée pour des conversations de ce genre.

Cependant, même si plusieurs apprenants étaient favorables à l'utilisation des moyens technologiques dans les cours d'expression écrite, un des apprenants n'était pas favorable à l'utilisation intensive de la technologie en classe pour des raisons personnelles et un autre apprenant qui préférait un système hybride :

K11 : Qui apporte un stylo avec eux dans la classe ? Seulement pendant les examens ou parce que les professeurs le veulent.

K7 : On se débarrasse aussi du gaspillage de papier.

K7 : Combien d'années se sont écoulées, 20 années ? Toujours le même style d'éducation, la technologie s'est tellement développée depuis notre enfance, mais cela ne se reflète en aucune façon dans l'éducation, seulement avec le tableau intelligent...

K6 : Si tous les cours étaient comme ça je n'en serais pas content(e), j'aime l'odeur du stylo et du papier.

Nous pouvons donc dire que la grande majorité des apprenants n'a pas eu de difficulté à s'adapter à écrire sur un écran, que certains apprenants (deux apprenants) ont tout de même eu des réflexes personnels sur le sujet. Seul un des apprenants s'est prononcé à propos du manque de feedback :

K6 : Le semestre dernier, j'ai reçu des commentaires, mais ce semestre, je n'ai reçu aucun commentaire. Cela dit, les autres apprenants étaient satisfaits de ce changement :

K7 : Il / elle pouvait demander à n'importe quel professeur ses erreurs.

K11 : Qu'est-ce qu'on a demandé au professeur et il ne nous a pas répondu ?

K5 : Une fois le chat terminé, nous devons vérifier les phrases que nous écrivons sur Internet.

K5 : D'ailleurs, en 1h on apprend déjà tout ce qu'il faut pour écrire, quelle grosse erreur aurait-on pu faire ?

Ce qui nous montre que le changement du correcteur, de l'autorité donc, passant du professeur à l'apprenant, à l'auto-correction peut être problématique chez certains apprenants (deux apprenants) mais assez facile et efficace pour la majorité.

Un autre sujet autour duquel des commentaires ont été émis était celui de l'appropriation de ce moyen technologique par les apprenants.

K1 : Je ne vais absolument pas faire écrire de lettres à mes élèves sur du papier, (j'utiliserai) ce Chatbot, je mettrai à jour certains sujets ... en fonction des conditions de ce jour-là ...

K7 : au lieu de faire un cours magistral au tableau classique vous avez dit : « voici comment faire une critique », ou « faisons une affiche en français » ou « faisons une recherche en français sur Internet, quelles sont les légendes Françaises ? » etc. Quand je serais enseignant... je veux faire des activités similaires après que les élèves ont atteint un certain niveau langagier.

K4 : Je pense aussi que je peux utiliser ce genre de technologie parce que les étudiants auxquels nous allons enseigner seront de la génération suivante, ils seront encore plus impliqués dans la technologie, ils seront constamment engagés, encore plus que nous.

Rappelons que les participants sont des futurs professeurs de FLE. Leurs envies et enthousiasmes envers l'IA et les AC nous montrent leurs considérations envers ce moyen technologique.

Pour finir, nous avons repris, à travers la discussion de groupe, les appréciations générales des apprenants envers les AC :

K10 : Nous sommes très contents de ce cours.

K12 : Je l'ai vue et utilisée (la technologie) dans ce cours de la manière la plus efficace, donc je pense honnêtement que c'est bien.

K3 : Je pense que c'est plus accrocheur parce que c'est un apprentissage plus actif.

K11 : Je pense aussi que le Chatbot est plus efficace.

K11 : ... donc c'était une période plus productive avec une meilleure qualité.

K5 : J'adorais lui parler et j'avais l'impression qu'il y avait quelqu'un devant moi et qu'il se posait des questions sur moi, c'était très réaliste.

K1 : Cela (l'utilisation des AC) a été très productif pour moi aussi.

K1 : Je ne le (ce cours) compare même pas au cours d'écriture classique.

K11 : Je pense que nous pouvions nous adapter facilement et être plus motivés.

K1 : En plus d'être pratique, il nous a fait rechercher (à propos des sujets d'écriture)

K2 : J'ai adoré.

K7 : J'ai pu, avec ce cours, voir comment on pouvait avoir des cours en utilisant notre téléphone.

K2 : Je suis sorti (de la classe) et j'ai pu faire la leçon en même temps, cet aspect, cet apport était très important pour moi.

K11 : Je pense / veux utiliser ce système Chatbot lorsque je serais enseignant.

K12 : Je l'ai vue et utilisée (la technologie) dans ce cours de la manière la plus efficace, donc je pense honnêtement que c'est bien.

K7 : Je pense que ce système est très efficace.

Comme nous pouvons le voir, la grande majorité des apprenants est plus que satisfaits de l'utilisation des AC.

Pour conclure, nous pouvons dire que les apprenants sont en grande majorité satisfaits de l'utilisation de ce moyen technologique pour leurs cours d'expression écrite. Ils trouvent ce moyen plus adapté à la réalité contemporaine. La grande majorité n'utilise d'ailleurs plus de stylo ou de papier ; ne s'en servent que parce que « le professeur le veut ». Nous avons aussi observé que les apprenants se sont déclarés être d'avantage motivés lorsque les sujets sur lesquels ils doivent travailler étaient divers. Le sentiment de parler avec un francophone est assez fort chez les apprenants même si certains ont exprimé le fait qu'ils se rendaient compte que c'était une intelligence artificielle. De plus, les apprenants ont en très grande majorité appréciés ce changement et veulent l'utiliser dans leurs cours quand ils seront eux-mêmes des professeurs de FLE. La majorité des apprenants a adopté, avec l'utilisation des AC, une attitude autocorrective et a utilisé l'AC en tant que guide dans leurs apprentissages. Nous pouvons donc dire que l'utilisation des AC, selon l'analyse des commentaires des apprenants dans la discussion de groupe, s'est montrée plus qu'efficace dans le cadre de notre recherche.

Conclusion et discussion

En ce qui concerne la présence de l'Autre dans le sens de la perspective actionnelle, nous avons observé une séparation en deux blocs de commentaires : ceux qui ont considéré la machine proche de la « voix

humaine » et l'inverse. Nous avons vu l'impression de l'apprenant vis-à-vis l'IA et le passage du « faire comme si » à l'impression de réalité. Evidemment, l'agir avec de la perspective actionnelle n'est pas présente à ce stade-là mais tel que nous l'avons exposé plus haut en citant la recherche de Rosen (2009), l'objectif ne peut être un passage absolu à l'action sans préparation à celle-ci selon la situation, le sujet ou le niveau langagier. L'AC se présente donc comme une passerelle entre l'enseignement des capacités, langagières ou autres, dans la formation de l'acteur social apte à communiquer de façon efficace. Ce qui est une situation à ne pas confondre avec une simulation de la réalité en classe tel le célèbre jeu de rôle présent dans presque tous les manuels : le marché aux puces, jeux de rôle dans lequel les apprenants à tour de rôle deviennent vendeur ou acheteur en se préparant à l'avance pour répéter des phrases sans aléas. Ici, justement l'AC, ni complètement réel (c'est une intelligence mais artificielle quand même) mais qui agit comme un francophone, en ajoutant des aléas et en guidant une conversation à laquelle l'apprenant ne peut se préparer d'avance ; ni complètement artificielle par le fait que même si tous les aspects de la vie réelle ne peuvent être inclus (du moins pour l'instant) à une IA, elle est celle qui se rapproche le plus de la vie réelle, donc aux conditions de l'action que doit mener l'apprenant, de l'acteur social censé prendre en main son apprentissage.

La dernière question de recherche était relative aux avis des apprenants en ce qui concerne l'utilisation des AC. La grande majorité des apprenants ont été satisfaits de l'utilisation de l'IA dans leurs cours. Nous avons vu les points forts et faibles de l'AC, selon leurs appréciations qui portent sur plusieurs sujets dont les plus mentionnés seraient l'utilisation efficace de la technologie en classe, la ponctualité et la multitude des sujets choisis. La quasi-totalité des apprenants n'ont pas eu de difficulté à s'adapter à écrire sur un écran. Un autre sujet autour duquel des commentaires ont été émis était celui de l'appropriation de ce moyen technologique par les apprenants. Rappelons que les participants sont des futurs professeurs de FLE. Leurs envies et enthousiasmes envers l'IA et les AC nous montrent leurs considérations envers ce moyen technologique. Nous pouvons aussi ajouter le fait que les apprenants sont en majorité satisfaits de l'utilisation de ce moyen technologique en classe de FLE pour le cours d'expression écrite. Ils trouvent ce moyen plus adapté à la réalité contemporaine. La grande majorité n'utilisent d'ailleurs plus de stylo ou de papier ; ne s'en servent que parce que le professeur le veut. Nous avons aussi observé que les apprenants se sont déclarés être d'avantage motivés au cours lorsque les sujets sur lesquels ils doivent travailler étaient divers. Le sentiment de parler avec un francophone est assez fort chez les apprenants même si certains ont exprimé le fait qu'ils se rendaient compte que c'était une intelligence artificielle. Cependant les apprenants ont apprécié ce changement et veulent l'utiliser dans leurs cours quand ils seront eux-mêmes des professeurs de FLE. Une grande partie des apprenants ont adopté, avec l'utilisation des AC, une attitude autocorrective et ont utilisé l'AC en tant que guide dans leurs apprentissages. Nous pouvons donc dire que l'utilisation des AC, selon l'analyse des commentaires des apprenants dans la discussion de groupe, s'est montrée plus qu'efficace dans le cadre de notre recherche.

Pour résumer et conclure cette partie, nous pouvons donc dire que :

- L'illusion du réel est possible dès lors qu'aucune faute technique n'est présente.
- L'entre-aide entre les apprenants est présente pendant l'utilisation des AC.
- L'utilisation de l'AC à distance s'est montrée possible et efficace.
- La liberté de choix est extrêmement motivante pour les apprenants.
- Le choix des sujets doit être fait avec la prise en compte du bagage culturel des apprenants.
- L'utilisation d'une application mobile rend l'utilisation des AC plus efficace.
- L'IA a des effets considérables sur le sujet de l'autonomie de l'apprenant dans sa généralité, même si, dans certains domaines de l'autonomie, les changements sont moindres.
- L'utilisation des AC a eu un effet important dans l'utilisation des stratégies d'écriture par les apprenants que ce soit avant, pendant ou après l'écriture malgré la présence de certains points qui devraient être révisés pour des utilisations futures.
- La grande majorité des apprenants ont via l'AC appris à préparer un plan et ont pris conscience de l'importance de la préparation de celui-ci.
- Grâce à la guidance de l'IA tout au long de ce semestre les apprenants disent utiliser davantage la stratégie de contrôle de leurs écrits que ce soit par le biais des moyens technologiques ou non.

- La sensation de réalité de la présence de correspondance avec l'Autre, un francophone, a été assez forte pour pouvoir assurer un certain aspect naturel de la conversation.
- Même si tous les aspects de la vie réelle ne peuvent être inclus (du moins pour l'instant) à une Intelligence Artificielle, celle-ci s'est montrée efficace dans le sens où elle est celle qui se rapproche le plus de la vie réelle, donc aux conditions de l'action que doit mener l'apprenant, l'acteur social censé prendre en main son apprentissage.
- La majorité des apprenants ont adopté, avec l'utilisation des AC, une attitude autocorrective et ont utilisé l'AC en tant que guide dans leur apprentissage.

En vue de nos résultats nous pouvons aussi mentionner la possibilité d'utilisation à distance des AC de façon efficace. Nous pouvons voir que cette possibilité est aussi exprimée par (Heller et al., 2005) dans leur recherche intitulée *Freudbot: An investigation of chatbot technology in distance education* où ils précisent que « les applications de la technologie des Chatbots par des personnes célèbres peuvent être prometteuses en tant qu'outil d'enseignement et d'apprentissage dans l'enseignement à distance et en ligne (Heller et al., 2005, p. 3913) ». Même si notre recherche ne se limita pas à un enseignement à distance, elle s'est aussi montrée efficace sur le sujet lors des absences des étudiants en classe pendant le semestre.

En ce qui concerne nos propositions relatives à l'utilisation des Agents Conversationnels « basés sur la logique de l'arbre de décision (...) [où] les actions possibles sont prédéfinies par le concepteur » (Dünder, 2024, p.65), elles seront principalement basées sur les moyens de création et d'utilisation de ceux-ci. A première vue, la création d'AC donc l'utilisation de l'Intelligence Artificielle peut paraître assez compliquée alors qu'elle est en fait assez simple pour tous ceux qui auraient une connaissance moyenne de la technologie : une simple recherche à propos des sites Internet offrant la possibilité de créer des AC sera suffisante. Même si la majorité restent payantes, trouver des versions Open Source est assez facile. L'IA, technologie assez récente, a tous les potentiels de prendre sa place de mérite dans les classes de langues. Cette technologie, d'ores et déjà présente dans notre vie de tous les jours, assurant sa place avec une expansion des domaines auxquels elle se présente, nous laisse penser que vu sa vitesse d'expansion, elle devrait être adaptée et analysée sous plusieurs aspects dans le cadre de l'apprentissage.

Une de nos propositions en ce qui concerne cette application serait d'intégrer les AC dans des applications mobiles puisque ces dernières ont depuis assez de temps pris la place des sites Internet avec leurs spécialités d'être incluses dans l'outil technologique la plus mobile de nos jours : les téléphones portables.

Une autre proposition sur leurs utilisations serait que la permission de changement ou de modification dans l'arbre décisionnel devrait en tout cas être ouverte à l'enseignant qui voudrait utiliser des AC dans ses cours pour pouvoir, justement, avoir la possibilité de changer et/ou de modifier les conditions logiques en cas de besoin.

Bibliographie

- Ahmad, C. (2019). *Intégration d'un Chatbot dans le learning management system Moodle de la HES-SO*. [Travail de Bachelor]. Valais Wallis.
- Aydoğu, C. et Dünder, O. I. (2020). L'utilisation des smartphones dans une classe de français langue étrangère : un exemple d'exploitation. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 75-82.
- Baribeau, C. (2005). Le journal de bord du chercheur. *Recherches qualitatives*, 2, 98-114.
- Bento, M. (2013). Pour une définition de l'action dans la perspective actionnelle en France. *Synergies Canada*, 5, 1-6.
- Bourguignon, C. (2006). De l'approche communicative à l'approche communic'actionnelle: Une rupture épistémologique en didactique des langues-cultures. *Synergie Europe*, 1, 58-73.

- Chen, H. L., Vicki Widarso, G. et Sutrisno, H. (2020). A ChatBot for learning Chinese: Learning achievement and technology acceptance. *Journal of Educational Computing Research*, 58(6), 1161-1189.
- Cheng, V. C. W., Lau, V. K. T., Lam, R. W. K., Zhan, T. J., et Chan, P. K. (2020). Improving English phoneme pronunciation with automatic speech recognition using voice Chatbot. L.Lee, L. Hou, F.L.Wang, K.S. Cheung, O. Au, K.C. Li (Eds.) *International Conference on Technology in Education* (88-99). Springer.
- Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre européen commun de référence pour les langues*. Didier.
- Conseil de l'Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing.
- Dündar, O. I. (2021). Yabancı dil olarak Fransızca ders kitaplarındaki sesletim alıştırmalarının öğretim yöntemlerine göre gösterdiği değişiklikler (1919-2011). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 315-324.
- Dündar, O. İ. (2024). Utilisation Potentielle De Chatgpt Dans L'apprentissage Des Langues Etrangères: Exploration Des Possibilités Selon Les Niveaux Langagiers Du CECRL. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 63-75.
- Goda, Y., Yamada, M., Matsukawa, H., Hata, K. et Yasunami, S. (2014). Conversation with a chatbot before an online EFL group discussion and the effects on critical thinking. *The journal of information and systems in education*, 13(1), 1-7.
- Gonda, D. E. et Chu, B. (2019). Chatbot as a learning resource? Creating conversational bots as a supplement for teaching assistant training course. Dans *2019 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Education (TALE)*. IEEE.
- Haristiani, N., Danuwijaya, A. A., Rifa'i, M. M. et Sarila, H. (2019). Gengobot: A chatbot-based grammar application on mobile instant messaging as language learning medium. *Journal of Engineering Science and Technology*, 14(6), 3158-3173.
- Heller, B., Proctor, M., Mah, D., Jewell, L. et Cheung, B. (2005). Freudbot: An Investigation of Chatbot Technology in Distance Education. P. Kommers et G. Richards (Eds.). *Proceedings of ED-MEDIA 2005-World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia & Telecommunications*, (3913-3918). Association for the Advancement of Computing in Education.
- Jeong, S. K. (2019). Introduction to popular mobile Chatbot platforms for English learning: Trends and issues. *STEM Journal*, 20(2), 67-90.
- Kim, N. Y. (2019). A study on the use of artificial intelligence chatbots for improving English grammar skills. *Journal of Digital Convergence*, 17(8), 37-46.
- Nghi, T. T., Phuc, T. H. et Thang, N. T. (2019). Applying AI Chatbot for teaching a foreign language: An empirical research. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8 (12), 897-902.
- Ouatu, B. I. et Gifu, D. (2021). Chatbot, the future of learning?. *Ludic, Co-design and Tools Supporting Smart Learning Ecosystems and Smart Education*, Ó. Mealha, M. Rehm, T. Rebedea (Eds) (263-268). Springer.
- Pereira, J., Fernández-Raga, M., Osuna-Acedo, S., Roura-Redondo, M., Almazán-López, O. et Buldón-Olalla, A. (2019). Promoting learners' voice productions using chatbots as a tool for improving the learning process in a MOOC. *Technology, Knowledge and Learning*, 24(4), 545-565.
- Puren, C. (2002). Perspectives actionnelles et perspectives culturelles en didactique des langues-cultures: Vers une perspective co-actionnelle-co- culturelle. *Langues modernes*, 96 (3), 55-72.
- Puren, C. (2006). De l'approche communicative à la perspective actionnelle. *Le Français dans le monde*, 347, 37-40.
- Richer, J. J. (2009). Le Cadre européen, ou l'émergence d'un nouveau paradigme didactique. *Le français dans le monde*, 359, 36-38.
- Rosen, É. (2009). La perspective actionnelle et l'approche par les tâches. *Français dans le monde. Recherches et applications*, 45, 6-14.
- Shawar, B. A. (2017). Integrating CALL systems with chatbots as conversational partners. *Computación y Sistemas*, 21(4), 615-626.
- Smutny, P. et Schreiberova, P. (2020). Chatbots for learning: A review of educational Chatbots for the Facebook Messenger. *Computers & Education*, 151 (5), 1-11.

- Tigchelaar, S. M. (2014). La conception d'un manuel de français langue étrangère : quelle (s) entrée (s)?. *Non Plus*, 5, 8-19.
- Tu, J. (2020). Learn to speak like a native: AI-powered Chatbot simulating natural conversation for language tutoring. *Journal of Physics: Conference Series* , (1-11). IOP Publishing.

Approbation éthique

Cette étude a été approuvée par le comité d'éthique de l'Université Anadolu sous le numéro 194198 et à la date du 26.10.2021.

Contribution des auteurs

Tous les auteurs sus cités ont contribué à la réalisation de cet article.

Conflits d'intérêts

Les auteurs ne déclarent aucun conflit d'intérêts.

Ali Erdin'in öykü ve romanlarında Balıkesir'in kültürel değerleri Cultural values of Balıkesir in Ali Erdin's stories and novels

Gönderim Tarihi / Received: 18.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 23.05.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1439216](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1439216)

Betül ÖZTOPRAK¹

ÖZ: 1930 yılında Balıkesir'e bağlı Havran ilçesinin Kalabak köyünde dünyaya gelen Ali Erdin, 1948 yılında Balıkesir Savaştepe Köy Enstitüsü'nü bitirir ve memleketinde ilkökul öğretmeni olarak çalışır. 1967 yılında yayınlanan *Sürücü Recep ve Köyüm* başlıklı romanı ve *Sarıköz* isimli şiir kitabıyla eserler vermeye başlayan Erdin'in, vefat ettiği 2006 yılına kadar farklı türlerde yazdığı (öykü, roman, şiir, tiyatro vb.) birçok eseri bulunmaktadır. Edremit Körfezi'nin değerlerini eserlerine yansıtan, anlatılarını gerçek yaşamdan esinlenerek kurgulayan, bölgenin coğrafyasına, ekonomisine, sözlü kültürüne vb. yer veren, yer yer eleştirel tutumunu da sakınmayan Ali Erdin, memleketinin kültürünü aktarmayı amaç edinmiş bir yazardır. Kuva-yı Milliye'nin ilk adımlarının atıldığı Balıkesir ve çevresinde verilen mücadeleleri Edremit Kaymakamı Hamdi Bey nezdinde dile getiren yazar, komşu köylüsü olan Koca Seyit'in başarılarını ve hayat hikâyesini de *Çanakkale Kahramanı Koca Seyit* başlıklı eserinde anlatır. Sadece bölgenin kahramanlarına değil aynı zamanda efsanelerine de yer veren Erdin, *Kazdağı'nın Sarıköz Efsanesi* isimli romanını da yöre halkının anlatımı ve araştırmaları doğrultusunda kurgular. Yazar, kullanmış olduğu diyalog tekniğinde sıklıkla bölge halkının ağız özelliklerine yer verir. Edremit, Akçay, Havran vb. Balıkesir'in ilçelerini eserlerinde mekân olarak kullanan Erdin; bölgenin önemli şahsiyetlerinden toplum yapısına, doğal zenginliklerinden ekonomisine, âdetlerine kadar kültürün farklı unsurlarını eserlerine yansıtmış olur. Çalışmanın amacı, bugüne kadar araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş, yerel bir yazar olan Ali Erdin'i ve eserlerini tanıtmak, öykü ve romanlarına yansıyan kültürel değerlere yer vermek, Balıkesirli bir yazarın gözünden Balıkesir'in maddi ve manevi değerlerini ifade ederek yazarın söz konusu değerlere bakış açısını doküman analiz yöntemiyle ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Erdin, Balıkesir, Kültür, Sarıköz efsanesi, Koca Seyit

ABSTRACT: Ali Erdin was born in 1930 in Kalabak Village of Havran district in Balıkesir. Ali Erdin graduated from Balıkesir Savaştepe Village Institute in 1948 and worked as a primary school teacher in his hometown. Erdin, who started to produce works with his novel book *Driver Recep* and *My Village* and a poetry book called *Sarıköz* which were published in 1967 has many works that he wrote in different genres (story, novel, poetry, theatre, etc.) until his death in 2006. Ali Erdin who reflected the values of the Gulf of Edremit in his works, constructed his narratives inspired by real life, gave place the region's geography, economy, oral culture of the region in his works and also did not refrain from criticism from time to time is aiming to convey the culture of his hometown. The author mentioning the struggles in Balıkesir and in its surroundings, the place where the first steps of the Kuva-yı Milliye were taken Hamdi Bey who served as the District Governor of Edremit also tells the success and life story of his neighbour villager Koca Seyit in his work titled *Çanakkale Hero Koca Seyit*. Erdin, who includes not only the heroes of the region but also the legends in his works, also sets the novel named *Sarıköz*, the Legend of Ida Mountains in line with the narratives and researches of the local people. The author, who frequently uses the dialect characteristics of the local people in the dialogue technique he uses, reflects different elements of culture from the language of the region to its social structure, from its natural riches to its economy and customs by including Edremit, Akçay, and Havran etc which are the districts of Balıkesir. The aim of the study is to introduce Ali Erdin, a local writer neglected by researchers, to present with document analysis method the author's point of view on these values by including the cultural values reflected in his stories and novels, and to express the material and spiritual values of Balıkesir from the eyes of a writer from Balıkesir.

Keywords: Ali Erdin, Balıkesir, Culture, The legend of Sarıköz, Koca Seyit

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, betuloz@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0630-8239>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Culture, which cannot be defined in general terms, is generally defined as the totality of the material and spiritual values of a society. Ünver Günay defines culture as; "*Culture, which is generally defined as knowledge, belief, belief, art, morality, law, customs and traditions and all the abilities acquired by man as a member of society, also refers to the way of life of man and human communities and the solutions they produce to social problems.*" (Günay, 2000: 22) and states that each society has its own culture, that it can change over time, and that culture is also called "social heritage" because it is passed from generation to generation through learning (Günay, 2000: 22). İbrahim Kafesoğlu also states that every community has a culture, that is, each culture represents a separate community, and that the Turkish nation has a national Turkish culture with its language, tradition, religion, law, thoughts and special behaviour in the face of events (Kafesoğlu, 1977: 3).

Culture, which researchers cannot come to a common opinion and make a precise definition, is a concept that determines the way of life, thoughts, beliefs, beliefs, behaviours, understanding of art, etc. that exists in a society and that can change and develop without losing its essence at all times.

Methodology

In this study, in which we aim to determine the cultural elements in Ali Erdin's stories and novels and to reveal the author's perspective on these elements, the document analysis method within qualitative research has been used. The main material of the study is Ali Erdin's stories and novels. In this direction, the stories and novels have been analysed and the frequently emphasised cultural elements have been determined. Since the subject of the study is culture, the concept of culture, about which there are many domestic and foreign sources and researchers cannot reach a common opinion, has been briefly discussed in a way that will not expand the volume of the study, and sources on culture have also been used in the study. Although the stories and novels are fictional texts, the author has stated that he has done research on the subjects that he will focus on, and he has added photographs to his works from time to time. Thus, the research on the history and culture of Balıkesir has also been mentioned when necessary, and the information in the sources and the information conveyed to us by the author are relatively compared.

Findings and discussion

Ali Erdin was born in 1930 in the village of Kalabak, Havran, Balıkesir. He graduated from the Savaştepe Village Institute in 1948, worked as a primary school teacher in his village and, after retiring from this profession, he did not leave Balıkesir where he lived until his death. Ali Erdin, who was born in the village in the early years of the Republic, approached the village and its problems from a realistic point of view in his works. As he was a close witness of the problems in the villages, especially in the period between 1930 and 1960 of the narrative period, he emphasised the ignorance, backwardness and poverty prevailing in the villages and made the heroes speak with their dialectal characteristics. In this context, Ali Erdin, who wrote village novels and stories as a graduate of the Village Institute, stated that he took his stories from real life and fictionalised the life he was close to through the places and people he knew and knew.

Ali Erdin, who focuses on the beauties and values of Edremit Gulf as well as its deficiencies in his works, aimed to reflect the culture of his hometown where he was born and raised. Ali Erdin especially focused on language, which is the most important elements of culture, and the reflection of religious beliefs on life and behaviour, as well as the economic wealth of the region, agriculture and animal breeding, weddings, important personalities, etc. In his works, he expressed the cultural values of Balıkesir from a broad perspective. Erdin did not stay away from criticising the problems and deficiencies he saw in the life of the people. Instead of seeking a solution to their health problems at the doctor, he criticised the villagers for going to hodjas and endangering their health with practices far from the light of science. Especially in the 1930s, when Atatürk's reforms were put into practice, but the villagers, who did not accept the innovations with conservatism and bigotry and remained attached to the old, focused on the view of education and explained the importance of modern schools through

Ferhatoğlu Mustafa in his novel titled *Yıldızlar Da Ağlar Mı?*. He emphasised the importance of reading as an educator not only in the aforementioned novel but also in his other narratives and pointed to education for the solution of village problems by seeing that ignorance lies at the root of village problems.

Religious beliefs have a great influence on the shaping of a nation's life and behaviour. We see that religious beliefs are dominant in Erdin's works. The faithful protagonists, who do not forget their prayers, go to mosques and perform their prayers, go on pilgrimage, read the Qur'an, celebrate religious festivals, etc. The author did not hide his critical identity in this regard and criticised the exploitation of religious feelings, as in his humorous novel titled *The Bank of Ahiret Bankruptcy*.

Ali Erdin, who focuses on the geographical beauties of Mount Ida in mythology as well as its place in legends, fictionalised the legend of Sarıkız of Mount Ida in line with the narration and researches of the local people. Ali Erdin, who attaches importance not only to legends but also to the dialectal features of the region, has both reflected the language features of the region in his works and emphasised naturalness by making most of the heroes speak in a local language. Not only Sarıkız, the legendary hero of the legend, whose statue is located in Akçay, where streets, shops and schools are named after her, but also Koca Seyit from Havran and Edremit District Governor Hamdi Bey, who are among the national heroes of Balıkesir, have been the subject of Erdin's works, and the struggles in Balıkesir, the city of Kuva-yı Milliye, the decisive stance against the occupations and the victory won in line with the sacrifices and achievements of many patriotic people under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk have been expressed.

Results and recommendations

In short, Ali Erdin's stories and novels, which are culturally rich narratives, express the material and spiritual values of Balıkesir (language, religious beliefs and behaviours, agriculture and animal husbandry, important personalities, entertainments, superstitions and folk medicine, education, etc.). Although he wrote many works, who was a local writer and not among the well-known writers of Turkish literature. After 1960, Erdin, who was among the writers writing village novels and stories particularly written by Village Institute graduates, produced works based on observation. Erdin is a writer who took it as his duty to tell and convey the values of Balıkesir, his hometown, and successfully fulfilled this purpose.

Giriş

Birçok toplumu barındırmış, zengin kaynakları ve coğrafi güzellikleriyle temeli Misyalılara kadar dayanan, zengin bir kültüre sahip olan ve bugünkü ismiyle Balıkesir adını taşıyan şehrimizde, 13. Yüzyıl'ın sonlarında Karesi Beyliği kurulur. Karesi'nin ismi, Selçuklu Devleti'nin önemli bir komutanı olan ve Selçuklu Devleti yıkılmadan kısa bir süre önce bağımsızlığını ilan ederek 1300 yılında Karesi Beyliği'ni kuran Karesi Bey'den (Kara İsa) gelmektedir. Karesi Beyliği'nin merkezi ise Balıkesir'dir. Karesi Beyliği, 1345 yılında Osmanlı Devleti'ne katılır ve Karesi, merkeze bağlı Karesi Sancağı olur (Balıkesir İlinin Tarihi, 27 Ocak 2024). Abdülmecit Mutaf, Karesi Vilayeti içinde kalan söz konusu şehrimizin, yapılan araştırmalar sonucunda eski çağlarda çok meşhur olan Trua şehri olduğunu ifade ederek şehrin çok eskilere dayanan geçmişi ve önemine dikkat çeker:

“Vilayet sınırları eski adı Misia olup Olimpos (Keşiş) dağından Karadeniz sahiline ve Bergama havalisine kadar uzanarak bütün Marmara Denizi sahillerini ve Lidya (bugün Aydın ve Saruhan havalisi) ya kadar Çanakkale Boğazı haricini içine almaktaydı. Eskiden beri Misia'nın bölümlerinden biri olan 'Truvada' kısmı, eski çağlarda çok meşhur ve Misia'nın sahil şeridini içine almakta olup merkezi İlyom (Trua) şehridir. Trua'nın yeri; Yunanlı şair Omiros'un 'İlyada' adlı şiirindeki tariflerini esas alarak 1873 tarihinde Almanya'lı Doktor Henry Şalimen'in yaptığı araştırmalarda; Çanakkale Boğazı dışında olan ve şimdi 'Pınarbaşı' denilen yer olduğu, şüphe kalmayacak şekilde anlaşılmıştır” (Mutaf, 1997: 162).

Yukarıda yer alan ifadelerden Yunan mitolojisinde önemli bir yer olan Trua şehrinin aslında Pınarbaşı olduğunu anladığımız Balıkesir'de, farklı toplumlar yaşamıştır. İshak Hakkı Bey Karesi Livası'nda Misyalıların yaşadığını zamanla bu bölgenin Lidyalıların, İranlıların, Makedonyalıların, Romalıların ve hicri 465 yılında da Selçukluların eline geçtiğini ifade ederek Balıkesir'in eski isminin Anderyatinus daha sonra da Pale Suluğ Sarayı (Palukasrı) adını aldığını, Selçukluların eline geçip burada şehir kurulduktan sonra da Balıkesir denildiğini kaynaklardan yola çıkarak belirtse de şehrin isminin nereden geldiğinin kesin olmadığını da ifade eder. İshak Hakkı Bey'e göre kesin olan bilgi ise, şehrin hicri 465 yılında Türkler tarafından kurulmuş olmasıdır: *“Bu bölge Selçuklular tarafından fethedildikten sonra oluşturulan imarete, Selçuklu Emirlerinden Kara İsa Bey tayin edilmiş ve bu liva onun adına izafeten Karesi adıyla anılmıştır. Kara İsa Bey'in halen Ulu Cami civarında türbesi vardır. Osmanlılar sancağı Kara İszâdelerden teslim almışlardır” (Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, 1997: 6-7).*

Abdülmecit Mutaf da Balıkesir isminin kaynağı konusunda farklı görüşlerin olduğunu kimi Balıkesir'in 'Bâli Kasrı' terkinin bozulmuş hali olduğunu ifade ederken Balıkesir'in eski ismi olan 'Bâlikesri'nin İran vezirlerinden birinin ismi olduğunun da rivayet edildiğini söyler. Tarihi kaynaklarda bugünkü şehrin yerinde eskiden şehir olmadığını ve buranın ilk defa Türkler tarafından kurulduğunun kayıtlı olduğunu belirten Abdülmecit Mutaf şimdi Kepsut olarak anılan yerin ise eski şehrin yeri olduğunun ifade edildiğini söyler (Mutaf, 1997: 59). Karesi Sancağı, Marmara ve Ege denizi sahillerini içeren uygun bir iklim ve verimli topraklarıyla geniş ticaret imkânlarına sahip olması sebebiyle burada tarih boyunca pek çok millet yaşamış ve birçok devlet kurulmuştur (Mutaf, 1997:1). Karesi Sancağı'nın doğal güzellikleri ve zenginlikleriyle öne çıkan kazalarından biri de Edremit'tir.

Ali Erdin'in öykü ve romanlarında olayların geçtiği mekân olarak da karşımıza çıkan Edremit, Hüdavendigâr Eyaleti'nin Karesi Livası'na bağlı bir kazasıdır. 1864 yılında ise söz konusu kaza, Karesi Sancağı'na bağlanır. Edremit'in arazisi zeytinlik, bağ, bahçe ve palamutlukla kaplı ve oldukça verimlidir. Arazide her türlü tahılın yanında zeytin, üzüm ve incir de yetişir. Çoğunlukla ak, kara çam ve meşe ağaçlarının bulunduğu ormanlar vardır. Zeytin, zeytinyağı gibi kereste de ihraç edilen ürünler arasında yer alır (Mutaf, 1997:186-89). Edremit Körfezi'nin kuzeyinde ise Kazdağları yer alır.

Kazdağları, MÖ 2000 yıllarına dayanan tarihi geçmişinde birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bölgede birçok şehirler kurulmuş, şehirlerin çoğu da Truva savaşlarında yıkılmıştır. Kazdağı zengin yer altı kaynaklarına ve bol oksijene sahiptir. Antik çağlarda İda Dağı olarak anılan Kazdağı, mitoloji ve efsaneler dağı olarak bilinmektedir (Balıkesir Kaz Dağı (İda Dağı), 11 Mayıs 2024). Azra Erhat, İda için şu açıklamayı yapar: *“(1) Girit Kralı Melisseus'un kızı. Rheia yeni doğurduğu Zeus'u Kronos'tan*

kaçırıp kundakta bebek olarak Girit'e götürünce, İda kendi adını taşıyan dağda onu kız kardeşi Adrasteia ile birlikte büyütür, besler (Zeus, Amaltheia). ..(3) Çanakkale bölgesindeki Kazdağı'nın eski adı" (Erhat, 2012: 151). Benzer şekilde Behçet Necatigil de İda Dağı'nın Kazdağı'nın eski ismi olduğunu "...Edremit körfezinin kuzeyinde, bugünkü Kaz dağı" (Necatigil, 2011: 71) ifadesiyle belirtir.

Köklü bir geçmişe ve kültüre sahip olan Balıkesir aynı zamanda edebi eserlerde de mekân olarak kullanılmış gerek coğrafi güzelliği gerek kültürel zenginliği ile pek çok edebi türde yer almıştır. Çalışmamızda da Balıkesirli yazarlardan olan Ali Erdin'in Edremit Körfezi'nde yaşayan bölge halkının düşüncelerini, tutumlarını, inanışlarını ve bu doğrultuda şekillenen yaşamlarını dile getirdiği öykü ve romanları bağlamında bölgenin kültürel değerleri üzerinde durulacaktır. Kültürel değerlerin eserlere yansımalarına geçmeden önce kültür kavramına kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Literatür taraması

Genelgeçer bir tanımının yapılamadığı kültür, genel olarak bir toplumun maddi ve manevi değerler bütünü olarak ifade edilir. "*Genellikle, bilgi, inanç, san'at, ahlâk, hukuk, örf ve âdetler ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yetenekler şeklinde tanımlanan kültür, bir başka bakımdan da insanın ve insan topluluklarının hayat tarzını ve sosyal problemlere ürettikleri çözümleri ifade etmektedir.*"(Günay, 2000: 22) sözleriyle kültürü tanımlayan Ünver Günay her toplumunun kendisine has bir kültürünün olduğunu, zaman içinde değişebildiğini, öğrenme yoluyla nesilden nesile aktarıldığı için kültüre "sosyal miras" da denildiğini belirtir (Günay, 2000: 22). İbrahim Kafesoğlu da her topluluğun bir kültüre sahip olduğunu yani her kültürün ayrı bir topluluğu temsil ettiğini, Türk milletinin de diliyle, töresiyle, dinî, hukuku, düşünceleri ve olaylar karşısındaki hususî davranışlarıyla millî Türk kültürüne sahip olduğunu ifade eder (Kafesoğlu, 1977: 3).

Bozkurt Güvenç ise daha geniş bir tanımlamayla, "*Bilimsel anlamda kültür, toplumun üyesi olarak insanın, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve aktararak öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bütündür.*"(Güvenç, 2007: 14) diyerek kültürün insan deneyimlerden oluşan maddi ve manevi değerlerini içeren karmaşık bir bütün olması üzerinde dururken Sadık K. Tural kültürü "...*fert ve toplum olarak daha ahlâkî, daha iyi, daha güzel, daha faydalı, daha hoş, daha doğru, daha insanî, daha rahat saydığı, kabullendiği değer ve davranışların tamamından oluşan bir hayat şekline kültür denir*". (Tural,1988: 54) ifadeleriyle tanımlar.

Kısaca araştırmacıların ortak bir kanıya varıp kesin bir tanımını yapamadıkları kültür, yukarıda da ifade edildiği gibi bir toplumu var eden, yaşayış şekillerini, düşüncelerini, inançlarını, davranışlarını, sanat anlayışlarını vb. belirleyen topluma özgü ve her daim özünü kaybetmeden değişip gelişebilen bir kavramdır. Balıkesir'in Havran ilçesinde dünyaya gelen ve ilkokul öğretmeni olan Ali Erdin, kültürel değerlere önem vermiş, Akçay ve çevresini anlatılarında mekân olarak kullanmış, olayları gerçek yaşamdan alarak bölgenin kültürel değerlerini eserlerine yansıtmıştır. *Hasat Bitince* başlıklı öykü kitabında Erdin, Edremit Körfezi'nin kültürünü, toplum yapısını yakından tanımış biri olarak "Zeytin Beldesi" denilen Edremit Körfezi halkının gerçek yaşamından kesitler sunduğunu, toplum sorunlarının yanında beldeye özel "Zeytin Emeği ve Emekçileri"nin sorunlarına da yer verdiğini ve söz konusu sorunları ve yaşantıları da yöresel dil ile ifade ettiğini belirtir (Erdin, 2001b: 4). Sadece söz konusu öykülerinde değil bütün eserlerinde aynı tutumu sergilediğini gördüğümüz Ali Erdin, yerel bir yazar olarak doğup büyüdüğü Balıkesir'e bağlılığını ömrü boyunca sürdürmüş, kendisinden sonraki nesillere de bu şehrin kültürel değerlerini aktarmayı âdeta görev edinmiştir. Onun için de yazdığı eserlerinde Edremit Körfezi'ni mekân olarak seçmiş, eserlerinde ağırlıklı olarak bölge halkının ağız özelliklerinden sözlü kültürüne, dinî inanç ve davranışlara, önemli şahsiyetlere, tarım ve hayvancılığa, eğlencelere vb. kültürel unsurlara yer vermiştir.

Yöntem

Ali Erdin'in öykü ve romanlarında yer alan kültürel unsurları tespit ederek söz konusu unsurlara yazarın bakış açısını ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışmada, nitel araştırma içerisinde yer alan doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. "*Sosyal dünyayı anlamaya yönelik doğal ortamlarda gözlemsel, iletişimsel ve belgesel yöntemleri kullanan bir yaklaşım*" (Güçlü, 2021: 71) ifadeleriyle tanımlanan nitel araştırmada, veri toplama yöntemlerinden biri de doküman yöntemidir. Levent Durdu dokümanların

yazılı, görsel ve fiziksel her türlü materyali içerdiğinden söz ederek sıralamış olduğu materyaller içinde romanlara da yer verir (Durdu, 2016: 109).

Çalışmanın ana materyali Ali Erdin'in öykü ve romanlarıdır². Bu doğrultuda öykü ve romanlar incelenmiş, üzerinde sıklıkla durulan kültürel unsurlar tespit edilmiştir. Çalışmanın konusu kültür olduğu için hakkında yerli yabancı birçok kaynağın bulunduğu kültür kavramı çalışmanın hacmini genişletmeyecek doğrultuda kısaca ele alınmış, kültüre dair kaynaklar da çalışmada kullanılmıştır. Ne kadar öykü ve romanlar kurgusal metinler olsa da yazar üzerinde duracağı konular hakkında araştırmalar yaptığını ifade etmiş, eserlerine yer yer fotoğraflar da eklemiştir. Böylece Balıkesir'in tarihi ve kültürü hakkında yapılan araştırmalara da yeri geldikçe değinilerek kaynaklarda yer alan bilgilerle yazarın bizlere aktardığı bilgiler nispeten karşılaştırılmıştır.

Bulgular ve tartışma

Dil

Kültürün aktarılmasında aracı olan dil aynı zamanda kültürün de en temel unsurunu oluşturmaktadır. Kültür tarihçilerinin insanoğlunun varlığını sürdürmedi ki başarısını, kültürel bir varlık oluşuna yani öğrendiklerini sonraki nesillere aktarma yeteneğine ve iletişim becerilerine sahip olmasına bağladıklarından bahseden Bozkurt Güvenç (Güvenç, 2007: 10), toplum ve ilişkilerin mi önce dilin mi önce geldiği konusunda araştırmacıların ortak bir kanıya varamadıklarını ifade ederek toplum ve kültürde olanın dilde ifade bulduğunu, dilde var olanın da toplum ve kültüre yansıdığını söyler (Güvenç, 2007: 48). Böylece kültür söz konusu olduğunda dil ve dile yansıyan değerler ele alınması gereken hususların başında gelir.

Ali Erdin de eserlerinde dil ve dile ait unsurlara önem verir. En başta yazar, hemen hemen bütün öykü ve romanlarında kahramanları ağız özellikleri ile konuşturarak hem kahramanların doğallığını ön plana çıkarır hem de bölge halkının dil özelliklerini eserlerine yansıtır. Örneğin; *Çanakkale Kahramanı Koca Seyit* başlıklı biyografik romanda Mecidiye Bataryası'na atılan top, cephaneliğe denk gelir ve bataryanın bulunduğu yer kapkara toprak yığınına dönüşerek yerle bir olur. Komutan Hilmi Bey tarafından toprak altından kurtarılan Niğdeli Ali ise şöyle der: “Çok sağolun, varolun Gomutanım! Allah sizden çok çok ırazı olsun. Sizin sağlığınız, varlığınız sayesinde bak ben de ölümden gurtuldum. Hemi de gözlerim bakına bakına şu gara toprağın altında bi güzel boğulup öleceğdim. Emme çok şükürler olsun ke sayenizde kurtuldum gayrı. Gurtuldum emme velaken Gomutanım nedir ke bu başımıza gelenler?” (Erdin, 2003: 17). Sadece Niğdeli Ali değil başta hayat hikâyesinin anlatıldığı Koca Seyit ve diğer kahramanlar da romanda bölge ağızyla konuşurlar.

Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi başlıklı romanda Fadime, Senem'e şöyle der: “Gız olur emme neye istemezmişsin yavıklı olmayı hiç inanmam buna. Emme bizim bildiğimiz yavıklı olcak gız sevinir, hem de o gün bi yakalara da çıkmaz geçmez da, sadece yünür, yaykanır kendine bol bol süs, ilivan yapar” (Erdin, 1995: 100-101). Balıkesir ağızında yer alan yavıkla: nişanlanmak (Mutlu, 2008: 707), yaka: taraf, yön (Mutlu, 2008: 706), yün-: yıkanmak (Mutlu, 2008: 709), yayka- (yaka-): yıkamak (Mutlu, 2008: 706) anlamına gelmektedir.

Sürücü Recep ve Köyüm başlıklı eserde Sürücü Recep, eşi Havva kadına arkadaşı ile yapmış olduğu konuşmadan bahseder: “... Emme dedikten keli de ona bakcez sadıcım emme südü, dölü ortana olu bu iş deye de hanı şart goşmak istedim. Ula karı ıraslasa hanı sadıcın, akideşin böylesine, böyle cömertine bonkörüne ıraslamalı isan. Galik bene cuvap olarak ne dese beğenirdin sadıcım” (Erdin, 1997a: 12). Balıkesir'de sağdıç, arkadaş, ahabap anlamında kullanılır (Özer, 1957: 123). Erdin'in eserlerinde de sağdıç söz konusu anlamı içermektedir.

² Ali Erdin'in tespit edilen öykü ve romanları şunlardır:

Roman: *Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi* (1997), *Sürücü Recep ve Köyüm* (1997), *Yıldızlar Da Ağlar Mı?* (1997), *Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi 2* (1998), *Deprem* (2000), *Ahret Bankası İflas Etti* (2001), *Kuva-yı Milliye Kahramanı Hamdi Bey Şehit Kaymakam* (2001), *Tonton Gözal'ın Yetimleri* (2001), *Çanakkale Kahramanı Koca Seyit* (2003).
Öykü: *Hasat Bitince* (2001).

Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi başlıklı romanda Pembe Kadın, eşi Molla Ahmet'e şöyle der: "*Pek eyi annayamadım bu lafları Molla. Yani ne dimeye getiriyon lafi sen şinci, bu el kızanı şinci ne demek kızanımız olmuştur?*" (Erdin, 1995: 19). Diğer roman ve öykülerde de sıklıkla karşımıza çıkan ve Balıkesir'de de yaygın olarak ifade edilen kızan, çocuk anlamında kullanılmaktadır.

Ali Erdin öykü ve romanlarında kalıp sözler olan tekerleme, ağıt ve atasözlerine de yer verir. Örneğin; *Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi* başlıklı romanda sokakta oynayan çocuklar, Çerçi Ömer köylerine gelince şu tekerlemeyi söylerler: "*Çerçi Umar gelmiş, İnci, boncuk getirmiş*" (Erdin, 1995: 77). Tekermelere eserlerde nadiren yer verilse de ağıtlar daha fazla kullanılmıştır.

"Karı Kavgası, Köpek Dalası" başlıklı öyküde, Ayşe ile Gülsüm arasında başlayan kavgaya eşleri de dâhil olur. Ayşe'nin eşi Mahmut'u, Gülsüm'ün oğlu İbrahim öldürür. Ayşe, eşine ağıt yakar: "*Aslan gibi Mamut'ım gitti, Gara Mamut'ım gitti. Yaktılar Mamut'ımı dinsizler, Allah'sızlar ah!.. Nasıl da acımadan gyıdınız Mamut'ıma, gencecik Mamut'ıma nasıl da gyıdınız, şu ifacık tefecik evlatlarına, yavrularına acımadan nasıl da gyıdınız alçaklar!...*" (Erdin, 2001b: 102). "Sınır Taşı" başlıklı öyküde Nazlı'yı daha önce ailesinden isteyen Çul Hasan'ın ailesi, kızın Kaya Osman'a verildiğini duyunca lanetler okur: "*Nıham gızınız düğün dernek görmesin. Ortalarda sürüm sürüm sürünsün. Sürüm sürüm sürünsün de bi gün Hasan'ıma işalla avıç açıp mihtaç olsun!*" (Erdin, 2001b: 65). Kemal Özer, Balıkesir ve civarında söylenen beddualar arasında, "*Sürüm sürüm sürünsün inşallah*" ifadesinden de söz eder (Özer, 1957: 71). Erdin de söz konusu bedduaya öyküsünde yer verir ve öykünün sonunda Nazlı'nın evlendiği Osman, Hasan tarafından öldürülür.

Öykü ve romanlarda yer alan atasözlerinden bazıları da şunlardır: "*Emme şinci sabret biraz. Ne derler sabreden derviş, muradına bi gün ermiş.*" (Erdin: 1995: 115), "*Ne demişler ocak olmadık yerden duman tütmez deye boşuna bi laf da etmemişler heral.*" (Erdin: 1995: 121), "*Sabrın sonu selametmiş. Gelin ata binmiş, ya kısmetim, ya nasibim demiş.*" (Erdin: 1995: 125), "*Sonacım harman yelle, düğün elle olur demezler mi?*" (Erdin: 1995: 132) "*Eski camların bardak olduğu gibi bizim ağalık, beylik de artık kalmadı elimizde*" (Erdin, 2001a: 15). Kemal Özer, Balıkesir ve köylerinde tespit edebildiği umumi ve hususi atasözleri arasında; "*Sabır eden derviş muradına ermiş*" (Özer, 1957: 68), "*Sabrın sonu selâmettir*" (Özer, 1957: 68), "*Gelin ata binmiş ya nasip demiş*" (Özer, 1957: 69), "*Eski çamlar bardak oldu*" (Özer, 1957: 66), "*Harman el ile düğün il ile olur*" (Özer, 1957: 67) atasözlerine de yer verir. Özer'in "*Harman el ile düğün il ile olur*" şekilde yer verdiği atasözünün doğru şekli ise Ali Erdin'in ifade ettiği gibidir.

Kısaca Ali Erdin ağız özelliklerine, atasözleri, tekerleme, ağıt vb. kalıp sözlere yer vererek bölge halkının dil özelliklerini eserlerine yansıtmıştır. Fakat yazarın dil ve üslup açısından başarılı eserler verdiğini ifade etmek zordur. Bölge halkının ağız özelliklerinin ön planda tutulduğu (yer yer bu tutum tüm anlatıya hâkim olduğu için anlatımın başarısını olumsuz etkilemektedir.), eserlerde anlatım bozukluklarının yer aldığı ve anlatım tekniklerinin başarılı bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Ali Erdin bölgenin ağız özellikleri ve kalıp sözlerin yanı sıra Balıkesir'de dilden dile dolaşan efsaneler üzerinde de durmuş, Balıkesir halkından derlediği anlatıları kurgulayarak kaleme almıştır. Özellikle söz konusu şehirde önemli bir yere sahip olan Sarıkız Efsanesi'ne dair roman yazmış, anlatılarında Gelin Efsanesi'ne de yer vermiştir.

Halk anlatıları

Halk anlatıları arasında sayabileceğimiz masal, efsane, halk hikayesi, destan vb. anlatılar arasından Ali Erdin eserlerinde efsanelere yer vermiş diğer anlatılar üzerinde durmamıştır. Bu tutumu da Edremit yöresinde efsanelerin özellikle Sarıkız Efsanesi'nin halkın davranış, düşünce ve inançlarında hâkim olan bir anlatı olmasına bağlamak sanırım yanlış olmayacaktır.

Kazdağı'nda yaşadığına inanılan Sarıkız'ın hikâyesi, halkın arasında dilden dile dolaşmış, efsaneye dair anlatılar ve inançlar günümüze kadar varlığını korumuştur. Pertev Naili Boratav, efsanede anlatılanların doğru ve yaşanmış olduğuna inanıldığını, hazır kalıplara yer verilmeden, kendine özgü bir üslupla sanatsal süslemelerden uzak sadece olağanüstü özellikleriyle bir kişiyi ya da bir olayı anlattığını ifade eder. Olağanüstü özelliklerin bulunmadığı efsanelerin de olduğunu söyleyen Boratav, tarihteki bir olayın

gerçekte olduğu gibi anlatılmayarak gerçekten uzak bir biçim aldıysa efsaneleştiğini dile getirmektedir (Boratav, 2000: 98-99). Saim Sakaoğlu ise, efsane hakkında yapılan tariflerden yola çıkarak efsanenin; şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatıldığını, anlatılanların inandırıcılık vasfı taşıdığını, genellikle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görüldüğünü ifade eder ve söz konusu hususiyetlere efsanenin belirli bir şeklinin olmayışını, kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatma olduğunu da ekleyerek efsaneyi tanımlar (Sakaoğlu, 2018: 20). Balıkesir’de Sarıkız Efsanesi’nde ifade edilen olayların gerçekten yaşanmış olduğuna inanılmakta ve Sarıkız’ın yaşamış oldukları sonucunda ermiş katına yükseldiği düşünülerek ona kutsallık atfedilmekte ve her yıl onun adına hayırlar yapılmaktadır.

Ali Duymaz, “Kaz Dağı ve Sarıkız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde Kazdağı ve Sarıkız Efsanesi’ne ait 6 varyantta yer alan motifler üzerinde durur. Ali Duymaz’ın çalışmasında yer verdiği I. ve III. Varyantlarda yer alan Sarıkız’ın çok güzel bir kız olması, köylülerin kıza iftira atması, babasının öldürmek için onu Kazdağı’na götürmesi ve öldüremeyip kazlarıyla birlikte onu dağda bırakarak gitmesi ve kızın dağda ölmemesi vb. motifler (Duymaz, 2001: 90-91), Ali Erdin’in anlattığı Sarıkız Efsanesi’nde de yer almaktadır.

Modern edebiyatta, geleneksel halk anlatılarını bir kaynak olarak kullandığını ve mitolojiden de faydalandığını gördüğümüz Ali Erdin, Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi’ni yöre halkının anlatımlarından ve yapmış olduğu araştırmalardan elde ettiği bilgiler doğrultusunda kurgulamış, *Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi* ve ileriki yıllarda söz konusu efsanenin daha detaylandırıldığı *Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi 2* başlıklı romanlarını yazmıştır. Ali Erdin, *Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi* başlıklı romanın sunuş kısmında kültürlerde efsanenin yeri hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Efsaneler, yakın ilişkilerde bulunduğu yörelerimizin ve toplumlarımızın sanatsal, kültürel dokularından, mozayiginden birer renk, birer parçadır bence. Elbette onsuz yöresel sanat dokusu, folklor dokusu, kültür dokusu düşünülemez. Ayrıca efsaneler yaşayan toplumların sanatsal yeteneklerini, yaratıcılık güçlerini de işleyen, sergileyen ve gelecek kuşaklarla iletişim sağlayan köprülerdir, bağlardır, belgelerdir” (Erdin, 1995: 3).

Yazar, yukarıda yer alan ifadelerinden de anladığımız gibi, efsane ve kültür arasında bulunan sıkı bağdan söz etmiş ve efsaneleri, kültürü gelecek kuşaklara aktarmada bir köprü olarak görmüştür. Bu düşüncelerle kaleme aldığı söz konusu romanında olaylar, II. Abdülhamit’in padişah olduğu zamanlarda Edremit Körfezi’nde yer alan Kavurmacılar köyünde geçer. Çanakkale’nin Eseler köyünden olan Osman, iş bulmak için bu köye gelir. Molla Ahmet, onu işe alır. Molla Ahmet’in Senem ve Sevgi isminde iki kızı vardır. Senem, sarışın ve mavi gözlü olduğu için köylüler ona Sarıkız der. Osman, Senem’i görür görmez ondan etkilenir. Senem de Osman’ı görür görmez sevmiştir. Tombik Hasan oğlu Ali’ye Senem’i istemeye kalkınca Osman, Senem’e olan sevgisini itiraf eder. Molla Ahmet, Senem istemeyince kızını Ali’ye vermez. Kel Musa’nın kızı Fadime, Senem ile Osman’ı Gelin Mağarası’na girerken görür. Haklarında çıkan dedikodular sonucunda Molla Ahmet kızını, Çul Mehmet’in oğlu Ahmet’e verir. Senem, düğün günü kaçıp Osman’la kararlaştırdıkları Gelin Mağarası’na gelir. Bir süre sonra köylüler onları bu mağarada yakalar. Osman’ın elini kolunu bağlayıp köyün meydanına getirip şiddet uygularlar. Molla Ahmet kızını, eşinin tavsiyesi ile İda dağının en korkunç yerinde bırakır. Yanında getirdiği 3 kazdan birini kesip Senem’in eşyalarını kana bulayarak köylülere ve Osman’a kızını öldürdüğünü söyler. Osman, dayanamayıp çıldırır. 3-4 gün sonra Osman, kendisini Gelin Kayası’ndan atar. Senem ise, bir gün Osman’a kavuşacağı umudu ile 2 kazıyla hayata tutunur. Senem zamanla yaban hayvanlarıyla dost olur. Balla, balıkla beslenir. Kazları ürer. Dağa odun toplamaya gelen Türkmenlerin ekmek torbalarını çalar. Durumu fark eden Türkmenler, al gelinlikli sarı bir kızın hayalet gibi torbayı alıp yok olduğunu görürler ve onun ermiş olduğunu düşünürler. Her yere Sarıkız için torba bırakırlar. Kavurmacılar köyünde yaşayanlar ise, o kızın Senem olduğuna inanır. Öldükten sonra dirildiğini, Allah’ın onu günahlarından dolayı cadılaştırdığını düşünürler. Söylentiler Senem’in annesi Pembe Kadın’ın da kulağına gelince Pembe Kadın, kızının ölmeyip hayata tutunduğunu anlar. Yaptıklarından pişman olup hacca Allah’tan af dilemeyen giden Molla Ahmet, 10-12 yıllık hac yolculuğundan döner. Döner dönmez de eşinin verdiği müjde ile İda dağına koşar. 3 gün her yeri arar kızını bulamaz. Tam son nefesini vermek üzereyken Molla Ahmet’in seslenişlerini duyan kazlar, aylar Senem’i bulup babasına getirirler. Babası kızından su ister. Senem, oturduğu yerden kolunu uzatıp bir avuç suyu alır. Babası

suyun tuzlu oluşundan deniz suyu olduğunu anlar. Deniz ise çok aşağılardadır. Babası kızına hakkını helal eder. Senem de babasını affeder. Osman'ın öldüğünü babasından öğrenince Senem dağın doruğundaki koca kayalara çıkar. Allah'a yalvararak kendilerini perişan edenleri perişan etmesini ister. O yalvarışını bitirir bitirmez büyük bir deprem meydana gelir. İsteği yerine gelince o da kendisini Gelin Tepesi'nden atar. Üzerinde kara bulut belirir. Buluttan çıkan şimşekler Gelin Tepesi'ne düşer. O ateşten Osman ile Senem'in ruhları göğe yükselir. O tepenin dibine Senem'i defnedirler. Orası Sarıkız Tepesi olarak anılır. Molla Ahmet'in öldüğü tepeye de Babadağ Tepesi, İda dağı ise halk arasında artık Kazdağı olarak anılır. Sarıkız ile dağda bulunan kazlar da birdenbire yok olur. Kavurmacılar köyünde ise o günden sonra araziler verimsizleşir, hayvanlar kısırlaşır. Köyde bereket kalmayınca günden güne azalan köy zamanla dağılıp gider. Her yıl Sarıkız adına kurbanlar kesilir, dilekler adanır ve şölenler yapılır. Edremit'in caddelerine, sokaklarına ismi verilir, heykeli dikilir. Sarıkız Efsanesi dilden dile dolaşır (Erdin, 1995).

Sarıkız Efsanesi üzerine yapılan araştırmalarda Kazdağı önemli bir mekân olarak ele alınmaktadır. Sarıkız Efsanesi'nin pek çok varyantının olduğunu ve bu varyantlarda da ortak durumların var olduğunu belirten Ali Duymaz ve İbrahim Şahin, Sarıkız'ın iftiraya uğramasının, babası tarafından Kazdağı'na bırakılmasının ve burada Sarıkız'ın çeşitli kerametler göstermesinin ve babası ile birlikte Kazdağı'nın zirvesine defnedilmelerinin söz konusu ortaklıklar olarak göze çarptığını ve bu efsane ile birlikte Kazdağı'nın da kutsalın mekânı haline gelmiş olduğunu ifade etmektedirler (Duymaz ve Şahin, 2008: 119): “Kazdağı günümüzde Sarıkız'a ev sahipliği yapması nedeniyle kutsal olarak kabul edilmesine rağmen buradaki kutsal mekânlarla ilgili inanış ve uygulamalara yakından bakıldığında aslında bunların dağ kültü inancı etrafında şekillenmiş olduğu görülmektedir” (Duymaz ve Şahin, 2008: 120). Mehmet Eröz de Yörüklerin ve Türkmenlerin ulu dağlara, yüksek tepelere saygı ile bakıp buraları kutlu, esrarlı yerler olarak kabul ettiklerini, hemen hemen her tepede, dağın eteklerinde birer yatırın bulduğunu ve yaz aylarında söz konusu yatırları ziyarete gidip, adaklarını burada kesip dua ettiklerini, çocuğu olmayan kadınların da dilekte bulduklarını ifade eder (Eröz, 1977: 365). Söz konusu romanda da Gelin Tepesi (halk arasında Sarıkız Tepesi), Babadağ ve İda dağı (Kazdağı) önemli mekânlar haline gelir.

Ali Erdin eserinde her yıl Sarıkız adına kurbanların kesildiğinden, şölenlerin yapıldığından bahseder. Benzer şekilde Emin Kalay da Edremit Körfezi'nde yaşayan insanların “Sarı Kız Hayırını” denilen bir geleneği yaşatmaya devam ettiklerini söyler ve iki gün sürdüğünü ifade ettiği tören hakkında detaylı bilgiler verir: “Her yıl Ağustos ayının ikinci pazarında Sarı Kız'ın babası için Avcular Köyü ahalisinin, üçüncü pazarında Sarı Kız için okuttukları mevlitler ve verdikleri ziyafetler teşkil eder. Eskiden Sarı Kız Hayırını Oba denilen köyün ahalisi yapıyormuş. Fakat bu gün Oba'da iki hane insan kalmıştır. Onun için “Hayır”ı Güre ahalisi yerine getirmektedir” (Kalay, 1997: 58). Fatma Ahsen Turan da her sene 16 Ağustos'tan itibaren Sarıkız hayrının yapıldığını, on yıl öncesine kadar herkesin evinde hayır yaptığını fakat on yıldır belediye tarafından köyün meydanında ya da Kavurmacılar köyünde hayrın hazırlanıp dağıtıldığını ifade eder. Güre köyü halkının 20 yıl öncesine kadar Sarıkız adına yapılan hayrın herkese yettiğini ifade ettiklerini fakat şimdi hayırların yetmediğini söylediklerini belirten Turan, bölge halkının Sarıkız hayrı yapılmadığı takdirde felakete uğrayacaklarına inandıklarını da belirtir. Güre Belediyesi tarafından Sarıkız hayrı veya Sarıkız aşısı 22-24 Ağustos tarihleri arasında yapılmaktadır (Turan, 2002: 155). Güre'de yapılmaya devam edilen hayırlar, Sarıkız için okutulan mevlitler Sarıkız Efsanesi'nin bölge halkı üzerinde günümüzde de ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Romanda olay zamanının II. Abdülhamit Dönemi olduğu göz önüne alındığında (1876-1909) Sarıkız'ın kendini perişan edenlere beddua etmesinin hemen ardından gerçekleşen büyük bir depremin yaşanması 29.01.1898 tarihinde Balıkesir'de 7.0 şiddetinde gerçekleşen depremi akla getirir. Böylece halkın tarihte yaşanan büyük bir afete efsane aracılığıyla bir açıklama getirdiklerini ve bu felaketi Sarıkız'ın bedduasına bağladıklarını ifade etmek sanırım yanlış olmayacaktır. Ayrıca efsanede İda dağı'nın nasıl Kazdağı adını aldığına da açıklık getirilmektedir ki kaynaklarda da Kazdağı'nın eski adının İda dağı olduğu girişte de belirttiğimiz gibi ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi romanlar ne kadar kurgusal metinler olsalar da Ali Erdin romanında Sarıkız Efsanesi'nin motiflerine bağlı kalarak, bölge halkının inanç ve davranışları doğrultusunda olayları dile getirmektedir.

Söz konusu romanda sadece Sarıkız Efsanesi'ne değil bölgede bulunan Gelin Tepesi'nin de hikâyesine yer verilir. Senem, Osman'a halk arasında dilden dile dolaşan bu tepenin hikâyesini anlatır. Bir zamanlar iş aramaya köylerine gelen çoban, bir kıza sevdalanır. Kız da onu sever. Kızın ailesi yabancı garip bir çobana kızını vermek istemez. Onu başka biriyle nişanlar. Fakat onlar ormanda, bu mağarada görüşmeye devam ederler. Al gelinliği ile kız düğün akşamı kaçar ve oğlanla her zaman buluştukları bu tepeye gelirler. Köylüler, onları bulur. Oğlanı yakalayınca döve döve öldürürler. Kız da kendisini koca kayanın tepesinden atar. Kız ve oğlanın mezarlarının oralarda olduğu söylenir fakat yerini bilen yoktur. Köylüler lanetledikleri gençlerin mezarlarına da sahip çıkmamışlardır. Halk arasında bu iki gencin ruhlarının hâlâ oralarda dolaştığına, gece ve gündüz oralarda el ele gezindiklerine, zaman zaman da birbirlerine seslendiklerine inanılmaktadır. Gelin Tepesi, Gelin Deresi, Gelin Kayası, Gelin Yuvası/Gelin Yatağı'nın adı da bu hikâyeden gelmektedir (Erdin, 1995: 50-52). Romanda ifade edilen kız ve oğlanın hikâyesi olacakların habercisi gibidir. Çünkü bu anlatılanlar aslında Senem ile Osman'ın hikâyesine de çok benzemektedir.

Dinî inançlar ve davranışlar

Kültürün önemli unsurlarından biri olan dinî inanışlar ve bu doğrultuda şekillenen yaşam biçimi, toplum yapısını oluşturan önemli etkenlerden biridir. *Din Sosyolojisi* başlıklı eserde, dinî inanışların ferdi olduğu kadar toplumu da ilgilendiren önemli taraflarının olduğu şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Dinî düşünceler, inançlar, ibadetler, davranışlar, gruplar ve cemaatlerin ferdi karakterlerinin ötesinde toplumu alâkadar eden ve pek çok sosyal şartlardan ileri gelen bir takım etkileşimlerle de karşı karşıya oldukları; üstelik onların başka toplum olaylarına etkilerde buldukları görülmektedir” (Günay, 2000: 52).

Ünver Günay, geleneksel toplum yapısında dinin kültürün bütüncül yapısına hâkim ve kültürel normların özünü teşkil ederken modern sınaî kültürde zirveye erişen bir ayrımlaşma sonucunda dinin kendi öz alanına çekilip orada kurumlaşıp derinleştiğini fakat şahsiyetlerin birliğini sağlayan ve onları parçalanma tehlikesine karşı korumasıyla da dinin kültürün önemli bir parçası olmaya devam etmekte olduğunu belirtir (Günay, 2000: 374). İnsanlar arasında birlik ve beraberliği sağlaması, toplum yapısında etkili bir kültür unsuru olmasıyla din ve dinî unsurlar Ali Erdin'in eserlerinde de baskın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öykü ve romanlarında Ali Erdin, halkın dinî inanışlarına ve bu doğrultuda şekillenen yaşamlarına yer verirken yeri geldiğinde eleştirel yaklaşımını sakınmamış, din adı altında akıldışı uygulamaları ve devletin geleceği için tehdit oluşturan yapılanmaları eleştirerek bu konudaki tehlikeleri anlatmaktan da geri durmamıştır. Ali Erdin'in eserlerinde dinî inanışlar ve davranışlar dua etmek, namaz kılmak, hacca gitmek, zekât vermek, dinî bayramlar, cenaze merasimi, yapılan hayırlar vb. hususlar doğrultusunda karşımıza çıkmaktadır.

Eserlerde yer alan kahramanlar her durum ve koşulda dillerinden duaları eksik etmez. *Yıldızlar Da Ağlar Mı?* başlıklı romanda oğluna mektup yazmasına yardımcı olan Ferhatoğlu'na Emine Kadın şöyle dua eder:

“Allah ömrünü çok çok uzun etsin, Allah ellerine dert göstermesin, sağol, varol. Hemi de güzel Allah işallah size de nur topu davrı gız, oğlan kostak kostak evlatlar versinde sizde sevinin, mesut bahtiyar olun muradınıza erin, garı goca yüzleniz hep böle gülsün dursun inşallah!” (Erdin, 1997b: 16).

Yine söz konusu romanda Molla Hasan günden güne azalan camii cemaatinden dert yakınır. Dinin, imanın köylerinde git gide unutulduğunu, azaldığını dile getirir ve bu durumu da köyün hocasının çocukları okutmadığına bağlar. Musa dayı da onu destekler: *“Çok doru söylersin be Molla Hasan. Biz sıkışınca hep Allah Allah deriz ve hemen de Allaha sarılırız sığınırız. Emme camiye, namaza, niyaza da gelince hep boşveririz. Bebelemizin okumasına gelince tabeyke okumalılar, bişeyler öğrenmeliler. Hiç delse namaz gılcağ, ölümüze, dirimize bişeyler okuyacakları gadar az buçuk bişeyler öğrenmeliler”* (Erdin, 1997b: 23). Köy muhtarı Kaymak Rıza ise, bunun mümkün olmadığını, Latin harflerinin kabul

edilmesiyle birlikte Arap harfleri ile çocukların okutulmasının hükümet tarafından yasaklandığını dile getirir (Erdin, 1997b: 24). *Sürücü Recep ve Köyüm* başlıklı romanda da köy imamının, köy çocuklarına Arapça kurslar açmadığı, Kur'an okutmadığı ve bu durumun bazı köylüler tarafından hoş karşılanmadığından söz edilir. İmam, mevcut kanunlara uyduğu ve işin biraz da sıkıntılı olmasından dolayı böyle davranmaktadır (Erdin, 1997a: 136). Böylece yenilikler karşısında tepki gösteren köylüler gibi *Sosyal ve Kültürel Değişme* başlıklı eserde de özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok yeniliklerin direnişle karşılandığından bahsedilmektedir:

“Gelenekçilik tutuculuk anlamında ele alındığı zaman toplumun kişileri yerleşmiş alışkanlıklarından vazgeçip yenilikleri kolay kolay kabul edememektedirler. Özellikle Atatürk inkılablarının ilk uygulandığı yıllarda birçok yenilikler direnişle karşılaşmıştır. Giysilerdeki değişmeler, yazı devrimi vs. gibi. Gelenekçi anlayışta her 'eski' iyi, her yeni 'kötü' sayılır” (Tezcan, 1984: 41).

Söz konusu romanda da yapılan yenilikler tepkiyle karşılanır. Muhtar ve imam kanunlar doğrultusunda hareket ederken tutucu tavır sergileyen köylülerle karşı karşıya kalırlar. 1930'lu yılların başında toplumdaki geri kalmışlığın, bağnazlığın, ilkeliliğin üzerinde durulduğu *Yıldızlar Da Ağlar Mı?* başlıklı romanda da Edremit'in Kalabak köyünde yaşayan Ferhatoğlu Mustafa nezdinde eğitimin önemine dikkat çekilir. Askerlikte Latin harfleriyle okuma yazma öğrenen Mustafa, köyünde yeni harflerle okuyup yazan iki üç kişiden biridir. Muhtar olduğu gibi de köylülerin itirazlarına rağmen köye okul yapmayı başarır. Köylülere karşı öfkelenen Ferhatoğlu onlara şöyle der:

“Tüm yeniliklere hepten karşı bunlar. Kafalarını bi güzel örümcek sarmış bu heriflerin. Cahel zavalluların önde gelenleri. Yeni mektepler göya gavır mektebiymiş, bak sen şunun yediği naneye hatta halta bak... Devir hep böyle garanlık sürecektir del ya, yeni mektep de örensizler bebeler bişeyler işte, ne karşı çıkıyorsunuz, devrin değiştiğini bilmiyorsunuz mu? Sizi yetiştiren devrin çok gerilerde kaldığını, memlekette Cumhuriyet Devri'nin başladığını, Atatürk Devriminin başladığını bilmiyorsunuz mu a caheller, değiştirseniz ya biyol şu kafalarınızı galan, ne deye uğraştırırsınız beni?” (Erdin, 1997b: 73-74).

Tüm engelleri teker teker aşan ve kararlılıkla ilerleyen Ferhatoğlu'nun çabaları sonucunda, malzeme paralarının köylülerden toplandığı, inşaatında da köylülerin çalıştığı okul, 1937 yılında Kalabak köyünde açılır. Okula öğretmen de atanır ki anladığımız kadarıyla bu okul Ali Erdin'in okuduğu ilkokuldur. Romanda köylülerin modern okullara verdiği tepki, dinî inançları doğrultusunda gerçekleşir. Çünkü onlar çocuklarının Kur'an öğrenmesini ve bu doğrultuda eğitim almalarını ister.

Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi başlıklı romanda, 40-45 yaşlarında olan Ahmet'in molla oluşu anlatılır: *“Gür köyünde hoca yanında durarak bir süre kuran dersi almış, eski türkçeyi yani arapça okumasını, yazmasını öğrenmişti çocukluğunda. Kuranın çoğu bölümlerini ezbere okurdu hala. O bakımdan adına Molla sözcüğü eklenmiş, Molla Ahmet olmuştu. Bazen camilerinde imamları olmadığı zamanlar namaz da kıldırırdı köyünde”* (Erdin, 1995: 15). Molla Ahmet kızı Senem'e ve Osman'a yaptıklarından sonra köylülerin ve din adamlarının tavsiyesi ile işlediği suçun, günahın affı için Hicaz'a gitmeye karar verir. Mekke'ye Hicaz'a gidip Hz. Muhammed'in mezarını tavaf edecektir. Hac yolculuğu ise, 10-12 yıl sürecektir (Erdin, 1995: 175). Hac yolculuğunu tamamlayıp köyüne dönen Molla Ahmet, Senem'i bulur ve ondan af diler. Kızının onu affetmesi sonucunda da son nefesini verir.

Dinî bayramlar olan Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı'nın, geçmişte Balıkesir'de nasıl kutlandığı *Tarihte Balıkesir* başlıklı eserde ifade edilir. Ramazan veya Şeker Bayramı, 4 gün sürer. Arife gününden itibaren her evde bayram hazırlıkları başlar. Yemekler, baklavalar yapılır. Arife günü sabaha kadar dükkânlar, mağazalar açıktır. Alışveriş yapılır. Bayram topları atılır. Bayramın ilk gününün sabahı bayram namazına gidilir, namazdan sonra bayram topları atılır. Evlere gidilip, bayramlaşılır ve el öpülür. O gün mezar ziyaretleri de yapılır. Bayramın 2. ve 3. gününde ise çocuklar, gençler, kadınlar yeni elbiselerini giyerek bayram yerinde eğlenirler. Dolaplara, atlıkarıncalara vb. binerler. Çalgılar, davul ve zurnalarla zeybek ve diğer oyunlar oynanır. Fakirlere sadaka verilir, açlar doyurulur. Kurban Bayramı ise, beş gün sürer. Ramazan Bayramı'ndan farkı bayram namazından sonra kurbanların kesilmesi ve

fakirlere dağıtılmasıdır (Özer, 1957: 98-99). Söz konusu bayram hazırlıkları ve kutlamalar, Erdin'in anlatılarında bire bir olmasa da yer almaktadır.

Deprem başlıklı romanda Doktor Orhan İnan ve eşi Nurten Hanım, Ramazan Bayramı arifesinde aile büyüklerine vermek için hediyeler, evlerine gelecek olan misafirleri için de baklava ve pişmaniye alırlar. Orhan'ın kardeşleri aileleri ile onlara gelir. Öğle yemeğinden sonra da Orhan ve ailesi ilk önce Orhan'ın baba evine Afyon'a ertesi günü de Nurten Hanım'ın ailesini ziyaret etmek için Nazilli'ye giderler. Orhan'ın kardeşi Burhan'ın tarikatlarla bağlantısı vardır ve bir gün bütün dünyaya şeriatın hâkim olacağını düşünür. Orhan ve kardeşi Turan, onun düşüncelerine karşıdır. Ayrıca Burhan'ın günden güne maddi durumunun daha da artması kardeşlerini şüphelendirir:

“Kendi kendime diyorum ki mutlaka Burhan ağabeyimin işlerinde bir giz var, bir sır var, bir gayri meşruluk var. Yoksa din, ibadet yolunda gitmekle bu işler olmaz, bunca aşırı kazanç ta sağlanmaz. Ah söylediklerine samimi bulup inanabilsem ağabey, vallahi geçerim hemen safına, yanına ama inanamıyorum. Çünkü Allah çalışmayan, sadece ibadet yapmakla yetinen kişilere veya müslümanlara verecek olsa ayırım yapmadan her müslümana eşit verir. O zaman müslüman âleminde ne fakir kalır, ne gariban kalır ve ne de el avuç açıp yerlerde sürünen kalır” (Erdin, 2000: 57).

Böylece romanda din adı altında elde edilen haksız kazançlara, şeriat düşüncesine, bağnazlığa da karşı çıkılmaktadır. Romanda Orhan, oğlu Sercan'a bayramlarda aile büyüklerini ziyaret etmenin öneminden bahseder. Sercan ise sözü bayram harçlıklarına getirir. Orhan ise, bayramlarda çocuklara verilen para üzerine şunları söyler: *“Bizim Ata geleneğimizdir, büyükler küçüklere hep öyle yaparlar oğlum. Onu öyle yapmakla hem gönüllerini alırlar ve hem de küçüklere sevgilerini kazanırlar”* (Erdin, 2000: 85). Böylece bayramlarda çocuklara verilen bayram harçlıklarıyla büyüklerin çocukları sevindirdiği ve bu davranışın bir gelenek olduğu ifade edilir.

Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi 2 başlıklı romanda da Kurban Bayramı'ndan söz edilir: *“Tabiki bu sevinçlerine Kurban Bayramı sevincini de eklemek gerekir. Çünkü hayvan üreticisi olarak çoğunun ceplerine para da girecekti bayram vesilesiyle. Kurbanlık olarak ayırdıkları hayvanlarını kasabada satarak para da kazanmış olacaktı”* (Erdin, 1998: 67). Bayram günü Molla Ahmet bayram namazına gider. Namaz çıkışı damadı olacak olan Çuloğlu ile eve gelir. Çuloğlu kurbanlık koçu keser. Koçun ciğeri kavrulup sofraya konur (Erdin, 1998: 85-86). Yine söz konusu romanda *“Çünkü domuz etinin yenmesini İslâm dini peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa müslümanlara yasaklamıştı, haram kılmıştı”* (Erdin, 1998: 158) ifadeleriyle domuz etinin Müslümanlar için haram kılındığından da söz edilir.

Ali Erdin köyde “gezek” adı verilen hayır yemeğini de anlatır. *Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi* başlıklı romanda günde üç öğün konuklar veya imam için “gezek” adı verilen yemeğin, haneler arasında sırayla hazırlandığını ifade eder (Erdin, 1995: 70). Namazdan çıkan köylüler, köy odasında toplanırlar. Köy imamı içeri girince de herkes sofranın başına oturur. Önce imam ve konuklar ardından da köyün fakirleri ve yaşlıları sofrada yerini alır (Erdin, 1995: 71).

Olayların 1950'li 1960'lı yıllara dayandığı, yazarının çocukluğunun geçtiği köyünün gerçek yaşamından izler taşıdığını ifade ettiği *Sürücü Recep ve Köyüm* başlıklı romanda (yazar eserine öykü dese de aslında romandır) imam nikâhından da söz edilir: *“Bönden tezi yok yaptır imam nikâhını, iresmi nikâhını hemencecik”* (Erdin, 1997a: 120). Söz konusu eserde imam nikahıyla birlikte resmi nikahın da önemi vurgulanır.

Deprem başlıklı romanda Nurten Hanım'ın babası vefat eder. Defin işlemleri hakkında kısaca bilgi verilir: *“Öğle namazından sonra Nazilli mezarlığına defnedildi Nurten hanımın babası Osman efendi. Tabii ki Doktor Orhan bey geleneklere uygun olarak cenaze giderlerini sorup öğrenerek hocasına, mezarçısına, yıkayıcısına ücretlerini, bahşişlerini verdi”* (Erdin, 2000: 113). Kemal Özer Balıkesir'de, cenaze defnedildiğinden itibaren yedi gün kadınların, hafızların Kur'an okuduğunu, yedinci gün de mevlit okunup lokma pişirilip dağıtıldığını, 40. ve 52. günlerde de mevlit okutulurken pilav, lokma, şeker

vb. dağıtıldığından söz eder (Özer, 1957: 100). *Yıldızlar Da Ağlar Mı?* başlıklı romanda da vefat edenin ardından yapılan hayırlardan söz edilir: “Şinci biraz da başka şey konuşalım, bubamın ellikisi geldi onu konuşalım. Kırkında büyük, köycek hayır yaptık emme şincik iki üç sofraya çıkarıp ta güccük hayır mı yapalım, yoğsalım yine köycek büyük hayır mı yapalım?” (Erdin, 1997b: 41). Olayların geçtiği köyde, cenazenin defnedildiğinin 40. ve 52. gününde maddi imkanlar doğrultusunda hayırların yapıldığı ve bu geleneği devam ettirdikleri görülmektedir.

Ali Erdin eserlerinde dinî duyguların sömürülmesine de yer verir. *Ahret Bankası İflas Etti* başlıklı roman tamamen bu konunun işlendiği bir romandır. Yazar eserinin sunu kısmında insanların inançlarının bazı uyanık kişilerce, gruplarca sömürüldüğünü ifade ederek şöyle devam eder: “Önemli bir gerçek var ise o da çağımızda hala halkımızın dini inançlarının sömürü yapılmasıdır. Ama şunu da unutmamak gerekir ki din kisvesi altında sömürülen halkın sömürenlerden daha çok sorumluluk taşıdıkları da bir gerçektir” (Erdin, 2001a: 6). Dinî duyguları sömürenler kadar sömürülenlerin de eleştirildiği romanda, Zeytin tüccarı Hasan Hüseyin Hepkazanır'ın iflası ile olaylar başlar. Üç yıl sonra onun intiharı ile son bulur. Hasan Hüseyin Konya'ya alacaklısından parayı tahsil etmek için geldiğinde alacaklısının da diğerleri gibi hilekâr, düzenbaz olduğunu görür ve dürüst insanların varlığına olan inancını yitirir. İntihar etmeye karar verir. Hayatında ilk defa yanındakileri taklit ederek Cuma namazını kılar ardından da camii çıkışı intihar etmeye yeltenir. Tam silahına davranacakken camii avlusundaki dilencinin önünde oluşan kuyruklar dikkatini çeker. Dilencinin “*Burası Ahret Bankası ey müminler, ey Müslümanlar. Ahret Bankasına para yatıran yok mu? Kar, kazanç burda müminler bana gelin, Ahret Bankasına gelin! Koşun müminler, Ahret Bankasına koşun! Öbür dünyasını düşünen, ahiretini düşünen müminler hiç durmasın benim yanıma koşsunlar...*” (Erdin, 2001a: 37) sözleri ve akşam da dilenciyle meyhanede karşılaşmaları onda Ahret Bankası kurma düşüncesini oluşturur. Banka yönetimini halkı kandırabilmek için din adamlarına bırakmayı planlar. Gittiği kahvehaneyi kiralar. Dükkân sahibi ve çocuklarını, orada bulunan iki müşteriyi de işe alır. 13.04.1997 tarihinde bankasını kurar. “*Dünyada kazan, Ahret Bankasına yatır, Ahrette bol bol harca ey Müslümanlar! Şunu unutma ki dünya bankalarına yatırdığın paralar dünyada kalır.*” (Erdin, 2001a: 60) sözleriyle yola çıkan Hasan Hüseyin, umduğundan çok daha fazla ilgiyle karşılaşır. Öğretim üyesi, imam, müftü yardımcısı gibi din görevlileri bu işe olumlu bakar ve bunu yapılacak toplantılarla halka duyurmak isterler. Bu işin dolandırıcılık olduğunu söyleyen bir kişi dışında kimse bu bankanın oluşumunu ve işleyişini sorgulamaz. Toplantıya katılım fazladır. Laikliğe ve Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet'e karşı olanlar, radikal İslamcı düzeni (şeriat) kurmak isteyenler toplantıya katılır. Amaçları Millî Eğitim kurumunu ve ekonomiyi ele geçirmektir. Yazar toplantıya katılan İlahiyat Prof. Mehmet Emin Bey'in şu sözlerine yer vererek tehlikenin boyutlarına o yıllarda dikkat çeker: “*Bunlar yanı sıra biliyorsunuz dünyamızdaki özel okullar fatihi çok neşeli Gülen Hocamız da Milli Eğitimimizdeki insanlarımızı eğitim yoluyla ele geçirme planımıza, projelerimize önemli hizmetlerde, katkılarda bulunuyorlar, bunu da belirtelim*” (Erdin, 2001a: 99). Ali Erdin, 15.07.2016 tarihinde darbe girişiminde bulunan terör örgütü FETÖ yapılanmasının ne kadar tehlikeli olduğuna ve devletin kurumlarında yer aldıklarına 15 yıl önce yazmış olduğu söz konusu romanında böylece dikkat çekmiştir.

Ali Erdin, öykü ve romanlarında halkın sağlık sorunlarına çözüm bulmak için hocalara başvurduklarından da söz eder. Ramazan Kaplan 1960-1980 yılları arasında yazılan köy romanlarında ortak bir görüş olarak yeterli bilgi ve imkânlarla sahip olmayan köylülerin yanlış tutum ve davranışlara yöneldiğinin ifade edildiğini söyler. Kaplan bu romanlarda köylülerin kendi kendilerini tedaviyle yetindiklerini, yaşanan bir rahatsızlıkta ilk önce “hoca”ya gittiklerini buradan bir sonuç alamayınca da doktora gitmeyi düşündüklerini ifade eder (Kaplan, 1997: 541-542). Söz konusu tutum ve davranışları Ali Erdin'in eserlerinde de görmekteyiz. *Çanakkale Kahramanı Koca Seyit* başlıklı romanda beş altı yıl boyunca çocukları olmayan Abdurrahman ve Emine çifti, çareyi hocalarda arar:

“*Bunun neticesi olarak ta Emine kadın çevredeki hocalara, üfürükçülere okutulup, üfletilir. Aylarca, günlerce boynuna muskalar takılır. Her duyulan kocakarı ilaçları Emine kadına uygulanır. İlaçlar, haplar yedirilir, içirilir, çeşit çeşit tulsımlar yapılır*” (Erdin, 2003: 52).

Yıldızlar Da Ağlar Mı? başlıklı romanda da Ferhatoğlu Mustafa ile eşi Hayriye'nin on iki yıllık evli olmalarına rağmen çocukları olmaz. Onlar da kocakarı ilaçlarını uygular, hocalara gidip yaptıkları

muskaları takarlar (Erdin, 1997b: 16-17). Kısaca Ali Erdin, doğumdan ölüme kadar her aşamada bölge halkının düşünce ve davranışlarında dinî inançların ne kadar etkili olduğunu yer yer eleştirel tutumunu da sakınmadan eserlerinde dile getirmektedir.

Önemli şahsiyetler

Kuva-yı Milliye şehri olan Balıkesir, adını tarihe yazdıran birçok öncü şahsiyetle birlikte anılmaktadır. Hasan Basri Çantay, İbrahim Ethem Akıncı, Yırcalızade Şükrü Efendi, Köprülü Hamdi Bey vd. vatan ve millet aşkı ile dolu kişiler vatan mücadelesinde ön safta yer almış, düşmanla savaşmış, halkı kurtuluşa inandırmak ve bu mücadelenin içinde yer almalarını sağlamak için halkı motive eden konuşmalar yapıp zafere onları inandırmışlardır.

Zekeriya Özdemir, Millî Mücadele yıllarında Balıkesir bölgesinde verilen mücadelelere, faaliyetlere ve bölgenin öncülerine yer verdiği eserinde şu ifadeleri kullanır:

“Redd-i İlhak Cemiyetleri ve özellikle Balıkesir Kongreleri, ilerleyen düşmanı durdurarak ve ayaklanmaları bastırarak, düzenli ordunun kurulması için bir yıllık zaman kazandırmışlardır. Bir taraftan düşmanla savaşırken halkın güvenliğini sağladıkları gibi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına uygun ortam sağlamışlardır” (Özdemir, 1997: 73-74).

Yukarıda yer alan ifadelerde Balıkesir Kongreleri'nin Millî Mücadele açısından önemine değinildiği gibi 1920'de Balıkesir başlıklı eserde de Balıkesir'de verilen mücadelelerden ve elde edilen başarılardan söz edilmektedir:

“Türk eliyle kurulan bu şehirde, Türk elinin yoğurduğu bu topraklarda daima Türk'ün asil kalbi çarpmış, her yabancı emel ve arzuya karşı gelmiş ve boyun eğmemiştir. Son acı, İzmir işgalinin arkasından, her yerden önce ilk kongre burada yapılmış, Balıkesirliler her ne pahasına olursa olsun müdafaa kararını vermiş ve fiilen mücadeleye atılmıştır. Her türlü vasıttan mahrum bir vaziyet içinde Türk kalbinin asil heyecanı ile mücadeleye girilmiştir. Arada yaşanan zor ve sıkıntılı günlere rağmen, Allah'ın sabırlı ve azimli kullarına vadedtiği zafere ulaşılmıştır” (Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, 1997: 83).

Söz konusu kahramanlarımızdan olan Çanakkale kahramanı Koca Seyit'in göstermiş olduğu mucize ve Millî Mücadele yıllarının unutulmaz kaymakamı şehit Hamdi Bey'in Edremit'teki faaliyetleri, verdiği mücadeleler, işgaller karşısında tutumu ve şehit edilmesi kaynaklarda ifade edildiği gibi Ali Erdin'in romanlarında da yer almaktadır. Erdin, söz konusu kahramanlarımıza romanlarında yer vererek savaşlarda kahramanlarımızın ne zor şartlar altında mücadele ettiklerini ve yapmış oldukları fedakârlıkları anlatarak gelecek kuşaklara millî kahramanlarımızı unutturmamak istemiştir.

Ali Erdin, çocukluğunda tanıdığı ve komşu köylerinden olan Koca Seyit'in kendi ağzından dinlediği hikâyesini yıllar sonra yaptığı araştırmalarla bir araya getirip anlattığı *Çanakkale Kahramanı Koca Seyit* başlıklı biyografik romanında, Koca Seyit'in kahramanlıklarına, vatan sevgisine, mütevazılığına, kanaatkârlığına yer verir. Çanakkale'de tek başına 275 kiloluk top güllisini kaldıran Koca Seyit, Niğdeli Ali'nin de yardımıyla gülleyi topun namlusuna yerleştirir ve yapmış olduğu atışla da İngiliz Ocean isimli düşman zırhlısını batırarak savaşın zaferle sonuçlanmasında büyük katkıda bulunur. Gazi Mustafa Kemal'in de bu başarıdan haberi olur ve Seyit Ali'yi tebrik eder. Cumhuriyet'in ilanından sonra Havran'a gelen Atatürk, Koca Seyit'i unutmaz ve onu görmek ister. Yoksul olduğunu anlayınca da kendisine maddi yardımda bulunulması talimatını verir. Koca Seyit, hayatı boyunca maddiyata önem vermez ve kıt kanaat geçirir:

“Her ünlü kişinin olduğu gibi Kahraman Koca Seyit'in de değerinin ve tanınmasının ancak ölümden sonra olabildiği, gerçekleştiği doğrudur. Adına Havran kasabasında okul yapılmıştır, bir caddeye adı verilmiştir. Nihayet bir heykeli de dikilmiştir 1993 yılında. Havran kasabası meydanına 1995-1996 yıllarında da Çanakkale Cephesinde görev yaptığı Mecidiye Bataryasının bulunduğu yere de Koca Seyit'in ayrıca bir heykeli dikilmiştir.

Böylece Kahraman Koca Seyit toplumca gereken ilgi gösterilerek zamanla daha çok tanıtılmaya çalışılmıştır. Artık yöre halkı olsun, çevre belediyeleri olsun daha çok ilgi göstermektedir ve daha çok sahip çıkmaktadırlar Kahraman Koca Seyit'e. Ruhu şat olsun” (Erdin, 2003: 119).

Zeki Çevik de Seyit Ali'nin 9 yıl süren askerliğinin ardından savaş sona erince köyüne döndüğünü, burada ormancılık ve kömürcülük işiyle geçimini sağladığını, Gazi Mustafa Kemal Paşa 9 Şubat 1923 tarihinde Havran'a geldiğinde Koca Seyit'i hatırlayıp onu buldurduğunu, Atatürk'ün kendisine maaş bağlanmasını teklif ettiğini Seyit'in ise, bunu kabul etmeyerek odun kömürü yakmasında serbestlik talep ettiğini ve bu talebinin kabul edilerek bir süre yerine getirildiğini ifade eder. Koca Seyit'in “Çabuk” soyadını aldığını ve son yıllarında Havran'daki zeytinyağı fabrikasında çalışarak çuval taşıdığını, 1939 yılında da 50 yaşındayken zatürreden vefat ettiğini söyler: “*Bugün Koca Seyit Köyü'nde ki anıt mezarında meftundur. Türk Milleti ve Devleti var oldukça, O ve onun gibi kahramanlar hiçbir zaman unutulmayacak ve her zaman hatırlanacaktır. Ruhu şad, makamı cennet olsun” (Çevik, 2017: 237). Koca Seyit gibi hiçbir zaman unutulamayacak ve her zaman hatırlanacak kahramanlarımızdan biri de Millî Mücadele'de Anzavur'un adamları tarafından şehit edilen Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'dir.*

1886 yılında Makedonya'nın Köprülü kasabasında doğan Hamdi Bey küçük yaşta yetim kalır ve dayısı tarafından büyütülür. Hamdi Bey, ilköğrenimini Köprülü kasabasında, orta öğrenimini ise Üsküp İdadisi'nde tamamlar (Su, 1984: 2-3). Birçok savaşların ardından birer birer toprak kayıplarının yaşandığı bir zamanda dünyaya gelen ve hayatı boyunca da savaşlara tanıklık eden Hamdi Bey için Kâmil Su şu ifadeleri kullanır: “*Hamdi Bey böyle zayıf düşmüş bir devlet düzeni, kargaşalıklar, yabancı tehditleri, kin ve hıyanet ile kuşatılmış tedirgin bir dünyada yetişti, öğrenim hayatını böyle bir hava içinde sürdürdü. Hassas bir ruh yapısına sahipti. Bu olaylar onun üzerinde etkili olmuş, ruhunda mücadele aşkını ateşlemiştir” (Su, 1984: 4). Balkan Savaşı'na katılan Hamdi Bey, savaşta üstün duruma gelen Sırp'lar'a tutsak olmamak için 200 kişilik bir kuvvetle düşman hattını geçip dağlara çekilmeyi başarır. Arkadaşlarıyla birlikte uzun süre çete savaşları yaparak Edirne'ye gelir ve burada Şükrü Paşa'nın kuvvetlerine katılır (Su, 1984: 7-8). Hamdi Bey, 1. Dünya Savaşı çıktığında Demirköy Kaymakamı'dır. Daha sonra Malkara Kaymakamlığı'na atanır. Ardından da Keşan Kaymakamlığı'na nakledilir. Savaşların bölgede yarattığı korku ve heyecanı yakından görerek kaygılı ve üzüntülü günler geçirir (Su, 1984: 13). Hamdi Bey'in kaymakamlık görevinden uzaklaştırılmasını Hürriyet ve İtilaf Partililere karşı sert tutumuna bağlayan Kâmil Su, şu ifadeleri kullanır:*

“Hamdi Bey genellikle kanunlara saygılı, resmi işlemlerinde dürüst bir memurdu. Ancak yurt çıkarları söz konusu olduğu zaman mevzuat dışına çıkmakta tereddüt etmemiştir. Memurluk sıfatıyla olduğu kadar sağlam kişiliği ile de çevresine etkili olmuştur. Bu yüzden Edremitliler'e, Edremit aydınlarına kendisini sevdirmiştir. Yalnız memleketin kokmuş siyasi havası içinde Hürriyet ve İtilaf Partililer'e yaranamamıştır. Yukarıda söz konusu edilen olayda görüldüğü üzere bazı hallerde onlara karşı tutumu çok sert olmuştur. Bu da onun kaymakamlık görevinden uzaklaştırılma işleminin çabuklaştırılmasında etkili olmuştur” (Su, 1984: 23-24).

Hamdi Bey, kaymakamlığı sırasında İzmir Kongresi'nde alınan kararları Edremit'te uygulamak için seçilen heyette teşkilat kurmakla görevlendirilir. Hamdi Bey, çete başları ile iletişime geçip onlara durumun ciddiliğinden bahsederek eşkıyalığı bırakıp Rum çetelerine ve olası bir düşman işgaline karşı örgütlenmelerini ister ve bu girişiminden de olumlu sonuçlar alır (Su, 1984: 37). İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edildikten sonra işgale karşı koymak için meydana getirilmiş olan Milis Kuvvetlerine genellikle Kuva-yı Milliye denildiğini fakat bu ifadenin ilk kez ve ne zaman kullanıldığının tam olarak saptanamamış olduğundan bahseden Kâmil Su, nizamiye kuvvetlerinden Millî Kuvvetlerin ayırt edilebilmesi için beyaz patiskadan yapılan bezlere kırmızı boya ile “Kuva-yı Milliye” yazılarak hazırlanan bantları kollarında taşıdıklarından söz eder (Su, 1984: 61). Gıyas Yetkin ise, bantlar üzerindeki Kuva-yı Milliye ibaresinin Hamdi Bey tarafından bulunduğunu ve bu ibarenin cephedeki milis kuvvetlerine Hamdi Bey tarafından verildiğini ifade eder (Yetkin, 2010: 53). Kurtuluş Savaşı'nda Demirci Kaymakamı olan İbrahim Ethem Akıncı anılarında, Balıkesir havalisinde ve garpta teşekkül eden Kuva-yı Milliye'nin oluşumundan söz ederken Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'den de

bahseder. Ayvalık Yunanlılar tarafından işgal edilince Mutasarrıf Hilmi Bey'in davetiyle bütün ahali okuma yurdunda toplanır. Hamdi Bey'e müdafaa emrini veren de Mutasarrıf Hilmi Bey'dir. Hilmi Bey tarafından telgraflar okunur ve müzakere başlar. Orada bulunan Meclis-i Umumi Azası'ndan Osman Bey'in, Balıkesir eşrafından Vehbi Bey'in ve birçok aydın ve yurt sevenin nasihatleri ve teşvik etmeleriyle düşmana karşı müdafaaya karar verilir. Müdafaa heyetleri ve kongreler kurulur (Akıncı, 2020: 2-3). *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti* başlıklı eserde Kaymakam Hamdi Bey'in de içinde yer aldığı Müdâfaa-i Hukuk Milliye cemiyetleri hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

"1918'den itibaren kuvâ-yı milliyeyi teşkil edip, Millî Mücadele'yi başarıya ulaştıran Müdâfaa-i Hukuk-Milliye cemiyetleri, Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin ismen ufak bir değişikliğe uğramış şeklidir. Yani Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, değişik mahallî isimlerle, Millî Mücadelenin de öncüsü olmuştur" (Polat, 1991: 172).

Nâzım H. Polat, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1 Şubat 1913 tarihinde doğduğunu 1 Nisan 1919 tarihinde de feshedildiğini söyler. İç siyasetle ilgisi bulunmayan dernek, "millî" kuruluş olma özelliğini her daim korumuş, her türlü cephe gerisi faaliyette yer almıştır. Orduya gönüllü asker toplamış, askerî levâzımâtı temin etmiş, aşevi, hastaneler, sepet fabrikası açmış, matbaa tesis etmiş, tiyatro, konferans, vaaz, kitap neşri gibi kültürel çalışmalarda bulunmuş, Osmanlı coğrafyasının her tarafına yayılarak 53 şubeye ulaşmıştır (Polat, 1991: 171-172).

Gıyas Yetkin, Edremit'te yaşayan gençlerin Kaymakam Hamdi Bey'in icraat ve eşkıya takiplerinde gösterdiği gayret ve başarıları hayran olarak onun etrafında toplanmaya başladığını ifade eder. Hamdi Bey bir gün şehit çocuklarını barındıracak bir şefkat müessesesinin kurulması için eşref ve öğretmenlerden yardım ister. 24.09.1917 tarihinde Edremit Darülitam mektebini açar. Düşman işgaline kadar söz konusu yuvada 105 şehit, fakir ailelerin çocukları bu yuvada barınır ve okur. Bir yıl sonra da Hamdi Bey, Edremit'in 22 gencini toplayarak Edremit Idman Mektebi'ni kurar. Yıllarca faaliyet gösteren bu mektep, İstiklal mücadelesinde de büyük hizmetler görmüş ve birçok şehit vermiştir. Hamdi Bey, işe işlerini tanzim eder. Hamdi Bey ayrıca Edremit'in ortasından akan pis su problemine de çare bularak bu suyu kanal ile çaya akıtma işini de başlatır (Yetkin, 2010: 8-9). Görüldüğü gibi Hamdi Bey Edremit ve Edremit halkına birçok açıdan faydalı olmuş, şehrin sorunlarına çözümler üreterek çocukların ve gençlerin geleceğine önem vermiştir.

İzmir işgal edilince Hamdi Bey hemen bir teşkilat kurulmasını ve muhtemel istilaya karşı tedbir alınmasını ister. Silahlar Balıkesir'e sevk edilmesi istenilen jandarma deposundan Burhaniye Jandarma Kumandanı Hüsnü Bey'in desteği ile temin edilir. Yurdun birçok yerinde yurt savunması için birçok yurtsever bir araya gelir (Kozanoğlu, 1970: 25-26). Mıntıka Kumandanı Ali Bey, savunma teşkilatının başına Hamdi Bey'i getirir. Hamdi Bey gönüllülerin toplanması, onların levazım ve işlerinin karşılanması, arkada kalan ailelerin işe ihtiyaçlarının temin edilmesi vb. konularda görevli heyetlerin seçilmesini ister (Kozanoğlu, 1970: 39). Kuva-yı Milliye'nin karşısında yer almaya başlayan Anzavur Ahmet ile konuşmak üzere Köprülülü Hamdi Bey görevlendirilir fakat menfi faaliyetlerine devam eden Anzavur ile Hamdi Bey'in emrinde bulunan süvari kuvveti Demirkapı'nın güney tarafında çarpışır. Hamdi Bey'e destek kuvvetleri de gelince Anzavur kaçır (Özalp, 2020: 65-67). Akbaş Cephaneli'nin İngilizler tarafından Ruslara verileceği duyulunca Hamdi Bey, Fransızların idaresinde bulunan cephaneye baskın düzenlemeye karar verir. Planlanan her şey yolunda gider. Hamdi Bey, 200 kişi ile cephaneliği ele geçirir (Kozanoğlu, 1970: 78-90). Akbaş Cephaneli, Yenice'de depolanmıştır. Anzavur Ahmet ve asiller, Yenice'ye baskına gelirler. Cephanenin muhafazası, Dramalı Rıza Bey'in kumandasında bulunan Biga'daki 190. Alayın ikinci taburundan bir kısım askerler tarafından sağlanır. Kurtuluş ümidi kalmayınca depo ateşe verilir. Hamdi Bey, Yenice'ye doğru yola çıkar. Hamdi Bey ve arkadaşları yorgun bir halde İnova köyünde köy odasına girerler. Kara Hasan'ın adamları tarafından ele geçirilir. Hamdi Bey'i sürükleyerek ve eziyet ederek Biga'ya götürürler. Sonra da kurşuna dizerler. Hamdi Bey, 23.03.1920 tarihinde şehit düşer (Kozanoğlu, 1970: 109-116). Hamdi Bey'in şehit edilmesini ise Kâzım Özalp şöyle anlatır:

"... Hamdi Bey, Gâvur İmam'la Anzavur'un adamları tarafından şehit edilmiş ve cenazesi Biga'ya götürülerek teşhir olunmuş, hatta oraya gelen bir İngiliz zabiti, bunun hakikaten

Hamdi Bey'in cenazesi olup olmadığını önemle tahkik ederek birçok fotoğraflarını almış. Şehit oluncaya kadar pek büyük hizmetler görmüş olan Hamdi Bey'in, vatan için daha pek çok fedakârlığı gerektiren işlerimiz varken, ebedî bir surette aramızdan eksilmesi her yönden üzüntümüzü arttırdı” (Özalp, 2020: 99).

Zeki Çevik, Kahraman Hamdi Bey'in isminin ve hatırasının Biga'da, Edremit'te, Çanakkale'de ve bütün vatan topraklarında yaşatıldığını, eskiden Koyuneli diye anılan nahiyeye “Hamdi Bey” isminin verildiğini ve Edremit'te yer alan stada da adının verilerek büstünün dikildiğini, Hamdi Bey'in Türk Milleti'nin kalbinde yaşadığını ifade eder (Çevik, 2017: 123). Edremit'te birçok yere isminin verilerek adının ve hatırasının yaşatıldığı Kahraman Hamdi Bey'in vatan mücadelesi aynı zamanda Ali Erdin'in romanında da yer almaktadır.

Hamdi Bey'in kahramanlıklarına, vatan sevgisine, mücadelelerine ve şehit düşüşüne romanında yer veren Ali Erdin, Makedonya doğumlu olan Hamdi Bey'in Edremit Kaymakamı olarak anılmasından dolayı bu romanı kaleme almıştır. Ali Erdin, Kaymakam Hamdi Bey'i şu sözleriyle ifade eder:

“Geçmişimizde Edremit Kaymakamı olarak tanıdığımız Köprülü Şehit Hamdi Bey İstiklal Savaşı mücadelemizde ülkemizde bilhassa Balıkesir-Edremit Körfez yöresinde Kuva-yı Milliye, hareketini, ruhunu başlatan Kuva-yı Milliye ateşini parlatan ilk öncü liderlerimizden ve kahramanlarımızdan biridir. Milliyetçi olduğu ölçüde çağdaş düşünceli ve yenilikçidir de aynı zamanda” (Erdin, 2001c: 3).

Romanda yukarıda kaynaklar doğrultusunda ifade ettiğimiz olaylarla hemen hemen aynı şekilde yaşananları dile getiren Ali Erdin, Kaymakam Hamdi Bey'in 2 yıldır görev yaptığı Edremit'ten önce de Edirne ilinin Demirköy kazasında, Malkara'da ve Sındırgı'da kaymakam olarak çalıştığını ve görevini başarıyla yerine getirdiğini ifade eder. Hamdi Bey, Mehtap Hanım ile nişanlıdır. Savaş bitince evlenmeyi düşünürler. Mehtap Hanım, Kaymakam'ın yanına Edremit'e gelince Hamdi Bey'e karşı olanlar onun zampara olduğunu, padişaha karşı halkı örgütlemeye çalıştığını söylerler. Ayrıca namazlarını ihmal ettiği, gavur âdetlerini kasabaya getirip kasabayı gavurlaştırmaya çalıştığı da iddia edilir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar İzmir'e çıkar. İstanbul da işgal altındadır. Kaymakam halkı toplayıp konuşma yapar. Halkı düşmana karşı birlik ve beraberliğe çağırır. Kaymakamlıktan istifa edip onlar gibi kendisi de sivil olarak bu mücadeleye katılacaktır. Edremit, Burhaniye ve Havalisi Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti kurulur ve cemiyet başkanı olarak da kaymakam seçilir. Hamdi Bey'in yerine atanan Mansur Bey, koyu padişah yanlısıdır. Ayrıca düşman işgaline de karşı değildir. Örgütlerin karşısında yer alır. Hamdi Bey'i de ortadan kaldırmaya karar verir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak basar. Anadolu'daki bütün halk, bütün güçler Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak ülkeyi düşmandan kurtaracaklardır:

“Hamdi Bey köy gezilerinde köylülerle yaptığı konuşmalarda hep vatanın düşman işgalinden kurtuluşu için birlik olma çağrısında bulundu. Günümüze dek tarihinde özgür yaşamış vatani hür, bayrağı hür Türk halkının düşman boyunduruğunu ve sömürgeliğini kesinlikle kabul edemeyeceğini heyecanlı ses tonuyla onlara anlatmaya çalıştı. Bunun içinde mutlaka Büyük Komutan Mustafa Kemal Paşa saflarına katılarak düşmanlarla savaşmak zorunda olduğumuzu bildirdi” (Erdin, 2001c: 109).

Hamdi Bey, cemiyeti toplayarak Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılıklarını bildiren telgraf çeker. Mansur Bey, birkaç kez Hamdi Bey'i öldürmek için adam gönderse de başarılı olamaz. Mustafa Kemal Paşa, Hamdi Bey'den en yakın ordu birlikleriyle irtibat kurmasını ister. Burhaniye'de de Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük eder. Kurulan Körfez Milis Kuvvetleri komutanı olarak Hamdi Bey seçilir. Milis kuvvet olarak 1200 kişi vardır. Hamdi Bey, varlıklı ailelerden para ve yiyecek desteği alır. Cephaneyi de temin edince Ayvalık Cephesi Alay Komutanı Ali Bey ile görüşür fakat aralarında düşmana karşı saldırı konusunda sorun oluşunca Hamdi Bey, Tümen Komutanı Kazım Paşa tarafından Milis Kuvvetler Komutanlığı'ndan alınır. Balıkesir'e geldiğinde Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurar. Ayvalık, işgal edilir. Kazım Paşa, Anzavur Ahmet'in isyankâr mektubunu göstererek kendisini uyarmasını ister. Fakat Anzavur Ahmet Kuva-yı Milliyeci olduğunu söylese de Susurluk'ta birliklere

saldırır. Kazım Paşa ve Hamdi Bey birlikleriyle Anzavur Ahmet'in etrafını çevirseler de o kaçmayı başarır. Mustafa Kemal Paşa, Hamdi Bey'e Çanakkale Boğazı'ndaki İngilizlere ve Fransızlara ait olan Akbaş cephaneliğini soyma görevini verir. Arkadaşı Kani Bey'in de katılımıyla ve çocukluk arkadaşı Lapseki Kaymakamı Hasan Basri Bey'in yardımlarıyla soygun başarıyla tamamlanır. Anzavur Ahmet, Biga'yı yakar yıkar. Mühimmat konvoyundan ayrılan Hamdi Bey ve Kani Bey'i Yukarı İnova köyünde pusuya düşürür. Kani Bey'i orada kurşuna dizerler. Hamdi Bey ise sürüklenerek götürülür ve o da şehit düşer. Hamdi Bey ile Kani Bey, Biga ilçesi şehitliğinde yan yana yatmaktadırlar:

“İşte 1917-1919 yılları arasında Edremit ilçesi Kaymakamlık görevi döneminde başarılı hizmetleri yanında ülkede Kuva-yı Milliye meşalesini de ilk yakanlar arasında görülen, ayrıca işgalci Yunan'a karşı da Ayvalık Cephesi'nde ilk kurşunu sıkan Kaymakam Hamdi Bey Çanakkale boğazı Akbaş Cephanelik soygunu ile de kahramanlığını tümünden kanıtlayarak tarihimize geçti ve Biga Anzavur Ahmet isyanıyla da arkadaşı Kani Beyle birlikte şehitlik mertebesine erdiler. Bizez daha ruhları şad olsun” (Erdin, 2001c: 157).

Böylece Ali Erdin, Çanakkale kahramanımız Koca Seyit'in ve Edremit Kaymakamı şehit Hamdi Bey'in kahramanlıklarını dile getirdiği romanlarında Balıkesir'de verilen vatan mücadelelerini anlatmış, Kuva-yı Milliye'nin oluşumunu, faaliyetlerini ve elde edilen başarıları dile getirmiştir.

Tarım ve hayvancılık

Balıkesir, verimli arazileri ve uygun iklimi ile tarım ve hayvancılık açısından da ön plana çıkan bir şehrimizdir. *Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922)* başlıklı eserde, Ayvalık kazasının arazisi için şu sözlere yer verilir:

“Kaza arazisi; tarla, bahçe ve çayırın yanında en çok da 90.000 dönüm zeytinlikle kaplıdır. En önde gelen mahsülü zeytin, en önemli ticareti de zeytinyağı ve sabunculuktur. Biri mahsüllü biri mahsülsüz geçen iki yılda yaklaşık; 7-8 milyon kilo zeytinyağı elde edilmekte olup, yağ ve sabun olarak İstanbul ve diğer şehirlerle Romanya ve Bulgaristan'a ihraç edilir. Ayrıca alkollü içki imal ve ihracı da önemli miktarlardadır. Dericiliğin de epey geliştiği Ayvalık'a Hindistan'dan Marsilya ve Trıyista yoluyla çok miktarda ham deri getirilip işlendikten sonra; Bursa, Konya, Ankara ve Aydın'a gönderilmektedir” (Mutaf, 1997: 65).

Balıkesir'de sabun, içki, deri, bıçak vb. üretimler yapılırsa da şehir zeytinleri ile anılmaktadır. Edremit ve özellikle Ayvalık'ın zeytinyağları meşhurdur (Mutaf, 1997: 29). Ali Erdin de eserlerinde bölgede önemli bir geçim kaynağı olan zeytin üretimi ve ticareti üzerinde dururken aynı zamanda yer yer eleştirel bakışını da sakınmaz.

“Hasat Bitince” başlıklı öyküde zeytinlerin hasat edilişi anlatılır. Öteyüzlü Bayramiç köylerinden Hasan Kâhya, Edremit kasabasının zeytin ağası fabrikatör Sarıcazade oğlu İhsan Ağa'ya tayfa getirir. Tayfaların kalacakları ev, damdan bozma bir yerdir. 80 kişi tek göz odada, tuvaleti hamamı olmayan bir yerde kış ayında hasat bitene kadar kalacaktır. Yiyecek ve yakacak sıkıntısı vardır. Hasan Kâhya duruma itiraz eder fakat önceden Ağa'ya imzalamış olduğu boş senetle tehdit edilince çaresiz tüm olumsuz koşulları kabul eder. İlk önce dipler bitirilir ardından da silkmeye geçilir. Yağmurlar bastırınca sabahın beşinde işçiler Kızılyar'a zeytin toplamaya götürülür:

“Aylardan ocak ayı başlarıydı, mart ayına kadarda zeytin toplanabilirdi. Tabii ki koşullar elverip de ağacın başında, dibinde zeytin kalırsa, durursa toplanırdı. Sezon uzadıkça kışı, kuşu, çalıntısı ve çürüme olasılıkları zeytin ürünü için tehlike oluşturabilirdi. Görünüşe bakılırsa yıl ters yıl olacaktı. Kışın erken bastırılışından belliydi. Çünkü yörede böylesine kış ender yıllar olurdu” (Erdin, 2001b: 30).

Soğuk hava koşullarında hastalanan ırgatların birkaçı vefat eder. Diğerleri tepki gösterse de çalışmak zorunda kalıp hasatı bitirirler. Hasat bitiminde ağalar genellikle çalışanlarına tahin helvasıyla ekmek dağıtır hatta bazıları ise, davul zurna çaldırıp çalışanlarını eğlendirirken İhsan Ağa iflas ettiği için bunları

yapmaz (Erdin, 2001b: 35). Görüldüğü gibi öyküde zeytin hasatına dair bilgiler yer alırken zeytin hasatında çalışan işçilerin yaşadığı sıkıntılar, zorluklar da dile getirilmiş, ağa işçi çatışmasına da yer verilmiştir.

Çanak kale Kahramanı Koca Seyit başlıklı romanda, sepetçilik hakkında bilgi verilir. Zeytin işinde kâhyadan sonra sözü geçen kişi sepetçidir:

“Sepetçinin tayfadaki gerçek görevi ise zeytin toplayıcı işçi kadınların dolan sepetlerini dolduğu anda görüp ve anında çuvala boşaltmaktır. Vakit kaybedip oyalanan, dolan sepetleri görmeyen veya geç boşaltan sepetçi iş üretmede etkili olamaz. Diğer taraftan sepetçi tayfa aralarında sürekli gezinmeli, işinde oyurtanları gevşek tutanları ve dalga geçenleri hemen görmeli. Onları ya kendisi uyarmalı, ya da kahyaya haber vermesi suretiyle görevini yapmalıdır” (Erdin, 2003: 90).

“Sarınmın Da Sarısı Altın Sarısı” başlıklı öyküde, zeytinlerini fabrikaya götüren Ahmet fabrikadaki işleyişi hayranlıkla seyrederek: *“Tane zeytinlerin koca taş altında ezilişlerini, hamur lapa oluşlarını, onların torbalara küreklere konuşlarını, torbaların çelik baskı altına alınışlarını, torbalardan zeytin yağının, ince ince sızışını doya doya ve imrene imrene seyretti”* (Erdin, 2001b: 79). “Betsiz Bereketsiz Dünya” başlıklı öyküde ise, Çolak Ramazan yıllardır zeytin vermeyen zeytin ağacının köküne kazmayı vururken hem ağacına sitem eder hem de insanları eleştirir. Eleştiriden nasibini zeytin fabrikalarının sahibi de alır: *“Fabrikacı doru düzgün sıkıp da, eyi ya mı veriyo sankim? Napalım, yağın bu kadar çıktı deyip bizi başından savıyo, sıyrılıveriyor işin içinden. Bi görçen fabrikaları içleri alimallah duzak dolu. Hiç akıl, sır ermez yaların nerelere gittiğini, nereleri dolaştığını göremezsin, güdemezsin”* (Erdin, 2001b: 48). Böylece Ali Erdin söz konusu öyküde bazı fabrika sahiplerinin üreticiyi kandırdığını, olması gerekenden daha az yağı üreticiye vererek haksız kazanç sağladıklarını eleştirerek üreticinin de buna boyun eğmek zorunda kaldığını dile getirir.

Romanlarda zeytincilik dışında meşe kömürü yapımından ve yayla göçünden de bahsedilir. *Çanak kale Kahramanı Koca Seyit* başlıklı romanda Koca Seyit'in babası Cuburoğlu Abdurrahman odun, kömür ve zeytin işleriyle geçimini sağlar. Koca Seyit de baba mesleğini devam ettirir. Abdurrahman, oğlu Seyit'e meşe kömürü yapımını anlatır. İlk önce yakılacak kömürün miktarına göre ortaya bir daire çizer. Ardından da dairenin içini çukurlaştırır. Meşe bölüntülerini dikey biçimde dairenin içine sıralar. Üç beş dizi üst üste koyarak cami kubbesini andıracak şekilde tüm yüzeyi kaplayarak sıralama işini bitirir. Etrafını moloz taşlar ve çamurla hava almayacak şekilde örür. Sadece dumanların, gazların çıkışı için tepede baca bırakır ve tabanda da odunların yakılabileceği ağız olur. Bu ağız odunlar yakılınca çamurla kapatır. Meşe odunları ağır ağır bir iki gün boyunca yanar. Bir iki gün de kömürlerin soğuması için bırakılır. Sonra da ocak açılır ve hazır hale gelen meşe kömürleri alınır (Erdin, 2003: 87-88).

Kazdağı'nın Sarıkız Efsanesi başlıklı romanda ise hayvancılık üzerinde durulur. Olayların geçtiği Kavurmacılar köyünün geçim kaynağı hayvancılıktır. Köyde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar yetiştirilir. Ayrıca romanda yayla göçünden de söz edilir. İda dağı'nın en görkemli yerinde bulunan Tozlu yaylasına, Kavurmacılar köyünde yaşayanlar her yıl çıkarlar. Yaylaya kıl çullardan çadırlar kurulur. Hayvanlar için sayalar ve damlar ağaç dallarıyla örülür. Çadırlarda ocaklar tüter, aşlar pişirilir. Genç kızlar türküler mırıldanırken, çobanlar kaval çalar. Köpekler ise, yaban hayvanlarına karşı onları korur (Erdin, 1995: 136-137). Romanda yayla hayatından söz edildiği gibi yayladan dönüşte yapılan eğlencelere de yer verilir. Yayla dönüşünde, her yıl olduğu gibi töre gereği köyde bol bol hayvanlar kesilir ve şölenler yapılarak eğlenilir (Erdin, 1995: 140). Ali Erdin'in eserlerinde bölge halkı sadece yayla dönüşü şölenlerde eğlenmez. Özellikle düğünler insanları bir araya getiren ve birkaç gün süren eğlencelerin başında gelmektedir.

Eğlenceler

Ali Erdin'in eserlerinde eğlenceler adı altında değerlendirebileceğimiz düğünler, çocuk oyunları ve spor faaliyetlerinden en çok düğünler üzerinde durulduğu görülmektedir. *Tarihte Balıkesir* başlıklı eserde, Balıkesir'in nişan ve düğün âdetlerinden söz edilir. Bir erkek evlenmeye karar verince erkek evinden seçilen birkaç kadın uygun görülen kızı görmek için kız evine giderler. Kızı görmeye gidenlere Görücü

denilir ve kız beğenildiği takdirde arkadan dünür heyeti denilen birkaç kadın kızı annesinden veya en yakın akrabasından isterler. Damat adayı soruşturulur. Olumlu bir cevap verilirse söz kesilir. Nişan erkekler tarafından yapılırsa; oğlan evinden kız evine kahve, şeker, kurabiye, hediyeler gönderilir. Erkek tarafı bir gece nişan hediyelerinin olduğu bohçayla kız evine giderler. Dualar okunduktan sonra hediyeler verilir. Ardından da bademli şerbetler ve kahveler içilir. Nişanı kadınlar yaparsa; hediyelerin bir kısmını erkeğin annesi taşır ve kız evinde kızın nişan yüzüğünü takar. Eğlenceler başlar. Nişandan hemen sonra düğün olmazsa bir hafta sonra erkek evi kıza yemiş, kız evi de erkeğe baklava gönderir. Eğer araya bayram/bayramlar girerse erkek kıza bir takım elbiselik gönderir, kız da çamaşır vb. hediyeler gönderir. Nişandan evvelde “ağırlık” adı verilen altın küpe, beşibirlik, para vb. her ailenin durumuna göre kıza takılır (Özer, 1957: 86-87).

1920’de *Balıkesir* başlıklı eserde de 1920’li yıllarda Balıkesir’in geleneklerinden bahsedilirken düğün merasimine de değinilir. Düğün nişan merasimi ile başlar. Erkek tarafından hazırlanan içinde kadın eşyası ve ziynetlerin bulunduğu bohça, erkeğin arkadaşları tarafından kız evine götürülür ve burada önce kahve ardından da içinde badem bulunan limonata veya şurup içilir. Benzer şekilde kız evinden de erkeğe bohça götürülür. Her iki bohça ortaya konulur ve hoca tarafından, iki tarafın mutluluğu için dua edilir. Nişan ile düğünün arasında zaman olacaksa erkek kıza meyve, kız erkeğe baklava gönderir. Resmî ve dinî günlerde ise, her iki taraf birbirine helva gönderirken yalnız bayramlarda erkek tarafı kıza bir takım elbise, kız tarafı da erkeğe çamaşır alır. Düğünde çalgı çalınır. Damadın arkadaşları erkek evinde toplanırken kadınlar da kız evinde Kına Gecesi düzenlerler. Ertesi günü erkeğin arkadaşları ve yakınları gelini almak için kız evine giderler. Gelin alayla, bazen süslenilmiş arabayla etrafında atlı davetlilerle dolaştırılır. Gelin, eve gelince düğün biter. Evde kalan yakın akrabalarla yemek yenildikten sonra yatsı namazı kılınır ve damat, arkadaşları tarafından sırtına vurularak zifafa girer (Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, 1997: 18-19). İshak Hakkı Bey ve Kemal Özer’in ifade ettikleri uygulamaların bire bir olmasa da çoğunlukla yansımalarını gördüğümüz öykü ve romanlarda kız kaçırmaktan düğün bitimine kadar bölgede yapılan nişan ve düğün âdetlerine yer verilir.

Balıkesir’de sıklıkla karşılaşılan kız kaçırmayı *Sürücü Recep ve Köyüm* başlıklı romanda Hasan’ın oğlu Kerim’in, Huriye’yi kaçırmasında görmekteyiz: “*Kimi kaçırcaak Hasan, Horiye gızı kaçırmiş, Tosun’un Horiye’sini. Ya işte böyle etmiş, emme eyi etmiş*” (Erdin, 1997a: 116). Söz konusu eserde Kalabak köyünde delikanlıların evlenme yaşının 18 olduğundan da söz edilir: “*Askerliğine göndermeden evlendirmeyi de elbette ki düşünüyordu oğlunu. Zira kendisi de o yaşlarda evlenmişti, tam onsekizinde. Gelenek, görenek, töre buydu... Böyle kurulmuştu bu köyde, bu düzen*” (Erdin, 1997a: 110). Köyde geleneklere uyularak delikanlılar 18 yaşına geldiğinde evlendirilir. Evlendirilmeyen gençler ise, “*Betsiz Bereketsiz Dünya*” başlıklı öyküde karşımıza çıktığı gibi daha fazla beklemeyip sevdikleri kıza kaçırmaları: “*Çoban Umar’ın kızı Küssüm’ü geçirmiş. Kızın yaşı da pek ifak İramazan. Anası bubası hökümet kapısına gitmeden, gidip de davacı olmadan çabık yetişip de gönüllerini alam şunların İramazan*” (Erdin, 2001b: 56). Çolak Ramazan maddi sıkıntılardan dolayı oğlu İsmail’i bir türlü evlendiremez. İsmail de 3 yıldır nişanlı olduğu Pembe’yi değil çoban Umar’ın kızı Gülsüm’ü kaçırmış. İsmail’in annesi ise bu duruma sebep olarak Çolak Ramazan’ın İsmail’i zamanında evlendirmemesini gösterir ve eşine sitem eder.

Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi başlıklı romanda Senem’e dünürücü geleceklerini elçi kadın aileye iletir. Elçi kadın, Senem’e yapılacak altınlardan da bahseder: “*Tabey etti ya Molla. Gızınıza baş altını, boyun altını, başına başlık, kaydırma, sandıklar dolusu sepsini, çeyizini hepsini bol bol etcez dedi*” (Erdin, 1995: 88). *Kazdağı’nın Sarıkız Efsanesi 2* başlıklı romanda ise Senem’in düğünü hakkında daha detaylı bilgi verilir. Etraftaki tüm köyler düğüne okuntu şekerleriyle okunur, davet edilir. Çuloğlu Mehmet Burhaniye ve Edremit kasabalarından bir sürü cengiler, çalgıcılar, oyuncular tutar. Düğünde yağlı güreş, cirit oyunları, okçuluk gösterileri de yer alacaktır. Yeme içme konusunda da hazırlık çoktur. Pembe kadın da böreklik yufkalarla, mantılarla, makarnalarla evini donatır (Erdin, 1998: 76-77). Düğünün son günü Senem, al duvağı üstünde ata bindirilerek Çuloğlan’ın evine gündüz götürülür. Üç kez de uğurlu Gelin Çamı’ndan atıyla dolaştırılır (Erdin, 1995: 148). Böylece romanda üç gün süren düğün, gösteri ve oyunlarla başlayıp gelinin damadın evine götürülmesiyle son bulur.

Düğüne davet edilenlerin okunması ifadesiyle karşılaştığımız oku veya okuntu hakkında Mehmet Eröz şöyle bir açıklama yapar: “*Bugün Türkiye'nin birçok yerinde, bilhassa köylük yerlerde düğün davetiyesine “oku” veya “okuntu” denir. Bu kelimeler, “ok” sözünün aldığı yeni şekil olmalıdır. Eski Türklerde “ok” bir davet sembolü idi. Hun, Göktürk ve diğer Türk devletleri hakanları, kabilelerini harp veya başka bir sebeple bir yere toplamak istediklerinde, onlara “ok” gönderirlerdi. Bu, davet manasına gelirdi.*” (Eröz, 1996: 121) diyerek Eröz Osmanlı Türklerinde de davet etmenin aynı kelimeyle ifade edildiğini belirtir (Eröz, 1996: 122). Kemal Özer de Balıkesir’de yapılan düğün hazırlıklarından söz ederken; *Hafta başında düğün okunur. Yani bir kadın veya erkek tarafından davet edilecek kimselere haber gönderilir* (Özer, 1957: 87) ifadesini kullanır. Ayrıca Özer, Balıkesir’e bağlı nahije ve köylerde düğün için davetiyelerin ve düğün şekerlerinin dağıtıldığını, çalgıcıların geldiğini, davetlilerin hediyeleriyle birlikte düğün evine girdiklerini, akşamında da delikanlıların zeybek, Manyas havası, Balıkesir havası oynadıklarını anlatır. Çalgıcılar kızları, kız evinden alarak köyde dolaştırırlar ve erkek evine getirirler. Kızlar damattan bahşiş alır. Kızlar, erkeklerin eğlencelerini uzaktan izlerler. Özer perşembe günü ise köyde pehlivan güreşlerinin bazen de at koşularının yapıldığını, cop oyunlarının oynandığını ifade eder. Atlı gelin alıcılar, gelini arabaya bindirirler. Bahşiş alınır. Gelin damat evine bırakılınca kalabalık dağılır (Özer, 1957: 90-91). Söz konusu uygulamaları *Sürücü Recep ve Köyüm* başlıklı romanda görmekteyiz.

Kalabak köyünden Çolak Ahmet oğlu Durmuş’u evlendirir. Düğünden önce köyün kadınları hem kendi köylerine hem de yakın köylere giderek misafirleri düğüne okurlar. Çolak Ahmet’in okuntu için aldığı boyalı şekerlerden de dağıtırlar. Düğün hakkında bilgi verirler. Salı günü başlayan düğün geleneğe göre üç gün sürer. Bu süreçte misafirler yedirilip içirilir. Aşlıklar, keşkekler, nohutlar kazan kazan pişirilir. Edremit’ten Burhaniye’den çalgı takımları, çengi kızlar gelir. Çolak Ahmet, bol bol rakı ve şarap da alır. Akşam olunca düğün evinden alınan odunlarla büyük bir ateş yakılır. Ateşin etrafına insanların oturabilmeleri için hasırlar, çullar yayılır. Yatsıdan sonra eğlence başlar. Köyün delikanlıları ve evli olanlar (“*yöre diliyle köse takımları*”) ayrı ayrı gruplar halinde otururlar. Çalgı takımı gelir. Köçekler oynamaya başlar (Erdin, 1997a: 99-103). Çolak Ahmet maddi imkânı olduğu için oğlu Durmuş’a özendiği gibi bir düğün yaparken anlatılarda yoksul olanların düğünlerinden de söz edilir.

Çanakkale Kahramanı Koca Seyit başlıklı romanda Seyit ile Emine’nin düğünleri yoksul olmalarından dolayı sade bir törenle yapılır. Davul zurna ile gösterişli bir düğün yapılamaz. Düğünde gelinin çeyizleri yani sepileri uzun uzun iplere dizilip herkesin görebileceği yere asılmaz. Misafirlere sergilenip gösterilmez. Çünkü bu kadar fazla çeyizi yoktur. Emine al gelinliği ve al duvaklığını giyer. Ata bindirilir. Köy imamının ardından birkaç gelin alıcı ile köyün sokaklarında dolaştırılır. Sonra da Cuburoğlu’nun evine hayır duaları ile indirilir (Erdin, 2003: 89).

Yıldızlar Da Ağlar Mı? başlıklı romanda, Umuş ile çoban Himmet evlenir. Umuş daha önce evlendiği için yöre törelerine göre gerdek gecesinin kurallarını iyi bilir ve Himmet’in al duvağını açmasını bekler: “*Duvağı açılmayan bir gelinin de köyün törelerine göre her ne pahasına olursa olsun kesinlikle hiç konuşmayacağını da çok iyi biliyordu. Çünkü duvaklı halde bir gelin adayı konuşursa uğursuzluk sayılırdı*” (Erdin, 1997b: 5). Umuş, Himmet duvağını açana kadar sessizliğini korur ve geleneğe uyar.

Çanakkale Kahramanı Koca Seyit başlıklı biyografik romanda çocuk oyunlarından bahsedilir. Seyit ve arkadaşları saklambaç, uzuneşek, ebelik oyunları oynarlar (Erdin, 2003: 82). Romanda söz konusu oyunlar hakkında bilgi verilmez. Sadece isimlerinden bahsedilir. Romanda Seyit’in iyi güreştiği, kendinden birkaç yaş büyük arkadaşlarını dahi yendiğinden de söz edilir (Erdin, 2003: 82). Küçük Seyit büyüdükçe boyu uzar, bacakları kalınlaşır, omuzları genişler, kolları kuvvetlenir. Katıldığı güreş müsabakalarını da her zaman kazanır: “*Zaman zaman bilhassa düğünlerde köylerinde tertiplenen güreş müsabakalarına da katılır. Her defasında da emsalleri arasında müsabakaları ve yarışları kazanır*” (Erdin, 2003: 85). *Tarihte Balıkesir* başlıklı eserde, Türk milletinin en başarılı olduğu sporun pehlivanlık olduğu, Balıkesir’de de dünya şampiyonluğunu alan pehlivanların çıktığı, Kurtdereli Mehmet Pehlivan’ın ve Çoban Mehmet Pehlivan’ın ünlü pehlivanlar olduğu dile getirilir. Balıkesir’de eskiden beri sıklıkla yapılan pehlivan güreşleri özellikle köy düğünlerinde ve hayır cemiyetleri menfaatlerine hali vakti olan aileler tarafından da yaptırılmaktadır (Özer, 1957: 106). Ali Erdin de söz konusu eserinde bu ata sporuna yer verir.

Sonuç

Ali Erdin 1930 yılında Balıkesir'in Havran ilçesinin Kalabak köyünde dünyaya gelen ve ömrünün sonuna kadar da memleketinde yaşamış, köyün ve köylünün sorunları içerisinde büyümüş, Cumhuriyetimizin özellikle ilk yıllarında inkılaplara, yeniliklere karşı tutucu, bağnaz kişiler arasında yaşanan eski yeni çatışmalarını dile getirmiş ve ömrünü eğitime adayarak ülkenin kalkınması, gelişmesi ve büyümesi için eğitimin önemine dikkat çekmiş yer yer olaylar karşısında eleştirel tutumunu da sakınmamıştır. Özellikle anlatı zamanının 1930-1960'lı yılları kapsayan süreçte köylerde hüküm süren cahillik, geri kalmışlık, yoksulluk üzerinde duran Erdin tutucu, bağnaz davrananları, dinî sömürüleri eleştirmiş, ülkemizin geleceği için tehdit oluşturan yapılanmalara dikkat çekmiştir. Ayrıca modern okullara karşı çıkanları, sağlık sorunlarına tıpta değil de hacıda hocada çare arayanları, sağlığı tehdit edici uygulamalarda bulunanları da eleştirmiştir.

Eserlerinde Edremit Körfezi'nin güzellikleri ve değerleri üzerinde duran Erdin, bölgede dilden dile aktarılan Sarıkız Efsanesi'ni halk anlatılarına dayanarak kurgulamış, bölgenin öne çıkan zeytin üretimi ve zeytin emekçileri üzerinde durmuş, Çanakkale kahramanı Koca Seyit'in ve Edremit Kaymakamı şehit Hamdi Bey'in nezdinde Kuva-yı Milliye şehri olan Balıkesir'de verilen mücadeleleri, işgaller karşısındaki kararlı duruşu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde vatansever birçok kişinin fedakârlıkları ve başarıları doğrultusunda kazanılan zaferleri eserlerinde dile getirmiştir.

Köy Enstitüsü mezunu bir yazar olarak köy romanları ve öykülerini kaleme alan Ali Erdin anlatılarını gerçek yaşamdan aldığını belirtmiş, tanıyıp bildiği mekânlar ve kişiler üzerinden uzak olmadığı yaşamları kurgulayarak anlatmıştır ki öykü ve romanlarda anlatılanlar kaynaklarda ifade edilenlerle de benzerlik göstermektedir. Romanlarda, anlatıları destekler mahiyette bazen fotoğraflara da yer verilmiştir. Kısaca doğup büyüdüğü memleketinin kültürünü yansıtmayı amaç edinen Ali Erdin, kahramanlarını ağız özellikleriyle konuşturarak kültürün en önemli unsurları olan dile ve dinî inançların yaşama ve davranışlara yansımaları üzerinde özellikle durmuş ayrıca bölgenin ekonomik zenginliği, tarım ve hayvancılık, düğünler, önemli şahsiyetlere vb. eserlerinde yer vererek Balıkesir'in kültürel değerlerini geniş bir perspektiften başarılı bir şekilde dile getirmiştir.

Kaynakça

- Akıncı, İ. E. (2020). *Demirci akıncıları*. (4. Bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Balıkesir ilinin tarihi. 27 Ocak 2024 tarihinde <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65829/balikesir-ilinin-tarihi.html> adresinden erişildi.
Balıkesir Kaz Dağı (İda Dağı). 11 Mayıs 2024 tarihinde <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65922/kaz-dagi-ida-dagi.html> adresinden erişildi.
Boratav, P. N. (2000). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. (10. Bs.). Gerçek Yayınevi.
Çevik, Z. (2017). *Kuva-yı milliye şehri Balıkesir (kent'in yakın tarihinden sosyal ve kültürel izler)*. Kültür Yayınları.
Durdu, L. (2016). Veri toplama yöntemleri. M.Y. Özden ve L. Durdu (Ed.). *Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri* içinde (ss. 93-124). Anı Yayıncılık.
Duymaz, A. (2001). Kaz dağı ve Sarıkız efsaneleri üzerine bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(5), 88-102.
Duymaz, A. ve Şahin, İ. (2008). Kaz dağlarında dağ, ağaç ve ocak kültürü üzerine inanış ve uygulamalar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 116-126.
Erdin, A. (1995). *Kazdağı'nın Sarıkız efsanesi*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (1997a). *Sürücü Recep ve köyüm*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (1997b). *Yıldızlar da ağlar mı?* (3. Bs.). Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (1998). *Kazdağı'nın Sarıkız efsanesi 2*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (2000). *Deprem*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (2001a). *Ahret bankası iflas etti*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (2001b). *Hasat bitince*. (4. Bs.). Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (2001c). *Kuva-yı Milliye kahramanı Hamdi bey şehit kaymakam*. Kazdağı Yayınevi.
Erdin, A. (2003). *Çanakkale kahramanı koca Seyit*. (8. Bs.). Kazdağı Yayınevi.
Erhat, A. (2012). *Mitoloji sözlüğü*. (20. Bs.). Remzi Kitabevi.

- Eröz, M. (1977). *Türkiye'de alevilik ve bektâşilik*. Otağ Matbaacılık.
- Eröz, M. (1996). *Millî kültürümüz ve meselelerimiz*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güçlü, İ. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama*. (2. Bs.). Nika Yayınevi.
- Günay, Ü. (2000). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Güvenç, B. (2007). *Kültürün ABC'si*. (4. Bs.). YKY.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk millî kültürü*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kalay, E. (1997). Sarı kız efsanesi ve Edremit körfezi. *Millî Folklor*, 5 (34), 58-59.
- Kaplan, R. (1997). *Cumhuriyet dönemi Türk romanında köy*. (3. Bs.). Akçağ Yayınları.
- Kozanoğlu, Z. (1970). *Hamdi bey ve Akbaş baskını*. Güvendi Matbaası.
- Mutaf, A. (1997). *Salnamelerde Karesi sancağı (1847-1922)*.
- Mutlu, H. K. (2008). *Balıkesir ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. [Doktora]. Gazi Üniversitesi.
- Necatigil, B. (2011). *Mitologya sözlüğü*. (2. Bs.). Sel Yayıncılık.
- Özalp, K. (2020). *Millî mücadele 1919-1922*. Cilt I-II. (5. Bs.). Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, Z. (1997). *Balıkesir bölgesi'nde millî mücadele hareketleri*.
- Özer, K. (1957). *Tarihte Balıkesir*. Türk Dili Matbaası.
- Polat, N. H. (1991). *Müdâfaa-i milliye cemiyeti*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2018). *Efsane araştırmaları*. (3. Bs.). Kömen Yayınevi.
- Su, K. (1984). *Köprülülü Hamdi bey ve Akbaş olayı*. Kurtuluş Ofset Basımevi.
- Tezcan, M. (1984). *Sosyal ve kültürel değişme*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Tural, S. K. (1988). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Turan, F. A. (2002). Sarıkız efsânesi ve sosyal kültürel tesirleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 8 (22), 149-162.
- Yetkin, G. (2010). *Millî mücadelenin ilk günlerinde Akbaş kahramanı Edremit kaymakamı Hamdi bey hayatı ve menkıbeleri*. (M. Yetkin, Der.).
- Yüzbaşı İshak Hakkı Bey (1997). *1920'de Balıkesir*. Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları.

Etik kurul onayı

Çalışma anket, mülakat, gözlem, deney, görüşme vb. teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektirmediğinden bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Bu makale bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekonomik ve kültürel bağlam okuma başarısında önemli mi? Okuma başarısı ile ilişkili öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlerin incelenmesi
Is economic and cultural context important in reading success? Examining the variables of student, school and country levels related to reading achievement

Gönderim Tarihi / Received: 16.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 09.06.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1438619](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1438619)

Tunahan FİLİZ¹

Mustafa DEMİR^{**2}

Metin KAYA³

Kadir KAPLAN⁴

ÖZ: Bu araştırmada, dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarısını etkileyen öğrenci, okul ve ülke faktörlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda PIRLS 2021’de yer alan veriler arasından öğrenci ve okul düzeyindeki değişkenler belirlenmiş ve bu değişkenlerle ilgili veriler analize dahil edilmiştir. Ayrıca ülkelerin gelirlerinin bireylere dağılımları ile ilgili GINI, gayri safi milli hasılının eğitime ayrılan yüzdesi (EDGDP) ve Hofstede’nin kültürel boyut teorisinden hareketle eğitimle ilişkili olan alt boyutlar da ülke düzeyinde değişkenler olarak ele alınmıştır. Ülke, okul ve öğrenci düzeyi ile ilgili çeşitli değişkenlerin okuma başarısıyla ilişkisini incelemek amaçlandığından araştırmada yöntem olarak ilişki tarama modeli benimsenmiş ve veriler hiyerarşik bir yapıda olduğu için istatistiksel analizlerde hiyerarşik lineer modelleme tekniği kullanılmıştır. Analizler sonucunda öğrenci düzeyi boyutunda öğrenci zorbalığı, okumayı sevme, kendinden emin okuma, öğrenme için ev kaynakları ve evdeki dijital araçlar değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı bulgulanmıştır. Bu değişkenlere ilaveten okul düzeyinde değişkenlerin eklenmesi ile yapılan analizler sonucunda ise akademik başarı üzerine okulun etkisi ve okul disiplini değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı tespit edilmiştir. Öğrenci ve okul düzeyi ile ilgili değişkenler eklenerek ülke düzeyinde ele alınan değişkenlerden de ülkelerin uzun dönem-kısa dönem ve belirsizlikten kaçınma düzeylerinin okuma başarısını yordadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma başarısı, Ekonomik faktörler, Kültür

ABSTRACT: In this study, it was aimed to examine the student, school and country factors affecting the reading achievement of fourth grade students. In this direction, student and school level variables were determined from the data in PIRLS 2021 and the data related to these variables were included in the analysis. In addition, GINI, which is related to the distribution of income of countries to individuals, the percentage of gross national product allocated to education (GNPDP) and the sub-dimensions related to education based on Hofstede's cultural dimension theory are also considered as country-level variables. As a result of the analyses, it was found that student bullying, liking to read, confident reading, home resources for learning and digital tools at home predicted reading achievement at the student level. In addition to these variables, as a result of the analysis conducted with the addition of school level variables, it was determined that the effect of school on academic achievement and school discipline variables predicted reading achievement. Among the variables considered at the country level by adding variables related to student and school level, it was determined that the long-term-short-term and uncertainty avoidance levels of countries predicted reading achievement.

Keywords: Reading achievement, Economic factors, Culture

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/ Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, tunahanfiliz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3149-8783>

² Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/ Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, mustafademir82@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0159-8986>

^{**} Sorumlu Yazar / Corresponding Author

³ Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/ Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, metinkaya439@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8287-4929>

⁴ Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/ Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı, kadkaplan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7901-1025>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In recent years, large-scale international surveys such as PIRLS, TIMSS and PISA have provided important data on the reading skills of children and young people. PIRLS comparatively assesses the reading achievement of fourth-grade primary school students using data from a comprehensive literacy test (Mullis & Martin, 2015). In addition, PIRLS collects information about participating countries' education systems, schools, teachers, students, and students' families through a series of questionnaires. The information obtained allows for the identification of variables that affect reading achievement as well as the identification of reading strategies (Marôco, 2021).

Thanks to international studies, the progress made by countries in the field of reading can be determined. Although studies have provided a snapshot of countries' reading progress, debates about the variables that influence reading achievement are still ongoing among researchers (Lopes et al., 2022). Moreover, it is difficult for policymakers to decide which policies to adopt and at what level these policies should operate (e.g., curriculum level and teacher development). In this study, we will use large-scale multilevel data from PIRLS 2021 to identify student, school, and country-level variables that affect fourth graders' reading achievement.

There is still an ongoing international debate about the most effective strategies to encourage children to read and to address reading problems. Researchers, governments, or organizations working on this topic argue that curriculum, schools, and families are critical contexts that need to be intervened in to influence reading achievement (Lopes et al., 2022). This study is expected to fill this important gap by examining the student, school, and country factors that affect fourth graders' reading achievement using PIRLS 2021 data. The purpose of this study is to examine the effects of student, school and country level variables on fourth grade students' reading achievement.

Methodology

Since this study aims to examine the relationship between reading achievement and various variables at the country, school and student levels, the relational survey model was used as the research method. Since the data has a hierarchical structure, hierarchical linear modelling technique was used in statistical analysis.

In PIRLS research, the sample is determined by a two-stage stratified sampling method. In the first stage, the schools that will participate in the research are determined. In the second stage, the class/branch is selected by random sampling method. Students in the selected branch participate in the PIRLS research (Martin et al., 2017). Accordingly, the student and school level data of the study were accessed from the IEA international study center database. Country-level data on GINI and EDUGDP were accessed from the World Bank (WB, 2023) database. Data on the cultural dimensions of countries were determined based on Hofstede's study. The data consists of 9771 schools and 263276 students from 45 different countries. 49.53% of the students were female and 50.47% were male. Missing/missing data for student, school and country level variables were identified. Students, schools and countries with missing data were not included in the analysis. Thus, the data set of this study consists of 4825 schools and students from 30 different countries.

The structure of the data used in this study is hierarchical. Student variables are affected by school and country variables. For this reason, the data were analysed with hierarchical regression analysis technique. In line with the sub-problems of the research, four different regression models were used in stages.

Findings and discussion

Student, school and country level variances were found to be statistically significant for all models. The models were compared in a stepwise manner and Model 3 was accepted as the final model. Model 2 (Deviation = 1097975.33, parameter=15) and Model 3 (Deviation = 1097949.37, parameter=20) deviation values were compared. Model 3 was found to be statistically significant ($\chi^2 = 19.24$, $sd=5$,

$p < .01$). According to Model 3, the variance explained at student level was 73%, at school level 15% and at country level 12%.

Student level: Student bullying ($\pi=1.59$, SH =.28, $p < .001$); like reading ($\pi=.92$, SH =.30, $p < .05$) and confidence in reading ($\pi=12.77$, SH =.34, $p < .001$) predicted reading achievement. It was also found that home research for learning ($\pi=9.49$, SH =.34, $p < .001$) and digital home resources ($\pi=2.36$ SH=.36, $p < .001$) variables predicted reading achievement.

School level: The effect of school on academic achievement ($\beta=6.01$, SH =63, $p < .001$) and school discipline ($\beta=3.68$, SH =63, $p < .001$) were found to predict reading achievement.

Country level: Countries' long-term-short-term orientation ($\gamma=1.12$, SH=.24, $p < .001$) and uncertainty avoidance ($\gamma=.70$, SH=.30, $p < .05$) predict reading achievement.

Results and recommendations

By adding variables related to student and school level, it was determined that countries' long-term, short-term and uncertainty avoidance levels predicted reading achievement. It is known that countries' long-term oriented attitudes have a positive effect on educational achievement (Figlio et al., 2017). There are also studies revealing the relationship between long-term orientation and learning disabilities (King et al., 2023). Based on these studies, it is possible that the long-term orientation of countries predicts reading disabilities. Studies examining the impact of uncertainty on educational policies reveal that uncertainties cause problems for educational researchers, reformers and practitioners (Stowers, 2013; Kauffman et al., 2022). These findings confirm that uncertainty avoidance predicts reading difficulty.

As a result, according to the correlations and descriptive statistics obtained by hierarchical regression analysis, the predictors of reading difficulty are student bullying, liking reading, confidence in reading, home research for learning and digital home resources at the student level dimension; the effect of school on academic achievement and school discipline at the school level by adding variables related to student level; and the long-term-short-term and uncertainty avoidance of countries at the country level by adding variables related to student and school level.

Giriş

Son yıllarda, PIRLS, TIMSS ve PISA gibi büyük çaplı uluslararası araştırmalar, çocukların ve gençlerin okuma becerileri hakkında önemli veriler sunmaktadır. PIRLS, kapsamlı bir okuryazarlık testinden elde edilen verileri kullanarak ilkököl dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarılarını karşılaştırmalı olarak değerlendirir (Mullis ve Martin, 2015). Ayrıca PIRLS bir dizi anket aracılığıyla katılımcı ülkelerin eğitim sistemleri, okulları, öğretmenleri, öğrencileri ve öğrenci aileleri hakkında bilgiler toplamaktadır. Elde edilen bilgiler okuma başarısını etkileyen değişkenlerin tanımlanmasının yanı sıra okuma stratejilerinin belirlenmesine de fırsat verir (Marôco, 2021).

Uluslararası çalışmalar sayesinde ülkelerin okuma alanında kaydettiği ilerlemeler belirlenebilir. Çalışmalar her ne kadar ülkelerin okuma ilerlemeleri ile ilgili durumu ortaya koysa da okuma başarısını etkileyen değişkenler hakkındaki tartışmalar araştırmacılar arasında hala devam etmektedir (Lopes vd., 2022). Ayrıca politika yapımcılar için hangi politikanın belirleneceği ve bu politikaların hangi düzeyde iş göreceğine (örneğin müfredat seviyesi ve öğretmen gelişimi) karar verilmesi zor bir konudur. Bu çalışmada, PIRLS 2021'den alınan büyük ölçekli çok düzeyli verileri kullanarak, dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarısını etkileyen öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenleri belirlenecektir.

Literatür taraması

Okuma başarısıyla ilişkili öğrenci değişkenleri

Okuma başarısıyla ilişkili öğrenci düzeyinde farklı değişkenler (okul iklimi, okumaya yönelik tutum ve ev kaynakları) bulunmaktadır. Bu değişkenler aşağıda ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Okul iklimi

Okuma başarısını yordayan değişkenlerin incelendiği bir araştırmada (Chen vd., 2021), okul ikliminin okuma başarısıyla güçlü bir ilişki ortaya koyduğu belirlenmiştir. Okul iklimi faktörlerinden okula aidiyet duygusu ve öğrenci zorbalığı, okuma başarısının etkili yordayıcıları olarak görülmektedir. Örneğin çok düzeyli yapısal eşitlik modellemesiyle tasarlanan araştırma (Cai vd., 2022) sonuçlarına göre öğrencilerin okula aidiyet duygusunun ve öğretmen empatisinin okuma başarısına etkisinde olumlu yönde aracılık ettiği belirlenmiştir. PISA 2018 verilerinin dikkate alındığı farklı bir araştırmada (Tan vd., 2022) ise okula aidiyet duygusunun öğrencilerin okuma başarısına yönelik pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Yine aynı araştırmada okula aidiyet duygusunun öğrencilerin okuma başarısı üzerindeki etkisine yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu da ifade edilmiştir (Tan vd., 2022). Ayrıca sınıfta oluşturulan olumlu sınıf atmosferi öğrencilerin okuma başarısı ile okuma konusundaki özgüvenini artırdığı belirlenmiştir (Leino vd., 2022).

Okumaya yönelik tutum

PIRLS araştırması okumaya yönelik öğrenci tutumlarını okumaya bağlılık, okuma sevgisi ve okumaya duyulan güven olmak üzere üç şekilde ele almıştır. Okumaya bağlılık okuma başarısının iyi bir yordayıcısı olarak ifade edilmektedir (Lopes vd., 2022). Ortalamanın altında okuma başarısı sergileyen ilkököl öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, okumaya bağlılık ve okuduğunu anlama arasındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir (Wantchekon ve Kim, 2019). Farklı katılımcılarla yapılan diğer araştırmalarda (Al Jefri ve Areepattamannil, 2019; Hamedi vd., 2020; Lin vd., 2021) okumaya bağlılık ve okuduğunu anlama arasında orta ile güçlü arasında değişen korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Bu durum örneklem grubuna göre okuma başarısının değiştiği şeklinde yorumlanabilir.

Okuma başarısının bir diğer yordayıcısı da okuma sevgisidir. Okuma sevgisi üzerine yapılan çalışmalarda (Sullivan ve Brown, 2015; Whitten vd., 2016; Leino vd., 2022) okuma başarısı ile okuma sevgisi arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Okuma sevgisi, akıcı okuma doğrultusunda ortaya çıkan özgüvenin bir sonucu olabilir (Reedy ve De Carvalho, 2021). Okuma başarısını yordayan önemli değişkenlerden bir diğeri de okumaya duyulan güvendir (Lopes vd., 2022). İkinci sınıf öğrencileriyle yapılan bir araştırmada, okuma öz güveni ile okuduğunu anlama arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Cho vd., 2018). Ayrıca farklı motivasyonel değişkenlerin kelime okuma ve okuduğunu anlama ile ilişkisinin incelendiği araştırmada ise okumaya duyulan güven, motivasyonla ilgili tek anlamlı yordayıcı olarak belirlenmiştir (Melero vd., 2020).

Ev kaynakları

PIRLS, okuma başarısını yordayan değişkenleri ev kaynakları (örneğin ailelerin sosyoekonomik düzeyi, ebeveyn etkinlikleri) ve dijital ev kaynakları olarak ele almaktadır. Ev kaynakları, öğrencilerin okuma başarısını yordayan değişkenler arasında ifade edilmektedir (Hemmerichs vd., 2017; Gutiérrez-Fresneda, 2019). Örneğin, evdeki kitap sayısı (Chiu vd., 2012), teknolojiye erişim ve kullanım, evde internet kullanımı (Daoud vd., 2021) okuma başarısı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Chen vd., 2021). Aynı zamanda literatürde, ailelerin sosyoekonomik düzeylerinin öğrencilerin okuma başarısını etkilediğine ilişkin çalışmalar yer almaktadır (Tse vd., 2014; Chen vd., 2021; Lopes vd., 2022). Örneğin düşük sosyoekonomik düzeye sahip ailelerden gelen çocuklar ev kaynaklarının eksikliği nedeniyle düşük okuma başarısına sahiptir (Mistry vd., 2008). Ayrıca ailenin sosyoekonomik düzeyi ve aile tarafından eğitime yapılan yatırım da okuma başarısının yordayıcıları olarak görülmektedir (Lopes vd., 2022).

Okuma başarısıyla ilişkili okul değişkenleri

PIRLS akademik başarı, okul disiplini, erken okuryazarlık becerileri ve okul kaynaklarını okuma başarısıyla ilişkili okul faktörleri olarak değerlendirmektedir. Literatürde, öğrencilerin okuma başarısını etkileyen okul düzeyi değişkenlerinin neler olduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, öğretmenlerden yüksek beklentiler, okul disiplini ve okul kaynakları gibi değişkenlerin okuma başarısına etki ettiği tespit edilmiştir (Lopes vd., 2022).

Akademik başarı üzerine okulun etkisi

PIRLS'te ele alınan akademik başarı üzerine okulun etkisi değişkeni, öğrencilerin akademik başarısına odaklanmaktadır (Lopes vd., 2022). Ayrıca bu değişken ödev tamamlama, öğrencilerin başarılı olma isteği ve öğretmenlerin öğrenci başarısına ilişkin beklentileri gibi değişkenlerle karakterize edilmektedir (Badri, 2019). PIRLS olumlu, sağlıklı ve üretken bir okul iklimi için olumlu bir dizi öğretmen, yönetim, öğrenci ve veli davranışı olması gerektiğini vurgulamaktadır (Lopes vd., 2022). Uluslararası düzeyde geniş ölçekli bir TIMSS değerlendirmesinde, okulda akademik başarı üzerine verilen önem ile okuma başarısı arasında olumlu bir ilişki olduğu vurgulanmıştır (Martin vd., 2013). Başka bir çalışmada ise, okulun akademik başarıya verdiği önem öğrencilerin okuma başarısının güçlü ve pozitif bir yordayıcısı olarak ifade edilmiştir (Chen vd., 2021).

Okul disiplini

PIRLS okul disiplini ve güvenliğini okul disiplini, zorbalık, güvenli ve düzenli okul olmak üzere üç boyutta incelemiştir (Mullis ve Martin, 2015). Bazı çalışmalarda bu boyutlar daha geniş bir kavram olan okul iklimiyle ilişkilendirilmektedir (Berman vd., 2018; Guo vd., 2018). Genel olarak, daha güçlü okul disiplini ve daha güvenli okullardaki öğrencilerin okuma başarısının diğer okullardaki öğrencilerden daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Berman vd., 2018; Guo vd., 2018). Ayrıca okullarda zorbalığa maruz kalma ve okuma başarısı arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Chen vd., 2021).

Okul kaynakları

Okuma başarısına odaklanan çalışmalarda okul kaynakları ve okuldaki öğrenme ortamlarının öğrencilerin okuma başarısı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür (Creemers ve Kyriakides, 2010). Nitelikli öğretmenler de okul kaynakları arasında kabul edilir ve öğrencilerin okuma başarısı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptirler (Hu vd., 2022).

Okuma başarısıyla ilişkili ülke değişkenleri

PIRLS eğitime ayrılan gayri safi milli hâsıla yüzdesini, birey odaklı eğitimi, uzun vadeli yatırım ve gelir eşitsizliğini okuma başarısıyla ilgili ülke faktörleri olarak değerlendirir. Ülke düzeyi faktörlerinin okuma başarısına etkisine yönelik literatür incelendiğinde çalışmaların sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Eğitime ayrılan gayri safi millî hâsıla yüzdesi

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) bir ülkede üretilen mal ve hizmetin ya da millî gelirin değerinin toplam ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Salganik vd., 1996). Kamu kaynaklarından eğitime harcanan GSMH

yüzdesi ise bir ülkenin gelirinden eğitime yatırdığı paya karşılık gelmektedir. Diğer yandan öğrencilerin bilimsel, matematik ve okuma okuryazarlığı ile GSMH'den eğitime yapılan harcamalar arasındaki ilişki PISA verileri ile de doğrulanmaktadır (Plavčan, 2019). Eğitimin birey ve toplum üzerindeki etkisi göz önüne alındığında eğitime ayrılan GSMH yüzdesinin de okuma başarısı üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Birey odaklı eğitim

Öğrenme güçlüğü olan bireylerin insanlarla etkileşim kurabilmesi, toplumsal kurallara uyum sağlayabilmesi, temel becerilere sahip olarak yaşamlarını bağımsız şekilde sürdürebilmesi için yaşam boyu desteklenmesi gerekmektedir (MEB, 2014). Devletler de yasa ve kararname aracılığıyla özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere, tüm eğitim süreçlerinde ve kademelerde devam edilen eğitim-öğretim programlarının amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak birey odaklı özel eğitim desteği sağlamaktadır. Nitekim alanyazında gerçekleştirilen müdahale programlarının çoğunlukla bireyselleştirilmiş eğitim programına dayalı uygulamalar olduğu görülmektedir (Bilim, 2023). Bu noktada okuma güçlüğü ile ilgili ülkelerin ortaya koyduğu stratejilerin birey odaklı olması önemlidir.

Uzun vadeli yatırım

Erken okuryazarlık sorunlarının çözümü ile ilgili yaşanan başarısızlıkların, genellikle devletler tarafından izlenilmeyen uzun vadeli yatırımlardan kaynaklı olduğu ifade edilmektedir (Every Child a Chance Trust, 2009). Bu nedenle eğitim faaliyetlerinde tek seferlik yatırımların uzun vadeli iyileştirmelere dönüştürülmesi gerekmektedir. Benzer durum okuma güçlüğü için de geçerlidir.

Gelir eşitsizliği

Gelir eşitsizliği, sebebiyle dünyanın farklı ülkelerinde pek çok çocuk ya okula gidememekte ya da okula gitse bile temel becerileri kazanamamaktadır (Eusebius, 2017). Temel olarak 2015 yılında BM tarafınca kabul edilen kalkınma hedefleri de mevcut gelir eşitsizliğini ortadan kaldırarak bireylere nitelikli eğitim sunmayı amaçlamaktadır. Yoksulluğu ve diğer yoksunlukları sona erdirmenin, genel itibarı ile eğitimin niteliğini artıracağı düşünülmektedir.

Kültür

Kültür bir toplumun yaşama şekli olarak da ifade edilmektedir (Sönmez, 2017). Başka bir tanımda ise kültür, bir grubun üyelerini diğer grupların üyelerinden ayıran kolektif akıl olarak tanımlanmaktadır (Hofstede, 2001). Kültürel değerler ne olursa olsun toplumlarda bir kültürleme söz konusudur. Bu bakımdan bütün insanların biyolojisi ve genel özellikleri benzer olmasına rağmen farklı kültürlerde aynı sorulara ya da sorunlara farklı cevaplar ve çözüm yolları ortaya konmaktadır (Hofstede, 2011). Bu görüşten hareketle Hofstede, 50'den fazla ulusal kültür üzerinde çalışmalar yaparak Kültürel Boyut Teorisi'ni geliştirmiştir. Bu teori, kültürel değerlerin davranışları nasıl etkilediğini ve bir kültürdeki bireylerin neden belirli bir şekilde davrandığını açıklamaya yarayan bir çerçeve oluşturmuştur. Bu teoriye göre kültür altı farklı boyutta ele alınmaktadır. Bunlar; bir toplumda farklı güç seviyelerinde yer alan bireylerin aralarındaki ayrım ve gücün toplumun üyeleri arasındaki dağılımın uygunluğuna yönelik inançlarını ifade etme amacıyla kullanılan güç mesafesi, toplum içerisinde bireylerin kendilerini, ilişkilerini ve bu ilişkiler sonucunda kendilerini nasıl gördükleri ile ilgili olan bireyselliğe karşı kolektivist yapı, bireylerin karşı karşıya kaldıkları belirsiz durumlara karşı nasıl hissettiklerini ve bu durumlar ile nasıl başa çıktıklarını açıklayan belirsizlikten kaçınma alt boyutudur. Maskülen Toplum-Feminen Toplum boyutunda ise insanlara ve insanların etkileşimlerine verilen değer öne çıkmaktadır. Uzun dönem- Kısa dönem Yönelimi boyutu da toplumların dünü, bugünü ve yarını nasıl değerlendirdikleri, olay ve olguları bu çerçevede ağırlıklarının nasıl olduğu ile ilgili bir boyuttur. Hofstede'nin teorisinde son alt kültür boyutu da özgürlüğe karşı sınırlanmadır. Bu boyut bir tarafta mutluluk odaklı bir yaşam söz konusu iken diğer yandan insanların arzu ve isteklerini kısıtladıkları bir kültürü ifade etmektedir (Öncül, Deniz ve İnce, 2016; Tonbul ve Ölmez Ceylan, 2021).

Tüm bu boyutlar dikkate alındığında okulların sadece öğrenme ve öğretimin gerçekleştirildiği yerler olmadığını, toplumun kültürünün iletildiği ve üretildiği bir araç olduğunu söylemek mümkündür (Sönmez 2017; Karadağ, 2020). Testa (2002), ulusal kültürün, bir çalışanın çalışma ortamını değerlendirmesi ve etkili bir şekilde çalışması üzerinde etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan okul

hayatında, eğitsel liderlerin davranışları içerisinde doğup ve büyüdüğü toplumun kültüründen etkilenir. Farklı kültürlerin insanların hareketlerinde ve davranışlarında bu kültürel farklar kolaylıkla görülebilir (Karadağ, 2020).

Mevcut araştırma

Çocukları okumaya teşvik etmek ve okuma sorunlarını gidermek için en etkili stratejiler konusunda hala uluslararası düzeyde devam eden bir tartışma bulunmaktadır. Bu konu üzerine çalışan araştırmacılar, hükümetler veya kuruluşlar, okuma başarısını etkileyen müfredatın, okulların ve ailelerin müdahale edilmesi gereken kritik bağlamlar olduğunu savunmaktadır (Lopes vd., 2022). Bu çalışmanın PIRLS 2021 verilerini kullanarak dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarısını etkileyen öğrenci, okul ve ülke değişkenlerini inceleyerek bu önemli boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlerinin dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarısına etkisinin incelenmesidir. Bu doğrultuda aşağıda yer alan sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Okuma başarısı ülkelere göre farklılıklar göstermekte midir?
2. Okuma başarısıyla ilişkili öğrenci düzeyi değişkenleri okuma başarısını yordamakta mıdır?
3. Okuma başarısıyla ilişkili okul düzeyi değişkenleri öğrenci düzeyi değişkenlerle birlikte okuma başarısını yordamakta mıdır?
4. Okuma başarısıyla ilişkili ülke düzeyi değişkenleri okul ve öğrenci düzeyi değişkenleriyle birlikte okuma başarısını yordamakta mıdır?

Yöntem

Bu çalışmada öğrenci, okul ve ülke değişkenlerinin öğrencilerin okuma başarısıyla arasındaki yordayıcı ilişki incelemek amaçlandığından araştırma modeli olarak yordayıcı korelasyon araştırma olarak desenlenmiştir. Yine bu çalışmada öğrenci okul ve ülke değişkenlerine ilişkin verilerin yapısı hiyerarşik bir yapı içerdiği için istatistiksel analizlerde hiyerarşik lineer modelleme tekniği kullanılmıştır.

Çalışma grubu ve verilerin toplanması

IEA (International Organization for Evaluation of Educational Achievements) uluslararası kuruluşu beş yıllık dönemler içerisinde PIRLS projesini yürütmektedir. IEA'ya üye ülkeler ve diğer katılımcı ülkeler PIRLS araştırmalarına katılmaktadır (Foy, 2013). PIRLS araştırmaları katılımcı ülkelerin dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma becerilerinin gelişimini izlemeye yönelik araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırma dizisi içerisinde öğrencilerin okuma becerisi ölçmeye yönelik sınavlar yapılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin okuma becerisiyle ilişki çeşitli değişkenlere yönelik öğrenci, öğretmen, okul yönetici ve ebeveynlerden veri toplanmaktadır (Mullis vd., 2017). PIRLS araştırmalarında örneklem iki aşamalı tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenmektedir. Birinci aşamada araştırma uygulamasına katılacak okullar belirlenmektedir.

Diğer aşamada ise rastgele örnekleme yöntemi ile sınıf/şube seçilmektedir. Seçilen şubedeki öğrenciler PIRLS araştırmasına katılmaktadır (Martin vd., 2017). Bu doğrultuda araştırmanın öğrenci ve okul düzeyi verileri IEA uluslararası çalışma merkezi veri tabanından erişilmiştir. Ülke düzeyine ilişkin GINI ve EDUGDP ait verilere ise Dünya Bankası veri tabanından erişilmiştir. Ülkelerin kültürel boyutlarına ilişkin veriler ise Hofstede'nin çalışmasından hareketle belirlenmiştir. Veriler 45 farklı ülkeden 9771 okul 263276 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin %49,53'ü kız; %50,47'si ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlere ilişkin kayıp veri tespit edilmiştir. Kayıp veri içeren öğrenci, okul ve ülkeler analize dahil edilmemiştir. Böylelikle bu araştırmanın veri seti 4825 okul ve 30 farklı ülkeden araştırmaya katılan öğrencilerden oluşmaktadır. Tablo 1'de araştırmanın odağındaki öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlerine ilişkin özet bilgi sunulmuştur.

Tablo 1: Öğrenci, okul ve ülke değişkenleri

Değişkenler	PIRLS kodu
1. Öğrenci düzeyi değişkenler	
<i>Okuma başarısı</i>	ASRREA01-05
<i>Okul iklimi</i>	
Okula aidiyet	ASBGSSB
Öğrenci zorbalığı	ASBGSB
<i>Okumaya yönelik tutum</i>	
Okumaya bağlılık	ASBGERL
Okuma sevgisi	ASBGSLR
Okumaya duyulan güven	ASBGSCR
<i>Ev kaynakları</i>	
Öğrenme için ev araştırmaları	ASBGHRL
Dijital ev kaynakları	ASBGDDH
2. Okul düzeyi değişkenler	
<i>Akademik başarı üzerine okulun etkisi</i>	ACBGEAS
<i>Okul disiplini</i>	ACBGDAS
<i>Okul kaynakları</i>	
Okuma kaynağı sıkıntısı	ACBGRRS
3. Ülke düzeyi	
<i>GINI</i>	
<i>EDUGDP</i>	
<i>Kültür</i>	
Bireyselliğe karşı kolektivist yapı	
Uzun dönem-kısa dönem	
Belirsizlikten kaçınma	

Verilerin analizi

Bu araştırmada kullanılan verilerin yapısı hiyerarşiktir. Öğrenci değişkenleri içinde bulunduğu okul ve ülke değişkenlerinden etkilenmektedir. Bu sebeple veriler hiyerarşik regresyon analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın alt problemleri doğrultusunda aşamalı olarak dört farklı regresyon modeli kullanılmıştır. Birinci aşamada okuma becerisi puanlarının ülkelere göre anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığı *unconditional regresyon modeli* ile test edilmiştir. *Unconditional regresyon modeli* aşağıda gösterilmiştir.

$$Y_{ijk} = \gamma_{000} + r_{0jk} + u_{00k} + e_{ijk}$$

(Y_{ijk} = k ülkesinde j okulunda i öğrencisinin okuma başarısı; γ_{000} = genel okuma başarısı; e_{ijk} , r_{0jk} , ve u_{00k} = sırasıyla düzey 1, düzey 2 ve düzey 3 hata terimlerini ifade eder)

İkinci aşamada Model 0'a öğrenci düzeyi değişkenleri eklenmiştir (Model 1). Üçüncü aşamada okul düzeyi (Model 2), dördüncü aşamada ise ülke değişkenleri (Model 3) modele eklenmiştir. Model 3'e ait *sabit ve eğitim katsayılarının çıktığı olduğu model aşağıdaki gösterilmiştir.*

$$Y_{ijk} = \gamma_{000} + \pi_{ujk} * L1_{ijk} + \beta_{0vk} * L2 + \gamma_{00w} * L3_{00k} + e_{ijk} + r_{0jk} + u_{00k}$$

(π_{ujk} , β_{0vk} and γ_{00w} = sırasıyla düzey 1, düzey 2 ve düzey 3 yordayıcılarının eğimlerini temsil eder)

Örneklem dikkate alınarak okul ve öğrenci düzeyinde ağırlıklandırma yapılmıştır. Okul düzeyi için SCHOOL LEVEL WEIGHT (SCHWGT); öğrenci düzeyi için TOTAL STUDENT WEIGHT (TOTWGT) değerleri kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Her bir model bir önceki model ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılmalarda modellere ilişkin sapma istatistikleri kullanılmıştır. Sapma istatistiklerinin anlamlılık düzeylerine göre bir sonraki modele geçilmiştir. Böylelikle nihai modele karar verilmiştir. Yine her bir model için sınıflar içi korelasyon (Hox, 2010) değerleri (ICC= Sınıf içi korelasyon) hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde HLM 8.2 paket programı kullanılmıştır. Tüm parametre tahminleri maksimum olabilirlik istatistiksel modeli altında gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tüm değişkenlerin dağılımının normalliğinin test edilmesi amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 aralığında olduğu belirlenmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında dağılımları durumda verilerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Değişkenlere yönelik betimsel istatistikler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenlerle ilgili betimsel istatistikler

Değişkenler	N	X	Ss	Min.	Maks.
1. Öğrenci düzeyi					
<i>Okul iklimi</i>					
Okula aidiyet	125114	3.45	1.95	9.94	12.65
Öğrenci zorbalığı	121502	3.28	1.96	10.13	12.92
<i>Okumaya yönelik tutum</i>					
Okumaya bağlılık	125242	9.93	1.95	2.54	13.13
Okumayı sevgisi	125365	9.9	1.99	2.55	14.58
Okumaya duyulan güven	124349	10.11	1.99	2.96	13.47
<i>Ev kaynakları</i>					
Öğrenme için ev araştırmaları	106117	10.56	1.64	4.03	14.80
Dijital ev kaynakları	106766	10.21	1.84	3.92	14.32
2. Okul düzeyi					
<i>Akademik başarı üzerine okulun etkisi</i>	4825	9.94	1.89	1.06	16.75
<i>Okul disiplini</i>	4825	10.43	1.65	3.78	12.99
<i>Okul kaynakları</i>					
Okuma kaynağı sıkıntısı	4825	10.31	1.76	3.55	14.50
3. Ülke düzeyi					
<i>GINI</i>	30	32.46	5.25	24.80	44.40
<i>EDUGDP</i>	30	5.07	1.33	2.98	8.03
<i>Kültür</i>					
Bireyselliğe karşı kolektivist yapı	30	60	20.25	20.00	91.00
Uzun dönem-kısa dönem	30	54.33	21.98	14.00	87.00
Belirsizlikten kaçınma	30	67	22.55	23.00	96.00

Ayrıca değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir ve değişkenler arası oto-korelasyon sorunu olmadığı gözlenmiştir. Ülke, okul ve öğrenci düzeyi değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Öğrenci, okul ve ülke düzeyi değişkenler arasındaki korelasyonlar

Öğrenci düzeyi	1	2	3	4	5	6	7
Okula aidiyet	1						
Öğrenci zorbalığı	,277**	1					
Okumaya bağlılık	,578**	,206**	1				
Okumayı sevmeye	,431**	,097**	,536**	1			
Okumaya duyulan güven	,133**	,151**	,151**	,249**	1		
Öğrenme için ev araştırmaları	-,041**	,020**	-,079**	0,001	,243**	1	
Dijital ev kaynakları	-,040**	0,002	-,060**	-,057**	,122**	,431**	1
Okul düzeyi	1	2	3				
Okuma kaynağı sıkıntısı	1						

Akademik başarı üzerine okulun etkisi	0,189**	1			
Okul disiplini	0,211**	0,362**	1		
Ülke düzeyi	GINI	EDUGDP	Birey.	Uzun-Kısa	Belirsiz.
GINI	1				
EDUGDP	-,392*	1			
Bireyselliğe karşı kolektivist yapı	-0,228	,507**	1		
Uzun dönem-kısa dönem	-0,273	-0,256	-0,048	1	
Belirsizlikten kaçınma	0,003	-0,093	-0,157	0,13	1

Yapılan analizler sonucunda hiyerarşik lineer modellemelere ilişkin varyans, açıklanan varyans ve sapma değerlerine yönelik değerler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Modellere ait varyans, açıklanan varyans ve sapma değerleri

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3
Öğrenci düzeyi varyans	4545.49***	3297.68***	3289.76***	3289.77***
Okul düzeyi varyans	2037.20***	763.33***	646.49***	646.42***
Ülke düzeyi varyans	2073.74***	1353.11***	1483.2***	529.87***
Öğrenci düzeyi açıklanan varyans (ICC)	.53	.61	.60	.73
Okul düzeyi açıklanan varyans (ICC)	.24	.14	.12	.15
Ülke düzeyi açıklanan varyans (ICC)	.23	.25	.28	.12
Sapma (PV1)	1439095.26	1098562.10	1097975.33	1097949.37
Sapma (PV2)	1440025.01	1098216.68	1097620.07	1097593.04
Sapma (PV3)	1437232.18	1096906.26	1096340.55	1096314.70
Sapma (PV4)	1442331.81	1105061.95	1104581.46	1104556.18
Sapma (PV5)	1440526.82	1102328.55	1101731.07	1101704.72
Parametreler	4	11	14	19

*p<.05. **p<.01, ***p<.001. (ICC= Sınıf içi korelasyon)

Tüm modeller için öğrenci, okul ve ülke düzeyi varyansların istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgulanmıştır. Modeller aşamalı bir şekilde karşılaştırılmış ve nihai model olarak Model 3 kabul edilmiştir. Model 2 (Sapma = 1097975.33, parametre=15) ile Model 3 (Sapma = 1097949.37 parametre=20) sapma değerleri karşılaştırılmıştır. Model 3'ün istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($\chi^2 = 19.24$, $sd=5$, $p<.01$). Model 3'e göre öğrenci düzeyi açıklanan varyans oranı %73; okul düzeyi %15 ve ülke düzeyi %12 olduğu hesaplanmıştır. Modellere ilişkin regresyon katsayıları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Okuma başarısını yordayan modellere ait sabit etki kestirimleri

	Model 0		Model 1		Model 2		Model 3	
	Katsayı	SH	Katsayı	SH	Katsayı	SH	Katsayı	SH
Sabit etkiler	532.47***	8.35	258.36***	9.94	166.36***	12.90	-54.61	84.09
1. Öğrenci düzeyi								
<i>Okul İklimi</i>								
Okula aidiyet			.19	.38	.15	.38	.14	.38
Öğrenci zorbalığı			1.63**	.28	1.59**	.28	1.59**	.28
<i>Okumaya yönelik tutum</i>								
Okumaya bağlılık			-.42	.37	-.43	.37	-.42	.37
Okumayı sevme			.95*	.30	.91*	.30	.92*	.30
Okumaya duyulan güven			12.78***	.33	12.77***	.34	12.77***	.34
<i>Ev kaynakları</i>								
Öğrenme için ev araştırmaları			9.96***	.34	9.52***	.34	9.49***	.34

Dijital ev kaynakları	2.41***	.36	2.38***	.36	2.36***	.36
2. Okul düzeyi						
<i>Akademik başarı üzerine okulun etkisi</i>			6.01***	.63	6.01***	.63
<i>Okul disiplini</i>			3.53***	.63	3.68***	.63
<i>Okul kaynakları</i>						
Okuma kaynağı sıkıntısı			-1.14	.57	-1.15	.57
3. Ülke Düzeyi						
<i>GINI</i>					1.16	1.54
<i>EDUGDP</i>					7.88	5.80
<i>Kültür</i>						
Bireyselliğe karşı kolektivist yapı					.58	.38
Uzun dönem-kısa dönem					1.12***	.24
Belirsizlikten kaçınma					.70*	.30

*p<.05. **p<.01, ***p<.001.

Öğrenci düzeyi: Öğrenci zorbalığı ($\pi=1.59$, SH =.28, p<.001); okumayı sevme ($\pi=.92$, SH =.30, p<.05) ve okumaya duyulan güven ($\pi=12.77$, SH =.34, p<.001) değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı bulgulanmıştır. Yine öğrenci düzeyine ilişkin öğrenme için ev araştırmaları ($\pi=9.49$, SH =.34, p<.001) ve dijital ev kaynakları ($\pi=2.36$ SH=.36, p<.001) değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı bulgulanmıştır.

Okul düzeyi: Akademik başarı üzerine okulun etkisi ($\beta=6.01$, SH =63, p<.001) ve okul disiplini ($\beta=3.68$, SH =63, p<.001) değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı tespit edilmiştir.

Ülke düzeyi: Ülkelerin uzun dönem-Kısa dönem yönelimi ($\gamma=1.12$, SH =.24, p<.001) belirsizlikten kaçınma ($\gamma=.70$, SH=.30, p<.05) düzeylerinin okuma başarısını yordamaktadır.

Tartışma ve sonuç

Araştırmanın hiyerarşik regresyon analiziyle elde edilen korelasyonları ve tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde öğrenci düzeyi boyutunda öğrenci zorbalığı, okumayı sevme, okumaya duyulan güven, öğrenme için ev araştırmaları ve dijital ev kaynakları değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı bulgulanmıştır. Sonuçlar, akran zorbalığına maruz kalmanın okuma güçlüğüne tetikleyebileceği fikrini desteklemektedir. Alanyazın incelendiğinde zayıf okuma becerileri ve okuma güçlüğü olan öğrencilerin zorbalığa karşı yüksek risk taşıdıkları; 7. sınıftaki zayıf akıcılık ve anlama becerisi, sınıftaki zorbalık olayını öngörmüştür (Turunen vd., 2021). Zorbalık tedavisi görenlerin yüksekliği ile okuma güçlüğü düzeyinin yüksekliği arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olarak bulgulanmıştır (Safari, 2022). Ayrıca öğrenme (okuma ve yazma yeteneği) güçlüğü yaşayanların zorbalığa maruz kaldıkları (Ari Kaukiainen vd., 2002) açıkça ortaya konmuştur. Bahsi geçen çalışmalar araştırma sonuçlarını doğrular niteliktedir. Okuma becerileri, zorbalıkla olumsuz bir şekilde ilişkilidir; dolayısıyla okuma güçlüğüne sahip öğrencilerin dışsallaştırma sorunları kontrol altına alınmalıdır.

Diğer yandan okuma sevgisini doğrudan okuma güçlüğü ile ilişkilendiren çalışmalar bulunmaktadır. Okumayı öğrenme noktasında problem yaşayan 5-14 yaş arasındaki bireylerin bu probleminin büyük çoğunlukla bireylerin okumayı sevmemesinden kaynaklı olduğu belirlenmiştir (Güneş, 2017). Okuma kaygısının varlığı da bireyin okumayı sevmemesini olumsuz yönde etkilemekte, bu da okuma başarısızlığına neden olup okuma güçlüğüne neden olabilmektedir (Jalongo ve Hirsh, 2010; Lawrence vd., 2015). Okumaya karşı olumlu tutumun diğer bir ifade ile okumayı sevmenin okuma güçlüğüne yenmede etkili olduğu değerlendirilebilir.

Okuma güçlüğü noktasında bireyler arasındaki farklılıklar belirleyici olabilmektedir. Öğrencilerin yaşayabileceği zorluklar; görme/işitme gibi organ yetersizliği, zihinsel yetersizlik, öğretimin yetersiz oluşu, birincil duygusal problemler, motive olamama gibi nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Öz güvenin varlığı ya da yokluğu da bu durumu tetikleyebilmektedir (Akçin, 2016). Okumaya duyulan güvenin okuma başarısı üzerindeki etkisini ortaya koyduğu (Lopes vd., 2022), okumaya duyulan güven

değişkeninin okuma güçlüğü üzerindeki etkisini değerlendiren (Melero vd., 2020) çalışmalar mevcuttur. Tüm bu çalışmalar okumaya duyulan güvenin okuma başarısını yordamasını doğrular niteliktedir. Okuma güveni ya da güvenli okumanın okuma güçlüğüne yenmede etkili olduğu söylenebilir.

Olumlu öğrenme ortamının varlığını bireylerin başarısında ilk şart olarak gören çalışmalar (Karlı, 2009; Bayındır, 2022; Pelatero, 2023) öğrenme için ev araştırmalarının okuma başarısını yordamasını desteklemektedir. Bireylerin okuma güçlüğüne yenmesinde evde de olumlu ve etkili bir öğrenme ortamının varlığı önem kazanmaktadır. Dijital okuryazarlığın faydalı yönleri kadar bireysel farklılıklar nedeniyle olumsuz yönleri de bulunmaktadır (Türe, 2021; Bulut, 2022). Diğer yandan dijital teknolojilerin engelli bireyleri eğitim yolculuğunda desteklediği bilinmektedir (Kakoura ve Drigas, 2023). Pek çok açıdan bireylere katkı sağlayan dijital okuma ya da teknoloji destekli okumanın özel ihtiyaçları olan öğrenciler üzerinde de etkili olduğu ortaya konmaktadır (Drigas ve Politi-Georgousi, 2019). Bu noktada evde teknolojik araçların bulunması değişkeni ile okuma güçlüğü arasındaki ilişki doğaldır. Dijital çağda teknolojik araçların okuma güçlüğü üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

Öğrenci düzeyi ile ilgili değişkenler eklenerek okul düzeyinde akademik başarı üzerine okulun etkisi ve okul disiplini değişkenlerinin okuma başarısını yordadığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, okulların okuma başarısı üzerindeki etkisi olduğunu göstermektedir. Okul düzeyi için okulun akademik başarıya verdiği önem, okuma başarısının en iyi yordayıcısı durumundadır (Lopes vd., 2022). Diğer yandan akademik başarı ile okuma arasındaki ilişki de (Whitten vd., 2016) ve öğrencilerdeki okuma sorunlarının çoğunlukla aynı öğrencilerdeki disiplin sorunlarının nedeni olması (Usova, 1978), okuma başarısı düşük olan ülkeler için sınıf disiplininin sağlanmasına yönelik öneriler (Arık, 2022) dikkate alındığında okulların okuma sonuçlarını iyileştirmek için neler yapabileceğine dair ipuçları yakalanabilir.

Öğrenci ve okul düzeyi ile ilgili değişkenler eklenerek ülke düzeyinde ise ülkelerin uzun dönem-kısa dönem yönelimi ve belirsizlikten kaçınma düzeylerinin okuma başarısını yordadığı belirlenmiştir. Eğitim başarısında ülkelerin uzun vade odaklı tutumlarının olumlu etki gösterdiği bilinmektedir (Figlio vd., 2017). Yine uzun vadeli yönelimin öğrenme yetersizliği ile ilişkisini ortaya koyan (King vd., 2023) çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan yola çıkarak ülkelerin uzun vadeli yönelimlerinin okuma güçlüğüne yordaması olasıdır. Eğitimde belirsizliğin eğitim politikalarına etkisini irdeleyen çalışmalarda belirsizliklerin eğitim araştırmacılarını, reformcularını ve uygulayıcılarını sıkıntıya soktuğu ortaya konmaktadır (Stowers, 2013; Kauffman vd., 2022). Bu tespitler, belirsizlikten kaçınmanın okuma güçlüğüne yordamasını doğrular niteliktedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarına göre; ilk aşamada öğrenci düzeyindeki değişkenler olan öğrenci zorbalığı, okumayı sevme, okumaya duyulan güven, öğrenme için ev araştırmaları ve dijital ev kaynakları okuma güçlüğüne yordamaktadır. İkinci aşamada okul düzeyindeki değişkenler olan akademik başarı üzerine okulun etkisi ve okul disiplini eklendiğinde açıklanan varyans artmaktadır. Son aşamada ise ülke düzeyindeki uzun dönem/kısa dönem yönelimi ve belirsizlikten kaçınma değişkenleri modele dahil edildiğinde okuma güçlüğüne yordaması daha fazla güçlenmektedir.

Araştırma sonuçları göz önüne alındığında okuma güçlüğüne üstesinden gelmede öğrenci düzeyinde akran zorbalığı ile mücadele etmek için okullarda akran zorbalığı karşıtı politikalar uygulanabilir. Dijital okuma kaynaklarına erişim sağlamada e-kitap ve çevrimiçi kütüphane vb. kullanımına dair tanıtım faaliyetleri yapılabilir. Okul düzeyinde okulların akademik başarıyı artırmaları için ilgililerce kaynak ve olanaklar iyileştirilebilir. Ülke düzeyinde kısa dönem/ uzun dönem eğitim politikalarında belirsizliklerden kaçınma eğiliminin azaltılması için eğitimde yenilikçi yaklaşımlar teşvik edilebilir. Diğer taraftan araştırmacılar da yordayıcı değişkenlerin zaman içindeki değişimleri ve bunların okuma güçlüğü üzerindeki etkilerini izlemek için boylamsal çalışmalar yürütebilir.

Kaynakça

- Akçin, F. N. (2016). Öğrenme güçlüğü olan çocuklar. S. Vuran içinde, *Özel eğitim* (s. 331-368). Maya Akademi.
- Al Jefri, H. M., & Areepattamannil, S. (2019). Examining the relations of early literacy activities and skills to reading dispositions, engagement, and achievement among fourth-grade students in the United Arab Emirates. *Social Psychology of Education*, 22(4), 901-920. <https://doi.org/10.1007/s11218-019-09504-7>
- Arik, S. (2022). The predictive power of enabling discipline and time management in classroom on reading performance: The analysis of PISA 2018 data. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 7(17), 1272-1299.
- Ari Kaukiainen, C. S., Tamminen, M., Vauras, M., Mäki, H., & Poskiparta, E. (2002). Learning difficulties, social intelligence, and self-concept: connections to bully-victim problems. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43(3), 269-278.
- Badri, M. (2019). School emphasis on academic success and timss science/math achievements. *International Journal of Research in Education and Science*, 5(1), 176-189.
- Bayındır, N. (2022). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında teknik ve mekânsal düzenleme. *Academic Platform Journal of Education and Change*, 5(1), 21-39.
- Berman, J. D., McCormack, M. C., Koehler, K. A., Connolly, F., Clemons-Erby, D., Davis, M. F., Gummerson, C., Leaf, P. J., Jones, T. D., & Curriero, F. C. (2018). School environmental conditions and links to academic performance and absenteeism in urban, mid-Atlantic public schools. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 221(5), 800-808. <https://doi.org/10.1016/j.ijheh.2018.04.015>
- Bilim, H. U. (2023). Okuma güçlüğü olan üçüncü sınıf öğrencisinin yankılayıcı okuma ve sq4r stratejileri yoluyla okuma becerisinin geliştirilmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 13(1), 347-373.
- Bulut, S. (2022). *İlkokul 4. sınıflarda dijital okuma çalışmalarının dijital okuma motivasyonuna, dijital okumaya ilişkin algılara ve okuduğunu anlamaya etkisi*. [Doktora tezi] Pamukkale Üniversitesi.
- Cai, Y., Yang, Y., Ge, Q., & Weng, H. (2022). The interplay between teacher empathy, students' sense of school belonging, and learning achievement. *European Journal of Psychology of Education*, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10212-022-00637-6>
- Chen, F., Sakyi, A., & Cui, Y. (2021). Linking student, home, and school factors to reading achievement: The mediating role of reading self-efficacy. *Educational Psychology*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01443410.2021.1953445>
- Chiu, M. M., McBride-Chang, C., & Lin, D. (2012). Ecological, psychological, and cognitive components of reading difficulties: Testing the component model of reading in fourth graders across 38 countries. *Journal of Learning Disabilities*, 45(5), 391-405. <https://doi.org/10.1177/0022219411431241>
- Cho, E., Lee, M., & Toste, J. R. (2018). Does perceived competence serve as a protective mechanism against performance goals for struggling readers? Path analysis of contextual antecedents and reading outcomes. *Learning and Individual Differences*, 65, 135-147. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2018.05.017>
- Creemers, B., & Kyriakides, L. (2010). School factors explaining achievement on cognitive and affective outcomes: Establishing a dynamic model of educational effectiveness. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 54(3), 263-294. <https://doi.org/10.1080/00313831003764529>
- Daoud, R., Starkey, L., Eppel, E., Vo, T. D., & Sylvester, A. (2021). The educational value of internet use in the home for school children: A systematic review of literature. *Journal of Research on Technology in Education*, 53(4), 353-374. <https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1783402>
- Drigas, A. S., & Politi-Georgousi, S. (2019). ICTs as a distinct detection approach for dyslexia screening: A contemporary view. *International Journal of Online and Biomedical Engineering (iJOE)*, 15(13), 46-60.
- Eusebius, N. E. (2017). An analysis of impact of gross domestic product on literacy and poverty of India during the eleventh plan. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 22(6), 41-45.
- Every Child a Chance Trust. (2009). *Long term costs of literacy difficulties*. Charity Commission's.

- Figlio, D., Giuliano, P., Özek, U., & Sapienza, P. (2017). *Long-term orientation and educational performance*. National center for analysis of longitudinal data in education research.
- Foy, P. (2013). *TIMSS and PIRLS 2011 user guide for the fourth grade combined international database*. Timss & pirls international study center, lynch school of education, boston college and international association for the evaluation of educational achievement (IEA).
- Foy, P., & Yin, L. (2017). Scaling the PIRLS 2016 achievement data. In M. O. Martin, I. V. S. Mullis, & M. Hooper (Eds.), *Methods and procedures in PIRLS 2016* (pp. 1–38). Timss & Pirls international study center. Lynch school of education, boston college and international association of the evaluation of educational achievement.
- Guo, S., Li, L., & Zhang, D. (2018). A multilevel analysis of the effects of disciplinary climate strength on student reading performance. *Asia Pacific Education Review*, 19(1), 1-15. <https://doi.org/10.1007/s12564-018-9516-y>
- Gutiérrez-Fresneda, R. (2019). Efecto de los grupos interactivos en el aprendizaje de la lectura mediante la colaboración familiar. *Revista de Psicodidáctica*, 24(2), 138-144. <https://doi.org/10.1016/j.psicod.2019.02.001>
- Güneş, F. (2017). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hamed, S. M., Pishghadam, R., & Fadardi, J. S. (2020). The contribution of reading emotions to reading comprehension: The mediating effect of reading engagement using a structural equation modeling approach. *Educational Research for Policy and Practice*, 19(2), 211-238. <https://doi.org/10.1007/s10671-019-09256-3>
- Hemmerechts, K., Agirdag, O., & Kavadias, D. (2017). The relationship between parental literacy involvement, socio-economic status and reading literacy. *Educational Review*, 69(1), 85-101. <https://doi.org/10.1080/00131911.2016.1164667>
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-hill Companies.
- Hox, J. (2010). *Multilevel analysis: Techniques and applications*. Routledge.
- Hu, J., Dong, X., & Peng, Y. (2022). Discovery of the key contextual factors relevant to the reading performance of elementary school students from 61 countries/regions: Insight from a machine learning-based approach. *Reading and Writing*, 35(1), 93-127. <https://doi.org/10.1007/s11145-021-10176-z>
- Jalongo, M. R., & Hirsh, R. A. (2010). Understanding reading anxiety: New insights from neuroscience. *Early Childhood Education Journal*, 37(6), 431-435. <https://doi.org/10.1007/s10643-010-0381-5>
- Kakoura, E., & Drigas, A. (2023). Digital tools for children with reading difficulties. *World Journal of Biology Pharmacy and Health Sciences*, 14(3), 129-136.
- Karadag, E. (2020). The effect of educational leadership on students' achievement: A cross-cultural meta-analysis research on studies between 2008 and 2018. *Asia Pacific Education Review*, 21(1), 49-64.
- Karlı, M. D. (2009). *İlköğretimde sınıf yönetimi*. Kök Yayıncılık.
- Kauffman, J. M., Badar, J., Wiley, A. L., Anastasiou, D., & Koran, J. (2022). Uncertainty in education: Policy implications. *Journal of Education*, 204(1), 656–704.
- King, R. B., Li, J., & Leung, S. O. (2023). The cultural correlates of learning poverty: The roles of long-term orientation and power distance. *International Journal of Intercultural Relations*, 95(2023), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2023.101816>
- Lawrence, D., Johnson, S., Hafekost, J., Haan, K. B., Sawyer, M., Ainley, J., & Zubrick, S. (2015). *The mental health of children and adolescents: report on the second australian child and adolescent survey of mental health and wellbeing*. Department of Health.
- Leino, K., Nissinen, K., & Sirén, M. (2022). Associations between teacher quality, instructional quality and student reading outcomes in Nordic PIRLS 2016 data. *Large-scale Assessments in Education*, 10(1), 25. <https://doi.org/10.1186/s40536-022-00146-4>
- Lin, J., Li, Q., Sun, H., Huang, Z., & Zheng, G. (2021). Chinese secondary school students' reading engagement profiles: Associations with reading comprehension. *Reading and Writing*, 34(9), 2257-2287. <https://doi.org/10.1007/s11145-021-10139-4>
- Lopes, J., Oliveira, C., & Costa, P. (2022). School and student determinants of reading performance: A multilevel analysis with Portuguese students. *Revista de Psicodidáctica*, 27(1), 29-37. <https://doi.org/10.1016/j.psicoe.2021.05.001>

- Marôco, J. (2021). What makes a good reader? Worldwide insights from PIRLS 2016. *Reading and Writing*, 34(1), 231-272. <https://doi.org/10.1007/s11145-020-10068-8>
- Martin, M. O., Mullis, I. V. S., & Hooper, M. (Eds.). (2017). *Methods and procedures in PIRLS 2016*.
- Martin, M. O., Foy, P., Mullis, I. V. S., & O'Dwyer, L. M. (2013). Effective schools in reading, mathematics, and science at the fourth grade. In M.O. Martin & I.V.S. Mullis (Eds.), *TIMSS and PIRLS 2011: Relationships among reading, mathematics, and science achievement at the fourth grade—Implications for early learning* (pp. 109–178). TIMSS & PIRLS international study center, Boston College.
- MEB. (2014). *Çocuk gelişimi ve eğitimi; öğrenme güçlüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Melero, Á., Villalón, R., & Izquierdo-Magaldi, B. (2020). Attitudes toward reading, reading self-confidence, family involvement and reading comprehension in the second grade. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 18(50), 159-182. <https://doi.org/10.25115/EJREP.V18I50.2780>
- Mistry, R. S., Biesanz, J. C., Chien, N., Howes, C., & Benner, A. D. (2008). Socioeconomic status, parental investments, and the cognitive and behavioral outcomes of low-income children from immigrant and native households. *Early Childhood Research Quarterly*, 23(2), 193-212. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2008.01.002>
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2017). *PIRLS 2016 International Results in Reading*.
- Mullis, I. V., Martin, M. O., Foy, P., & Drucker, K. T. (2012). *PIRLS 2011 international results in reading*. International association for the evaluation of educational achievement.
- Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2015). *PIRLS 2016 assessment framework*. TIMSS & PIRLS international study center, Boston College.
- Öncül, M. S., Deniz, M., & İnce, A. R. (2016). The evaluation of Hofstede's organizational culture model within the context of potential entrepreneurs' environmental characteristics in which they grew. *Journal of Academic Approaches*, 7(1), 255-269.
- Pelatero, L. H. (2023). Project akay approach: A reading intervention. *Education Reform and Development*, 5(1), 24-33.
- Plavčan, P. (2019). The comparison of pisa educational results with gross domestic product in member states of european union. *International Conference on Innovations in Science and Education* (s. 584-590). Prague: CBU International Conference Proceedings.
- Reedy, A., & De Carvalho, R. (2021). Children's perspectives on reading, agency and their environment: What can we learn about reading for pleasure from an East London primary school? *Education* 3-13, 49(2), 134-147. <https://doi.org/10.1080/03004279.2019.1701514>
- Safari. (2022). PISA data analysis 2018: Reading difficulty level and bullying treatment. *Lingua : Jurnal Pendidikan Bahasa*, 18(1), 71-86.
- Salganik, L. H., Matheson, N., & Phelps, R. P. (1996). *Education indicators: An international perspective*. Nabeel Alsalam.
- Sönmez, V. (2017). *Eğitim felsefesi*. Anı Yayıncılık.
- Stowers, Kimberly (2013). *Stress and performance in uncertainty-avoiding individuals: an introductory literature review*. HIM 1990-2015. 1467. University of Central Florida. <https://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015/1467>.
- Sullivan, A., & Brown, M. (2015). Reading for pleasure and progress in vocabulary and mathematics. *British Educational Research Journal*, 41(6), 971-991. <https://doi.org/10.1002/berj.3180>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). Pearson Education.
- Tan, Y., Fan, Z., Wei, X., & Yang, T. (2022). School belonging and reading literacy: a multilevel moderated mediation model. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.816128>
- Testa, M. R. (2002). Leadership dyads in the cruise industry: The impact of cultural congruency. *International Journal of Hospitality Management*, 21, 425–441.
- Tonbul, Y., & Ceylan, Ö. Ö. (2021). The school culture in the context of the hofstede's culture classification investigation on aphorisms. *Journal of Qualitative Research in Education*, (26), 104-125.

- Tse, S.-K., Xiao, X.-Y., Ko, H.-W., Lam, J. W.-I., Hui, S.-Y., & Ng, H.-W. (2014). Do reading practices make a difference? Evidence from PIRLS data for Hong Kong and Taiwan primary school Grade 4 students. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057925.2014.927732>
- Turunen, T., Poskiparta, E., Salmivalli, C., Niemi, P., & Lerkkanen, M.-K. (2021). Longitudinal associations between poor reading skills, bullying and victimization across the transition from elementary to middle school. *Plos One*, 16(3), 1-20.
- Türe, G. (2021). Dijital dünyanın okuma ve yazma becerileri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 4(2), 148-164.
- Usova, G. M. (1978). High school discipline problems and reading disability. *Reading Horizons: A Journal of Literacy and Language Arts*, 18(3), 190-193.
- Wantchekon, K., & Kim, J. S. (2019). Exploring heterogeneity in the relationship between reading engagement and reading comprehension by achievement level. *Reading & Writing Quarterly*, 35(6), 539-555. <https://doi.org/10.1080/10573569.2019.1594474>
- Whitten, C., Labby, S., & Sullivan, S. L. (2016). The impact of pleasure reading on academic success. *The Journal of Multidisciplinary Graduate Research*, 2(4), 48-64.

Etik kurul onayı

Araştırma kapsamında kullanılan veriler PIRLS 2021 verileri olması ve doğrudan erişime açık olması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır..

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarına etkisi: Balıkesir’de bir uygulama

The effect of economic literacy on consumer decision making styles: A research in Balıkesir

Gönderim Tarihi / Received: 20.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 18.12.2023

Doi: [10.31795/baunsobed.1317444](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1317444)

Bülent BAYRAKTAR**1

Cansel ERKAL²

ÖZ: Bu araştırma bireylerin ekonomi okuryazarlık düzeylerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisini ölçmek amacı ile yapılmıştır. Ayrıca çalışmada katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumuna göre tüketici karar verme tarzlarında farklılık olup olmadığı incelenmektedir. Araştırmanın örneklemini Balıkesir ilinde ikamet eden 426 katılımcı oluşmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarına etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($R=0,325$ $R^2=0,105$ $F=49,999$ $p<0,01$). Bununla beraber katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre tüketici karar verme tarzlarının da farklılık gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır. ($F=14,510$ $p<0,05$). Katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre tüketici karar verme tarzları farklılık göstermektedir ($F=3,914$ $p<0,05$).

Anahtar Kelimeler: Ekonomi okuryazarlığı, Ekonomi eğitimi, Tüketici karar verme tarzları

ABSTRACT: This research was conducted to measure the effect of individuals' economic literacy levels on consumer decision-making styles. In addition, the study examines whether there is a difference in consumer decision-making styles according to whether the participants have received economics education or not. The sample of the research consists of 426 participants residing in Balıkesir. As a result of the study, it has been determined that the effect of economic literacy on consumer decision-making styles is significant ($R=0.325$ $R^2=0.105$ $F=49.999$ $p<0.01$). The economic literacy levels of the participants differ depending on whether they have received economics education or not. ($F=14,510$ $p<0.05$). Consumer decision-making styles differ depending on whether the participants received economics education or not ($F=3.914$ $p<0.05$).

Keywords: Economic literacy, Economic education, Consumer decision making styles

** Sorumlu Yazar

¹ Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İktisat Anabilim Dalı bbayraktar5@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2956-8842>

² Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ İktisat Anabilim Dalı, canselerkal10@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-3538-1889>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The concept of consumption and consumer behavior is one of the main areas of economic analysis. Consumption; it does not consist of the pleasure or benefit obtained from the goods consumed. There is another dimension of consumption that is at least as inclusive as the first. We can briefly call this the cultural dimension of consumption. The individual sends various messages to the groups he is in or not in, with his consumption preferences. Consumer decision-making styles have attracted attention not only in business but also in other academic fields such as communication and education, and various studies have been conducted in which consumer decision-making styles are one of the variables.

In this study, the consumer decision-making process, which is a complex phenomenon, will be discussed in the context of economic literacy, and the subject will be examined with the dimension of basic economic knowledge. The main purpose of the study is to measure the effect of economic literacy on consumer decision making styles.

Methodology

Questionnaire method was used as data collection tool in the research. The analysis of the data collected through the questionnaire was made using the SPSS package program. Before analyzing the research results, the validity and reliability levels of the scales used in the research were determined. Cronbach's Alpha value was examined to determine the reliability of the scales, and factor analysis was performed with varimax rotation management to determine the validity. Before performing the factor analysis, the results of the Bartlett's test for the suitability of the data for factor analysis and the Kaiser Meyer Olkin test to determine the suitability of the sample size to the data set were examined. In addition, statistical methods such as anova analysis, correlation and regression analysis were used in testing the hypotheses.

Findings and discussion

In the study, an anova analysis was conducted to examine whether there was a difference between the economic literacy levels of the participants according to whether they had economics education or not. "H1. The hypothesis of "economic literacy levels differ depending on whether the participants have received economics education or not" was accepted ($F=14,510$ $p<0.05$). In the research, an anova analysis was conducted to examine whether there is a difference between consumer decision-making styles according to whether the participants received economics education or not. "H2. The hypothesis of "consumer decision-making styles differ depending on whether the participants received economics education or not" was accepted ($F=3.914$ $p<0.05$). The H3 hypothesis is related to the effect of participants' level of economics education on their decision-making styles as consumers. Before testing the H3 hypothesis, correlation analysis results were evaluated to examine whether there is a relationship between economic literacy and consumer decision-making styles. Regression analysis was conducted to determine whether the economic literacy levels of the participants had an effect on their consumer decision-making styles. When the analysis results for the H3 hypothesis are examined, it is seen that the level of economic literacy affects the consumer decision-making style significantly ($R=0.325$ $R^2=0.105$ $F=49.999$ $p<0.05$). Economic literacy explains 10% of consumer decision making styles. In other words, the level of economic literacy explains 10% of the change in consumer decision styles. According to these results, the H3 hypothesis was accepted.

Results and recommendations

This study was conducted to reveal the effect of economic literacy on consumers' decision-making styles. In addition, in the research, it was tried to determine the difference of consumer decision-making styles according to the level of economic literacy. In the research, firstly, it was concluded that there was a difference (H1) in the economic literacy levels of the participants according to their economic education ($F=14.510$ $p<0.05$). This result supports the results obtained from studies in the literature. Barış and Şeker (2017: 91) examined the economic literacy levels of vocational school students in their studies and evaluated them in terms of demographic characteristics and found that the students studying in the foreign trade department had higher economic literacy levels. In the study of Şantaş and Demirgil (2015), it was determined that the economic literacy levels of the students studying in an economics and

administrative sciences faculty differ according to their classes. Akhan (2013) recommends the development of economics programs in social studies courses in order to increase economic literacy. Curriculum-related measures can be taken in educational institutions in order to provide citizens with basic economics knowledge and skills. In the context of non-formal education, relevant public institutions can prepare public service announcements. These public spots can be broadcast on television and media regularly. It may also be preferable to support projects that draw attention to the theme of economic literacy in the culture and art projects supported by the ministry of culture. While continuing these activities, attention should be paid to Turkey's unique economic problems and structure.

Giriş

İktisat biliminin temel uğraş alanlarından biri tüketim ve tüketici davranışlarıdır. Çünkü tüketim tüm ekonomik sistemlerde pazarın oluşmasındaki en önemli sebeptir. Tüketim, ürünlerin; insan isteklerinin veya ihtiyaçlarını karşılama sürecinde doğrudan doğruya kullanılması olarak tanımlanabilir. Bu tanım yiyecek, giyecek gibi arzuları direkt olarak karşılayan bir tanımdır. Tanım aynı zamanda elektrik, su gibi ara malların bireyler tarafından isteklerin doğrudan doğruya karşılanması amacıyla kullanılmasını da içermektedir (Ünsal, 2017: 6). Ancak tüketim; tüketilen maldan elde edilen haz veya faydadan ibaret değildir. Tüketimin kapsayıcı olan bir boyutu daha vardır. Buna kısaca tüketimin kültürel boyutu denilebilir. Birey, tüketim tercihleri ile içinde bulunduğu veya bulunmadığı gruplara çeşitli mesajlar göndermektedir.

Tüketim davranışı, sadece satın almadan ibaret değildir. Aynı zamanda ürünlerin incelenmesi, çevrelerindeki alışverişlerinin gözlenmesi, mağazaların gezilmesi gibi pek çok sosyal deneyimi de içerir (Akturan, 2015: 36). Bazen de tüketim, içinde bulunulan sosyal çevrenin etkisiyle gerçekleşir. Bu yüzden bireyleri tüketime yönelten ve karar verme tarzını etkileyen pek çok etkenden söz edilebilir.

Tüketici karar verme tarzları, iktisat çalışma alanı dışında yalnızca işletme değil, sosyoloji, psikoloji, iletişim, eğitim gibi diğer akademik alanlardaki araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Tüketici karar verme tarzlarının yapılan araştırmalarda incelenen değişkenlerden biri olduğu, yaptığımız literatür taraması sonucunda görülmektedir. Yüksekbilgili (2016) çalışmasında tüketici karar verme tarzlarını kuşaklara göre değerlendirmiştir. Özden (2019)'in araştırması tüketici karar verme tarzlarını Y ve Z kuşaklarının karşılaştırmalı bir sonucunu ortaya koymuştur. Yeniçeri ve Özbezek (2019) tüketici karar verme tarzlarını Suriyeli sığınmacılar üzerinden bir çalışma ile değerlendirmiştir.

Yine ilgili literatür ekonomik okur yazarlık bağlamında incelendiğinde, yapılan çalışmaların ekonomik okur yazarlık düzeyinden daha çok finansal okuryazarlık ile ilgili olduğu gözlemlenmektedir. Bayazıt ve Uçan (2019) kaba küme yaklaşımıyla tüketici davranışlarını finansal açıdan incelemiştir. Finansal kararların insanların günlük hayatlarında gittikçe önemi artan bir yer kapladığı açıktır. Ancak Gerek ve Kurt (2011)'a göre ekonomi bilim dalı finansal ekonomi konusunu da içine aldığı için ekonomi okuryazarlığı kavramı çok daha geniş bir kavramdır. Bundan dolayı araştırma ekonomik okuryazarlık düzeylerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca araştırmada başlangıç düzeyinde bile olsa ekonomi bilgisinin, insanların her türden iktisadi faaliyetlerini anlamak için elzem olduğunu düşündüğümüzden çalışmamızda ekonomi eğitimi alma durumuna göre tüketici karar verme tarzları arasında farklılık olup olmadığı tespit edilecektir. Çalışmada, karmaşık bir olgu olan tüketici karar verme tarzlarını, ekonomi okuryazarlığı bağlamında ele alınarak, konu temel iktisat bilgisi boyutu ile incelenmektedir.

Literatür taraması

Ekonomi okuryazarlığı kavramı

Ekonomi okuryazarlığı bireylerin yatırımcı, tüketici ve üretici gibi rollerinde daha doğru kararlar verebilmek ve çevrelerindeki olguları daha iyi anlamlandırılmaları ve yorumlamalarında ihtiyaç duyulan ekonomi bilgilerine sahip olmalarıdır. Ekonomi okuryazarlığı, iktisadi problemlerin çözümü, alternatiflerin belirlenmesi, yerel politikaları takip etme, verileri toplama, organize etme ve getirilere karşılık giderleri ölçebilme becerisidir (Akhan, 2013: 4).

İnsanlar üretken verimli ve sağlıklı bir yaşam sürmek için en azından yeterli düzeyde ekonomi bilgi ve becerisine sahip olmalıdır. Genel geçer tanımı ile ekonomi okur yazarlığı ekonomik gelişmelerin bireysel ve toplumsal etkilerini anlamak ve yorumlayabilmektir (Gerek ve Kurt, 2011: 11). Setiawan vd. (2020)'e göre ekonomi okuryazarlığı, temel ekonomik kavramları anlamak ve uygulamak olarak da tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, genel olarak, ekonomi okuryazarlığının, sınıftayken edinilen bilgi, kavramların anlaşılması, ekonominin temel ilkeleri ve ekonomiyi yöneten bilginin pratik yönleri olduğu sonucuna varılabilir. Ekonomi okuryazarlığı, rasyonel ekonomik yaşamın sadece bir eğitim süreciyle ortaya çıkmadığı bilincini beslemesi açısından önemlidir. Ancak ekonomi eğitiminin toplum üyelerinin bir parçası olarak ekonomi okuryazarlığını geliştirmede önem teşkil eder. Çünkü ekonomi okuryazarlığı insanların istedikleri hedeflere ulaşmasında bir araçtır (Budiwati, 2020: 87).

Ekonomi okuryazarlığı bir yaşam becerisidir. Genel kabul şudur ki, Sanayi Devriminden itibaren hane halklarının verdiği günlük kararlar genel ekonomik faaliyet üzerinde önceki dönemlere göre daha etkili olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında bireyin yükselişi ile hane halklarının ve bireylerinin ekonomik kararları kentlerin, ülkelerin ekonomik hayatlarında daha da önem kazanmıştır. 1980’ler ve özellikle 1990’lar dan itibaren küreselleşme sürecinin belirgin olarak ivme kazanması bireyin ve bireyin ekonomik karar verme yetkinliğinin önemini iyice öne çıkarmıştır. Ekonomik karar verme yetkinliğinin ekonomi bilgisi sahibi olmak ile ilişkisi açıktır. Temel düzeyde ekonomi bilgisi genelde ekonomi okur yazarlığı kavramı ile anlatılmaktadır.

Ekonomik faaliyet durmaksızın süregelir ve ekonomik faaliyetin büyüklüğü, derinliği yaygınlığı, çeşitliliği sürekli değişirken, ekonomik karar birimi olan bireyler çeşitli düzeylerde bu gelişim ve değişimden etkilenmektedir.

Ekonomik faaliyet içinde karar birimleri olarak bildiğimiz “Hane halkı, Firmalar, Devlet ve Dış Dünya” birimlerin karar mercileri aslında yine bireylerdir. Bireylerin ekonomik okuryazarlık yetkinlikleri arttıkça, ekonomik karar birimlerinde etkilerinin artması konunun önemini ortaya koymaktadır. Aslında bu etki karşılıklıdır. Daha gelişmiş ve karmaşık bir ekonomik yapının, ekonomik faaliyet içerisinde yer alan bireylerin ekonomik okuryazarlık yetkinliğini arttırdığı söylenebilir. Etkilenme bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de olmaktadır. Bu değişim içinde, bireylerin ekonomi temel bilgisinin, yine bireysel tüketici kararlarını nasıl ve ne kadar etkilediği ise bu çalışmanın konusudur.

Tüketici karar verme tarzları

Tüketici karar verme süreci tüketicinin nasıl satın aldığı sorusuna operasyonel olarak cevap arar. Tüketici karar verme süreci tüketicinin nasıl ve niçin satın aldığı sorusuyla karşılıklı bağlılık içindedir. Satın alma davranışları bir karar verme prosesi olarak değerlendirilir. Satın alma kararı ile ilgili bilgilerin elde edilmesi işletmelerin pazarlama birimlerine yol gösterir. (Tek, 1999: 212).

Tüketicilerin ürün ya da hizmetleri alırken nelere göre seçim yapabileceğini açıklayan zihinsel yönelimler tüketici karar verme tarzı olarak adlandırılır (Güven vd., 2019: 53). Tüketicilerin karar verme fikrinin oluşmasını sağlayan zihinsel yönelim ve kişiliğin bir parçası olarak ifade edilebilir. Firmaların faaliyet gösterdiği pazarlarda standart tüketici profilleri geliştirebilmek her firma yöneticisine çok önemli veri oluşturur (Kavalcı ve Ünal, 2016: 1034). Bu tüketici karar verme tarzlarının özellikle pazarlama alanındaki önemini ortaya koymaktadır.

Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme ile tüketicilerin bir ürünü satın alma kararları çok karmaşık bir yapı haline gelmiştir. Bu yüzden karar verme tarzlarını bilmek ve tahmin etmek işletmeler için hayati önem taşımaktadır. Satın alma kararında tüketicilerin davranışlarını psikolojik faktörler, kişisel faktörler, sosyal faktörler, sosyo-psikolojik faktörler etkiler. Bireylerin meslekleri, yaşam stilleri, kişilik özellikleri, ekonomik koşulları vb. kişilik özellikleridir. Aile, referans grupları, roller ve statüler sosyal faktörler arasındadır. Psikolojik faktörler bireylerin inançlar, tutumlar, motivasyon ve algılamalarıdır. Sosyo-psikolojik faktörler ise sosyal sınıflar, kültür, alt kültürdür (Tek, 1999: 197-210).

Tüketici karar verme tarzları araştırmacılar tarafından tüketici tipolojisi (Darden ve Ashton, 1974), psikografik/yaşam tarzı yaklaşımı (Latovicka, 1982) ve karar verme tarzı ile ilgili olan zihinsel ve duygusal yönelimlere odaklanılan tüketici özellikleri (Sprotles ve Kendall, 1986) olmak üzere üç açıdan incelenmektedirler (Yaşar ve Sundu, 2017: 182). Sprotles ve Kendall (1986)’e göre kişilik özelliklerinin tıpkı insan davranışlarını etkilemesinde olduğu gibi, tüketici özellikleri tüketici davranışlarını etkilemektedir. Bu bilgi çerçevesinde Sprotles ve Kendal bireylerin tüketim kararlarını zihinsel bir süreç olarak görmüş, insanın temel duygusal ve bilişsel özelliklerini kapsayan sekiz boyutlu bir ölçek geliştirmişlerdir (Sprotles ve Kendall, 1986: 267). Bu boyutlar veri toplama araçları başlığında açıklanmaktadır.

Ekonomi okuryazarlığı ve tüketici karar verme tarzları ilişkisi

İnsanlar üretken verimli ve sağlıklı bir yaşam sürmek için yeterli düzeyde ekonomi bilgi ve becerisine sahip olmalıdır. Daha geniş perspektifte ekonomi okuryazarlığı insanların yaşamını etkileyen bir beceri

olarak görülebilir. Ekonomi okuryazarlığı ekonomik gelişmelerin bireysel ve toplumsal etkilerini anlamak olarak yorumlanabilir. (Gerek ve Kurt, 2011: 2). Ekonomi okuryazarlığı insanların yaşamları boyunca aldığı kararlarda ekonomik unsurları dikkate almasına katkı sağlar. Bu açıdan ekonomi okuryazarlığının literatürde farklı konular üzerine etkisi araştırılmaktadır. Yapılan literatür taramasında İİBF öğrencilerinin ekonomi okuryazarlığı seviyelerini inceleyen çalışmaların olduğu görülmektedir (Şantaş ve Demirgil, 2015; Dilek vd., 2016). Ünal vd., (2015) ekonomi okuryazarlığının rasyonel kredi kartı kullanımına etkisini araştırmıştır. Çalışmalarında bireylerin ekonomik karar almada bilinçli olmak ve rasyonel karar verme ekonomi okuryazarlığı düzeyinin daha yüksek olmasına bağlanmıştır. Dilek vd. (2019: 90)'nin araştırmasında ekonomi okuryazarlığının girişimcilik niyeti üzerine pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Mercan vd. (2012: 109) çalışmasında ekonomi okuryazarlık düzeyini eğitim seviyesine göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Yayar ve Karaca (2016) cinsiyete göre ekonomi okuryazarlığını inceleyerek erkeklerin daha fazla ekonomi bilgisine sahip olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada ekonomi okuryazarlığının artması tüketim alışkanlıklarında 46-55 yaş grubu arasındakilerin öz kontrollerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurt (2011) çalışmasında tüketici karar verme tarzlarını davranışsal ekonomi çerçevesinde incelemiştir.

Günümüzde iktisadi kararların insanların günlük hayatlarında gittikçe önemi artan bir yer kapladığı görülmektedir. Bu çalışma ekonomi bilgisinin, insanların her türden iktisadi faaliyetlerini anlamak için elzem olduğunu ve günlük hayatlarında bireylerin alışveriş yaparken karar verme tarzlarında ekonomi okuryazarlığının etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı; ekonomi okuryazarlık düzeyinin tüketici karar verme tarzlarına etkisini ölçmektir. Ayrıca çalışmada katılımcıların eğitim hayatları boyunca ekonomi eğitimi alma durumlarına göre tüketici karar verme tarzlarında farklılık olup olmadığı; katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre ekonomi okuryazarlık düzeylerinde farklılık olup olmadığı incelenecektir. Bu çerçevede araştırmada H2 ve H3 hipotezleri oluşturulmuştur.

Ekonomi bilim dalı insanların kararlar vermesinde rasyonel olduğunu ve tam bilgiye sahip olarak kararlar verdiğini böylece karlılık ve faydalarını maksimize ettikleri teorisi üzerinde durur. Bu teori üzerine kurulan modellerin ne kadar doğru olduğu tartışılır bir konudur ve zaman zaman eleştirilere konu olmaktadır. Kurumsal iktisadın öncülerinden Veblen homo-economicus tipolojisini reddetmekte ve bunun yerine insan davranışlarının varlığını önemsemektedir (Erkan, 2016: 32). Ayrıca günümüz küreselleşme koşullarında insanların pek çok uyarıcı nedeniyle karar vermeleri çok daha zorlaşmaktadır. Ancak karar vermeyi etkileyecek önemli bir unsur da ekonomi konusunda bilgi sahibi olmaktır. Bu doğrultuda insanların eğitim hayatlarında ekonomi eğitimi alıp almama durumlarının tüketici karar verme tarzlarını etkileyeceği düşünülerek araştırmada H1. hipotezi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma modeli

Araştırmanın diğer hipotezleri ise şöyledir:

H1. Katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre ekonomi okuryazarlık düzeyleri farklılık göstermektedir.

H2. Katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre tüketici karar verme tarzları farklılık göstermektedir.

H3. Katılımcıların ekonomi okuryazarlık düzeylerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisi vardır.

Yöntem

Araştırmada veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Katılımcılara basit kolayda örneklem yöntemi ile ulaşılmıştır. Anket yoluyla toplanan verilerin analizi SPSS programı kullanılarak yapılmıştır. Hipotezler

sınanmasına geçmeden araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik düzeyleri tespit edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğinin tespit edilmesinde Cronbach Alpha değeri incelenmiş, geçerliliğinin tespit edilmesinde ise varimax rotasyon yönetimi ile yapılan faktör analizi sonuçları değerlendirilmiştir. Faktör analizi yapılmadan önce verilerin faktör analizine uygunluğu için Bartlett's testi ve örneklem büyüklüğünün veri setine uygunluğunu belirlemek için Kaiser Meyer Olkin (KMO) testi sonuçları incelenmiştir. Ayrıca hipotezlerin sınanmasında anova analizi, korelasyon ve regresyon analizi gibi istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

Veri toplama araçları

Araştırmada verileri elde etmek için kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklerin belirlenmesine yönelik sorular bulunmaktadır. Diğer bölümde ekonomi okuryazarlığı ölçeği ve üçüncü bölümde ise tüketici tarzları ölçeği bulunmaktadır

Ekonomi okuryazarlığı ölçeği: Katılımcıların ekonomi okuryazarlık düzeylerini ölçmede Gerek ve Kurt (2011)'un geliştirdiği ekonomi okuryazarlığı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek maddeleri hiç katılmıyorum dan (1 puan) tamamen “katılıyorum” a (5 puan) doğru puanlanmıştır. Ekonomi okuryazarlığı ölçeği bireysel ekonomi planlama, toplumsal ekonomik yansımalar, ekonomi bilgisi, ekonomik akılcılık olmak üzere 4 faktör ve 34 ifadeden oluşmaktadır.

Ekonomi bilgisi: Bireylerin mikro ve makro düzeydeki genel ekonomi bilgilerini ölçmeye yarayan ifadelerden oluşmaktadır.

Ekonomide akılcılık: Parasal kaynakların değerlendirilmesi, kar ve maliyetler arasındaki farklar, genel tüketim harcamaları, fiyatlandırma bilgisi gibi ifadelerden oluşmaktadır.

Toplumsal ekonomik yansımalar: Rekabetin sonuçlarına anlama, reklam ekonomiye katkıları, marka, ürünlerin tüketiciye ulaşımı, ekonomik krizler, işsizlik gibi konuları içeren ifadelerden oluşmaktadır.

Bireysel ekonomik planlama: Kredi kullanma, kredi kartı kullanma, taksitlendirme gibi durumlardaki tutumları içerir.

Tüketici Tarzları Ölçeği: Katılımcıların tüketici karar verme tarzlarını belirlemek için Sprotles ve Kendall (1986) tarafından geliştirilen tüketici karar verme tarzları ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Dursun vd. (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapıp geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçek eğitim düzeyi fark etmeksizin tüm yetişkinlere uygulanabilir niteliktedir. Ölçek 5'li likert ölçeği ile puanlanmıştır. Dursun vd. (2013: 69) ölçeğin güvenilirlik düzeyini cronbach alfa 0,93 düzeyinde hesaplamıştır.

Ölçek 22 madde ve 9 faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler; fiyat odaklılık, mükemmeliyetçilik, düşünmeden alışveriş, marka odaklılık, alışkanlık odaklılık, alışverişten kaçınma yenilik-moda odaklılık, bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlıktır.

Mükemmeliyetçilik: Tüketicinin satın alma esnasında kalite bakımından en iyi olduğu düşünülen ürüne yönelmesidir.

Marka odaklılık: Tüketicilerin satın almada çeşitli markaları tercih etmesidir. Markanın prestiji nedeniyle çoğunluk tarafından tanınan pahalı markaları tercih etme eğilimidir.

Yenilik-moda odaklılık: Tüketicilerin alışverişte karar vermelerinde ürünün yeni moda olması öncelikli ölçüttür.

Fiyat odaklılık: Alışveriş için karar vermede fiyatın öncelikli kıstas olmasıdır. Alışverişte fiyatın daha düşük olanı tercih etme ve daha az para harcama niyetiyle alışverişin yapılmasıdır.

Düşünmeden alışveriş: Alışverişin düşünmeden anında karar vererek yapılması durumudur.

Bilgi karmaşası yaşama: Tüketicilerin bilgi karmaşasından dolayı karar vermede zorlanmasıdır. Bilgi karmaşasından dolayı alışverişte zorlanmayı ifade eder.

Alışkanlık odaklılık: Marka bağımlılığından farklı olarak tüketicinin alışkın olduğu marka ya da ürüne yönelmesidir. Bu tüketiciler için favori olan ürün ya da marka öncelikli tercih sebebidir.

Alışverişten kaçınma: Tüketicilerin alışveriş yapmaktan hoşlanmama; alışveriş zaman ve para kaybı olarak görme durumunu anlatmaktadır.

Kararsızlık: Alışverişte ne alacağına karar verememe ile ilgili zorluklardır. Genellikle ürünün çeşitliliğinden dolayı ne alacağına karar verememe durumunu ifade eder.

Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evreni Balıkesir ilinde ikamet eden katılımcılardan oluşmaktadır. Basit kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 426 katılımcıya ulaşılarak anket formu uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'nin örneklem büyüklüğü tablosundan yararlanılmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) 100 000 000 olan evreni %95 güven aralığında 384 katılımcıdan oluşan örneklemin temsil edeceğini belirtmektedir. Buna göre 500 katılımcıya internet aracılığıyla anket ulaştırılmış ve anketi cevaplayan 426 kişi araştırmaya dahil edilmiştir. Bu araştırmada 426 katılımcının Balıkesir evrenini temsil ettiği düşünülmektedir.

Bulgular ve tartışma

Araştırmaya katılanların medeni durum, cinsiyet, çocuk sayısı, ekonomi eğitimi almaları, yaş, eğitim durumu gibi bilgileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)	Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	277	65	18-25 yaş arası	90	21,1
Erkek	149	35	26-35 yaş arası	66	15,5
Eğitim Durumu			36-35 yaş arası	82	19,2
İlkokul	8	1,9	46-55 yaş arası	127	29,9
Ortaokul	15	3,6	56 yaş ve üstü	61	14,3
Lise	86	20,1	Medeni Durum		
Üniversite	304	71,3	Bekar	184	43,2
Lisansüstü	13	3,1	Evli	242	56,8
Ekonomi eğitimi			Çocuk Sayısı		
Alma Durumu			Çocuğum yok	173	40,6
Almadım	173	40,6	1 çocuk	82	19,2
1 dönem	108	25,3	2 çocuk	97	22,8
2 dönem	77	18,1	3 çocuk	62	14,6
İktisat mezunuyum	68	16,0	4 çocuk	12	2,8
veya öğrencisim					

Araştırmaya katılanların % 65'i erkek % 35'i kadındır. Katılımcıların %20'si lise mezunu, % 71,3'ü lisans veya önlisans ve %3,1'i yüksek lisans veya doktora mezunudur. Katılımcıların %43,2'si bekar, %56,8'i evlidir. Araştırmaya katılanların %40,6'sının çocuğu bulunmamaktadır. %19,2'sinin 1 çocuğu, %22,8'inin 2 çocuğu, %14,6'inin 3 çocuğu ve %2,8'inin 4 veya daha fazla çocuğu bulunmaktadır. Katılımcıların %29,9'u 46-55 yaş, %21,1'i 18-25 yaş, %19,2'si 36-45 yaş, %15,5'i 26-35 yaş, ve %14,3'ü 56 yaş ve üstünü oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların %40,5'i eğitim hayatları boyunca hiç ekonomi eğitimi almamıştır. %25,4'ü eğitim hayatlarında yalnızca 1 dönem ekonomi dersi alırken, %18,1'i 2 dönem ekonomi dersi aldıklarını belirtmiş ve %16'sı ise iktisat mezunu ya da halen öğrencisi olduğunu belirtmiştir.

Araştırma hipotezlerini test edilmeden önce verilerin toplanması aşamasında kullanılan ekonomi okuryazarlığı ölçeği ve tüketici karar verme tarzları ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Ekonomi okuryazarlığı ölçeği: 34 ifadeden oluşan ölçeğin güvenilirliğinin tespiti için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değeri ölçeğin iç tutarlılık katsayısını belirtmektedir. Kalayıcı (2010: 405)’ya göre Cronbach Alpha değerinin 0,80 ve üzerinde çıkması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu ifade eder. Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,98 bulunmuştur. Ölçeğin KMO değeri 0,973 Bartlett’s testi sonucu 20918,894 ve anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$).

Tablo 2: Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçları

Maddeler	Ekonomik Akılcılık ve Toplumsal Ekonomik Yansımalar ve Bireysel Ekonomi Planlama	Ekonomi Bilgisi
29	,846	
34	,845	
30	,845	
33	,844	
28	,834	
23	,816	
24	,816	
26	,814	
27	,771	
32	,771	
31	,757	
25	,740	
22	,735	
18	,728	
21	,721	
20	,714	
19	,665	
15	,659	
4		,859
3		,851
1		,841
7		,812
10		,808
2		,801
9		,799
12		,770
8		,765
6		,748
11		,717
13		,688
5		,649

Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlilik düzeyinin belirlenmesinde varimax rotasyon yöntemi ile yapılan faktör analizi sonuçları ve veri setinin faktör analizi için uygunluğunun belirlenmesinde Kaiser Meyer Olkin değeri incelenmiştir. KMO değeri 0,973 Bartlett testi değeri 20918,894 ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Faktör analizi sonucunda ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin 14,16 ve 17 Maddelerinin faktörler arasında geçişleri olduğu ve faktör yük değerlerinin 0,300 altında olması nedeniyle çalışmadan çıkarılmıştır. Bu maddelerin çıkarılmasından sonra ölçeğin maddelerinin 2 faktörde toplandığı görülmüştür. Faktörler incelendiğinde ekonomi bilgisi faktörünün tüm ifadeleri Gerek ve Kurt (2011)’un çalışmasında olduğu gibi tek faktörde toplandığı tespit edilmiştir. Ölçeğin diğer ifadeleri ise ayrı bir faktörde toplanmıştır. Ölçeğin 2 faktörde açıkladığı varyans oranı %81,9 ve ölçeğin özdeğeri 2,295’tir.

Tüketici karar verme tarzları ölçeği: Ölçeğin iç tutarlılık düzeyini ölçmek için cronbach alfa değeri incelenmiş ve Cronbach Alfa değeri 0,89 bulunmuştur. Tüketici karar verme tarzları ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Kaiser Meyer Olkin değeri 0,866 Bartlett testi sonucu 5497,426 ve anlamlı bulunmuştur ($p<0,059$). Tüketici karar verme tarzları ölçeğinin faktör analizi s aşağıdaki Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3: Tüketici karar verme tarzları ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçları

Ölçek Maddeleri	Marka odaklılık	Mükemmel iyetçilik	Bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık	Fiyat odaklılık	Yenilik-moda odaklılık	Düşünmeden alışveriş yapma / alışkanlık odaklılık	Alışverişten kaçınma
5	,858						
6	,837						
8	,750						
7	,704						
2		,874					
3		,867					
1		,856					
22			,852				
15			,841				
21			,805				
16			,733				
11				,775			
12				,690			
9					,879		
10					,862		
14						,803	
13						,668	
17						,598	
18						,545	
19							,853
20							,517

Tüketici karar verme tarzları ölçeğinin 7 faktörde toplandığı belirlenmiştir. Bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık faktörleri ile ilgili ifadelerin tek faktörde toplandığı; düşünmeden alışveriş yapma ve alışkanlık odaklılık ile ilgili ifadelerin tek faktörde toplandığı görülmüştür. Bu yüzden bu faktörler bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık, düşünmeden alışveriş yapma ve alışkanlık odaklılık faktörleri altından toplanmıştır. Ölçeğin 7 faktörde açıkladığı varyans oranı %75,8’dir. KMO değeri 0,866 ve Bartlett’s değeri 5497,426 ve anlamlıdır ($p < 0,05$). Özdeğeri 2,922’dir.

Araştırmada katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre ekonomi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılık olup olmadığını incelemek için anova analizi sonuçları incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4’tedir.

Tablo 4: Ekonomi eğitimi alma durumuna göre ekonomi okuryazarlık düzeyleri farklılığı

Ekonomi eğitimi alma Durumu	N	Ort	Standart sapma	Anlamlılık Düzeyi
Almadım	173	3,5049	1,08438	F=14,510 p=0,000
1 dönem	108	3,5768	,96831	
2 dönem +	77	4,0214	,83738	
İktisat okudum veya öğrencisim	68	4,3216	,83386	
Toplam	426	3,7469	1,02207	

Anova analizi sonuçlarında katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumuna göre ekonomi okuryazarlık düzeylerinde farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($F=14,510$ $p < 0,05$). Hayatları boyunca hiç ekonomi dersi almayan katılımcıların ekonomi okuryazarlık ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları 3,50, 1 dönem ekonomi eğitimi alan katılımcıların ekonomi okuryazarlık düzeylerinin ortalaması 3,57, en az 2 dönem eğitim alanların ekonomi okuryazarlığı ortalama düzeyleri 4,07 ve iktisat bölümü mezunu ya da halen iktisat okumaya devam eden katılımcıların ekonomi okuryazarlığı ölçeğine verdikleri cevapların ortalaması 4,32 olarak tespit edilmiştir. Modelde p değeri anlamlıdır. “H1. Katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre ekonomi okuryazarlık düzeyleri farklılık göstermektedir” hipotezi kabul edilmiştir ($F=14,510$ $p < 0,05$).

Araştırmada katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre tüketici karar verme tarzları arasında farklılık olup olmadığını anova analizi sonuçları incelenerek tespit edilmiştir. Analiz sonuçları aşağıda bulunan Tablo 5’tedir.

Tablo 5: Ekonomi eğitimi alma durumuna göre tüketici karar verme tarzları farklılığı

Ekonomi eğitimi alma Durumu	N	Ort	Standart sapma	Anlamlılık Düzeyi
Almadım	173	2,6986	,72493	F=3,914 p=0,009
1 dönem	108	2,9352	,51057	
2 dönem +	77	2,8985	,53620	
İktisat okudum veya öğrencisiyim	68	2,8048	,53949	
Toplam	426	2,8117	,62134	

Yapılan Anova analizi sonucu doğrultusunda katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumuna göre tüketici karar verme tarzlarında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($F=3,914$ $p<0,01$). Hayatları boyunca hiç ekonomi dersi almayan katılımcıların tüketici karar verme düzeyleri ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları 2,69, 1 dönem ekonomi eğitimi alan katılımcıların ortalaması 2,93, 2 dönem ve daha fazla ekonomi eğitimi alanların ortalama düzeyleri 2,89 ve iktisat bölümü okuyan ya da mezun olanların tüketici karar verme ölçeğine verdikleri cevapların ortalaması 2,804 olarak tespit edilmiştir. Modelde p değeri anlamlıdır ($F=3,914$ $p<0,05$). Ankete katılanların tüketici karar verme tarzları ekonomi eğitimi alma durumlarına göre farklılık göstermektedir. “*H2. Katılımcıların ekonomi eğitimi alıp almama durumlarına göre tüketici karar verme tarzları farklılık göstermektedir*” hipotezi kabul edilmiştir ($F=3,914$ $p<0,05$).

Ekonomi eğitimi alma durumuna göre tüketici karar verme tarzlarından hangilerinde farklılık olduğunu tespit etmek amacıyla tüketici karar verme tarzları ölçeğinin her bir faktörüne anova analizi yapılmıştır. Katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumlarına göre tüketici karar tarzlarından mükemmeliyetçilik düzeyi ($F=6,894$ $p=0,000$), bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık düzeyi ($F=2,694$ $p=0,04$), fiyat odaklılık düzeyi ($F=5,846$ $p=0,001$), yenilik-moda odaklılık düzeyinin ($F=7,901$ $p=0,01$) anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna karşın katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumlarına göre marka odaklılık, düşünmeden alışveriş ve alışkanlık odaklılık, alışverişten kaçınma düzeylerinde anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Ekonomi eğitimi alma durumlarına göre ankete verilen cevapların ortalaması tablo 6’da bulunmaktadır.

Tablo 6: Tüketici karar verme tarzlarının ekonomi eğitimi alma durumlarına göre anova analizi sonuçları

Tüketici karar verme tarzları	Ekonomi eğitimi alma durumu	N	Ort.	S.S.	S.H.	
Mükemmeliyetçilik	Almadım	173	3,474	1,019	0,0774	F=6,894 p=0,000
	1 dönem	108	3,731	0,759	0,7304	
	2 dönem	77	3,917	0,846	0,09649	
	İktisat okudum	68	3,970	0,975	0,1182	
	Toplam	426	3,698	0,940	0,9407	
Marka odaklılık	Almadım	173	2,1257	0,925	0,0703	F=1,003 p=0,391
	1 dönem	108	2,259	0,841	0,0809	
	2 dönem	77	2,201	0,937	0,1068	
	İktisat okudum	68	2,327	0,864	0,1047	
	Toplam	426	2,205	0,897	0,04347	
Bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık	Almadım	173	2,829	0,986	0,075	F=2,694 p=0,046
	1 dönem	108	3,071	0,761	0,732	
	2 dönem	77	3,035	0,672	0,766	
	İktisat okudum	68	2,801	0,805	0,097	
	Toplam	426	2,923	0,858	0,0415	
Fiyat odaklılık	Almadım	173	2,809	0,780	0,0592	F=5,846 p=0,001
	1 dönem	108	3,064	0,568	0,0546	
	2 dönem	77	2,974	0,729	0,08314	
	İktisat okudum	68	2,661	0,601	0,0729	
	Toplam	426	2,883	0,706	0,0342	
Yenilik- moda odaklılık	Almadım	173	2,606	0,866	0,659	F=7,901 p=0,011
	1 dönem	108	3,023	0,701	0,067	
	2 dönem	77	2,922	0,678	0,077	
	İktisat okudum	68	2,654	0,729	0,0884	
	Toplam	426	2,777	0,792	0,038	
Düşünmeden alışveriş ve alışkanlık odaklılık	Almadım	173	2,621	0,898	0,068	F=2,575 p=0,053
	1 dönem	108	2,865	0,759	0,073	
	2 dönem	77	2,772	0,573	0,065	
	İktisat okudum	68	2,643	0,605	0,073	
	Toplam	426	2,714	0,773	0,037	
Alışverişten kaçınma	Almadım	173	2,838	0,955	0,0726	F=0,651 p=0,583
	1 dönem	108	2,972	0,751	0,0723	
	2 dönem	77	2,883	0,880	0,1007	
	İktisat okudum	68	2,823	0,716	0,0868	
	Toplam	426	2,877	0,857	0,0415	

Ekonomi eğitimi alma durumunun tüketici karar verme tarzlarına etkisinde mükemmeliyetçilik tarzına verilen cevapların ortalamaları incelendiğinde daha önce ekonomi eğitimi almayanların ort=3,47 ss=1,01 iktisat bölümü okuyanların ort=3,97 ss=0,97'dir. Bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık tarzına verilen cevaplar incelendiğinde ekonomi eğitimi almayanların ort=2,82 ss.= 0,98, iktisat programı okuyanların ort= 2,80 ss.=0,80 olduğu görülmektedir. Fiyat odaklılık tarzına verilen cevaplar incelendiğinde bir dönem ekonomi okuyanların ort= 3,04 ss.= 0,56ve iktisat progamı okuyanlar ort=2,66 ss.=0,60'dır. Yenilik-moda odaklılık tarzına verilen cevapların bir dönem ekonomi okuyanların ort=3,02 ss.=0,70 ve hiç ekonomi eğitimi almayanlar ort=2,66 ss.=0,86'dır.

Ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarına etkisi test edilmeden önce ekonomi okuryazarlığı ve tüketici karar verme tarzları arasında ilişkinin anlamlılığını incelemek için korelasyon analizi sonuçları değerlendirilmiştir. Tablo 7’ de korelasyon analizi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 7: Ekonomi okuryazarlığı ile tüketici karar verme tarzı ilişkisi

p<0,01	Ekonomi Okuryazarlığı	Tüketici Karar Verme Tarzları
Ekonomi Okuryazarlığı	1	,325**
Tüketici Karar Verme Tarzları	,325**	1

Yapılan korelasyon analizine göre ekonomi okuryazarlık düzeyi ile tüketici karar verme tarzları arasında 0,325 düzeyinde pozitif anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0,01$). Büyüköztürk (2007: 32)’e göre korelasyon katsayısının 0,30-0,70 arasında olması ilişkinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların ekonomi okuryazarlığı düzeyleri ile tüketici karar verme tarzları arasında orta düzeyli ilişki tespit edilmiştir.

Katılımcıların ekonomi okuryazarlık düzeylerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisini belirlemede regresyon analizi sonuçları incelenmiştir. Regresyon analizi sonuçları tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8: Ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarına etkisi

	B	Std. Sapma	Beta	T	p	Regresyon analizi sonucu
Tüketici Karar Verme Tarzları	2,245	0,076	0,325	10,318	0,000	R=0,325 R ² =0,105 F=49,999
Mükemmeliyetçilik	1,837	0,146	0,540	12,573	0,000	R= 0,540 R ² =0,291 F=174,339
Marka Odaklılık	1,982	0,165	0,068	11,998	0,161	R= 0,068 R ² = 0,005 F=1,968
Bilgi karışıklığı yaşama ve kararsızlık	2,116	0,153	0,257	13,822	0,000	R=0,257 R ² =0,066 F=29,906
Fiyat odaklılık	2,116	0,125	0,295	16,978	0,000	R= 0,295 R ² =0,087 F=40,360
Yenilik-moda odaklılık	2,339	0,145	0,151	16,185	0,002	R=0,151 R ² =0,023 F=9,851
Düşünmeden alışveriş yapma ve alışkanlık odaklılık	2,168	0,140	0,193	15,472	0,000	R= 0,193 R ² =0,037 F=16,321
Alışverişten kaçınma	1,966	0,151	0,290	12,994	0,000	R=0,290 R ² = 0,084 F=38,964

H3 hipotezi için analiz sonuçları incelendiğinde ekonomi okuryazarlık düzeyinin tüketici karar verme tarzını anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir ($R^2=0,105$ $F=49,999$ $p<0,05$). Ekonomi okuryazarlığı tüketici karar verme tarzlarını %10 oranında açıklamaktadır. Başka bir ifade ile ekonomi okuryazarlık düzeyi tüketici karar tarzlarındaki değişimin %10’luk kısmını açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda “H3.Katılımcıların ekonomi okuryazarlık düzeylerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisi vardır.” hipotezi kabul edilmiştir ($R^2=0,105$ $F=49,999$ $p<0,05$).

Elde edilen bu sonuç aşağıda ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin faktörleri açısından da değerlendirilmiştir. Tablo 8’de görüldüğü üzere ekonomi okuryazarlık düzeyinin tüketici karar verme tarzlarının faktörlerine etkisi regresyon analizi yapılarak incelenmiştir. Ekonomi okuryazarlık düzeyinin tüketici karar verme tarzlarından fiyat odaklılık, mükemmeliyetçilik, düşünmeden alışveriş yapma

alışkanlık odaklılık, alışverişten kaçınma, bilgi karışıklığı yaşama ve kararsızlık, yenilik-moda odaklılık, düşünmeden alışveriş yapma ve alışkanlık odaklılık faktörlerine etkisinin anlamlı ($p>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ekonomi okuryazarlığının tüketici karar verme tarzlarından marka odaklılık faktörüne etkisi anlamlı değildir ($p>0,05$).

Ekonomi okuryazarlık ölçeğinin faktörlerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisi regresyon analizi ile ölçülüp sonuçlarına Tablo 9 ve Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 9: Ekonomi bilgisinin tüketici karar verme tarzlarına etkisi

	B	Std. Sapma	Beta	t	p	Regresyon analizi sonucu
Tüketici Karar Verme Tarzları	2,297	0,100	0,297	21,939	0,000	R=0,297 R ² =0,088 F=41,091

Ekonomi okuryazarlık ölçeğinin ekonomi bilgisi faktörünün tüketici karar verme tarzlarına etkisi regresyon analizi yapılarak tespit edilmiştir. Katılımcıların ekonomi bilgilerinin tüketici karar verme tarzlarına etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (R=0,297 R²=0,088 F=41,091 $p<0,05$). Tüketici karar verme tarzlarındaki değişimin %8'lik kısmı ekonomi bilgilerindeki değişim ile açıklanmaktadır.

Tablo 10: Ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar boyutunun tüketici karar verme tarzlarına etkisi

	B	Std. Sapma	Beta	t	p	Regresyon analizi sonucu
Tüketici Karar Verme Tarzları	2,072	0,108	2,072	19,239	0,000	R=0,327 R ² =0,100 F=50,624

Ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar faktörünün tüketici karar verme tarzlarına etkisi anlamlıdır (R=0,327 R²=0,100 F=50,624 $p<0,01$). Tüketici karar verme tarzlarındaki değişimin %10'luk kısmı ekonomik akılcılık ve toplumsal ekonomik yansımalar boyutu ile açıklanmaktadır.

Sonuç ve öneriler

İnsanların hayatlarını istedikleri gibi yürütebilmelerinde önemli unsurlardan biri de ekonomi okuryazarlık seviyeleri ve bu doğrultuda kendi ekonomilerini yönetebilmeleridir. Çünkü insanlar hem üretim hem de tüketim yapan varlıklardır. Geçmişle karşılaştırıldığında özellikle yaşadığımız çağda tüketim çok daha ön plana çıkmakta, hatta tüketim toplumu gibi kavramsallaştırmalarla nitelendirilen bir hal almaktadır.

İnsanların alışverişlerindeki seçimlerini ihtiyaçları, ilgi alanları, yaşam tarzları, kültürleri, inançları, değer yargıları, gelirleri gibi pek çok unsur etkiler. Bu unsurlardan biri de araştırmanın ana konusundan birini oluşturan ekonomi okuryazarlığıdır. Bu çalışma ekonomi okuryazarlığının tüketicilerin karar verme tarzlarına etkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca araştırmada ekonomi okuryazarlık düzeyine göre tüketici karar verme tarzlarının farklılığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada ilk olarak katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumlarına göre ekonomi okuryazarlık düzeylerinde farklılaştığı (H1) sonucuna ulaşılmıştır (F=14,510 $p<0,05$). Bu sonuç literatürdeki çalışmalardan elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Barış ve Şeker (2017: 91) çalışmalarında meslek yüksekokulu öğrencilerinin ekonomi okuryazarlık düzeylerini inceleyerek demografik özellikler açısından değerlendirmiş ve dış ticaret bölümünde okuyan öğrencilerin ekonomi okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Şantaş ve Demirgil (2015)' in çalışmasında iktisadi ve idari bilimler fakültesinde okuyan öğrencilerin ekonomi okuryazarlık düzeylerinin sınıflarına göre farklılaştığını tespit etmiştir. Akhan (2013) ekonomi okuryazarlığını arttırmak için sosyal bilgiler derslerinde ekonomi programlarının geliştirilmesini tavsiye etmektedir.

Araştırmada katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumlarına göre tüketici karar verme tarzlarında farklılaştığı görülmektedir (H2). Katılımcıların ekonomi eğitimi alma durumlarına göre tüketici karar verme tarzlarından fiyat odaklılık, mükemmeliyetçilik düzeyi, bilgi karmaşası yaşama ve kararsızlık, yenilik-moda odaklılık düzeyinin anlamlı farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ekonomi okuryazarlık düzeyinin tüketici karar verme tarzlarını etkilediği (H3) tespit edilmiştir. Ekonomi okuryazarlık düzeyi tüketici karar tarzlarındaki değişimin %10’luk kısmını açıklamaktadır. İşletmelerin sürekliliği açısından tüketicilerin karar verme tarzlarını bilmek nasıl, neden ve neleri tercih ettiğini tespit etmek; tüketiciler açısından düşünüldüğünde ise alışverişlerde karar vermeyi etkileyen unsurları bir bütün olarak değerlendirip en doğru kararı vermek önemlidir. Bu çerçevede kıt kaynakları en doğru şekilde kullanmak yani ekonomik hareket etmek ve ekonomi okuryazarı olabilmek tüketicilerin karar verme tarzlarında etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ekonomi okuryazarlığının tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemesi aslında insan hayatının pek çok olayına yön verebileceğini düşündürmektedir. Bu yüzden bireylerin temel ekonomi bilgi ve becerisi kazandırmak önem arz etmektedir. Bireylere temel ekonomi bilgi ve becerisi kazandırmak için eğitim kurumlarında müfredat ile ilgili düzenlemeler yapılabilir. Temel ekonomi eğitimlerine ilkokuldan itibaren ortaöğretim kurumlarında ders olarak yer verilebilir. Yaygın eğitim bağlamında ilgili kamu kurumları kamu spotları hazırlanabilir. Bu kamu spotları televizyon ve medyada düzenli olarak yayınlanarak halk bilinçlendirilebilir. Yine kültür bakanlığının desteklediği kültür sanat projelerinde, ekonomi okuryazarlığı temasına dikkat çeken projelerin desteklenmesi de tercih edilebilir.

Çalışmanın Balıkesir ili ile sınırlı olması bu araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Araştırmada tüketici karar verme tarzları genel olarak değerlendirilmiş, ancak bir ürün çeşidi üzerinde tüketici karar verme tarzı belirlenmemiştir. Gelecek çalışmalarda bu konu ürün çeşitliliği açısından değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda tüketici karar verme tarzlarını ekonomi okuryazarlığına etkisini incelenmesinde yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi farklı özellikler açısından da birlikte incelemek daha farklı perspektifte konunun değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akturan, U. (2015). Modern tüketimin tarihçesi: püritenlikten dijital çağa tüketimin ideolojisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(610), 35-45.
- Akhan, N. E. (2013). Adım adım ekonomi okuryazarlığı: sosyal bilgiler dersleri için alternatif yollar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 1-36.
- Bariş, S. ve Şeker, H. (2017). Ekonomi okuryazarlığı: Amasya Üniversitesi’nde bir araştırma. *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar*, (624), 79-93.
- Bayazıt, N. G. ve Uçan, Y. (2019). Kaba küme yaklaşımıyla tüketici davranışlarının öngörülmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 51-64.
- Budiwati, N., Geminastiti, K., Nuriansyah, F. ve Dwi, N. (2020). Economic literacy and economic desicions, *Jurnal Pedidikan Ilmu Sosial*, 29, 85-96.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademik Yayıncılık.
- Dilek, S., Kesgingöz, H. ve Nergiz, E. (2019). Ekonomi okuryazarlığının girişimcilik niyeti üzerine etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 89-107.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Eleren, A. (2016). Kastamonu üniversitesi öğrencilerinin ekonomi okuryazarlığı. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7), 1867-1878.
- Dursun, İ., Alnıaçık, Ü. ve Kabadayı, E. T. (2013). Tüketici karar verme tarzları ölçeği: yapısı ve boyutları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 293-304.
- Erkan, B. (2016). Ana akım (ortodoks- neoklasim) iktisat öğretisi eleştirisi: heteredoks yaklaşım ihtiyacı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 25-40.
- Gerek, S. ve Kurt, A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 30(1), 59-73.
- Güven, E., Palamutçuoğlu, B. ve Çavuşoğlu, S. (2019). Tüketicilerin karar verme tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (33), 51-81.

- Kalaycı, Ş. (2010). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım.
- Kavalcı, K. ve Ünal, S. (2016). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- Kurt, S. (2011). *Davranışsal ekonomi yaklaşımlarının tüketici karar verme tarzları ile açıklanması ve bir uygulama*. [Yayınlanmış Doktora Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mercan, N., Emine, O., Altınay, A. ve Aksanyar, Y. (2012). Ekonomi okuryazarlığına yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 109-118.
- Özden, A. T. (2019). Pozitif algının ve tüketici karar verme tarzlarının y ve z kuşakları açısından karşılaştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(1), 1-20.
- Setiawan, A., Soetjpto, B.E. ve Rudijanto, E.T. D. (2020). The impact of understanding economic literacy and lifestyle on entrepreneurial intention of students in higher education, *Management and Economics Journal*, 4(3), 2015-222.
- Sprotles, G. B. ve Kendall, E. L. (1986). A methodology for profiling consumers' decision-making styles. *Journal Of Consumer Affairs*, 20(2), 267-279.
- Şantaş, F. ve Demirgil, B. (2015). Ekonomi okuryazarlığı düzeyinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 46-60.
- Tek, Ö.B. (1999). *Pazarlama ilkeleri, global yönetsel yaklaşım Türkiye uygulamaları*. Beta Yayınları.
- Ünal, S., Düğür, Y. S. ve Söylemez, C. (2015). Ekonomi okuryazarlığı ve kredi kartı tutumunun rasyonel kredi kartı kullanımına etkisi: Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Myo örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 31-52.
- Ünsal, E. M. (2017). *Mikro iktisat*. Murat Yayınları.
- Yayar, R. ve Karaca, Ö. (2017) Economic literacy levels of public officers in Turkey. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 11(1), 49-65.
- Yaşar, O. ve Sundu, M. (2017). Tüketici karar verme stili ve düşünme stili ilişkisi,. *Uiid, 16. Uik Özel Sayısı*, 183-194.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yeniçeri, T. ve Özbezek, B. D. (2019). Tüketici karar verme tarzları: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: an International Journal*, 7(5), 2282-2298.
- Yüksekbilgili, Z. (2016). Tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1392-1402.

Etik kurul onayı

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 14.10.2022 tarih ve 20381301/300/155678 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

The impact of the Covid-19 Pandemic on financial performance of airlines' in terms of expenses and profitability: Turkish Airlines and Pegasus
Covid-19 Salgının havayolu şirketlerinin finansal performansına giderler ve karlılık açısından etkisi: Türk Hava Yolları ve Pegasus örneği

Gönderim Tarihi / Received: 27.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 15.05.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1426850](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1426850)

Faruk DAYI**1

Issa Rajab Ali MOUSA²

ABSTRACT: The Covid-19 pandemic has had a detrimental impact on social, political, and economic facets, precipitating substantial shifts in societal structures and economic frameworks. The pandemic has also taken a toll on the airline passenger transportation sector. During the pandemic, airline travel underwent regulation, with reduced seat capacities and a transition from wide to narrow-body aircraft. Throughout this period, airline revenues experienced a decline while expenses escalated, causing a significant imbalance between income and expenses. This imbalance led to losses in operating activities for airlines. This study investigated the impact of the pandemic on airlines' expenses. Data were collected from the 2019-2022 financial statements of Turkish Airlines (THY) and Pegasus (PGSUS), which are traded on Borsa Istanbul. The study focused on revenues, costs of sales, gross profit, general administrative expenses, marketing costs, operating profits/losses, financing costs, profits/losses before tax from continuing operations, and net period profits/losses for the financial year. Trend, vertical, and ratio analyses were performed to evaluate the findings. The results showed that the expenses of and Pegasus increased drastically during the pandemic. Their revenues started to rise in 2021 and increased drastically in 2022. While they suffered losses due to high expenses during the pandemic, they showed a better profitability performance in 2022 than before the pandemic.

Keywords: Airlines, Expenses, Profitability, Financial analysis, Financial performance

ÖZ: Covid-19 Pandemisi toplum sağlığına verdiği zararın yanı sıra sosyal, siyasi ve iktisadi hayatı da olumsuz yönde etkileyerek toplum yapısında ve ekonomik düzende önemli değişimlere neden olmuştur. Havayolu yolcu taşımacılık sektörü de pandemiden olumsuz yönde etkilenmiştir. Pandemi ile birlikte havayolu seyahatleri kurallara bağlanmış, koltuk kapasiteleri azaltılmış ve geniş gövdeli uçaklardan dar gövdeli uçaklara doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde havayolu şirketlerinin gelirleri azalmış, giderleri ise artmış ve gelir gider dengesi bozularak esas faaliyetlerden zarar edilmesine neden olmuştur. Bu hususla çalışmada pandeminin havayolu şirketlerinin giderlerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Borsa İstanbul'da işlem gören Türk Hava Yolları (THY) ve Pegasus (PGSUS) 2019-2022 dönemi finansal tablo verilerinden yararlanılmıştır. Hasılat, satışların maliyeti, brüt kar, genel yönetim giderleri, pazarlama giderleri, esas faaliyet karı/zararı, finansman giderleri, sürdürülebilir faaliyetler vergi öncesi kar/zararı ve dönem karı/zararı verileri kullanılmıştır. Trend, dikey ve oran analizi yapılarak bulgular değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda pandemi döneminde şirketlerin giderlerinin anormal bir şekilde arttığı tespit edilmiştir. Şirketlerin hasılatlarının 2021 yılı itibariyle yükselmeye başladığı, 2022 yılında ise anormal bir oranda artış gösterdiği belirlenmiştir. Pandemi de yüksek tutarlarda giderlere katlanarak zarar eden şirketlerin, 2022 yılında pandemi önceki dönemden daha iyi bir karlılık performansı gösterdikleri bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Havayolu şirketleri, Giderler, Karlılık, Finansal analiz, Finansal performans

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı, fdayi@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0903-1500>

² Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, eissa1061990@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1407-5630>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Literatür taraması

Ay, Seçme ve Topcu (2023) havayolu şirketlerinin kurumsal sürdürülebilirliğini COVovid-19 Pandemi döneminde incelemiştir. Analiz sonucunda şirketlerin performansının pandemiden olumsuz etkilendiği, beta katsayısı ve sistematik riskin arttığı tespit edilmiştir. Liao, Wu ve Yan (2022) Covid-19'un Çin'de faaliyet gösteren düşük maliyetli havayolu şirketlerine etkisini incelemiştir. Spring Airlines'ın diğer şirketlerden daha iyi bir performans gösterdiği tespit edilmiştir. Temel (2022) Covid-19 Pandemisinin havayolu şirketlerinin finansal performansına etkisini incelemiştir. Pegasus'un Türk Hava Yollarından daha fazla etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Kurt ve Kablan (2022) Covid-19 Pandemisinin ulaştırma sektöründeki şirketlerin finansal performansına etkisini oran analizi yöntemi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda pandeminin şirketlerin finansal performansını olumsuz yönde etkilediği, sektör tarihindeki en yüksek gelir kaybının yaşandığı ve maliyetleri azaltıcı tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Aman ve Altass (2021) Covid-19 Pandemisinin havayolu sektörüne etkisini incelemiştir. Sektörün eski performansına ulaşması için 4-5 yıl gerektiği belirtilmiştir. Warnock-Smith vd. (2021) Covid-19 Pandemisinin havayolu şirketlerinin faaliyetlerine etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda pandeminin tüm şirketlerin operasyonlarını olumsuz yönde etkilediği ancak her şirketin pandemiden farklı derece de etkilendiği tespit edilmiştir. Erduru (2021) kara, deniz ve hava taşımacılık sektörlerinin Covid-19 Pandemi döneminde alınan tedbirlerden etkilenme durumunu araştırmıştır. Analiz sonucunda kara, deniz ve havayolu taşımacılık sektörlerinin aktif karlılık ile özsermaye karlılıklarının pandemiden negatif etkilendiği tespit edilmiştir. Dayı (2021) Covid-19 Pandemisinin havayolu şirketlerinin finansal performansına etkisini incelemiştir. Pandemi ile şirketlerin yolcu sayılarının azaldığı, borçlarının arttığı, gelirler ve net karlarının azaldığı tespit edilmiştir. Özdemir ve Akçakanat (2021) Covid-19 Pandemisinin turizm ve ulaştırma sektörüne etkisini incelemiştir. Hasılatın, esas faaliyet kar marjının ve özsermaye karlılık oranının 2Ç ve 3Ç verileri pandemi önceki ve sonraki dönemlerde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Dağlı (2021) havayolu şirketlerinin finansal performanslarını Covid-19 Pandemi önceki ve sonraki dönemlerde incelemiştir. 2019 yılı 2Ç verilerine göre Pegasus, 2019 4Ç verilerine göre AFR-KLM şirketinin; 2020 2Ç verilerine göre ise Norveç Havayollarının en iyi performansı gösterdiği tespit edilmiştir. Maneenop ve Kotcharin (2020) Covid-19 Pandemisinin havayolu şirketlerinin değerine etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda şirketlerin finansal, istihdam, havalimanı hizmeti ve yönetim gideri politikalarında iyileştirici düzenleme yapmaları önerilmiştir.

Yöntem

Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı (THY) ve Pegasus Hava Taşımacılığı Anonim Şirketi (PGSUS) çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışmada şirketlerin 2019, 2020, 2021 ve 2022 dönemi yıllık gelir tablosu verileri kullanılmıştır. Çalışmada hasılat, satışların maliyeti, brüt kar, genel yönetim, pazarlama ve finansman giderleri ile faaliyet, sürdürülebilir faaliyetler vergi öncesi ve dönem karı/zararı hesapları incelenmiştir. Gelir tablosundan elde edilen veriler ile dikey, trend ve oran analizleri yapılmıştır. Dikey analiz yönteminde finansal tablo hesaplarının yüzdesel dağılımı hesaplanmaktadır. Trend analizinde finansal tabloların yıllar içindeki gelişiminin trendi incelenmektedir. Oran analizi yöntemi finansal hesapların matematiksel olarak birbirlerine oranlanması esasına dayanmaktadır.

Bulgular ve tartışma

Bulgular incelendiğinde, 2020 yılında baz alınan yıla göre (2019) hesap grupları ve hesaplarda önemli bir değişimin olduğu görülmüştür. Pandemi'nin meydana getirdiği ekonomik sorunlar şirketlerin faaliyetlerine yansımıştır. THY'nin hasılatının pandemi de %38 azaldığı, 2021 yılında %30 ve 2022 yılında %314 arttığı tespit edilmiştir. PGSUS'un hasılatının pandemi de %56 ve 2021 yılında %3 azaldığı, 2022 yılında ise %288 arttığı belirlenmiştir. Pandemi de THY'nin satışların maliyetinin %29 azaldığı, 2021 yılında %21 ve 2022 yılında %280 arttığı bulgulanmıştır. PGSUS'un satışların maliyetinin pandemi de %27 azaldığı, 2021 yılında %27 ve 2022 yılında %288 arttığı tespit edilmiştir. Pandemi de THY'nin brüt karının %79 azaldığı, 2021 yılında %21 ve 2022 yılında %280 arttığı belirlenmiştir. PGSUS'un brüt karının pandemi de %147 azalarak zarar ettiği, 2021 yılında %96 azaldığı ve 2022 yılında ise %329 arttığı tespit edilmiştir. THY'nin genel yönetim giderlerinin pandemi de %10 azaldığı, 2021 yılında %25 ve 2022 yılında %177 arttığı tespit edilmiştir. PGSUS'un genel yönetim giderlerinin ise pandemi de %9 azaldığı, 2021 yılında %25 ve 2022 yılında %233 arttığı belirlenmiştir.

THY'nin pazarlama giderlerinin pandemi de %43 ve 2021 yılında % 6 azaldığı, 2022 yılında ise %190 arttığı tespit edilmiştir. PGSUS'un pazarlama giderlerinin ise pandemi de %46 ve 2021 yılında % 9 azaldığı, 2022 yılında %200 arttığı belirlenmiştir. THY'nin finansman giderlerinin pandemi de %238, 2021 yılında %339 ve 2022 yılında %535 arttığı tespit edilmiştir. PGSUS'un finansman giderleri ise pandemi de %15, 2021 yılında %116 ve 2022 yılında %402 arttığı belirlenmiştir.

Sonuç ve öneriler

Havayolu taşımacılık sektörü pandeminin neden olduğu ekonomik sorunlardan etkilendiği ve bu durumun havayolu şirketlerinin faaliyetlerine olumsuz yansıdığı görülmüştür. Pandemi de şirketlerin hasılatlarında yüksek tutarlarda düşüş görülmüştür. Bu dönemde satışların maliyetinin hasılatlar hesabından daha az oranda azaldığı; brüt satış zararının olduğu bulgulanmıştır. Pandemi de şirketlerin faaliyet giderlerinin azaldığı; finansman giderlerinin ise arttığı belirlenmiştir. Şirketler pandemi döneminde esas faaliyetlerinden zarar ettiği gibi dönem sonunda da dönem zararlarının olduğu bulgulanmıştır. Şirketlerin 2021 yılında faaliyetlerinde toparlanma olduğu ve 2022 yılında ise pandemi önceki dönemden (2019) daha iyi bir performans gösterdikleri tespit edilmiştir. Şirketlerin 2023 yılından itibaren daha iyi bir performans göstermeleri beklenmektedir.

Introduction

The novel coronavirus (Covid-19 pandemic) emerged in China in December 2019 and spread rapidly worldwide. Although governments took measures to slow its spread, it quickly spread across the globe. Governments enforced quarantines to control it, but mass lockdowns have been imposed without the desired success. The limited accessibility to public transportation and the suspension of intercity entrances and exits posed challenges, making transportation notably difficult. Due to restrictions, airline operations came to a standstill (Dayı, 2021). Airlines' investments and sales revenues decreased, negatively affecting their financial performance (Makni, 2023: 1). There was an unparalleled level of uncertainty surrounding shutdowns, encompassing uncertainties about their extent and duration, concerns about economic recovery, and speculation regarding the performance of financial markets in the future (Zhang, Ding, Hang and He, 2022: 1). The pandemic unleashed uncertainty with extensive adverse effects on healthcare, population mobility, and economic growth (Hu and Zhang, 2021: 365).

The uncertainty around the pandemic has significantly harmed the global economy and financial markets. It has also debilitated the capacity of the healthcare systems and initiated an adverse cascade, commencing with health repercussions and subsequently impacting social and economic spheres (Gandasari and Dwidienawati, 2020: 1). As the pandemic unfolded, its economic challenges had a detrimental impact on the airline transportation sector as well (Atems and Yimga, 2021: 1-2). While the sector played a pivotal role in fostering trade and tourism, the pandemic became a conduit for spreading infectious diseases. The preventive measures to curb coronavirus transmission prompted passengers to alter their transportation preferences (Rosa, 2022: 3103-3104). Furthermore, the uncertainty stemming from the pandemic, coupled with fluctuations in exchange rates and oil prices, directly contributed to the aviation sector's adverse conditions (Kim and Sohn, 2022: 1-2).

An effective management mechanism is crucial to stabilize crisis-related costs during the pandemic (Sucu, 2021: 2864). Airlines also took various measures to manage the crisis. During flight cancellations and grounding, airplanes were parked at various airports, incurring increased expenses due to parking fees. Nonetheless, certain airports, like Amsterdam Airport, chose not to levy parking fees for parked airplanes amid the pandemic. Long-term parking poses another challenge, as the risk of corrosion escalates when airplanes remain inactive for extended periods. Regular maintenance is essential for airplanes, even if not in use (Adrienne, Budd and Ison, 2020: 2). Airport businesses felt the adverse impact of the pandemic as well. The reduction in passenger numbers led to decreased revenues for airport operators (Wolle, 2021: 1). Airport operators incurred high fixed costs during the pandemic. Therefore, they needed to develop new business models based on sustainability for high operational efficiency, effective cost management, diversified revenues, and digitalization (Colak, Enoch and Morton, 2023: 1).

During the pandemic, airlines decreased flight frequency while maintaining operations with the personnel required for their scaled-down activities. They also sought resources to finance their expenses. Some airlines adopted a downsizing strategy by reducing their fleet size and canceling orders for new aircraft during the pandemic. We employed vertical, trend, and ratio analysis methods to analyze the expenses of two airlines before, during, and after the pandemic. Our findings will contribute to the literature by revealing the impact of the pandemic on airline costs.

Literature review

This section focuses on studies examining airlines' financial performance during the pandemic.

Ay, Seçme, and Topcu (2023) focused on corporate sustainability during the Covid-19 pandemic. They focused on corporate sustainability performance scores (2015-2021 period data) to assess 43 airlines' corporate sustainability. They developed a model consisting of nine variables. In addition to the three variables used for sustainability performance, they also included return on assets and beta in the model. They conducted panel data analysis and found that the pandemic negatively affected the airlines' financial performance. It increased beta coefficient and systematic risk.

Liao, Wu, and Yan (2022) investigated the impact of the Covid-19 pandemic on five low-cost Chinese airlines. They focused on the airlines' data for specific days in 2019, 2020, and 2021. They analyzed the companies' flight networks by routes, passenger numbers, and fleets during the pandemic. They found that Spring Airlines outperformed other airlines.

Temel (2022) investigated the impact of the Covid-19 pandemic on the performance of airlines. He used the ratio analysis to evaluate the financial performance of THY and Pegasus. He used financial statement information for 2020 and 2021 to calculate 18 ratios. The results showed that the pandemic measures negatively affected the airlines' liquidity, financial structure, operating performance, and profitability. They also found that Pegasus was more affected by the pandemic than Turkish Airlines (THY).

Kurt and Kablan (2022) used ratio analysis to examine the impact of the Covid-19 pandemic on the performance of nine transportation companies in the BIST. They used financial statement data from 2019-2020 to calculate nine ratios. They also included the General Directorate of State Airports Authority (DHMI), which is not traded on BIST, in the analysis for comparison. They used TOPSIS and MABAC methods to conduct the analysis. The results showed that the pandemic hurt the companies' financial performance. The companies experienced the highest revenue loss in the industry's history and had to take cost-cutting measures.

Aman and Altass (2021) used industry data from the world average and six continents to examine the impact of the Covid-19 pandemic on the airline industry. They focused on annual data from 2010-2020. They conducted ratio analyses to calculate operating profit margin (OPM), earnings before interest and taxes (EBIT), net profit margin (NPM), revenue passenger kilometers (RPK), available seat kilometers (ASK), and return on equity (ROE). They reported that while the sector performed well before the pandemic, revenues and profitability rates declined during the pandemic. They documented that the sector will reach its previous performance after four or five years.

Warnock-Smith et al. (2021) examined the impact of the Covid-19 pandemic on airlines' operations. They used operational and financial data from January 2017 to December 2020 to compare the domestic and international operations of the ten largest Chinese companies. They developed a model with total demand, fares, revenue ASK, RPK, and passenger numbers. They performed t-tests and trend and comparative analyses. The results showed that the pandemic had an adverse impact on the operations of all companies, but the pandemic affected each company to a different degree.

Erduru (2021) conducted a DuPont analysis on CBRT sector balance sheet data for the 2018-2020 period to investigate how Covid-19 pandemic measures affected the land, sea, and air transportation sectors. The results showed that the pandemic negatively affected the return on assets and equity of the land, sea, and air transportation sectors.

Dayı (2021) focused on annual reports and financial statement data from 2016-2020 to examine the impact of the Covid-19 pandemic on the financial performance of 20 airlines. He analyzed the variables of passenger revenue, number of passengers, number of aircraft, current assets, non-current assets, total assets, total debts, equity, revenue, and net profit. The results showed that the passenger numbers, revenues, and net profits decreased, leading to an increase in debts due to the pandemic.

Özdemir and Akçakanat (2021) focused on 11 quarters of data from 15 companies for 2018, 2019, and 2020 to investigate the impact of the Covid-19 pandemic on the tourism and transportation sectors. They developed a model of current ratio, sales, operating profitability, net profit margin, return on equity, and financial leverage. Using the Wilcoxon Signed Test, they analyzed the difference between the pre- and post-pandemic periods. The results showed that revenues, operating profit margin, and return on equity for the second-quarter and third-quarter data differed before and during the pandemic. They also found a significant difference in net profit margin in the second quarter data.

Dağlı (2021) focused on quarterly data for 2019 and 2020 to compare the performance of seven airlines before and after the Covid-19 pandemic. He used financial statements to calculate 13 ratios. He then

analyzed them using the TOPSIS methodology. He found that Pegasus (second quarter 2019 data), AFR-KLM (fourth quarter 2019 data), and Norwegian Airlines (second quarter 2020 data) performed the best.

Maneenop and Kotcharin (2020) examined the impact of the Covid-19 pandemic on airlines' value. For this purpose, they conducted an event analysis using daily data from January 13, February 21, and March 11, 2020, for 52 airlines listed on the stock exchange. They reported that stocks fell drastically after the World Health Organization and Donald Trump announcements. The researchers suggested that companies improve their financial, employment, airport service, and management expense policies.

Many researchers have studied the financial performance of airlines during the pandemic. However, there is a very small body of research on companies' expenses during the pandemic. This study examined the impact of the pandemic on the expenses of two airlines. Unlike previous studies, we focused directly on primary data (income statement data) to compare companies' expenses and profitability before, during, and after the pandemic. We made recommendations based on the results.

Methodology

This study investigated the impact of the Covid-19 pandemic on the expenses of two airlines: THY and Pegasus (PGSUS). Both companies are traded in Borsa Istanbul (BIST) (KAP, 2023). Data were collected from the companies' annual income statements for 2019, 2020, 2021, and 2022, pre- and post-pandemic periods were compared. This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to use of publicly available data. 2019 was designated as the pre-pandemic period, 2020 as the pandemic period, and 2021 and 2022 as the post-pandemic period. This study focused on revenues, costs of sales, gross profits, general administrative expenses, marketing costs, operating profits/losses, financing costs, sustainable profits/losses before taxes (sustainable operations EBIT), and profits or losses for the financial year. Other expenses from operating and investing activities were not included in the analysis because their amounts were very low. The costs of the sales account, which constitutes an integral part of revenue, were analyzed in detail.

Vertical, trend, and ratio analyses were performed on the data from income statements. Financial analysis is based on the analysis of companies' current and prior year financial statement accounts using financial statement analysis methods. Financial analysis allows us to compare companies' past financial performance. Vertical, horizontal, trend, and ratio analyses are employed to analyze financial statements. Analysis methods should not be considered alternatives to each other because they complement each other's shortcomings. In other words, if we use financial statement analysis methods together, we can make a more realistic assessment of the financial position of companies (Karapınar and Zaif, 2016: 83).

Vertical analysis allows us to calculate the percentage distribution of financial statement accounts. The revenue account is typically considered 100 in income statements, while other accounts are allocated proportionately over this 100. Thus, we can quickly examine the percentage distribution of other accounts in revenue (Akgüç, 2013: 449). Trend analysis is another method for analyzing financial statements. Researchers use trend analysis to examine the trend of the development of financial statements over the years. In trend analysis, one year is chosen as the base year and is assumed to be 100. Values of other years are calculated over 100 based on the base year. Thus, the changes in companies compared to the base year are evaluated over 100 (Akdoğan and Tenker, 2007: 609). The relationship between interrelated accounts is analyzed using ratio analysis based on the mathematical ratio of financial accounts to each other. Thus, Ratio analysis enables researchers to assess and compare various aspects such as liquidity, financial structure, activity, and profitability of companies. It allows for comparisons with previous years' performance as well as with other companies within the same sector. This evaluation is conducted based on specific financial ratios, providing insights into the company's financial health and performance (Okka, 2015: 130-131). Table 1 shows the income statements of THY and PGSUS for 2019-2022.

Table 1: 2019-2022 Comparative income statements (TL)

	2019	2020	2021	2022
THY				
Revenue	75.118.000.000	46.448.000.000	97.378.000.000	311.169.000.000
Cost of sales	62.039.000.000	43.765.000.000	75.233.000.000	235.528.000.000
Gross Profit	13.079.000.000	2.683.000.000	22.145.000.000	75.641.000.000
General and Administrative Expenses	1.695.000.000	1.518.000.000	2.123.000.000	4.701.000.000
Marketing Expenses	8.015.000.000	4.542.000.000	7.573.000.000	23.209.000.000
Real Operating Profit/Loss	5.042.000.000	-1.382.000.000	13.547.000.000	48.811.000.000
Financing Expenses	1.746.000.000	5.906.000.000	7.660.000.000	11.081.000.000
Pre-tax Income from Continuing Operations	5.056.000.000	-6.101.000.000	9.191.000.000	51.403.000.000
Period Income/Loss	4.536.000.000	-5.588.000.000	8.214.000.000	47.432.000.000
PGSUS				
Revenue	11.025.224.523	4.803.559.909	10.664.406.707	42.732.213.696
Cost of sales	8.326.180.393	6.062.262.535	10.546.868.537	31.155.507.983
Gross Profit	2.699.044.130	-1.258.702.626	117.538.170	11.576.705.713
General and Administrative Expenses	302.553.091	274.563.009	378.551.090	1.007.032.961
Marketing Expenses	311.965.775	168.837.261	284.441.314	935.511.653
Real Operating Profit/Loss	2.061.983.008	-1.360.923.789	-611.875.719	9.675.473.711
Financing Expenses	755.105.856	871.821.987	1.632.686.297	3.790.556.116
Pre-tax Income from Continuing Operations	1.394.264.730	-2.024.844.603	-2.056.785.796	6.618.948.494
Period Income/Loss	1.334.567.915	-1.965.097.057	-1.972.478.349	7.100.145.148

THY's revenue, which was 75.118.000.000 liras in 2019, more than tripled to 311.169.000.000 liras in 2022. PGSUS' revenue increased 2.8 times from 11.025.224.523 liras in 2019 to 42.732.213.696 liras in 2022. THY's cost of sales, which was 62.039.000.000 liras in 2019, increased 2.79 times to 235.528.000.000 liras in 2022. PGSUS' cost of sales, which was 8.326.180.393 liras in 2019, increased 2.8 times to 31.155.507.983 liras in 2022. THY's gross profits increased 4.78 times from 13.079.000.000 liras in 2019 to 75.641.000.000 liras in 2022. PGSUS' gross profits increased 3.28 times from 2.699.044.130 liras in 2019 to 11.576.705.713 liras in 2022. THY's gross profits increased at a higher rate than those of PGSUS. THY's operating profit increased 8.68 times from 5.042.000.000 liras in 2019 to 48.811.000.000 liras in 2022. PGSUS' operating profit increased 3.69 times from 2.061.983.008 liras in 2019 to 9.675.473.711 liras in 2022. The operating profit of THY increased at a higher rate than PGSUS'. THY's profit for the period increased more than nine times from 4.536.000.000 liras in 2019 to 47.432.000.000 liras in 2022. PGSUS' profit for the period increased 4,3 times from 1.334.567.915 liras in 2019 to 7.100.145.148 liras in 2022. Comparing the 2019 and 2022 income statements, we see that THY's revenue, gross profits, operating profit, and profit for the period increased more than those of PGSUS, suggesting that THY outperformed PGSUS.

Findings and discussion

Financial statements analysis methods were used to investigate the impact of the Covid-19 pandemic on the expenses of THY and PGSUS. Trend, vertical, and ratio analyses were performed. The first, second, and third sections present the findings of trend analysis, percentage analysis, and ratio analysis, respectively.

Trend analysis results

In trend analysis, a base year is first determined. An ordinary period during which companies conduct their activities should be selected for the base year. This study aimed to examine the impact of the pandemic on airline expenses. The pandemic started in China in December 2019. Since Türkiye reported

its first confirmed case on March 11, 2020, 2019 was a normal operating period for airlines. 2019 was set as the base year to examine the impact of the pandemic on expenses. The 2019 income statement data was assumed to be 100 for trend analysis. Table 2 shows the findings.

Table 2: Trend analysis of income statements

	THY			PGSUS		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Revenue	62	130	414	44	97	388
Cost of sales	71	121	380	73	127	374
Gross Profit	21	169	578	-47*	4	429
General and Administrative Expenses	90	125	277	91	125	333
Marketing Expenses	57	94	290	54	91	300
Real Operating Profit/Loss	-27*	269	968	-66*	-30*	469
Financing Expenses	338	439	635	115	216	502
Pre-tax Income from Continuing Operations	-121*	182	1017	-145*	-148*	475
Period Income/Loss	-123*	181	1046	-147*	-148*	532

* Values were negative due to losses in the related periods.

** Changes in 2020, 2021, and 2022 compared to the base year were calculated out of 100. The findings are evaluated below.

In 2020, there was a significant change in account groups and accounts compared to the base year (2019). The economic problems caused by the pandemic were reflected in the activities of THY and PGSUS. THY's revenue decreased by 38% during the pandemic but increased by 30% in 2021 and 314% in 2022. PGSUS' revenue decreased by 56% during the pandemic and 3% in 2021 and increased by 288% in 2022. The two companies' revenues dropped significantly during the pandemic, but their sales increased in the post-pandemic period. In particular, the revenues account showed a drastic increase in 2022.

THY's cost of sales decreased by 29% during the pandemic but increased by 21% in 2021 and 280% in 2022. PGSUS' cost of sales decreased by 27% during the pandemic but increased by 27% in 2021 and by 288% in 2022. The cost of sales decreased during the pandemic but steadily increased in 2021 and beyond. The cost of sales decreased to a lesser extent than revenues during the pandemic. Therefore, while revenues decreased, the cost of sales increased during the pandemic.

THY's gross profits decreased by 79% during the pandemic but increased by 21% in 2021 and 280% in 2022. PGSUS' gross profits decreased by 147% during the pandemic but decreased by 96% in 2021 and increased by 329% in 2022. PGSUS had a gross loss during the pandemic. PGSUS survived the pandemic in 2022. In 2022, the gross profits of the two companies increased drastically. Their gross profits increased at a higher rate than the increase in their costs of sales. In particular, THY's gross profits increased more than its revenues.

THY's general administrative expenses decreased by 10% during the pandemic but increased by 25% in 2021 and 177% in 2022. PGSUS' general administrative expenses decreased by 9% during the pandemic but increased by 25% in 2021 and 233% in 2022. Their general administrative expenses increased as of 2021. The increases in THY's general administrative expenses in 2021 and 2022 were lower than its revenue growth. PGSUS' general administrative expenses in 2021 increased more than its revenue.

THY's marketing costs decreased by 43% during the pandemic and 6% in 2021 but increased by 190% in 2022. PGSUS' marketing costs decreased by 46% during the pandemic and 9% in 2021 and increased by 200% in 2022. Their marketing costs were similar to each other. In 2021 and 2022, the increases in their marketing costs were less than their revenues.

THY's operating profit turned into an operating loss during the pandemic. Its operating profit increased by 169% in 2021 and 868% in 2022. PGSUS' operating profit turned into an operating loss during the pandemic and in 2021. Its operating profit increased by 369% in 2022. THY outperformed PGSUS in terms of operating profit.

THY's financing costs increased by 238% during the pandemic, 339% in 2021, and 535% in 2022. PGSUS' financing costs increased by 15% during the pandemic, 116% in 2021, and 402% in 2022. Their financing costs increased steadily in the period 2020-2022. The increases in their financing costs were higher than their revenues.

THY's loss before taxes from sustainable operations increased by 221% during the pandemic, while profit before taxes from sustainable operations increased by 82% in 2021 and 917% in 2022. PGSUS' loss before taxes from sustainable operations increased by 245% during the pandemic and 248% in 2021. Its profit before taxes from sustainable operations increased by 432% in 2022. THY's increase in profit before taxes from sustainable operations was higher than that of PGSUS.

THY's loss for the period increased by 123% during the pandemic, while its profit for the period increased by 81% in 2021 and 946% in 2022. PGSUS' loss for the period increased by 147% during the pandemic and 148% in 2021. Its profit for the period increased by 432% in 2022. THY's profit for the period increased more than that of PGSUS.

Table 3 shows the trend analysis findings of the cost of sales account, which has a significant revenue share.

Table 3: Trend analysis of cost of sales account

	THY			PGSUS		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Fuel Cost	50	115	497	50	103	466
Depreciation and Amortization Expenses	135	178	359	141	182	288
Personnel Expenses	62	98	302	71	105	326
Ground Handling and Station Expenses	72	132	339	60	125	338
Overflight Expenses	65	130	317	62	133	334
Maintenance Expenses	69	116	326	61	165	339
Landing Expenses	61	129	301	49	114	309
Passenger Service and Catering Expenses	41	68	297	44	83	264
Other	119	116	226	88	160	351
Total	71	121	380	73	127	374

THY's fuel costs decreased by 50% in 2020 and increased by 15% in 2021 and 397% in 2022. PGSUS' fuel expenses decreased by 50% in 2020 and increased by 3% in 2021 and 366% in 2022. THY's depreciation and amortization expenses increased by 35% in 2020, 78% in 2021, and 259% in 2022. PGSUS' depreciation and amortization expenses increased by 41% in 2020, 82% in 2021 and 188% in 2022. Their depreciation and amortization expenses were similar in all years except for 2022. THY's personnel expenses decreased by 38% in 2020 and 2% in 2021, while it increased by 202% in 2022. PGSUS' personnel expenses decreased by 29% in 2020, while it increased by 5% in 2021 and by 226% in 2022. The increase in their personnel expenses was similar. While THY's ground handling and station expenses decreased by 28% in 2020, they increased by 32% in 2021 and 239% in 2022. PGSUS' ground handling and station expenses decreased by 40% in 2020, while they increased by 25% in 2021 and 238% in 2022. The increases in their ground handling and station expenses were similar except for the pandemic period. THY's overflight costs decreased by 35% in 2020 and increased by 30% in 2021 and 217% in 2022. PGSUS' overflight expenses decreased by 38% in 2020 and increased by 33% in 2021 and 234% in 2022. While THY's maintenance expenses decreased by 31% in 2020, they increased by

16% in 2021 and 226% in 2022. PGSUS' maintenance expenses decreased by 39% in 2020 and increased by 65% in 2021 and 239% in 2022. Pegasus had a drastic increase in maintenance expenses in 2021. The increases in their maintenance expenses were similar in all years except 2021. THY's landing expenses decreased by 39% in 2020 and increased by 29% in 2021 and 201% in 2022. PGSUS' landing expenses decreased by 51% in 2020, while they increased by 14% in 2021 and 209% in 2022. PGSUS had lower landing cost increases than THY in all years except for 2022. THY's passenger service and catering expenses decreased by 59% in 2020 and 32% in 2021, while they increased by 107% in 2022. PGSUS' passenger service and catering expenses decreased by 56% in 2020 and 17% in 2021, while they increased by 164% in 2022. PGSUS' passenger service and catering expenses increased more than THY's in all years except 2022.

Vertical analysis results

Vertical analysis was performed to examine the distribution of expenses in the income statement and the cost of the sales account group. The analysis included account groups and accounts with a significant share in airline expenses. A vertical analysis of the data for the 2019-2022 period was made by accepting the revenue account as 100. Data from 2019 was used for comparison. Table 4 shows the findings of the vertical analysis of the income statement.

Table 4: Vertical analysis of income statement (%)

	2019		2020		2021		2022	
	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS
Cost of Sales	82,6	75,5	94,2	126,2	77,3	98,9	75,7	72,9
General and Administrative Expenses	2,3	2,7	3,3	5,7	2,2	3,5	1,5	2,4
Marketing Expenses	10,7	2,8	9,8	3,5	7,8	2,7	7,5	2,2
Financing Expenses	2,3	6,8	12,7	18,1	7,9	15,3	3,6	8,9

The highest expense in revenue was naturally the cost of the sales account group. The cost of sales as a percentage of revenue increased to 94.2% for THY and 126.2% for PGSUS during the pandemic compared to the previous period. PGSUS' cost of sales was 26% higher than the revenue. Overall, the companies' sales cost as a revenue percentage started to decline in 2021, falling to 75.7% for THY and 72.9% for PGSUS in 2022, outperforming 2019.

Marketing, financing, and general administrative expenses are the expenses with the highest share of revenue after the cost of sales. In 2019-2022, the share of general administrative expenses in revenues varied between 1,5% and 3,3% for THY and 2,4% and 5,7% for PGSUS. General administrative expenses increased during the pandemic. As of 2021, the share of general administrative expenses in revenue has decreased. The share of general administrative expenses in revenue in 2022 was lower than in 2019.

In 2019-2022, marketing costs as a percentage of revenue ranged between 7.5% and 10.7% for THY and between 2.2% and 2.8% for PGSUS. PGSUS had a lower share of marketing costs in revenues than THY. THY's share of marketing costs increased during the pandemic, while PGSUS' share decreased. As of 2021, the share of marketing costs in revenue decreased. The share of marketing costs in revenue was lower in 2022 than in 2019.

In 2019-2022, the share of financing costs in revenue varied between 2.3% and 12.7% for THY and 6.8% and 18.1% for PGSUS. During the pandemic, the share of their financing costs in revenue increased. The share of financing costs in revenue started to decrease as of 2021 but did not decrease to the rate in 2019. Investigating the reasons for the increase in financing costs due to the pandemic is recommended. Table 5 shows the vertical analysis of the cost of sales account group.

Table 5: Vertical analysis of income statement (%)

	2019		2020		2021		2022	
	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS
Fuel Cost	35	38	25	26	34	31	46	47
Depreciation and Amortization Expenses	13	18	25	35	20	26	13	14
Personnel Expenses	15	15	13	15	12	12	12	13
Ground Handling and Station Expenses	7	9	8	7	8	9	7	8
Overflight Expenses	5	7	5	6	5	7	4	6
Maintenance Expenses	7	5	7	4	7	6	6	4
Landing Expenses	6	4	5	3	6	3	5	3
Passenger Service and Catering Expenses	6	1	3	1	3	1	4	1
Other	5	4	9	5	5	5	3	4
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

The expenses with the highest share in the cost of sales account group were fuel, depreciation, amortization, and personnel expenses, respectively. In all years except 2020, fuel expenses had the largest share in the cost of sales account group. In 2019-2022, fuel costs as a percentage of revenue ranged between 25% and 46% for THY and 26% and 47% for PGSUS. Fuel costs fell during the pandemic. As of 2021, the share of fuel expenses in the cost of sales increased. In 2019-2022, depreciation and amortization expenses as a percentage of revenue ranged between 13% and 25% at THY and between 14% and 35% at PGSUS. While depreciation expenses increased during the pandemic, they started to decline as of 2021. THY's depreciation and amortization as a percentage of the cost of sales was lower than that of PGSUS. In the 2019-2022 period, the share of personnel expenses in revenue varied between 12% and 15%. The personnel expenses of the two companies were in line with each other. During the pandemic, THY's share of personnel expenses in revenue was lower than that of PGSUS.

Between 2019 and 2022, the share of ground handling and station expenses in cost of sales ranged between 7% and 8% for THY and 7% and 9% for PGSUS. The share of THY's ground handling and station expenses in cost of sales was lower than that of PGSUS in all years except for the pandemic. During 2019-2022, the share of overflight expenses in the cost of sales varied between 4% and 5% for THY and 6% and 7% for PGSUS. THY had a lower share of overflight expenses in the cost of sales than PGSUS. In 2019-2022, the share of maintenance expenses in the cost of sales varied between 6% and 7% for THY and 4% and 6% for PGSUS. PGSUS had a lower share of maintenance expenses in the cost of sales than THY. During 2019-2022, the share of landing expenses in the cost of sales varied between 5% and 6% for THY and 3% and 4% for PGSUS. PGSUS had a lower share of landing expenses in the cost of sales than THY. During 2019-2022, passenger services and catering as a percentage of the cost of sales varied between 3% and 6% at THY, compared to 1% at PGSUS. PGSUS is a low-cost company, and therefore, catering is charged. On the other hand, THY's passenger and catering services are free of charge. Therefore, PGSUS had a lower share of passenger service and catering expenses in the cost of sales than THY.

Ratio analysis results

Ratio analysis was used to examine the profitability of THY and PGSUS. The data from 2019 was used for comparison. Gross profit margin, operating profit margin, and net profit margin were calculated within the scope of ratio analysis. Table 6 shows the findings of the ratio analysis.

Table 6: Ratio analysis findings

	2019		2020		2021		2022	
	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS	THY	PGSUS
Gross Profit Margin	0,17	0,24	0,06	-0,26*	0,23	0,01	0,24	0,27
Operating Profit Margin	0,07	0,19	-0,03*	-0,28*	0,14	-0,06*	0,16	0,23
Net Profit Margin	0,06	0,12	-0,12*	-0,41*	0,08	-0,18*	0,15	0,17

* Ratios are negative as there is a loss in the related account.

THY's gross profit margin was 17% in 2019, 6% in 2020, 23% in 2021, and 24% in 2022. PGSUS' gross profit margin was 24% in 2019, -26% in 2020 (gross loss margin), 1% in 2021, and 27% in 2022. Their gross profits decreased during the pandemic. During the pandemic, their sales declined, and their revenues fell. Their cost of sales as a share of revenue increased, and gross profit margins rose. The gross profit margin started to increase in 2021 and reached its highest rate in 2022. Their gross profit margin in 2022 was also higher than in 2019.

THY's operating profit margin was 7% in 2019, -3% in 2020 (operating loss margin), 14% in 2021, and 16% in 2022. PGSUS' operating profit margin was 19% in 2019, -28% in 2020 (operating loss margin), 6% in 2021 (operating loss margin), and 23% in 2022. THY profited from its main operations in all years except for the pandemic. PGSUS incurred a loss from its main operations during the pandemic and in 2021, but its operating profit in 2022 was higher than the previous three years.

THY's net profit margin was 6% in 2019, -12% in 2020 (net loss margin), 8% in 2021, and 15% in 2022. PGSUS' net profit margin was 12% in 2019, -41% in 2020 (net loss margin), 18% in 2021 (net loss margin), and 17% in 2022. THY had a net loss during the pandemic. Its net profit margin in 2021 and 2022 was higher than in 2019. PGSUS' loss for the period during the pandemic was high. It continued to make a loss in 2021, but in 2022 it reached a higher net profit margin than in 2019. It is noticeable that when collectively assessing the profitability ratios of the companies, there was a period during the pandemic marked by substantial losses. However, in 2021, there was a notable recovery in operations, and by 2022, they demonstrated a better profitability performance compared to the pre-pandemic period of 2019.

Results and recommendations

The economic challenges triggered by the pandemic significantly affected the airline transportation sector, negatively impacting airline operations. Restrictive measures taken during the pandemic period caused airlines' revenues declined sharply. During this period, the cost of sales decreased to a lesser extent than the revenue account, and airlines were making gross losses. While airlines' operating expenses decreased, their financing costs increased during the pandemic. During the pandemic, airlines incurred losses from their main operations. During the pandemic, they had losses for the period. They experienced a rebound in activity in 2021 and outperformed the pre-pandemic period (2019) in 2022. During the pandemic period, airlines' revenues dropped suddenly and sharply. Even though airlines stopped their operations, they continued to incur expenses. For this reason, the decrease in airlines' revenues was higher than their expenses during the pandemic period. While the restriction measures taken did not reduce the expenses of the companies, they increased their revenues at a low rate.

THY's and PGSUS' revenues decreased during the pandemic, increased from 2021 onwards, and peaked in 2022. Changes in the cost of sales accounts were similar over the years. Their fuel, personnel, ground

handling, overflight, and maintenance and repair expenses had a significant share in their cost of sales. Their marketing, financing, and general administrative expenses have the highest share in revenue after the cost of sales. Their general administration and marketing costs increased during the pandemic and decreased in the following periods. On the other hand, their financing costs increased at an abnormal rate during the pandemic, trended downward in 2021, but increased at a higher rate in 2022 than in 2019. Fuel, depreciation and amortization, and personnel expenses accounted for the largest share of the cost of sales. In all years except 2020, fuel costs are the greatest expense in sales. During the pandemic, fuel expenses decreased due to the fall in oil prices but increased in the following years. Depreciation and amortization expenses increased during the pandemic but entered a downward trend as of 2021. Personnel expenses decreased only at THY during the pandemic. Measures may have been taken to reduce personnel costs in the cost of sales. THY's share of maintenance, landing, passenger service, and catering expenses in the cost of sales was higher than Pegasus'. On the other hand, PGSUS had higher overflight costs than THY. THY had higher catering costs than PGSUS.

While THY and PGSUS made losses during the pandemic, they recovered their operations in 2021 and performed better in 2022 than in the pre-pandemic period (2019). After the pandemic, gross profit margin increased as the cost of sales decreased as a share of revenue. Operating profit margin increased after the pandemic due to lower operating expenses. While THY and PGSUS had losses for the period during the pandemic, they switched to profit in 2021. Their net profit margins in 2022 were higher than in the pre-pandemic period (2019). PGSUS made losses in 2020 and 2021. THY incurred losses only during the pandemic and generally performed better than PGSUS in terms of profitability.

All in all, THY outperformed PGSUS. Although THY and PGSUS performed successfully in the years after the pandemic, they will face economic problems caused by the pandemic in the coming years. Therefore, governments are trying to reduce consumption, lower inflation, and increase savings by introducing tight monetary and fiscal policies to curb global inflationary pressures in the post-pandemic period. Higher interest rates cause airlines to face higher financing costs. Since airlines cannot increase their sales in the short term, they can only increase their profits by reducing their costs and expenses. They should pursue a policy of minimum cost and maximum benefit without compromising on quality. They can use derivative financial instruments to reduce fuel costs and hedge currency risk. Even if they use derivative financial instruments to hedge currency risk, they need to pay more attention to financial analysis in determining financial position and performance. They should base their human resource management on efficiency and effectiveness to reduce personnel costs. In order to reduce ground handling costs, they should choose the optimum options between performing and outsourcing services. They should negotiate with airport operators to reduce landing and overflight costs. Airlines should avoid unnecessary costs by canceling destinations with high-cost flights. In cities with more than one airport, they should use airports that offer lower-cost services. Costs and expenses will increase for a few more years due to high inflation in Türkiye. Airlines need to consider rising costs and exchange rates when planning their domestic and international passenger schedules. Researchers should employ statistical or econometric methods to examine the impact of expenses on revenues and profits.

References

- Adrienne, N., Budd, L., & Ison, S. (2020). Grounded aircraft: An airfield operations perspective of the challenges of resuming flights post COVID. *Journal of Air Transport Management*, 89, 1-6.
- Akdoğan, N., & Tenker, N. (2007). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri (Gözden geçirilmiş 12.baskı)*. Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (2013). *Mali tablolar analizi (Genişletilmiş 15.baskı)*. Avcıol Basım Yayın.
- Aman, Q., & Altass, S. (2021). Pre-and Post-COVID-19 condition, performance and future of the airline industry: Evidence from accounting data. *Amazonia Investiga*, 10 (37), 9-23.
- Atems, B., & Yimga, J. (2021). Quantifying the impact of the COVID-19 pandemic on US airline stock prices. *Journal of Air Transport Management*, (97), 1-18.
- Ay, Z., Seçme, Z. O., & Topcu, N. (2023). Sürdürülebilirlik performansı Kovid-19 Salgını sırasında havayolu şirketlerinin finansal performansını nasıl etkilemiştir? *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 988-1002.

- Colak, O., Enoch, M., & Morton, C. (2023). Airport business models and the COVID-19 pandemic: An exploration of the UK case study. *Journal of Air Transport Management*, (108), 1-13.
- Dağlı, D. (2021). Havayolu işletmelerinin Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecindeki finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2242-2255.
- Dayı, F. (2021). Covid-19'un Havayolu Şirketlerinin Finansal performansına etkisi: Havayolu şirketlerinde bir uygulama. I. Kırıskan içinde, *Pandemi sürecinin etkilerine dair akademik değerlendirmeler* (s. 255-295). Gazi Kitabevi.
- Erduru, İ. (2021). Covid-19 Salgınının yolcu taşımacılığı sektörlerinin finansal performansına olan etkisinin incelenmesi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 877-891.
- Gandasari, D., & Dwidienawati, D. (2020). Content analysis of social and economic issues in Indonesia during the COVID-19 pandemic. *Heliyon*, 6(11), 1-9.
- Hu, S., & Zhang, Y. (2021). COVID-19 pandemic and firm performance: Cross-country evidence. *International Review of Economics and Finance*(74), 365-372.
- KAP. (01.10.2023). Kamuyu Aydınlatma Platformu. 01.10.2023 retrieved on <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>.
- Karapınar, A., & Zaif, F. (2016). *Finansal analiz (Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 4. Baskı)*. Gazi Kitabevi.
- Kim, M., & Sohn, J. (2022). Passenger, airline, and policy responses to the COVID-19 crisis: The case of South Korea. *Journal of Air Transport Management*, (98), 1-11.
- Kurt, G., & Kablan, A. (2022). Covid-19'un, BIST Ulaştırma Endeksinde faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin finansal performansı üzerindeki etkilerinin, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 3(1), 16-33.
- Liao, M., Wu, C., & Yan, H. (2022). Recovery of Chinese low-cost carriers after the outbreak of COVID-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*, (105), 1-13.
- Makni, M. S. (2023). Analyzing the impact of COVID-19 on the performance of listed firms in Saudi market. *Technological Forecasting & Social Change*, (187), 1-7.
- Maneenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of Air Transport Management*, (89), 1-6.
- Okka, O. (2015). *Finansal yönetim teori ve çözümlü problemler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdemir, O., & Akçakanat, Ö. (2021). Covid-19 Pandemisinin turizm ve havayolu sektörlerine mali etkileri üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 31(165), 89-120.
- Rosa, G. (2022). Travel decisions in Poland during the COVID-19 pandemic. *Procedia Computer Science*, (207), 3097-3105.
- Sucu, M. (2021). COVID-19 Salgını döneminde havacılık sektöründe kriz yönetimi: Türk Havayolları (THY) özelinde bir durum çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2863-2864.
- Temel, E. (2022). Covid-19 Salgınının havayolu yolcu taşıma işletmelerinin finansal performanslarına etkisinin oran analizi yöntemiyle incelenmesi: Borsa İstanbul örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(COVID 19-özel sayı), ÖS53-ÖS78.
- Warnock-Smith, D., Graham, A., O'Connell, J. F., & Efthymiou, M. (2021). Impact of COVID-19 on air transport passenger markets: Examining evidence from the Chinese market. *Journal of Air Transport Management*, (94), 1-24.
- Wolle, B. (2021). Stochastic modelling of air passenger volume during the COVID-19 Pandemic and the financial impact on German airports. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3785562> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3785562>, 1-45.
- Zhang, X., Ding, Z., Hang, J., & He, Q. (2022). How do stock price indices absorb the COVID-19 pandemic shocks?. *The North American Journal of Economics and Finance*, (60), 1-23.

Ethical approval

This study is among the studies that do not require ethics committee approval due to use of publicly available data.

Contribution rate of researchers

The authors contributed equally to the study.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik Türk dış politikasının paradiplomatik etkileri

Paradiplomatic effects of Turkish foreign policy towards Central Asian Turkic Republics

Gönderim Tarihi / Received: 16.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 19.05.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1376693](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1376693)

Yasin Can GÖNÜLTAŞ**¹

Hasan YAYLI²

ÖZ: 1945-1991 yılları arasında ülkelerin tüm diplomatik ilişkilerini etkileyen Soğuk Savaş Dönemi'nin ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politikada etkin bir rol almasını sağlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Resmi ilişkilerin ideolojik ve duygusal bir boyuta taşınması dönemini ihtiva eden 1991-2003 dönemi ile stratejilerin profesyonelleştiği ve ofansif diplomasinin oluşturulduğu 2003-2023 yılları arasında söz konusu ülkelerle çeşitli diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Dış politikada gerçekleştirilen uygulamalar, ulus-altı birimlerin birbirleriyle olan uluslararası ilişkilerini belirleyen onları tamamlayan ve paralel bir politik faaliyetler dizisi olan paradiplomasiyi de doğrudan etkilemektedir. Çalışma, Orta Asya Türk Devletleri'ne yönelik dış politika faaliyetlerinin, yerel birimlerin gerçekleştirdiği paradiplomatik faaliyetlerine etkisini; paradiplomasinin ekonomi ve kültürel işbirliği kapsamında incelemekte, Türk yerel dış politika literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Paradiplomasi, Türkiye'nin Orta Asya politikası, Türk dünyası paradiplomatik ilişkileri, Türk paradiplomasisi.

ABSTRACT: The dissolution of the Soviet Union following the Cold War, which had a significant impact on the diplomatic relations of countries between 1945 and 1991, became an important turning point that enabled Turkey to play an active role in its foreign policy towards the Central Asian Turkic Republics. The period from 1991 to 2003 was characterized by the elevation of official relations to an ideological and emotional dimension, while the period from 2003 to 2023 witnessed the professionalization of strategies and the establishment of offensive diplomacy, leading to various diplomatic relations with these countries. The practices carried out in foreign policy directly influence paradiplomacy, which complements and runs parallel to the international relations of sub-national units. This study aims to examine the impact of foreign policy activities towards the Central Asian Turkic States on the paradiplomatic activities carried out by local units, focusing on economic and cultural cooperation, and to modestly contribute to the literature on Turkish local foreign policy.

Keywords: Paradiplomacy, Central Asian Turkish foreign policy, Turkic world paradiplomatic relations, Turkish paradiplomacy.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr. Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gonultascan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2267-0465>

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9567-6382>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

While the concept of paradiplomacy has a relatively short historical background in the literature, it has become the subject of numerous disciplines, and the number of researchers working on it has steadily increased. Initially, there was literature examining federal structures primarily through North America and Canada. However, over time, the examination of various subnational units and state systems around the world has started. Paradiplomacy is a concept introduced in the last two decades to study the diplomatic activities of central governments and subnational units in international relations.

Duchacek (1990) and Panayotis Soldatos (1990), who have examined the positions of sub-national governments in their international activities, have noted that local units became more active in international relations after the 1970s and 1980s, trying to establish a parallel diplomatic network alongside central governments (Duchacek, 1990: 2, Soldatos, 1990: 34). Therefore, they coined the term "paradiplomacy" from "parallel diplomacy." Accordingly, the diplomacy carried out by central governments transforms into paradiplomacy within sub-national entities. According to Soldatos, paradiplomacy refers to the international actions of sub-national entities (regions, provinces, local governments, cities, neighborhoods, towns, etc.) that support, amend, complement, or sometimes conflict with the diplomatic activities and relations of the nation-state (Soldatos, 1990: 33).

In addition to researchers in Paradiplomacy field such as Soldatos, Duchacek, Cornago, Guibernau, Lecours, Moreno, and those who take a normative approach to the role and importance of sub-national entities in foreign policy at the international level, there are also Turkish researchers who have contributed to this field. Methodological examples have been provided by researchers as a Plujim, Melissen (City Diplomacy), Hocking (Catalytic Diplomacy), Bruninckyx, Happaerts, and Crieckemans, among others. The list of Turkish researchers in this area can be further expanded (Soldatos, 1990; Duchacek, 1990; Hocking, 1993, 1996; Guibernau, 1999; Lecours and Moreno, 2003; Plujim and Melissen, 2007; Cornago, 2010,2018; Crieckmans, 2010; Bruninckyx and Happaerts, 2012).

Methodology

This research aimed to determine the extent to which central government diplomatic relations have influenced local governments, leading them to engage in international relations at a similar level. Specifically, the study focused on how municipalities affected by Turkey's foreign policy relations with the Central Asian Turkic Republics have evolved, especially after 1991. The research was conducted using a mixed system in data collection method. Data are organized into two broad categories: qualitative and quantitative. Secondary data refers to information that is collected from existing, published sources (Taherdoost, 2016). This data is initially gathered by someone else for a different purpose but can be utilized for various research purposes. In research papers, the literature review section heavily relies on secondary data sources. Therefore, secondary data plays a crucial role in research, as it can provide valuable information from past studies to serve as a foundation for new research or to provide essential background information. It can also aid in the design of a study and offer a benchmark for comparing primary research results (Kabir, 2016; Taherdoost, 2021). We utilized government data as part of our research method. Within this framework, sister city agreements listed in the database of the General Directorate of Local Authorities at the Ministry of Environment, Urbanization, and Climate Change were examined. The number of agreements established between municipalities in Turkey and municipalities in Central Asia was graphically represented to analyze the trend.

Findings and discussion

Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, Turkish foreign policy took on an active stance towards Central Asia. The local relations commenced with the sister city agreement dated 1993 between the municipality of Marmaris in Muğla province. Between 1991 and 2003, as Turkey sought to introduce itself to Central Asia in the field of foreign policy and lay the groundwork for subsequent initiatives, 38

sister city agreements were established. However, after the AK Party came to power in 2002, the number of these agreements has increased significantly, reaching 198 to date.

Especially through the establishment of relations with other Turkic states, notably Azerbaijan, which turned into commercial and economic cooperation by 2007, Turkish foreign policy has directly and positively impacted local foreign policy. As a result, the processes of sister city agreements and bilateral cooperation have grown both proportionally and numerically. Additionally, during the period covering 1993-2002, a total of 38 sister city agreements were established, which increased to 53 between 2002 and 2011. During this period, Turkey developed warm relations, especially in the European context, while also formulating foreign policies directed towards Eastern countries. However, in 2011, the strained negotiation processes with the EU prompted Turkey to play a more influential role in its foreign policy towards Central Asia. Between 2011 and 2023, there was an increase of over 100% compared to the previous period, with a total of 113 sister city agreements signed.

The number of sister city agreements increased from 38 between 1993 and 2003 to 160 between 2003 and 2023. Consequently, local governments directly influenced by Turkish foreign policy towards Central Asia have demonstrated a profile that aligns with the concept of generating parallel diplomatic initiatives alongside the policies of the central government, as we describe in paradiplomacy. The paradiplomatic activities that began in 1991 and continued through 2023 are now well-established in Turkey.

Results and recommendations

Since the dissolution of the USSR in 1991, many leaders, including Turgut Özal, Süleyman Demirel, and Alparslan Türkeş, initiated relationships that laid the foundation for Turkey's expanded policies towards Central Asia after the AK Party government came into power. The emphasis on a shared language and culture, notably the Eurasian concept and the subsequent Common Language and Culture emphasis, has set the main lines of foreign policy. Examples of this include the establishment of TÜRKSOY, student agreements, various visa exemptions, military agreements, and cooperation agreements. In addition to these initiatives, economic and business-related steps were taken after the AK Party came to power in 2002. Various energy, construction, and economic agreements with all Turkish-speaking countries, particularly Azerbaijan, go beyond cultural emphases and serve as examples of a strategy aimed at being an active force in the region. Local governments directly influenced by Turkish foreign policy towards Central Asia have exhibited a profile that aligns with the concept of generating parallel diplomatic initiatives alongside the policies of the central government, as we describe in paradiplomacy. The paradiplomatic activities that began in 1991 and continued through 2023 are now well-established in Turkey.

Giriş

1970'li yıllardan itibaren yaşanan küresel siyasi değişimler, uluslararası ilişkilerde "devlet" politikalarını etkileyecek farklı aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle askeri ve ekonomik gücün öneminin giderek azalması; demokratikleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişim gibi çeşitli kriterler bağlamında görece daha güçlü olan ülkelerin "yumuşak güç" olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Ayrıca, insanların birbirleriyle etkileşimlerinin artması, ülkeler arası politika transferlerinin yaygınlaşması ve teknolojik ilerlemelerin küresel hale gelmesi gibi faktörler de bu süreci hızlandırmıştır. Toplumlar arası bağlantı ve etkileşimi sağlayan bu kanallardaki gözle görülür artış, özellikle küreselleşme ve demokratikleşmeyle birlikte ülkeler arası karşılıklı bağımlılığı artırmıştır. Ülkelerin ekonomik ve askeri alanlarda olduğu kadar farklı alanlarda da birbirlerine olan zorunlu ihtiyaçları, 1950'li yıllardan sonra dünya siyasetini yeniden şekillendirmiş ve diplomatik sınırları yerel yönelimli paradiplomatik ilişkilerle genişletmiştir.

Devletlerin uluslararası ilişkiler düzleminde geçirdiği bu dönüşüm, yerel yönetimlerin; ulus-devlet politikalarına paralel dış politika geliştirmesini ve uluslararasılaşmasını etkilemiş; uluslararası ilişkilerde "devlet dışı" aktörler olarak onumlanmasını sağlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan paradiplomatik ilişkiler; önceleri "kardeş şehircilik" faaliyetleri ile başlayıp 1970'li yıllardan itibaren çeşitli entegrasyon çalışmaları ile devam etmiştir. Ülkelerin dış politikalarından da doğrudan etkilenen yerel yönetimlerin paradiplomatik ilişkilere girilmesi; aynı zamanda bir dizi ekonomik, politik, sosyal ve kültürel amaçları da içermektedir. Türk dış politikasından ve paradiplomatik eğilimden etkilenen Türk yerel yönetimleri de bu amaçlar ekseninde dış ilişki geliştirmeye başlamıştır.

Türk Dış Politikası, 1980'li yıllardan itibaren liberal ekonomiye dönüşün ve çeşitli iç siyaset politikalarının etkileriyle birlikte yerel yönetimleri etkilemeye başlamıştır. Özellikle 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasının ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politikayla paralellik arz etmeye başlayan paradiplomatik ilişkiler, 2002 yılından itibaren daha efektif bir görünüm sergilemiştir. Dolayısıyla, Türk Dış Politikası ile yerel dış politika paralellik arz eden bir yapıya sahip olmuştur. Çalışma ile paradiplomasinin ve katmanlarının teorik çerçevesi çizilirken, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik Türk Dış Politikasının özellikle 1990'lı yıllardan sonra yerel dış ilişkiyi nasıl etkilediğini açıklamak amaçlanmıştır. Yeni bir kavram olan paradiplomasinin teoriden öteye Türkiye'de nasıl bir uygulama alanı bulduğu da bu çalışmayla ortaya konulmuştur.

Literatür taraması

Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikası

1945-1990 yılları arasında meydana gelen ve Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan tarihler, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) birbirleri üzerinde tahakküm kurmaya yönelik askeri, ekonomik ve siyasi hamlelerine sahne olmuştur. Özellikle dengeleme ve cepheleşme mantığı içinde geçen bu dönemde diğer ülkeler; iki kutup ülke ekseninde kümelenmeye veya tarafsız kalmaya çalışmıştır. 1991 yılında SSCB'nin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi; ABD tarafından liberalizmin zaferi olarak kutsanmış (Üste ve Sönmez, 2012: 82) ve ülkelerin politikalarına da doğrudan etki etmiştir. Doğu Avrupa'dan Asya'nın doğu kesimine kadar geniş bir coğrafyadaki 15 cumhuriyet ve 12 ayrı devletten oluşan SSCB'nin dağılması sonucunda başta Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetleri olmak üzere on beş ayrı cumhuriyet kurulmuştur (Denizhan, 2010: 18).

SSCB'nin yıkılması ve çeşitli cumhuriyetlerin kurulmasının ardından ülkelerin dış politikalarında gerçekleştirdiği yeni açılımlar gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de eylem ve önceliklerinin değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Soğuk Savaş dönemine kadar batı yönlü ağırlık kazanan dış politik ilişkiler sonrasında farklı seçenekleri de içerecek çeşitli girişimlere sahne olmuştur. Bu çerçevede öncelikli olarak "Avrasya" modeli; Türkiye'nin dış politikasında Orta Asya'ya yönelik bir alternatif politikayı dizayn etmeye başlamıştır. Bunun önemli nedeni SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan cumhuriyetlerle birlikte Türkiye'nin sınır komşularında yaşanan değişiklikler olmuştur. 1991 yılı itibarıyla; Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinde yaşanan siyasi dönüşüm, Türkiye'yi bölgede diğer ülkelere göre askeri, siyasi ve ekonomik açıdan daha güçlü hale getirmiştir (Tellal, 2005: 54;

Denizhan, 2010: 18). Bu durum; Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik dış politikada hızlı bir aksiyon almasını sağlamıştır. Avrupa ve Asya'nın ortasında yer alan ve jeopolitik konumu itibariyle bu iki kıtayı birbirine bağlayan Türkiye'nin; sınır komşularının siyasi olarak değişmesi, aynı zamanda da soy bağımlı Avrupa ile bağlayan bir köprü niteliğinde olması "Avrasya Girişimleri" ni artırmıştır.

Coğrafi bakış açısıyla Avrupa ve Asya kıtalarının toplamını ifade eden Avrasya kavramı, SSCB'den sonra Türkiye'nin politik girişimleriyle siyasi ve ekonomik olarak uygulama alanına dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin "Avrasya Politikası" dar anlamda "Türk Dünyası"nı (Orta Asya ve bazı durumlarda Kafkas bölgesi) geniş anlamda ise Orta Asya'da SSCB sonrası kapitalist ekonomik sisteme entegre olmaya çalışan tüm coğrafyayı tanımlamaktadır. Avrasya politikası bağlamında Türkiye tarafından yapılan ilk hamle 1991 yılında bağımsızlığını kazanan on beş ülkeyi resmi olarak tanıyan ilk ülke olmasıdır. 1991 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "400 yıldır ilk kez Türklere bölge lideri olma şansı çıkmıştır" ifadesi ile birlikte 1992 yılında dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ifadesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Orta Asya'ya yönelik Avrasya politikasının başladığına işaret etmektedir (Demir, 2003: 165; Tella, 2005: 50; Aydın, 2005: 255-256; Durmuş ve Yılmaz, 2012: 491). Bununla birlikte ilk aksiyon ise 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'nın kurulması olmuştur.

Başlangıçta Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren TİKA'nın gerçekleştirmiş olduğu ilişkiler ve faaliyetler; Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik ilk politikasının dil birliği üzerinden olduğunu göstermektedir. TİKA'nın kurulmasının hemen ardından Orta Asya ülkelerinde Türkçe yayın yapan televizyon kanallarının oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır, "Ortak Kültür" ve "Dil Birliği" vurgusu yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle "TRT-Avrasya" ardından TRT-Türk yayınlarıyla Türkiye tanıtılmaya çalışılarak, devletin Orta Asya devletlerine bakışı, bölge ülkelerle paylaşılmaya başlanmıştır. İletişim araçlarının yanında o dönem "Avrasya Girişimleri" kapsamında ortak kültür ve dil birliği politikasının çeşitli toplantı ve devletlerarası zirvelerle pekiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 30 Ekim 1992 tarihinde Turgut Özal'ın girişimleriyle bağımsız Türk cumhuriyetlerinin liderleri, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesi" için ilk defa Ankara'da bir araya gelmişlerdir. Bunun yanında o dönem Alparslan Türkeş'in açıklamaları "Türk Devletler Yüksek Konseyi" kurulacağı yönünde olmuştur (Ekemenli, 2013: 67-68).

Bölge ile ilişkilerin yoğun bir şekilde başlayıp devam ettiği 1992-1994 yılları arasında çok sayıda anlaşma imzalanmış aynı zamanda ikili işbirliklerinin artırılmasına özen gösterilmiştir. Bunların başında Vize Muafiyet Anlaşmaları, öğrenci değişim programlarının başlatılması, Türk Dünyası liderler toplantılarının gerçekleştirilmesi, Milletlerarası Türk-Kazak Üniversitesi'nin kurulması, Karadeniz İşbirliği Teşkilatının kurulması, Bakü-Ceyhan-Tiflis doğalgaz boru hattı projesine Kazakistan'ın dahil olması teklifi, düzenli olarak yapılan resmi ziyaretler gibi konular gelmektedir.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemindeki girişimlerinin somut çıktısı günümüzde de faaliyetlerine devam eden Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi'nin (TÜRKSÖY) kurulması olmuştur. Zirve sonunda devletler, İstanbul ve Bakü'de tekrar bir araya gelerek kriterleri belirlemiş, Almatı'da TÜRKSÖY anlaşmasını imzalamıştır. Bu durum bölgede yeni bir entegrasyon endişesi yaratması ve özellikle Rusya Federasyonu'nun baskısı neticesinde 1994 yılında gerçekleştirilen ikinci zirvede dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in "Türkiye olarak Orta Asya Türk Devletleriyle oluşturduğumuz coğrafyayı tek başına bir nüfuz alanı veya rekabet bölgesi olarak görmüyoruz" açıklamasını yapmasına neden olsa da Türkiye bölgenin ekonomik, siyasi ve askeri koşullarından yararlanmak adına dış politikadaki hamlelerine devam etmiştir (Sönmezoğlu: 2006: 729; Emişen ve Öztürk: 2022: 152). Bunun en önemli nedeni Sovyet sonrası Orta Asya'da oluşan güç boşluğundan Türkiye'nin bölgede etkin ve söz sahibi bir konuma gelmek istemesi olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında (1995-1996) Avrasya politikalarının yanında Doğru Yol Partisi Genel Başkanı ve dönemin başbakanı Tansu Çiller'in ve dönemin Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in girişimleriyle "Türk Dünyası" algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun etkin göstergelerinden biri de sivil politikaların yanında askeri politikaların da uygulanmaya başlamasıdır.

Türkiye’den askeri anlamda ilk resmi ziyaret, dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güneş tarafından 1993’ün Mart ayında bölgeyi ziyaretle başlamış hemen ardından Haziran 1993’te Kazakistan savunma bakanı da iadeyi ziyaret gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ardından Türk ordusu ile bazı Orta Asya Türk Cumhuriyet orduları ortak tatbikat programları geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. SSCB’nin dağılmasının ardından Türkiye’deki askeri akademilerde öğrenim görme ve eğitim alma hakkı verilen Orta Asya ülkelerindeki askeri öğrenciler 1992 yılı itibariyle Türkiye’ye gelmeye başlamıştır. 1998 yılı sonunda Türkiye’deki askeri eğitim kurumlarından 2300 askeri öğrenci ve subay mezun olmuştur (İnan ve İslam, 1999: 77; Durmuş ve Yılmaz, 2012: 504).

Turgut Özal ve Süleyman Demirel döneminde gelişen siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler 2000 yılından sonra dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’le devam etmiştir. Sezer öncelikli ziyaretlerinden birini Ekim 2002’de Kırgızistan’a oradan da Özbekistan’a geçerek gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ana temasını terörle mücadele konusu oluştururken ülkeler arası “Terörle Mücadelede İşbirliği Anlaşması” da imzalanmıştır. Devlet başkanı sıfatıyla yapılan bu görüşmelere 2000’li yıllarda hükümetler arası ziyaretler de eklenmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Sadettin Tantana, Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in ziyaretleri aynı zamanda iş dünyasına yönelik temaları da içermektedir (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 507). Bu kapsamda ileride gerçekleştirilecek olan ekonomik işbirliklerinin temeli de atılmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi Orta Asya’ya yönelik hibrid politika modeli

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra hükümetin dış politikası hem Avrupa hem de Orta Asya’yla sıcak ilişki geliştirme stratejilerinden oluşmaya başlamıştır. Özellikle “Komşularla Sıfır Sorun” politikası kapsamında sınır ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğunlaşmaya başlamış, bunun yanında Kafkasya-Orta Asya ilişkileri de önceki dönemlere göre daha da derinleşmiştir. Türkiye’nin 1992’den itibaren uygulamaya çalıştığı “Avrasya” ve “Türk Dünyası” politikaları Batıya dönük politikalarının yanında Doğu politikalarını da geliştirmesi, her iki bölgede de aktif bir konum kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu durum özellikle Rusya’nın Türkiye’yi ABD’nin bölgeye nüfuz etmesini sağlayan bir temsilci olarak görmesine neden olmuştur. Bu olumsuz durumu bertaraf etmek amacıyla TİKA, 1998’den sonra yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Başta Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösteren kurum, 1998’de Başbakanlığa bağlanmış 2001 yılında ise devlet bakanlığına bağlı tüzel kişilik olarak dönüştürülmüştür (Aydın, 2004: 410-413; Denizhan, 2010: 22). Dolayısıyla bu dönüşümle birlikte, Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak devlet politikalarını uygulayan bir birimden Türkiye’nin yumuşak güç stratejilerini uygulayan ve dış politikalarında aracı faktör olarak kullanılabilir hareket kabiliyetine sahip bir yapı hedeflenmiştir. Bu hamle 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin göreve geldiği andan itibaren uluslararası politikalarına esneklik sağlayabilecek imkanı oluşturmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi, iktidara geldikten sonra Orta Asya politikalarını “Avrasya” ve “Türk Dünyası” politikalarını harmanlayarak hibrid strateji uygulamaya başlamıştır. Özellikle bölgesel ve küresel olarak 2002 yılından itibaren söz sahibi olma ve bölgenin “hamisi” veya “ağabeyi” rolünü üstlenmeye çalışmıştır (Yağdıran, 2011: 90). Adalet ve Kalkınma Partisi bu hibrid sistemi; güçlü bir köprü olarak “tarih birliği”, ortak payda olarak “dil birliği”, ahlak ve etik değerler açısından “din birliği”, coğrafi olarak Türk “Avrasya”, üzerinden kurgulamıştır. Ayrıca Alparslan Türkeş’in büyük gayret göstererek hedeflediği ve temelini atmış olduğu “Türk Yurdu” ifadeleriyle Türklüğün doğduğu topraklar ile Batıya açılan kapı olarak Orta Asya’nın ürünlerinin Batıda pazarlanması ve o bölgeye gönderilmesi açısından “ekonomik işbirliği” üzerinden de çeşitli politik girişimler gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde Orta Asya’ya yönelik ilk resmi ziyaret, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 23-24 Haziran 2003 tarihlerinde gerçekleştirilen Tacikistan gezisidir. Türkiye, daha önceki yıllarda gerçekleştirilen işbirliklerini, bölgede etkin ve ekonomik bir güç olmak istemesi nedeniyle ekonomik anlamda da faaliyete dönüştürmeye başlamıştır. Tacikistan’da Türk-Tacik İş Konseyi oluşturularak ilk toplantısı gerçekleştirilmiş ayrıca bu toplantılar diğer ülkelere de yaygınlaştırılmıştır. Bunun yanında Türk Cumhuriyetlerinde meydana gelen siyasi krizlerde veya toplumsal olaylarda ilk reaksiyonu veren ülke olmaya başlamıştır (Sürücü, 2006: 362). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin hükümette olduğu bu dönemde Orta Asya’ya yönelik politikalarında temel strateji niteliğinde sayılabilecek “Ortak Kültür, Tarih ve Dil” vurgusunun yanında; hibrid modelinin yansımaları olarak

nitelendirilebilecek ve bölgede etkin bir güç olabilecek ekonomik konularda da dış politika geliştirmeye başlamıştır. Vize muafiyet anlaşmaları, karma ekonomik komisyon protokolleri, insani yardımlar, ortak vizyon anlaşmaları, ile TİKA projeleri; ekonomik alanda Orta Asya'ya yönelik dış politikanın temellerini oluştururken, uluslararası alanda “Türk Dünyası” algısını da ortaya çıkarmayı başarmıştır.

Bu anlamda önemli gelişmelerden biri Kasım 2008’de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan meclis başkanlarının katıldığı ve İstanbul’da düzenlenen “Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Parlamento Başkanları 1. Kongresi”dir. Konferans sonrasında “Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRK-PA) İstanbul Anlaşması” imzalanmış, ilk genel kurulu Eylül 2009 Bakü’de gerçekleştirilmiştir. Bu adım ilişkileri “Ortak kültür” bağlamında güçlendirirken, ikili ilişkilerin bu adımla atılması enerji ve ekonomi alanında politikaların uygulanmasını da beraberinde getirmiştir. Başbakan Erdoğan ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler’le birlikte Türkmənistan’da enerji ve yer altı kaynakları konusunu temel alan bir dizi toplantılar gerçekleştirilmiş ayrıca Azerbaycan’da bu görüşmelerin tarafı olarak davet edilmiştir. Bu süreçle birlikte hemen hemen Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin tamamıyla ekonomik işbirliği de sağlanmıştır. Siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal alanlarla ilgili yapılan bu hamleler uluslararası alandaki Türk Dünyası algısına da destek oluşturmuştur (Çaman, 2013: 215-219).

Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan’ın bölge ziyaretini gerçekleştirirken ikinci durağı olan Kırgızistan’da Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev, Başbakan İgor Çudinov ve mevkidaşı Ednan Karabayev ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler sonrasında Cumhurbaşkanı Bakiyev gerçekleştirdiği basın toplantısında; Türkiye’ye uluslararası alanda “kardeş ülke” olarak her konuda destek verdiklerini, hatta Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyine seçilmesi amacıyla lehte oy kullandıklarını, uluslararası alanda Türk-Kırgız işbirliğinin bozulmadan devam edeceğini, Kıbrıs Türklerini tanıdıklarını, bu anlamda uluslararası baskıya Türkiye’yle birlikte karşı geleceklerini, ve KKTC’nin Kırgızistan’da temsilcilik açtığını da ifade etmiştir (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 514). Bu ifadeler ve o döneme kadar uygulanan politikalar; hem hibrid modelin işlevsel olduğunu göstermiş hem de uluslararası alanda Türkiye’nin Orta Asya’da kabul gören bir oyuncu olduğuna işaret etmiştir.

2009 yılından sonra gelişmeler Türkiye ile Orta Asya Türk Devletleri arasında yapılan birçok ekonomi, uluslararası dolaşım, ortak kültür faaliyetleri ekseninde devam etmiştir. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” (TÜRK KONSEYİ), “Türk Devletleri Teşkilatı” ismiyle yeni bir dönüşüm kazanmıştır. 2010-2022 döneminde hem Türk Devletleri Teşkilatı altındaki ülkeler hem de Türkiye açısından kurumsallaşma dönemi olmuştur. 21-22 Ekim 2011 tarihinde Türk Konseyi kurumsal kimliği altında ilk zirve “Ekonomik ve Ticari İşbirliği” başlığıyla gerçekleşmiştir. 22-23 Ağustos 2012 yılında gerçekleştirilen zirve “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasında olmuş ve Türkiye’nin girişimleriyle Türk Devletleri Teşkilatı logosunun onaylanması sağlanmıştır (Caşın, 2012: 62-65). 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilen zirve her yıl geleneksel olarak devam etmiş, ortaya konan hibrid politikalar neticesinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler günümüze kadar olumlu bir istikametle gelişmiştir.

Dış politikada gerçekleştirilen bu uygulamalar sadece ülkeler arası değil aynı zamanda ülkelerin idari teşkilatlarında bulunan yerel birimlerin de etkilenmesine neden olmaktadır. Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik politika uygulamaları yerel yönetimlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi de dönüştürmektedir. Uluslararası alanda gerçekleştirilen bu politikaların yerel yönetimler aracılığıyla da tatbik edilmesi sürecini açıklayan “paradiplomasi” kavramı, dış politikadan etkilenen yerel birimlerin uygulamalarını da gündeme getirmektedir

Dış politika ve paradiplomasi ilişkisi

Ulusal düzeyde kamu politikalarının uygulanmasının değişken doğası ve farklı çıkar gruplarının ve baskı unsurlarının diplomatik faaliyetlere müdahalesi, ülkelerin uluslararası hedeflerini doğrudan etkilemektedir. Dış politika diplomasisi, yerel etkinin görmezden gelindiği ve sadece ulusal önceliklerin uluslararası ilişkilerde öne çıktığı bir durumda, merkezi yönetim aktörlerinin konumundan ayrılmıştır. Dolayısıyla, modern diplomasi paradoksal bir eğilim sergilemektedir. (Hocking, 1993: 21). Çünkü geleneksel diplomatik ilişkilerde ulusal çıkarların belirlenmesinde merkezi yönetimlerin odak noktası

olması beklenmektedir. Ancak, modern diplomasiyle birlikte yerel dinamiklerin ve bazı çıkar gruplarının diplomatik süreçlere bir taraf olarak dahil olması, konunun modern diplomasi bağlamında ele alınmasını kolaylaştırmaktadır.

Merkezi yönetimler, uluslararası bağlantılarını güçlendirirken ekonomik karşılıklı bağımlılık ve siyasi sistemler aracılığıyla çeşitli lobicilik faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu süreçte, yerel düzeyde gerçekleştirilen çalışmaların önemi de artmıştır. Ulus-altı birimlerin kültürel, ekonomik ve bilimsel alanlarda yürüttüğü çalışmalar, merkezi yönetimler tarafından uluslararası alanda kullanılabilecek argümanlar haline gelmiştir. Merkezi yönetimler, yerel yönetimlerin ürettiği unsurları uluslararası ilişkilerde etkin bir şekilde kullanmakta ve bu unsurları hükümetlerin ulusal politikalarının bir parçası haline getirmektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte siyaset, ulusal sınırların ötesinde rutin bir faaliyet haline gelmiştir. Siyasi aktivitelerin büyük bir kısmı artık uluslararası arenada yürütülmekte olup, bu durumun temel nedeni yerel yönetimlerin önemli ve tamamlayıcı bir rol üstlenmesidir (Luard, 1992: 1719). Uluslararasılaşma ve dış politika bağlamında, devletlerin en büyük gereksinimi "uluslararası hareket etme alanı"dır. Devletler, uluslararası alanda ittifaklar kurmakta, çeşitli anlaşmalar imzalamakta, işbirlikleri geliştirmekte ve bu süreçlerde etkili bir aktör olma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ülkeler, askeri, ekonomik, sosyo-kültürel, turistik ve jeopolitik gibi çeşitli nedenlerle birbirleriyle ilişkilerini derinleştirmektedir. Bu ilişkilerin derinliği, uluslararası diplomatik faaliyetlerde devletlerin hareket alanını genişletmekte ve elde ettikleri kazanımları artırmaktadır. Ülkelerin ulusal politikaları, uluslararası bağlamda şekillenmektedir. Ayrıca, ülkeler uluslararası alanda yerel yönetim çalışmalarının önemini kavramakta ve bu çerçevede faaliyet alanlarını genişletmeye çalışmaktadır (Gönültaş, 2023: 51).

Modern diplomasi, daimi temsilciliklerin yabancı bir ülkenin başkentinde kurulmasıyla belirlenen bir süreç olarak tanımlanmakta ve bu sürecin kökenleri genellikle Vestfalya Barışı'na dayandırılmaktadır (Bookchin, 1996: 102; Vaughan, 2011: 16; Güneş ve Eren, 2021: 36; Zreik, 2022: 4). Ancak, diplomasi kavramının kökenleri 1648 yılından önceye dayanmaktadır. Örneğin, antik Yunanistan döneminde, Atina ve Makedonya gibi şehir devletleri düzenli olarak ad hoc³ karakterde elçilikler gönderip almışlardır. Rönesans döneminde ise Venedik ve Milano gibi güçlü İtalyan şehir devletleri, kalıcı diplomatik ilişkiler kurmuş ve düzenli diplomasi sistemini oluşturmuşlardır (Nicolson, 2021: 8-11). Vestfalya Anlaşması'nın ardından, şehir devletleri dış politika üzerindeki etkilerini kaybederek Avrupa'da geniş çaplı devletlerin diplomatik ilişkileri öne çıkmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra ise diplomasi standartlaştırılmış ve devletlerin birlikte gelişmesi ile uluslararası ilişkilerin ve özellikle diplomasinin teorisi ve pratiğinde devlet merkezli yaklaşım daha da güçlenmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başında dışişleri, hâlâ öncelikli olarak ulusal hükümetlerin ve onların dışişleri bakanlıklarının (MFA) görevi olduğu iddia etse de; artık devlet diplomatik sahnedeki tek aktör değildir (Davenport, Langhorne, Muldoon Jr, 2005 akt. Pluijm ve Melissen, 2007: 5).

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisinde ülkeler arası iletişim, tamamen ulusal yönetimlerin yetki alanında olmuştur. Bu durum Keohane ve Nye tarafından ileri sürülen karşılıklı bağımlılıklar ile çeşitli dönüşümlere uğramış ve hakim konumda olan devletlerin uluslararası ilişkilerdeki otoritelerinin yerel birimleri de dikkate alacak şekilde şekillendirmesiyle sonuçlanmıştır (Gürkaynak ve Yalçın: 2009: 73). Merkezi yönetimlerin eliyle gerçekleşen diplomasi trafiğine ulus-altı ve devlet dışı birçok aktör eklenmiştir. Bu aktörlerin başında gelen yerel yönetimlerin faaliyetlerinin küreselleşme, demokratikleşme ve yerelleşme nedenleriyle ulusal sınırların dışına taşması "yerel yönetimlerin

³ "Ad hoc", Latince kökenli bir ifadedir ve "bu iş için" veya "özel olarak bu durum için" anlamına gelir. Diplomasi bağlamında kullanıldığında, ad hoc elçilikler belirli bir olay veya durum için geçici olarak oluşturulan özel elçiliklerdir. Bu elçilikler genellikle belirli bir amaca veya krize yanıt olarak kurulur ve olay sona erdikten sonra kapatılır. Bu nedenle, ad hoc elçilikler sürekli olarak faaliyet gösteren kalıcı elçiliklerden farklılık gösterirler.

uluslararasılaşması” olarak nitelendirilen ve sonraki süreçte yerel birimler eliyle politik girişimlere evrilen “paradiplomasi”yle sonuçlanmaktadır.

Paradiplomasi, kısa bir tanımla yerel birimlerin dış ilişkiler yürütme yeteneğine sahip olmaları ve bu yeteneği kullanarak uluslararası alanda aktif bir rol oynamaları anlamına gelmektedir. Dış politika ise bir ülkenin diğer devletlerle ilişkilerini yönlendiren politika ve stratejiler bütünüdür. Paradiplomasi ve dış politika arasındaki ilişki, geleneksel dış politika anlayışını değiştiren ve yerel yönetimlerin uluslararası arenada etkin bir şekilde yer almalarına olanak tanıyan bir ortam meydana getirmiştir. Ulus-devletin uygulamış olduğu diplomatik faaliyetlere paralel strateji geliştirme yeteneğine sahip olan yerel birimler bu kapsamda kendi bölgelerinde ekonomi, kültür, turizm, eğitim veya çevre gibi alanlarda hedefler belirleyebilmekte ve bu hedefleri gerçekleştirmek için uluslararası ilişkileri kullanabilmektedir. Bu bağlamda devletlerin ulus-ötesi politikalarına destek sağlarken, yerel birimlerin gelişmesi amacına da hizmet etmektedirler. Paradiplomatik bakış açısıyla Türkiye’nin özellikle SSCB’nin dağılmasından sonra geliştirmiş olduğu Orta Asya’ya yönelik dış politikasının yerel yönetimlere de çeşitli yansımaları olmuştur.

Orta Asyaya yönelik dış politika uygulamalarının paradiplomatik etkilerinin analizi

Paradiplomasi, devlet geleneklerinin ve merkezi yönetimlerin yerel yönetimlerin uluslararası arenadaki etkinliklerine yönelik farklı uygulamalarından kaynaklanan çeşitli bakış açılarına sahiptir. Lecours (2008: 2), paradiplomatik faaliyet gösteren yerel yönetimlerin ilişkilerini sistemli bir çerçevede ele almıştır. Ona göre, paradiplomasi üç katmana ayrılabilir. İlk olarak, ekonomik katman, yabancı sermayenin cazibesine odaklanan ve dolayısıyla siyasi veya kültürel konulara ilgi duymayan yerel yönetimlerin faaliyetlerini kapsamaktadır. İkinci olarak, kültürel ve teknolojik etkileşim katmanı, kültürel, teknik, eğitimsel veya diğer niteliklerde işbirliği yaparak paradiplomatik ilişkiler kuran yerel yönetimleri içermektedir. Bu katman, çok boyutlu bir etkileşim örneğidir. Son olarak, politika katmanı, bir yerel yönetimin uluslararası ilişkilerdeki hedeflerini belirleyen ve siyasi bağımsızlığı içeren unsurları temsil etmektedir (Lecours, 2008: 2-5).

Çizelge 1: Paradiplomasi uygulama aşamaları*

Aldecoa; Keating (1999)	Paquin (2004)	Lecours (2008)
1. Ekonomik Amaç	1. Klasik Paradiplomasi	1. Ekonomik Katman
2. Politik Amaç	2. Protodiplomasi	2. İşbirliği Katmanı
3. Kültürel Amaç	3. Kimlik Paradiplomasisi	3. Politik Katman

Kaynak: (Marie, 2018; Akt. Gönültaş, 2023: 117-18) *Lecours (2008), Paquin (2004), Aldecoa (1999) çalışmalarından hazırlanan Salone Marie (2018) tarafından tasnif edilen çalışmadan elde edilmiştir.

Yerel birimlerin paradiplomatik faaliyet gerçekleştirirken hangi katmanda yer olduğunun tespitini yapmak onların faaliyetleri ve ülkenin siyasi yapısıyla mümkün olmaktadır. Federal yapılanmalarda yerel birimlerin politikalarını uluslararası alanda merkezi yönetimin görüş ve stratejilerinin haricinde uygulama alanı bulabilmesi; paradiplomasinin tüm katmanlarında faaliyet gerçekleştirdiğini göstermektedir. Üniter yapılanmalarda ise ekonomik ve işbirliği katmanı; idarenin bölünmezliği ilkesi gereği işlev görmektedir. Bu açıdan Türkiye’nin üniter siyasi yapılanmaya sahip olduğu düşünüldüğünde paradiplomasi, ekonomik katman ve işbirliği katmanında hareket alanı bulmaktadır. Türkiye’deki yerel birimler; ekonomik işbirliği, kardeş şehircilik, yerel birimler arası protokoller, fuarlar, kültürel turlar, turizm gibi faktörlerin yer aldığı ilk iki katmanda paradiplomatik ilişki geliştirmektedir.

Yöntem

Bu araştırma merkezi yönetimin gerçekleştirmiş olduğu diplomatik ilişkilerin genelde yerel yönetimleri özelde ise belediyeleri ne ölçüde etkilediğini ve uluslararası ilişkiye ne düzeyde eklemlediğini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, Orta Asya’ya yönelik Türk dış politikasından etkilenen

belediyelerin bu coğrafyadaki belediyelerle özellikle 1991 yılı sonrası nasıl ve ne ölçüde ilişki geliştirdikleri üzerinde durulmuştur. Araştırma, belge tarama olarak bilinen doküman analizi yöntemi uygulanarak tamamlanmıştır. Bu analiz yönteminde “ikincil veri olarak elde edilen ve araştırmaya temel olarak kullanılan bilgiler genellikle istatistiki bilgiler veya raporlardan oluşmaktadır” (Kabir, 2016; Taherdoost, 2021). Analizin bir parçası olarak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü veritabanında yer alan belediyelerin ikili işbirlikleri (kardeş şehir, belediye birlik üyelikleri ve anlaşma sayıları) verileri kullanılmıştır. Paradiplomasi trendini analiz etmek için ise elde edilen veriler grafiksel olarak aktarılmış ve yorumlanmıştır.

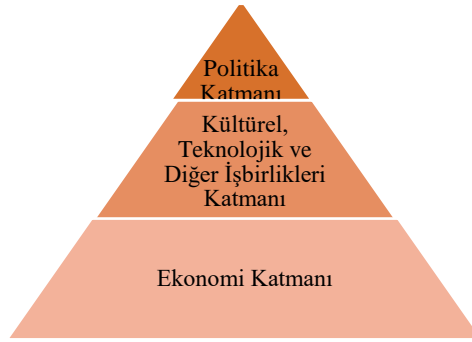
Bulgular ve tartışma

Araştırma verilerinin analizinde devletlerin yönetim sistemlerine göre dış politikadaki aktifliğinin ne olduğu konusuna cevap arayan ve paradiplomatik etkinliği tarif eden Gönültaş (2023: 118-119) tarafından geliştirilen “Paradiplomasi Piramiti”nden de yararlanılmıştır.

Paradiplomasi piramiti

Bir yerel birimin paradiplomatik faaliyet gerçekleştirirken hangi katmanda yer aldığının tespitini yapmak onların faaliyetleriyle mümkün olmaktadır. Lecours’ın (2008) kullanmış olduğu katman sistemine ek olarak geliştirilen paradiplomasi piramidi; ülkenin paradiplomatik girişimlerinin yoğunluğunu sergilemektedir. Yani dış politika ilişkileri ne kadar yoğunlaşırsa yerel dış politik ilişkilerdeki yoğunluk da o kadar artış göstermektedir.

Şekil 1: Paradiplomasi piramiti

Kaynak: (Gönültaş, 2023: 118-119)

Paradiplomasi piramidinin temelinde yer alan ekonomik katman, yerel yönetim birimlerinin, merkezi yönetimden bağımsız olarak kendi bölgelerinde yatırım teşvikleri sağlayarak ve ekonomik faaliyetlerini artırarak çeşitli ekonomik işbirlikleri geliştirmeye odaklandığı bir aşamadır. Bu katmanda, yerel birimler genellikle politik ve kültürel alanlara girmeden önce ekonomik çıkarlarını önceliklendirir. Diğer yandan, kültürel ve teknolojik işbirlikleriyle çeşitli etkinlikler, fuarlar ve kentsel sorunlara yönelik paradiplomatik ilişkiler, piramidin ikinci katmanını oluşturur. Bu katmanda yerel birimler, ekonomik başarı elde ettikçe uluslararası platformlarda tanınma ve işbirliği fırsatları bulabilirler. İkili etkileşimin bir sonucu olarak, her aktivitenin ekonomik katkısı ortaya çıkar. Örneğin, yerel birimlerin ağ oluşturma çabaları, dolaylı gelir etkileriyle sonuçlanabilir ve kendi içinde gerçekleştirilebilecek etkinliklere dönüşebilir. İlk iki katman genellikle merkezi yönetimin belirlediği yasal çerçeve dahilinde hareket ederken, son katman politika aşamasını temsil eder. Bu katmanda, bir yerel birim, merkezi yönetim tarafından çizilen yasal çerçeve dahilinde veya onun izin verdiği ölçüde paralel diplomasiye girişebilir veya merkezi yönetimin öngördüğü kimlikten farklı bir kimlik benimseyebilir. Lecours'un katman çalışması, yerel birimlerin faaliyetlerini çeşitli kategorilere ayırırken, geliştirilen “paradiplomasi piramiti” bu kategorilerin kesin çizgilerle ayıramayacağını göstermektedir (Gönültaş, 2023: 118-120).

Analiz

Türkiye SSCB'nin dağılmasının ardından 1991 yılı itibariyle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik dış politikasını hareketlendirerek, Avrasya stratejisini gündeme getirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini⁴ oluşturan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan Özbekistan, Kırgızistan ile bu tarihten itibaren 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geldiği döneme kadar olan süreçte özellikle coğrafya, ortak kültür ve çeşitli askeri temada faaliyetler gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmalar 2002 yılından sonra Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin yapacağı çalışmalara temel oluşturmuştur. Bu kapsamda Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü'nün verileri incelendiğinde paradiplomasinin ilk iki katmanında faaliyetlerin de bu tarihlerde başladığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin, Orta Asya'ya yönelik dış politikasının paradiplomatik etkilerine; üniter devlet olması nedeniyle ekonomik ve kültürel işbirliği katmanında perspektif geliştirilmesi ve bu kapsamda da kardeş şehircilik ile çeşitli işbirliği göstergelerinden analiz edilmesi gereklidir. Bu bağlamda dış politikaya paralel bir yerel yönetim stratejisinin olup olmadığının tespiti de mümkün olmaktadır.

Tablo 1: 1992 - 2003 yılları arası Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle gerçekleştirmiş olduğu kardeş şehir anlaşmaları

İLİ	BELEDİYESİNİN		KARDEŞ KENTİN		TARİH
	ADI	ADI	ÜLKESİ		
Muğla	Marmaris	Celeken	Türkmenistan		4.12.1993
İstanbul	Samandıra	Mereze	Azerbaycan		8.12.1993
Adana	Kurtkulağı	Kıpçak	Türkmenistan		23.02.1994
Hatay	Antakya	Nebitdağ	Türkmenistan		24.02.1994
İzmir	Büyükşehir	Charcov	Türkmenistan		21.03.1994
Adana	Büyükşehir	Daşavuz	Türkmenistan		4.04.1994
Hatay	Payas	Firuza	Türkmenistan		30.04.1994
Bilecik	Söğüt	Göktepe	Türkmenistan		3.05.1994
Ankara	Büyükşehir	Aşkabat	Türkmenistan		12.05.1994
Hatay	İskenderun	Türkmenbaşı (Krosnovodsk)	Türkmenistan		22.07.1994
İstanbul	Büyükşehir	Mery	Türkmenistan		28.10.1994
Eskişehir	Büyükşehir	Celalabad	Kırgızistan		14.02.1995
İzmir	Büyükşehir	Gence	Azerbaycan		11.04.1995
İstanbul	Büyükşehir	Merv	Türkmenistan		5.05.1995
İstanbul	Büyükşehir	Almatı	Kazakistan		8.01.1996
İzmir	Büyükşehir	Akmola	Kazakistan		8.01.1996
İzmir	Büyükşehir	Celalabad	Kırgızistan		8.01.1996
İzmir	Büyükşehir	Semerkant	Özbekistan		8.01.1996
İzmir	Konak	Bakü	Azerbaycan		8.01.1996
Denizli	Merkez	Pavlador	Kazakistan		29.05.1996
İstanbul	Büyükşehir	Semerkant	Özbekistan		22.08.1996
Mersin	Toroslar	Satbayev	Kazakistan		18.10.1996
İstanbul	Büyükşehir	Oş	Kırgızistan		8.05.1997
Bursa	Nilüfer	Angren	Özbekistan		2.10.1997
Burdur	Merkez	Şeki	Azerbaycan		4.11.1999
Ankara	Keçiören	Tovuz	Azerbaycan		4.02.2001
Giresun	Merkez	Şekü	Azerbaycan		30.03.2001
Kars	Merkez	Gence	Azerbaycan		30.03.2001
Giresun	Merkez	Şeki	Azerbaycan		17.07.2001
Antalya	Büyükşehir	Semerkant	Özbekistan		27.01.2002
İstanbul	Üsküdar	Aksu	Azerbaycan		4.02.2002
Ankara	Büyükşehir	Aşkabat	Türkmenistan		11.02.2002
İstanbul	Eminönü	Sumgayıt	Azerbaycan		2.04.2002
İğdir	Merkez	Nahçıvan	Azerbaycan		6.04.2002
Eskişehir	Büyükşehir	Oral	Kazakistan		5.08.2002
Ankara	Büyükşehir	Duşanbe	Tacikistan		23.08.2002
Trabzon	Merkez	Sumgayıt	Azerbaycan		2.10.2002
Trabzon	Merkez	Sumgayıt	Azerbaycan		2.10.2002

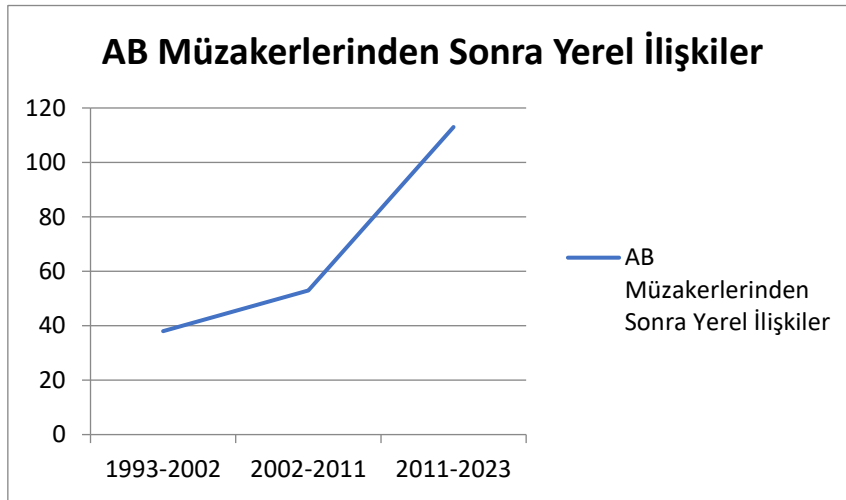
Kaynak: (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü 2023 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

⁴ Tacikistan, Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinden biri olmamasına rağmen Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği politikalar ile çeşitli uluslararası anlaşmaların tarafı ve coğrafya ile bağı olması nedeniyle istatistiklere dahil edilmiştir. Bunun yanında 1991-2023 arası dönemde Tacikistan şehirleriyle gerçekleştirilen toplamda iki kardeş şehir anlaşması olup analizlerde anlamlı bir değişikliğe neden olmamaktadır.

Paradiplomasinin ikinci katmanı olan kültürel işbirliği kapsamında Türkiye’deki yerel yönetimlerin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik kardeş şehircilik ilişkileri; veriler ışığında 1991 yılında SSCB’nin yıkılmasıyla başlamıştır. 4 Aralık 1993 tarihinde Muğla ili Marmaris ilçe belediyesinin Türkmenistan’ın Çeleken vilayetiyle yapmış olduğu anlaşmayla birlikte Orta Asya’ya yönelik paradiplomatik ilişkiler başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geldiği Kasım 2002’ye kadar olan süreçte toplamda 38 belediye, Türk Cumhuriyetlerinde bulunan yerel birimlerle kardeş şehir anlaşması imzalamış ve faaliyetlerine başlamıştır. Dolayısıyla, Türkiye’nin paradiplomatik uygulamaları, 1991 yılında başlatmış olduğu Orta Asya Türk Devletleri’ne yönelik dış politika uygulamalarıyla paralellik arz etmektedir. 1991-2003 yılları arası dönemi kapsayan ve genellikle coğrafi alan stratejisi ile Ortak kültür vurgusu yapılan “Avrasya” modeli dış politik uygulamalar; yerelde kendisini kardeş şehir anlaşmalarıyla göstermiştir.

2003 yılından itibaren iktidarın değişmesiyle birlikte paradiplomatik ilişkiler açısından farklı bir dönem başlamıştır. Bunun en önemli yansıması ise yerel dış ilişkilerin merkezi yönetim politikalarıyla paralellik arz etmesi olmuştur. 2002-2009 yılları arasında Türk belediyeleri “komşularla sıfır sorun politikası” dahilinde özellikle Avrupa Birliği uyum süreçlerinin de etkisiyle kardeş şehir ilişkilerini geliştirerek birçok kardeş şehir anlaşmasına taraf olmuştur. 2011 yılına kadar Avrupa merkezli olan yerel dış ilişkiler eksenini 2011 yılından itibaren Orta Asya ve diğer bölgelerde bulunan ülkelere doğru eğilim kazanmıştır (Bay ve Çalışkan, 2020: 83).

Grafik 1: AB müzakerelerinde yaşanan gerilemeyle birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik geliştirilen paradiplomatik ilişkiler

1993-2002 yılları arası kapsayan dönemde toplamda 38 kardeş şehir anlaşması 2002-2011 döneminde 53’e çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Avrupa eksenli sıcak ilişki geliştiren Türkiye, doğu ülkelerine yönelik de dış politika üretmiştir. Ancak 2011 yılında AB ile bozulan müzakere süreçleri Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik dış politikadaki rolünü daha etkin bir duruma getirmiştir. 2011-2023 arası dönemde önceki döneme göre %100’den fazla bir artışla toplamda 113 kardeş şehir anlaşması imzalanmıştır.

Tablo 2: 2003-2023 yılları arası Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle gerçekleştirmiş olduğu kardeş şehir anlaşmaları

Belediyeinin		Kardeş Kentin		Tarih
İli	Adı	Adı	Ülkesi	
Bilecik	Merkez	Guba	Azerbaycan	2.01.2003
Antalya	Kepez	Gence	Azerbaycan	18.04.2003
Uşak	Uşak	Astana	Kazakistan	28.04.2003
İstanbul	Pendik	Bakü-Yasamal Rayon	Azerbaycan	9.07.2003
Antalya	Büyükşehir	Taldıkorgan	Kazakistan	10.09.2003
Manisa	Turgutalp	Celalabad	Kırgızistan	8.10.2003
İstanbul	Tuzla	Bakü - Merdekan	Azerbaycan	15.10.2003
Ankara	Keçiören	Binegedi	Azerbaycan	3.12.2003
Gümüşhane	Merkez	İmişli	Azerbaycan	30.01.2004
Kırklareli	Merkez	Göyçay	Azerbaycan	19.02.2004
Konya	Çumra	Çimkent-Türkmenistan	Kazakistan	23.02.2004
Konya	Büyükşehir	Neftçala	Azerbaycan	15.03.2004
İstanbul	Zeytinburnu	Gala	Azerbaycan	9.08.2004
Ankara	Keçiören	Buhara	Özbekistan	6.12.2004
Ankara	Keçiören	Semerkant	Özbekistan	6.12.2004
Bursa	İznik	Talas	Kırgızistan	16.02.2005
Ankara	Büyükşehir	Taşkent	Özbekistan	4.03.2005
Antalya	Büyükşehir	Almatı	Kazakistan	4.03.2005
Eskişehir	Büyükşehir	Oral	Kazakistan	4.03.2005
İstanbul	Kartal	Buzovna	Azerbaycan	9.03.2005
Kırşehir	Merkez	Ali Bayramlı	Azerbaycan	29.03.2005
Bursa	Nilüfer	Bakü-Nizami	Azerbaycan	11.04.2005
Adana	Sarımazı	Qebele	Azerbaycan	20.04.2005
Adana	Ceyhan	Sumgayıt	Azerbaycan	21.04.2005
Hatay	İskenderun	Lenkeran	Azerbaycan	27.04.2005
Hatay	Dört Yol	Salyan	Azerbaycan	20.05.2005
İstanbul	Zeytinburnu	Semipalantinsk	Kazakistan	31.05.2005
Mersin	Toroslar	Yevlah	Azerbaycan	8.07.2005
İstanbul	Bayrampaşa	Nizami	Azerbaycan	13.02.2006
Ankara	Gölbaşı	Mingaçevir	Azerbaycan	15.08.2006
Niğde	Niğde	Çimkent	Kazakistan	31.08.2006
Elazığ	Merkez	Akmola	Kazakistan	18.10.2006
Iğdır	Merkez	Şamağ	Azerbaycan	8.12.2006
İstanbul	Pendik	Isık Göl Olbastı Çolpan Ata	Kırgızistan	29.12.2006
İzmir	Tire	Bakü - Resulzade	Azerbaycan	9.07.2007
İstanbul	Sarıyer	Haçmaz	Azerbaycan	14.08.2007
Bursa	Osmangazi	Kapçıkay	Kazakistan	2.02.2008
Bursa	Yıldırım	Bakü - Abşeron	Azerbaycan	27.03.2008
Eskişehir	Odunpazarı	Sumgayıt	Azerbaycan	27.03.2008
Ankara	Yenimahalle	Bakü - Abşeron	Azerbaycan	12.09.2008
İstanbul	Bağcılar	Almatı	Kazakistan	18.09.2008
İstanbul	Bağcılar	Çimkent	Kazakistan	19.01.2010
Mersin	Tarsus	Hatai	Azerbaycan	4.02.2010
Bursa	Büyükşehir	Doğu Kazakistan Eyaleti	Kazakistan	30.03.2010
Bursa	Osmangazi	Şeki	Azerbaycan	10.01.2011
Mersin	Atakent	Corat	Azerbaycan	25.01.2011
Konya	Büyükşehir	Çimkent	Kazakistan	23.02.2011
İstanbul	Adalar	Çolpan-Ata	Kırgızistan	2.03.2011
Ankara	Keçiören	Sumgayıt	Azerbaycan	4.05.2011
Ankara	Sincan	Muhah	Azerbaycan	8.06.2011
Ankara	Etimesgut	Şirvan	Azerbaycan	20.07.2011
Adana	Ceyhan	Suzak	Kırgızistan	7.11.2011
Yozgat	Merkez	Oş	Kırgızistan	29.11.2011

Samsun	Büyükşehir	Sumgayıt	Azerbaycan	20.12.2011
İstanbul	Bayrampaşa	Nizami	Azerbaycan	13.01.2012
Mersin	Toroslar	Özgen	Kırgızistan	30.01.2012
Bilecik	Merkez	Şamahı	Azerbaycan	24.02.2012
Konya	Meram	Şeki	Azerbaycan	10.05.2012
Kayseri	Büyükşehir	Pavlador	Kazakistan	26.09.2012
Bursa	Yıldırım	Özgön	Kırgızistan	14.12.2012
Konya	Büyükşehir	Kulob	Tacikistan	14.02.2013
Kars	Merkez	Mingeçevir	Azerbaycan	6.05.2013
Kırşehir	Merkez	Türkistan	Kazakistan	15.08.2013
Samsun	İlkadım	Lenin	Kırgızistan	9.12.2013
Malatya	Merkez	Batken	Kırgızistan	2.04.2014
Samsun	Büyükşehir	Aktau	Kazakistan	2.04.2014
Bolu	Merkez	Özgen	Kırgızistan	5.11.2014
Bolu	Merkez	Qazaq	Azerbaycan	28.11.2014
Gaziantep	Büyükşehir	Gence	Azerbaycan	28.11.2014
Ankara	Yenimahalle	Abşeron	Azerbaycan	31.03.2015
Bolu	Merkez	Kızılorda	Kazakistan	31.03.2015
Kocaeli	İzmit	Nasimi	Azerbaycan	13.08.2015
Erzurum	Merkez	Gence	Azerbaycan	14.08.2015
Manisa	Büyükşehir	Uralsk(Oral)	Kazakistan	4.09.2015
Ankara	Büyükşehir	Bişkek	Kırgızistan	27.10.2015
İstanbul	Pendik	Nerimanov	Azerbaycan	5.11.2015
İstanbul	Küçükçekmece	Astana	Kazakistan	24.11.2015
Şanlıurfa	Büyükşehir	Nookat	Kırgızistan	11.04.2016
Ankara	Keçiören	Jambıl (Zhambyl)	Kazakistan	25.04.2016
Niğde	Merkez	Bişkek	Kırgızistan	26.05.2016
Kars	Merkez	Şeki	Azerbaycan	6.06.2016
Balıkesir	Altıeylül	Şeki	Azerbaycan	21.06.2016
Gaziantep	Şahinbey	Tokmok	Kırgızistan	21.06.2016
Gaziantep	Şahinbey	Sumgayıt	Azerbaycan	22.06.2016
Ankara	Büyükşehir	Bakü	Azerbaycan	30.06.2016
Bolu	Göynük	Şeki	Azerbaycan	30.06.2016
Denizli	Tavas	Talas	Kırgızistan	30.06.2016
Mersin	Büyükşehir	Türkmenbaşı	Türkmenistan	22.11.2016
Kırşehir	Merkez	Tovuz	Azerbaycan	11.01.2017
İstanbul	Zeytinburnu	Nerimanov	Azerbaycan	24.08.2017
Kahramanmaraş	Büyükşehir	Mingeçevir	Azerbaycan	31.10.2017
Bursa	Orhangazi	Mingeçevir	Azerbaycan	6.11.2017
Denizli	Bozkurt	Mingeçevir	Azerbaycan	6.11.2017
Konya	Büyükşehir	Buhara	Özbekistan	19.01.2018
Kastamonu	Merkez	Narın	Kırgızistan	18.05.2018
Kocaeli	Körfez	Göyçay	Azerbaycan	18.05.2018
Bursa	Osmangazi	Turakurgan	Özbekistan	22.05.2018
Kütahya	Merkez	Riştan	Özbekistan	17.10.2018
Sivas	Merkez	Gence	Azerbaycan	3.01.2019
İstanbul	Esenyurt	Sarıarka İlçe Başkanlığı	Kazakistan	14.01.2019
Kastamonu	Tosya	Tokmok	Kırgızistan	28.02.2019
Bolu	Merkez	Khiva (Hiva)	Özbekistan	8.04.2019
Kastamonu	Taşköprü	Talas	Kırgızistan	10.04.2019
Ankara	Etimesgut	Narın	Kırgızistan	30.05.2019
Kocaeli	Kartepe	Balaken	Azerbaycan	30.05.2019
Bursa	Yıldırım	Buhara	Özbekistan	31.05.2019
Karabük	Safranbolu	Oş	Kırgızistan	5.09.2019
Sakarya	Büyükşehir	Oş	Kırgızistan	5.09.2019
Ardahan	Merkez	Kazah	Azerbaycan	6.09.2019
İstanbul	Ataşehir	Aktöbe	Kazakistan	6.09.2019
Ankara	Beypazarı	Karakulca	Kırgızistan	19.09.2019
Bursa	Büyükşehir	Buhara	Özbekistan	19.09.2019

Mersin	Anamur	Şemkir	Azerbaycan	19.09.2019
Sakarya	Büyükşehir	Semerkant	Özbekistan	28.11.2019
Ankara	Kalecik	Özgen	Kırgızistan	19.12.2019
Ankara	Kızılcahamam	Hocalı Kasabası	Azerbaycan	20.01.2020
Konya	Büyükşehir	Gence	Azerbaycan	26.03.2020
Ankara	Kızılcahamam	Semerkand Akdarya	Özbekistan	26.03.2020
Mersin	Anamur	Mingeçevir	Azerbaycan	1.06.2020
Samsun	Büyükşehir	Harezm	Özbekistan	25.06.2020
Bursa	Osmangazi	Şuşa	Azerbaycan	11.02.2021
Erzurum	Büyükşehir	Aşkabat	Türkmenistan	19.02.2021
Sakarya	Büyükşehir	Fuzuli	Azerbaycan	5.03.2021
İstanbul	Bayrampaşa	Şirvan	Azerbaycan	18.03.2021
Bursa	Keles	Gedebey	Azerbaycan	5.04.2021
Bursa	Keles	Tovuz	Azerbaycan	5.04.2021
Çorum	Merkez	Fuzuli	Azerbaycan	16.04.2021
Konya	Büyükşehir	Semerkant	Özbekistan	30.04.2021
Kayseri	Büyükşehir	Şuşa	Azerbaycan	7.05.2021
Bursa	Karacabey	Nesimi	Azerbaycan	17.05.2021
Bursa	Karacabey	Terter	Azerbaycan	17.05.2021
Bursa	Kestel	Gence-Kepez	Azerbaycan	20.05.2021
İzmir	Bergama	Şeki	Azerbaycan	8.07.2021
Manisa	Büyükşehir	Şirvan	Azerbaycan	29.07.2021
İstanbul	Maltepe	Kaşkadarya	Özbekistan	24.08.2021
Erzurum	Büyükşehir	Şuşa	Azerbaycan	10.09.2021
Gaziantep	Şahinbey	Şuşa	Azerbaycan	10.09.2021
Adana	Büyükşehir	Çimkent	Kazakistan	8.10.2021
Denizli	Çameli	Bilesuvar	Azerbaycan	8.11.2021
İstanbul	Zeytinburnu	Türkistan	Kazakistan	22.11.2021
Nevşehir	Merkez	Berde	Azerbaycan	26.11.2021
Nevşehir	Uçhisar	Issık-Göl Karakol	Kırgızistan	31.12.2021
İstanbul	Üsküdar	Türkistan	Kazakistan	10.01.2022
İstanbul	Beykoz	Berde	Azerbaycan	10.02.2022
Erzurum	Büyükşehir	Bişkek	Kırgızistan	10.02.2022
Konya	Büyükşehir	Kelceber	Azerbaycan	8.03.2022
Antalya	Elmalı	Karkaralinsk Şehri Karkaralı	Kazakistan	8.03.2022
Nevşehir	Ortahisar	Hive	Özbekistan	15.03.2022
Konya	Büyükşehir	Bişkek	Kırgızistan	30.03.2022
Manisa	Soma	Taş-Kömür	Kırgızistan	15.04.2022
İstanbul	Beşiktaş	Türkistan	Kazakistan	24.06.2022
Bursa	Büyükşehir	Hive	Özbekistan	8.09.2022
Mersin	Mezitli	Atyrau	Kazakistan	8.09.2022
Bursa	Yıldırım	Üçköprü	Özbekistan	13.10.2022
Aksaray	Merkez	Karakol	Kırgızistan	7.11.2022
Afyonkarahisar	Merkez	Semerkant	Özbekistan	11.11.2022
Yalova	Merkez	Masallı	Azerbaycan	28.11.2022
Bursa	Yıldırım	Şemkir	Azerbaycan	6.03.2023
Nevşehir	Uçhisar	Kokand	Özbekistan	24.03.2023
Nevşehir	Uçhisar	Türkistan	Kazakistan	24.03.2023

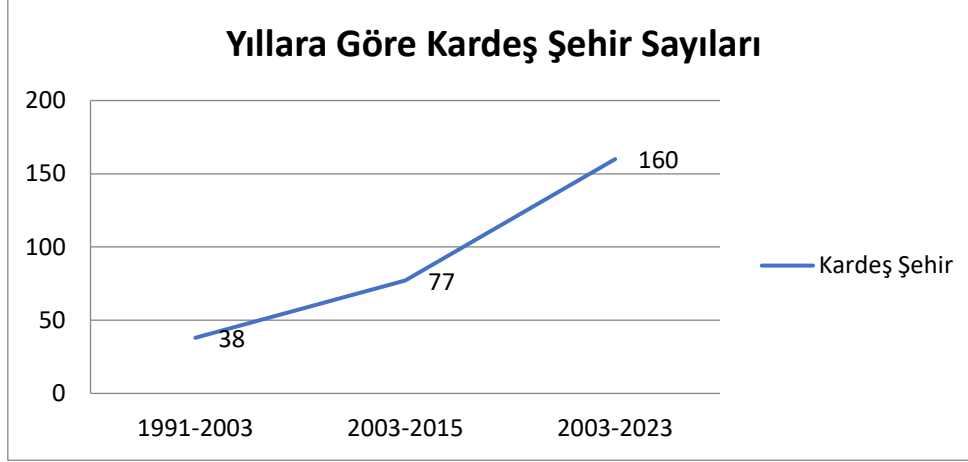
Kaynak: (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü 2023 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

2003-2023 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'ne hükümet eden Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde gerçekleştirilen dış politik girişimler sonucunda ortaya hibrid bir sistem çıkmış ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile güçlü ilişkiler geliştirilmiştir. Kültürel düzeyin ötesinde iş ilişkileri, ekonomi ve insani yardım alanlarında girişimler gerçekleşirken bunun yanında çeşitli entegrasyonların da ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. 1991-2003 yılları arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler yerini daha ofansif ve bölgeye hakim olma mücadelesini içeren stratejileri içermiştir. Bu bağlamda yerel yönetim politikalarında ve paradiplomatik ilişkilerde önceki döneme göre gözle görülür bir artış meydana

gelmiştir. 1991-2003 yılları arasındaki dönemde kardeş şehir anlaşma sayısı 38 iken 2003-2023 döneminde 160 anlaşma imzalanmıştır.

1991-2003 arası uygulanan dış politika faaliyetleri kapsamında 12 yıllık süreçte toplamda 38 kardeş şehir anlaşması yapılırken, yoğun dış politik süreçle birlikte 2003-2015 yıllarını kapsayan önceki dönemdeki aynı sürede 2 kattan fazla artış göstererek 77'ye çıkmıştır. 2003 yılından günümüze kadar olan süreçte ise toplamda 160 kardeş şehir anlaşması imzalanmış ve toplam kardeş şehir sayısı 198'e ulaşmıştır. Dış politikada kullanılan Avrasya ve Ortak Kültür modeli ile birlikte ekonomik, askeri, enerji işbirlikleri sonucunda paradiplomasinin iki katmanını da (ekonomik ve kültürel işbirliği) aktif hale gelerek dış politikayla paralellik göstermiştir.

Grafik 2: Yıllara göre Orta Asya'daki şehirlerle gerçekleştirilen kardeş şehir istatistikleri

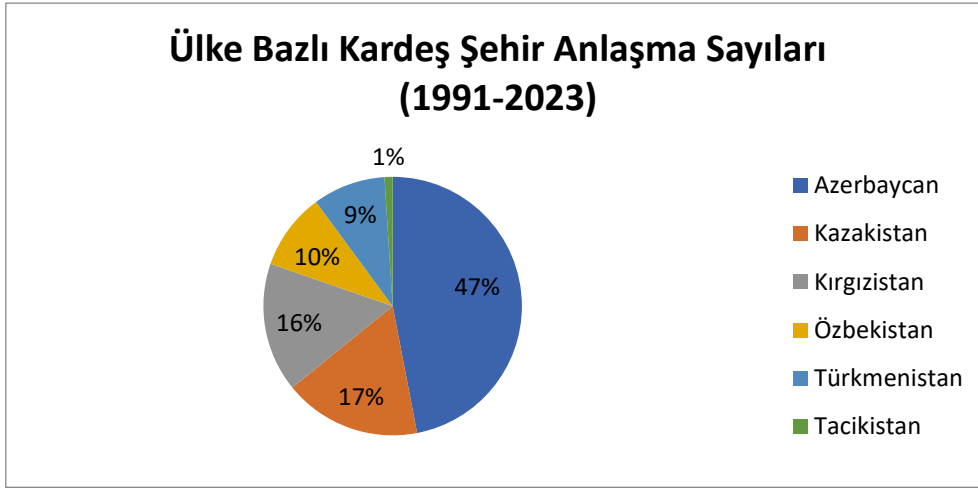

Ülke bazlı kardeş şehir anlaşmalarına oransal olarak bakılacak olursa, 198 anlaşmanın; 98 anlaşmayla %47'sini Azerbaycan, 34 anlaşmayla %17'sini Kazakistan, 32 anlaşmayla %16'sını Kırgızistan, 19 anlaşmayla %10'unu Özbekistan, 18 anlaşmayla %9'unu Türkmenistan ve 2 anlaşmayla %1'lik kısmını ise Tacikistan oluşturmaktadır. 1991-2023 yılları arasında yapılan 198 kardeş şehir anlaşmasının 160'ını oluşturan %81'i ise 2003-2023 döneminde gerçekleşmiştir. Orta Asya'ya yönelik Türkiye'nin dış politikasında aktifliğin kardeş şehir anlaşmalarına olumlu olarak yansıdığı iddia edilebilir. Ancak Tacikistan'la 1993 yılından bugüne kadar yapılan kardeş şehir anlaşmasının az sayıda olması dikkat çekmektedir. Bunun temel nedeni; Tacikistan ile resmi temasların aslında diğer Orta Asya devletlerine göre daha geç başlamasıdır. Bunda etkili olan durumlar; Tacikistan'ın bağımsızlığını kazandığı yılda ülkede meydana gelen iç savaş, diğer Orta Asya devletleriyle kültürel yakınlık ve dil bağlıdır. Özellikle iç sorunlarını çözmeye çalışan ülke; siyasi bağımsızlığını kazanana kadar dış politika geliştirme fırsatını o dönem için bulamamıştır. Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle bazı anlaşmaları gerçekleştirip işbirliği geliştirirken Tacikistan'la da 1992 yılında Dostluk ve İşbirliğinin Temel İlkeleri Hakkında Anlaşma imzalamıştır. Ancak sonraki süreçte ülke; iç çatışmalar nedeniyle bölgesinde güvenlik konularıyla gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Tacikistan'a yönelik dış politikası uzun yıllar güvenlik konularıyla sınırlı kalmış ekonomik ve kültürel hareketlilik çok fazla sağlanamamıştır. Dış politikada durum bu iken Türk yerel birimlerinin de karşılıklı ilişkileri sınırlı kalmıştır. Aslında bu durum paradiplomasinin; dış politikada gerçekleşen faaliyetlere yönelik paralel diplomatik eylemleri ürettiğinin de bir kanıtı niteliğindedir.

Öte yandan Azerbaycan ile ilişkiler, 6 Mayıs 1997 tarihinde Haydar Aliyev'in TBMM'de "Bir Millet İki Devlet" söylemiyle yoğunlaşmaya başlamış ve milliyetçilik üzerinden duygusal dış politika temelleri sağlamlaştırılmıştır. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarından sonra gerçekleştirilen uygulamalar, ideolojik ve duygusal dış politik faaliyetlerin ötesine geçerek çeşitli projelerle kurumsallaşmaya başlamış; başta askeri, ekonomik ve enerji alanlarında olmak üzere diğer alanlarda da geliştirilmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne oranla Azerbaycan ile ilişkilerin daha yoğun olması, paradiplomatik faaliyetleri de doğrudan etkilediğinden; yerel yönetimler arası ilişkiler diğer ülkelere

göre daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle olan kardeş şehir ilişkileri kümülatif olarak değerlendirildiğinde paradiplomatik faaliyetlerin neredeyse yarısının Azerbaycan yerel birimleriyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Grafik 3: Ükelere göre kardeş şehir anlaşma sayıları

Türkiye'nin, Orta Asya Türk Devletlerine yönelik dış politika faaliyetleri, yerel birimlerin paradiplomatik faaliyetlerini olumlu olarak etkilemiştir. Bu faaliyetlerden bahsederken Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin (TDBB) konu açısından önemini de vurgulamak gerekmektedir. TDBB, 2000 yılında Azerbaycan zirvesinde biraraya gelen Türkçe konuşan ülkelerin, ülkelerarası ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili alınan kararların 10. Maddesinde yer alan "Yerel yönetimler arasında işbirliğinin geliştirilmesi" kararı gereğince "Türk dili ve lehçelerinin konuşulduğu ülkeler, bölgeler ve buralarla coğrafi, tarihi, kültürel ortaklıkları bulunan yerlerdeki kent ve kent yönetimi ile ilgili çalışmalar yapmak amacıyla" 2003 yılında kurulmuştur. Bayındırlık, insan sağlığı ve çevre, ekonomi, eğitim ve kültür konularında yereller arası işbirliklerini geliştirmek misyonuyla faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla TDBB paradiplomasinin ilk iki katmanını geliştirebilecek faaliyetleri üretmekte, belediyeler arası üyeliklerin sayısı ile niteliklerini artırmada oldukça önemli rol oynamaktadır. TDBB web sitesi üzerinden erişilen bilgilere göre (tdbb.org.tr) Türkiye'den 150, Azerbaycan'dan 289, Kazakistan'dan 29, Kırgızistan'dan 486, Özbekistan'dan 7 yerel yönetim birimi 2023 yılı itibarıyla üye gözükmektedir.

Sonuç ve öneriler

Geleneksel devlet merkezli diplomasi, devletler arası ilişkilerde resmi diplomatik ilişkiler, anlaşmalar, müzakereler ve uluslararası kuruluşlara katılım gibi faaliyetleri içermektedir. Kentlerin, devletin dış politikasıyla paralellik arz eden uluslararası girişimlerinin faaliyet olarak kabul edilip edilmemesi, klasik veya çağdaş kamu diplomasisi çerçevesinde nasıl değerlendirildiğine bağlıdır. Klasik kamu diplomasisi bağlamında, genellikle devletler arasındaki resmi diplomatik ilişkiler ve anlaşmalar öne çıkarılırken, çağdaş kamu diplomasisi bağlamında ulus-üstü birçok aktörle birlikte yerel aktörlerin de uluslararası ilişkilerdeki rolleri ve etkinlikleri daha fazla vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, şehirler arasında imzalanan anlaşmaların diplomatik faaliyet olarak kabul edilip edilmemesi, bu farklı perspektiflere göre değişkenlik göstermektedir.

Yerel birimlerin dış ilişkiler yürütme yeteneğine sahip olmaları ve bu yeteneği kullanarak uluslararası alanda aktif bir rol oynamaları anlamında olan paradiplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki ilişki, yerel ve bölgesel aktörlerin uluslararası alandaki etkinliklerini ve iletişim stratejilerini nasıl koordine ettiklerini anlamak için önemlidir. Özellikle, bir devletin uluslararası alandaki itibarını artırmak ve dış politika hedeflerini desteklemek için modern anlamda kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmesiyle birlikte, yerel yönetimlerin paradiplomatik faaliyetlerde bulunması, uluslararası alanda daha geniş bir etkileşim ağı oluşturabilmekte ve ülkenin genel dış politika hedeflerine katkı sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, kamu diplomasisi ve paradiplomasi, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu anlamak açısından birbirini tamamlamaktadır.

Devletlerin coğrafya, tarih, ekonomi, savunma ve uluslararası gücün dağılımından kaynaklanan çıkarlarını ilerletmesi amacıyla farklı devletlerle giriştiği ilişkilerin toplamı dış politikayı oluşturmaktadır. Dış politikada bu çıkarlar ülkelere göre değişse de ulusal bağımsızlık, güvenlik ve bütünlüğü korumak birincil amaçtır. Geleneksel olarak egemen devletlerin dış politikasında söz konusu amacın dışında siyasi liderler eliyle oluşturulan ve karşı ülkeyle olan siyasi konjonktüre göre strateji belirlenmektedir. Türkiye de 1991 yılından itibaren Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ileri düzeyde dış politika uygulamaları gerçekleştirmiştir.

SSCB'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren başta Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş olmak üzere birçok liderin giriştiği ilişkiler Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinden sonra genişletilecek Orta Asya politikalarına temel oluşturmuştur. Özellikle Avrasya ve sonrasında kullanılacak olan Ortak Dil ve Kültür vurgusu dış politikanın ana hatlarını belirlemiştir. TÜRKSOY'un kurulması, öğrenci anlaşmaları, çeşitli vize serbestiyetleri, askeri uzlaşmalar, işbirliği anlaşmaları bunlara örnek gösterilebilir. 2002 yılı ile birlikte bu girişimlere ek olarak ekonomi ve iş dünyası ile ilgili adımlar da atılmıştır. Başta Azerbaycan olmak üzere tüm Türk Dünyası devletleriyle çeşitli enerji, inşaat, ekonomi anlaşmaları, kültürel vurguların ötesinde bölgede aktif güç olmaya yönelik strateji örneklerindedir.

Dış politikadaki bu uygulamalar yerel birimlerin gerçekleştirdiği ulus-üstü ilişkilerin de seyrini doğrudan etkilemektedir. Yerel yönetimler, merkezi yönetimin uygulamış olduğu politikalara paralel politik ilişki yani paradiplomatik faaliyet üretmektedir. Türkiye'nin uygulamış olduğu Orta Asya'ya yönelik dış politikadaki aktiflik, dönemsel olarak yerel birimleri de etkilemiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından Türk Dış Politikasının seyri Orta Asya'ya yönelik olarak aktif bir görünüm kazanmıştır. Muğla ili Marmaris ilçe belediyesinin yapmış olduğu 1993 tarihli kardeş şehir anlaşmasıyla yerel ilişkiler başlamıştır. 1991-2003 arası dönemde dış politikada Türkiye'nin Orta Asya'ya kendini tanıtmaya ve sonraki dönem çalışmalarına temel oluşturacak girişimleri elde etmesi sürecinde 38 kardeş şehir anlaşması gerçekleşirken, 2002 yılından günümüze kadar bu sayı 198'e ulaşmıştır. Başta Azerbaycan olmak üzere diğer Türk Devletleriyle 2003 yılından itibaren kurulan ve 2007 yılıyla birlikte ticari ve ekonomik düzleme dönüşen ilişkilerle birlikte Türk Dış Politikası, yerel dış politikayı doğrudan ve olumlu bir şekilde etkileyerek kardeş şehir ve ikili işbirliği sürecini oransal ve sayısal olarak artırmıştır. 1993-2003 yılları arasında kardeş şehir anlaşma sayısı 38 iken 2003-2023 yılları arasında bu sayı 160 olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasından doğrudan etkilenen yerel yönetimler, paradiplomasiyi açıklarken kullandığımız merkezi yönetimin politikalarına paralel diplomatik girişimlerin üretilmesi ifadesine uygun bir görünüm sergilemiştir. Orta Asya'ya yönelik ilişkiler yerel yönetimlerin kardeş şehir ilişkileri ve çeşitli işbirlikleri geliştirmesini sağlamıştır. Paradiplomasiğin altlıklarından biri olan kardeş şehircilik, Türkiye'nin paradiplomatik girişimlerinin en etkili aracı olmuştur. Bu nedenle paradiplomasi piramidi bağlamında Türkiye, üniter bir devlet olması nedeniyle ilk iki katmanda faaliyet göstermektedir. 1991 yılından itibaren başlayan 2023 yılı itibarıyla devam eden paradiplomatik faaliyetler Türkiye'de artık kurumsallaşmış bir yapıdadır.

Kaynakça

- Aydın, M. (2004). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler. B. Oran (Ed.) *Türk dış politikası içinde* (ss. 366-439). İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2005). Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar politikası. M. Aydın (Ed.) *Küresel politikada orta asya (avrasya üçlemesi 1)* içinde (ss.11-47). Nobel Yayınları.
- Bay, A., ve Çalışkan, V. (2020). Türkiye'nin uluslararası kardeş şehir anlaşmalarında tercih faktörleri ve mekansal dağılım özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 73-92.
- Bookchin, M. (1996). *Köylü isyanlarından fransız devrimine*. Dipnot Yayınları.
- Bruyninckx, H., Happaerts, S., Brande, K. (Ed.) (2012). *Sustainable development and subnational governments policy making and multi-level interactions*. Palgrave Macmillan.
- Cornago, N. (2010). On the normalization of sub-state diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 5(1/2), 11-36.

- Cornago, N. (2018). Paradiplomacy and protodiplomacy, G. Martel (Ed.) *the encyclopedia of diplomacy* içinde. Oxford Publishing.
- Criekemans, D. (2010). Regional sub-state diplomacy from a comparative perspective: Quebec, Scotland, Bavaria, Catalonia, Wallonia and Flanders. Criekemans, D. (Ed.). *Regional sub-state diplomacy today* içinde Martinus Nijhoff Publishers.
- Çaman, E. (2013). Üçüncü on yılında Türkiye'nin Orta Asya bölgesel politikası: sübjektif algılardan gerçeklere. T. Demirtepe ve G. Özkan (Ed.), *Uluslararası sistemde Orta Asya: dış politika ve güvenlik* içinde. USAK Yayınları.
- Çaşın, M. (2012). *Türk dış politikası açısından Kafkasya ve Orta Asya*. Hazar Raporu. 52-66.
- Demir, A. F. (2003). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sonrası Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ve bu konuda etkili olan faktörler. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 2. 161-178.
- Denizhan, E. (2010). Türkiye'nin kafkasya ve orta asya politikası ve TİKA, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1) 17-23.
- Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Türkiye Orta Asya ilişkileri*, 3 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> adresinden erişildi.
- Duchacek, I. D. (1990). Perforated sovereignties: towards a typology of new actors in international relations. içinde Michelmann, Hans J. and Panayotis Soldatos (Ed). *Federalism and international relations: the role of subnational units* içinde (pp.1-34). Clarendon Press.
- Durmuş M., ve Yılmaz H. (2012). Son yirmi yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikası ve bölgedeki faaliyetleri, A. Aydınğün ve Ç. Balım (Ed.) *Bağımsızlıklarının yirminci yılında Orta Asya cumhuriyetleri Türk dili halklar-Türkiye ile ilişkiler* içinde (ss. 483-58). Atatürk Kültür Merkezi.
- Ekemenli, T. (2013). *Şanghay işbirliği örgütü, geleceği ve Türkiye*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ufuk Üniversitesi.
- Emişen, Z. N., ve Öztürk, S. (2022). Asya'daki bağımsız Türk devletleri arasında işbirliğini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörler. G. Alpar ve G. Durmaz (Ed.) *II. Uluslararası kafkasya'nın geleceği kongresi bildiriler kitabı* içinde (ss.149-159). Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Gönültaş, Y. C. (2023). *Paradiplomasi teorisi*. Net Kitaplık.
- Guibernau, M. (1999). *Nations without states: political communities in a global age*. Polity Press.
- Güneş İ., ve Eren E. (2021). Yerel yönetim diplomasisi özelinde kardeş şehir uygulamasıyla İstanbul örneği. *Strategic Public Management Journal*, 7 (13), 35-59.
- Gürkaynak, M., ve Yalçiner, S. (2009). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 73-92.
- Hocking, B. (1993). *Foreign relations and federal states*. Leicester University Press.
- Hocking, B. (1996). *Localizing foreign policy: non-central governments and multi-layered diplomacy*. Macmillan.
- İnan, Y., ve İslam Y. (1999). Partnership for Peace. *Perceptions*. 4(2) 68-84.
- Kabir, S. M. S. (2016). *Methods of data collection basic guidelines for research: an introductory approach for all disciplines*. 201-275. 10 Ekim 2023 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/325846997_METHODS_OF_DATA_COLLECTION adresinden erişildi.
- Lecours, A., ve Moreno, L. (2003). Paradiplomacy: a nation-building strategy? A reference to the Basque country. A. Gagnon., M. Guiberna., ve F. Rocher, (Ed.), *The conditions of diversity in multinational democracies* içinde (pp.267-292). Institute for Research
- Lecours, A. (2008). Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world, *Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'* 1-15.
- Luard, E. (1992). The balance of power: the system of international relations. *St Martin's Press*, 1648-1815.
- Marié, S. (2018). Cultural paradiplomacy institutions and agenda, *Civitas - Revista de Ciências Sociais*. 18(2). 351-375.
- Nicolson, H. (2001). The evolution of diplomatic method, *Leicester University of Leicester Press*, 1-93.
- Pluijm, V., ve Melissen, J. (2007). City diplomacy: the expanding role of cities in international relations. *Netherlands Institute of International Relations. Clingendael*, 10(0), 5-41.

- Soldatos, P. (1990). An explanatory framework for the study of federated states as foreign policy actors. H. J., Michelmann ve P. Soldatos (Ed.), *Federalism and international relations: the role of subnational units* içinde (ss. 34-53). Clarendon Press.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk dış politikası*, Der Yayınları.
- Sürücü, C. (2006). Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin üç evresi. M. Aydın (Ed.) *Türkiye'nin avrasya macerası 1989-2006 (avrasya üçlemesi II)* içinde (ss. 245-367). Nobel Yayınları.
- Taherdoost, H. (2021). *Handbook on research skills: the essential step-by-step; guide on how to do a research project*. Amazon.
- Tellal, E. (2005). Türk dış politikasında Avrasya seçeneği. *Uluslararası İlişkiler*, 2(5), 49-70.
- Türk Dünyası Belediyeler Birliği. (2023). *İstatistikler*. 13 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.tdbb.org.tr/> adresinden erişildi.
- Pluijm, V., ve Melissen, R. J. (2007) City diplomacy: the expanding role of cities in international relations. *Netherlands Institute of International Relations-Clingendael*, 10 (0), 5-41.
- Üste, N., ve Sönmez A. (2012). Soğuk savaş sonrası dönemde ABD ve AB dış politikalarında ortaya çıkan temel farklılıklar (1991-2001). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 81-114.
- Vaughan, A. (2011). After Westphalia, whither the nation state, its people and its governmental institutions?, *Being A Paper For Presentation At The International Studies Association Asia-Pacific Regional Conference*, 1-22.
- Zreik, M. (2021). The Westphalia peace and its impact on the modern Europran state, *Quantum Journal Of Social Sciences And Humanities* 2(1), 1-16.
- Yağdıran, Y.H. (2011). *Uluslararası hukuk açısından hazar denizi kıta sahanlığı problemi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü. (2023). *Kardeş şehir istatistikleri*, 9 Eylül 2023 tarihinde <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/> adresinden erişildi.

Etik kurul onayı

Yukarıdaki çalışma, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü'nün kamuya açık veritabanı kullanılarak hazırlanmıştır. Çeşitli görüşme teknikleri kullanılarak veri toplama araçlarına dair bir yöntem kullanılmaması, insan, hayvan veya doğaya zarar verebilecek deneysel bir çalışmanın parçası olmaması ve doküman/kitap/yayınlanmış raporlardaki istatistiksel vb. incelemelerin yapıldığı bir araştırma olması nedeniyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar içerisinde yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada olası herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye’de yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetleri: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin Suriye’nin kuzeyindeki yeniden inşa çabalarına katkısı
Cross-border activities of local governments in Türkiye: Gaziantep Metropolitan Municipality’s contribution to reconstruction efforts in northern Syria

Gönderim Tarihi / Received: 10.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 04.04.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1373718](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1373718)

Muhammet Fatih ÖZKAN**1

İbrahim Tanju AKYOL²

ÖZ: 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaşla beraber, ülke ekonomisi çökmüş, şehirler tahrip olmuş, altyapı zorlukları ve sosyal gerilimler ortaya çıkmıştır. Bu iç savaş, Türkiye gibi sınır ülkelerini derinden etkilemiştir. Türkiye, milyonlarca Suriyeliye ev sahipliği yaparak savaşın etkilerini doğrudan hisseden ülkelerin başında gelmiştir. Türkiye, ülkedeki Suriyelilere yönelik sağlık, barınma, eğitim başta olmak üzere pek çok alanda faaliyetler yürütmüş, sosyal uyumu sağlamak amacıyla politikalar geliştirmiştir. Sonraki süreçte Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketleri ile Suriye’de güvenli bölgeler oluşturmuş ve bu güvenli bölgelerde yeniden inşa faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye, merkezi yönetim birimleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel aktörlerle birlikte yeniden inşa sürenin başarıya ulaşması amacıyla çaba göstermiştir. Suriye’nin sınır komşularından biri olan Gaziantep yeniden inşa faaliyetlerinde ön plana çıkan şehirlerden biri olmuştur. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, güvenli bölgelerde yaşanılabilir yerler oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaya gayret göstermiştir. Bu çalışma da Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin gerçekleştirdiği faaliyetleri incelemektedir. Çalışmanın temel amacı ise Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin yürütmüş olduğu sınır ötesi faaliyetlerin ardındaki temel motivasyonları ortaya koymak ve bu süreçte merkezi hükümetle geliştirdiği ilişkilerin niteliğini analiz etmektir. Çalışma, örnek olay araştırması şeklinde tasarlanmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerinin, sınırları merkezi hükümet tarafından belirlenen siyasi ve hukuki bir çerçeve doğrultusunda şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriye, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Yerel yönetimler, Dış ilişkiler

ABSTRACT: With the 2011 civil war in Syria, the country’s economy has collapsed, cities have been destroyed, infrastructure challenges and social tensions have emerged. This civil war has deeply affected bordering countries such as Türkiye. Hosting millions of Syrians, Türkiye has been one of the countries that have directly felt the effects of the war. Türkiye has carried out activities in many areas such as health, shelter, and education for Syrians, and developed policies to ensure social cohesion. In the following period, Türkiye established safe zones in Syria with the Euphrates Shield, Olive Branch, and Peace Spring operations and started reconstruction activities in these safe zones. Together with central government units, civil society organizations, and local actors, Türkiye has made efforts to ensure the success of the reconstruction process. As one of Syria’s border neighbors, Gaziantep has been one of the prominent cities in reconstruction activities. of Gaziantep Metropolitan Municipality has undertaken various activities to create livable places in safe neighborhoods. This study examines the activities of Gaziantep Metropolitan Municipality. The primary purpose of the study is to reveal the main motivations behind Gaziantep Metropolitan Municipality's cross-border activities and to analyze the nature of its relations with the central government in this process. The study is designed as a case study. The research findings indicate that the external relations of local governments in Türkiye are shaped in line with a political and legal framework whose boundaries are determined by the central government.

Keywords: Türkiye, Syria, Gaziantep Metropolitan Municipality, Local governments, Foreign relations

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Devletler Hukuku Anabilim Dalı, m.f-ozkan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2999-3793>

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Yönetim ve Organizasyon Bölümü/Yerel Yönetimler Programı, ibrahimakyol@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9680-4155>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Academic studies on the foreign relations of local governments have been shaped around certain topics. First, the developments that put local governments into diplomatic activity are discussed here. Then, the main issues that the prominent studies in the Turkish literature focus on are outlined. Finally, the conceptual debates in the literature on the foreign policy of local governments are briefly discussed. First of all, the motivations driving local governments' cross-border activities are that there is a set of complementary demands between those at the international level and those at the local level. International ideas and preconditions drive local politics and local ideas acquire an international dimension. In addition, local problems such as environmental pollution, disasters, diseases, and internal conflicts have a transboundary impact, requiring local issues to be addressed diplomatically.

Secondly, it is seen that a significant number of other thesis studies on the foreign relations of local governments in Türkiye focus on sister city practices. Another group of studies focused on the implications of the cross-border activities of local units for the discipline of International Relations. Yet some other studies have also presented the differences between the cross-border activities of local governments in Türkiye and their counterparts in the West. Finally, Different concepts are preferred to explain the external relations of local governments. These include terms such as 'micro-diplomacy', 'paradiplomacy', 'local foreign policy', 'local diplomacy', 'urban diplomacy', 'local diplomacy management', and 'decentralized cooperation'. In this study, 'cross-border activities of local governments' are preferred.

Methodology

The study is designed as a case study. Through document analysis, data were collected from news, interviews, reports, articles, and books and organized into a meaningful whole. Gaziantep Metropolitan Municipality was chosen as a case study because of its historical and regional importance as well as its contributions to the reconstruction activities in Syria. Gaziantep had intensive trade relations with Syrian cities before the civil war. It has also implemented an admired and exemplary sister city project with Aleppo. In the aftermath of Türkiye's military operation in northern Aleppo in August 2016, the city of Gaziantep has had to assume a different responsibility with its governorship, metropolitan municipality, district municipalities, and civil society. Jarabulus, which Türkiye entered to clear the border of the terrorist organization Daesh (Islamic State of Iraq and the Levant), is located on the opposite side of the Karkamis district of Gaziantep. This geographical proximity is not the only reason why Gaziantep, with all its institutions in general, and the Metropolitan Municipality as the subject of this study, was chosen. There are other metropolitan municipalities in Türkiye bordering Syria, but Gaziantep is the most active one.

Findings and discussion

Internationalization processes of cities are generally achieved through sister city projects. However, in the realm of international politics, where states often struggle to fulfill their duties adequately and effectively, cities emerge as significant actors. For example, in post-conflict societies, they begin to rebuild local government structures. Especially in countries that receive large numbers of migrants, cities are increasingly directing their international policies toward the countries of origin of their migrant populations. Humanitarian aid is also important as part of the foreign policy of municipalities. Local governments in different countries are subject to different practices in external relations. In Türkiye, they have limited authority in their relations abroad. For example, an article of law states that municipalities can become members of international organizations and carry out joint activities/projects with local governments in other countries. However, the law also states that this requires permission from the relevant ministry. In addition, local governments in Türkiye do not often take steps to establish contacts at the local level with countries with which the central government does not have formal relations or has weak relations.

An important question here is this: Why did Turkish institutions have to operate in northern Syria? According to the official narrative, the civil war in Syria and related proxy wars have created an environment in which Türkiye's internal stability is simultaneously threatened by the PKK and Daesh.

For this reason, Türkiye has carried out military operations in the region. After the establishment of a safe zone in northern Syria, public institutions and civil society organizations in Türkiye have started reconstruction activities. One of these institutions is Gaziantep Metropolitan Municipality. From cleaning services to water supply, from road construction to city lighting, from playgrounds to school classrooms, Gaziantep Metropolitan Municipality has undertaken a wide range of works related to the infrastructure of a city and has carried out its activities in the region in cooperation with other institutions. It is noteworthy that the municipality emphasizes that these services were carried out under the direction and coordination of the central government. However, it is also possible to find a counterpart to such an approach in the literature, defined as complementary foreign policy.

Results and recommendations

Gaziantep Metropolitan Municipality has been one of the institutions undertaking construction activities in northern Syria. In this process, the emphasis on the instructions received from the President and ministries, and the news that the works were carried out under the coordination of the governorship, once again recalled the position of the central government over local governments in Türkiye. However, one of the main motivations of the Gaziantep Metropolitan Municipality was the possibility that the increasing number of Syrian migrants in the city could return to the safe zones to be created in their countries. The official website of Gaziantep Metropolitan Municipality shows that the Department of Foreign Affairs has been established, but clicking on the page brings up a blank screen. It is not possible to access the municipality's activities in the north of Aleppo in Syria, which is the subject of this study, from the official sources of the municipality. The interrupted news flow from different sources, especially with the more sensitive discussion of the “Syrians” issue in Türkiye, has been one of the most important challenges in data collection for this study. In this sense, Gaziantep Metropolitan Municipality should share its contributions to the construction of a safe zone within Syria with the public more.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, iç savaş şartlarında Suriye'nin kuzeyinde oluşan otorite boşluğundan kaynaklanan güvenlik tehditleri nedeniyle 2016 yılından itibaren bölgeye askeri operasyonlar düzenlemiştir. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı adları verilen bu hareketler sonrasında Türkiye'nin desteğiyle Suriyeli muhaliflerin kontrolünde oluşturulan güvenli bölgelerde, yeniden inşa faaliyetlerine başlanmıştır. Ekonomik hayatın canlandırılması çabalarından, sağlık hizmetlerine, modern bir altyapının kurulmasından eğitim-öğretim faaliyetlerine kadar genişleyen bu inşa çalışmalarında birçok aktör yer almaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı merkezi hükümeti temsilen bu süreçlerde görev alırken, sivil toplum örgütleri de insani yardımların ulaştırılmasında oldukça operasyonel bir hizmet yürütmektedirler. Tüm bu birimlerin yanı sıra Suriye'nin kuzeyindeki kalkınma odaklı projelerde önemli rol üstlenmesi beklenen aktörlerden biri de sınır hattında yer alan büyükşehir belediyeleridir. Bu çalışma da söz konusu büyükşehir belediyelerinden biri olan Gaziantep'in 2016-2019 yılları arasında Suriye topraklarında gerçekleştirdiği inşa faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin yerel bir yönetim unsuru olarak sınır ötesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi disiplini açısından taşıdığı anlam bu çalışmanın temel araştırma konularının başında gelmektedir. Nitekim uluslararası ilişkileri konu alan ana akım siyaset bilimi araştırmaları, şehirleri büyük ölçüde ihmal etmiştir (Alger, 1990: 494). Yerel yönetim birimlerinin uluslararası siyaseti nasıl etkilediğinin önemini anlamak için Uluslararası İlişkiler disiplini de doldurulması gereken teorik bir boşluğa da dikkat çekilmiştir (McMillan, 2008: 233). Aynı şekilde Kamu Yönetimi disiplini de şehirlerin dış ilişkiler geliştirebilen bir aktör olduğu konusuna yeterince odaklanmamıştır. Ancak, bölgesel ve yerel yönetimler gibi merkezi olmayan aktörlerin artan şekilde ulusal sınırların ötesindeki uluslararası faaliyetleri, farklı disiplinlerin ilgisini bu konuya çekmiştir (Hocking, 2013: 17). Son yıllarda, yerel yönetimler uluslararası girişimlerini artırmışlar, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütler yerel yönetimlerin uluslararası faaliyetlerini desteklemek için programlar oluşturmuşlardır (Gutiérrez-Camps, 2013: 49).

Uluslararası İlişkiler disiplini bu eğilimi giderek kabul etse de şehir diplomasisinin geleneksel diplomasiyi ne ölçüde zorladığı konusu belirsizliğini korumaktadır (Gutiérrez-Camps, 2013: 49). Yerel yönetimlerin dışarıya dönük eylemleri, Realist perspektif açısından dış politikanın yegâne aktörü olan devletin konumuyla ilgili bir tartışmayı Uluslararası İlişkiler disiplini de uzun süre önce başlatmıştır. Türk idare kanunları açısından da bir yerel aktörün sınır ötesine yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerin hukuki çerçevesinin analizi oldukça önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel araştırma soruları da şunlardır: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Suriye'de Türkiye tarafından oluşturulan güvenli bölgelerde ne tür bir rol üstlenmektedir? Hangi alanlarda hangi araçlarla hizmet vermektedir? Bu faaliyetler merkezi hükümetin yönlendirmesiyle mi yoksa kendi inisiyatifleriyle mi yürütülmektedir? Bu çerçevede Türkiye'de belediyelerin bağımsız bir dış politikasından söz etmek mümkün müdür?

Çalışmanın ilk bölümü olan literatür taraması kısmında, yerel yönetimlerin neden sınır ötesi ilişkiler kurduğuna, Türkiye'de konuyla ilgili yapılan çalışmaların odaklandığı konulara ve bir kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Yöntem başlığı altında çalışmada benimsenen temel metod ve araştırmanın sınırları ortaya konmuştur. Bulgular ve tartışma kısmında ise yerel yönetimlerin sınır ötesinde gerçekleştirebileceği icraatlar, Türkiye'de yerel yönetimlerin dış ilişkilerindeki siyasi ve hukuki durum, Türkiye'nin Suriye'de etkin olmasının nedenleri ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin bu komşu ülkede gerçekleştirdiği faaliyetler analiz edilmiştir. Genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmında da söz konusu faaliyetlerin yürütülme süreciyle ilgili birtakım öneriler getirilmiştir. Bu kısımda ayrıca ikili görüşmeye dayalı bir saha araştırmasının eksikliği başta olmak üzere çalışmayla ilgili veri elde etme sürecindeki kısıtlılıklara dikkat çekilmiştir.

Literatür taraması

Yerel yönetimlerin dış ilişkilerine dair yapılan çalışmalar, belli başlı konular etrafında şekillenmiştir. Burada öncelikle yerel yönetimleri diplomatik bir aktivite içine sokan gelişmeler ele alınmıştır. Ardından Türkiye'de ön plana çıkan çalışmaların odaklandığı temel meseleler ana hatlarıyla incelenmiştir. Ayrıca yerel yönetimlerin dış politikasıyla ilgili literatürde yapılan kavramsal tartışmalara kısaca değinilmiştir.

Yerel yönetimler neden sınır ötesi ilişkiler kurar?

Yerel yönetimlerin uluslararası işlevleriyle ilgili tartışmalar nasıl veya neden böyle girişimlerde bulduklarından ziyade uluslararası ilişkilere katılmalarının yasal olup olmadığına odaklanmaktadır (Alvarez, 2020: 1). Ancak bu yasallık tartışmalarına rağmen yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları gibi ulus-altı aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki rolü genişlemektedir (Wang, 2005: 35). ‘Küresel düşün yerel davran’ söylemi, ulusal hükümetlerin geleneksel olarak dış işlerindeki hakimiyetini zayıflatacağı ve vatandaşların, yerel yönetimler aracılığıyla doğrudan küresel siyasetin bir parçası olabileceği yönünde bir eğilim ortaya çıkarmıştır (Shuman, 1986: 155). Yerel birimler, ülke sınırlarının dışında kurduğu ilişkilerle, eskisinden daha karmaşık, değişken ve birbirine bağımlı bir siyasi dünyanın parçası olmaktadır. Uluslararası fikirler ve koşullar yerel siyaseti yönlendirebilmekte ve yerel fikirler uluslararası bir boyut kazanabilmektedir (John, 2001: 63). Nitekim yerel yetkililer, 1980’lerin başında nükleer silahsızlanma ve bu yönde ortaya çıkan rekabetin sonlandırılması için vatandaşlardan gelen taleplere beklendiğinden daha güçlü bir olumlu yanıt vermiştir (Shuman, 1986: 157).

Yerel düzeyde yaşanan çevre kirliliği, afetler, hastalıklar ve iç çatışmalar gibi sorunların sınır aşan bir etkiye sahip olması, yerel konuların diplomatik düzeyde de ele alınmasını gerektirir (Yurtoğlu Pek, 2022: 70). Geleneksel olarak uluslararası ilişkilerde devletin tek aktör olarak kabul edilmesi yönündeki anlayışın sorgulanmaya başlamasıyla eş zamanlı olarak, yerel yönetimlerin de kendi gündemleri doğrultusunda çeşitli inisiyatifler aldığı görülmektedir. Özellikle büyük şehirler, bazı devletlerden daha büyük nüfusa ve daha geniş bir bütçeye sahip olabilirler. Bu nedenle, yerel yönetimler diplomasi alanında da önemli aktörler haline gelmiştir (Çelebi Zengin ve Alkan, 2022: 440). Tüm bunlar, dış politika oluşturma sürecinde yer alan ve çeşitli çıkarları olan aktörlerin bulunduğunu ve bu aktörlerin küresel politikada karmaşık sınır ötesi düzenlemeleri hayata geçirmekle meşgul olduklarını göstermektedir (Amen vd., 2011: 5).

Ülke sınırları dışında gerçekleşen olaylardan etkilenen çok sayıdaki yerel yönetim kurumu, ulusal ve uluslararası düzeyde çıkarlarını koruma arayışı içine girmiştir. Bazıları için, bu durum, geleneksel olarak yürütmenin koruduğu dış politika süreçlerinin arzu edilen bir demokratikleşmesini temsil eder; hatta belki de uluslararası düzeni daha adil ve barışçıl hedeflere doğru yeniden yapılandırma fırsatı sunabilir. Diğerleri için ise yerelleşme, hükümetlerin tutarlı bir dış politika yürütme yetkisinden tehlikeli bir sapma olarak görülür ve diğer devlet veya devlet dışı aktörlere iç bölünmelerden faydalanma fırsatı sunar (Hocking, 1993: 2). Yerel özerkliğin daha güçlü olduğu ülkelerde, yerel yönetimler merkezi hükümetler tarafından daha az kısıtlanmakta ve kaynaklarını daha özgürce kullanabilmektedirler (Torfinn vd., 2012: 90). Geçmişte, güçlü bağımsız ve egemen devletler yerel siyasi davranışları kontrol altında tutup gerekli düzenlemeleri yaparken; artık yerel siyasi aktörler özellikle Batı Avrupa’nın başka yerlerindeki emsalleriyle daha fazla etkileşime girmekte ve uluslarüstü kuruluşların kararlarını etkilemeye çalışmaktadır (John, 2001: 61).

Devletlerin yerini alabilecek bir güç merkezi olmaları pek mümkün görülme de 1990’lı yılların ortalarından itibaren şehirler, devletlerin ortakları ya da rakipleri olarak uluslararası sahneye çıkacakları yönünde güçlü bir beklenti oluşturmuşlardır (Rosenau, 1995: 27). Özellikle sınır bölgelerinde bulunan yerel yönetimler, kendi ulusal hükümetleriyle çalışmaktansa, çeşitli konularda sınırın diğer tarafındaki belediyelerle birlikte hareket etmenin daha uygun olduğuna kanaat getirmişlerdir (Rosenau, 1995: 31). Şehirler, geleneksel olarak merkezi hükümetin ilgi alanı olarak algılanan konulara da yönelmeye başlamıştır. Nükleerden arındırılmış bölgeler, askeri üretimin barışçıl amaçlara dönüştürülmesi, ırk ayrımcılığıyla mücadele, insan hakları ve dış yardım gibi konular bunların başında gelmektedir (Alger, 1990: 495). Nitekim giderek artan sayıda belediye başkanı kendisini yurtdışındaki çatışma ve çatışma sonrası bölgelerde barışın inşasına ve diğer yeniden inşa süreçlerine katkıda bulunabilecek aktörler olarak görmeye başlamıştır (Klem, 2008: 142).

Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerini ele alan çalışmaların odaklandığı konular

Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkileriyle ilgili en erken çalışmalardan biri, “Kentlerin Uluslararası Politikada Yükselen Gücü” (Aydın Yılmaz, 2011) başlıklı yüksek lisans tezidir. Burada yazar, yerel makamların küreselleşmeyle birlikte uluslararası siyasette belli konu başlıkları etrafında etkin olmaya başladığını vurgulamaktadır. Yazar, yerel yönetimlerin dış ilişkileriyle ilgili Türk hukuk sistemindeki sınırlamalara ve imkanlara fazla değinmeden İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)’nin kardeş şehir

ilişkileri, iyi niyet antlaşmaları ve insani yardım faaliyetleri aracılığıyla barışa katkılarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerine yönelik diğer tez çalışmalarından önemli bir kısmının kardeş şehir uygulamalarına yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalardan biri, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin kardeş şehir ilişkilerine ve yönetim ilkesi çerçevesinde kurduğu ortaklıklara odaklanmaktadır (Aktulun, 2015). Bir diğeri Konya Büyükşehir Belediyesi’nin kardeş şehir uygulamalarını (Aydoğdu, 2020), başka bir çalışma (Çetin, 2021) da Trakya bölgesinin yerel diplomasisi başlığı altında Edirne, Çanakkale ve Kırklareli belediyelerinin kardeş şehir ilişkilerini incelemiştir. Bu örnekleri Trabzon (Kurutçu, 2019) ve Eskişehir (Özçakıl, 2022) büyükşehir belediyeleri üzerine yapılan çalışmalarla çoğaltmak mümkündür. Son olarak, Türkiye’deki kardeş şehir projelerinin genel görünümünü ortaya koyan çalışmalar yapıldığını da belirtmek gerekmektedir (Ekşi, 2017; Bay, 2020; Öztürk, 2021).

Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerine yönelik öncü çalışmalardan biri de “Yerel Dış Politikanın Temelleri” başlıklı eserdir. Burada, demokratikleşme ve küreselleşme olgusunun yerelin uluslararası bir boyut kazanması için sunduğu imkanların yanı sıra yerel dış politika ile ulusal dış politikanın etkileşim alanları incelenmiştir. Yazar tüm bunları tek bir belediyenin vaka incelemesine başvurmaksızın genel olarak mahalli idareler ve yerel yönetim birlikleri üzerinden tartışmış, sınırlayıcı rejim modeli olarak tanımladığı Türkiye’deki yasal durumun değerlendirmesini yapmıştır (Daoudov, 2013). Bu konuda bir başka öncü çalışma da yerel birimlerin sınır ötesi faaliyetlerinin Uluslararası İlişkiler disiplini açısından ifade ettiği anlamı konu edinmiştir. Yazar, Türkiye’deki yerel idarelerin dış ilişkilerinin Batı’daki örneklerinden farkını ortaya koymanın yanı sıra yerel dış politikada belirleyici olan faktörleri ilgili ülkenin yasaları, tarihi, coğrafi konumu, demografik yapısı, merkezi hükümetin küresel siyaset anlayışı ve yerelin maddi imkanları şeklinde sıralamıştır (Demirtaş, 2016). Uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri olan kamu diplomasisi üzerinden Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerini ele alan bir doktora tezi de konuyu ülkedeki hukuk sistemi ve mevcut siyasi kültürü dikkate alarak kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir (Güleç, 2021).

Türkçe literatürde karşımıza çıkan bir grup çalışma da yerel yönetimlerin dış ilişkilerine yönelik kavramsal bir tartışma ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, ‘yerel dış politika’ ifadesini ‘paradiplomasi’ ile eş anlamlı kullanmış ve kavramı, yerel birimlerin merkezi hükümetlerden bağımsız bir şekilde -sınır ötesi iş birlikleri, kardeş şehir uygulamaları ve yerel yönetim birlikleri gibi araçlarla- geliştirdiği uluslararası ilişkiler olarak tanımlamıştır (Yaylı ve Gönültaş, 2018). Paradiplomasi kavramını etimolojik açıdan inceleyen diğer bir çalışma ise ulus altı aktörlerin diplomatik faaliyetlerinin ulusal hükümetlerin dış politikasına bir alternatif olarak düşünülmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Erdoğan, 2020). Son olarak, yerel yönetim dış ilişkilerini açıklamak için en uygun kavram üzerine yapılan bir değerlendirmeye göre, yerel diplomasi birbirine zıt iki kavramı barındırmakta olduğu için uygun bir kullanım değildir. Belediyelerin diplomasisi dendiğinde ise belediye birliklerinin de diplomasisi olabileceği için bu ifade yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple daha kapsayıcı olması açısından ‘yerel yönetim diplomasisi’ kavramı tercih edilmelidir (Güneş ve Eren, 2021).

Kavramsal çerçeve

Ulus-üstü ilişkiler, farklı hükümetlerin alt birimleri arasındaki doğrudan etkileşimler kümesi olarak tanımlanır ve bu etkileşimler, merkezi hükümetler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmeyen veya doğrudan yönlendirilmeyen niteliktedir (Keohane ve Nye, 1974: 43). Federal ve merkezi olmayan sistemlerin bölgesel bileşenleri, uluslararası yeteneklerini giderek daha fazla vurgulamaktadır. Bu durum; yabancı yatırım, ticaret teşviki, çevre ve enerji konuları, kültürel değişimler, insan ve işçi hakları, turizm gibi konularda geçerlidir. Burada, özerk bölgesel siyasetin uluslararası boyutunu açıklamak için ‘mikro-diplomasi’ terimi tercih edilir (Duchacek, 1984: 5). Ancak, siyaset bilimciler, daha alt birimlerin uluslararası faaliyetlerini geleneksel ulus devlet diplomasisinden ayırt etmek için paradiplomasi ve bileşen diplomasisi kavramlarını kullanırlar (Cohn ve Smith, 1996: 25). Bu ikisi arasında daha yaygın olanı da paradiplomasi kavramı olup, bölgesel yönetimlerin uluslararası arenadaki artan görünürlüğüyle ortaya çıkmış bir ifadedir (Keating, 2013: 1).

1980’lerin başında federasyonlu bölgelerin dikkat çeken uluslararası faaliyetleri de paradiplomasi olgusunu ortaya çıkaran sürecin temel taşlarını oluşturmuştur (Aguirre, 2013: 185). Paradiplomasi, “paralel ve diplomasi kelimelerinin birleştirilmesinden türetilmiştir” (Erdoğan, 2020: 498). Yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik ilişkileri ve kültürel bağları desteklemek için uluslararası ilişkiler

katılımı olarak tanımlanabilir (Cornago, 2013: 40). Bölgesel entegrasyon sürecinin de paradipomatik bir bakış açısından, yeni aktörlerin dahil edilmesi, güçlendirilmesi ve yerel taleplere daha açık hale getirilmesi için önemli bir unsur olduğu görülmüştür (Filho, 2013: 83). Ancak bu kavramın yeterince açıklayıcı olmadığını düşünen bir yaklaşım da vardır. Buna göre, devletler ve şehirler zorunlu olarak farklı diplomatik yollar boyunca seyahat etmezler. Aynı yolda farklı araçlarla da ilerleyebilirler (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 9). Paradiplomasi kavramının literatürdeki bu yaygın kullanımına rağmen bu çalışmada daha çok yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetleri veya dış ilişkileri şeklinde bir kullanım tercih edilmiştir.

Yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetleri için kullanılan diğer kavramlar da ‘yerel dış politika’ ve ‘yerel diplomasi’ terimleridir. Nitekim birçok ülkede yerelin uluslararası ilişkileri için yasal prosedürler hazırlanmıştır. Yerel yönetimler de söz konusu faaliyetler için kendi bünyelerinde yeni ofisler açıp burada uzman kadro istihdamına başlamışlardır. Bu yönde artan kurumsallaşma ve profesyonelleşme ‘yerel diplomasi yönetimi’ olarak anılan bir tanımlamayı da beraberinde getirmiştir (Erdem ve Ersavaş Kavanoz, 2021: 29). Bir diğer kavram da ‘şehir diplomasisi’ olup yerel yönetimlerin genel olarak sınırları aşan faaliyetlerine atıfta bulunurken kullanılan bir kavramdır (Kuşku-Sönmez, 2014: 492). Bu diplomasi türünde ana aktörler şehirlerdir. Birçok durumda, şehir diplomasisine katılan şehir temsilcileri genellikle belediye başkanları olsa da belediye meclis üyeleri ve yetkili memurlar da bu sürecin bir parçasıdır (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 11).

Yerel birimlerin sınır ötesi faaliyetleriyle ilgili karşımıza çıkan başka bir kavram da ‘merkezleştirilmemiş iş birliği’dir. Kalkınma projelerinde yer alan aktör yelpazesinin genişlemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetler, yerel yönetimlerin ulusal sınırları aşacak şekildeki yoğun etkileşimleri ve belediyeler arası kardeş şehir (*sister city*) ilişkilerinin kapsamının genişlemesiyle artırılmıştır (Haftack, 2003: 333). Bu noktada ‘şehir eşleştirme’ (*town twinning*) olarak bilinen ve oldukça popülerlik kazanan olgudan daha detaylı bir şekilde bahsetmek gerekir. Bu kavram, genellikle farklı ulus-devletlerde bulunan iki şehir arasında kurulan nispeten resmi ve uzun vadeli ilişkilere referans verir. Kardeş şehir olarak da bilinen bu uygulamayla II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonraki yıllarda Batı Avrupa’da karşılaşmıştır. Soğuk Savaş’tan sonrasındaki geçiş sürecinde de kardeş şehir projeleri ön plana çıkmıştır (Clarke, 2010: 173-174). Bu projeler hem yerel sorunların çözümü hem de sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için önemli bir araç olarak görülmektedir (Joenniemi ve Sergunin, 2011: 20). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin de çok sayıda kardeş şehir antlaşması bulunmaktadır fakat bunlarla ilgili detaylar bu çalışmanın araştırma kapsamı dışında kalmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma örnek olay (vaka) araştırması şeklinde tasarlanmıştır. Doküman incelemesi yöntemi ile toplanan veriler belge haline getirilerek Microsoft Office Word olarak kaydedilmiştir. Örnek olay araştırması, bilgilerin toplanması, organize edilmesi, yorumlanması ve araştırma bulgularına ulaşılması gibi aşamaları içeren bütünsel araştırma desendir (Merriam, 2013). Doküman incelemesi ise, araştırılması amaçlanan olgu ya da olaylar hakkında derinlemesine bilgi edinebilmek için kayıt altına alınmış her türlü belgenin analizini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Çalışmada veriler internet ortamında yer alan haber, röportaj, rapor, makale ve kitaplardan elde edilmiştir. Toplanan veriler doküman haline getirilmiş, cümle ve paragraf bazında kodlanmıştır. Daha sonra uyumlu kodlar temalar haline getirilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur. Son olarak temalar betimsel analiz tekniği ile derinlemesine anlatılmıştır.

Çalışmada vaka analizi olarak Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin seçilmesinde, bu şehrin Suriye’deki yeniden inşa faaliyetlerine katkılarının yanı sıra tarihi ve bölgesel anlamda taşıdığı önem de etkili olmuştur. Gaziantep’in özellikle 1990’ların başından itibaren sergilediği kararlılık, çaba ve vizyon ile ön plana çıkan ve ‘Anadolu kaplanı’ olarak tanımlanan şehirlerden biri olduğu bilinmektedir. ‘Gaziantep modeli’ ve ‘küresel kent’ kavramlarıyla öne çıkan şehir; hızlı büyüme, sanayileşme, uluslararası ticaret, Ortadoğu’yla etkileşim ve yoğun göç gibi faktörlerle dikkatleri üzerine çekmektedir (Keyman ve Koyuncu, 2010: 88-89). İç savaş öncesinde Suriye’deki şehirlerle yoğun bir ticari ilişki içinde olan Gaziantep, bunun daha da fazla geliştirilmesi için 2003 yılında kurulan Sınır Ticaret Merkezi’ne ev sahipliği yapmıştır (Yıldırım ve Örnek, 2012: 13). Ancak 2012 yılı itibarıyla Suriye’deki iç karışıklıklar

nedeniyle karşılıklı ticarete çok ciddi bir düşüş yaşandığını da belirtmek gerekir (Ulusoy ve Turan, 2016: 156).

Tarihsel olarak da Gaziantep'in özellikle Halep'le arasında çok kuvvetli bağ vardır. Halep, Osmanlı döneminde bir vilayet iken Antep de buraya bağlı kazalardan biridir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu iki şehir birbirinden ayrılmak zorunda kalmış, Halep 1970'li yıllardan itibaren Esad rejimi döneminde tecride uğrarken Gaziantep, adım adım küresel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. 2000'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerinin düzelmesiyle, iki şehir arasında hem ticaret artmış hem de karşılıklı gidiş gelişler hız kazanmıştır (Sak, 2012). Nitekim 2005 yılı itibarıyla de Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ile Halep arasında kardeş şehir antlaşması imzalanmıştır. Oldukça işlevsel olan bu proje, sonraki yıllarda örnek bir proje olarak takdir görmüştür (Durmuş, 2011). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir Gaziantep, Türkiye için Ortadoğu pazarına açılan bir kapısı iken Suriyeliler için de özellikle oldukça işlek olan havalimanı sayesinde farklı coğrafyalara ulaşma imkânı sağlayan bir şehir olmuştur.

Sadece bahsi geçen özellikleri dahi Türkiye'deki yerel yönetimlerin dış ilişkilerinden ve özellikle de Suriye'deki faaliyetlerinden bahsederken Gaziantep'e ayrı bir yer açmak gerektiğini göstermektedir. Ancak, Türkiye'nin 2016 yılının ağustos ayında Halep'in kuzeyine dönük başlattığı harekât sonrasında Gaziantep şehri; valilik, büyükşehir belediyesi, ilçe belediyeleri ve sivil toplumuyla farklı bir sorumluluk üstlenmek durumunda kalmıştır. Zira Türkiye'nin öncelikle DAESH (Irak Şam İslam Devleti) isimli terör örgütünü sınır hattından temizlemek için girdiği yer olan Cerablus, Gaziantep'in Karkamış ilçesinin karşı tarafında yer almaktadır. Genel olarak tüm kurumlarıyla Gaziantep'in ve bu çalışmanın konusu olarak da Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin seçilmiş olmasının tek sebebi söz konusu coğrafi yakınlık değildir. Nitekim Türkiye'nin daha sonraki dönemlerde Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirdiği hareketler sonrasında Şanlıurfa ve Hatay Büyükşehir Belediyeleri'nin de katkı verebileceği bir imkân doğmuştur. Ancak, elde edilen veriler açısından Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin Suriye içinde farklı belediyeçilik işlerinden ziyade insani yardım konvoyu organizasyonlarında aktif olduğu görülmüştür. Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin ise Suriye topraklarında herhangi bir sınır ötesi faaliyeti tespit edilememiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin bu anlamda daha aktif bir rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Çalışmada bu faaliyet alanlarından bahsederken daha çok Cerablus ve el-Bab gibi Fırat Kalkanı hareketiyle özdeşleşen bölgeler ele alınmış olup, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı operasyonlarıyla güvenli bölge haline getirilen ve Gaziantep sınırlarının uzağında kalan bölgelerdeki faaliyetlere ise yer verilmemiştir.

Bulgular ve tartışma

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak yerel yönetimlerin kurduğu dış ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlere, devamında Türkiye'deki belediyelerin daha çok hangi türde ilişkiler geliştirdiğine odaklanılmıştır. Son olarak da Suriye'de merkezi hükümetin ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Suriye'deki faaliyetleri yerel yönetimlerin dış ilişkileri ve Türkiye'deki durum bağlamında tartışılmıştır.

Yerel yönetimler sınır ötesinde hangi tür faaliyetleri gerçekleştirir?

Şehirlerin uluslararasılaşma süreçleri genel olarak küresel yönetim, *network* kurma, kardeş şehir projeleri ve uluslararası zirveler aracılığıyla sağlanmaktadır (Amiri ve Sevin, 2020: 3). Ancak bunların dışında özellikle devletlerin yeterince ve etkili bir şekilde görevlerini yerine getiremediği uluslararası politika alanlarında, şehirler bir aktör olarak devreye girerler. Örneğin, çatışma sonrası toplumlarda, müdahil devletler genellikle merkezi hükümet yapılarını yeniden inşa etmeye odaklanır ve genellikle yerel yönetim mekanizmalarını ihmal ederler. Bu durumlarda, şehirler ve diğer yerel yönetim birimleri devreye girer ve yerel yönetim yapılarını yeniden inşa etmeye başlarlar. Bu, farklı aktörlerin eylemlerinin birbirini tamamlayabileceği bir yoldur. Nitekim şehir ve devlet aktörleri karşılıklı olarak dışlayıcı politikalar benimseyebileceği gibi, benzer veya tamamlayıcı politikalar da benimseyebilir (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 13).

Kalkınmaya yönelik yardımlarda da yukarıdan aşağıya girişimlerin her zaman en büyük sonucu üretmediği ve merkezi hükümetlerin bu nedenle daha çok kolaylaştırıcı olması gerektiği kanaati yaygındır. Zira kalkınma yerelde başlarken yerel yönetimler de diğer aktörlere göre yerel ihtiyaçları daha iyi bilmektedir. Şehirler tarafından sağlanan yardım, insani kalkınma yardımı ve acil kalkınma yardımı olarak ikiye ayrılabilir. İnsani kalkınma yardımı uzun süreli krizlere yöneliktir, acil kalkınma

yardımları ise akut krizlere odaklanmaktadır. Merkezi hükümetlerin, şehirlerin başarılı kalkınma yardımlarında önemli bir rol oynayabileceği konusundaki farkındalıkları artmıştır. Şehir yönetimlerinin kalkınma politikalarını ulusal dış politikalarla uyumlu hale getirme konusundaki artan isteği de yerel ve ulusal kalkınma yardımlarında daha büyük olanaklara işaret etmektedir (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 23-24). Özellikle göçmenleri çokça kabul eden ülkelerde şehirler, uluslararası politikalarını, daha çok göçmen nüfuslarının köken ülkelerine yönlendirmektedir (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 15).

Belediye yönetimleri, çatışma dönemlerinde diyalog ve arabuluculuk yoluyla inisiyatif alabilir veya hükümetlerin sert güç kullanımına karşı çıkararak barışa katkı sağlamak için yerel diplomasiye yararlanabilirler. Belediyelerin dış politikasının bir parçası olarak insani yardım da önemlidir. Örneğin, deprem gibi doğal afetler veya nükleer sızıntı gibi kazalar sonrasında merkezi hükümetlerin yanı sıra yerel birimler de yardım sağlayabilirler (Demirtaş, 2016: 157). En belirgin üç yardım türü maddi yardım, teknik yardım ve mali destektir. Yabancı belediyelerin maddi ve mali desteğinin (çoğunlukla insani yardım veya yeniden yapılanma yardımı) değeri genellikle küçüktür ve belediye altyapısıyla sınırlıdır. Ancak bu tür bir destek, taraflar arasında sağlam bir iş birliğinin ortaya çıkması için gerekli güven ortamını oluşturmaya yardım eder (Klem ve Frerks, 2008: 70).

Belediyeler, dış ilişkilerin temel unsurları olarak sıkça insani yardım faaliyetlerine vurgu yaparlar. Özellikle afet durumlarında merkezi bürokrasisinin yavaşlığı nedeniyle yerel yönetimlerin daha hızlı hareket etmesi, merkezi hükümetlerin belediyelerden yardım talep etmesine ve belediyelerin bu yöndeki faaliyetlerini teşvik etmesine neden olmaktadır (Demirtaş, 2016: 164). Çatışma durumlarında şehirler tarafından yürütülen diplomatik faaliyetlerin son türü, bir çatışma sona erdikten sonra gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Yerel yönetimlerin çatışma sonrası yeniden yapılanma çabalarına dair örnekler oldukça fazladır. Kalkınma yardımlarının yanı sıra, yerel demokratik yapılar iyileştirilmeye veya geliştirilmeye çalışılır. Bu faaliyetlerde, savaşın mirasıyla başa çıkmak ve travmatize olmuş nüfusu yerel politika planlamasına dahil etmek kilit konular arasındadır (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 22).

Türkiye’deki yerel yönetimlerin dış ilişkilerinde siyasi ve hukuki durum

Farklı ülkelerin yerel yönetimleri dış ilişkilerde farklı uygulamalara tabi olmaktadır. Bu ülkelerden Fransa, İtalya ve İspanya’da yerel yönetimler tamamen kendi dış politikalarını uygulama imkanına sahip olup, kendi bütçelerini kullanabilmekte ve ulusal yönetimlerden farklılaşan uluslararası yaklaşımlar benimseyebilmektedir. İsveç’te ise yerel yönetimler ulusal yönetimler tarafından sağlanan kaynaklarla uluslararası çalışmalar yapabilmektedir. Ancak bu kaynaklar genellikle belli koşullara bağlı olduğu için, merkezi hükümetin dış politikasından ayrı bir kulvarda sürdürülmez. Kanada ve Hollanda gibi bazı ülkelerde de yerel yönetimlere yurtdışı faaliyetlerinde özgürlük tanınırken, ulusal yönetimler bu faaliyetlerin kendi politikalarıyla uyumlu olmasını talep ederler (Daoudov, 2013: 104).

Türkiye’de yerel yönetimlerin uluslararası ilişkileri bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise sınırlayıcı bir rejim modelinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu modelin özelliklerine göre, ilk olarak, Türkiye’de yerel yönetimler yurtdışı ilişkilerinde sınırlı bir yetkiye sahiptir. İkincisi, yerel yönetimler dış ilişkilerinde dikkate değer bir denetime tabi durumdadırlar (Daoudov, 2013: 115). Örneğin ulusal bütünlüğün bozulması kaygısı, Türkiye’nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın tarif ettiği özerk yerel yönetim tanımına mesafeli bir konumda bulunmasına neden olmuştur (Küçük, 2018: 36-37). Nitekim Türkiye, söz konusu sözleşmenin yerel yönetimlerin uluslararası birlik kurma veya bunlara katılma hakkının merkezi hükümet tarafından tanınacağı yönündeki 10. maddesine çekince koymuştur. 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile bu çekincenin hafifletilmeye çalışıldığı söylenebilir (Akman, 2017: 499).

5393 sayılı Kanun’un yerel yönetimlerin yurt dışı ilişkilerini ele alan 74. Maddesi; belediyelerin uluslararası örgütlerin kurucusu olabileceği, bu kuruluşlara üye olabileceği ve başka ülkelerdeki yerel yönetimlerle ortak faaliyet/proje gerçekleştirilebileceklerini ya da onlarla kardeş kent ilişkisi kurabileceğini ifade eder. Ancak kanunda bu eylemlerin ülkenin dış politikası ve uluslararası antlaşmalara uygun olmasının yanı sıra Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’ndan da önceden izin alınması gerekliliğinin altı çizilir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 74). 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun da Türkiye’de mahalli idarelerin yani yerel yönetimlerin, başka bir devletin herhangi bir temsilcisiyle veya uluslararası bir örgütle kuracağı ilişkilerin milletlerarası hukuk kuralları ve usullerine göre yapılması ve konu hakkında Dışişleri

Bakanlığı'nın bilgilendirilmesi şartını koymuştur (1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun, Md. 1).

Türkiye'de yerel yönetimlerin uluslararası ilişkileri, daha çok kardeş şehir uygulamalarıyla görünür olmakta ve şehir diplomasisi, yerel diploması gibi kavramlarla açıklanmaktadır. AB'ye katılım sürecinin hızlandığı bir dönem olan 2000-2005 yılları arasında yapılan yasal düzenlemelerle, merkezi hükümetle yerel yönetimler arasında dikkate değer bir yetki paylaşımı yapılmıştır (Batal ve Topçu, 2019: 343). Yeniden 5393 sayılı Belediye Kanunu'na dönülecek olursa, yine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın izniyle belediye meclisinin yetkileri arasında diğer ülkelerin yerel yönetimleriyle iş birliği yapma, kardeş kent ilişkileri kurma, kültür, sanat ve spor etkinlikleri düzenleme gibi faaliyetlerin yanında farklı tesislerin inşa edilmesine karar verme gibi unsurlara yer verildiği görülür (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 18). Yurt dışında kamu ve özel sektörün yanı sıra sivil toplum kuruluşlarıyla yapılan ortak hizmet ve proje masrafları da belediyenin yasal giderleri arasında yer almaktadır (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 60). Büyükşehir belediyesi kanununda da yurt dışında benzer iş birlikleriyle gerçekleştirilecek giderlere ayrıca yer verilmiştir (5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Md. 24).

Türkiye'de yerel makamların dış ilişkilerini belirleme noktasında Dışişleri Bakanlığı Yurtiçi İrtibat Büroları dikkate değer bir fonksiyona sahiptir. Yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetlerinde danışmanlık desteği vermek, Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren konularda bilgilendirme yapmak, bulunulan ilin tanıtımına katkı sağlamak, olası yardımları koordine etmek ve gelen fonların ilgili yerel birimlere tahsisini üstlenmek gibi kurumsal iş birliğiyle ilgili görevleri vardır. Diğer yandan bu irtibat bürolarının bulunduğu illerdeki yabancı misyonlarla yerel birimler arasındaki iletişimin sağlanması da sayılan görevler arasındadır. Son olarak, ulusal dış politikayla ilgili yerel düzeyde bilgilendirme yapmak her türlü kamu diplomasisi faaliyetini yürütmek bu irtibat ofislerinin sorumluluğundadır (Dışişleri Bakanlığı Yurtiçi İrtibat Büroları Yönetmeliği, Md. 5). Bu ofisler yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetlerini artırma noktasında katkı sağlasa da belediyeler, her yıl sonunda yayınlanan Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu'nda yer alan bir maddeye göre, uluslararası örgütlere katılma payı ve üye aidatı gibi ödeneklerin temini için Maliye Bakanlığı'ndan uygunluk görüşü alınmadan bu kuruluşlara üye olamamaktadır (6091 Sayılı 2011 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, Md. 25; 7427 sayılı 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, Md. 8). Bu madde de Türkiye'deki yasaların yerel birimlerin uluslararası ilişkileri üzerinde kısıtlayıcı unsurlardan biri olarak yer almaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de özellikle büyük şehirlerin dönüşümü üzerinden, ulus-devlet temelli modernite anlayışından kent temelli moderniteye bir geçişin varlığından bahsetmek mümkündür. Buna göre, Türkiye'de özellikle 1980'ler sonrasında kapitalizm, küreselleşme ve Avrupalılaştırmanın etkisiyle Anadolu kentleri ciddi bir dönüşüm geçirmiş, yerel unsurlar uluslararası bir nitelik kazanmaya başlamıştır (Keyman ve Koyuncu Lorasdağı, 2010: 19). Ancak, Türkiye'de yerel yönetimler, kendi iç dinamiklerine sahip olsa da genel olarak merkezin resmi söylemi dışına çıkamamaktadır. Nitekim merkezi hükümetin resmi ilişki kurmadığı veya ilişkilerinin zayıf olduğu ülkelerle yerel düzeyde temas sağlama gibi adımlara pek rastlanmamaktadır. Yerel yönetimler, genellikle zaten merkezi ilişkilerin güçlü olduğu bölgelere yönelmekte, sorunlu bölgeler ise ilgi dışında kalmaktadır. Bunun yanı sıra, belirli bir dönemde bazı ilişkiler kurulsun da merkezi hükümet söz konusu ülkeyle sorun yaşamaya başladığında yerel düzeydeki ilişkiler de sekteye uğramaktadır. Diğer yandan, küresel düzeyde görülen barış inisiyatiflerinin Türkiye'de henüz yerel düzeyde bulunmadığını söylemek mümkündür (Demirtaş, 2016: 170).

Türkiye'deki kurumlar neden Suriye'de faaliyet göstermek durumunda kaldı?

Türkiye, Arap Baharı sürecinde, PKK ve DAESH tarafından eşzamanlı olarak güvenlik tehditleriyle karşılaşmıştır. Suriye ve Irak'taki devlet yapılarının zayıflaması, bu silahlı grupların Türkiye'nin iç istikrarını hedef alabileceği bir ortam yaratmıştır. Özellikle Suriye'de ortaya çıkan vekalet savaşları, Türkiye'nin güvenlik önceliklerini yeniden değerlendirmesini gerekli kılmıştır (Alibabalu, 2022: 149). Türkiye'nin 2016 Ağustos ayındaki Fırat Kalkanı hareketinin amacı ülke sınırında faaliyet gösteren DAESH militanlarını geri püskürtmenin yanı sıra ülke güvenliği ve toprak bütünlüğü için varoluşsal bir tehdit olarak görülen -PKK'nın Suriye'deki uzantısı- PYD (Demokratik Birlik Partisi) ve silahlı kanadı YPG (Halk Koruma Birlikleri)'nin ilerlemesini durdurma (Talbot, 2019: 76). Bir diğer hedef de istikrarlı alanlar oluşturarak Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin ülkelerine dönmesini sağlamak olmuştur (Agha, 2022: 4). Ankara, başarıyla tamamlanan askeri operasyonlar sonrasında başta silahlı

kuvvetler olmak üzere devlet kurumları, ulusal ve uluslararası faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, bölgeye komşu valilikler, belediyeler ve diğer sivil kuruluşlarla kapsamlı angajman/harekât konsepti adı verilen bir strateji uygulamıştır (Aslan, 2019: 11).

Türkiye öncelikle güvenlik açısından, bölgeye belli yasaları dayatıp farklı fraksiyonları birleşmeye ve askeri varlıklarını şehirlerden çekmeye zorlamıştır. Ekonomik alanda, bir dizi sınır kapısı açarak bölgede eşi görülmemiş bir ekonomik canlanma başlatmıştır. Belli başlı tesisleri ve yolları yeniden inşa etmiş, Azez, El-Bab, El-Rai ve Cerablus’ta PTT şubeleri açmış ve özel şirketler aracılığıyla baz istasyonları kurmuştur. Özel Türk şirketlerinden biri de 2018 yılının başlarında, uzun süredir elektrik verilemeyen Azez şehrine bu hizmeti geri getirmeyi başarmıştır (Enab Baladi, 2018). Türkiye’nin Suriye kuzeybatısında başlayan yeniden yapılandırma çabaları, Ankara’nın siyasi, ekonomik ve askeri desteğine bağımlı olan ve yerel konseyler adı verilen bir tür yönetim ve idari yapılar ortaya çıkarmıştır. Varlıklarını sürdürebilmek için Türkiye’den gelecek yardımlara ihtiyaç duyan bu organlar bölgedeki Suriyeli nüfusa temel hizmetler, güvenlik ve idari destek sağlamaktadır (Yüksel ve Van Veen, 2019: 3). Sahadaki insani yardım AFAD aracılığıyla koordine edilmektedir. Ayrıca Türkiye, halka kamu hizmetleri sunmak için başta bölge altyapısı olmak üzere, eğitim ve sağlık alanlarına da büyük yatırımlar yapmıştır (Asseburg, 2020: 13).

Türkçe dersleri, Türkçe levhalar, Türk güvenlik güçlerinin eğittiği polisler ve kurulan haberleşme ağı gibi unsurlar, Türkiye’nin -Suriye’de ılımlı rejim muhalifleriyle iş birliği yaparak- DAESH’ten aldığı kuzey Suriye topraklarındaki derinleşen rolüne işaret etmektedir. Türkiye’nin sağlık sektörüne yaptığı yatırımlar da dikkat çekici olup hem var olan hastanelerin bakımı ve onarımı gerçekleştirilmiş hem de daha büyük kapasiteli hastane projeleri hayata geçirilmiştir. Ankara, bölgenin daha yaşanılabilir hale gelmesini sağlayarak milyonlarca Suriyeli mültecinin bölgeye dönüşünü teşvik etmektedir (Ashawi vd., 2017). Halep’in kuzey kırsalındaki Azez yerel meclisi Türkiye’nin desteğiyle bir emlak departmanı dahi açmıştır (El-Khateb, 2019). El-Bab’ın inşasına yönelik atılan adımlardan bir diğeri de Harran Üniversitesi’ne bağlı İngilizce, Türkçe ve Arapça dillerinde eğitim veren bir fakültenin kurulmasıdır (Daily Sabah, 2018). Gaziantep Üniversitesi de Cerablus’ta önce meslek yüksekokulunu hizmete sokmuş, daha sonra da El-Bab’da bir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi açmıştır (Mazi, 2019). Bahsi geçen tüm bu adımlarla, bölgenin acil ihtiyaçlarının karşılanması ve yerel halkın kendini yönetebilme becerisine kavuşabilmesi için kurumsallaşmanın hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (Aslan, 2018: 83).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin faaliyetleri ve bu faaliyetlerin değerlendirilmesi

Suriye’nin kuzey sınırları ile komşu illerden biri olan Gaziantep, bu yöre ile olan coğrafi yakınlığının yanında kültürel bağlar ve ticari ilişkiler ekseninde önemli aktörlerden biri olarak görülmektedir. Nitekim Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Fırat Kalkanı harekâtı sonrasında oluşturulan güvenli bölgede, doğrudan Cumhurbaşkanı’nın talimatları çerçevesinde bölgenin altyapı ve üstyapısına yönelik faaliyetlerde öncü rol üstlenen aktörlerden birisi olmuştur (Karakuş, 2018). Belediyecilik hizmetlerini Gaziantep Valiliği koordinatörlüğünde yürüten Büyükşehir yönetiminin, bölgedeki sivil hizmetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla görevlendirilen ilk yerel yönetim birimi olduğunu da ifade etmek gerekir (Eş, 2017).

Yetkili mercilerden gerekli onaylar alındıktan sonra Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin’in de içinde bulunduğu heyet bölgeye giderek Suriyeli vatandaşların sorunlarını dinlemiş ve gözlemlerde bulunmuştur (CNN Türk, 2016). Sonrasında bölgenin çehresini değiştirmeye yönelik yolların enkazdan temizlenmesi, okulların işlevsel hale getirilmesi, şehrin aydınlatılması, su temininin halkın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye getirilmesi, asfaltlama çalışmaları, park yapımı ve itfaiye gibi hizmet alanlarına öncelik verilmiştir. Bu noktada dikkat çeken hususlardan birisi Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin bu hizmetleri Suriyelileri istihdam ederek gerçekleştirmesidir. Bu uygulamayla bölge ekonomisine hareketlilik kazandırılması amaçlanmıştır (Gaziantep BŞB, 2016; Aslan, 2018: 84). Cerablus’taki temizlik faaliyetleriyle ilgili olarak Belediye Başkanı Fatma Şahin, çok sayıda iş makinesi ve kamyon ile şehrin temizliği ve hafriyat kaldırma işlerinin yürütüldüğünü ve bu kapsamda temizlik ekiplerinin oluşturulduğunu ifade etmiştir (Gaziantep Pusula, 2016).

Eğitim faaliyetlerine yönelik olarak Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ilk etapta Cerablus’ta iki okul açılışını gerçekleştirmiş, var olan okulların onarımına çeşitli düzeylerde özellikle de lojistik anlamında katkıda bulunmuştur (Çevik Görgülü, 2017). Cerablus’un en büyük sorunlarından biri olan şehrin

aydınlatılması noktasında jeneratörlerle bölgeye destek verilmiş, daha sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'nın talimatıyla Karkamış'tan Cerablus'a elektrik sağlandığı belirtilmiştir. Böylece bölgenin aydınlatma sorunu aşamalı olarak ortadan kaldırılmıştır (Çevik Görgülü, 2017). Yörenin en büyük problemlerinden biri olan su temininin sağlanması amacıyla da Gaziantep Büyükşehir Belediyesi etkin bir rol üstlenmiştir. Nitekim Suriye'deki iç savaşın ilk yıllarından itibaren şehirde baş gösteren su sorununa karşı, su şebekelerinin onarımına başlanmış ve şebeke sularının temizlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, Cerablus'ta Gaziantep Su ve Kanalizasyon İdaresi (GASKİ) tarafından dört su kuyusu bulunmuş ve suyun evlere dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Karakuş, 2018; Çevik Görgülü, 2017). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi sağlık hizmetlerinin de etkin bir şekilde yürütülmesine destek vermiş, şehirde inşası başlayan bir hastanenin yapımına katkı sunmuştur (Eş, 2017).

Cerablus'ta var olan barınma sorununun üstesinden gelmek için Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı'nın talimatlarıyla bölgede bir çadır kent kurulmuştur (Gaziantep Pusula, 2016). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, barınma sorunun yanında beslenme, çocukların sosyal uyumu gibi konularda da çözüm üretmek amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda, çeşitli yardım kolileri ve gıda yardımları bölge insanına ulaştırılmıştır. Ayrıca, çocukların temel ihtiyaçları olan parkların yapımı ve oyuncak temini gibi konularda da belediye sorumluluk almıştır (Habertürk, 2016; Kocalar, 2016). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, bu ilde yaşamını kaybeden Suriyelilerin vatanlarında defnedilmesini sağlamak amacıyla da faaliyetler yürütmektedir. Bu bağlamda, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerinin ardından oluşturulan güvenli bölgelerde defin işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durumun en önemli ispatı Gaziantep'te defnedilen Suriyelilerin sayısında büyük oranda bir azalma yaşanmasıdır. Nitekim Suriyelilerin cenazeleri, yakınlarının talepleri doğrultusunda belediyenin lojistik desteğiyle bölgeye geri dönen akrabalarına teslim edilmektedir (Burun, 2018).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Cerablus bölgesinde katkı sunduğu faaliyetlerin bölgeye geri dönüşü hızlandırılacağı düşünülmüştür. Belediye Başkanı Fatma Şahin, kendisine yöneltilen "...Suriyeli mülteciler şehrin parçası mı olacak yoksa dönecekler mi?" sorusuna "kesinlikle dönecekler" yanıtını vermiştir. Şahin, bölgede güvenliğin sağlanmış olmasını, Gaziantep'ten Cerablus'a dönüşlerin başlamasını, altyapı ve üstyapıda yaşanan gelişmeleri ve çocuklar için yapılmış faaliyetleri geri dönüşün göstergeleri olarak değerlendirmiştir (Çevik Görgülü, 2017). Gaziantep'te yalnızca büyükşehir değil valilik ve silahlı kuvvetlerin talebi doğrultusunda Şahinbey Belediye Başkanı da el-Bab'da incelemelerde bulunmak üzere bölgeye gitmiştir. Burada yapılan incelemelerde bölgenin büyük bir parka ihtiyacı olduğu tespit edilmiş ve Şahinbey Belediyesi tarafından bir millet bahçesinin inşası tamamlanmıştır. Tüm bu faaliyetlerin bölge halkının sosyal ihtiyaçlarının giderilmesine ve Suriyelilerin evlerine dönüş sürecine katkı sunacağı düşünülmüştür (Gaziantep Güneş, 2018).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Fırat Kalkanı bölgesinde yürüttüğü faaliyetlere ilişkin yukarıdakilere benzer şekilde çok sayıda haber bulmak mümkündür. Ancak bu çalışmanın temel amacı belediyenin gerçekleştirdiği icraatların detayları değildir. Bu noktada önemli olan bir yerel yönetim biriminin söz konusu faaliyetleri gerçekleştirirken merkezi hükümetle kurduğu bağlantıdır. İktidar partisiyle Gaziantep'te büyükşehir belediye başkanlığının bulunduğu partinin aynı olmasının taraflar arasında bir koordinasyonu beraberinde getirmesinin ötesinde yerel yöneticilerin benimsediği söylem oldukça dikkat çekicidir. Nitekim burada ön plana çıkan husus 'Cumhurbaşkanının talimatı' veya 'Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın talimatı' gibi ifadeler olmaktadır. Ayrıca, oldukça dikkat çeken bir başka özellik de belediye icraatlarının merkezi hükümetin temsilcisi olan valilik koordinatörlüğünde yürütülmüş olduğu vurgusudur. Bu durum Türkiye'de yerel yönetimlerin dış ilişkilerindeki çalışma tarzının, iktidarın sınırlarını çizdiği ulusal dış politika doğrultusunda şekillendiğini gösterir. Literatüre bakıldığında bu tür bir ilişkinin yerel yönetimlerle merkezi hükümet arasındaki tamamlayıcı bir ilişki bir ilişki örneği olduğu görülür (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 13).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'ni merkezi hükümetin teşviki dışında Halep'in kuzeyindeki inşaat faaliyetlerine katılacak farklı motivasyon unsurları da bulunmaktadır. Bunların başında 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşından kentlinin ekonomisinin olumsuz etkilenmesi ve bölgeden yoğun göç dalgasının tüm entegrasyon çabalarına rağmen şehirde yol açtığı olumsuzluklardır. Tersine göçü teşvik edecek şekilde oluşturulacak bir güvenli bölgenin altyapısına katkıda bulunması da gayet olağan bir davranış biçimidir. Nitekim literatürde iç çatışmalar gibi konuların sınır aşan etkileri olduğuna (Yurtoğlu

Pek, 2022: 70) ve şehirlerin özellikle de göçmenlerin kaynak ülkelerine yaptıkları yatırımlara (Van der Pluijm ve Melissen, 2007: 13) dikkat çekilmiştir. Çatışmaların sona erdiği ve güvenli bölgelerin tesis edilebildiği bir ortamda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi gibi yerel yönetim mekanizmalarının bölgesel kalkınmayı teşvik için dış yardımlara başvurması yine literatürde karşılığı olan bir uygulamadır. Örneğin Alger (1990: 495), şehirlerin ulusal politikanın bir parçası görülen dış yardım gibi konulara daha fazla yöneldiğini iddia eder. Klem (2008: 142) ise belediye başkanlarının kendisini yurtdışındaki bölgelerin yeniden inşasına katkıda bulunabilecek bir aktör olarak görmeye başladığını iddia etmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin’in de Suriye sınırları içindeki Cerablus’a bizzat giderek halkla temas etmesi ve yapılan hizmetler hakkında röportaj vermesi bu anlamda dikkat çekicidir.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin Suriye’nin kuzeyindeki yeniden inşa faaliyetlerine yerel yönetimlerin imkân ve kabiliyetleri açısından da bakılabilir. Genellikle merkezi hükümetler bürokrasinin hantallığı dolayısıyla acil durumlarda daha hızlı hareket edebilen belediyelerin desteğine ihtiyaç duymakta ve bu yönde onları teşvik etmektedir (Demirtaş, 2016: 164). Türkiye’de de hükümet, Fırat Kalkanı harekâtından sonra Suriye’nin kuzeyindeki inşa faaliyetlerinde bölgeye en yakın büyükşehir belediyesi olarak Gaziantep’i harekete geçirmiştir. Burada ön plana çıkan bir başka husus da ekonomik kabiliyetlerle ilgilidir. Literatürde de karşımıza çıktığı üzere (Çelebi Zengin ve Atakan, 2022: 440) büyükşehir belediyelerinin sahip oldukları büyük bütçeler, onları diplomaside de etkin bir konuma taşıma özelliğine sahiptir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi de oluşturduğu gelir kaynakları ve sahip olduğu olanaklar açısından bu anlamda dikkat çeken bir yerel yönetim birimidir. Hukuki açıdan da konuyu incelemek gerekirse; her ne kadar Türkiye yerel yönetimlerin dış ilişkilerinde sınırlayıcı bir rejim modeli olarak tanımlansa da (Daoudov, 2013: 115), belediyelerin yurtdışında bir proje ve yatırım yapmasının önünde yasal bir engel yoktur (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 60; 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Md. 24). Yine de böyle bir adımın merkezi hükümetin teşvikinin olmadığı veya ilişkilerinin iyi olmadığı bir ülkede de rahatlıkla atılabileceğini varsaymak pek mümkün görünmemektedir (Demirtaş, 2016: 170).

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada, hem Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yerel yönetimlerin dış politikadaki rolüne ilişkin yaklaşımlar, hem de Kamu Yönetimi disiplini açısından Türkiye’de yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetlerinin hangi hukuki bağlamda ele alınabileceği dair tartışmalar yapılmıştır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin Suriye’deki yeniden inşa faaliyetleri de bu iki disiplinin konuya yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. Çalışma örnek vaka analizi şeklinde tasarlanmış, internet ortamında yer alan haber, röportaj, rapor, makale ve kitap gibi veriler, doküman incelemesi yöntemiyle toplanarak betimsel analiz tekniği ile derinlemesine anlatılmıştır.

Literatür taraması kısmında ilk olarak, yerel yönetimleri sınır ötesi faaliyetler geliştirmek durumunda bırakan meselelerin başında küreselleşmenin geldiği tespit edilmiştir. Buna göre, hem bu sürecin etkisini artırmasıyla yayılan fikirler hem de küresel boyutta yaşanan krizlerin doğurduğu bölgesel sonuçlar, yerel düzeyde bunlara reaksiyon verme yönünde artan eğilimi ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetlerini ele alan literatürde ise kardeş şehir uygulamalarının ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Başka bir grup çalışma, konuyu Uluslararası İlişkiler disiplini perspektifinden ele almış ve Türkiye’deki yerel yönetimlerin Batı’daki emsallerinden farklılaşan noktalarına temas etmiştir. Son olarak literatürde, yerel yönetimlerin sınır ötesi faaliyetlerini tanımlamak için dikkate değer bir kavramsal tartışma olduğu görülmüştür.

Çalışmada tespit edilen hususlardan biri de yerel yönetimlerin dış ilişkilerinde ön plana çıkan uygulamalardır. Buna göre, belediyeler çatışma sonrası toplumlarda yeniden inşa faaliyetlerinde, barışa katkı sağlama gibi diplomatik hamlelerde ve insani yardımların etkili bir şekilde ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenebilirler. Türkiye’deki yerel makamlar ise dış ilişkiler geliştirirken merkezi hükümetin politikalarını ve milli hassasiyetleri gözetmek durumundadır. Nitekim yerel yönetim birliklerine katılma süreçlerinde, kardeş şehir uygulamalarında ve sınır ötesi faaliyetlerde yapılacak harcamalarda, konusuna göre belli makamlardan izin ya da onay alması yahut bilgilendirme yapması hukuki bir mecburiyettir. Türkiye’nin hem ticari hem de kültürel anlamda yükselen değerlerinden biri olan ve ülkenin Ortadoğu’ya açılan bir kapısı olarak görülen Gaziantep’in, Suriye ile olan sınırının hemen karşısına

askeri bir harekât düzenlemesi ve sonrasında ortaya çıkan yeniden inşa gereksinimi bu şehrin neredeyse tüm kamu ve sivil kuruluşlarını harekete geçirmiştir.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Suriye'nin kuzeyinde inşa faaliyetlerini üstlenen kurumlardan biri olmuştur. Temizlik hizmetlerinden su teminine, yolların yapımından şehrin aydınlatılmasına, çocuk oyun parklarından okul dersliklerine bir kentin altyapısına dair yapılabilecek birçok işi üstlenen Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, diğer kurumlarla iş birliği halinde bölgede icraatlarını gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, Cumhurbaşkanı ve bakanlıklardan alınan talimatlara yapılan vurgular ve valiliğin koordinasyonu altında işlerin gerçekleştirildiğine dair haberler, Türkiye'de merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerinde konumlanan pozisyonunu bir kez daha akıllara getirmiştir. Bu durumun, yerel yönetimlerin dış ilişkileriyle ilgili yaklaşımlarda merkezi hükümetle tamamlayıcı ilişki bağlamında insani faaliyetlere odaklanılmış olması sebebiyle literatürde karşılığı olan bir davranış biçimi olduğu da unutulmamalıdır. Diğer yandan, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin merkezden gelen talepler dışında da bölgedeki faaliyetlere katılma yönünde farklı motivasyonları vardır. Bunların başında şehirde sayıları artan Suriyeli göçmenlerin ülkelerinde oluşturulacak güvenli bölgelere dönebilmeleri için bir ihtimalin doğmuş olması gelmektedir.

Son olarak, çalışmayla ilgili bazı konulara değinmek ve bu bağlamda çeşitli önerilerde bulunmak gerekmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin resmi internet sitesine girildiğinde dış ilişkiler daire başkanlığının kurulmuş olduğu görülmekte fakat sayfa tıkladığında boş bir ekranla karşılaşılmaktadır. Kardeş şehirlerin yer aldığı bir listenin ana sayfaya konulması, sınır ötesi faaliyetlere verilen önemi gösterse de Gaziantep gibi bölgesel anlamda etkinliği olan bir şehrin konuyla ilgili internet sayfası daha aktif olabilir. Bu çalışmanın konusu olan Suriye'nin Halep'in kuzeyindeki faaliyetlerine ise belediyenin resmi kaynaklarından ulaşmak pek mümkün değildir. Özellikle Türkiye'de 'Suriyeliler' konusunun daha hassas bir şekilde tartışılmasıyla farklı kaynaklardan da kesilen haber akışı bu çalışmanın veri toplamadaki en önemli zorluklarından birisi olmuştur. Bu anlamda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Suriye sınırları içinde güvenli bir bölge inşasına yaptığı katkıları kamuoyuyla daha çok paylaşması bundan sonra yapılacak çalışmalar için doğrudan veri elde edilmesi imkanını sağlayabilir. Böylece, Suriyeli göçmenlerin kendi topraklarına dönebilmesi için oluşturulacak güvenli bir bölgenin yeniden inşası süreci, bir kamu diplomasisi tekniğiyle hem Gaziantep'lilere hem diğer Türk vatandaşlarına hem de uluslararası kamuoyuna doğru bir şekilde açıklanabilir.

Çalışmada temel eksiklik ikili görüşmelere dayalı bir saha araştırmasının gerçekleştirilememiş olmasıdır. Genel olarak bu tür hassas görülen konularda yetkililerin pek konuşmak istememesi ve Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetleri yerinde görmek için dışarıdan gelecek bağımsız araştırmacılar için tam manasıyla bir güvenlik garantisinin olmaması çalışmada belli boşluklara neden olmuştur. Bundan sonra bu konuyla ilgili çalışmalar yürütecek olan araştırmacıların önündeki bu engeller kalkarsa ortaya çok daha nitelikli eserler çıkacaktır. Tüm bu eksiklerine rağmen, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Suriye'nin kuzeyindeki yeniden inşa faaliyetlerine katkısını inceleyen bu çalışma da Türkiye'deki yerel yönetimlerin -mevcut siyasi/hukuki sınırlar ve imkânlar çerçevesinde- uluslararası politikadaki rolüne dair Türkçe literatüre bir katkı sunma olanağı taşımaktadır.

Kaynakça

- Agha, M. O. (2022). *The selective reconstruction of Syria: Challenges for EU policy*. Instituto Affari Internazionali.
- Aguirre, I. (2013). Making sense of paradiplomacy? An intertextual enquiry about a concept in search of a definition. F. Aldecoa ve M. Keating (Ed.), *Paradiplomacy in action: The foreign relations of subnational governments* içinde (ss. 185-209). Routledge.
- Akman, Ç. (2017). Türkiye'de yerel yönetimlerin uluslararası kuruluşlara üyelikleri üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 485-510.
- Aktulun, E. (2015). *Yönetişim çerçevesinde ortaklıklar ve belediyelerin kardeş şehir ilişkileri: Ankara Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.
- Alger, C. F. (1990). The world relations of cities: Closing the gap between social science paradigms and everyday human experience. *International Studies Quarterly*, 34(4), 493-518.
- Alibabalu, S. S. (2022). Turkey's security policy towards Northern Syria and Iraq amid regional chaos (2011-2019). *bilig Türk dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 102, 147-170.

- Alvarez, M. (2020). *The rise of paradiplomacy in international relations*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2020/03/17/the-rise-of-paradiplomacy-in-international-relations/>
- Amen, M., Toly, N. J., McCarney, P. L. ve Segbers, K. (2011). Introduction. M. Amen, N. J. Toly, P. L. McCarney ve K. Segbers (Ed.). *Cities and global governance new sites for international relations* içinde (ss. 1-11), Ashgate Publishing Limited.
- Amiri, S. ve Sevin, E. (2020). Introduction. S. Amiri ve E. Sevin (Ed.). *City diplomacy: Current trends and future prospects* içinde (ss. 1-10). Palgrave Macmillan.
- Aslan, M. (2018). Türkiye’nin Suriye’de asli gayreti: Yeniden yapılandırma. *Kriter Dergisi*, 3(30), 82-85.
- Aslan, M. (2019). *Yeniden yapılandırma: Türkiye’nin Suriye’deki modeli*. SETA Yayınları.
- Asseburg, M. (2020). *Reconstruction in Syria: Challenges and policy options for the EU and its member states* (Rapor No.: 11). SWP Research Paper.
- Aydın Yılmaz, E. S. (2011). *The incrising role of cities in international politics* [Doktora Tezi], Yeditepe Üniversitesi.
- Aydoğdu, B. (2020). *Türkiye’de kardeş şehir uygulamaları ve Konya Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Batal, S. ve Topçu, V. (2019). Yerel yönetimlerde uluslararası ilişkiler faaliyetleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 341-374.
- Bay, A. (2020). *Türkiye’nin ulusal ve uluslararası ölçekteki kardeş şehir ilişkileri: Dönemsel, mekânsal, kültürel, fonksiyonel ve politik etkenlerin analizi* [Yüksek Lisans Tezi], Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Burun, E. (27 Ekim 2018). Suriyeliler, cenazelerini artık kendi ülkelerine götürüyor. *Hürriyet Gazetesi*, 24 Nisan 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/gaziantep/suriyeliler-cenazelerini-artik-kendi-ulkelerin-41000198> adresinden erişildi.
- Clarke, N. (2010). Town twinning in cold-war Britain: (Dis)continuities in twentieth-century municipal internationalism. *Contemporary British History*, 24(2), 173-191.
- CNN Türk (09 Eylül 2016), Gaziantep Belediyesi’nden Cerablus’a yardım. 21 Şubat 2023 tarihinde <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/gaziantep-belediyesinden-cerablusa-yardim> adresinden erişildi.
- Cohn, T. H. ve Smith, P. J. (1996). Subnational governments as international actors. *BC Studies*, 110, 25-59.
- Cornago, N. (2013). Diplomacy and paradiplomacy in the redefinition of international security: Dimensions of conflict and cooperation. F. Aldecoa ve M. Keating (Ed.). *Paradiplomacy in action: The foreign relations of subnational governments* içinde (ss. 40-57). Routledge.
- Çelebi Zengin, E. ve Alkan, A. D. (2022). Yerel bir politika aracı olarak paradiplomasi. *Urban Academy*, 15(1), 439-466.
- Çetin, A. B. (2021). *Yerel diplomasi: Trakya bölgesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Trakya Üniversitesi.
- Çevik Görgülü, S. (12 Mart 2017). Cerablus’tan sonra El Bab da Şahin’in kanatları altında. *Star Gazetesi*, 24 Mart 2023 tarihinde <https://www.star.com.tr/pazar/cerablustan-sonra-el-bab-da-sahinin-kanatlari-altinda-haber-1195633/> adresinden erişildi.
- Daoudov, M. (2013). *Yerel dış politikanın temelleri*. Marmara Belediyeler Birliği.
- Demirtaş, B. (2016). Türkiye’de yerel yönetimlerin dış ilişkilerinin analizi: Merkez-çevre etkileşimini yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 151-173.
- Duchacek, I. D. (1984). The international dimension of subnational self-government. *Publius*, 14(4), 5-31.
- Durmuş, Z. (5 Mart 2011). Gaziantep-Halep kardeşliği Türkiye’ye örnek oldu. *Yenişafak Gazetesi*, 25 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yerel/gaziantep-halep-kardesligi-turkiyeye-ornek-oldu-308490> adresinden erişildi.
- Ekşi, S. T. (2019). *Yerel ve Ulusal politikalar bağlamında kentlerin “diplomatik” faaliyetleri: Türkiye’deki belediyelerin “kardeş şehir” ilişkileri* [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Enab Baladi (04 Mayıs 2018). Private Turkish companies impose themselves on Northern Aleppo. 27 Nisan 2023 tarihinde <https://english.enabbaladi.net/archives/2018/05/private-turkish-companies-impose-themselves-on-northern-aleppo/> adresinden erişildi.

- Erdem, N. ve Ersavaş Kavanoz, S. (2021). Türkiye’de ‘yerel diplomasi yönetimi’ne dair bir araştırma. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 28-49.
- Erdoğan, S. (2020). Dönüşen diplomasinin yeni yüzü: Paradiplomasi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 495-509.
- Eş, S. (13 Ocak 2017). Fırat Kalkanı’nda Türkiye sivil altyapı kuracak. *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Şubat 2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/firat-kalkaninda-turkiye-sivil-altyapi-kuracak-659917> adresinden erişildi.
- Filho, A. G. Y. (2013). Paradiplomacy and the diffusion of regional integration: An analysis of the Mercocidades Network. *Perspectives*, 21(2), 83-95.
- Gaziantep BŞB (08 Eylül 2016). Gaziantep Büyükşehir’den Cerablus’un inşasına destek. 21 Şubat 2023 tarihinde <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/gaziantep-buyuksehirden-cerablusun-insasina-destek> adresinden erişildi.
- Gaziantep Pusula (14 Ekim 2016). Büyükşehir’den Cerablus’a çadır kent. 22 Şubat 2023 tarihinde <https://www.gazianteppusula.com/haber/10283324/buyuksehirden-cerablusa-cadir-kent> adresinden erişildi.
- Gutiérrez-Camps, A. (2013). Local efforts and global impacts: A city-diplomacy initiative on decentralisation. *Perspectives*, 21(2), 49-61.
- Güleç, S. Y. (2021). *Kamu diplomasisi ve yerel yönetimler Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Güneş, İ. ve Eren, E. (2021). Yerel yönetim diplomasisi özelinde kardeş şehir uygulamasıyla İstanbul örneği. *Strategic Public Management Journal*, 7(13), 35-59.
- Habertürk (11 Eylül 2016). Fırat Kalkanı hareketi. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9435326-firat-kalkani-harekati> adresinden erişildi.
- Hafteck, P. (2003). An introduction to decentralized cooperation: Definitions, origins and conceptual mapping. *Public Administration and Development*, 23(4), 333-345.
- Hocking, B. (1993). *Localizing foreign policy: Non-central governments and multilayered diplomacy*. St. Martin’s Press.
- Hocking, B. (2013). Patrolling the ‘frontier’: Globalization, localization and the ‘actorness’ of non-central governments. F. Aldecoa ve M. Keating (Ed.). *Paradiplomacy in action: The foreign relations of subnational governments* içinde (ss. 17-39). Routledge.
- Joenniemi, P. ve Sergunin, A. (2011). Another face of integration: City twinning in Europe. *Research Journal of International Studies*, 22, 120-131.
- John, P. (2001). *Local governance in Western Europe*. Sage Publications.
- Karakuş, A. (15 Ekim 2018). Geri dönüşleri teşvik ediyoruz, Fatma Şahin ile Röportaj, *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 2023 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abdullah-karakus/geridonusleri-tesvik-ediyoruz-2760068> adresinden erişildi.
- Keating, M. (2013). Regions and international affairs: Motives, opportunities and strategies. F. Aldecoa ve M. Keating (Ed.). *Paradiplomacy in action: The foreign relations of subnational governments* içinde (ss. 1-16). Routledge.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1974). Transgovernmental relations and international organizations. *World Politics*, 27(1), 39-62.
- Keyman, E. F. ve Koyuncu Lorasdağı, B. (2010). *Kentler: Anadolu’nun dönüşümü, Türkiye’nin geleceği*. Doğan Kitap.
- Klem, M. (2008). Local governments building peace in eastern Croatia. A. Musch (Ed.). *City diplomacy: The role of governments in conflict prevention, peace-building, post-conflict reconstruction* içinde (ss. 141-163). The Hague.
- Klem, M. ve Frerks, G. (2008). How local governments contribute to peace-building. A. Musch (Ed.). *City Diplomacy: The role of governments in conflict prevention, peace-building, post-conflict reconstruction* içinde (ss. 47-73). The Hague.
- Kocalar, K. (04 Eylül 2016). Cerablus’un inşasına Gaziantep’ten destek, *Anadolu Ajansı*, 24 Mart 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cerablusun-insasina-gaziantepten-destek-/640632#> adresinden erişildi.
- Kurutçu, K. (2019). *Kardeş şehir ilişkileri ve öğrenen kentler: Trabzon Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Giresun Üniversitesi.

- Kuşku-Sönmez, E. (2014). Regional cooperation in the Black Sea basin: what role for city diplomacy?. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(4), 489-507.
- Küçük, H. (2018). Yerel özerklik bağlamında belediyelerin denetimi: İtalya ve Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 35-60.
- McMillan, S. L. (2008). Subnational foreign policy actors: How and why governors participate in U.S. foreign policy. *Foreign Policy Analysis*, 4(3), 227-253.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özçakıl, Y. (2022). *Bir kamu diplomasisi türü olarak şehir diplomasisi: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi], Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Öztürk, A. (2019). *Kentler arası iş birliği ve kent diplomasisi: Türkiye’deki belediyeler üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi], Giresun Üniversitesi.
- Rosenau, J. N. (1995). Governance in the twenty-first century. *Global Governance*, 1(1), 13-43.
- Sak, G. (11 Ağustos 2012). İki şehrin kaderi: Halep ve Gaziantep. 13 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi/s/3414> adresinden erişildi.
- Shuman, M.H. (1986). Dateline main street: Local foreign policies. *Foreign Policy*, 65, 154-174.
- Talbot, V. (2019). Turkey in Syria: Role, interests and challenges. E. Dacrema ve V. Talbot (Ed.). *Rebuilding Syria: The Middle East’s next power game?* içinde (ss. 75-94). LediPublishing.
- Torring, J., Peter, B. G., Pierre, J. ve Sørensen, E. (2012). *Interactive governance: Advancing the paradigm*. Oxford University Press.
- Van der Pluijm, R. ve Melissen, J. (2007). *City diplomacy: The expanding role of cities in international politics* (Rapor No.: 10). Clingendael Diplomacy Papers.
- Wang, J. (2005). Localising public diplomacy: The role of sub-national actors in nation branding. *Place Branding*, 2(1), 33-42.
- Ulusoy, R. ve Turan, N. (2016). Gaziantep ekonomisinin Ortadoğu açısından önemi. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18), 141-165.
- Yaylı, H. ve Gönültaş, Y. C. (2018). Uluslararasılaşan yerel yönetimler: Yerel dış politika (paradiplomasi) kavramına teorik bir bakış. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 271-288.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. ve Örnek, İ. (2012). *Walt Whitman Rostow’un kalkınma aşamaları yaklaşımına göre Gaziantep ekonomisinin incelenmesi*. Discussion Paper, No. 2012/84, Turkish Economic Association.
- Yurtoğlu Pek, Elif (2022). Uluslararası ilişkiler bağlamında belediyeler, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 54-76.
- Yüksel, E. ve van Veen, E. (2019). *Turkey in northwestern Syria: Rebuilding empire at the margins*. Clingendael Institute.
- Dışişleri Bakanlığı Yurtiçi İrtibat Büroları Yönetmeliği, R.G: 13.10.2011: 28083.
- 1173 Sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun, R.G: 17/05/1969: 13201.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, R.G: 23/07/2004: 25531.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu, R.G: 13/07/2005: 25874.
- 6091 Sayılı 2011 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, R.G: 31/12/2010: 27802.
- 7427 Sayılı 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, R.G: 31/12/2022: 32060.

Etik kurul onayı

Bu çalışma açık erişimli verilerin kullanılması ve analiz edilmesi sebebi ile etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yerel yönetimlerde “ortak alanlar trajedisi” kavramı: Şanlıurfa büyükşehir belediyesi
örneği

The concept of "tragedy of common areas" in local governments: The case of Şanlıurfa
metropolitan municipality

Gönderim Tarihi / Received: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 07.02.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1352620](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1352620)

Sedat ULUGÖL**1

Alper BİLGİLİ²

Öz: Bu çalışma Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin herkesin serbestçe girip yararlanabildiği ve kullanıcılar tarafından tüketiminin engellenemediği ortak alanların korunmasına yönelik aldığı-almaya çalıştığı önlemlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden vaka/durum araştırması (case study) kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nde karar vermeye yetkili üst düzey yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ndeki üst düzey yöneticilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analizi programında analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin ortak alanları korunma noktasında çok büyük ölçüde belediye personellerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bir taraftan Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin ortak alanların korunması için caydırıcı net önlemleri almadığı vurgusu yapılırken, diğer taraftan da adabı muâşeret kurallarının eskiye oranla günümüzde önemini yitirmesi ortak alanların tahrip edilme nedeni olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortak mal, Ortak alanlar trajedisi, Yerel yönetimler, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi

ABSTRACT: This study was conducted to determine the measures taken and tried to be taken by Şanlıurfa Metropolitan Municipality for the protection of common areas where everyone can freely enter and use and where consumption by users cannot be prevented. Case study, one of the qualitative research designs, was used in the study. The sample group of the study consists of senior managers authorized to make decisions in Şanlıurfa Metropolitan Municipality. Within the scope of the research, interviews were conducted with senior managers in Şanlıurfa Metropolitan Municipality. The data obtained from the interviews were analyzed in MAXQDA qualitative data analysis program. As a result of the study, it is understood that Şanlıurfa Metropolitan Municipality utilizes municipal personnel to a great extent in protecting common areas. In addition, on the one hand, it is emphasized that Şanlıurfa Metropolitan Municipality does not take clear deterrent measures for the protection of common areas, and on the other hand, the loss of importance of the rules of etiquette today compared to the past is seen as the reason for the destruction of common areas.

Keywords: Common goods, Common spaces tragedy, Local authorities, Şanlıurfa Metropolitan Municipality

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doktora Öğrencisi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, sedatulugol_8952@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7540-4948>

² Doç. Dr., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi/Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Kamu Yönetimi/Kentleşme ve Çevre Sorunları, bilgili@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0417-5070>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Common goods, which can also be defined as resources belonging to all humanity, are goods such as city parks, children's playgrounds, forests, the atmosphere, the ocean floor, which are called by various concepts such as common assets, common property, common or common areas, on which there is no property right, which everyone can freely enter and benefit from and whose consumption cannot be prevented by users (Çoban, 2018). The free access, the absence of property rights and the absence of any price for its use, which creates a free-for-all, creates a strong competitive environment among consumers. This puts pressure on common spaces that leads to tragedy. In today's so-called information age, driving forces such as the acceleration of technological developments, industrialization, globalization, tourism and rapid population growth have further increased the pressure on common areas.

The first person to draw attention to the tragedy of uncontrolled and excessive consumption of common areas was Garrett Hardin with his 1968 study "The Tragedy of Common Goods". Garrett Hardin sees privatization and state ownership as the main solution strategy for the protection of the commons. In her 1991 book "Governance of the Commons", Elinor Ostrom opposed Hardin's two solution strategies and focused on the importance of the people living in the region by drawing attention to decentralization and good governance (Eren, 2014). Thus, the importance of municipalities, as the closest local government unit to the people, in the protection and management of commons is revealed.

In this study, in which qualitative research method was used, interviews were conducted with senior managers of the municipality in order to determine the measures taken and tried to be taken by Şanlıurfa Metropolitan Municipality for the protection of common areas. The data obtained were analyzed in MAXQDA qualitative data analysis program. As a result of the study, it is understood that Şanlıurfa Metropolitan Municipality utilizes municipal personnel to a great extent in protecting common areas. In addition, on the one hand, it is emphasized that Şanlıurfa Metropolitan Municipality does not take clear deterrent measures for the protection of common areas, and on the other hand, the loss of importance of the rules of etiquette today compared to the past is seen as the reason for the destruction of common areas.

Methodology

Case study, one of the qualitative research designs, was used in the study. The study was conducted to determine the reasons for the pollution of common areas and to reveal the measures taken and tried to be taken by Şanlıurfa Metropolitan Municipality for the protection of common areas. The sample group of the study consists of senior managers authorized to make decisions in Şanlıurfa Metropolitan Municipality. The data of the study were obtained through interviews with senior managers in Şanlıurfa Metropolitan Municipality. The data obtained from the interviews were analyzed in MAXQDA qualitative data analysis program.

Findings and discussion

In the research, themes were prepared through the questions asked to senior managers authorized to make decisions in Şanlıurfa Metropolitan Municipality. The views of senior managers on the themes are given in the study. The questions and themes created in this context are presented below.

"What are the reasons for the destruction of common spaces"

The opinions of senior managers authorized to make decisions in Şanlıurfa Metropolitan Municipality on the reasons for the destruction of common areas are as follows: Lack of sense of belonging, callousness, psychological reasons, low level of education, insufficiency of penal sanctions, low price of using common areas, lack of informing people, cultural issue (loss of importance of rules of etiquette)

"What are the measures taken by the municipality to protect common areas?"

The opinions of Şanlıurfa Metropolitan Municipality administrators on the theme of measures taken by the municipality for the protection of common areas are as follows: Trainings, protection with municipal personnel, penal sanctions, camera systems, equipment organization, no clear deterrent measures are taken, warnings (public service announcements, warning signs, information notes, audible warnings)

Results and recommendations

This study was conducted to determine the reasons for the pollution of common areas and to reveal the measures that Şanlıurfa Metropolitan Municipality has taken and is trying to take for the protection of common areas. In the study, themes such as the reasons for the pollution of common areas and the measures taken by Şanlıurfa Metropolitan Municipality for the protection of common areas were formed.

The views of Şanlıurfa Metropolitan Municipality managers on the reasons for the pollution of common areas can be said to overlap with the views in the literature. Excessive and careless use of common areas, which are open to everyone, where no price is paid and there is no property right, by consumers leads to problems such as environmental pollution, climate change and reduction of biodiversity, causing tragedy on these areas (Hardin, 1968). In his work, Hardin describes the tragedy of common spaces with the example of a shepherd. In the work, it is mentioned that each consumer wants to graze his own animals more than others in a freely accessible pasture. Since personal benefit is preferred over social benefit, the available pasture area cannot meet the demand. As a result, common areas are overexploited, causing tragedy. Supporting the views of the municipality administrators with the literature can be interpreted that common areas are not private property areas, and therefore people may not pay the necessary care and attention to these areas, leading to tragedy.

According to the managers of Şanlıurfa Metropolitan Municipality, when we look at the measures taken by the municipality to protect the common areas, it is stated that the municipality mostly tries to protect them with its own personnel. It can be said that this situation will cause more personnel to be recruited to the municipality's staff, which will put a great burden on the municipality's economy. In addition, while it is emphasized that the municipality does not take clear deterrent measures for the protection of common areas, on the other hand, the fact that the rules of etiquette have lost their importance today compared to the past is seen as the reason for the destruction of common areas.

Based on the study data, the following suggestions can be made to researchers: Sensitivity to the environment and common areas can be increased much more with the research to be prepared by linking quantitative and qualitative studies. The change in the rules of etiquette from the past to the present and the impact of this change on common areas can be examined. Research can be conducted on the reasons why the municipality does not take clear deterrent measures to protect the common areas to the desired extent.

Giriş

Mülkiyet hakkının olmadığı, herhangi bir ücretin ödenmediği ve genel erişim sağlanan alanların tüketiciler tarafından aşırı ve dikkatsizce kullanılması, çevre kirliliği başta olmak üzere birçok soruna yol açarak (Gümüşcan, 2010: 50) bu bölgelerde “trajediye” sebep olmaktadır (Ağır, 2013; Açıkgöz ve Kabayel, 2019). Bu trajedinin devlet kontrolü ve özelleştirmeler çerçevesinde engellenebileceğini vurgulayan yazarlar (Hardin) olduğu gibi, trajedinin ortaya çıkabileceği bölgede yaşayan ve ortak alanı kullanan insanlar eliyle engellenmesi gerektiğini vurgulayan yazarlar (Ostrom) da yer almaktadır (Eren, 2014). Elinor Ostrom’un bu görüşü, ortak alanların korunması ve yönetilmesinde halka en yakın yerel yönetim birimi olan belediyelerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışma ortak alanların korunması noktasında belediyelere düşen rolün ortaya çıkarılması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi çerçevesinde ortak alanların tahrip edilme ve kirlenme nedenleri belirlenerek Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin ortak alanların korunmasına yönelik aldığı önlemler incelenmiştir. Bu çerçevede Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’ndeki üst düzey yöneticilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analizi programında analiz edilmiştir.

Literatür taraması

İngilizce “Commons” kelimesinden dilimize geçen ortak alanlar; atmosfer, okyanus, orman gibi kâinatta kendiliğinden bulunan ve kent parkları, çocuk oyun alanları ve sokak gibi insanoğlu tarafından oluşturulmuş, kullanıcılar tarafından tüketiminin engellenmediği, bir tüketicinin diğer tüketicilere ait paylar üzerinde azalmaya neden olduğu, tüm insanlığa ait olan kaynaklar şeklinde belirtilmektedir (Ostrom, vd., 1994). Bu ortak alanların bir kısmı devlete aitken, girişler ve kullanım serbest olduğundan diğer kısmı da herkese açıktır. Kullanıcılar tarafından mülkiyet hakkına sahip olmanın çok zor ya da imkânsız olması, bu malların ortak alanlar şeklinde tanımlanmasına doğrudan etki etmektedir. Girişleri serbest olan, mülkiyet hakkı olmayan ve kullanımında bedavacılığı ortaya çıkaran herhangi bir bedelin ödenmediği bu alanlarda, tüketiciler arasında güçlü bir rekabet ortamı oluşurken, ortak mallar üzerinde de büyük bir baskı ortaya çıkmaktadır. Çok sayıda tüketicinin bu alanları kullanması ve bu alanlar üzerinde rekabet ve baskının oluşması, ortak alanları özel mülkiyetten ayıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Aruoba, 2004).

Herkese açık olan, herhangi bir bedelin ödenmediği ve mülkiyet hakkının olmadığı alanların tüketiciler tarafından aşırı ve dikkatsiz kullanımı, çevre kirliliği, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunları ortaya çıkararak bu alanlar üzerinde trajedinin oluşmasına neden olmaktadır. Ortak alanların kontrolsüz ve aşırı tüketiminin trajediye neden olacağına dikkat çeken ilk kişi, 1968 yılında yayınladığı “Ortak Malların Trajedisi” isimli çalışmasıyla Garrett Hardin’dir. Birçok araştırmacının da dikkatini çeken Hardin’in eseri, ortak mallar üzerindeki bilinçsiz ve gereğinden fazla tüketimi “trajedi” olarak tanımlamaktadır. Hardin eserinde ortak alanların trajedisini çoban örneğiyle anlatmaktadır. Eserde serbestçe girilebilen bir merada her tüketicinin kendi hayvanlarını diğerlerine göre daha fazla otlatmak istemesine değinilmektedir. Toplumsal faydadan ziyade kişisel fayda tercih edildiği için mevcut mera alanı talebi karşılayamamaktadır. Bunun sonucunda da ortak alanlar aşırı tüketilerek trajediye neden olmaktadır (Hardin, 1968). Trajedi kavramını farklı boyutlarıyla ele aldığı bir diğer eseri olan “Ortak Malların Trajedisi’nin Uzantısı” isimli eseri de Hardin, 1998 yılında yayınlamıştır. Hardin yayınladığı iki eserde de ortak alanları sınırlı ve tükenbilir mallar olarak belirtmektedir (Hardin, 1998).

Hardin nüfusun artmasıyla ortaya çıkacak olan kirlilik sorununu, ortak mallar üzerinde trajediye neden olan etkenlerden biri olarak görmektedir. Tüketicilerin ürettikleri atıkları temizleyip deşarj etmekten ziyade ortak alanlara atmasıyla ve bu alanların da kendisini yenileyememesiyle birlikte, ortak alanlarda kirlilik sorunu ortaya çıkmaktadır. Rasyonel bir birey, bireysel faydayı toplumsal faydanın önünde tuttuğu için atıklarını temizlemek ve deşarj etmek yerine maliyetin çok daha az olduğu ortak alanlara deşarj etmeyi seçmektedir. Hardin fayda-çıkarma ekseninde her tüketicinin seçtiği bu seçeneğin en sonunda “hepimizin yuvasını kirliletecek” ini belirtmektedir (Hardin, 2003). Garrett Hardin kirlilik sorunuyla nüfus artışı arasındaki ilişkiyi büyükbabasının “Akan su her 10 milde bir kendini temizler.” sözüyle açıklamaktadır. Ancak bu durum nüfusun az olduğu ve ortak alanların kendisini yenileyebileceği

dönemler için geçerli olmaktadır. Teknolojinin ve nüfusun hızlı artış gösterdiği günümüzde bu çıkarım geçerliliğini koruyamamaktadır.

Ortak alan kullanıcılarını kurallara uymayan, bencil ve kısa vadede faydasını olabildiğince arttırmaya çalışan tüketiciler olarak tanımlayan Hardin, bu kişilerin ortak malları bilinçsiz ve aşırı tüketecilerinden dolayı ortak malların yönetimini yapamayacaklarını belirtmektedir. Garrett Hardin trajediye neden olacak bu durumu engellemek için de ortak alanların korunmasına yönelik özelleştirme ve devlet mülkiyeti formülünü temel çözüm stratejisi olarak görmektedir (Eren, 2014). Özelleştirme, mülkiyet hakkının belirlenen kişilere ya da kurumlara verildiği ve girişlerin belli şart ya da ücrete tabi olduğu bir sistemi ifade etmektedir (Yücel ve Dilaver, 2022). Ortak alanların bu özellikleri kazanması da herkesin bu alanlara rahatça girememesi anlamına gelmektedir. Devlet mülkiyetinde ise ortak alanların denetim ve koruyuculuğunu devlet üstlenmektedir. Her iki çözüm yolunda da ortak alanların mülkiyet hakkı devlet ya da bazı özel işletmelerin elinde olacağından serbest kullanım hakkına sahip herkesin bu alanlara girişi sınırlandırılmış olacaktır. Herkesin serbestçe girişinin sınırlandırılmasıyla da Hardin, sorumluluğu devlet ya da özel işletmelerde olan ortak alanların korunacağını düşünmektedir (Hardin, 2003).

Ortak alanların trajedisi kavramına yönelik Hardin'den başka; 1990 yılında Fenny, Berkes, McCay ve Acheson tarafından Hardin'in görüşünün yeniden değerlendirildiği "22 Yıl Sonra Ortak Malların Trajedisi", 1989 yılında Buck'ın yazdığı "Ortak Malların Yönetimi ve Kültürel Teori", 1999 yılında Ostrom, Burger, Field, Noorgaard ve Policansky tarafından yazılan "Ortak Mallara Yeniden Bakış: Yerelden Dersler Küresel Mücadeleler" gibi çeşitli çalışmalar vardır (Buck, 1989; Fenny, vd., 1990; Ostrom, vd., 1999). Hardin'in ve belirtilen bu çalışmaların ortak amacı, herkesin girebildiği, üzerinde mülkiyet hakkı kurulmasının zor olduğu ve aşırı kullanım sonucunda trajediye neden olacak olan ortak alanların, sınırlı ve tükenbilir mallar olduğunun vurgulanmasıdır.

Hardin'in ortak alanların korunmasına yönelik çözüm stratejileri, dönemin sosyologlarına, ekonomistlerine ve filozoflarına ilham kaynağı olurken, birçok araştırmacının çalışmasında da Hardin'in eseri geniş yer bulmuştur (Cox, 1985). Ancak Hardin'in ortak malları korumak için sunduğu çözüm yollarını savunanların yanında birçok bilim insanı tarafından eleştiriler de yapılmıştır. Yapılan eleştirilerden en dikkat çeken, ortak malları koruma ve yönetim stratejilerinin Hardin'in yaşadığı dönem için geçerli olduğu noktasındadır. Teknoloji geliştikçe ve nüfus hızla arttıkça bu alanların korunması ve yönetimi için çağa ayak uyduran farklı çözüm yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Hardin, 1968).

Birleşmiş Milletler tarafından yüz seksenin üzerinde yapılan çalışmaya göre, ortak alanlar olarak bilinen ormanların devlet yerine yerel halk tarafından daha etkin işletildiği sonucuna varılmıştır (Firat, 2012). Birleşmiş Milletlerin çalışma sonuçlarını toplayarak Hardin'in ortak alanların korunmasına yönelik çözüm stratejilerine karşı çıkan önemli bir düşünür Elinor Ostrom'dır (Eren, 2014). Ostrom; ortak alanların korunmasının ve yönetiminin Hardin'in sunduğu devlet kontrolü ve özelleştirmeler yerine o bölgede yaşayan ve ortak alanı kullanan insanlar eliyle yapılması gerektiğini savunmaktadır. Böylece Ostrom, devlet müdahalesinin ve pazar mekanizmalarının olmadığı yerel halk tarafından oluşturulan politikalar sayesinde ortak alanların daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilebileceğini düşünmektedir (Eren, 2014).

Tanımlı kent teorisyeni David Harvey de Ostrom'un ortak alanlar için sunmuş olduğu çözüm yöntemini desteklemektedir (Carlsson, 2012). Toplulukların kendi aralarında örgütlenip ortak alanlarını korumalarının en uygun seçenek olduğunu vurgulayan Harvey, böylece siyasi bir farkındalığın da oluşturulacağını belirtmektedir. Ostrom'un vurguladığı yerel halk tarafından oluşturulan politikalar çerçevesinde ortak alanların korunması gerektiği düşüncesi, Harvey'e göre iki yönlü bir siyasi baskı mekanizması oluşturmaktadır. Bir yandan devletin daha fazla kamu hizmeti sunma zorunluluğu doğarken, diğer yandan da şehirli nüfuslar kendi aralarında örgütlenerek, ortak alanların korunması için karar alma süreçlerine katkıda bulunurlar (Harvey, 2013: 141-142). David Harvey'in de desteklediği Elinor Ostrom'un bu düşüncesi, ortak alanların korunması ve yönetilmesi noktasında halka en yakın yerel yönetim birimi olan belediyelerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca ortak alanların korunmasına yönelik Hardin'in sunduğu özelleştirme anlayışının yanısıra toplumun devlet tarafından

bilinçlendirilmesiyle sorunun çözülebileceğini öngörenler de bulunmaktadır (Güler, 2017; Sürcan, 2023).

Ülkemiz çerçevesinde bakıldığında da 1982 anayasası, ortak alanları koruma politikalarını belirlemede en önemli başvuru kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kıyılardan Yararlanma” yla alakalı düzenlemeleri içeren 43. Madde; “Toprak mülkiyeti” yle alakalı düzenlemeleri içeren 44. Madde; “tarım arazileri, çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek” ye yönelik düzenlemeleri içeren 45. Madde; “Mali ve Ekonomik Hükümlerin” düzenlendiği 168. Madde ve ormanların korunması ve geliştirilmesine dair düzenlemeleri içeren 169. Madde anayasamızda ortak alanların korunmasına yönelik politikaları belirlemektedir. Ayrıca “Kıyı Kanunu, Mera Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Orman Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu” da yine bu çerçevede olan düzenlemeleri içermektedir (Bilgiç, 2020). Bununla birlikte 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ortak alanların korunmasına yönelik doğrudan halka en yakın yerel yönetim birimi olan belediyelere yetki ve sorumluluk vermektedir.

Ostrom ve Hardin’in görüşlerinin yanı sıra dört çocuktan fazlasına sahip olmanın ebeveynler arasındaki iletişimi azalttığı, çocuklara ayrılan zamanı ve bu zamanın kalitesini etkilediği ve bu nedenle de daha sağlıksız bir aile profilini ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır (Kahraman, 2015). Böylece sağlıksız bir aile profili ortamında istediğini bulamayan bireylerin ortak alanlarda daha fazla vakit geçirebileceği düşünülmektedir. Çalışma alanını oluşturan Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nde de aile profillerinin çoğunluğunun sağlıksız olduğu göz önüne alındığında (Kahraman, 2015), bu durumun ortak alanlar üzerinde bir baskı oluşturabileceği öngörülmektedir.

Şanlıurfa hakkında genel bilgiler

Kuzeybatı ve güneyinde Fırat nehrinin olduğu, doğusunda da Fırat’ın kollarından biri olan Habur ırmağının olduğu, 36–38 boylam dereceleri arasında yer alan Şanlıurfa şehri; bölge şehirleri arasında sahip olduğu özel ve çekici konum nedeniyle sürekli olarak iskâna ve göçe maruz kalmıştır. Kuzeyinde Diyarbakır, kuzeybatısında Adıyaman, batısında Gaziantep, doğusunda Mardin illeriyle çevrilmişken, güneyinde ise Suriye sınırı bulunmaktadır (Çelik, 2008: 1).

Şekil 1: Güneydoğu Anadolu haritası

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’ nun 2022 yılında yayınladığı 2021 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre Şanlıurfa, 2.143.020 kişiyle Türkiye’nin en kalabalık 8’inci ili konumunda bulunmaktadır (TÜİK, 2022). Nüfus büyüklüğü, bulunduğu konum ve sahip olduğu sosyo-kültürel yapısı nedeniyle Şanlıurfa şehri insanlık tarihi açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Nüfus büyüklüğü ve bulunduğu coğrafi konumun yanı sıra ortak alanların üzerinde baskı oluşturan diğer bir faktör de kentte kişi başına düşen yeşil alan miktarıdır. Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü (WHO), şehirlerdeki her birey için en az 9 metrekare yeşil alan olmasını önerirken, en uygun olanın ise 10 ile 15 metrekare arasında olduğunu vurgulamaktadır (Karataş ve Kılıç, 2017). Şanlıurfa kentinde toplamda

305 adet park bulunduğu, yeşil alan miktarının 2.270.672 metrekare olduğu ve kişi başına düşen yeşil alan miktarının 3,82 metrekare olduğu (Benek ve Şahap, 2017) göz önüne alındığında, ortak alanlar üzerinde büyük bir baskının olduğu görülmektedir.

Araştırmanın amacı ve sorular

Araştırmanın amacı, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin mevcut çevre politikalarının neler olduğunun araştırılması, ortak alanların tahrip edilme ve kirletilme nedenlerini belirleyerek belediyenin ortak alanların korunmasına yönelik aldığı önlemlerin incelenmesidir. Araştırmanın amacına ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. En son mezun olduğunuz bölüm?
2. “Ortak Alanlar Trajedisi” size ne ifade etmektedir?
3. Belediye çalışanı olarak çevreyle ilgili kurum içinde veya kurum dışında hangi kurs ve eğitimi aldınız?
4. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin çevre politikaları nelerdir?
5. Ortak alanların tahrip edilmesinin ve kirletilmesinin nedenleri sizce nelerdir?
6. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ortak alanların tahrip edilmesini ve kirletilmesini önlemek için hangi önlemleri almaktadır?

Yöntem

Araştırma deseni

Çalışmada Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin ortak alanların korunmasına yönelik aldığı önlemleri incelemek için vaka/durum araştırması (case study) kullanılmıştır. Vaka/durum araştırması (case study) incelenen konunun daha iyi anlaşılması için çeşitli veri kaynaklarıyla birçok yönünün ortaya çıkarılmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2014).

Çalışma grubu

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin son resmi verilerine göre belediye bünyesinde yirmi altı daire başkanlığı yer almaktadır (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2022). Böylece başkanlık divanı dışında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nde yirmi altı üst düzey yöneticinin olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı ve Hukuk Müşavirliği gibi ortak alanlarla alakalı konularla doğrudan ilişkili olmayan daire başkanlıkları araştırmada dikkate alınmamıştır. Ortak alanlarla alakalı konularla doğrudan ilişkili olan/olmak zorunda olan Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı ve Fen İşleri Dairesi Başkanlığı gibi başkanlıklar çalışmada ön planda tutulmuştur. Böylece çalışma grubunu, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ndeki altı üst düzey yönetici oluşturmaktadır. Olasılığı içermeyen uygun örnekleme tekniğine göre oluşturulan çalışma grubunda katılımcılar; K-1, K-2, K-3.... şeklinde kodlanmıştır (Creswell, 2013).

Veri toplama aracı ve verilerin toplanması

Yarı yapılandırılmış görüşme/mülakat yöntemi kullanılarak çalışmanın verileri toplanmıştır. Öncelikle Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ndeki üst düzey yöneticilerle ön görüşmeler yapılmıştır. Ardından açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formları katılımcılara sunulmuştur. Tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak yapılan görüşmeler tahmini 30-40 dakika sürmektedir. Yüz yüze yapılan görüşmeler sonunda yarı yapılandırılmış görüşme formları doldurulmuştur.

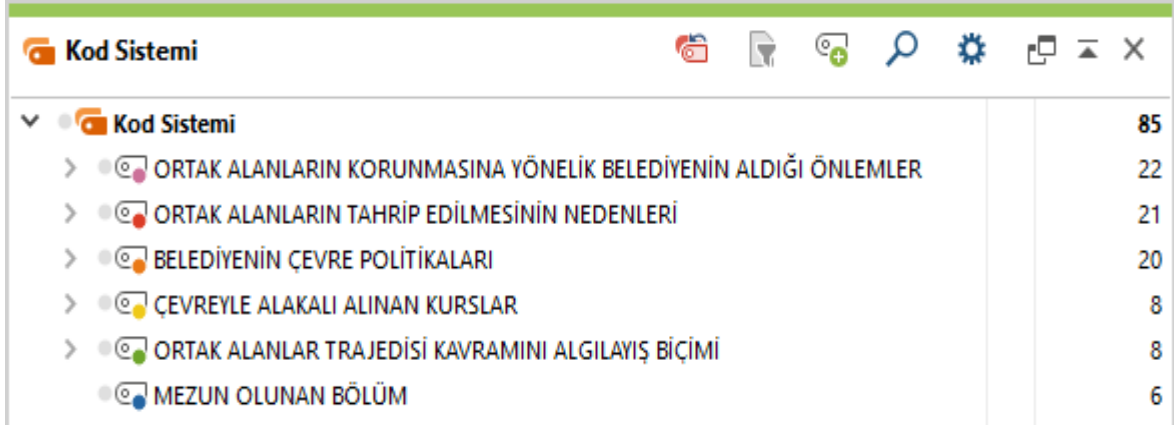
Verilerin çözümlenmesi

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nde üst düzey personellerle yapılan görüşme verileri MAXQDA 20 nitel veri analizi programına işlenmiştir. MAXQDA 20 programına aktarılan verilerin analizleri içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. Bu yöntem birbirine benzeyen kelimeleri, cümleleri ve paragrafları belli başlı kategorik grup ve temalarda toplayıp okunabilirliği kolaylaştırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Öncelikle görüşme verileri kodlanmaktadır. Daha sonra kodlamalarla ilgili bazı katılımcı görüşleri aktarılmıştır. Ardından çözümlenen veriler MAXQDA 20 nitel veri analizi programında hazırlanan görsellerle desteklenerek yorumlama yapılmıştır.

Bulgular

Yerel yönetimlerde “Ortak alanlar trajedisi” kavramı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi örneği altı temada değerlendirilmiştir. Aşağıdaki Şekil 1’de çalışmayı oluşturan temalar yer almaktadır.

Şekil 2: Araştırmanın temaları

Temalar	Oran
Kod Sistemi	85
ORTAK ALANLARIN KORUNMASINA YÖNELİK BELEDİYENİN ALDIĞI ÖNLEMLER	22
ORTAK ALANLARIN TAHRİP EDİLMESİNİN NEDENLERİ	21
BELEDİYENİN ÇEVRE POLİTİKALARI	20
ÇEVREYLE ALAKALI ALINAN KURSLAR	8
ORTAK ALANLAR TRAJEDİSİ KAVRAMINI ALGILAYIŞ BİÇİMİ	8
MEZUN OLUNAN BÖLÜM	6

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin altı üst düzey yöneticileriyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda oluşturulan temalar Şekil 2’de belirtilmektedir. Çalışmanın temalarını “ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler”, “ortak alanların tahrip edilmesinin nedenleri”, “belediyenin çevre politikaları”, “çevreyle alakalı alınan kurslar”, “ortak alanlar trajedisi kavramını algılayış biçimi” ve “mezun olunan bölüm” oluşturmaktadır.

Ortak alanların yönetilmesi ve korunmasında belediyelerin önemli bir rolü vardır. Bu yüzden belediyelerin hizmet sunumunda özellikle üst düzey yönetici konumunda olan kişilerin aldığı eğitim çok önemli olmaktadır. Buradan hareketle Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’ndeki üst düzey yöneticilerin eğitim durumunu tespit etmek ve buldukları konum ile mezun olduğu bölümün örtüşüp örtüşmediğinin belirlenmesi amacıyla “mezun olunan bölüm” teması oluşturulmuştur. Yöneticilerin ortak alanlar trajedisi kavramından ne anladığının belirlenmesi için “ortak alanlar trajedisi kavramını algılayış biçimi” teması oluşturulmuştur.

Belediye yöneticilerinin ortak alanların korunması ve yönetilmesinde kurum içinde veya kurum dışında hangi eğitimleri aldıklarının belirlenmesi için “çevreyle alakalı alınan kurslar” teması oluşturulmuştur. Belediyenin mevcut çevre politikalarının ve ileriye dönük hangi çevre politikalarının neler olduğunun belirlenmesi için “belediyenin çevre politikaları” teması oluşturulmuştur. Yönetici konumunda olan Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’ndeki üst düzey personel gözünden ortak alanların tahrip edilme nedenlerinin neler olduğunu belirlemek için “ortak alanların tahrip edilmesinin nedenleri” teması oluşturulmuştur. Son olarak da ortak alanların korunması için belediyenin hangi önlemleri aldığının belirlenmesi için de “ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler” teması oluşturulmuştur.

Aşağıdaki Şekil 3’te çalışmaya katılan üst düzey yöneticilerin mezun oldukları bölümler yer almaktadır.

Şekil 3: Mezun olunan bölümler

	Belge adı	Kod	Önizleme
○	K-1	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	Tarla bitkileri
○	K-2	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	Orman mühendisliği
○	K-3	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	Yönetim bilişim sistemleri
○	K-4	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	İşletme
○	K-5	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	Tarla bitkileri
○	K-6	MEZUN OLUNAN BÖLÜM	Çevre mühendisliği bölümü yüksek lisans

Şekil 3 incelendiğinde Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nde görüşme yapılan üst düzey yöneticilerin çevreyle ve yönetimle alakalı bölümlerden mezun olduğu görülmektedir. Bu durum belediyenin ortak alanların korunması ve yönetilmesinde donanımlı yöneticilerin olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca aşağıdaki Şekil 4’ de görüşme yapılan yöneticilerin ortak alanlar trajedisi kavramını algılayış biçimleri yer almaktadır.

Şekil 4: Yöneticilerin ortak alanlar trajedisi kavramını algılayış biçimi

Şekil 4 incelendiğinde Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nde görüşme yapılan üst düzey yöneticilerin tamamı ortak alanlar trajedisi kavramını, herkesin kullanımına açık olan bu alanların gereken özenin gösterilmediğinden tahrip edilmesi olarak algılamaktadırlar. Ayrıca katılımcılardan biri ortak alanlar trajedisi kavramını bu alanların tahrip edilmesinin yanında sokak hayvanlarının yaşam alanlarının kötüleşmesi olarak da yorumlamaktadır.

Aşağıdaki Şekil 5’te çalışmaya katılan üst düzey yöneticilerin çevreye yönelik kurum içinde ve kurum dışında aldığı eğitimlerle alakalı tema gösterilmiştir.

Şekil 5: Yöneticilerin çevreye yönelik kurum içinde ve kurum dışında aldığı eğitimler

	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	Toplam
▼ ÇEVREYLE ALAKALI ALINAN KURSLAR							
Kurum Dışı		1		1	1	1	4
Kurum İçi	1		1		1	1	4
TOPLAM	1	1	1	1	2	2	8
N = Belgeler	1 (16,7%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	6 (100,0%)

Şekil 5 incelendiğinde çevreyle alakalı K-1 ve K-3'ün sadece kurum içinde eğitim aldığı ve K-2 ve K-4'ün de sadece kurum dışında çevreye yönelik eğitim aldığı görülmektedir. K-5 ve K-6 ise hem kurum içinde hem de kurum dışında çevreyle alakalı eğitim almıştır. Ortak alanların yönetilmesi ve tahribatın engellenmesi için özellikle yöneticilerin gerekli eğitimleri alması gerektiği göz önüne alındığında, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin yönetici konumundaki personele eğitim verdiği ancak tüm yöneticilerin gerekli eğitimleri alması noktasında kısmen yetersiz kaldığı yorumu yapılabilmektedir.

Aşağıdaki Şekil 6'te Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin üst düzey yöneticileriyle yapılan görüşmeler sonucunda belediyenin çevre politikalarının neler olduğunu gösteren Kod Matris Tarayıcısı oluşturulmuştur.

Şekil 6: Kod matris tarayıcısı

Kod Sistemi	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	TOP...
▼ BELEDİYENİN ÇEVRE POLİTİKALARI							0
Yenilenebilir Enerji Sistemleri						1	1
Sürdürülebilirlik						1	1
İklim Değişikliği Eylem Planı					1		1
Mezbahaneler Eylem Planı					1		1
Vektör Mücadelesi					1		1
Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisi					1		1
Hafriyat Eylem Planı					1		1
▼ Yeşil Alan		1					1
Belediyenin Yeşil Alan Hedefi		1					1
Yeşil Alanların Bakımı	1	1					2
Park Alanı		1					1
Ağaçlandırma Çalışmaları	1	1					3
▼ Katı Atık Merkezi	1		1		1	1	4
İlerleyen dönemdeki hedef					1		1
TOPLAM	4	5	1	0	7	3	20

Şekil 6'daki Kod Matris Tarayıcısına bakıldığında belediyenin çevre politikası olarak katılımcılar tarafından en çok değinilen konunun katı atık merkezi olduğu görülmektedir. Buna göre Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin çevre kirliliğine çok büyük etkisi olan katı atıkları toplamaya yönelik faaliyetleri hayata geçirdiği anlaşılmaktadır. Belediyenin çevre politikalarına yönelik K-1 dört kodlama, K-2 beş kodlama, K-5 yedi kodlama ve K-6 üç kodlama yaparken, K-3 bir kodlama ve K-4 te hiç kodlama yapmamıştır. Başka bir deyişle K-1, K-2, K-5 ve K-6 belediyenin çevre politikaları hakkında birçok konuya değinirken, K-3 sadece katı atık merkezi konusuna değinmiş ve K-4 te hiçbir konuya değinmemiştir.

Kod Matris Tarayıcısına bakıldığında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin çevre politikaları olarak; “yenilenebilir enerji sistemleri”, “sürdürülebilirlik”, “iklim değişikliği eylem planı”, “mezbahaneler eylem planı”, “vektör mücadelesi”, “tıbbi atık sterilizasyon tesisi”, “hafriyat eylem planı”, “yeşil alan çalışmaları”, “katı atık merkezi” gibi çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar içerisinde ortak alanların korunması noktasında “hafriyat eylem planı” ve “mezbahaneler eylem planı” dikkat çekmektedir.

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin çevre politikası olarak “hafriyat eylem planı” na bakıldığında K-5'e göre;

“Hafriyat eylem planı adı altında yürütülen çalışma ile il genelinde hafriyat nakliyesi yapan firmaların araçlarına takılan araç takip sistemi ile kayıtlarının ve takibinin yapılması sağlanmıştır. Böylece belirlenen resmi hafriyat sahalarının dışındaki ortak alanlara rastgele hafriyat dökümünün önüne geçilmiştir.”

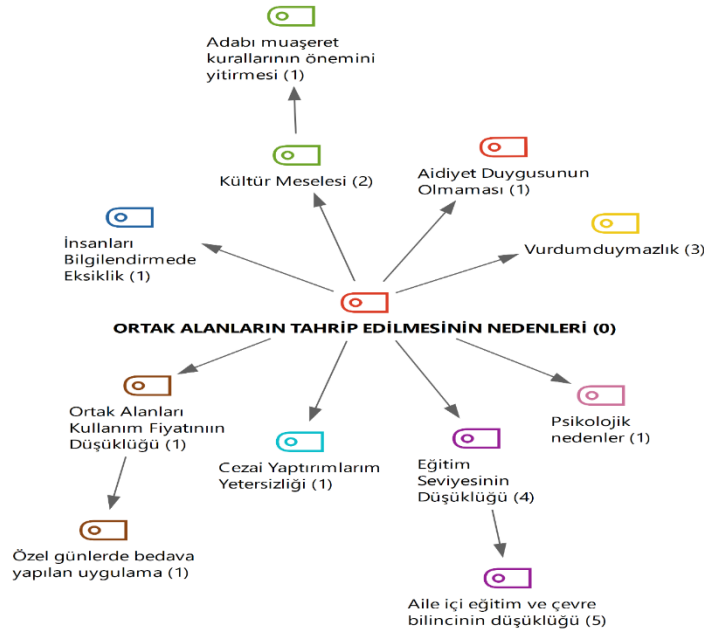
K-5'e göre il sınırları içerisinde faaliyet gösteren ve hafriyat nakliyesi yapan şirketlerin araçlarına takılan cihazlarla şirket araçları kayıt altına alınarak takipleri yapılmıştır. Bu sistem sayesinde resmi hafriyat sahalarının dışında başka yerlere hafriyat dökümünün önüne geçilerek ortak alanların kirletilmesi engellenmeye çalışılmaktadır.

Belediyenin çevre politikası olarak “mezbahaneler eylem planı” na bakıldığında ise yine K-5'e göre; “Vatandaşların sağlıklı gıdaya kolay ulaşımı için ve hayvan kesiminden kaynaklı insan ve çevre sağlığını tehdit eden atıkların kontrol altına alınması ve doğru şekilde bertaraf edilmesi amacıyla Şanlıurfa mezbahaneler eylem planı hazırlanmıştır. Bu çerçevede Şanlıurfa merkezde 1 adet, ilçelerimizin dört tanesinde nüfusun ihtiyacını karşılayacak kapasitede ruhsat şartlarını karşılayan mezbahaneler tamamlanmış olup iki ilçemizde de inşaat çalışması devam etmektedir.”

K-5'e göre mezbahalar eylem planıyla da belediye, il merkezinde ve çevre ilçelerde hem vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gerekli mezbahalar yapmakta hem de rastgele hayvan kesiminin önüne geçerek ortak alanların kirletilmesini engellemektedir.

Yapılan görüşmelere göre ortak alanların tahrip edilme nedenleri

Şekil 7: Ortak alanların tahrip edilmesinin nedenleri

Yukarıdaki Şekil 7’de katılımcıların gözünden ortak alanların tahrip edilme nedenleri verilmiştir. Şekil 7 incelendiğinde ortak alanların kullanım fiyatının düşüklüğü, cezai yaptırımların yetersizliği, eğitim seviyesinin düşüklüğü, psikolojik nedenler, vurdumduymazlık, aidiyet duygusunun olmaması, kültür

meselesi ve insanları bilgilendirmede eksiklik gibi ortak alanların tahrip edilmesine neden olan birçok başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar arasından “adabı muaşeret kurallarının önemini yitirmesi”, “psikolojik” ve “özel günlerde bedava yapılan uygulamalar” başlıklı nedenler dikkat çekmektedir.

Ortak alanların tahrip edilme nedenleri arasında adabı muaşeret kurallarının önemini yitirmesi başlığına değinen K-5 ‘e göre;

“Geçmişten günümüze var olan adabı muaşeret kuralları dediğimiz davranışların önemini yitirmesiyle birlikte ortak alanların tahribinde artış olduğu gözlemlenmiştir.”

Buradan hareketle atalarımızdan edindiğimiz örf-adet veya bilginin eskiye oranla günümüzde öneminin azalmasıyla ortak alanlara daha fazla zarar verildiği yorumu yapılabilmektedir.

Psikolojik neden başlığına değinen K-3’e göre;

“Gelir seviyesi düşük olan vatandaşlar ekonomik yetersizliğinin psikolojisini ortak alanlardan çıkarmaktadır.”

K-3’ün görüşünden ekonomik seviyesi düşük olan insanların bu durumun neden olduğu psikolojik baskı sonucunda ortak alanlara zarar verdiği anlaşılmaktadır.

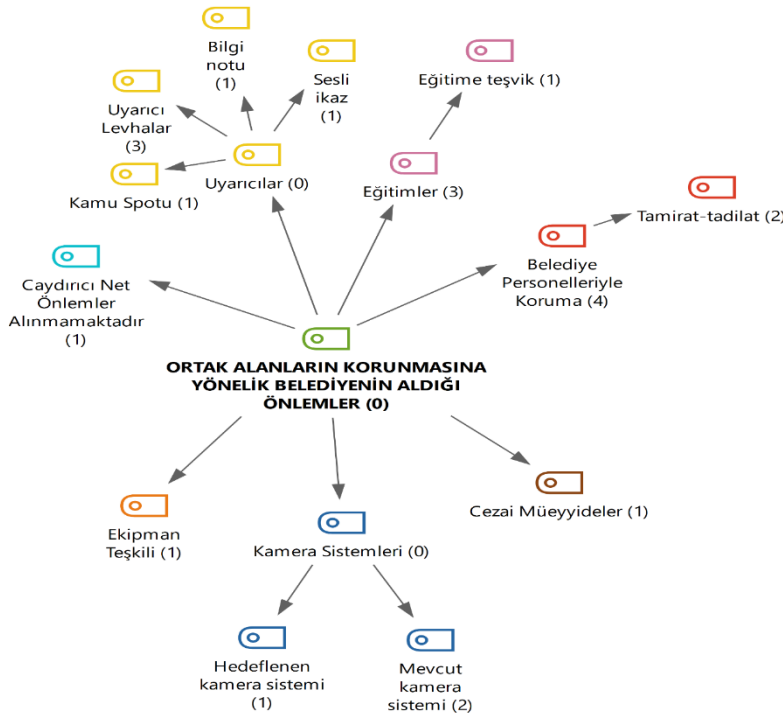
Özel günlerde bedava yapılan uygulamalar başlığına değinen K-4’e göre;

“Resmi ve dini tatillerde vatandaşlara ücretsiz ulaşım hakkı verilmesi ortak alanlardan birisi olan toplu taşıma araçlarını normal zamanlardan çok daha fazla yıpratmaktadır.”

Buradan hareketle özel günlerde insanlara ücretsiz ulaşım hakkı verilmesi ortak alanlardan olan toplu taşıma araçlarına daha fazla zarar verdiği anlaşılmaktadır.

Ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler

Şekil 8: Ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler

Şekil 8’e bakıldığında genel itibariyle ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler olarak; temel düzeyde eğitimlerin verildiği “eğitimler” teması, ortak alanların belediye çalışanlarıyla korunduğunu vurgulayan “belediye personeliyle koruma” teması, ortak alanların kamu spotlarıyla,

uyarıcı levhalarla, bilgi notlarıyla ve sesli ikaz sistemleriyle korunduğu “uyarıcılar” teması oluşturulmuştur. Katılımcıların değindiği ortak alanların korunması için caydırıcı net önlemlerin alınmadığına yönelik “caydırıcı net önlemler alınmamaktadır” teması, ortak alanlara zarar verenlerin tespit edilmesi durumunda cezai işlemlerin yapıldığına yönelik “cezai müeyyideler” teması, bu alanların kamera sistemleriyle korunduğuna yönelik “kamera sistemleri” teması ve son olarak da ortak alanlara gerekli ekipman teşkilinin sağlanması yoluyla bu alanların korunduğuna yönelik “ekipman teşkili” teması oluşturulmuştur.

Şekil 8 incelendiğinde ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler içerisinde dört kodlamayla en fazla kodlanan başlık “belediye personeliyle koruma” başlığı olmuştur. Bu durum ortak alanları koruma noktasında en fazla belediye personeline yararlandığını göstermektedir. Ayrıca ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler temasında katılımcılar arasında değinilen “caydırıcı net önlemlerin alınmamaktadır” başlığı da dikkat çekmektedir. Buna göre Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin ortak alanların korunması noktasında net bir şekilde caydırıcı önlemleri almadığı yorumu yapılabilmektedir.

Ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler içerisinde K-4’e göre; “Kamu spotları yayınlanmaktadır. Araç içerisinde el tutanaklarına görgü ve nezaket kurallarını içeren bilgi notu yapılmaktadır. Ayrıca araç içerisinde sesli ikaz sistemiyle uyarılar yapılmaktadır.”

K-4’e göre, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin vatandaşları bilgilendirici kamu spotları yaptığı ve toplu taşıma araçlarında herkesin kolaylıkla dikkatini çekebilecek el tutanaklarına gerekli bilgi notları koyarak ortak alanların kirletilmesini ve tahrip edilmesini engellemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Hardin’in ortak alanların korunmasına yönelik özelleştirme ve devlet mülkiyeti formülünün tersine Elinor Ostrom, yerleşmeye dikkat çekerek bölgede yaşayan halkın önemi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum ortak alanların korunması noktasında halka en yakın yerel yönetim birimi olan belediyelerin önemi ortaya çıkarmaktadır.

Bu çerçevede ortak alanlar trajedisi kavramı Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi özelinde incelendiğinde öncelikle şekli 3’ ten de anlaşılacağı üzere görüşme yapılan üst düzey yöneticiler çevreyle ve yönetimle alakalı bölümlerden (tarla bitkileri, orman mühendisliği, yönetim bilişim sistemleri, işletme ve çevre mühendisliği) mezun olmuşlardır. Ortak alanların trajedisi kavramını katılımcıların tamamı şekil 4’ te de belirtildiği gibi tüm insanların kullanımına açık olan alanların tahrip edilmesi olarak algılamaktadır. Ayrıca ortak alanların trajedisi kavramını, bu alanların tahrip edilmesine ek olarak sokak hayvanlarının yaşam alanlarının kötüleşmesi olarak algılayan katılımcı da bulunmaktadır. Şekil 5’ te çevreyle alakalı K-1 ve K-3’ün sadece kurum içinde eğitim aldığı, K-2 ve K-4’ün de sadece kurum dışında eğitim aldığı ve K-5 ve K-6 ise hem kurum içinde hem de kurum dışında eğitim aldığı görülmektedir. Bu durumdan Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesinin üst düzey yöneticilerinin tamamına olmasa da büyük çoğunluğuna çevreye yönelik eğitimler verdiği anlaşılmaktadır.

Şekil 6’daki Kod Matrisi Tarayıcısına bakıldığında belediyenin çevre politikası olarak katılımcılar tarafından en çok kodlanan konunun katı atık merkezi olduğu görülmektedir. Kod Matrisi Tarayıcısına bakıldığında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin çevre politikaları olarak; “yenilenebilir enerji sistemleri”, “sürdürülebilirlik”, “iklim değişikliği eylem planı”, “mezbahaneler eylem planı”, “vektör mücadelesi”, “tıbbi atık sterilizasyon tesisi”, “hafriyat eylem planı”, “yeşil alan çalışmaları”, “katı atık merkezi” gibi çalışmalar yer almaktadır. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin çevre politikası olarak görüşmeye katılan üst düzey yöneticilerin yarısından fazlasının değindiği gibi “katı atık merkezleri” nin kurulması önemli rol oynamaktadır. Ardından belediyenin çevre politikalarını yeşil alan çalışmaları, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği eylem planı gibi politikalar izlemiştir. Belediyenin çevre politikaları arasında hafriyat eylem planı ve mezbahaneler eylem planı çok dikkat çekmektedir. K-5’ in cevabına göre il sınırları içerisinde faaliyet gösteren ve hafriyat nakliyesi yapan şirketlerin araçlarına takılan cihazlarla şirket araçları kayıt altına alınarak takipleri yapılmıştır. Bu sistem sayesinde resmi hafriyat

sahalarının dışında başka yerlere hafriyat dökümünün önüne geçilerek ortak alanların kirletilmesi engellenmeye çalışılmaktadır.

Mezbahalar eylem planıyla da belediye, il merkezinde ve çevre ilçelerde hem vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gerekli mezbahalar yapmakta hem de rastgele hayvan kesiminin önüne geçerek ortak alanların kirletilmesini engellemektedir. Şekil 7’de katılımcıların gözünden ortak alanların tahrip edilme nedenleri verilmiştir. Bu çerçevede şekil 7’den de anlaşılacağı üzere üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmeler sonucunda ceza yaptırımların yetersizliği, eğitim seviyesinin düşüklüğü, psikolojik nedenler, vurdumduymazlık ve aidiyet duygusunun olmaması gibi birçok neden ortak alanların tahrip edilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede ortak alanların tahrip edilme nedeni olarak K-5, “Geçmişten günümüze var olan adabı muaşeret kuralları dediğimiz davranışların önemini yitirmesiyle birlikte ortak alanların tahribinde artış olduğu gözlemlenmiştir.” cevabını vermiştir. Dikkat çekici K-5’in cevabından hareketle atalarımızdan edindiğimiz örf-adet veya bilginin eskiye oranla günümüzde öneminin azalmasıyla ortak alanlara daha fazla zarar verildiği yorumu yapılabilmektedir.

Şekil 8’de katılımcılar ortak alanların tahrip edilmesini engellemek için Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin aldığı önlemler noktasında dört kodlamayla en fazla “belediye personeliyle koruma” başlığına cevap vermiştir. Şekil 8’den de anlaşılacağı üzere Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ortak alanların tahrip edilmesini engellemek için büyük oranda belediye çalışanlarından faydalanmaktadır. Katılımcıların verdiği cevaplardan çıkan sonuca göre Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, ortak alanlara belediye personeli görevlendirerek alanları korumaya çalışmaktadır. Bu yüzden belediye, daha fazla personele ihtiyaç duyacak ve personel alımına gidecektir. Bu durumda bir taraftan ortak alanların korunması için denetimlerin yapıldığı sonucu çıkarken diğer taraftan da ortak alanlarda görevlendirilen personellere verilen maaşlar nedeniyle belediyeye ekonomik bir yük oluşturduğu sonucu da çıkmaktadır. Ortak alanların korunmasına yönelik belediyenin aldığı önlemler temasında katılımcılar arasında değinilen “caydırıcı net önlemlerin alınmamaktadır” başlığından Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nin ortak alanların korunması noktasında net bir şekilde caydırıcı önlemleri almadığı yorumu yapılabilmektedir.

Ortak alanlar trajedisi kavramı için Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi özelindeki çalışmadan çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde belediye, kendi imkânları ölçüsünde ortak alanların kirletilmesini ve tahrip edilmesini engellemeye çalışmaktadır. Ancak bu durum tek başına yeterli olmamaktadır. Tüm insanların ortak alanları benimseyerek kendi malları gibi korumaları gerekmektedir.

Çalışma verilerine dayanarak, araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir: nicel ve nitel çalışmalar ilişkilendirilerek hazırlanacak araştırmalarla çevreye ve ortak alanlara olan duyarlılık çok daha fazla artırılabilir. Geçmişten günümüze adabı muaşeret kurallarının değişimi ve bu değişimin ortak alanlar üzerindeki etkisi incelenebilir. Belediyenin ortak alanları koruma noktasında istenilen ölçüde caydırıcı net önlemleri almamasının nedenleri üzerine araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, B. ve Kabayel, M. (2019). Kamusal mallar teorisi ve küresel kamusal mallar bağlamında ortakların trajedisi: ortak kıta Antarktika için politika önerisi. M. Kırılı ve S. Aybarç (Ed.), *Vergi ve Kamu Harcamaları Kapsamında Güncel Araştırmalar* içinde (ss. 31-50) Detay Yayıncılık.
- Ağır, S. (2013). *Serbest siyasa: şeylerin fiyatı ‘parklar, parklarımız’*. 20 Haziran 2022 tarihinde <http://everywheretaksim.net/tr/seylerin-fiyati-parklar-parklarimiz-seven-agir/> ağ adresinden erişildi.
- Aruoba, Ç. (2022). *2004/2005 Ders yılı A.Ü.S.B.E. doğal kaynak yönetimi ders notları*. 16 Mayıs 2022 tarihinde <https://dSPACE.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/79983/208087.pdf?sequence=1> ağ adresinden erişildi.
- Benek, S. ve Şahap, A. (2017). Şanlıurfa şehrinde coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama (UA) kullanılarak yeşil alanların yeterliliğinin belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (36), 304-314.

- Bilgiç, A. K. (2020). Ortak alanların önemi ve koruma stratejileri. *Akademik Düşünce Dergisi*, (2), 2-16.
- Buck S. J. (1989). Cultural theory and management of common property resources. *Human Ecology*, 17(1), 101-106. <https://doi.org/10.1007/BF01047654>
- Carlsson, C. (2012). *Interviewed: David Harvey on rebel cities*. 16 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.shareable.net/interviewed-david-harvey-on-rebel-cities/> ağ adresinden erişildi.
- Cox, S. J. B. (1985). No tragedy on the commons. *Environmental Ethics*, 7(1), 49-62. <https://doi.org/10.5840/enviroethics1985716>
- Creswell, J. W. (2013), *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. Sage, New York.
- Çelik, B. (2008). *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çoban, A. (2018). *Ekolojik ortaklaşım (müşterekler) ve Türkiye’de uygulanan çitleme politikaları*. 09 Nisan 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/329569391_Ekolojik_Ortaklasimlar_Musterekler_ve_Turkiye'de_Uygulanan_Citleme_Politikalari/link/5c0fe5ee4585157ac1bb953e/download ağ adresinden erişildi.
- Eren, A. (2014). *Ortak kaynakların yönetimi*. 21 Şubat 2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ortak-kaynaklarin-yonetimi-109565> ağ adresinden erişildi.
- Fenny, D., Berkes, F., McCay, B. J. ve Acheson, J. M. (1990). The tragedy of the commons: twenty-two years later. *Human Ecology*, 18(1), 1-3. <https://doi.org/10.1007/BF00889070>
- Fırat, B. Ö. (2012). Maliye’ye ‘Müşterekler’den bakmak. *İstanbul Üniversitesi İktisat Dergisi*, 522, 10.
- Güler, F. (2017). Arkeotipler-Ortak malların trajedisi (tragedy of the commons). *Eğitimde Sistem Düşüncesi Yıllığı*, (4).
- Gümüşcan, İ. (2010). Ortak malların trajedisinden ortak malların fırsatına: Bir Elinor Ostrom portresi. *Eğitim Bilim Toplum*, 8(32), 50-56.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of commons. *American Association for the Advancement of Science*, 162(3859), 1243-1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Hardin, G. (1998). Extensions of the tragedy of the commons. *Science*, 280(5364), 682-683. <https://doi.org/10.1126/science.280.5364.682>
- Hardin, G. (2003). Orta malların trajedisi. *Piyasa Üç Aylık İktisadiyat Dergisi*, 2(5), 13-25.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler*. Metis Yayınları.
- Kahraman, S. D. (2015). Anne ve babanın gözü ile Şanlıurfa merkez aile profili. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-8.
- Karataş, A. ve Kılıç, S. (2017). Sürdürülebilir kentsel gelişme ve yeşil alanlar. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 26(2), 53-78. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2017.26.2.0003>
- Ostrom, E., Burger, J., Field, C. B., Noorgaard, R. B. ve Policansky, D. (1999). Sustainability—revisiting the commons: local lessons. *Global Challenges Science*, 284, 278. <https://doi.org/10.1126/science.284.5412.278>
- Ostrom, E., Gardner, R. ve Walker, J. (1994). Rules, Games and Common-Pool Resources. *Ann Arbor: Univ. Mich. Press*, 308-309. <https://doi.org/10.3998/mpub.9739>
- Sürcan, B. (2023). *Türkiye uluslararası ilişkiler çalışmaları derneği (TUIÇ) stajyeri*. 17 Mart 2022 tarihinde <https://www.tuicakademi.org/ortak-malların-trajedisi/> ağ adresinden erişildi.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Birimler*. 21 Haziran 2022 tarihinde <https://www.sanlıurfa.bel.tr/kategori/7/0/projeler> ağ adresinden erişildi.
- TÜİK. *2021 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. 16 Haziran 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> ağ adresinden erişildi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, F. ve Dilaver, H. (2022), Geçiş ekonomilerinde özelleştirme sonuçlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 19-52.

Etik kurul onayı

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 26.05.2022 tarih ve 11/08 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Bu çalışmaya 1. yazar %70 oranında, 2. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hatay'da Amik Gölünün kurutulmasına giden yol ve toplumda bıraktığı izler* Towards the drying of Hatay Amik Lake in history and its traces on society

Gönderim Tarihi / Received: 18.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 12.05.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1362597](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1362597)

Alim Koray CENGİZ**¹

Mehmet YILDIRIM²

ÖZ: 1950'li yıllardan itibaren gelişen tarım politikası gereği zirai alanların genişletilmesi kapsamında farklı illerde göller kurutulmuştur. Amik Gölü de bu kapsamda kurutulmuş göllerden birisidir. Antakya için bir zamanlar önemli bir yaşam kaynağı olan Amik Gölü kent tarihinde önemli bir yere sahiptir. Geçmişten bu yana su taşkınlarına sebep olan gölün Osmanlı dönemi, Fransız manda yönetimi ve Hatay devleti idaresinde de kurutulması gündeme gelmiştir. Bu girişimler Hatay'ın Türkiye'ye ilhak olmasından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet dönemi içinde 1970'li yıllarda kademeli olarak gölün kurutulması geçmişten bugüne kent gündeminde birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Amik Gölünün kurutulmasının iktisadi yönüne odaklanan bir bilimsel araştırma projesinin bir parçasıdır. Proje kapsamında detaylı literatür çalışması yapılmış ve bu minvalde geçmişte Antakya ve civarında seyahat eden seyyahların farklı dillerdeki eserleri incelenmiştir. Saha araştırmaları kapsamında eski göl aynası etrafında bulunan Arpahan, Küçükdalyan, Paşaköy, Bakras, Muratpaşa, Torun, Büyükdalyan, Serinyol ve Topboğazı köylerinden 19, gölü ticari olarak işletenler ve yakınlarından iki kişi, kentin kurum ve yöneticilerinden iki kişi olmak üzere toplamda 23 kişi ile etnografik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, elde edilen bilgiler doğrultusunda gölü kullanan kent sakinlerinin kurutma işlemiyle ilgili görüşlerinin ve kent belleğinde bıraktığı izlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Antakya, Amik Gölü, Bellek, Anlatı

ABSTRACT: As a result of Turkey's agricultural policy that has developed since the 1950s, lakes in different provinces have been dried within the scope of expanding agricultural areas. Amik is one of the lakes that were dried in this context. Amik Lake, which was once an important water source for Antakya, has an important place in the history of the city. Since the lake used to cause floods since the past, the idea of drying was on the agenda during the Ottoman period, the French mandate administration and the administration of the Hatay state. These attempts continued after the annexation of Hatay to Turkey. The gradual drying of the lake in the 1970s in the Republican period has brought many discussions on the city agenda from the past to the present. This study is part of a scientific research project focusing on the economic aspects of drying Amik Lake. A detailed literature study was carried out within the scope of the project, and the works of wanderers travelled around Antakya in the past were also examined. Within the scope of field research, 19 people from Arpahan, Küçükdalyan, Paşaköy, Bakras, Muratpaşa, Torun, Büyükdalyan, Serinyol and Topboğazı villages around the old lake mirror, two people ran the lake commercially and two people from the institutions and key actors in the city were interviewed. In line with the written and oral information obtained, it is understood that the lake was dried with motives such as drying the swamp areas in accordance with the spirit of the period, preventing malaria, expanding the agricultural areas and providing land to the farmers. In the scope of the study, it is aimed to reveal the opinions of the city residents about the drying process of the lake and the traces it leaves in the public memory.

Keywords: Hatay, Antakya, Amik Lake, Memory, Narrative

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 18.M.034" no'lu "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Amik Gölü İslah ve Kurutma Çalışmaları" adlı proje çalışması kapsamında üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üni. FEF. Antropoloji Bölümü, kcengiz@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4675-0571>

² Dr. Öğr. Üyesi., Hatay Mustafa Kemal Üni. / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İktisat Bölümü, mt.yildirim@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3078-5171>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Within the scope of the study, the English and French works of travelers such as Abraham Parsons, Chesney, William Henry Bartlett, who traveled to Antakya and its surroundings in the past, were examined and their statements about the city and Lake Amik were evaluated. In addition, there are many studies in academic literature such as master's and doctoral theses, research articles and newspaper news about Lake Amik, the ecology of the lake and its biodiversity. It's achieved to access all these studies in local and foreign languages, and these studies are presented in the text.

Methodology

The study was produced within the scope of the project titled "Amik Lake Reclamation and Drying from the Late Ottoman Period to the Republic". Within the scope of the study, which focuses on the implementation of the drying process in the Republican period and the economic effects of this process on the region, ethnographic interviews were held in the villages and neighborhoods of Arpahan, Bakras, Büyükdalyan, Küçükdalyan, Muratpaşa, Serinyol, Torun, located around the mirror of the dried Amik Lake. People to be interviewed in the villages were sometimes provided through acquaintances, and sometimes informants were contacted via the village headman. Although many people were interviewed in the settlements, the opinions of 19 people from the villages were included. In addition, two business people who rented the lake from the state and ran it commercially, a former member of parliament who was once the president of the environmental protection association, and the president of the Antakya Chamber of Commerce were interviewed. In-depth interviews were conducted with the interviewees, and the interviews were recorded sometimes audio and sometimes in writing. A literature review was conducted and information on the subject was compiled. In order to collect information about the lake, the works in different languages of travelers who traveled in and around Antakya in the past were examined and information about the use of Amik Lake was obtained. Although it was attempted to access the past commercial records of the Antakya Chamber of Commerce and Industry, the researchers couldn't have data. Categories were created in line with the acquired information from both the literature review and field interviews, and then titles were established to reflect the content of the article. The narratives gathered were tried to be given by supporting the information obtained from literature studies.

Findings and discussion

In the study, in line with the information obtained from those interviewed within the scope of field studies, the legend of the formation of the lake associated with "Noah's Flood" was also added to the study. Under the section titled "Biodiversity in Lake Amik and the Economy of the Lake", fishing, boat making, fishing, bird hunting, construction of wicker houses and animal husbandry, mostly buffalo breeding, are discussed in the lake. In the section called "The Road to the Drying of the Lake", the effects of floods, the swampy areas that occur as a result of floods and the withdrawal of water in summer months, and the malaria problem are included. In the subheading of this section, the effects of the United States on Turkey's agricultural policy and the effects of the changes in Syria on the future of Lake Amik are discussed. In the section where the effects on nature and people after the drying of the lake are discussed. First the effects of land distribution, then the water shortage that has occurred over the years and the resulting decrease in biodiversity in the region are examined. At the end of the chapter, positive and negative opinions about the drying of Amik Lake were tried to be presented. During the 50 years that have passed since the drying process, discussions about the existence of the lake still continue.

Results and recommendations

Although there are many studies in the academic literature about Lake Amik as an important wetland, there is no study on the drying process of the lake and the traces left by the lake in the city memory. This study was conducted in line with the information obtained both from the literature and from ethnographic interviews with the people living in the surrounding area around the lake and the actors involved in the decision-making processes of the city. Before the lake was gradually drained until the 1970s, it is seen that the people of the region benefited from the lake for nutrition in terms of both fish and bird hunting. The fish caught from the lake before drying had been exported to countries such as Syria, Lebanon and Germany by those who had rent the lake and the fish. Eel export was an important

source of income in the industry. Livestock farming and especially buffalo breeding was an important source of income for farmers. The reeds and goosegrass in the lake were used and sold in house construction, mat and rope production. It is understood that bird hunting tourism was also very popular in the past and many people from abroad came to the region just to hunt.

It is understood a number of factors were effective in the process leading to the drying of the lake. The swamps around the lake and floods caused by excessive rains not only negatively affected agricultural areas, but also created grounds for mosquito breeding and caused malaria. In Türkiye, the "Malaria Fight Law" adopted in 1946, the "Land Landing Law for Farmers" adopted in 1945, and the "Law on Draining Swamps and the lands to be Obtained" adopted in 1950 also paved the way. It is understood that since the 1950s, Türkiye was coping with experts from the United States and foreign companies and that these institutions and organizations were influential. Among these reports, the recommendations of the Barker report and the Thornberg report were that Türkiye should focus on agricultural policies. Most of the small farmers interviewed are not satisfied with the land distribution as a result of the drying of the lake; The fact that there is a water shortage for agricultural areas and that floods continue after the drying process increases dissatisfaction. The increase in awareness and agreements regarding the protection of wetlands and biodiversity in different parts of the world after the 1970s had an impact on Türkiye in the 1990s. Türkiye became a party to the important RAMSAR Convention in 1994.

When we have a glance at the drying process, the people of the rural areas, who were not an organized society at that time and could not take part in decision-making mechanisms, remember the lake and their memories of it with longing. On the other hand, the information obtained from ethnographic interviews shows a change in social mentality in terms of protecting wetlands and biodiversity. The climate crisis, the recent water problems with Syria, occasional floods and the reappearance of the lake mirror always keep the ideas about the protection of the lake alive. As a result of the earthquakes on February 6, 2023, the airport located in the plain was damaged. In this context, with the relocation of the airport on the agenda, the demand for the revitalization of the lake is also expressed.

Giriş

Bir kenti değerli kılan hususlardan birisi de o kente dair anlatılardır. Mitler, efsaneler, hayat hikâyeleri etnografik bir çalışmanın önemli bir parçası olarak yer alırlar (Klein, 1999: 167). Bir zamanlar Antakya ve periferisinde yaşayanlar için önemli bir su kaynağı olan Amik Gölü ve göle dair anlatılar kentle ilgili önemli bir izlektir. 2017 yılında başlayan “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’e Amik Gölü Islah ve Kurutma Çalışmaları” adlı projenin bir bölümü olarak ele alınan bu çalışma geçmişten bugüne seyyahların anılarını da kapsayarak kent sakinlerinin belleğinde bıraktığı izlere ve anlatılara odaklanmaktadır. Dünyanın birçok yerinde insanlar için temel yaşam kaynağı olan su, yerleşim yerlerinin belirlenmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Hem Asi nehri havzasında hem de kurutulmasından önce Amik gölü civarında yerleşim alanlarının oluşumu bu bakımdan anlamlıdır. Bir zamanlar Antakya’nın kuzeyinde yer alan Amik gölü kentin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Glanville Downey (1961: 19), Daphne’den gelen bol sular ve sulak alan nedeniyle Seleucus’un, şehri Antakya’da kurmasının önemli bir etken olduğunu söyler. İngiliz seyyah Abraham Parsons (1808: 26-72) 1772 yılı Eylül’ünde Belen’den Antakya’ya doğru inerken güneş ışıkları altında ovanın, kıvrımlı hoş bir halı gibi olduğundan, Asi (Orontes) nehrinin de ebruli görüntüsünden bahsederken gölün çevresinin 30 mil civarında olduğunu ifade eder. Bir başka bölümde oval şeklindeki gölün 10 mil uzunluğunda beş ila altı mil genişliğinde olduğunu belirtir. Seyyah Chesney (1835-1837 Vol:2: 443), ovoidan “Amik” (Umk) olarak bahsederken gölü ise “Antakya Gölü” olarak tanımlamaktadır. Fransız seyyah Emile Le Camus, “İncil Topraklarına Yolculuk” adlı kitabında Antakya gölüne Türklerin “Ak (beyaz) Deniz” adını verdiklerini belirtir. Göl ve göle ilişkin olaylar seyyahların odağında yer almaktadır.

Çalışmada, saha çalışmaları kapsamında görüşülenlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Nuh Tufanı ile ilişkilendirilen gölün oluşum efsanesi de çalışmaya eklenmiştir. “Amik Gölünde Biyoçeşitlilik ve Gölün Ekonomisi” adlı bölüm başlığı altında, bir zamanlar gölde balıkçılık, sandal yapımı, balık avı, kuş avcılığı, hasırdan evlerin yapımı ve ekseriyetle mandacılık olmak üzere hayvancılık ele alınmıştır. “Gölün Kurutulmasına Giden Yol” adlı bölümde su taşkınlarının etkileri, taşkınlar ve yaz aylarında suyun çekilmesi neticesinde ortaya çıkan bataklık alanlar ve sıtma sorunu yer almaktadır. Bu bölümdeki alt başlıkta Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’nin tarım politikasına etkileri ve Suriye’deki değişimlerin Amik gölünün geleceğine olan etkisi tartışılmıştır. Gölün kurutulması sonrası doğaya ve insanlara etkilerinin ele alındığı bölümde ilk olarak toprak dağıtımının etkileri, daha sonrasında ise yıllar içinde hasıl olan su sıkıntısı ve buna bağlı olarak da bölgedeki biyolojik çeşitlilikteki azalmalar incelenmektedir.

Kevin Lynch (2010: 179), kentin kavranmasının bir zaman fenomeni olduğunu belirtir. Kent için önemli bir katma değer sağlayan göl alanının ve buna bağlı unsurların zaman içinde kaybolması kent belleğinde yaratacağı değişimler ve dönüşümler bakımından da önemlidir. Göl ile ilgili anlatılar zaman içinde değişecek, dönüşecek ve önemli görülenler de sonraki kuşaklara aktarılacaktır. Nora (1989: 22), hafızanın kendisini mekâna eklemelerken tarihin de olaylara eklemelendiğini belirtir. Benzer bir şekilde Ricouer (2012) de mekânlara dair hatırlamaların kolektif kimlik üzerinde etki yaptığını belirtmektedir. Amik Gölü’nün kurutulması ortadan kaldırılması aslına bakılırsa kent sakinleri ve onu kullananlar için travmatik bir olaydır. Kamusal bellek ve kültürel bellek kelimeleri birbirini ikame eden ifadelerdir (Wertsch ve Roediger; 2008: 319). Bir zamanlar kent insanının gündelik yaşamının bir parçası olan gölün kaybolması kültürel belleğin dönüşümü bakımından önemlidir. Bu çalışmanın sonunda Amik gölünün kurutulmasıyla ilgili olumlu ve olumsuz görüşlere yer verilmeye çalışılmıştır. Kurutma işleminin üzerinden geçen 50 yıllık süre zarfında gölün varlığıyla ilgili tartışmalar halen sürmektedir. Bu çalışma, kurutma işleminde söz hakkı olmayan ve gölü kullanan, ondan yararlanan kent sakinlerinin günümüzdeki fikirlerini literatür eşliğinde tartışarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Literatür taraması

Çalışma kapsamında geçmişte Antakya ve civarına seyahat eden seyyahların İngilizce ve Fransızca eserleri incelenmiş, kentle ve Amik gölüyle ilgili ifadeleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, akademik yazında, ulusal ve yerel basında Amik Gölü, gölün ekolojisi, biyolojik çeşitlilik ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezi, araştırma makaleleri, gazete haberleri gibi birçok çalışma yer almaktadır. Yerli ve yabancı dildeki tüm bu çalışmalara erişilmeye çalışılmış, metin içinde bu çalışmalara yer verilmiştir.

Yöntem

Geçmişten bugüne gölün kurutulma fikirlerinin Cumhuriyet döneminde hayata geçirilmesine ve bu işlemin iktisadi açıdan bölgeye etkilerine odaklanana proje kapsamında kurutulan Amik gölü aynası civarında bulunan Arpahan, Bakras, Büyükdalyan, Küçükdalyan, Muratpaşa, Serinyol, Torun köy ve mahallelerinde etnografik görüşmeler yapılmıştır. Görüşme öncesinde Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 05.01.2018 tarihli 08 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır. Köylerde görüşülecek kişiler kimi zaman tanıdıklar aracılığıyla sağlanmış kimi zaman da köyün muhtarı ile iletişime geçilerek bilgi sağlayıcılara erişilmiştir. Yerleşim yerlerinde birçok kişi ile görüşülmekle birlikte köylerden 19 kişinin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca gölü devletten kiralararak ticari olarak işleten iki işletmeciyile, bir zamanlar çevre koruma derneği başkanlığını yürüten eski bir milletvekiliyle ve Antakya Ticaret Odası başkanıyla görüşülmüştür. Görüşülen kişilerle derinlemesine mülakatlar yapılmış, görüşmeler kimi zaman sesli kimi zaman da yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşülen kişilerin bir kısmının isteği üzerine isimleri kısaltılarak verilmiş ve kaynakça kısmında uyumlu bir görüntü sağlamak üzere tüm isimler kısaltılmıştır. Literatür taraması yapılmış, konu ile ilgili bilgiler derlenmiştir. Göl ile ilgili bilgileri toplamak üzere geçmişte Antakya ve civarında seyahat eden gezginlerin farklı dillerdeki eserleri de incelenmiş, Amik gölünün kullanımı ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Antakya Ticaret ve Sanayi Odasının geçmişle ilgili ticari kayıtlarına ulaşılacak istenmekle birlikte menfi bir sonuç alınamamıştır. Hem literatür taramasından hem de saha görüşmelerinden öne çıkan bilgiler doğrultusunda kategoriler oluşturulmuş ve ardından da makale içeriğine yansıtacak şekilde başlıklar oluşturulmuştur. Elde edilen anlatılar, literatür çalışmalarından elde edilen bilgilerle desteklenerek verilmeye çalışılmıştır.

Gölün oluşumu efsanesi

Saha araştırmalarında gölün kurutulması ile ilgili bilgi edinmek için görüşmeler gerçekleştirilirken farklı yerleşim yerlerindeki kişiler gölün oluşumu ile ilgili bir efsaneyi de aktarmışlardır. Asi nehri ile ilgili efsaneler olduğu gibi (Bouchier, 1921) Amik Gölünün oluşumuyla ilgili de efsaneler olduğu anlaşılmaktadır. Bu efsaneye göre ovadaki yerleşim yerlerinden birisine gelen bir kişi o esnada ekmek yapan evin hanımından biraz ekmek istemiştir. Ekmek yapan kadın ise her yaptığı ekmeğin çok güzel kızardığını düşünüp bu ekmeği kendisinden isteyen kişiye vermeye kıyamamış ve her seferinde bir sonraki ekmeği vereceğini söylemiştir. Bekleyen gezgin aç kalacağını görünce bir tepeye çıkmış ve orada toprağı ağzına atmıştır. Görüşülen kişiler efsane ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

T.D. (Büyükdalyan): "...Kadının kocası gelmiş, tandırın üzerinde her bir ekmekte kan çıkmış. İkincisi böyle, üçüncüsü böyle. Kocası demiş bana bunu izah edeceksin. Kadın anlatmış. Adam demiş, leg (lan) nereye gitti bu? Peşinden gitmiş. (Gezgin) Madem ki sen peşime takıldın, sana bir şey söyleyeceğim, köyden çık, çocuğunu al, yüksek bir yere çık. Köy yerle bir olacak. Su basmış ve göl olmuş."

E.A. (Topboğazi): "Şimdiki havaalanının orası şehirmiş. Deprem filan batmış. Bir tane dilenci geliyor. Bana ekmek ver diyor kadına. Kadın vermiyor. Akşam kocası geliyor. Bu ekmek her zamankinden daha güzel pişmiş diyor. Kadın da bir dilenci geldi vermedim diyor. Kocası soruyor, ne tarafa gitti diye. Kadın söylüyor şu tarafa gitti diyor. Adam koşarak o tarafa gidiyor. Dilenciye buluyor ve ekmeği veriyor. Dilenci, buraları su basacak, çocuklarını da al şu tepeye çık ve sakın arkana bakma diyor. Ama bakarsan felaket olur diyor."

F.A. (Küçükdalyan): "Tabi orda Nuh tufanı başlıyor ve anında onlar kurtuluyor. Herkes yerde dipte kalıyor. Tandır şimdiye kadar orada yani şeyleri olması lazım. Bir ev var orada, tandırın o ev."

Küçükdalyan köyünden F.A. da daha detaylı bir şekilde benzer bir anlatıyı aktarmıştır. Ayrıca, ovanın her tarafını su basmasını da Nuh Tufanının başlangıcı olarak nitelemektedir. Antakya farklı dönemlerden ve etnisitelerden insanların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir kenttir. Tüm bu farklı kültürlerle ait çeşitli anlatılar mevcuttur. Hem Asi nehri hem de Amik gölüyle ilgili efsaneler kentin anlatı sarmalına dahil olmasına katkı sağlamaktadır.

Amik gölünde biyoçeşitlilik ve gölün ekonomisi

Saha görüşmelerinden elde edilen bilgilerde göl civarında yaşayanların gölden istifade etmelerini gösteren kategoriler doğrultusunda başlıklar düzenlenmiştir. Bilgilere göre, balıkçılık, balık avı için bir sektör haline gelen sandal yapımı, balık ve kuş avcılığının kendine has yöntemleri, köylerde ev yapımı için kullanılan kamışlar ve ticari kazanç sağlayan hasır yapımı ve bir zamanlar toprak işlemeden daha önemli olan hayvancılık ele alınmıştır.

Balıkçılık

Su, tüketim, tarımsal ve endüstriyel faaliyetler, temizlik gibi unsurlarla etrafında yaşayan tüm canlılar için önemli bir yaşam kaynağıdır. Hem saha görüşmelerinden hem de literatür taramasından elde edilen bilgiler Amik gölünün de geçmişte periferisinde yaşayan tüm canlılar için yukarıda belirtilen konularda önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Bunlar içerisinde gölde balık avlanmasının önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

E.A. (Arpahan): “Benli derik (deriz), kersit derik (deriz), karabalık, zezuri, genellikle nakışlı böyle, Ağzıbüyük çıkardı. Türlü türlü balıklar vardı.”

M.A. (Torun): “Karabalık çıkardı, beyaz balık Sarıbenli, sazanın bir çeşidi, Karabalık, yılan balığı.”

“Sarıbenli” ya da “benni” olarak bilinen balığın oldukça lezzetli olduğu ifade edilmektedir. Bölgede halk arasında Arapça bir deyiş de bulunmaktadır. Anlatılara göre sarıbenli ve bir başka balık kendi aralarında konuşmaktadırlar. Sarıbenli diğer balığa Arapça söylendiği şekliyle “Eza bitlake ahsen minne le tekilne” yani “benden daha iyisini bulurlarsa onu yesinler” demektir.

M.Ş. (Paşaköy): “Karabalık, Ağzıbüyük derler zaten. Cizir de çıkardı. Ama nadir. Ben Karabalığı, o zaman da boyum müsaitti, kordum (koyardım) böyle benim boyumda. İnan ki omuzumuza koyardık. Kuyruğu yere gelirdi.”

A.A. (Serinyol): “Sazan, pullu sazan. Karabalık da vardı. Her çeşit balık vardı. Arapçada semik benli. Semik, balık (demek). Kersit vardı mesela...Bir tane balıkçı vardı burada. Kanallardan tuttuğu balığı getirir satardı. Satarken öyle bağırırdı. Semik hey (yılan balığı), semik sellur (Karabalık), başı yassı olur, onlar kolay kolay ölmez.”

C.D. (Büyükdalyan): “...yılan balığı karabalık sekizbüyük ve şimdi eskiden yılan balığı dediğiniz balık biliyorsunuz. Amik Gölü’nün yılan balığı dünyada bir numara, sivri burun, parlak, altı gümüş rengi üstü siyah aşağı yukarı ve dünyanın en güzel yılan balığı Amik Gölü’nde yetişirdi. Amik gölünde büyük oranda yılan balığı yetişirdi eskiden sadece. Yılan balığının kabuğunu yararlar da içini kaldırıp tuzlama yaparlardı. Tuzlamadan sonra İsrail’e gönderilerde Filistin’e.”

Burada belirtilen balık türleri içerisinde en çok rağbet gören ve ekonomik getirisi en fazla olanın yılan balığı olduğu anlaşılmaktadır. Seyyah Chesney (1835-1837 Vol:2: 396-397), yaklaşık iki feet büyüklüğünde siyah balık veya kedi balığının bolluğunu ve konsvelendiğinde tüm Halep Paşalığının ekonomik besin kaynağı olduğunu belirtmektedir. İngiliz seyyah Parsons (1808: 72-73), 18. yüzyılın ikinci yarısında Antakya’da şehrin yakınında nehirden yılan balığı yakalandığını, üç feet veya daha uzun olanların tuzlandıktan sonra kurutulup Suriye’ye satıldığını belirtir. Parsons, Antakya nehri civarında diğer balıkların daha az olduğunu çünkü yılan balıklarının uzaklardan nehrin getirdiği diğer balıkları ve yumurtalarını yiyip bitirdiklerini söylemektedir.

Balıkçılık ağırlıkla göl üzerinde kurulan dalyanlarda yapılmaktadır. Dalyanlar, kiralama yoluyla verilmektedir. 1906 tarihli Meclis-i Mebusan Zabıtlarında Amik ovasında Memduh Paşanın babası Mazlum Paşa tarafından ihdas edilen dalyanlardan bahsedilmektedir. Cumhuriyet Dönemiyle ilgili bilgi ise Dalyan’ı kiralayan Durmuş Debbo isimli kişiye aittir. Dalyan’ı kiralayan C.D., dalyanı Durmuş Debbo isimli bir şahıstan kiraladığını belirtmiştir: “Rahmetli Durmuş Debboğlu. Gölü babama teslim etmişti bütün Amik Gölü’nün ve kanalları şimdi bir müddet sonra Durmuş Debboğlu ihtiyarladı yaşlandı ve babama dedi ki sen benim evladım gibisin...çocuğu falan yoktu zaten, mirasından hak edersin, sen bu gölü al,babam yani 58 tarihlerinde...58 de ben gençtim daha, babam devam etti.”

Hatay Valiliği 1967 (1968: 126) yılı yıllığında Hatay ilinde balıkçılık şirketi olduğu görülen Dehnioğlu firması sahibi M.D.'nin yeğeni A.D., amcasının Muratpaşa ve Gölbaşı'ndan gelen su yollarını icar yoluyla aldığı belirtmiştir: "...20 yılına, Durmuş Debbo yapardı, vefatından sonra balığın teminini M.D. yapardı, 1939'dan sonra, 60'lı yılların ortasında Durmuş Debbo vefatından sonra. Babam Milli Emlak'tan icar ediyor."

Sandal yapımı ve balık avı

Göl civarında yaşayanların balık avlama yöntemlerinden önce avlanma için önemli bir araç olan sandal yapımı ile ilgili bilgi vermek önemli olacaktır. Gölde balık avlama işlemi bölgeye özel kayıklarla yapılmaktadır. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre gölün civarındaki farklı köylerde kayıkları imal eden ustalar bulunmaktadır.

- E.A. (Arpahan): "Bizim bu göl zamanında ta Bandırma'dan gelirlerdi, balık tutarlardı. İcar alırlardı. Büyük Şahturlar getirdiler (büyük kayık). Eskiden şahtur derik. Eskiden gölde vardı."
- A.B. (Bakras): "Babam yapardı tahtadan (kayık), çamdan. Yani ben yine şimdi çakarım onu. Berzamba var (yapıştırmak için). Çakarsın o tutar. Ondan sonra ne yapacaksın? Karasakız var. İki metre olur uzunluğu, üç tahtadan çıkar, altı metre olur uzunluğu. Bir metre ağzı olur, tabanı 60 cm olur. Sandalın ağzı geniş olur, tabanı dar olur. Eni bir metre, taban kısmı 60 santimetre."
- M.Z. (Topboğazı): "Kömürçukuru'nda (kayık) yaptırdım getirdim. Orda kaçak kayık yaparlardı. Çam kesmek yasak. Bakras'ta yapan vardı. Aydınli .... Şimdi ailesi hala orda."
- M.A. (Torun): "Herkesin kayığı vardı kendileri yapardı Gölbaşı'nda yapan vardı, Seyfettin Sefa vardı, Karadurmuş'tan biri vardı, meşhur bu adam ne derler bir usta vardı. Bu çok yani en iyisini bu yapardı düzgün yapardı. Ana iskele bulursak ceviz, bulamazsak çam dut koyuyorduk. Ama diğer yerler hep çam. Hatta o Karaçam o şeyli olur göz olmayacak. Göz olduğu zaman çıkar."
- C.D. (Büyükdalyan): "Büyükdalyan da kayık yapan bir amca vardı, S.B. O bütün kayıkları S. B. yapıyordu, bilmiyorum yaşıyor mu! Kırıkhan'da da var."
- A.A. (Serinyol): "Buralı değildi. Şu Büyükdalyan var, orada bir köyden. Ahşaptan yapardı; ziftlerdi bir de su almasın diye."

Eski göl aynası civarında bulunan köylerde ve mahallelerde yaşayanlarla yapılan görüşmelerden edinilen bilgiye göre sandallara "şahtur" denilmektedir. Sandallar genellikle iki kişinin rahatlıkla sığacağı büyüklüktedir. Sandallar, ağacın kolaylıkla temin edilebildiği Kömürçukuru köyü, su kıyısına yakın olan Büyükdalyan, Gölbaşı, Bakras ve Karadurmuş gibi yerlerde yapılmaktadır. Gövdenin sağlam olması için ceviz ağacı, kimi zaman da çam ve dut ağacı kullanılmakta, su almaması için de ziftlenmektedir.

Balık avcılığı ile ilgili bilgiler geçmişe ışık tutar niteliktedir. Chesney'nin (1835-1837 II.Cilt: 14) 1800'lü yıllardaki seyahat notlarında gölde düz bir tabana sahip sandallarla kamışa iliştirilen çengellerle Karabalık ya da Kedi balığı avlandığından bahsetmektedir. Görüşülenlerin verdiği bilgiler geçen 100 yıl içinde avlanma tekniğinin şaşırtıcı benzerliğini ortaya koymaktadır. Chesney'nin bahsettiği balık avlamak için kullanılan dirgen benzeri alete yerelde "matıra" denilmektedir:

- A.Y. (Paşaköy): "Avda biri sürücü olur biri vurucu olur...Mat(1)ra deriz, üç dişli. Demir mat(1)ra deriz. Ağınan (ağla) olmaz, sonra ağ çıktı. Önce ağ yoktu. Valla yok şimdi. Ben (ağ) görmedim, gördüm desem yalan olur. Löküs, löküs tahtası deriz. Şöyle bir tahta çakılır. Löküs buraya bağlanır. Bu tarafta, karanlık taraftayız biz. Işık ön tarafta, löküsün ışığı vurur. Buradaki, kamara, tahta var böyle, şeyin kayığın uç kısmında. Adam buraya dinelir (ayakta durur). Bu tahtayı da uç kısma korlar (koyarlar). Işık şavkı suya vurur. Balık orda, şak vurur."
- M.Ö. (Bakras): "Matıra, üç dişli, onunla tutuyorduk biz, iri balıkları."

Sandala iki kişi binilmektedir. Bunlardan birisi sürücü diğeri ise üç dişli olan demir matıra ile avı gerçekleştirmektedir. Gece yapılan avlarda bir zamanlar ispirto ya da gazyağı yakılan ve lüks adı verilen aydınlatma araçları kullanılmaktadır. Görüşmelerde balık avlamada kullanılan "matıra" adı verilen araca ise rastlanmamıştır. Balık avlayanlar balıkları dalyan sahiplerine getirerek satabilmektedir. Edinilen bilgilere göre balık toplama yerlerinin birisi Büyükdalyan'da diğeri ise Muratpaşa köyündedir.

Balıkların toplanma alanı ile ilgili yerleşkeler tahrip olmuşken saha araştırmasında Muratpaşa köyünde balık toplama yeri araştırma ekibi tarafından görüntülenmiştir (Görsel-1). M.A, Muratpaşa’da bulunan bu yerin hem kesim hem de yükleme için kullanıldığını belirtmiştir.

Görsel-1: Muratpaşa köyü balık toplama yeri – metruk ev

T.D. (Büyükdalyan): “Mesela benlen sen, biz avcıyız. Gidiyoruz bir tane patronun yanına. Bize bir kayak al. Parasını bizim tutacağımız şeylerden düşersin. Alırdı kayak verirdi, bunlar giderdi. Mesela günlük ne avlar, ne kadar? Hepsini öder, sonra kayak kendisinin olurdu. Balığı gelir hepsini, bir noktamız var, oraya gelir teslim eder. Kaç kilo mesela tutmuşsun? Bunun fiyatı mesela belirlenmiş. 100 Liralık mu tuttu o gün, 200 Liralık, 50 Liralık, 60 Liralık, haftalık veya 15 günde bazıları hesap görünüyor. Gelir, ne kadar kayak borcu var? Diyelim adam 500-600 Liralık tutmuş, kayak borcu 300. Ya hepsini düşer, ya da öbür aya, öyle.”

Toplanan balıklar A.D.nin verdiği bilgilere göre Lübnan ve Suriye’ye gönderilmektedir: “Bizim çalıştığımız Suriye, Lübnan, 60’lı yıllarda frigorifik zor, nakliye buzlarda gönderiliyordu. Sandıkların içine buz konulup gönderiliyordu. Taze taze günlük tutulan günlük gidiyordu. Lübnan’da Beyrut’a gidiyordu, Suriye’de Halep’e gidiyordu. Günlük iki ton, üç ton arası.”

Gölü icar alanların zamanla avlanma tekniklerini geliştirdiklerini öğreniyoruz. C.D., gölün farklı yerlerine durgun su pinterleri yerleştirip balıkların ağlar içinde kalmasını sağlayan sistemler geliştirdiklerini ifade etmiştir: 74 yılında bir tane Sökeli geldi, ona balık ilmi doktoru diyorlardı. Biz burayı beraber çalıştıralım dedi, yeni yöntemlerle burayı çalıştıracam dedi. Siz akarsularda yılan balığını tutuyorsunuz veya oltayla. Dedi Ben durgun su pinterleri getireceğim beraber şey yapacağız, Almanya’ya vereceğiz, anlaştık...Hamburg’a, Almanya yılan balığını uzun bir süre böyle çalıştık.” A. D. de amcası M.D.’nin matıra kullanmak yerine daha modern bir yöntemle avlanmaya başladığını belirtti: “O zaman Gölbaşı’da matıra ile tutuluyormuş, babam ilk olarak ağı getirmiş, İstanbul’a gidiyor, göl sığ, deniz gibi değil, ona göre kurşun, ona göre mantar ağ yaptırıyor.”

Kuş avcılığı

Hem literatür bilgilerinden hem de sahada görüşülenlerden edinilen bilgiye göre göl alanı, bu alan içinde yer alan sazlıklar envaiçeşit kuş türünün faunasıdır. Göl, göçmen kuşlar için de uzun yolculuklarında bir dinlenme alanı görevi görmüştür. Bu kadar çeşitli kuş olması avcılığı ve av turizmini de beraberinde getiriyordu. Kentin eski milletvekillerinden Züher Amber, 1940’lardan 1970’li yıllara kadar Fransız turistlerin Antakya’ya geldiğinden bahsetmektedir. Halihazırda Antakya Ticaret ve Sanayi Odası başkanı Hikmet Çiçin de benzer şekilde av turizmi olduğunu, şehir dışından gelenlerin çadır kurarak sazlık alanlarda kaldığını ifade etmiştir.

A.B. (Bakras): “Karamerke derler. Bir de ördek. Adapazarı’ndan geldi avcılar yanıma buraya. Doktormuş. Kimisi savcı, ne diyim.”

E.A. (Arpahan): “Turist geliyordu. Genellikle Lübnan’dan gelirlerdi. Beş altı kişi gelirdi. Onlar otelde kalırlardı. Ararlar, filan filan kişi gelici ava, hazırlığınızı yapın. Tabi gelirlerdi, sabah traktörle erzak filan, beş altı kayıkla giderdik, avlanırlardı.”

F.A. (Küçükalyan): “Kuş avı tabi. Dalyanda suyun olduğu yerde tabi kuş avlanırdı...Sığırcık, kaz olabilir yani, dalyana hepsi gelir. Sakarca evet. Kellik. Karabatak evet.”

Balık avlamanın incelikleri olduğu gibi kuş avı için de avcılar kendilerine göre bazı teknikler geliştirmiştir. Avlanmak için sabah erken saatleri ve akşam saatleri tercih edilmektedir. Bakras köyünden M.Ö., yazın çiftçilikle uğraşıldığından kuş avının kışın Ekim ayında başlayıp Mayıs ayı başlayıncaya kadar devam ettiğini ifade etmiştir.

A.Y. (Paşaköy): “Böyle akşam ezanı. Güneş battıktan sonra akşam ezanı. Hayvan akşam ordan sazlığa yatmaya gelir. Kamışın üzerinden geçiyi (geçer), mesela üstten yandan, sağdan, soldan vurursun. Sıkarsın düşer. Yani bir sabah olur, sazlıktan açığa çıkar. Bir de akşamüzeri açıktan sazlığa gelir. Bu arada buna “farfar” derler. Vurursun 10 tane, 15 tane. Buna farfar deriz.”

M.Ş. (Paşaköy): “...Şimdi burada büyük ağalar var. Gelir(lerdi), 15 gün çadırı kurarlar mesela. Kalırlar orada, yerler içerler. Zevk için, para çok.”

A.A. (Serinyol): “Hatta Lübnan’dan avcılar gelirdi. Sakar avlarıydı. Bolca kuş vardı. Satmadık. Ama satanlar vardı. Ticaretini yapanlar vardı. 10 günde bir giderdik. İhtiyacımız kadar.”

Kamış ve berdi kullanımı

Gölün civarda yaşayanlar için bir başka ekonomik getirisi ise sazlıklardaki otların ip haline getirilmesidir:

M.A. (Torun): “Sazlığa gidiyorsun, berdiyi kesiyorsun, getiriyorsun kurutuyorsun onu. Kamış, duvar örüyorsun, üstüne de berdi koyarsın. Hasır, berdiden oluyor, kamış kalın olur. Bir çiçek var bizde zambak biliyorsun değil mi böyle filiz verir ya berdi, aynı onun gibi. Bir kökte dört beş tane şey çıkar, onu biçiyorsun tazesini ama onu biçiyorsun getiriyorsun kurutuyorsun kuruduktan sonra bu tek tek çıkar böyle bir kökten 5-6 tane dal böyle uzun iki metre, üç metre boyunda bunun da tarağı var böyle tarak var ya bunu bunu tarıyorsun ip şekline geliyor.”

M.Y. (Muratpaşa): “Çok, anam rahmetlik dokurdu. 15-20 tanesini bir bağlarlar, arabanın üstüne atarlar, pazara giderler, Antakyalılar hep gelirler, alırlar kalmaz. Bu köyler, her tarafta hasır yok, Gölbaşı belki 100 hasır, Çarşamba günleri götürürler, 100 taneden fazla satılırdı. Millet kapışır. Berdiden yaparlardı hasırını. Hasırın ipini berdiden yaparlardı.”

Gölde yetişen kamış ve sazlıkların ev yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hatay’da 1941 yılında ziraat mühendisi olarak görev yapan Turgut Yazar (1941: 24) köy evlerinin Amuk (Amik) ovasındaki evlerin tamamının sazdan olduğunu söylemiştir. Arpahan köyünden H.T., evlerin sazlıktan yapıldığını belirtmiştir. Büyükdalyan köyünden T.D. ise sazlıktan yapılan evlerin uzun ömürlü olmadığını ve bir iki sene içerisinde bu sazlıkların çürümesi nedeniyle yapılan evlerin yıkılarak yeniden yapıldığını ifade etmiştir.

T.D. (Büyükdalyan): “O zaman ev yoktu ki, muhafaza etmek için evin olması lazım. Her iki senede bir ev yeniden yapılır. Sazlık, zaten 1-2 seneyi geçer geçmez, keseceksin, küme küme keseceksin. 20-30 santim yere gömülür yere, yerin içinde çürür o, kaldırılır yenisi yapılır. İnsanlar açıkta kalıyordu o zaman.”

Hayvancılık

Görüşülen kişilerin verdiği bilgilere göre göl civarındaki köylerde hayvancılık da oldukça yaygındır. Bölgede manda için camız tabiri kullanılmaktadır. Sulak yerleri seven mandalar için göl alanı oldukça uygun bir bölgedir. Camızdan elde edilen süt ve bu süttten üretilen yoğurt kent merkezlerinde alıcı bulunmaktadır:

E.A. (Arpahan): “Hayvanlarımız barınırdı, otlanırdı. Bizde 30 tane camız vardı. Bu ot su olduğu zaman suyun yüzüne çıkardı, hayvan yedi. Hayvanlar suyun içinde yedi. Koyun da vardı. İnek yoktu. Camızla koyun. Herkesin vardı. Her evde beş tane, 10 tane. Bizde 30 tane camız vardı. Bazı akrabalarımızda 100 tane vardı. O zaman sütünü, yağını satıyorduk. O zaman rahmetlik babam bir gün var bir gün yok, tereyağı, yoğurt, çökelek, Antakya’da satar gelirdi.”
V.K.Z. (Topboğazi): “Mandacılık vardı. Halep kırması denen bir hayvandan süt kendinden akardı.”

Anlaşıldığı kadarıyla manda, göl civarındaki sulak alanlarda yetiştirilmekteydi. Yine ifadelere bakıldığında göl civarında yaşayan köylülerin ekonomik getirisi nedeniyle hayvancılığa tarımdan daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Yazar (1941: 22-28), Ziraat dergisinde anavatana yeni katılan Hatay’da toprağın genelde köylülerin değil ağaların elinde olmasından dolayı köylülerin tarıma ehemmiyet vermediklerini belirtmektedir; ayrıca mandaların bataklik alanlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu da mandaların genellikle gölün etrafındaki alana işaret etmektedir. A.Y. de “Her evde hayvan vardı, camız, manda, inek. Kimse tarlayı, araziyi önemsemezdi. O dönemin hayvanını satsa şimdi 1000-2000 dönüm tarla alırdı”, diye ifade etmiştir. M.A. da köy dışından sütçülerin geldiğini, topladıkları sütleri sattıklarını belirtmiştir. Hatay Valiliği tarafından hazırlanan 1967 Yılığında (1967: 147) 1966 yılında mezbahanelerinde 5.893 baş mandanın kesildiği yer almaktadır. Aynı yıl kesilen sığır sayısının 21.138, koyun sayısının 67.882 olması kent genelinde manda sayısının daha az olduğunu ve mandaların da genellikle göl civarındaki bataklik ve sulak alanlarda yaşadıklarını düşünebiliriz. Araştırmalar da bu görüşü desteklemektedir (Şahin, 2015: 18; Yılmaz ve Kara, 2019: 362)

Gölün kurutulmasına giden yol

Su taşkınları ve batakliklar

Yoğun yağışlar neticesinde Asi nehrinin bulunduğu havzada taşkınlarla sebep olmakta ve yaz aylarında gölün suyunun çekilmesi neticesinde bataklik alanlar oluşmaktaydı. Bu nedenle arşiv belgeleri ve literatürden elde edilen bilgilere göre Osmanlı döneminde de gölün kurutulması zaman zaman düşünülmekteydi. Efe (2016: 936-939), 1864 tarihinde Amik Gölü’nün taşması neticesinde Reyhanlı’da yaklaşık iki bin evin hasar gördüğünü ve yine 1914 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine dayanarak Amik Gölü batakliklarının kurutulmasıyla ilgili kararlardan bahsetmektedir. Fransız Manda Yönetimi döneminde de 1924 yılında gölün ıslah edilmesi ve bataklikların 12 yıl içinde kurutulması amacıyla hazırlanan projeler Sancak Yönetim Meclisinden Yüksek Komiserliğe gönderilmiştir (Karakılıç ve Erkul, 2002: 115). Hatay’da görev yapan Fransız Paul Jacquot (1931: 386) da gölün alanının dışına çıkarak tarım alanlarını etkilediğini belirtir. 1939 yılında Hatay’ın Türkiye’ye katılması sonrası Hatay’da çıkan Yenigün gazetesinde 1939 ve 1940 yıllarında farklı tarihlerde su baskınları ile ilgili haberler yer almaktadır. Gazete haberlerinde Amuk (Amik) batakliklarının kurutulması ve su baskınlarına karşı tütün ekilemeyecek alanlar belirtilmektedir (Görsel-2).

Görsel-2: 18 Şubat 1940 tarihli Yenigün Gazetesi (Erişim linki: https://www.gastearsivi.com/gazete/yenigun_antakya/1940-02-18/2)
18 Şubat 1940 tarihli Yenigün gazetesi: tütün ekilemeyecek alanlar

Sıtma

Gölün kurutulmasında yer alan bir diğer husus da sıtmadır. Önceki bölümde de belirtildiği gibi 1864 tarihli Amik Gölü taşkınlından dolayı Reyhanlı'da bataklık ve pis kokulardan dolayı hastalık meydana geldiği belirtilmektedir (Efe, 2016: 939). Hatay Devleti başbakanı Abdurrahman Melek, 15 Temmuz 1928 tarihli "Yeni Mecmua" adlı dergideki yazısında Hatay'da sıtmanın önemli bir sorun olduğunu belirtmiştir (Melek, 1928'den akt. Kündeyi, 2020: 48). Melek, Amik Gölü civarında sazlıktan evlerde yaşayan insanların sıtmadan muzdarip olduklarını ifade etmekte ve sıtmayla mücadele için sivrisineklerin yok edilmesini gerektiğini düşünmektedir. Sıtmayı tamamen engellemek için Melek, gölün kurutulması gerektiğini ileri sürmektedir. 17 Şubat 1940 tarihli Yenigün Gazetesi'nde Hatay valisi Şükrü Sökmensüer, "Valimizin Nutku" adlı köşe yazısında Türkiye Cumhuriyetine katılan kentin sağlık sorunları arasında sıtmanın önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir: "Sıtma, Trahom Hatay halkı için ciddi tehlikeli bir duruma girmişti. Trahom ve sıtmanın Hatayda sokulmadığı bir köşe görmedim....Sıtmaya karşı da bol miktarda kinin tevziatına, bir taraftan da her nevi aşılardan tatbikine geçildi. Bütün bu hizmetler umumi muvazeneyle alındı."

Hatay'ın Türkiye'ye katılımı öncesi Türkiye'de de sıtma halk sağlığı bakımından önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Tuğluoğlu (2008: 353-355), sıtma nedeniyle Türkiye'de hem kırsal alanda hem de şehirlerde çok sayıda insanın sorun yaşadığını 13 Mayıs 1926'da 839 sayılı kanunla sıtma ile savaşın esaslarının belirlendiğini ifade etmektedir. Üç temel konu esas alınmaktadır: hastaların tedavisi, sıtma yayan anofellerin yayılmasını engellemek ve bataklıkların kurutulması. 15 Kasım 1946 tarihli TBMM Tutanak Dergisi'nde ise meclisin onayına sunulmak üzere "Sıtma Savaşı Hakkında Kanun Tasarısı" ve ilgili madde yer almaktadır. Toplamda 31 madde ile meclise sunulan kanun tasarısında sıtma ile yurt genelinde savaş kapsamında sulak ve bataklık alanların kontrol edilmesi de yer almaktadır. Bu kapsamda Amik Gölü civarında yaşayanlar da gölün kurutulmasından önce sıtma hastalığının önemli bir sorun olduğunu ifade etmişlerdir:

A.Y. (Paşaköy): "E tabi, acep (acayıp) sivrisinek vardı. Oturup da yemek yiyemezdin. Sıtma vardı, çok ölenler oldu yani. Bataklık, yani siyen. Her türlü şey vardı orda."

M.A. (Torun): "Terehom (trahom), hepimiz olurduk. Devletin görevlisi gelirdi bize sıtma bir hap verirdi. Kinin, bir de kapının arkasında şeyi vardı, asarlardı, bir isim, aile isimlerini yazarlardı gelirdi ne hap veriyse arkasına yazardı. Hala bazı eski kapılarda bulunurdu. Sıtma savaşçı gelirdi. Terehomcu gelirdi. Gezerdi köyleri bu gözlerine ilaç sürerdi Bir de hap verirlerdi sıtma için. Tuvaletleri bir de zehirlerlerdi, köyün etrafına filan, öyleydi."

E.A. (Topboğazı): "Parası olan cibinliğin içine girer. Olmayan tezek yakar. Malın (hayvanların) gübresinde kene olurdu."

H.T. (Arpahan): "Sivrisinek, sivrisinek, sivrisinek. Allah allah. Güneş batır batmaz herkes işini bitirir cibinliğe geçerdi. Sağlıkçılar gelirdi, kinin verirlerdi."

Abdurrahman Melek'in, o yılların Hatay valisi Şükrü Sökmensüer'in açıklamaları ve Türkiye'deki sıtma mücadelesi Amik Gölünün kurutulmasına giden yola da ışık tutmaktadır. Bu arada, Hatay'da sıtma ile mücadelede kırsal alanda anofelden korunmak için tezek yakıldığı ve cibinlik kullanıldığı, daha merkezi alanlarda ise kinin ilacına erişimin daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Sıtmanın yanı sıra trahom hastalığıyla da mücadele edildiği anlaşılmaktadır.

1950'lerden itibaren Türkiye'de politika değişikliği ve Suriye'deki değişimler

Cumhuriyetin kurulması sonrası Türkiye'de gelişme ve kalkınma hamleleri yapılmak üzere 1930 ve 1960 yılları arasında farklı ülkelere uzmanların raporlarına başvurulmuştur. Bunlar, Hines Raporu (1933), Neumark Raporu (1949), Thornburg Raporu (1949-1950), Barker Raporu (1951), Martin ve Cush Raporu (1951), Leimgruber Raporu (1951), -Maurice Chailloux-Dantel Raporu (1959) olarak yer almaktadır (Kara, 2006: 151). İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye teçhizat gereksinimini sağlamak için Amerika Birleşik Devletleri'nin Marshall Planı'na dahil olmak istemiş, 1948 yılında da plana dahil edilmiştir; Semiz ve Toplu (2017), yukarıda adı geçen Thornburg Raporunun da bu kapsamda gündeme geldiğini ifade etmektedir. Türkiye'ye gelen ve ülke çapında bir dizi incelemeler yapan Max Weston Thornburg'un hazırladığı rapor dokuz temel bölüm içermektedir. Hazırladığı raporda Türkiye'nin sanayi kalınmasını terk edip sanayi ürünlerini Batı'dan alması ve bunun yerine tarıma öncelik vermesi

gerektiğini belirtmiştir (Kopar, 2006: 308-312). “Ekonomi Politikasında Eksen Kayması” adlı yazısında Yakup Kepenek (2017: 253-258), Barker raporu ve Thornburg raporunun yöntem yönünden birbirine benzediğini, her iki raporun da Türkiye’de kalkınmada önceliğin sanayiden çok tarıma önem verilmesi üzerinde durduğunu belirtir. Araştırmacı, ABD’den yardım isteniyorsa Thornburg raporunda yer alan uygulamalara ağırlık verilmesinin istendiğini ifade etmektedir. 11 Haziran 1945’te kabul edilen (4753 sayılı) “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” (Tekelioğlu, 2010: 65) ve her iki rapora ek olarak Marshall Planı Türkiye’de sanayi öncelikli kalkınmadan tarıma dayalı kalkınmaya geçişin adımları olmuştur. Bu değişiklik Türkiye’nin gelişme aşamasında önemli bir dönüm noktasıdır.

Türkiye’de genel durum böyleyken 1950’lerden itibaren Türkiye’nin ve Hatay’ın sınır komşusu Suriye’deki gelişmeleri anlamaya çalışmak da faydalı olacaktır. Suriye 1950 yılında Dünya Bankasından talep ettiği finansman ile 30.000 ila 32.000 hektarlık bataklık alanı kurutarak sulak bir araziye dönüştürmek istiyordu. “Ghab” adı verilen bu projede uluslararası bir nehir olan Asi nehri üzerinde yapılacak düzenlemeler de yer alıyordu (Caponera, 1993: 632). Maden (URL-1), Ghab projesinin 1950’lerde uygulamaya konulduğunu, taşkınlarla maruz kalan bölgenin 1954 yılında drene edilmeye başlandığını ve proje sonunda 43.200 hektarlık bataklık alanın tarım alanına dönüştürüldüğünü ifade etmektedir. Metral (1984: 71), Suriye’de Orta Asi havzasında başlayan projenin 1952 yılında başladığını ve Hama şehrinin kuzeybatısında 88.000 hektarı ekilebilir olmak üzere 134.000 hektarı kapsayacak şekilde olduğunu belirtir. Suriye, Humus’ta da 1948’de şeker fabrikası ve 1957’de petrol rafinerisi kurarak bölgenin endüstrileşmesini sağlamıştır (Jaubert, Münger ve Bösch, 2014: 8). Suriye’nin bölgedeki hamleleri öncelikle Asi havzasındaki bataklıkları kurutmak, su taşkınlarını önlemek ve bölgedeki tarım alanlarını genişletmeyi amaçlamaktaydı (Naff, 1984: 114; Jaubert ve Saadé-Sbeih, 2016: 8).

Sınırın öte yanında Hatay’da Asi nehri taşkınları sonucunda tarım alanları zarar görmektedir ve bu kapsamda yerli yabancı şahıslar ve firmalar tarafından raporlar hazırlandığı görülmektedir. Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü, Etüd ve Plan Dairesi Reisliği tarafından hazırlanan “Asi Havzası İstikşaf Raporu”nda (1958: 16-57) geçmişten bugüne çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi belli olmayan Şakur Paşa projesi, Fransız Manda yönetimi döneminde yapılan Levi projesi ve Mazlum Beyin Afrin Nehri Etüdü yanı sıra cumhuriyet döneminde yapılan Gieger (DSİ Mühassıs Mühendisi) Projesi, Jeolog Dr. F. Zimmerman Raporu (Ocak 1949), Fuat Şentürk projesi (1954), Emanuel Herzog Raporu (Mayıs 1954), Jeolog Hans Stark Raporu (Haziran 1955). Saha görüşmelerinde yabancı firmaların çalışmalarıyla ilgili detaylar yer almaktadır:

H.T. (Arpahan): “...Amerika, İngiltere, Fransa’dan geldiler. Keşif yaptılar. Dediler ki bu göl kurutulursa burası çöl olur. Sonra dediler ki hayır kurutacağız.”

E.A. (Topboğazi): “Dediler ki Amerikan şirketi orayı almış. Burayı kurutacaklar.”

Literatür taraması esnasında yukarıda bahsedildiği gibi “International Engineering Company” adlı Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir firma tarafından 1966 Mayıs’ında DSİ Genel Müdürlüğüne sunulan “Fizibilite Raporu – Amik Developmanı” adlı bir rapora da rastlanılmıştır (Belge-1). Raporda, “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile Amerika Birleşik Devletleri Milletlerarası Kalkınma Teşkilatının taleplerini karşılayacak şekilde detaylı olarak hazırlanmıştır” ifadesi yer almaktadır. Altı yıl olması öngörülen projede, taşkın kontrolü, drenaj ve aşağı Amik Ovasında 19.700 hektarlık bir arazinin ıslahının sağlanacağı belirtilmiştir. Hatay Valiliği tarafından hazırlanan 1967 Yıllık raporlarında (1968: 69-70), 1940-1950 yılları arasında taşkın önleyici tesisler, 1950-1966 yılları arasında da taşkın önleyici tesisler ile kurutma tesisleri yapıldığı yer almaktadır. Raporda taşkınlarla da yer verilmiştir. 1950-1955 yılları arasında Demirköprü (Asi), Torunköprü (Karasu), Müşrifli Köprüsü (Afrin) mevkilerinde taşkın olduğu ve taşkınların en fazla 12 ve asgari 8 gün sürdüğü ifade edilmektedir. Saha görüşmelerinde de farklı tarihlerinde hem göl yakınlarında hem de göle gelen akarsuların düzenlenmesi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir:

A.B. (Bakras): “Şurda köprü var. Köprüden ta Kırıkhan’a kadar denizdi. 51’de yani 49 senesinde böyle kanal vuruldu. 51’de çap verdiler. Yani tarla verdiler. Devlet. Kanal sonra oldu. Burası denizdi.”

M.Y. (Muratpaşa): "...Şimdi daha önce bu Gölbaşı suyunu şeyde çevirdiler, 54'lerde. Ben küçüktüm, vinçler geldiği zaman aklım yetiyor, çok küçüktüm. Burdan geçtiler, vinçler suyu çevirince kurudu. O suyu da orada Akbaş'a çevirdiler. Ordan Asi'ye bağladılar. Buralar biraz kurudu. Bura da kışın su alırdı, her tarafta su vardı."

Ş.U. (Torun): "Buralar hep bataklık. 1953-54'lerde yeni bir kanal yapıldı, burayı kuruttular. Bu buradan Hacıhaslı var kanal açılmasaydı su devam ederdi, yine bu Amik ovası devam ederdi. Sazlık berdilik her şey devam ederdi. 50 mi 53'lerde zannedersen o dönemlerde."

DSİ tarafından hazırlanan raporun sonunda yer alan tavsiye ve öneriler kısmında kurutma ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Gölü kiralayan Dehnioğlu firmasının sahibi M.D.'nin yeğeni A.D. de görüşmede benzer ifadelerle yer vermiştir: "Babamdan dinlediğim kadarıyla, DSİ'nin raporlarında gölü derinleştirelim, biraz daha küçütelim göl kalsın diye çaba sarfetmişler. DSİ demişler derinleştirelim, taşkınları önlemek için, gölü kurutmamalıyım." Hatay Valiliği 1967 Yıllığı" (s.27) adlı çalışmada dikkat çekici iki nokta daha vardır. Bunların ilki Asi nehri, Muratpaşa suyu ve Amik gölünden alınan su numunelerinin analizi neticesinde suların yüksek derecede tuzluluk ve alkali içermesi ve sulama suyu olarak kullanılmamasının önerilmesidir. Diğer öneri de taşkınların önlenmesi drenaj şebekesi kurulması ve yeterli gübre verilmesi halinde Türkiye ihracatında ikinci sırada yer alan pamuk üretiminin ovardan yılda 80 hatta 100 bin ton pamuk üretilerek seviyeye gelebileceğidir.

Gölün kurutulması sonrasında dair değerlendirme

Bu bölümde, gölün kurutulması işleminden sonra oluşan toprak paylaşımı, su azalması sorunu, bölgedeki biyolojik çeşitlilikteki değişimlerle ilgili konular ele alınmaktadır.

Toprak paylaşımı

Kurutma işleminin kademeli ve yıllara sâri olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tarım alanlarının genişletilmesi politikası kapsamında da toprak köylülere dağıtılmıştır. Topraklar çiftçilere kira karşılığı verilmiş kimi zaman da başka illerde toprak kaybına uğrayan köylüler ve çiftçiler ovaya yakın yerlere getirilerek iskân edilerek toprak dağıtımı yapılmıştır. M.Y., suyun çekilmesiyle birlikte köylülerin de çiftçiliğe geçiş yaptığını belirtmiştir.

C.D.: "İki aşama kurutuldu. Bir 50'lerde bir de 70'lerde kurutuldu."

E.A. (Arpahan): "Göl kurutulduktan sonra gölün etrafındaki köylere icar mukabilinde verildi. Milli emlak 10'ar dönüm icar için verdi. Herkeşe (herkese), her aileye, 10 dönüm 10 dönüm taksim edildi. Her sene için mukabilinden para yatırdık. Pambuk ekerdik. Ben aldım, abim aldı, rahmetlik babam aldı, 30 dönüm."

A.B. (Bakras): "Ya herkeş (herkes) aldı mı ama başka köylüler aldı. Kırkar dönüm aldı. Bizimkine kimine verdi 5 dönüm 10 dönüm, 23 dönüm, 20 dönüm, öyle verdi."

E.A., görüşmede, Samsunlulara, Trabzon'dan gelenlere, Aydınlılara kurutulmuş Amik gölü ve yeni adıyla Amik Ovası civarında toprak verildiğini belirtmiştir. Bu bakımdan o yıllarda bir iskân politikası izlendiği de anlaşılmaktadır. Civar köylerden toprak dağıtımından memnun olmayanlar da vardır. Başka illerden getirilenler dolayısıyla dağıtılan toprak miktarının azalmasından şikâyet edilmektedir. Toprak dağıtımıyla ilgili bilinen bir söylenti de ekleyebiliriz. Göl kurutulmadan önce birileri suya işaretlediği taşları atmış, göl kurutulduktan sonra da buraları sahiplenmiştir. Doğruluğuna inanan olduğu kadar inanmayanlar da vardır:

M.Ş. (Paşaköy): "Zamanında adam gitti tapu kadastroya kafaya aldı. Kayığa üç beş tane taş koydu. Boyadı onları. Bin, iki bin üç bin dönüm. Kayıktan, suyun içinde. Kurudu. Herkes gitti, taş buldu, tapuyu aldı."

A.Y. (Paşaköy): "İlgisi yok. Kurutulucu (kurutulacak) diye değil. Şimdi gölün olduğu yerde zaten şimdiki şu suyun olduğu yere atmamış o adam. Daha ondan önce, biz onu duyduk. Duyma var, görme yok."

C.D. (Büyükdalyan): "Eski ağalar dediğiniz gibi öyle duyardık biz. Gidiyor kazık çakıyor işte burası benim, 5.000 dönüm 10.000 dönüm, bu gölün dışı, etrafı. Sadece Kırıkhan değil."

Su sorunu

Kurutma sonrası tarım alanlarının genişlemesiyle birlikte zamanla susuzluk sorunu hasıl olmuştur:

E.A. (Arpahan): “10 metre derinlikte su vardı. Şimdi ben kuyu açıyorum 70-80 metre derinlikte, 150- 200 metre açıyorsun, hep masraf. Ama o zaman 6 metrede 6 inç su çıkardı. Kim geldi, Adana’dan birisi icara, ya zaten her yerde su kaynıyordu. Adam geldi, 6 metrede artezyen vurdu. Satrafeci bindirdi pamuğu sulamaya başladı. Ondan sonra millet başladı açmaya. 10 metre, 15 metre, 20 metre. 30 metreye çıktı. Göl kuruduktan sonra su derine düştü.”

M.A. (Torun): “Amik Ovası’nda bir de yeraltı sularımız azaldı, o su olan yerde şimdi 300 metrede su çıkıyor. 300 metreden aşağı Amik ovasında bulaman (bulamazsın).”

Literatür çalışmasından elde edilen bilgiler de görüşmelerden elde edilen bilgilerle aynıdır. Artık Amik ovasında çiftçiler su sıkıntısı yaşamaktadır (Ödemiş ve Bozkurt, 2007: 423; Özcan ve Özcan, 2021). Bir zamanlar göl kıyısında bir ila iki metre derinlikte su elde edilirken bugün su seviyesi 300 metre derine inmiştir (Köklü, 2010: 35; Ağca, 2011: 150-151; Altundağ ve Canlı, 2019:59). Ödemiş ve Bozkurt (2007: 425), yaz aylarında Asi nehrinin suyunun azalması ve ovada açılan su kuyularının fazlalığı nedeniyle su sıkıntısı yaşandığını belirtmektedir. Araştırmacı, 1997 yılında 1830 olan su kuyusu sayısının 2001 yılında 2600 civarında olduğunu belirtirken su derine indikçe elektrik kullanımı nedeniyle maliyetin çiftçiye yansıdığını da ifade eder. Antakya Ticaret Odası Başkanı Hikmet Çiçin de benzer bir açıklama yapmıştır: “Şimdi o 300 metreden suyu çıkartıp tarım yapan çiftçinin bu elektrik fiyatlarında halini bir düşün bakalım. Maliyetini bir düşün.”

Bölgede biyolojik çeşitlilikteki değişimler

Araştırmacı Ahmet Faik Türkmen (1937: 31) 1937 tarihli “Mufassal Hatay” adlı kapsamlı çalışmasında “Gölde balık çok olduğu gibi, etrafta da çeşit çeşit kuşlar uçuşur. Bu sebeple ova, av hayvanatı bakımından pek zengindir. Sular çekildiği zaman ovanın yeşil çayırlarında pek çok ehli hayvan beslenir ve burada otlatmak için uzak yerlerden sürüler gelir”, demektedir. Göl, göçmen kuşlar için de zengin bitki örtüsüyle iyi bir konaklama merkeziydi (Köroğlu, 2003, s. 101). Köklü (Kumerloeve, 1988’den akt. 2010: 41), Türkiye’de yavrulayan 238 kuş türünün 48’inin Amik Gölü çevresinde yavruladığını, günümüzde eski göl alanına yakın yerlerde yaşadığı ve burayı göç yolu olarak kullandığı tespit edilen 183 tür, sayı olarak çok görünse de, eskiden Amik Gölü’nde konakladığı tespit edilen kuş türü sayısı yaklaşık olarak 250 civarında olduğunu ifade etmektedir. Bu açılardan bakıldığında gölün ortadan yok olması biyolojik çeşitliliğin kaybı anlamına gelmektedir. Araştırmacı aynı zamanda Amik gölü ortadan kalksa da gölü besleyen akarsu kollarında halen bazı balık türlerinin olduğunu belirtmektedir.

Gölün kuruması sonrası hayvancılık da olumsuz etkilenmiştir:

M.Y. (Muratpaşa): “O zaman camız vardı, sığır vardı, koyun vardı.”

Ş.U. (Torun): “Manda ile inek vardı Camız dediğimiz her köyde en az ya dedemde en azından 200-300 tane vardı.”

M.Ş. (Paşaköy): “Zamanında malcılık çok önemliydi. Şimdi malcılık gitti, tarlacılık önemli oldu.”

Amik gölünün kurutulmasıyla ilgili kamusal görüşler

Gölün kurutulmasıyla ilgili olumsuz fikirler çoğunlukta olmakla birlikte olumlu görüşler de vardır. Muratpaşa köyünden Musa Yaşan, “..faydası araziler açıldı. Kışın, hatta şu yolun üzerinden su aşardı kışın.... Çiftçi yönünden iyi oldu” demektedir. Paşaköy’den M.Ş. de “valla size ne desem? Kötü oldu...Tarlasi olana iyi. Adam hoptan almış. Bu mu aldı? Babasının babası aldı. Ama şimdi git bir ağaya sor istemez” demiştir. Paşaköy’den A.Y. da gölün kurutulması sonrası kurulan havaalanının faydasını ileri sürmektedir: “Şimdi havaalanı şurda, dünya ayağının altında. Bindığınız zaman yani biz Allah’a şükür hacca gittik. Umreye gittik. Sabahtan bindik şurdan, üç saat sonra Arabistan’dasın. Ordan biniyon 3 saat sonra evindesin. Bu büyük bir nimet.” Bir başkası da kurutma sonrası ovada alanın genişlemesinden memnunluk duymaktadır:

M.A. (Torun): “Memnunuz yani, şimdi arazi ekiyorsun. Şimdiki neden, geçimden dolayı iyiydi. Orada göl var, bana ne faydası olabilir? Ama orada kuruması, insanlar ekmek yiyor. Beş altı çocuktan aşağı yoktu eskiden. 5-6 tane ev yap bakalım, nereye yapıcın? Gölün kurumasında tabi % 100 faydası var. Baraj yapılıyor zaten, baraj tüm bu Amik ovasını sulayacak.”

Kurutmayla ilgili olumsuz fikirler ise oldukça fazladır:

M.Ş. (Paşaköy): “Vallahi size ne desem? Kötü oldu. Ya şimdi şöyle bir şey var. Etin kilosu 40-50 Lira. Yemin ederim eskiden kimse eti yemezdi.”

A.A. (Serinyol): “Bana sorarsan iyi olmadı. Doğa açısından... Ben şahsen isterim göl olmasını. İklimden olduk, sudan olduk. Kuraklık oldu.”

Gölün kurutulması sonrası suyun gittikçe azalmasının ovada tarım yapanları olumsuz etkilediği görülmektedir. Diğer yandan 1970'lerden itibaren dünyada doğal alanların korunması ile ilgili değişen bir eğilim olduğu da görülmektedir. Kuşların Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme (Paris, 1959), Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi (Bern, 1979), Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitlilik Protokolü (Barselona, 1982) ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Rio de Janeiro, 1992) gibi uluslararası anlaşma ve sözleşmelerin yapıldığını görüyoruz (Köklü; 2010: 1). Bir başka önemli anlaşma da “Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkındaki Sözleşmedir. Sözleşme RAMSAR Sözleşmesi olarak geçmektedir. Türkiye, gölün kurutulmasından yaklaşık olarak 20 yıl sonra 21937 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 17 Mayıs 1994 tarihli kararla bu sözleşmeye taraf ülkeler arasında yerini almıştır (Koroğlu, 2003: 74). Sulak ve bataklık alanların kurutulması, sıtmanın önlenmesi, çiftçiye toprak sağlama, tarım alanlarının genişletilmesi politikaları 1990'lardan itibaren de doğal alanların ve su kaynaklarının korunmasına evrilmektedir. Saha görüşmelerinde gölün kurutulması kararında etkili olduğu anlaşılan dönemin başbakanı Süleyman Demirel ile ilgili anılar da yer almaktadır:

C.D. (Büyükdalyan): “Rahmetli Süleyman Demirel pişman da zaten hep açıklardı, en büyük hatası Amik Gölünü kuruttu. Ama rahmetli Süleyman Demirel kuruttu. O, Devlet Su İşleri mühendisiydi ya o sebep oldu.”

T.D. (Büyükdalyan): “Bir de rahmetli Abdullah Cilli, Ankara'ya götürmüştüm Gölbaşı'nı kiralamak için, milletvekili ya, Abdullah Cilli'yle Ankara'ya. Neyse gittik Ankara'ya, taksiiyle götürdüm 74 yılında, ya dedi Abdullah dedi ben Hatay'da çok büyük bir hata yaptım. Ne bu hata, bunu Cilli soruyor Süleyman Demirel'e. Ben yanlarındaydım. Arkalarımdayım, konuşamıyorum, çantalarını taşıyorum. Ya dedi ben bu Amik gölünü kurutmakla öyle büyük bir hata yaptım ki...”

Süleyman Demirel, 1954 yılında DSİ Barajlar Daire Başkanlığı ve 1955 yılında da aynı kurumda genel müdürlük yapmaya başlamıştır (Cengiz, 2022: 110). 1960'lardan 1990'lara kadar olan geniş bir zaman diliminde de farklı tarihlerde olmak üzere başbakanlık yapmış birisidir. Ülkenin hem su kaynakları hem de tarım politikaları hakkında bilgi sahibidir. Bölgede görüşülen kişilerin ifadelerine bakılırsa Demirel gölün kurutulmasında aktif rol oynamış, diğer yandan da bu kararın alınmasıyla ilgili pişmanlığını ifade etmiştir.

Gölün kurutulmasının yanı sıra Asi nehrinin kolları zaman içinde ıslah edilmesine rağmen nehrin kolları üzerinde ve Amik gölünün bulunduğu ovada şu ana değin taşkınlar gerçekleşmeye devam etmektedir (Ödemiş ve Bozkurt, 2007: 426; Efe, 2016: 934; Yıldırım, 2020: 358). Bu durum tarım alanlarının verimsizleşmesine yol açmaktadır (Altundağ ve Canlı, 2019: 59). Yağan uzun süreli ve şiddetli yağmurlar eski göl aynasının tekrar ortaya çıkmasına yol açmaktadır ki bu da halk arasında gölün yeniden geri getirilmesiyle ilgili isteklerinin dillendirilmesine yol açmaktadır. Serinyol'dan A.A., “Ben şahsen isterim göl olmasını. İklimden olduk, sudan olduk. Kuraklık oldu” derken Antakya Ticaret ve Sanayi Odası başkanı Çiçin de “Ben de nostaljik olarak o fikirdeyim. Hatta böyle bazen göl havzası doluyor ya ben de diyorum bıraksak mı acaba böyle!” demektedir.

Sonuç yerine

Önemli bir sulak alan olarak Amik Gölü ile ilgili akademik yazında pek çok çalışma olmakla birlikte gölün kurutulma süreci ve gölün kent belleğinde bıraktığı izlerle ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma hem literatürden hem de göl etrafında yer alan civarda yaşayanlar ve kentin karar alma süreçlerinde yer alan aktörlerle yapılan etnografik görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda ele alınmıştır. Gölün 1970'lere kadar kademeli olarak kurutulmasından önce bölge insanının gölden hem

balık hem de kuş avcılığı bakımından beslenme anlamında yararlandığı görülmektedir. Kurutma öncesi gölden avlanan balıklar, gölü ve dalyanları kiralayanlar tarafından Suriye, Lübnan ve Almanya gibi ülkelere ihraç edilmektedir. Yılan balığı ihracı sektörde önemli bir gelir kaynağıdır. Hayvancılık ve özellikle de manda yetiştiriciliği çiftçiler için önemli bir gelir kaynağıdır. Göldeki kamışlar ve berdi otu, ev yapımında, hasır ve ip üretiminde kullanılmakta ve satılmaktadır. Kuş avı turizminin de geçmişte oldukça popüler olduğu ve yurt dışından sadece avlanmak için bölgeye çok sayıda kişinin geldiği anlaşılmaktadır.

Gölün kurutulmasına giden süreçte birden çok faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Göl etrafındaki bataklıklar ve aşırı yağmurlarla oluşan su taşkınları hem tarım alanlarını olumsuz etkilemekte hem de sivrisineklerin üremesi için zemin oluşturmakta ve sıtma hastalığına yol açmaktadır. Türkiye’de 1946 yılında kabul edilen “Sıtma Savaşı Kanunu”, 1945 yılında kabul edilen “Çiftçiye Topraklandırma Yasası”, 1950 yılında kabul edilen “Bataklıkların Kurutulması ve bundan elde edilecek topraklar hakkında kanun” tasarıları da yolu açmaktadır. 1950’lerle birlikte Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri’nden ve yabancı firmalardan uzmanlarla çalıştığı ve bu kurum ve kuruluşların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu raporlar içerisinde Barker raporu ve Thornberg raporu önerileri Türkiye’nin tarım politikalarına ağırlık vermesi yönündedir. Gölün kurutulması sonucunda toprak dağıtımından görüülen küçük çiftçilerin çoğu memnun değildir; tarım alanları için su sıkıntısının hasıl olması, taşkınların kurutma işleminden sonra da devam etmesi memnuniyetsizliği artırmaktadır. 1970’lerden sonra dünyanın farklı yerlerinde sulak alanların ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik farkındalığın ve anlaşmaların artması 1990’larda Türkiye üzerinde de etkisini göstermektedir. Türkiye, 1994 yılında önemli bir yere sahip olan RAMSAR Sözleşmesine taraf olmuştur.

Kurutmayla ilgili baktığımızda o dönemde örgütlü bir toplum olmayan ve karar alma mekanizmalarında yer edinmeyen ova insanları gölü ve göle dair anılarını özlemle anmaktadırlar. O dönem önemli bir karar merci olan Süleyman Demirel’in de gölün kurutulmasıyla ilgili pişmanlığını ifade ettiği dile getirilmektedir. Diğer yandan, etnografik görüşmelerden elde edilen bilgiler, sulak alanların ve biyolojik çeşitliliğin korunması anlamında toplumsal bir zihniyet değişikliğini göstermektedir. İklim krizi, Suriye ile yakın geçmişte su konusunda yaşanan sorunlar ve zaman zaman yaşanan su taşkınları ve göl aynasının tekrar ortaya çıkması, gölün korunmasıyla ilgili fikirleri her daim canlı tutmaktadır. 06 Şubat 2023 tarihli depremler sonucunda ovada yer alan havaalanı hasar görmüştür. Bu kapsamda havaalanının yerinin değiştirilmesinin gündeme gelmesiyle gölün yeniden canlandırılması talebi de dile getirilmektedir (Çınar, 2023).

Kaynakça

- Ağca, N. (2011). Amik gölünün kurutulmasının çevresel etkileri. S. Sözüdoğru (Ed.). *Prof. Dr. Nuri Munsuz Ulusal Toprak ve Su Sempozyumu* (147-152). Ankara.
- Altundağ, M.Ü. ve Canlı, M. (2019). Sulak alanların yok edilmesinin etkileri ve amik gölü örneği. *Doğanın Sesi*, 4, 49-66.
- Bouchier, E.S. (1921). *A short history of Antioch*. Oxford Basic Basil Blackwell.
- Caponera, D.A. (1993). Legal aspects of transboundary river basins in the Middle East: The Al Asi (Orontes). *The Jordan and the Nile. Nat. Resources J.*, (33), 629-633.
- Cengiz, A.K. (2022). *Asi (Orontes) River in Turkish Republic period (1939 -2021)*. E. Bingöl ve V. Meoli (Ed.), *tale of a river city: reading urban histories of Antakya through the Asi (Orontes) river* içinde (ss. 103-121) Nobel.
- Chesney, F.R. (1868). *Narrative of the Euphrates expedition: Carried on by order of the British government during the years 1835, 1836, and 1837*. Longmans.
- Çınar, M. (2023, Mart 10). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurutulan-amik-golu-havzasinda-depremler-sonrasi-su-yukselmesi-42232050>.
- Devlet Su İşleri. (1958). *Asi havzası istikşaf Raporu*. Devlet Su İşleri Etüd Plan Dairesi.
- Downey, G. (1961). *A short history of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton University Press.
- Efe, A. (2016). XIX. Yüzyılda Amik Gölü ve dalyanları. *Itobiad: Journal of the Human and Social Science Researches*, 5(4). 933-954.
- Hatay İl Yıllığı. (1968). *1967 İl yıllığı*. Milli Eğitim Basımevi.

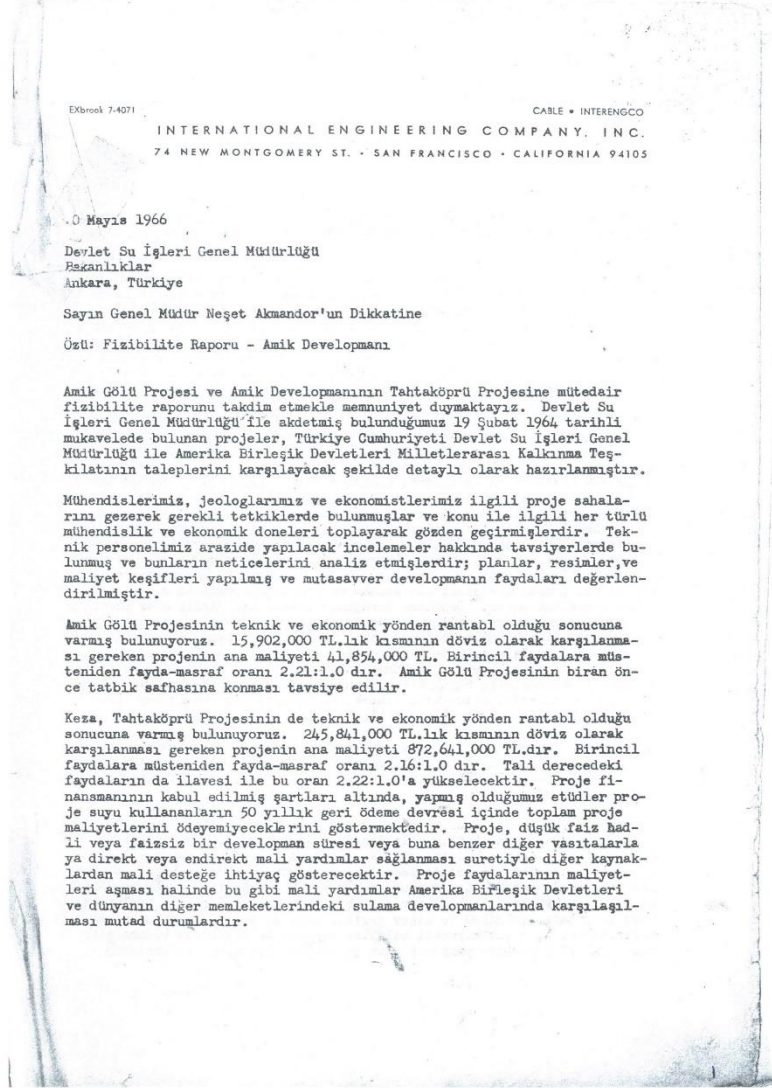
- Jacquot, P. (1931). Antioche centre de tourisme. *Syria*, 12(4), 386-388.
- Jaubert, R., Münger, F., ve Bösch, C. (2014). *Syria: The impact of the conflict on population displacement, water and agriculture in the Orontes River basin*. The Graduate Institute of International and Development Studies and Swiss Agency for Development and Cooperation SDC.
- Jaubert, R. ve Saadé-Sbeih, M. (2016). *Addressing the complexity and uncertainty of water management in the Orontes river basin*. A. Kibaroglu, Jaubert R. (Eds). *Water resources management in the lower Asi-Orontes river basin: issues and opportunities*. Geneva: Graduate Institute of international and development studies içinde. (ss. 7-10). Graduate Institute of International and Development Studies ve MEF Üniversitesi.
- Kara, B. (2006). Türkiye'de personel reformu çalışmalarının altyapısı: 1930-60 yılları arasında yabancı uzmanların kamu yönetimine ilişkin hazırladıkları raporlar. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 149-162.
- Karakılıçık, Y. ve Erkul, H. (2002). *Sürdürülebilir akarsu yönetimi ve tersine akan nehir Asi*. Detay Yayıncılık.
- Kepeken, Y. (2017). *Ekonomi politikasında eksen kayması*. Tanıl Bora (Ed.) *Geçmişten geleceğe Türkiye ekonomisi içinde* (ss. 245-272) İletişim Yayınları.
- Klein, H.E.M. (1999). Narrative. *Journal of Linguistic Anthropology*, 9(1-2), 167-169.
- Kopar, M. (2018). ABD'nin Türkiye üzerindeki projeksiyonu: Thornburg raporu (1949-1950). *Journal of International Social Research*, 11(61), 306-314.
- Köklü, S. (2010). *Sulak alanların tarımsal amaçlı kullanılmasının yarattığı çevre sorunlarının amik gölü örneğinde irdelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Koroğlu, A. (2003). *A case study on impact assessment of drained Amik Lake* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kumerloeve, H. (1988). Amik Gölü (the lake of antioch proposal for its revival as wildlife national park in SE Turkey). *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Dergisi*, 53, 17-26.
- Kündeyi, M.A. (2018). Hatay Devleti başbakanı Doktor Abdurrahman Melek'in Yeni Mecmua'daki yazıları üzerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34, 281-310.
- Le Camus, E. (1889). *Notre voyage aux pays bibliques*. 2, De Soye.
- Lynch, K. (2010). *Kent imgesi*, (İ. Başaran, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maden, T.E. (Temmuz 2011). *Ortadoğu için örnek bir iş birliği: Türkiye-Suriye Asi Nehri dostluk barajı*. Şubat 2023 tarihinde <https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-icin-ornek-bir-isbirligi-turkiye-suriye-asi-nehri-dostluk-baraji/> adresinde erişildi.
- Metral, F. (1984). State and peasants in Syria: A local view of a government irrigation Project. *Peasant Studies*, 11(2), 69-89.
- Naff, T. (1984). *Water as a source of cooperation or conflict in the Middle East*. Philadelphia Middle East Research Inst. Pennsylvania University.
- Nora, P. (1989). Between memory and History: Les lieux de memoir. *Representations*, 26(Özel Sayı Memory and Counter-Memory), 7-24.
- Özcan, G. ve Özcan, T. (2021). *Gölden Ovaya Amik*. Akademisyen Kitabevi.
- Ödemiş, B. ve Bozkurt, S. (2007). *Amik Ovası yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının sürdürülebilirliği*. *Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi, Yaşam Çevre Teknoloji Sektörünü* (422-428). Emre Basımevi.
- Parsons, A. (1808). *Travels in Asia and Africa: Including a journey from Scanderoon to Aleppo, and over the desert to Bagdad and Bussora, a voyage from Bussora to Bombay, and along the western coast of India, a voyage from Bombay to Mocha and Suez in the red sea and a journey from Suez to Cairo and Rosetta in Egypt: With engravings*. Longman.
- Riceour, P. (2012). *Hafıza, tarih, unutulmuş*. (M.E. Özcan Çev.) Metis.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1946). 7. Dönem 3. toplantı. 22.
- Semiz, Y. ve Toplu, G. (2017). Cumhuriyet döneminde Amerikan emperyalizminin Türkiye'ye girişi: Thornburg raporu. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 27, 455-484.
- Şahin, G. (2015). Türkiye zirai hayatında manda (Bubalus bubalis) yetiştiriciliği ve manda ürünlerinin değerlendirilmesi. *Coğrafya Dergisi*, 31, 14-40.
- Tekelioğlu, Y. (2010). Toprak reformu ve Türkiye uygulamaları. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10(19), 43-80.

- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32,4, 351-359.
- Türkmen, F. (1937). *Mufassal Hatay*. Cumhuriyet Matbaası.
- Wertsch, J.V. ve Roediger III, H.L. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16(3), 318-326.
- Yazar, T. (1941). Hatay ziraatine bir bakış. *Ziraat Dergisi*, 2, 21-36.
- Yıldırım, M. (2020). Amık Ovası ve Ası Havzası’ndaki su taşkınları sorunu ve sorunun çözümü. (A. Gündüz, H. Çoruh ve S. Hatipoğlu Ed.) *Hatay araştırmaları-v doğunun kraliçesi* içinde (ss. 343-365) İksad Yayınları.
- Yılmaz, A. ve Kara, M.A. (2019). Dünyada ve Türkiye’de manda yetiştiriciliğinin durumu ve geleceği. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 356-363.
- Yeniğün Gazetesi(18 Şubat 1940). Tütün Ekilemeyecek Alanlar. Erişim linki: 12.06.2024 tarihinde https://www.gastearsivi.com/gazete/yenigun_antakya/1940-02-18/2 adresinden erişildi.

Görüşülen Kişiler

- KK-1: A.B., Erkek, 85, Çiftçi, 12.11.2018.
- KK-2: F.A. Erkek, Serbest Meslek, 23.11.2018.
- KK-3: T.D., Erkek, Serbest Meslek, 10.11.2018.
- KK-4: A.Y., Erkek, Çiftçi, 71, 15.01.2019.
- KK-5: M.Ş., Erkek, Çiftçi, 69, 15.01.2019.
- KK-6: A.A., Çiftçi, 67, 17.02.2019.
- KK-7: M.Ö., Emekli, 94, 12.11.2018.
- KK-8: E.Ö. Kadın, 52, İşçi, 12.11.2018.
- KK-9: M.Z., Erkek, 79, Çiftçi, 13.05.2019.
- KK-10: E.A., Erkek, 81, Çiftçi, 13.05.2019.
- KK-11: E.A., Erkek, 78, Çiftçi, 11.09.2019.
- KK-12: H.A., Erkek, 76, Çiftçi, 11.09.2019.
- KK-13: E.T., Erkek, 83, Çiftçi, 11.09.2019.
- KK-14: Ş.U., Erkek, 63, Emekli, 09.03.2018.
- KK-15: M.U., Erkek, 70, Çiftçi, 09.03.2018.
- KK-16: M.A., Erkek, 56, Serbest Meslek, 09.03.2018.
- KK-17: M.Y., Erkek, 73, Emekli, 11.04.2018.
- KK-18: R.A., Erkek, 56, Ziraat Mühendisi, 15.11.2019.
- KK-19: C.D., Erkek, Serbest Meslek, Dalyan İşletmecisi, 12.12.2019.
- KK-20: Z.A., Erkek, E. Milletvekili – Doktor, 12.12.2019.
- KK-21: H.Ç., Erkek, 62, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, İş adamı,

Ek-1: International Engineering Company adlı firmanın DSI'ye sunduğu raporun ilk sayfası

Etik kurul onayı

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 05.01.2018 tarih ve 08 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür -destek beyanı (varsa)

Bu çalışma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Birimi tarafından 18.M.034 proje numarası ile desteklenmiştir.

Politik sinema örneğinde anarşizm Anarchism in the example of political cinema

Gönderim Tarihi / Received: 25.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 20.02.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1381374](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1381374)

Alper KASIMOĞLU**1

Murat TAŞDAN²

ÖZ: Anarşizm kavramı, gerek toplumsal sisteme eleştirel yaklaşımı ve gerekse negatif anlam yüklenmesi nedeniyle uzunca bir süre gölgede bırakılmış; fakat düşünsel ve toplumsal etki nazarında diğer ideolojilerden azımsanmayacak derecede faal ve etkili bir dünya görüşüdür. Tarihi sürecin sosyal-politik olgularında, farklı alanlarda yapılan çalışmalarda ve düşüncenin ütopyik evreninde pek çok tesiri bulunan anarşizmin doğal olarak sinemayı etkilemediği de düşünülemez bir vakadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde anarşist teorisyenlerin kavramsal yaklaşımları irdelenmiş ve dünyada tecrübe edilen anarşist etkinin topografyası anlaşılacak istenmiştir. İkinci bölümde odağa alınan ana başlıktan amaç ise anarşizmin sinema evrenine etkilerini görmek ve film örneklemeden yola çıkarak niteliksel göstergeleri ve ideolojik planını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Anarşizm, Filmler, Libertarias; 1996

ABSTRACT: The concept of anarchism has been overshadowed for a long time due to its critical approach to the social system and its negative connotations, but it is an active and influential worldview that is no less active and influential than other ideologies in terms of intellectual and social impact. It is inconceivable that anarchism, which has many influences in the social-political phenomena of the historical process, in the studies conducted in different fields and in the utopian universe of thought, does not naturally affect cinema. In the first part of this study, the conceptual approaches of anarchist theorists were examined and the topography of the anarchist influence experienced in the world was tried to be understood. In the second part, the main focus is to see the effects of anarchism on the cinematic universe and to examine its qualitative indicators and ideological plan based on the film sample.

Keywords: Cinema, Anarchism, Movies, Libertarias; 1996

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Termal MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, alperkasimoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1753-8790>

² Kütüphane Görevlisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, atsizturk666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2471-6930>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Anarchism is a social term that explains different political thoughts and social movements that advocate the end/destruction of all kinds of social power, power, authority and hierarchy. The idea of anarchism is the rejection of all kinds of power and authority under all conditions and grounds. Classical anarchist ideas generally advocate voluntary interaction and self-government on the basis of social relations rather than centralized political authorities, private ownership of the means of production and economic institutions, and aspire/aim for a society characterized by freedom and autonomy. The term anarchy is used in the context of these ideas to express a society based on the voluntary interaction of free individuals and defends the idea that individuals and communities have a say in decisions to the extent they are affected. The basic principle of anarchism's thought is to oppose and not accept coercive institutions and socially based hierarchies, and anarchism also expresses a positive view of how a voluntary society would work. The most basic philosophy of anarchism is its opposition to traditional politics and statelessness is a fundamental principle. In anarchism parliament is a false institution, it is not the power of the people, so elections are unnecessary and you should not vote. Government is inherently evil, not because it is evil. Parties are not for the people, they are elements of the order.

Methodology

Qualitative research method was used in the research. A literature research was conducted, the data obtained were processed systematically and the appropriate ones were selected among the examples of anarchist-themed films in world cinema. The films were examined by subjecting them to content (dramaturgical and ideological) analysis.

Findings and discussion

Anarchy or "anarchic order" is often tried to be covered up with distorted representation that evokes negative meanings (violence, chaos and terror), as observed in both mass and mainstream film examples mentioned in this research; In other words, anarchism and criminal activity overlap with each other. The context of anarchism, violence and crime poses the challenge of unraveling a knot that is difficult to distinguish. The concept of anarchism addresses world views on life and questions their ideologized practices. It is difficult to put anarchist theories on the same level on a historical scale; because it contains individualist, social libertarian, ecological and anti-authoritarian initiatives. These theories are sometimes pacifist; But it also sometimes contained examples of actual violence. Anarchist strategy is ultimately a social practice, and the film camera is not indifferent to this phenomenon.

Anarchism, as a counter-cultural ideology at odds with many "isms", brings before us a history full of drama and tension with its complex, fluid and action methods of political discourse. Of course, in such a study, it is necessary to focus on the definitional repertoire of anarchism as a concept and anarchist pioneers; But this effort becomes intense and the need for limitation is inevitable in the eyes of the subject. For this requirement, instead of following a more classical and formal sequence, the thematic position of special cinema processes and anarchist film examples are considered as an opportunity to present a different perspective. Therefore, of course, touching on definitional considerations about "anarchism"; However, in this study, it is aimed to find and extract various theoretical approaches of anarchism among film styles and to contribute to the ability to analyze them.

Results and recommendations

The libertarian nature of anarchism and its desire for a return to a utopian, primitive society should be read together with its anti-state and brutally critical discourse towards modern capitalism, whether fascist or socialist. At this point, it would be unforgivable not to see that anarchism, like other ideologies, is effective in socio-political orientation, social movements and political events. Although there are some exceptional examples of anarchist film theory in terms of creating a film language that moves from the subject to society or examining the impact of the social on the subject, questioning the system, and touching on historical and current issues, it is a controversial film. It has the feature of being a fluid vein of political cinema. Anarchism-themed or anarchist film leaves vague steps towards creating a film theory based on the holistic narrative or thematic message within the narrative rather than the

cinematographic contribution of an anarchist; However, his mark on the cinematic journey continues uneraser.

The issue considered problematic in the research; It is the equation in which anarchist thought and cinema art are compatible and how this compatibility is reflected in film examples. For this reason, it is necessary to understand the level of representation of the basic references of anarchism in the movie universe and to present the necessary data. Approaching the cinematic universe on the basis of an anarchist worldview requires the creation of a dialectical framework and the smooth rotation of the panorama. In this research, the brief definitional dimension of anarchism and the approaches seen in cinema in general, "Bandits in Automobile; 1912" and "La Bande à Bonnot; 1968" was preferred for ideological analysis through film examples. The intersection of anarchist action and film representations leads the research to "what kind of anarchist film?" It leads to the question. The result of the examination of this referral; Most ideas and character representations of anarchism contain indicators that are closely linked to the "crime" narrative in the film universe.

Anarşizm, siyasal anlamda Batı'da 18. yüzyıl sonlarında kendini göstermiştir. Bireyciliği ve insan özgürlüğünü en üst noktaya koyan bu dünya görüşü; toplumsal otorite, baskı, iktidar ve hiyerarşinin bütün biçimlerini ortadan kaldırmayı savunan sosyal-politik bir kuramdır (Barclay, 2010: 17). Anarşist kuramlar, toplumsal istikrar ve düzen için bir yönetici ya da yönetici sınıfının mecburi olmadığını iddia eder. Bu tanımlama, kavramı temellendirme noktasında yardımcı olsa da anarşizmin izah ve kavram içeriğini analiz etmek kolay değildir. Anarşist düşünceyi tanımlama güçlüğü, kavramın her türlü baskı, tahakküm, sınırlama ve kesinleştirmeyi reddeden öğretisi ve anti-dogmatik doğası nedeniyledir (Marshall, 2019: 18). Anarşizm belirli bir dünya görüşünü esas alır; ancak sabit bir doktrin yapısı ortaya koymadığı gibi aynı zamanda pek çok farklı düşünce ve tepkiyi de içinde barındırmaktadır.

Anarşist düşüncenin ifade alanı, yani iletişim boyutu kapsama alındığında bu araştırmanın temel sorusu şudur: anarşizm ile sinema arasında ilgi-ilişki var mıdır? Soruya aranan cevap dâhilinde araştırma, anarşizm ve sinema etkileşiminde diyalektik bağlama önem vermektedir. Bu nedenle anarşizmin temel referanslarının film evrenindeki temsil düzeyinin sorgulanması ve gerekli verilerin sunulması önemsenir. Anarşizmin tanımsal boyutu ve umumi manada politik sinemada görülen temsili, anarşist film önermelerinin kesişimi, örneklem oluşturmada "ne tür bir anarşist film?" problemini araştırmanın önüne koymaktadır. Makalenin hedefi, bu soruya kesit aralayan, kısıtların ne ya da neler olduğunu ifade edici cevaplar bulmaktır.

Anarşist film diyalektiğinin ideolojik hâlde egemen sinema anlayışı ile meselesi olduğu varittir; fakat film üretiminin kalıplaşmış, geleneksel janrı, anarşist temsilin içeriği söz konusu olduğunda açık bir itiraz götürmez. Anarşist film yapımında film üretiminin kapitalist işleyimi eleştiri alır; ancak anarşist temsil kodlarının film anlatısına zerk edilme olasılığı da önemsenir. Pür anarşist sinemanın üretimden gösterim ağına kadar karışık, dikey ve yatay gereklilikler istemesi; mevcut egemen yapı dâhilinde anarşist film üretiminin zorluğu, alternatif film üretimi arayışlarını tetiklemiştir. Bu halde son 30 yıldır iletişim ağı teknolojisindeki gelişmeler "network based communication" ve dünyanın daha birleşik "entegre" hale gelişi ile kameranın özgürlüğü artmıştır. Böylece anarşist dünya görüşünün film evreninde kendini göstermesinin kimi yolları tartışılmaya başlamıştır. Bir filmin yahut kayda alınmış görüntünün sinematografik prensipleri ile film öyküsünün devlet-otorite karşıtlığı, bireysel özgürlük, üretim ilişkileri, mülkiyet ve ekolojik başlıklarla sorgulayıcı olması, anarşist filmi idealize edilen ölçütlerine yaklaştırır.

Anarşizme değinen filmlerinin politik iletiler taşıması anlaşılır bir durumdur; fakat her anarşist tema içeren film, mutlak manada politik film örneği sayılamaz. O halde anarşik tema ve anarşist figürler üzerinden senaryosu ilerleyen dramatik veya belgesel anlatılar; auteur, tarihsel, sosyolojik, dramaturjik, psikanalitik ve ideolojik çözümlenmelere gereksinim duyar. Dolayısıyla konu araştırma için örneklenen "La bande à bonnot" (1968) filminde dramaturjik çözümlenme hedeflenirken "Libertarias" (1996)'da ise ideolojik çözümlenme yöntemi tercih edilmiştir. Analiz yöntemlerinin seçiminde ilk örneklem için film senaryosunun hikâye anlatısı ile yordanan vurgularını ortaya çıkarmak; ikinci örnek film "Libertarias" (1996) bağlamında ise anahtar kavram anarşizmin toplumsal hareketlerde faktörel, belirgin ve tarihi olgular içeren sosyolojik ve ideolojik etkisi ve filmin ideolojik analizini öne alış hedeflenmiştir. İkinci film analizinde murat, anarşizmin tarihi-sosyal yansıması ve film gerçekliğinin analitik iz düşümünün İspanya İç Savaşı üzerinden anlaşılacak istenmesidir. Haddizatında ideoloji, savaş dâhil, yaşam sahasının bütün pratiklerini kapsayan gerçekliktir ve konu ideolojik analiz olduğunda egemen sinema ile ideolojik göstergelerin irdelenmesi sınırlı kalmamaktadır. Hegemonya ile çelişik, eleştirel öğeler barındıran karşıt ideolojik yapımlar da bu sürecin tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla bir filmde ortaya koyulmuş ideolojik analiz ve eleştiri; film üretiminin alt yapısı, kurgusu, film dilinin oluşturduğu (sinematografik) estetik seviyeyi anlamada fayda sağlamaktadır.

Konu incelemede anarşizmin çok boyutlu dünya görüşünün sinema evreninde gösterimi kimi sınırlılıklar barındırır. Özellikle pür ve ideolojik anarşist film skalasından veya kategorik bir janr havuzundan bahsedilmesi güçtür. Şiddet, savaş, nihilist yaşam veya illegal fiiller içeren film hikâyelerinde teorik ve bütüncül bir anarşizm çözümlenmesi aramak tabii olsa da sınırlar artmakta ve geçişkenlikler çoğalmaktadır. Anarşizm izleğinde beliren filmler ve sinematografik anlatı-kurgu (ses ve görsel etki), tür kalıpların haricinde istisnai bir film dilinin ortaya çıkarmamakta ve böylece karşı hegemonyan

söylemin içeriğini anlamak güçleşmektedir. Dolayısıyla anarşist izleği görülür filmlerin analizinde ideolojik göstergelerin niteliklerini ya da olası kırılmalarını belirleme ve diğer ideolojik-politik izmler ile farklılık eğilimlerine anlatı ve temsil olarak bakmak gerekir. Böyle bir çözümleme uğraşına sahiplik, bu makalenin akademik motivasyonunu oluşturmuştur.

Literatür taraması

Anarşizm

... *Şu Paris şehrine bakın! Yüzyılların yaratısı, tüm bir milletin yaratıcılığının ürünü, yirmi otuz kuşağın emeğinin sonucu! Bu şehri güzelleştirmek, temizlemek, beslemek, insan aklının ürünü başyapıtlarla donatmak... için her gün çalışan bu şehrin sakini karşısında, tüm bunları yaratmış bu insanlar karşısında... Paris sokaklarını süsleyen sarayların bugünkü yasal mülk sahiplerinin hakkı olduğunu nasıl savunabiliriz (Kropotkin, 2005: 19)?*

“Peki, ‘anarşi’ derken neyi kastediyorum; tabii ki de devletin yokluğunu” (Leeson, 2014: 16).

Leason’ından iktibas edilen cevap, kısa ve nettir; fakat anarşizm hakkında (Leason’ın da akabinde ifade edeceği gibi) kestirme bir sonuca varılamayacağı evvelen kabul edilmelidir. Örneğin anarşizm tarihinin anlatıldığı “Ni Dieu Ni Maître: Une histoire de l’anarchisme - Volume 1 - 1840/1945” adlı belgesel, şu anlatıcı/dış sesle sekansı aralar: “Her şey, ilk endüstriyel çalışma kamplarının gölgesinde, modern kent yığınlarının göbeğinde, yeni finans merkezlerine dönüşen eski sarayların dibinde başladı” (youtube.com, 10.08.2023a). Bu cümle, yorumla tevili şudur ki ideolojiler çağında anarşizm; diğer “izm”lere karşı en büyük meydan okumadır (Heywood, 2013: 209).

Anarşizmin nüvesi, devletin zora dayalı otoritesi olmadan toplumun örgütlenebileceği öğretisi olup, antik çağdan beri düşünsel yapılarda anarşist eğilimler görmek olasıdır (Miller vd. 1994: 26). Woodcook’a (1996: 14) göre kavramın kullanımında ikili bir anlam bulunmakla birlikte ilk alam, yönetilmeyi kabul etmemek anlamında olumsuzken, ikincisi, yönetilmeye gerek olmadığı için yönetilmeme durumu olması nedeniyle olumlu bir anlama sahiptir. Kavramın anarşi ve anarşist olarak siyasi anlamda kullanımı ise Fransız ihtilaliyle birlikten olmuştur. Fransız devriminde serbestçe kullanılan bu terimler, tarafların karşıtlarına -muhaliflerine- ve genelde de Sol’da bulunanlara yönelttikleri olumsuz eleştiri, kimi zamanda küfür yerine kullanılıyordu. Bu süreç içerisinde Sol karşısında olanlar Sol’da kilere karşı hakaret etmek/kötülemek amacıyla kullanımından dolayı olumlu anlam göz ardı edilmiş ve bu durumda kavramın -yalnızca- olumsuz bir anlama bürünmesine sebep olmuştur. Zamanla bu husus “anarşi, anarşist ve anarşizm” sözcüklerinin olumsuz bir anlam ifade ettiği şeklinde okunmuştur/görölmüştür. Örneğin Türkiye’de 12 Eylül 1980 öncesi yaşanan toplumsal-politik olayların halk indinde nitelemesi: düzeni ve huzuru bozan “anarşik” eylemlerdir.

Bu halde “anarşizmi” isteyen (ki o kişi anarşisttir); devlet/otorite/erk ile belirli seviyelerde kendini bağlayan (örneğin faşizm veya devlet sosyalizmi gibi) ideolojik nazariyelerden temelde ayrılır hususlarına da değinilecektir. Hülâsa “anarşizm” denildiğinde “anarşi” yahut “anarşik düzen” ile devlet ve benzeri yapıların tam anlamıyla ortadan kaldırıldığı toplumsal yaşayış formu anlaşılacaktır (Black, 2005-2006).

Kavramla ilgili pek çok tanım vardır. Örneğin Jason Wehling, anarşizmi şöyle tarif etmektedir:

Anarşizmin sözlük anlamı “kural tanımaz”dır. Kendini bu sözcükle tanımlayan ilk kişi, Fransız sosyalisti Pierre Joseph Proudhon’dur. O dönemde Sosyalizm, bütün anti-kapitalist görüşleri en geniş biçimiyle içinde barındıran bir terimdi. Anarşizm, Bakunin, Karl Marx’ın Enternasyonal İşçiler Birliği’nden (Birinci Enternasyonal) açıkça kooptuğu zaman, Sosyalizmden ve daha sonra da Komünizmden farklı bir anlam kazanmaya ve ayırt edilmeye başladı (Wehling, 2019: 11).

Modern çağın sosyal, politik kavramları ve bunlara bağlı sistemler dolayımında konu edilmiş, tartışılmış pek çok terim bulunmaktadır: meselâ otorite, özgürlük, siyasal erk; hiyerarşi, eşitlik, kapitalizm; ücret,

proletarya, genel grev, devlet gibi sayısız ıstılah, bunlara bir dizi örnektir. Yine değinilenler ve diğerk kavramların karşısında dinamik, çoklu düşünce ve eylemleri kapsar halde politik, ideolojik içerimde anarşizm tarihi, karşıt politika ve ideolojiler ile mücadele tarihidir. Anarşizm tarihinin akıllarda kalıcı referans noktası ise hiçbir otoritenin olmadığı bir toplum durumunu tartışma götürmeyen savunumdur (Barclay, 2010: 13).

Rudolf Rocker'ın yorumuyla örtük bir sosyal sistem tasavvurundan farklı; çeşitli, göreceli yönü ve hatta özgürlük bahsinin çok boyutluluğu, anarşizmi geniş bir kapsama oturtmaktadır (Chomsky, 2013: 130). Barclay'e (2010: 14) göre bu yönlerde 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan anarşizm; kıtalarda özgürlüğün ve bireyciliğin en üst düzey ifadesi olmuştur.

Marshall (1999: 23) anarşizmin "anarchism" insanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan, birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri süren felsefi ve siyasal mülhaza olduğunu vurgulamaktadır. Ekol anarko-komünist Kropotkin (2005: 51) ve diğerk öncüler, ıstılahın otoritesizlik "an-arche" ilkesini bir yaşam ve davranış teorisi olarak ilkeleştirmiştir. Rocker gibi Marshall (1999: 23) sözlüğünde bu teorinin tanımı geniş ve serpilidir; fakat yine Marshall, Crowder (2007: 9, 10) ve Barclay'e (2010: 10) göre anarşizm; "yanılsama" veya "hatalı bir değerlendirme" ile "kaos"a manipüle edilmekte ve "kendiliğinden düzen" kurmanın sosyal-politik arayışı özelliği kapatılmaktadır.

Klasik anarşizm

Anarşist düşüncenin kökeni Sinop'lu Diyojen'den Antik Yunan'ın milattan önce 5. asır Siniklerine ya da Jean-Jacques Rousseau'nun "Du contrat social"i ile İngiliz İç Savaşındaki tarımcı teolojik sosyalist Kazıcılar "Diggers" grubunun mücadelelerine dek aranabilir (youtube.com, 10.08.2023a; Heywood, 2013: 191). Ortak kabul, anarşist görüşün kimi emarelerinin William Godwin'in Siyasal Adalet Üzerine İnceleme (1793) "Enquiry Concerning Political Justice" adlı eserinde göze çarptığıdır (Heywood, 2013: 191); fakat kavram, Proudhon'nun doğrudan işareti ile politik manifesto haline gelir.

Proudhon'un (2017) can alıcı sorusu şudur: "qu'est-ce que la propriété" mülkiyet nedir? Bu soru ile Proudhon, kapitalist sistemin temeli olan mülkiyeti doğrudan "hırsızlık" ile itham eder. Proudhon, özel mülkiyete püriten bir reddiye getirmemiştir; fakat mülkiyet ve "tasarruf" arasında bir ayırım yapan ortaklığı savunmuştur. Küçük köylülerin, usta zanaatkârların bağımsızlığına ve müteşebbis yönüne ilgi duyan Proudhon, sömürüye kapalı ve toplumsal harmoniye dayalı mülkiyet idealini benimser (Porton, 2015: 7; Heywood, 2013: 200). Kooperatifçiliği ve faizsiz bankacılığı savunduğu için (Marshall, 1999: 604) çoğu Marksist ve kimi anarşistler tarafından görüşleri paradoksal ve "küçük burjuvacılık" sayılan (Porton, 2015: 7) Fransız öncü anarşiste göre devletin tahakkümünde uygulanan siyasal egemenlik, sermayenin ekonomik hâkimiyeti ve din (kilise) egemenliği esasta aynı kapiya çıkar. Zannın aksine "şiddet içermeyen" Proudhon'un düşüncelerini kolektivist anarşizm ilkelerine yordayan isim ise Mikhaıl Bakunin'dir (1998). Bakunin, devleti ve kapitalist tahakkümü ortadan kaldırmanın (ütopik) yolunu daha da sertleştirir ve bu mücadeleyi anarşist başkaldırı olarak ifade eder (Porton, 2015: 7; youtube.com, 10.08.2023a).

Bakunin, anarşist ideale göre burjuva toplumunda görülen politik-ekonomik olguları, sosyalist düşüncelerdeki farklılaşmayı ve devlet görüngüsünü irdelemiş ve bazı eleştiriler getirmiştir. Bu eleştiriler tartışmalar 1. Enternasyonal'den Paris Komünü ve Bolşevik Devrimi sonrasındaki sosyal-politik safahata dek geniş ve farklı bir yelpazede sürdürülmüştür.

Chomsky'nin (2013: 131) aktarımıyla Alman anarşist Rudolf Rocker, modern çağı; insanlık önüne yığınla mesele koyan ve politik yapıda gelişen otoriter baskının alan açtığı ekonomik sömürü düzeni olarak tanımlar. Marianne Enckell, sosyalistlerin dönem koşullarında (Rocker'ın değindiği gibi) sayısız sorun gündeme getirdiklerini tekrar eder: örneğin devrim yöntembiliminde üretim araçlarının kullanımı ve mülkiyet meselesi, miras hakkı, paranın yeri ve mübadele, kadınların rolü gibi başlıklar sayılabilir (youtube.com, 25.07.2023b). Bu meselelere bakışta sosyalist hareket farklılaşır; Marx ve Proudhon arasındaki fikri ayrılık su yüzüne çıkar. Bakunin'in (komünizme giden yol) görüşü, Marksizm'in metodik/eylemsel yönelimini reddetmiştir.

Anarko-komünistler, ezilen işçi ve köylü sınıfların (belki) zaman zaman isyanlarla hak talebinde bulunsalar da nihai olarak sömürgecilerin her şeyi yaptıklarını iddia etmişlerdir. Bakunin'e (1998: 31) göre bunun sebebi, proleterlerin ayrı ülkelerde politik hayata (burjuva siyasetine) katılmalarıdır. Bakunin açısından nihai yozlaşma ile partileşme süreci aynıdır; örneğin Marksist partizanlığı eleştirmiş ve iki yol hariç, farklı seçeneğin olmadığını ileri sürmüştür: “ya düşmanla savaşılır ya da onunla birlik içinde olunur”. Dolayısıyla proleter dikte ve aracı devlet metodunu benimseyen Marksizm ile devlet aygıtını tek hamlede ortadan kaldırmayı amaçlayan Bakuninci anti-otoriter anarşist kuram arasındaki yarıma, sosyalizmdeki kritik eşiktir (youtube.com, 10.08.2023a) ve bu yarımanın etkileri, sonraki devrimci mücadelelerde olgusal gerçeklik halini almıştır.

Wehling'e (2019: 11) göre anarşizm;

Bu fikir, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ötesine geçmek konusunda Komünizme benziyordu, ancak ne çeşit bir toplum kurulacağı ve bu toplumun nasıl kurulacağı konusunda bu iki fikir birbirinden ayrılıyordu. Karl Marx'ın takipçileri, özellikle Lenin, kapitalizmi ezmek için güçlü bir devlete ve devrimci öncüye vurgu yaparken anarşistler çok daha liberter bir tutum içindeydiler.

Marx'ın yoldaşı Engels ise anarşistlerin yanıldıklarını ifade ediyordu; şöyle ki

Anarşistler şeyleri baş aşağı koyuyorlar. Proletarya devriminin devletin siyasal organizasyonunu ortadan kaldırmakla başlaması gerektiğini söylüyorlar... Fakat böyle bir anda onu yok etmek, yalnızca muzaffer proletaryanın yeni fethettiği gücün otoritesi sayesinde kuracağı, kapitalist hasımlarını baskı altına tutacağı ve mutlak zafer, yeni bir yenilgiyle ve Paris Komünü'nden sonra olanlara benzer kitlesel işçi katliamıyla sonlanmadan toplumun ekonomik devrimini tamamlayacağı organizmayı yok edecektir (Akt. Chomsky, 2013: 133).

Anarko-komünizm hedefe varma metodu, doğrudan ve aracısız şiddet (Marshall, 1999: 23) ile ilan etmiştir. Emekçiyi ürettiği refahtan mahrum eden (Kropotkin, 2005: 22) ve sadece imtiyazlı sınıflara mahsus özgürlük anlayışı ile ekonomik sömürü dayatan burjuva demokrasisi (Bakunin, 1998: 33) ile benzer yolları denemek, anarşistlere göre beyhude çabadır.

Anarşiyi pozitivist ilkede doğal ve fiziki evrim gibi beşeri değişimin sayısız tezahürleri arasında sayan Kropotkin (2005: 9) kolektivist anarşizmin Bakunin'den sonra ekol ismidir. “Kropotkin, Darwin'in evrim teorisini yeniden açıklayarak sosyal dayanışmaya biyolojik bir destek bulmaya çalışmıştır” (Heywood, 2013: 202). Bu teori, doğal seleksiyona değil, ortaklaşmanın tür gelişimine kattığı faydaya bağlıdır. Kropotkin'in anarşist teori çalışmaları, karşılıklı yardımlaşmayı irdelediği “Mutual Aid” adlı eserinde savladığı tarihsel “ilkel topluluk” tezi ile örtüşür (Porton, 2015: 11). Kropotkin'in düşüncelerinden mühlhem, Barclay (2010: 9) antropologların etnografik araştırmalarında, tüm dünyada ve tüm zamanlarda devletsiz ve yönetimsiz sayısız toplum örnekleri bulduklarını ifade etmektedir. Kropotkin'e göre, Antik Yunan'da (site devletlerinde) ve Ortaçağ Avrupası'nda karşılıklı yardımlaşma gelişerek sürmüştü; fakat Roma geleneği, otoriter gelenek ve rekabetçi kapitalizm, bu süreci alt üst edilmiştir (Heywood, 2013: 24, 202).

Komünist-anarşizm, insan tabiatını değişik düzeyde işbirliği ve özveri eğilimleriyle ilişkilendirirken (Marshall, 1999: 342) din (kilise) ve devlete reddiye ile (Kropotkin, 2005: 16, 32; Crowder, 2007: 13; Barclay, 2010) kategorik açıdan devleti ve devletleşen tüm kurumları tenkit etmiştir (Bakunin, 1998: 22; Crowder, 2007: 13).

Kropotkin (2005: 32, 34) ve paydaşlarına göre devletin tüm organlarıyla ortadan kaldırılması gerekli en kötücül yapı olduğu kuşku götürmezdir. Örneğin Emma Goldman'a (1869-1940) göre devleti; “kulüp, silâh, kelepçe ve hapisane” (Heywood, 2013: 194) ile eş anlamdadır. Devletin tensik araçları mahkemeler, kolluk güçleri ve hapisaneler; ancak insanları gerçekte olduklarından daha kötü hale getirir ve devlet ile aynı düzlemde görülen kiliseler de buna dâhildir (Kropotkin, 2005: 40). Dolayısıyla

devlet (otorite) suç/ceza hükmünün uygulayıcısı olsa da türedi suçlar üretir mekanizmadır. Bu handikap, devrimci bir metaforla Kropotkin'e (2005: 39) göre meşaleleri yakarak (eylem) ve baltaları savurarak (şiddet) aşılacaktır.

Devrimler ve anarşizm

Paris komünü: 18 Mart 1871; Paris halkının hor görülme ve nefret edilen bir hükümete karşı ayaklanarak şehri bağımsızlaştırması ve kendine (halka) iade etme girişimidir (Kropotkin, 2009: 42). Bu girişim bizzatı, halk tarafından sürdürülmüş; ama akıbeti başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Arvich'e (1992: 13) göre 1871'in Paris'inde yaşanan devrimci kitlesel tepki, Kropotkin ve pek çok anarşist açısından gelecek idealinin temsilidir.

1871 Komününde Loise Michel, Bakunin ve diğer pek çok anarşist öncüler aktiftir. Devrimci halk ayaklanmasında 73 gün boyunca şehir kapatılmış, tapu kayıtları yakılmış ve bazı üst rütbeli askerler kurşuna dizilmiştir. Uluslararası İşçiler Birliği (1864) "1. Enternasyonel"de su yüzüne çıkan Marksist-Anarşist ayrımın etkileri hissedilmeden komün hareketiyle ekonomik ve siyasi özgürleşme beklentisi doğmuştur; fakat komün hareketi, 28 Mayıs 1871 ve sonrası "Kanlı Hafta" sürecinde Fransız ordusu tarafından sertçe bastırılarak, dağıtılmıştır. 1871 Paris Komünü, kimi anarşistlere göre şunu göstermiştir ki egemen sınıfa karşı misli ile cevap verilmeyen devrim hareketleri başarısızdır ve devrime giden yolda barışçıl beklentiler mümkün değildir (youtube.com, 10.08.2023a).

Meksika iç savaşı: Meksika (1910) iç savaşında taraflardan bir grup, anarşist ideolojiyi benimsemiş Flores Magon'un liderliğindeki "Partido Liberal Mexicano" (PLM) hareketidir (Wehling, 2019). PLM, Meksika'da büyük bir tarım reformu gerçekleştirmek isterken Emiliano Zapata ile yolları kesişmiştir (youtube.com, 25.07.2023b). Anarşizm, köylülüğe taşıyıcı bir misyon atfetse de Barclay (2010) umumiyetle tarımcı topluluklarda anarşik rejim örneklerinin beklenmediğini ifade eder. "Bunun sebebi, tarımın, geniş toprakların sürekli olarak ekilip biçilmesini gerektirmesi; bu nedenle de bu önemli kaynağı mülkiyet olarak biriktirmek için bir teşvikin var olmasıdır" (Barclay, 2010: 117).

PLM'nin Meksika'da anarşist mücadelesi başarılı olamamıştır; anarşist devrime ulaşamamasının sebebi; anarşist prensiplerin uygulanmasındaki görüş ayrılıkları ve bu sonucu nihai iç çatışmalara dönüşümüdür.

Bolşevik devrimi: 1917 yılında, Avrupa sosyalizminin pek beklemediği yerde; ama yanı başı bir coğrafyada devrim rüzgârları eser. O coğrafya kadim Rusya'dır. Bolşevikler, çarlık rejimini yıkarken yeni devrim, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (1922) kurulmasıyla tamamlanır.

Arvich (1992: 11) zorbalık yahut sömürü işletiminin var olmadığı anarşist toplum nazariyesinin pek yeni olmamakla birlikte anarşist eylemlilik ve hareket alanlarını Rus Devrimi ve İspanya İç Savaşı sırasında deneyimlediği ifade eder. Bu noktada tarihçi Jean-Yves Mollier'e göre anarşistler (çoğunlukta) Rusya'daki devrimci kargaşanın erken döneminde Bolşevik-Sovyet politikalarına karşı müspet tutum benimsemişlerdir: örneğin idam cezalarının kaldırılması, çalışma sürelerinin 8 saate indirilmesi gibi kararlar olumlu karşılanmıştır. Haddizatında Robert Graham, "Şubat Devrimi"nin anarşistlerin savunduğu devrim formuyla uyduğuna ifade eder (youtube.com, 25.07.2023b); fakat Chomsky (2013: 133) anarşistlerin, özellikle Bakunin'in "(...) yüzyılımızda 'yaratılmış en kepaze ve korkunç yalan' olduğunu söylediği 'kızıl bürokrasi' tehlikesine karşı uyarıda (...)" bulunduğunu da hatırlatır.

Bolşevik hareketin lideri Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin'in düşüncelerinde "Marx'ın kapitalizmin ortadan kaldırılması ile 'tam komünizme ulaşılması arasındaki geçici proletarya diktatörlüğü isteği (...)" (Heywood, 2013: 139) uyuşuyordu... Haddizatında "devrim", Marx'ın düşündüğü halde; gelişmiş, sanayileşmiş (İngiltere, Almanya gibi) Batı ülkelerinde değil; Rusya gibi tarım toplumu olan ve nitelikli proleter kitlenin azınlıkta olduğu bir ülkede gerçekleşmiştir. Rus Devrim'i anarşistlerin istediği "devletsiz" idareye evrilmemiş; aksine, devrim ve Sovyet sistemi (Lenin sonrası) özellikle Josef Stalin tarafından kuvvetlendirilen Komünist Parti'nin ve komünist elitlerin kontrolünde otoriter bir idare hâlini almıştır. Bu durum, anarşistler için sükûtu hayaldir.

Barclay (2010: 137, 138) bölgesel yahut ulusal seviyede anarşiyi tesis etme girişimi olarak (Kronştadt Komünü istisna tutulursa) Ukrayna’da yaşananları öne almaktadır. 1917 kargaşasında yaşanan bu girişim, Ukrayna’daki devrimci anarşist güçlerin lideri Nestor Makhno’nun Ukrayna kırsalında anarşist komünal fikirleri uygulama gayretidir. Makhno ve yandaşları, büyük çiftlikleri, tarlaları, hayvanları ve alet edevatı kamulaştırmıştır. Bölgede 100 ila 300 arası üyeden teşkil komünler kuran Makhno, ihdas edilen topraklarda komün üyesi beher kişiye kâfi ölçüde arazi verilmesini hedeflemiştir. Bu anarşist deneyim Rusya’nın içinde bulunduğu şartlar başta, anarşist kitlenin azınlıkta kalması, Makhno’nun 1921’de sürgün edilmesiyle akim kalmıştır. 1906’da yayımladığı bir broşür ile anarşizmi stratejik mesele sayan Stalin’in iş başına gelmesinin ardından Solovki sürgünleri ve Sovyet Gizli Polisi “ÇEKA”nın infaz rejimi, Sovyet-Rusya’da anarşistlerin yayın, propaganda ve örgütlenme yeteneğini ortadan kaldırmıştır (youtube.com, 25.07.2023b).

Bolşevikler, başta radyo olmak üzere çağın yeni ve potansiyel (kitle) propaganda aracı olarak erkenden algılanan sinemayı kullanmakta mahirdir. Burjuva düzenini ve (anarşistlerin bile bu derece ummadığı) “kara bayraklı” anarko-şiddeti kötüleyen propaganda taktikleri, kitle iletişim araçları üzerinden azami derecede faydalanarak işlemiştir.

İspanya iç savaşı: İspanya İç Savaşı (1936-1939 tarihleri arası) Cumhuriyetçiler “Halk Cephesi” ile General Francisco Franco liderliğindeki sağcı “Milliyetçiler” arasındaki iktidar mücadelesidir.

İspanya İç Savaşı’nın anarşist hareket açısından Avrupa’daki özelliği, anarşist-liberter kiteselliğin bu ülkede yeterli ve sağlam şekilde organize oluşudur. İberya Anarşist Federasyonu (FAI), Ulusal Emek Konfederasyonu (CNT) gibi anarşist, sendikalist ve kolektivist örgütler, özellikle Katalonya da güçlenmiştir (youtube.com, 25.07.2023b). Marshall’a (1999: 650) göre sendikalizm, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında özellikle Fransa, İtalya ve İspanya’da siyasal açıdan etkindir.

Barclay (2010: 141) İspanya’da köklü ve anarşist (Bakuninci) bir geleneğin olduğunu paylaşır. Bu geleneğin gerek kentlerde gerek kırsal bölgelerde desteklendiğini ifade eden, yine Barclay’dır. İç savaşta anarşistler, Frankistlerden kurtarılan çoğu Katalonya bölgesine ait 800’den fazla kent ve köyde (Makhno tarzı) komünler ve özyönetim idareleri kurarak, buralarda kolektivleştirme pratiği denemişlerdir. Paranın kaldırıldığı komünlerde kiliselere ve din adamlarına müsamaha gösterilmeden çoğu kilise yakılmış, rahipler öldürülmüştür (youtube.com, 25.07.2023b).

İspanya İç Savaşı uluslararası ölçekte ideolojik ve politik mücadelelerin laboratuvarı gibidir; Frankistlerden Falanjistlere kadar (faşist) sağ eğilimli güçlere Alman ve İtalyan devletlerinin desteği de söz konusudur; keza Cumhuriyetçiler de Sovyet desteğini önemsemiş ve bu destek anarşistlerin ezilmesinde etken faktör olmuştur.

Amerika ve Avrupa kıtasından pek çok enternasyonal sosyalist, komünist ve anarşist, mücadele için İspanya’ya gelmiştir; ancak “İspanyol devrimi” olarak nitelenen liberter, sol ve anarşist mücadele, Francisco Franco’nun faşist bir rejim kurmasını engelleyememiştir (Barclay, 2010: 141). İspanya anarşizminin etkisini yitirmede faşist militarizm kadar, Stalinistler ile yaşanan, öldürücü iç mücadele etkilidir (youtube.com, 25.07.2023b); fakat anarşist felsefe ve pratiğin İspanya İç Savaşı ardından sönümlendiği iddia edilemez. 1956 Macaristan olaylarında ve Mayıs 1968 olaylarında anarşist etki açıkça görülür (Marshall, 1999: 24).

Anarşist mülâhazalar: bireycilik ve kolektivite

Anarşizmin bireyci ve kolektif mülâhazaları “liberal” ve “sol” politikte dönemin ruhuna göre fikri esintiler taşımıştır. Mesela liberal ekonomi merkezli aşırı uç anarşizm, serbest piyasa ilkelerinin egemenliği adına devletin etkisini budamayı (Marshall, 1999: 23) pekâlâ gaye ediniyordu... Bireysel özgürlük karşısında devleti “esas tehdit” gören monarşist liberteryanlar (Heywood, 2013: 101), bireysel özgürlüğe bir nevi üst-değer payesi vermişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yahut İngiltere radikal sağ-liberalizm, bu sebeple devletin rolünü “anarko-kapitalist” metot ile minimize etme arzusunda olmuştur (Marshall, 1999: 457; Heywood, 2013: 205; Porton, 2015: 50).

Crowder (2007: 18) “1911’de The Times’in anarşistleri ‘birey adına, bireyin ne isterse yapması anlamında bir isyan hakkı’ talep eden insanlar (...)” olarak tanımladığını ifade eder. Şayet anarşizm bireyin dilediğini yapma özgürlüğü ise Crowder (2007: 18) “(...) kişisel bağımsızlık alanlarını sınırlandırmadan genişlemeyi teşvik eden bir doktrinin, yani klasik liberalizmin aşırı gelişmesi olarak (...)” anarşizmi düşünmenin mantıklı görülebileceğini ifade etmiştir. Örneğin ABD’de “bireyci” yaşam tarzı (diğer ifade ile Amerikanvari) gelenekler ile (19. yüzyıl sonlarında) kıtaya gelmiş Johan Most, Emma Goldman gibi göçmenlerin (Porton, 2015: 21) Avrupa’dan intikal ettirdiği fikirlerin araf noktası, türlü kafa karışıklıklarına yol açmıştır. Haddizatında ABD tarihi ile de ilintili anarşizmin bireyci yönü hem Amerikan felsefesi ile örtüştürülmüş hem bir taraftan Sovyet-Komünist tarzı yabancı ve yıkıcı bir ideoloji sayılmıştır.

Bireyci anarşizm ile kolektif-toplumcu anarşizmin özgürlük ve toplumsal karşılıklılık “mutualizm” savı arasındaki gerilimler, uç noktadadır (Bookchin, 2020: 159). Böyle olduğu halde bireyci anarşizm içinde bir yönelim rezistansı ifade eden Benjamin Tucker ve Murray Rothbard gibi anarko-kapitalistlerin kimi düşünceleri kapitalist devlet politikalarında pratize edilmiştir:

ABD’de özel hapisaneler ve özel mahkemelerde görülen davalar, hakem kararıyla çözülen sorunlar birçok eyalette başarılı bir şekilde kurumsallaşmıştır. İngiltere’de özel hapisaneler ve güvenlik acenteleri yaygınlaşmıştır, “Komşu Gözetlemesi (Neighbourhood Watch)” projesi gibi projeler kamu düzenini sağlamada polisin sorumluluğunu topluma transfer etmede yardımcı olmuştur (Heywood, 2013: 205-206).

Porton (2021) anarşizm tanımının serpilmiş kurumsal farklılıklardan ötürü zorluğunu kabul etse de geniş anlamda, merkezi olmayan; ama doğrudan eylem ve karşılıklı yardımlaşma lehine hem kapitalizmin hem de Sovyet tarzı komünizmin hiyerarşik dürtülerini reddeden “sol” yönelimi merkeze almanın doğru olduğunu savunmuştur. Keza Chomsky’de (2013: 148) anarşizmi “liberter sol” yelpazede düşünmeyi tercih edenler arasındadır.

Modern toplumun paradoksal süreçlerinde liberter-sosyal veya bireyci bir insanın gerekliliği iddiası ve bundan sebep farklı düzey tartışmaların doğal sayılması gerekir. Tüm bunlar, mevcuttan farklı, katmansız, özgür birey veya toplum kavrayışını sağlama hedefini ifade etse de anarşizm hakkında teorik çözümlenelerde bulunan Alan Ritter, anarşizmin sınırsız özgürlükler bahşetmediğini; çünkü anarşistlerin özgür bir eylemin ahlaki açıdan “çok kötü” olabileceği ihtimalini çıkarsadıklarını savunur. Bu savunmanın dayanağı etik bir tartışmadan yürür ve insan, ahlâken, bilgi yönünden aydınlanmış olsa da ondaki yıkıcı kapasiteyi gizli ve idame eden bir varlık gibi değerlendirme eğilimine dayanır (Heywood, 2013: 196). Bu halde özgürlük üzerinde bir düzey kısıtlama ve bireyin toplumsal fikirler tarafından kontrol edilmesi, yani “toplumsal sansür” fikri kolektif anarşizmin önerisi olmuştur (Crowder, 2007: 19). Heywood’un (2013: 199) aktarımında “Bakunin’in (...) iddia ettiği gibi; ‘toplumsal dayanışma ilk kuraldır, özgürlük ikinci kural’...”

Barclay (2010: 16) pek çok mütalaaya rağmen hiçbir anarşist kuramcının entegre-kuramsal sistem sunmadığını; fakat anarşist teorilerin birey ve özgürlük, anti-devletçilik ve gönüllü işbirliğine dayalı bir sistem kurma isteğinde ortak kaygılar taşıdığını ifade eder. İlerleme ve gelişim açısından toprağı işleme; zanaat, teknik ve sanatsal faaliyetlerin (ki bu her nevi üretimdir) desantralize edilmesi; merkezi, hiyerarşik otorite ile değil, basitten girifte doğru komünal, federal, yerel ve kişisel önceliklerin devrede olduğu düzen ideali (Kropotkin, 2005: 52, 53) anarşizmin kuramsal öncülleri sayılmıştır. Heywood (2013: 200-202) anarşistlerin temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasi vurgusunu ve âdem-i merkezîyetçiliği savunmalarını bu anlamda kabul etmek gerektiğini ifade eder.

Nihai özgürlüğü ve ortaklaşa faydacılığı, anarşi toplumunda mutlak değer sayan kolektif anarşistler; modern toplumlarda gelişen temsili demokrasiyi seçkin, tahakkümcü, perdeleyici ve kitleleri baskıya boyun eğdirme hamlelerini saklayan bir yanılısama sayarak (Heywood, 2013: 59) özgürlüğün hiçbir siyasal kurum ve işleyişiyle eşitlenir bağı olmadığı kabul etmektedir. Bunu yerine sosyallık, girişim ve işbirliği becerisi “güçlü eğilimler” tanımıyla öne çıkarılmıştır (Heywood, 2013: 89). Ortak uğraş, doğal

düzeni koruma (yeşil anarşizm) yeteneği gibi ussal hasletlerin insanların bencil olma durumunu aşacağına dair etik-iyimser bir yaklaşım, söz konusudur.

Barclay (2010: 137) asri kürede anarşist bireyciliğin veya anarko-komünizmin tesisi için harcanan gayreti az ve istisnai bulmaktadır. Muayyen bir bölgede, ülke sınırlarından içre, komünist veya kapitalist uygulamalar gibi anarşinin tesis edildiği kalıcı örnekler yoktur. Küçük ölçekli komünal deneyimler vardır; fakat bu deneyimler “ütöpik” veya ortak niyete teşmil topluluk kurma cehdindedir.

Eylemli propaganda ve şiddet

Anarşizm, günümüzde büyük içtimaî siyasetleri tayin edici bir etki sağlamasa da liberter eğilim barındıran “sağ” veya “sol” politik eğilimlerde mevziler tutmaktadır (Heywood, 2013: 209). Haddizatında anarşist bir dalgalanma ve dinamizm sürekli ve 19. asır sonlarından günümüze dek türlü anarşist mücadele stratejileri bir seviye tesirini hissettirir haldedir. Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve sair ülkelerde görülen münferit veya örgütlü eylemlilikler, bu kapsamdadır.

Anarşizm tarihindeki önemli safahat “eylemli propaganda” doktrinidir. Eylemli propaganda pankart asmak, üretimi fiziksel halde bloke etmek veya pasif protestoya kadar farklı propagandist taktikler barındırabilir. İtalyan anarşist Errico Malatesta'nın 19. asır sonlarında geliştirdiği doktrinde sosyalist ilkeler eylemlerle onaylanmalı ve isyan, böylelikle propagandanın en etkili aracına dönüşmeliydi... Anarşist eylemlilik doktrininin ilk nüveleri, İtalya kırsalında mukim, okuma yazma bilmeyen kitleleri uyandırmayı amaçlayan yekinciler halinde görülmüştür. Bundan istediği sonucu alamayan anarşist aktivizm, ikinci yol olarak “devleti savunmasız” gösterme eylemselliğini taktiksel aşamada öne itmiştir. 1890 ile 1901 yılları arası, özellikle devlet yöneticilerini hedef alan pek çok cinayet teşebbüsü ortadadır: İtalya Kralı Umberto, Fransa Cumhurbaşkanı Carnot, ABD Başkanı William McKinley ve İspanya Başbakanı Del Castillo saldırıları anarşist eylemlilik dairesinde düşünülmektedir (britannica.com, 29.07.2023). Haddizatında suikastların kamuoyunda olumlu etkiler bıraktığını iddia etmek güçtür; aksine, anarşizm, şiddet ve terörün ayrılmaz parçası halinde algılanmıştır. Heywood (2013: 207) kimi anarşistlerin şiddet ve devrimi eş güdümlü potansiyelle örtüşürdüklerini (terör, endişe atmosferi yaratmayı amaçlayan açık-gizli politik strateji) ve bu durumun 1970'lere kadar görece etkili anarşist bir dalga yarattığını ifade etmektedir. Heywood'un aktarımları olgunun bir yönünü yansıtır. Örneğin 1970'lerin Güney İtalya'sında evsiz binlerce İtalyan'ın apartman işgalleri, şiddet içermeli eylem olarak kabul edilemez.

Barclay'a (2010: 137) göre örneğin ABD'de “Kara Panter” benzeri şiddet politikası gütmeyen ve İngiltere'de ortak niyetli mütevazı anarşist topluluklar kurulsa da “bölgesel ya da ulusal seviyede anarşiyi kurma çabalarının iki örneği mevcuttur: bunlar, Rus Devrimi ile bağlantılı Ukrayna tecrübesi ve 1936-1939 İspanya İç Savaşı'ndaki liberter mücadeledir (Barclay, 2010: 145). Chomsky (2013: 149) tarihsel manada, anarşist ideallere yaklaşan ve anarşizmin ilkeleri üzerine inşa edilmiş (özyönetim, tarımın entegrasyonu, sanayi, hizmet, öz yönetime bireysel katılım) örneğinde ise İsrail toplumuna has bir topluluk yaşamı olan “Kibbutizm”i örnek verir.

Bookchin (2020: 161, 162) nitelemesiyle (2. Harb'in travmalı suskunluk döneminin ardından) asi 1960'lar sosyal hareketlerle patladığında bireyci (yaşam tarzı) anarşizm; karşı-kültür bileşenleri arasında popüler hale gelmiştir. 1980'lerde Stirnerci, bireyi mutlaklaştıran anarşist görüş, kimi yerde nihilizmle köprüler kurmuş ve düzensizlik “disorder” temasında her tür birlik ve ahlaki bakış reddedilmiştir. Gönül (2008: 19) kolektif anarşist geleneğin nihilist etkiyle örgütsüz, sorumsuz, bireyci ve her şeye karşı çıkan öğeleri reddettiğini ifade etmektedir.

Marshall'a (2019: 27-29) göre modern anarşist protesto (2. Dünya Savaşı'ndan bu yana) şiddet eğilimini azaltmaktadır; bu görüşün simetrik izahı şudur ki ya anarşist aktiviteler seyrelmiş ya da anarko-pasif eğilim giderek artmıştır. Postmodern iklimde anarşist eylemlik yine Henry David Thoreau'dan veya Tolstoy'dan ilham edilen kamuya açık sivil itaatsizlikten ödün vermez ve otoriteyle işbirliğinden kaçınır. Dolayısıyla otoriteye direnimde değerler dizisi değişikliği yoktur; fakat doğrudan “Devrim” ve “Devlet”i yıkmak düsturu yerine özgür bölgeler, liberter kurumlar oluşturma gibi çabalar söz konusudur. Bilinci yükseltmek ve otoriteye meydan okumak için şiddete karşı pasif direniş, boykot ve grev; oturma

eylemleri, işgaller, vergi ödememek gibi aktif direniş yöntemlerine kadar değişen çeşitli taktikler benimsenir haldedir.

Sinema politik: anarşik tema

“Yıkım arzusu yaratıcı bir arzudur” Mihail Bakunin (Arvich, 1992: 12; Porton, 2015: 9).

Sinemanın teknik, sosyal; ama estetik bir sanat dalı olduğu aşikârdır. Bu halde üretim, yayılım ve gösterim ilişkileri sinemayı politik, ekonomik ve toplumsal bir kurum haline getirmektedir (Jun, 2016: 7). Sinema kurumu, işleyim ağını otorite, toplum ve kültür endüstrisi ile tecimsel yapılarla çok boyutlu olarak teşmil etmiştir. Bu yapısal işleyim doğrudan ve dolaylı etkileşimi ise kaçınılmazdır. Yapısal analiz, film üretiminin ideolojik, politik, tür ve anlatı evrenini belirlerken iletişim tekniğinin bugün geldiği durumu hakkındaki kimi seviye çıkarsamalar da nevi karineler sağlamaktadır.

Sinemada politik emareleri orta ya da geç dönem sinema tarihinde değil; bilakis, daha yeni geliştirilmiş film selüloidinin ilk dönemlerinde aramak mümkündür. Örneğin İngiliz bir avukat, mucit ve aktivist olan Wordsworth Donisthorpe, 1890’da Trafalgar Meydanı’nı “kinesigraf” adını verdiği kaydedici ile filme alırken film ve sinemaya dair dünyada yazılmış bir hikâye henüz yoktur.

Vurgulamak gereken o ki İri’nin (2011: 3-4) aktarımında Stephen Herbert, Donisthorpe’u anti sosyalist görüşleri olan; fakat özgürlükçü ve bireyci anarşist olarak tanımlar. İngiltere’de sivil protestoların geleneksel alanı kabul edilen Trafalgar Meydanı’nı tercihleyen Donisthorpe’nin kuvvetle muhtemel, bu kısa filmi kaydetmeyi politik görüşlerinden mülhem bir amaçla yorumlamak gerekir. Yine Edwin S. Porter’ın sessiz sinemada dramatize ettiği (3 dakika 24 saniyelik) kısa filmi “Execution of Leon Czolgosz with Panorama of Auburn Prison” (1901); ABD Başkanı William McKinley’i süikastla öldüren anarşist çelik işçisi Leon Frank Czolgosz’un elektikli sandelyede idamını Amerikan toplumuna soğuk; ama intikam alıcı bir hazda seyrettirmiştir (youtube.com, 11.08.2023). Czolgosz’un başına gelenlerin sahnelenmesi dolayında erken dönem ABD sinemasına bakılırsa; Porton (2015: 30) Bolşevik şeytanların keşfine kadar anarşistlerin Amerikan sinemasının gözde siyasal nefret nesnesi olmayı sürdürdüklerini ifade eder. Gerçi Bolşeviklerin ve diğer (Kübalı, Cezayirli ve Çinli) komünistlerin “Anarchy” (1966) filminde olduğu gibi sinemasal çerçevede anarşistlerden hiçbir farkı yoktur; çünkü ana akım Amerikan sineması bu ayrıma gerek duymamıştır. Zamanla görmezden gelinen yahut “avanakça işler yapan birileri” olarak tanımlanan anarşistler, ABD sinemasında hicvedilseler de “anarşik tehlike” ikaz butonu hep aktif kalmıştır.

Sinemada radikal-anarşist göstergelerin keşfinde tür anlatılar ve genellikle ana akım filmlere ara ara serpiştirilmiş ideolojik-politik göstergeler veya biçimsel emareler (Newton, 2016); dram, tarihi dram, komedi, macera, biyografi, savaş ve kurgu-bilim tür içinde (anarşist, anarko-komünist, anti-kapitalist, bireyci-anarşist ve isyancı temalar) az çok görülür. Haddizatında esas mesele ise Horkheimer ve Adorno’nun vurguladığı gibi “ana akım” veya Hollywood sinemasının bir ürün ve ideolojik aparat olarak oynadığı çifte roldür. Filmler, belli arzuları tatmin eder ve pek tabii yeni arzular üretir; işbu arzuların düzeni kitleleri yönlendirir; sonuçta kapitalist hegemonyanın süreklilik içinde kuvvetini koruması böylece sağlanmış olur (Jun, 2016: 37). Haddizatında eleştirel film de dâhil “(...) kapitalizmin en fevkalade özelliklerinden biri muhalefeti hazmetme ve metalaştırma yeteneğidir” (Jun, 2016; 41).

Roe (2017) filmin tepki evreni ile seyirci arasındaki biteviye çekişmenin bir sonucu olarak sanat formunun sürekli değiştiğini ve geliştiğini ifade eder. Sinemada her çağın kazananlarını ve kaybedenlerini nihayetinde kitle zevki belirler; fakat Roe’ye göre zamanın devinimi ve toplumsal revizyon, bu sabitenin değişkenleridir. Film evrenindeki teknik beceri, ustalık; filmi hemen hemen herkes için erişilebilir hale getiren teknolojinin sunduğu imkânlar ve dağıtım-gösterim işleyişinin değişmesini Roe, oyunun daha demokratik hale gelmesi olarak yorumlamaktadır. Bu nazarda Hollywood hiyerarşisi (ana akım) sinema işleyimine karşı “bağımsız sinema” çalışmalarının ve İngiltere örneğindeki gibi “exploding cinema” (Newton, 2016) manifestosunun bir anlamı oluşmaktadır. Dolayısıyla bir film yönetmeni, bugün, ideolojik ve toplum-politik yönelimden hareketle film tematiğini kurgulamakta (ideolojik ve teknik seviyede) görece daha özgürdür. Burada kasıt (zorunlu halde) film

aracılığıyla politik ya da toplumsal bir anlatıya vurgu değildir; esasta medyanın işlevsel gelişimiyle alakalıdır ve en beklenmedik yerlerde kitle iletişimi artık mevcut haldedir (Roe, 2017).

Sanatsal üretim (sinema) nihayetinde estetiğe ve estetik seviyenin derecesine göre niteliksel anlam kazanmaktadır. Bu durum bir farkındalık oluştursa da “tecrübe edilen deneyimler sosyal-politik öncelikleri geri plana iter” anlamında tevill edilemez. Toplumsallık öyle ya da böyle film üretimini pekiştirir, tanımlar. O halde bir filmin radikal-politik eleştirisi veya sanat gücünde yaratımı (Jun, 2016: 39) mevcut şartların doğasıyla yakından ilişkilidir. Örneğin İspanya İç Savaşı’nı ele aldığımızda Aragon’da verilen mücadelenin kadrajı (youtube.com, 25.07.2023b) sanatsal itkidenden ziyade, İspanya’nın dönem şartlarındaki sosyal-politik düzlemini nedensellik bağlamında öne iter. Sinemaya dair politik (örneğin anarşist) anlatı, bir anarşist figürün veya anarşik mizansenin alıcıda biçimsel tamamlayıcılığının gücü ve anarşizmi kavramaya veya kavramsallaştırmaya müzahir yapı sunuyorsa, bu takdirde sinemanın bir anarşist film kümesine sahip olduğu (Newton, 2020) iddia edilebilmektedir.

Filmsel anlatı: anarşizm ve anarşistler

Film tarihinin (kurgusal-belgesel) politik renkler taşıyan prototip çalışmaları, sinemanın erken döneminden nevi karineler sunarken işbu filmlerin ve sonrası film yapımlarının tenkit edilir pek çok yönü bulunabilir. Bilhassa anarşist felsefenin politik bir hedef haline gelmesiyle oluşturulmuş akıl dışı, şiddet sever (bomba atan, ortalığı tahrip eden ve suikast düzenleyen) anarşist imajı (Porton, 2015: 22); basit, ilintili, ilintisiz; ama ilk tesir edici meselesidir. Kanonik olmayan anarşist felsefe, kapitalist işleyimin hışımını üzerine çektiğçe “komplocu”, “ötekileştirici” kimliği üzerinde bulmuştur.

Porton (2015: 23, 24) dönemin çağdaş Avrupa’sı bir tarafta, Amerikan filmcilik ideolojisinin anarşist felsefeye ve bu felsefeden neşet eden figürlere karşı asimetrik bakışını aktarır. Örneğin Griffith’in 1909 tarihli “The Voice of the Violin” filminde nahif Alman göçmen müzisyen Herr von Schmitt, fakir ve aşkına yanıt alamayan “bomba sever” sabotajcı bir anarşiste dönüşür (Porton, 2021); fakat son anda yapmaya hazırlandığı fenalıktan bir ilham ile kurtulur. Schmitt’i komünist-anarşist yapan sebepler; azgın çevresi, fakirliği ve melankolik halidir. Griffith’e göre sağlıklı duygu, insanı anarşist veya komünist olmaya sevk etmez; ancak aksi ve hastalıklı haller istisnadır.

Elbette bu gömleği giymek istemeyen anarşist felsefenin kimi sinematografik göstergeleri de yok değildir; ama Avrupa merkezlidir. Örneğin 1913-1914 yıllarında aktif olan Fransız militan/liberter film kooperatifi “Le Cinéma du Peuple”nin 1. Dünya Harbi öncesi çalışmaları; savaşı, şovenizmi, burjuva ahlakını ve alkolizmi hedef alan anarşist bir manifesto taşır. Sömürücülerin Kurbanı “Victime des Exploiteurs”, Zenginlerin Keyfi “Plaisir des Riches”, Yoksulların Acıları “Souffrance des Pauvres”, Mannoni’ye göre (dönemin gazete yorumları dâhil) sembolik anlamda kapitalist düzene ve sermayeye yönelik güçlü suçlamalar yöneltmiş filmlerdir.

Erken dönem sinematografik göstergelerde şiddet, anarşizm ve devrimcilik; karmaşık, bilinçsiz, indirgemeci hâlde ala bula iken (1936-1939) İspanya İç Savaşı’na dek bir filmde anarşist eğilim ve teorik bakıştan (tüm manada) dem vurulamaz; fakat Jean Vigo’nun filmi “Zero for Conduct” (1933) burada istisnai bir örnek teşkil eder. Vigo’nun radikal filmi, isyancı çocukların bir araya gelmesiyle baskıcı ve bürokratik okul idaresine karşı çıkışının lirik sahnesidir. Porton (2021) mutlak/dogmatik etiğe karşı çıkan anarşist ahlakın esasını oluşturan otorite karşıtı eğitim vurgusunun Jean Vigo’nun yapıtında kısa, öz; şiirsel duyarlılıkla isyankâr coşkunun konkre edildiği bir sinema harikası olarak filmsel anlatıya yansıtıldığı görüşündedir.

İspanya İç Savaşı’ı esnasında kayda alınan belgesel-film örnekleri (slogan afişleri, komünal araçlar, cephe hareketleri ve yapısal kuruluşu çerçeveleme) imgelem bir başarıdır (Newton, 2016). İspanyol anarşist örgüt: Federación Anarquista Ibérica’nın (FAI) Makhno’dan ilham alan Buenaventura Durruti önderliğinde Aragon Cephesi’nde verdiği faaliyetleri aktaran belgesel filmler, bu nevi örneklerdir. Anarşist “Sindicato de la Industria del Espectáculo Films”in (SIE Films), kayda aldığı Bujaraloz komünündeki hasat toplama işi, Siétamo kasabası sakinlerinin anarşist milisleri muhabbetle karşılamaları, anarşi komünlerinin oluşumunu gösteren sekanslar, belgesel sinema açısından verimli örneklerdir (archivo.cnt.es, 16.08.2023).

1940'lar ve 1950'ler sinemada kısmen muhalif-eleştirel çalışmaları işaret etse de anarşist temadan öte; 2. Dünya Savaşı ikliminde anti-nazist, Amerikan "Büyük Buhranı"nu konu alan veya Meksika ve İspanya iç savaşlarına değinen filmler belirgindir. Charlie Chaplin'in siyasi hicvi "Büyük Diktatör, 1940"dan sonra Avrupa sürgününde yönettiği "A King in New York" (1956) ise Mc-Carthy avına eleştiri getiren ve bir nebze anarşizan tepki içerir, orta dönem muhalif film çalışmaları arasındadır.

1960'larda anti-otoriteryan ilginin (Porton, 2015: 73) ve "sol" eğilim rüzgârlarının 1970'lerde devamı ve bunun sinemaya etkileri daha barizdir. Kimi film örnekleri şunlardır: "The Wall" (1967), "if" (1968), "La Bande a Bonnot" (1968), "Eros Plus Massacre" (1969); radikalizmin şehitlerine saygı sunan "Sacco ve Vanzetti" (1971) (Porton, 2015: 73); "Aziz Michael'in Horozu Vardı" (1972), "Tout Va Bien" (1972), "Aşk ve Anarşi" (1973), "Patagonya'da İsyan" (1974), "Büyük İskender" (1980). Bu filmlerin çoğunda: iç savaş, anarşizm, idam cezası, isyan, düzen karşıtlığı ve illegallite tematik anlatının doğasını oluşturur.

Anarşist teorinin ve anarşist figürlerin kurgu-dram/belgesel film evreninde izleri genellikle Fransız, Amerikan, İtalyan, İspanyol ve İngiliz sinema üretiminde görülmektedir. Örneğin "Kaptan Fantastik" (2016); anarko-ilkel, yabana dönüşün "is for rewild" ve Bookchin'in kuramlaştırdığı "yeşil anarşi"nin medeniyeti reddeden kasıtlı topluluğu "intentional community" içinde uyumlu ve kolektif sorumluluğu işler. Kaptan Fantastik, mülkiyetin aidiyetsiz ve ekolojik dengede sunuma uygun halde gösterimidir ve film, mizahi-dram (portmanteau) anlatının türsel özelliği ile içli dışlıdır. Keza Kolombiyalı yönetmen Sergio Cabrera'nın "Salyangozun Stratejisi" (1993), Peter Watkins'in "La Commune (Paris 1871)" (2000); James McTeigue'in ilk uzun metraj filmi "V for Vendetta" (2005), Charlie Siskel'in "Amerikalı Anarşist" (2016) belgeseli ve Güney Koreli yönetmen Bong Joon-ho tarafından yönetilen "Okja" (2017) bu kapsamda nazar edilecek film örnekleridir. Sayılan çoğu filmlerde anarşist vurgu hâkim olmakla beraber, anarşist efektin tecimsel sinemada politik ve sosyal dalga boyu ile doğrusal ve güncel etkileşim halinde olduğu unutulmamalıdır.

"La bande à bonnot" (1968)

Philippe Fourastié'nin yönettiği ve Bonnot Çetesi'ni senaryo eden film; 1968 yılında Fransa'da gösterime girmiştir. Bir anarşisti ve onun soygun çetesini anlatan ilk film ise Victorin-Hippolyte Jasset'nin 28 dakikalık kısa metrajlı Haydutlar Otomobilde "Bandits in Automobile" (1912) (youtube.com, 16.08.2023) adlı siyah beyaz filmidir (Junya, 2019). Jasset'nin ve Fourastié'nin film karakterleri, "Bonnot" müstear lakabıyla bilinene "Le Bourgeois" ve arkadaşlarıdır. Bu grup, 1900'lerin ilk on yılında Fransa'da anarşist-sendikalist hareket içinde bulunmuş, akabinde soygun eylemleri gerçekleştirmiştir.

Fransız anarşizminin geliştiği ve devrimci eylemliliğin stratejik-ekol yapılanması olarak kabul edilen anarko-sendikalizm (Heywood, 2013: 200) ile 1911-1912 yılları arasında Paris merkezli, illegal eylemler gerçekleştiren Bonnot Çetesi'nin (Mell, 2007; Crowder, 2007: 9) anarşist şiddet formuna uygunluğu, behemehâl tartışma götürür. L'Anarchie Dergisi'nin anti-otoriteryan fikirlerinden etkilenen ve gasp ettikleri otomobiller ile kendi anarşist eylemliklerini ortaya koyan Bonnot Çetesi, diğer yandan Porton'un (2015: 26) düşüncesine göre sinemanın gerilim-suç türüne esin vermiştir. Bu ilham, dramatize, hatta alt tür anlatıları şeytanlaştıran bir olgunluktur. Porton'un iddiası havai bulunamaz; çünkü Arthur Penn'in "Bonnie and Clayd" (1967), Philippe Fourastié'nin "La Bande à Bonnot" (1968), Jérôme Cornuau'nün "Les Brigades du Tigre" (2016) filminin esin kaynağı pekâlâ Bonnot ve Çetesi kabul edilebilir.

Jasset'nin "Haydutlar Otomobilde" filminin seyirciler tarafından gerçek Bonnot Çetesi ile özdeşimi, dönemin otoritesinde endişe gerekçesi olmaya yeterken bu sessiz film, Fransa'nın birçok şehrinde yasaklanmıştır; çünkü "Paris Komünü" nostaljisi halkın zihninde ıskat olsa da anarşist olsun olmasın illegal eylemler veya terör, egemen otorite nazarında doğrudan anarşizmle ilintilidir (Porton, 2015: 20). Yine Porton'un (2015: 41) "Fransızların 'anarşizan' suçlara ve patolojinin çekiciliğine karşı duyduğu entelektüel sevdanın (...)" film evrenine örnekler halinde yansıdığı iddiası, Fourastié'nin filmi "La Bande à Bonnot; 1968" ile manidar bir bağlam kurulmasına da müsaade edecektir.

1968 yılını hususi kılan şudur ki Fransa tarihinde eksilmeyen devrim ruhu, geniş tabanlı sosyal reform talepleri ile yeniden dirilirken öğrenci protestoları, kaynayan meydanlar; işçi grevleri ve hararetili sokakları ile Fransa’da o yıllar, kargaşa iklimi hüküm sürmüştür.

Travers (2015) Bonnot Çetesi’nin tarihi gerçekliğinin bu filmde seri ve esnek şekilde kurgusal açıdan deforme edildiğini iddia ettiği halde “La Bande à Bonnot”u, ülkenin kaotik eşliğini haber veren yapım olarak selamlar. Pasifist anarşizmden kopuk, eylemsel propagandaya yönelmiş Bonnot Çetesi’ni soğuk ve sert bir film dili ile karakterize edildiği eleştirisi, göze çarpan ilk husustur. Ki Kopenhag’da tertiplenen “Uluslararası Anarşizm Sempozyumu”na eklemli 1979 tarihli “Birinci Film Festivali”nde adı geçen film, gerek tema gerek içerik bahsinde anti-anarşist ilan edilmiştir (Newton, 2016).

Bruno Cremer’in canlandırdığı ve (belki) İspanyol anarşist Francisco Sabate’ye soygunları ile ilham veren Bonnot, film düzleminde iç dünyasında kilitli; fakat bireyci-eylemsellikte fütursuz bir imajın temsilidir. Filmin açılış sekansında protesto eyleminde gördüğümüz ve radikal anarşist söylemin piri edasıyla nutuklar atan Raymond la Science karakterini canlandıran Jacques Brel, Bonnot Çetesi’ni berbat bir topluma saldıran ve bunun bedelini göze almış korkusuz illegalistler olarak yorumlar (youtube.com, 10.08.2023a).

Fourastié, film karakterlerinin hiç birini öne alıp kahramanlaştırmamaktadır. Film yönetmeni esasta çetenin bu yönüne sadık kalmıştır; fakat Bruno Cremer’in “Jules Bonnot” aksiyona alındığı sahnelerde anarşist-devrimci kimlikler giderek silinir ve görsel efektte soyut anlam dahi kaybedilir. Bu yok ediş, çetenin eylemlerini propagandist ve bireyci-anarşist yorumunu, soğuk cinayetler işleyen itici bir şiddet güruhuna dönüştürmüştür. Baroncelli’ye (1968) göre Fourastié, çeteyi sevimli ışıklar altında gösterir; fakat filmin devamlılığı ve hikâye, alaycı bir gerçeklikle karışmıştır. Devamla film öyküsünde Çete’nin trajik istismarı; illegal baş kaldırır ve bazen anlamsızca işlenen seri cinayetlerle doldurulmuştur. İdealist metot yerine kör saldırganlık ve sapkınlık böylece teşhir edici çıplak gerçeklik olarak sunulur. Travers’in (2015) analizine göre de film, gayeye adanmış devrimcileri değil; bilakis istisnai bir savaşı yürütmeye ant içmiş, soğukkanlı katilleri karşımıza çıkarmaktadır.

Philippe Fourastié, sömürü ve tepki ekseninde anarko-sendikalist biçimsel giriş sahneleri kullansa da illegal çağrışımlı misyonu, anarşist yüklemi çoğu yerde edilgen hale dönüştürerek film temasını çerçeveler. Çetenin Stirner yönelimli bireyci anarşizmi ve illegal karmaşanın isterikliyi, sekanslar arasında açılarak ve kapanarak devam eder; fakat bu gösterimde psikolojik bir irdelemeden bahsedilemez. Yine de eylemlerin “kanlı” sahnelerini aralayan film, anarşist yönelimli çetenin durumu üzerinden yine anarşist eylemliliği dengede tutarak, seyirciye sorgulatma isteğindedir. Dolayısıyla 1968’in toplumsal yakıcılığında Fourastié’nin suç-eylemlilik metodolojisi ve ideolojik söylem bağlamını kimi sert biçimde görsel anlatıya aktarması, o günü koşullarında retrospektif çağrışımın güncel ve sinemasal bir yorumudur.

“Libertarias” (1996)

Özgürleşme, kadının en hakiki anlamıyla insan olmasını mümkün kılmalıdır. Özgürleşmeyle kadının içinde şiddetle arzuladığı iddia ve eylem, ifadesini bulacaktır; bütün yapay sınırlar yıkılacak, özgürlüğe giden yol asırların köleliği ve teslimiyetinden arınacaktır (Goldman, 2006: 78).

“Libertarias” (1996); avangard yapımları ile tanınan İspanyol yönetmen Vicenta Aranda’nın yönettiği tarihi dram filmidir. Anarko-feminist ve liberter temada işlenen bu film “Viva Maria!” (1965), “Berlin’den Yolculuklar” (1971) ve “Determinations” (1988) gibi birkaç sayılı yapıma dahil edilebilir..

İspanya İç Savaşı’nda genç rahibe María’nın “Ariadna Gil” FAI militanlarının işgal ettiği manastırdan kaçıp bir geneleve sığınması ile başlayan hikâye; fahişeleri cinsel kölelikten kurtarmak isteyen “ki feminist paradigmanda ‘kadınlar cinsiyetleri nedeniyle dezavantajlı durumdadır (...)’” (Heywood, 2013: 235) ve liberter devrime gönüllü katılım “is for voluntary participation” çağrısında bulunan anarko-feminist militanları konu edinir.

“Libertarias” (1996); kısmen “Toprak ve Özgürlük” (1995) ile ana ilgide “intrinsic interest” ve eş süremde benzeşir. İspanya İç Savaşı’nda kadın milislerin karmaşık duygularına, ideolojik inanmışlıklarına ve savaşın kimi çelişkilerine kapı aralar. Bu çelişki; Özgür Kadınlar Grubu “Mujeres Libres” milisi, FAI saflarında mücadeleye atılmış film karakterleri; Mariona, Concha veya Pilar Sanchez’in temsilinde dramatize edilmiştir. Dramatik anlatının vurguladığı çelişki, liberter savaş ile istenen salt, seçeneksiz özgürlük ve eşitlik idealini baskılayan erkek-egemen anlayışın ayrımcı ve nesneleştirici kadın bakışıdır.

Saragossa’ya (evine) dönmek için anarko-feminist militanların yardımını alan rahibe María, Pilar’ı ve liberter mücadeleyi tanımakla dönüşüm ayinine “rite of passage” girer; fakat bu dönüşüm umarsız ve tutkun bir anarşist ifade sayılmaz. María, inancındaki özün değil; ama bu inancın çarpık bir düzende sığılmış ve çarpıtılmış halini sorgulamaya yardım eden Pilar’ı, Saragossa’ya evine dönme şansı olduğu halde bırakmaz. Pilar söylem ve filmsel proplarıyla güçlü; silahı bir anarşisttir. Alt metinlerin vurgusu, halkın parçası kabul edilen genç rahibe María ve fahişe Charo gibi kadınların devrimden pay alabileceklerini ve onlara kucak açan militan kadınlar imajı ile desteklenmiştir. Evet, şiddet vardır; fakat haklı bir mücadele de... Esas sorun, ruhban kastın (kilise) ve halkı sömüren egemen birlikteliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Filmin açılışında haç totemin yere devrildiği ve devrimci sloganların duyulduğu sahne, kameraya bilgece bir açı “omniscient point of view” vererek anlatıyı pekiştirmek ister: insan doğasının “iyimser” kabulü ve doğuştan ahlaksızlık veya “ilk günah” dogmasını (Black, 2005-2006) ret, Hristiyan teolojiye açık itirazdır.

Sorunsal tema, filmsel anlatıda egemen sömürünün yıkılma mücadelesi ile sınırlanmaz. Erkek egemen dil her yerdedir; hatta bu dil, liberter mücadelenin saflarına da sızmıştır; çünkü Durruti, kadın milislerin cephe gerisine çekilmelerini istemekte ve Pilar’ın mensup olduğu Mujeres Libres yönetimi dahi farklı düşünmemektedir. Esasen cephe önünde veya cephe gerisinde toplumsal yapının inşa ettiği cinsiyet farklı yaklaşımın değişimine dair emareler devrim sürecinde dahi cılızdır. Kadınlardan talep edilen, daha doğrusu zorlanan istek, bildik ananevi ve sosyal rollere, görevlere geri dönmeleridir ki buna karşın Pilar karakteri; anarşist teoriyi, feminizm ilkelerinde savunan en atak figür olsa da kurallar, gelenekler ve beklentilerin değişmediği anlaşılmaktadır. Bu halde Pilar ve arkadaşları; özgürlüğü, yaşama dair seçeneklerin ve tercihlerin en az erkekler kadar hak edildiği bir savaşım ve düzen kurma ideali olarak kabul ettikleri için teslimiyeti kabul etmez ve cephede kalırlar.

Anarşi adına savaş, anarko-feministlerin indinde “ataerkil biçimlere karşı kendiliğinden, doğrudan tepki” (Porton, 2021) ve ideal düzenin en yüksek ifadesi bilinse de kuralların ve sınırların yoldaş erkekler tarafından geleneksel tayin ediciliği, savaş şartlarında bile bilinçaltının dehlizlerinde dolaşımındadır. Aynı diegesis Ken Loach’ın filmi “Land and Freedom”da (1995) kurumsal daha doğrusu militarize edilmiş liberter mücadelenin eril-otoriter yönünde ortaya çıkar: Maite “Íciar Bollaín” ve Blanca “Rosana Pastor”; Pilar ve arkadaşlarından farklı bir kader yaşamaz. Kendiliğinden ve doğrudan eylemin anarşist doğası en ideal noktada Blanca ve daha güçlü vurgu ile Pilar’ın öne alındığı sekanslardır.

Sonuç ve öneriler

Ütopik-primitif topluma dönüş hevesi ile anarşizmin özgürlükçü doğasını ister faşist ister sosyalist olsun devlet karşıtlığı ve modern kapitalizme yönelik yılmaz eleştirel söylem ile beraber okumak gerekir. Dolayısıyla diğer ideolojiler gibi anarşizmi de sosyal-politik yönelimde ve toplumsal hareketlerde, siyasal olaylarda etkin görmemek eksik bakış açısıdır. Temel bir sav olarak çoğu toplumsal olayların film üretimine farklı seviyelerde dâhil olduğuna dair ideolojik görüş (Osterweil, 2021) temel alındığında: bir filmin istihsal keyfiliği ve filmlerin politik göndermeler taşıdığı tezini savuşturmak veya reddetmek mümkün değildir. Bu meseleye yaklaşımda “radikal/anarşist” anlatının ilk derece ve iki yönlü ifadesi şu olabilir ki: film politiğini bir düzlemde ele geçirerek makul-egemen ifadenin yıkımı (anarşi) için geleneksel-tür bağlam çerçevelemesini hem kullanmak hem dağıtmak; yahut yeniden egemen anlatının duvarlarını inşa etmemek hedeflenir.

Egemen (ideolojik, toplumsal, politik, ekonomik, kültürel ve dini) anlatıların anarşist sanat anlayışı ile yıkımı, sinema endüstrisinin üretim bağlamı dâhilinde sonuç alıcı, kolay bir girişim değildir. Başka

ifadede böyle bir yapısal “yok ediş” niyeti hâsıl olsa da anarşinin istediği sonuca ulaşmada ana akım sinema, egemen yapının elinde hali hazır endüstriyel bir işleyim olduğu paradoksu ortada durur (Jun, 2016: 37). Bu yapının ideolojik ve fonksiyonel işlerliğinin farkında olan anarşistler için Jesse Cohn’a göre kendi arzu yansımalarını tecimsel kültürün aynasında görmek nahoş bir durumdur (Akt. Jun, 2016: 35). O halde dört başı mamur anarşist sinemadan bahsedebilmenin yegane yolu, alternatif işleyim ağının tesisidir. Açıktır ki henüz anarşist sinema ve film üretiminden bahsedecek yapı, alternatif güç ve üretim söz konusu değildir.

Sinemada anarşist temanın aktivist, feminist ve sendikal “sydicat” yönelimler taşıyan üretim örnekleri olgudur. Toplumsal olayların politik irdelenişi yahut anlatının dramatik ve belgeselci yönüne politik/anarşist filmdeki öncü “avant-garde” yaklaşım, Nelmes’e göre hem kurmaca hem de belgesel sinemada gerçekçiliğin geleneksel kullanımına alternatif bir biçim kazandırmıştır (Akt. Timisi, 2011: 180). Örneğin ABD’deki “komünist avı” ile kara listeye alınmış bir yönetmen olan Herbert J. Biberman’ın grevci sendikalist temada kültürel feminist işaretlerle dolu filmi “Toprağın Tuzu” (1954) bu biçimin tipik örneğini teşkil eder. Dolayısıyla “radikal” ya da radikalleşen anlatı, ideolojik sisteme göre asimetrik ve “radikal” film anlayışının gösterilenidir.

Anarşist kültürel mücadele, bir seviye egemen kültürün ve ana-akım sinemanın çatlaklarından dışa doğru; fakat topluma dönük sanat ve film yapma iddiasının tartışmalı yönünü de içerir. Bu iddia, elbette paradoksal olgularla beraber ve alternatif yönelimler dâhil, radikal-anarşist sinemanın egemen üretim ve pazarlama ağı içinde yerinin ve geleneksel bir hedefinin bulunmadığı (Newton, 2016) anlamı taşımamaktadır. Örneğin Yüksel Aksu’nun yönettiği film “Entel Köy Efe Köye Karşı” (2011) yeşil “ekolojik” anarşizmi otoriteyle rızalaştıran ve piyasa mekanizmasına bir sunum halinde eklemleyen yönünü dışarıda bırakmadan seyirciye sunmaktadır. Bu çelişkili sunum ile piyasa bir taraftan eleştirilir; fakat desteği istenen bürokratik kurumlar da ters yüz halde olumlanır seviyeye çekilir.

Anarşist sinema; mücadele, üretim, sanat yetkinliği ve film dilinin/söyleminin beliriminde var olduğu coğrafyanın toplumsal, politik koşullarına her ideoloji-politik de olduğu gibi az ya da çok bağlıdır. Bu hakta sinemasal zaviyede farklı, özel ve derin, genel saptamalara, çözümlemelere ihtiyaç vardır; örneğin toplumsal politikliğin ve söylem inşasının anarşist sinema üzerinde kuşku götürmez etkisi “a priori”dir (Jun, 2016: 20). Bu öncüller, filmografide kimi anarşist anahtar kavramlarla tematik ilişki kurar ve anlatılarda iz sürülmesini talep eder. Bunlar sırasıyla: 1) Asimetrik bakış ve genel radikal anlatı içerme. 2) Doğal farklılık ile karşı kültür farkındalığını gösteren haline getirmek. 3) Baskıcı, ceberut ve varoluş bütünlüğüne zarar veren sistemlerin teşhir edilmesi. 4) Devleti, egemen yapıları eleştirme, sorgulama ve başkaldırı kültürünü öne itme. 5) Sol-politik aksiyon, sınıfsallık ve ilk nedensiz özgürlük çağrısı. 6) Belgeselci anlatım, punk kültür, tree-hugger film örnekleri. 7) Alt-kültür farkındalığı, ırki eşitlik ve cinsel nötr’lük iletisini vermek. 8) Kapitalizm hicvi, gelenek eleştirisi ve bunlarla mücadele metodu.

Yukarıdaki maddelerden hariç, Osterweil’in (2021) “o halde anarşist film nedir?” sorusuna verdiği cevaba göre: her şeyin değiştirilebildiği, otoriteye meydan okuyan ve hatta egemeni alaşağı edebilecek pek çok yol olduğunu işaret eden ve hareketi/devrimi süreç halinde gösteren herhangi bir film, “anarşist” nitelemeye tâbidir. O halde anarşist film; anarşist dünya görüşünün toplumsal, sosyal-yapısal, kültürel ve ideolojik istençlerini pasif yahut aktif eylem yönelimli ifade edebilen sinematografik anlatıya odaklanan bir sinema anlayışını öncelikle ifade etme eğilimindedir. Sinemada anarşist film örneklerinin tür kaygısı yoktur ve üretim işleyişinin egemen araçsallığı da verilecek ileti öneminde kurulacak iletişimden sonra, tali öneme sahiptir.

Kaynakça

- Arvich, P. (1992). *Rus devriminde anarşistler* (Celal Kanat, Çev.). Metis Yayınları.
Bakunin, M. (1998). *Devlet ve anarşi* (Murat Uyrkulak, Çev.). Öteki Yayınevi.
Barclay, H. (2010). *Efendisiz halklar bir anarşi antropolojisi*. (Zarife Biliz, Çev.). Versus Yayınları.
Baroncelli, J. D. (1968). “LA BANDE A BONNOT”. 17 Ağustos 2023 tarihinde https://www.lemonde.fr/archives/article/1968/11/04/la-bande-a-bonnot_2487141_1819218.html adresinden erişildi.

- Black, B. (2005-2006). Anarchy 101. *Anarchy: A journal of desire armed*, 60(23 (2)), 65-68. 27 Temmuz 2023 tarihinde <https://theanarchistlibrary.org/library/bob-black-anarchy-101> adresinden erişildi.
- Bookchin, M. (2020). *Anarşizm, marksizm ve solun geleceği* (Gökhan Demir, Çev.). Sümer Yayıncılık.
- Britannica (t.y.). *Anarchism as a movement 1870-1940*. 29 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/anarchism/Anarchism-as-a-movement-1870-1940> adresinden erişildi.
- Chomsky, N. (2013). *Anarşizm üzerine* (Tamer Tosun, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Confederación Nacional del Trabajo. (t.y.). 16 Ağustos 2023 tarihinde http://archivo.cnt.es/Documentos/cineyanarquismo/listado_pelis_filmos.htm adresinden erişildi.
- Crowder, G. (2007). *Klasik anarşizm: Gothvin, Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in politik düşüncesi*. (2. Bs.). (S. Altıparmak, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Goldman, E. (2006). *Dans edemeyeceksem bu benim devrimim değildir* (Necmi Bayram, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Gönül, T. (2008). *Anarşizm nedir?* (4. Bs.). Kaos Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi ideolojiler*. (5. Bs.). (Levent Köker, Çev.). Liberte Yayın Grubu.
- İri, M. (2011). Erken Dönem Sinema Kuramcıları - Münsterberg, Pudovkin, Eisenstein, Arnheim. M. İri (Ed.), *Sinema araştırmaları: Kuramlar, kavramlar, yaklaşımlar* (2. Bs.) içinde (ss. 1-6) Derin Yayınları.
- Jun, N. (2016). *Foucault & Deleuze ekseninde anarşist bir film teorisi*. (Deniz Kurt, Çev.). Altıkırkbeş Yayınları.
- Junya (2019). *Bandits en automobile - silent, english subtitles*. 02 Ağustos 2023 tarihinde <https://archive.org/details/1912banditsenautomobile> adresinden erişildi.
- Kropotkin, P. (2005). *Anarşi felsefesi – ideali* (Işık Ergüden, Çev.). Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2009). *The commune of Paris*. 21 Ağustos 2023 tarihinde <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-the-commune-of-paris> adresinden erişildi.
- Leeson, P. T. (2014). *Engelsiz anarşi* (Semih Gözen Esmir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Mannoni, L. (1996). *La commune*. 24 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.cinematheque.fr/henri/film/103075-la-commune-armand-guerra-1914/> adresinden erişildi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, P. (2019). *Anarşizmin tarihi* (Yavuz Alogan, Çev.). İmge Kitabevi.
- Mell, E. B. (2007). *The truth about the bonnot gang*. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://libcom.org/article/truth-about-bonnot-gang-ezra-brett-mell> adresinden erişildi.
- Miller, D., Coleman, J., Connolly, W. ve Ryan A. (1994). *Blackwell'in siyasi düşünce ansiklopedisi 1 (A-J)*. (Bülent Peker, Nevzat Kırac, Çev.). Ümit Yayıncılık.
- Newton, J. (2016). *The anarchist cinema*. 24 Ağustos 2023 tarihinde <https://kar.kent.ac.uk/54753/1/239Final%20Submission%20PDF.pdf> adresinden erişildi.
- Newton, J. E. (2020). *Ruminations on 'anarchist' and 'political' cinema*. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://jamesedwardnewton.com/tag/an-anarchist-cinema/> adresinden erişildi.
- Osterweil, V. (2021). *Anarchism on film*. 01 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.screenslate.com/articles/anarchism-film> adresinden erişildi.
- Porton, R. (2015). *Sinema ve anarşizm* (Osman Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Porton, R. (2021). *Against the rules: anarchist cinema then and now*. 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.bfi.org.uk/sight-and-sound/features/anarchist-cinema-history> adresinden erişildi.
- Proudhon, P. J. (2017). *Mülkiyet nedir?* (Devrim Çetinkasap, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roe, M. (2017). *Anarchic cinema: An introduction to embracing the inner chaos of movies 14*. Ağustos 2023 tarihinde https://www.filminquiry.com/anarchic-cinema-introduction/#google_vignette adresinden erişildi.
- Timisi, N. (2011). Sinemaya Feminist Müdahale: Laura Mulveyde Psikanalitik Seyirciden Teknolojik Seyirciye. M. İri (Ed.), *Sinema araştırmaları: Kuramlar, kavramlar, yaklaşımlar* (2. Bs.) içinde (ss. 157-182). Derin Yayınları.

- Travers, J. (2015). *Film review*. 04 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.frenchfilms.org/review/la-bande-a-bonnot-1969.html> adresinden erişildi.
- Wehling, J. (2019). *Meksika devrimi'nde anarşist etkiler* (Gün Zileli, Çev.). Kaos Çocuk Parkı Yayınları.
- Woodcook, G. (1996). *Anarşizm* (Alev Türker, Çev.). Kaos Yayınları.

Etik kurul onayı

Yazarlar olarak ilgili çalışmanın etik kurul onayı gerektirmeyen çalışmalar kapsamında olduğunu beyan ediyoruz.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

İlgili çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Politik sinema örneğinde anarşizm Anarchism in the example of political cinema

Gönderim Tarihi / Received: 25.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 20.02.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1381374](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1381374)

Alper KASIMOĞLU**1

Murat TAŞDAN²

ÖZ: Anarşizm kavramı, gerek toplumsal sisteme eleştirel yaklaşımı ve gerekse negatif anlam yüklenmesi nedeniyle uzunca bir süre gölgede bırakılmış; fakat düşünsel ve toplumsal etki nazarında diğer ideolojilerden azımsanmayacak derecede faal ve etkili bir dünya görüşüdür. Tarihi sürecin sosyal-politik olgularında, farklı alanlarda yapılan çalışmalarda ve düşüncenin ütopyik evreninde pek çok tesiri bulunan anarşizmin doğal olarak sinemayı etkilemediği de düşünülemez bir vakadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde anarşist teorisyenlerin kavramsal yaklaşımları irdelenmiş ve dünyada tecrübe edilen anarşist etkinin topografyası anlaşılacak istenmiştir. İkinci bölümde odağa alınan ana başlıktan amaç ise anarşizmin sinema evrenine etkilerini görmek ve film örneklemeden yola çıkarak niteliksel göstergeleri ve ideolojik planını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Anarşizm, Filmler, Libertarias; 1996

ABSTRACT: The concept of anarchism has been overshadowed for a long time due to its critical approach to the social system and its negative connotations, but it is an active and influential worldview that is no less active and influential than other ideologies in terms of intellectual and social impact. It is inconceivable that anarchism, which has many influences in the social-political phenomena of the historical process, in the studies conducted in different fields and in the utopian universe of thought, does not naturally affect cinema. In the first part of this study, the conceptual approaches of anarchist theorists were examined and the topography of the anarchist influence experienced in the world was tried to be understood. In the second part, the main focus is to see the effects of anarchism on the cinematic universe and to examine its qualitative indicators and ideological plan based on the film sample.

Keywords: Cinema, Anarchism, Movies, Libertarias; 1996

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Termal MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, alperkasimoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1753-8790>

² Kütüphane Görevlisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, atsizturk666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2471-6930>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Anarchism is a social term that explains different political thoughts and social movements that advocate the end/destruction of all kinds of social power, power, authority and hierarchy. The idea of anarchism is the rejection of all kinds of power and authority under all conditions and grounds. Classical anarchist ideas generally advocate voluntary interaction and self-government on the basis of social relations rather than centralized political authorities, private ownership of the means of production and economic institutions, and aspire/aim for a society characterized by freedom and autonomy. The term anarchy is used in the context of these ideas to express a society based on the voluntary interaction of free individuals and defends the idea that individuals and communities have a say in decisions to the extent they are affected. The basic principle of anarchism's thought is to oppose and not accept coercive institutions and socially based hierarchies, and anarchism also expresses a positive view of how a voluntary society would work. The most basic philosophy of anarchism is its opposition to traditional politics and statelessness is a fundamental principle. In anarchism parliament is a false institution, it is not the power of the people, so elections are unnecessary and you should not vote. Government is inherently evil, not because it is evil. Parties are not for the people, they are elements of the order.

Methodology

Qualitative research method was used in the research. A literature research was conducted, the data obtained were processed systematically and the appropriate ones were selected among the examples of anarchist-themed films in world cinema. The films were examined by subjecting them to content (dramaturgical and ideological) analysis.

Findings and discussion

Anarchy or "anarchic order" is often tried to be covered up with distorted representation that evokes negative meanings (violence, chaos and terror), as observed in both mass and mainstream film examples mentioned in this research; In other words, anarchism and criminal activity overlap with each other. The context of anarchism, violence and crime poses the challenge of unraveling a knot that is difficult to distinguish. The concept of anarchism addresses world views on life and questions their ideologized practices. It is difficult to put anarchist theories on the same level on a historical scale; because it contains individualist, social libertarian, ecological and anti-authoritarian initiatives. These theories are sometimes pacifist; But it also sometimes contained examples of actual violence. Anarchist strategy is ultimately a social practice, and the film camera is not indifferent to this phenomenon.

Anarchism, as a counter-cultural ideology at odds with many "isms", brings before us a history full of drama and tension with its complex, fluid and action methods of political discourse. Of course, in such a study, it is necessary to focus on the definitional repertoire of anarchism as a concept and anarchist pioneers; But this effort becomes intense and the need for limitation is inevitable in the eyes of the subject. For this requirement, instead of following a more classical and formal sequence, the thematic position of special cinema processes and anarchist film examples are considered as an opportunity to present a different perspective. Therefore, of course, touching on definitional considerations about "anarchism"; However, in this study, it is aimed to find and extract various theoretical approaches of anarchism among film styles and to contribute to the ability to analyze them.

Results and recommendations

The libertarian nature of anarchism and its desire for a return to a utopian, primitive society should be read together with its anti-state and brutally critical discourse towards modern capitalism, whether fascist or socialist. At this point, it would be unforgivable not to see that anarchism, like other ideologies, is effective in socio-political orientation, social movements and political events. Although there are some exceptional examples of anarchist film theory in terms of creating a film language that moves from the subject to society or examining the impact of the social on the subject, questioning the system, and touching on historical and current issues, it is a controversial film. It has the feature of being a fluid vein of political cinema. Anarchism-themed or anarchist film leaves vague steps towards creating a film theory based on the holistic narrative or thematic message within the narrative rather than the

cinematographic contribution of an anarchist; However, his mark on the cinematic journey continues uneraser.

The issue considered problematic in the research; It is the equation in which anarchist thought and cinema art are compatible and how this compatibility is reflected in film examples. For this reason, it is necessary to understand the level of representation of the basic references of anarchism in the movie universe and to present the necessary data. Approaching the cinematic universe on the basis of an anarchist worldview requires the creation of a dialectical framework and the smooth rotation of the panorama. In this research, the brief definitional dimension of anarchism and the approaches seen in cinema in general, "Bandits in Automobile; 1912" and "La Bande à Bonnot; 1968" was preferred for ideological analysis through film examples. The intersection of anarchist action and film representations leads the research to "what kind of anarchist film?" It leads to the question. The result of the examination of this referral; Most ideas and character representations of anarchism contain indicators that are closely linked to the "crime" narrative in the film universe.

Giriş

Anarşizm, siyasal anlamda Batı'da 18. yüzyıl sonlarında kendini göstermiştir. Bireyciliği ve insan özgürlüğünü en üst noktaya koyan bu dünya görüşü; toplumsal otorite, baskı, iktidar ve hiyerarşinin bütün biçimlerini ortadan kaldırmayı savunan sosyal-politik bir kuramdır (Barclay, 2010: 17). Anarşist kuramlar, toplumsal istikrar ve düzen için bir yönetici ya da yönetici sınıfının mecburi olmadığını iddia eder. Bu tanımlama, kavramı temellendirme noktasında yardımcı olsa da anarşizmin izah ve kavram içeriğini analiz etmek kolay değildir. Anarşist düşünceyi tanımlama güçlüğü, kavramın her türlü baskı, tahakküm, sınırlama ve kesinleştirmeyi reddeden öğretisi ve anti-dogmatik doğası nedeniyle (Marshall, 2019: 18). Anarşizm belirli bir dünya görüşünü esas alır; ancak sabit bir doktrin yapısı ortaya koymadığı gibi aynı zamanda pek çok farklı düşünce ve tepkiyi de içinde barındırmaktadır.

Anarşist düşüncenin ifade alanı, yani iletişim boyutu kapsama alındığında bu araştırmanın temel sorusu şudur: anarşizm ile sinema arasında ilgi-ilişki var mıdır? Soruya aranan cevap dâhilinde araştırma, anarşizm ve sinema etkileşiminde diyalektik bağlama önem vermektedir. Bu nedenle anarşizmin temel referanslarının film evrenindeki temsil düzeyinin sorgulanması ve gerekli verilerin sunulması önemsenir. Anarşizmin tanımsal boyutu ve umumi manada politik sinemada görülen temsili, anarşist film önermelerinin kesişimi, örneklem oluşturmada "ne tür bir anarşist film?" problemini araştırmanın önüne koymaktadır. Makalenin hedefi, bu soruya kesit aralayan, kısıtların ne ya da neler olduğunu ifade edici cevaplar bulmaktır.

Anarşist film diyalektiğinin ideolojik hâlde egemen sinema anlayışı ile meselesi olduğu varittir; fakat film üretiminin kalıplaşmış, geleneksel janrı, anarşist temsilin içeriği söz konusu olduğunda açık bir itiraz götürmez. Anarşist film yapımında film üretiminin kapitalist işleyimi eleştiri alır; ancak anarşist temsil kodlarının film anlatısına zerk edilme olasılığı da önemsenir. Pür anarşist sinemanın üretimden gösterim ağına kadar karışık, dikey ve yatay gereklilikler istemesi; mevcut egemen yapı dâhilinde anarşist film üretiminin zorluğu, alternatif film üretimi arayışlarını tetiklemiştir. Bu halde son 30 yıldır iletişim ağı teknolojisindeki gelişmeler "network based communication" ve dünyanın daha birleşik "entegre" hale gelişi ile kameranın özgürlüğü artmıştır. Böylece anarşist dünya görüşünün film evreninde kendini göstermesinin kimi yolları tartışılmaya başlamıştır. Bir filmin yahut kayda alınmış görüntünün sinematografik prensipleri ile film öyküsünün devlet-otorite karşıtlığı, bireysel özgürlük, üretim ilişkileri, mülkiyet ve ekolojik başlıklarla sorgulayıcı olması, anarşist filmi idealize edilen ölçütlerine yaklaşır.

Anarşizme değinen filmlerinin politik iletiler taşıması anlaşılır bir durumdur; fakat her anarşist tema içeren film, mutlak manada politik film örneği sayılamaz. O halde anarşik tema ve anarşist figürler üzerinden senaryosu ilerleyen dramatik veya belgesel anlatılar; auteur, tarihsel, sosyolojik, dramaturjik, psikanalitik ve ideolojik çözümlenmelere gereksinim duyar. Dolayısıyla konu araştırma için örneklenen "La bande à bonnot" (1968) filminde dramaturjik çözümlenme hedeflenirken "Libertarias" (1996)'da ise ideolojik çözümlenme yöntemi tercih edilmiştir. Analiz yöntemlerinin seçiminde ilk örneklem için film senaryosunun hikâye anlatısı ile yordanan vurgularını ortaya çıkarmak; ikinci örnek film "Libertarias" (1996) bağlamında ise anahtar kavram anarşizmin toplumsal hareketlerde faktörel, belirgin ve tarihi olgular içeren sosyolojik ve ideolojik etkisi ve filmin ideolojik analizini öne alışı hedeflenmiştir. İkinci film analizinde murat, anarşizmin tarihi-sosyal yansıması ve film gerçekliğinin analitik iz düşümünün İspanya İç Savaşı üzerinden anlaşılma istenmesidir. Haddizatında ideoloji, savaş dâhil, yaşam sahasının bütün pratiklerini kapsayan gerçekliktir ve konu ideolojik analiz olduğunda egemen sinema ile ideolojik göstergelerin irdelenmesi sınırlı kalmamaktadır. Hegemonya ile çelişik, eleştirel öğeler barındıran karşıt ideolojik yapımlar da bu sürecin tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla bir filmde ortaya koyulmuş ideolojik analiz ve eleştiri; film üretiminin alt yapısı, kurgusu, film dilinin oluşturduğu (sinematografik) estetik seviyeyi anlamada fayda sağlamaktadır.

Konu incelemede anarşizmin çok boyutlu dünya görüşünün sinema evreninde gösterimi kimi sınırlılıklar barındırır. Özellikle pür ve ideolojik anarşist film skalasından veya kategorik bir janr havuzundan bahsedilmesi güçtür. Şiddet, savaş, nihilist yaşam veya illegal fiiller içeren film hikâyelerinde teorik ve bütüncül bir anarşizm çözümlenmesi aramak tabii olsa da sınırlar artmakta ve geçişkenlikler çoğalmaktadır. Anarşizm izleğinde beliren filmler ve sinematografik anlatı-kurgu (ses ve görsel etki),

tür kalıpların haricinde istisnai bir film dilinin ortaya çıkarmamakta ve böylece karşı hegemonyan söylemin içeriğini anlamak güçleşmektedir. Dolayısıyla anarşist izleği görülür filmlerin analizinde ideolojik göstergelerin niteliklerini ya da olası kırılmalarını belirleme ve diğer ideolojik-politik izmler ile farklılık eğilimlerine anlatı ve temsil olarak bakmak gerekir. Böyle bir çözümleme uğraşına sahiplik, bu makalenin akademik motivasyonunu oluşturmuştur.

Literatür taraması

Anarşizm

... Şu Paris şehrine bakın! Yüzyılların yaratısı, tüm bir milletin yaratıcılığının ürünü, yirmi otuz kuşağın emeğinin sonucu! Bu şehri güzelleştirmek, temizlemek, beslemek, insan aklının ürünü başyapıtlarla donatmak... için her gün çalışan bu şehrin sakini karşısında, tüm bunları yaratmış bu insanlar karşısında... Paris sokaklarını süsleyen sarayların bugünkü yasal mülk sahiplerinin hakkı olduğumu nasıl savunabiliriz (Kropotkin, 2005: 19)?

“Peki, ‘anarşi’ derken neyi kastediyorum; tabii ki de devletin yokluğunu” (Leeson, 2014: 16).

Leason’ından iktibas edilen cevap, kısa ve nettir; fakat anarşizm hakkında (Leason’ın da akabinde ifade edeceği gibi) kestirme bir sonuca varılamayacağı evvelen kabul edilmelidir. Örneğin anarşizm tarihinin anlatıldığı “Ni Dieu Ni Maître: Une histoire de l’anarchisme - Volume 1 - 1840/1945” adlı belgesel, şu anlatıcı/dış sesle sekansı aralar: “Her şey, ilk endüstriyel çalışma kamplarının gölgesinde, modern kent yığınlarının göbeğinde, yeni finans merkezlerine dönüşen eski sarayların dibinde başladı” (youtube.com, 10.08.2023a). Bu cümle, yorumla tevili şudur ki ideolojiler çağında anarşizm; diğer “izm”lere karşı en büyük meydan okumadır (Heywood, 2013: 209).

Anarşizmin nüvesi, devletin zora dayalı otoritesi olmadan toplumun örgütlenebileceği öğretisi olup, antik çağdan beri düşünsel yapılarda anarşist eğilimler görmek olasıdır (Miller vd. 1994: 26). Woodcook’a (1996: 14) göre kavramın kullanımında ikili bir anlam bulunmakla birlikte ilk alam, yönetilmeyi kabul etmek anlamında olumsuzken, ikincisi, yönetilmeye gerek olmadığı için yönetilmeme durumu olması nedeniyle olumlu bir anlama sahiptir. Kavramın anarşi ve anarşist olarak siyasi anlamda kullanımı ise Fransız ihtilaliyle birlikten olmuştur. Fransız devriminde serbestçe kullanılan bu terimler, tarafların karşıtlarına -muhaliflerine- ve genelde de Sol’da bulunanlara yönelttikleri olumsuz eleştiri, kimi zamanda küfür yerine kullanılıyordu. Bu süreç içerisinde Sol karşısında olanlar Sol’da kilere karşı hakaret etmek/kötülemek amacıyla kullanımından dolayı olumlu anlam göz ardı edilmiş ve bu durumda kavramın -yalnızca- olumsuz bir anlama bürünmesine sebep olmuştur. Zamanla bu husus “anarşi, anarşist ve anarşizm” sözcüklerinin olumsuz bir anlam ifade ettiği şeklinde okunmuştur/görülmüştür. Örneğin Türkiye’de 12 Eylül 1980 öncesi yaşanan toplumsal-politik olayların halk indinde nitelemesi: düzeni ve huzuru bozan “anarşik” eylemlerdir.

Bu halde “anarşizmi” isteyen (ki o kişi anarşisttir); devlet/otorite/erk ile belirli seviyelerde kendini bağlayan (örneğin faşizm veya devlet sosyalizmi gibi) ideolojik nazariyelerden temelde ayrılır hususlarına da değinilecektir. Hülasa “anarşizm” denildiğinde “anarşi” yahut “anarşik düzen” ile devlet ve benzeri yapıların tam anlamıyla ortadan kaldırıldığı toplumsal yaşayış formu anlaşılacaktır (Black, 2005-2006).

Kavramla ilgili pek çok tanım vardır. Örneğin Jason Wehling, anarşizmi şöyle tarif etmektedir:

Anarşizmin sözlük anlamı “kural tanımaz”dır. Kendini bu sözcükle tanımlayan ilk kişi, Fransız sosyalisti Pierre Joseph Proudhon’dur. O dönemde Sosyalizm, bütün anti-kapitalist görüşleri en geniş biçimiyle içinde barındıran bir terimdi. Anarşizm, Bakunin, Karl Marx’ın Enternasyonal İşçiler Birliği’nden (Birinci Enternasyonal) açıkça koptuğu zaman, Sosyalizmden ve daha sonra da Komünizmden farklı bir anlam kazanmaya ve ayırt edilmeye başlandı (Wehling, 2019: 11).

Modern çağın sosyal, politik kavramları ve bunlara bağlı sistemler dolayımında konu edilmiş, tartışılmış pek çok terim bulunmaktadır: meselâ otorite, özgürlük, siyasal erk; hiyerarşi, eşitlik, kapitalizm; ücret, proletarya, genel grev, devlet gibi sayısız ıstılah, bunlara bir dizi örnektir. Yine değinilenler ve diğer kavramların karşısında dinamik, çoklu düşünce ve eylemleri kapsar halde politik, ideolojik içerimde anarşizm tarihi, karşıt politika ve ideolojiler ile mücadele tarihidir. Anarşizm tarihinin akıllarda kalıcı referans noktası ise hiçbir otoritenin olmadığı bir toplum durumunu tartışma götürmeyen savunumdur (Barclay, 2010: 13).

Rudolf Rocker'ın yorumuyla örtük bir sosyal sistem tasavvurundan farklı; çeşitli, göreceli yönü ve hatta özgürlük bahsinin çok boyutluluğu, anarşizmi geniş bir kapsama oturtmaktadır (Chomsky, 2013: 130). Barclay'e (2010: 14) göre bu yönlerde 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan anarşizm; kıtalarda özgürlüğün ve bireyciliğin en üst düzey ifadesi olmuştur.

Marshall (1999: 23) anarşizmin "anarchism" insanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan, birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri süren felsefi ve siyasal mülhaza olduğunu vurgulamaktadır. Ekol anarko-komünist Kropotkin (2005: 51) ve diğer öncüler, ıstılahın otoritesizlik "an-arche" ilkesini bir yaşam ve davranış teorisi olarak ilkeleştirmiştir. Rocker gibi Marshall (1999: 23) sözlüğünde bu teorinin tanımı geniş ve serpilidir; fakat yine Marshall, Crowder (2007: 9, 10) ve Barclay'e (2010: 10) göre anarşizm; "yanılsama" veya "hatalı bir değerlendirme" ile "kaos"a manipüle edilmekte ve "kendiliğinden düzen" kurmanın sosyal-politik arayışı özelliği kapatılmaktadır.

Klasik anarşizm

Anarşist düşüncenin kökeni Sinop' lu Diyojen'den Antik Yunan'ın milattan önce 5. asır Siniklerine ya da Jean-Jacques Rousseau'nun "Du contrat social"ı ile İngiliz İç Savaşındaki tarımcı teolojik sosyalist Kazıcılar "Diggers" grubunun mücadelelerine dek aranabilir (youtube.com, 10.08.2023a; Heywood, 2013: 191). Ortak kabul, anarşist görüşün kimi emarelerinin William Godwin'in Siyasal Adalet Üzerine İnceleme (1793) "Enquiry Concerning Political Justice" adlı eserinde göze çarptığıdır (Heywood, 2013: 191); fakat kavram, Proudhon'nun doğrudan işareti ile politik manifesto haline gelir.

Proudhon'un (2017) can alıcı sorusu şudur: "qu'est-ce que la propriété" mülkiyet nedir? Bu soru ile Proudhon, kapitalist sistemin temeli olan mülkiyeti doğrudan "hırsızlık" ile itham eder. Proudhon, özel mülkiyete püriten bir reddiye getirmemiştir; fakat mülkiyet ve "tasarruf" arasında bir ayırım yapan ortaklığı savunmuştur. Küçük köylülerin, usta zanaatkarların bağımsızlığına ve müteşebbis yönüne ilgi duyan Proudhon, sömürüye kapalı ve toplumsal harmoniye dayalı mülkiyet idealini benimser (Porton, 2015: 7; Heywood, 2013: 200). Kooperatifçiliği ve faizsiz bankacılığı savunduğu için (Marshall, 1999: 604) çoğu Marksist ve kimi anarşistler tarafından görüşleri paradoksal ve "küçük burjuvacılık" sayılan (Porton, 2015: 7) Fransız öncü anarşiste göre devletin tahakkümünde uygulanan siyasal egemenlik, sermayenin ekonomik hâkimiyeti ve din (kilise) egemenliği esasta aynı kapıya çıkar. Zannın aksine "şiddet içermeyen" Proudhon'un düşüncelerini kolektivist anarşizm ilkelerine yordayan isim ise Mikhail Bakunin'dir (1998). Bakunin, devleti ve kapitalist tahakkümü ortadan kaldırmanın (ütopik) yolunu daha da sertleştirir ve bu mücadeleyi anarşist başkaldırı olarak ifade eder (Porton, 2015: 7; youtube.com, 10.08.2023a).

Bakunin, anarşist ideale göre burjuva toplumunda görülen politik-ekonomik olguları, sosyalist düşüncelerdeki farklılaşmayı ve devlet görüngüsünü irdelemiş ve bazı eleştiriler getirmiştir. Bu eleştiriler tartışmalar 1. Enternasyonal'den Paris Komünü ve Bolşevik Devrimi sonrasındaki sosyal-politik safahata dek geniş ve farklı bir yelpazede sürdürülmüştür.

Chomsky'nin (2013: 131) aktarımıyla Alman anarşist Rudolf Rocker, modern çağı; insanlık önüne yığımla mesele koyan ve politik yapıda gelişen otoriter baskının alan açtığı ekonomik sömürü düzeni olarak tanımlar. Marianne Enckell, sosyalistlerin dönem koşullarında (Rocker'ın değindiği gibi) sayısız sorun gündeme getirdiklerini tekrar eder: örneğin devrim yöntembiliminde üretim araçlarının kullanımı ve mülkiyet meselesi, miras hakkı, paranın yeri ve mübadele, kadınların rolü gibi başlıklar sayılabilir (youtube.com, 25.07.2023b). Bu meselelere bakışta sosyalist hareket farklılaşır; Marx ve Proudhon

arasındaki fikri ayrılık su yüzüne çıkar. Bakunin'in (komünizme giden yol) görüşü, Marksizm'in metodik/eylemsel yönelimini reddetmiştir.

Anarko-komünistler, ezilen işçi ve köylü sınıfların (belki) zaman zaman isyanlarla hak talebinde bulunsalar da nihai olarak sömürgecilerin her şeyi yaptıklarını iddia etmişlerdir. Bakunin'e (1998: 31) göre bunun sebebi, proleterlerin ayrı ülkelerde politik hayata (burjuva siyasetine) katılmalarıdır. Bakunin açısından nihai yozlaşma ile partileşme süreci aynıdır; örneğin Marksist partizanlığı eleştirmiş ve iki yol hariç, farklı seçeneğin olmadığını ileri sürmüştür: “ya düşmanla savaşılır ya da onunla birlik içinde olunur”. Dolayısıyla proleter dikte ve aracı devlet metodunu benimseyen Marksizm ile devlet aygıtını tek hamlede ortadan kaldırmayı amaçlayan Bakuninci anti-otoriter anarşist kuram arasındaki yarılma, sosyalizmdeki kritik eşiktir (youtube.com, 10.08.2023a) ve bu yarılmanın etkileri, sonraki devrimci mücadelelerde olgusal gerçeklik halini almıştır.

Wehling'e (2019: 11) göre anarşizm;

Bu fikir, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ötesine geçmek konusunda Komünizme benziyordu, ancak ne çeşit bir toplum kurulacağı ve bu toplumun nasıl kurulacağı konusunda bu iki fikir birbirinden ayrılıyordu. Karl Marx'ın takipçileri, özellikle Lenin, kapitalizmi ezmek için güçlü bir devlete ve devrimci öncüye vurgu yaparken anarşistler çok daha liberter bir tutum içindeydiler.

Marx'ın yoldaşı Engels ise anarşistlerin yanıldıklarını ifade ediyordu; şöyle ki

Anarşistler şeyleri baş aşağı koyuyorlar. Proletarya devriminin devletin siyasal organizasyonunu ortadan kaldırmakla başlaması gerektiğini söylüyorlar... Fakat böyle bir anda onu yok etmek, yalnızca muzaffer proletaryanın yeni fethettiği gücün otoritesi sayesinde kuracağı, kapitalist hasımlarını baskı altına tutacağı ve mutlak zafer, yeni bir yenilgiyle ve Paris Komünü'nden sonra olanlara benzer kitlesel işçi katliamıyla sonlanmadan toplumun ekonomik devrimini tamamlayacağı organizmayı yok edecektir (Akt. Chomsky, 2013: 133).

Anarko-komünizm hedefe varma metodu, doğrudan ve aracısız şiddet (Marshall, 1999: 23) ile ilan etmiştir. Emekçiyi ürettiği refahtan mahrum eden (Kropotkin, 2005: 22) ve sadece imtiyazlı sınıflara mahsus özgürlük anlayışı ile ekonomik sömürü dayatan burjuva demokrasisi (Bakunin, 1998: 33) ile benzer yolları denemek, anarşistlere göre beyhude çabadır.

Anarşiyi pozitivist ilkede doğal ve fiziki evrim gibi beşeri değişimin sayısız tezahürleri arasında sayan Kropotkin (2005: 9) kolektivist anarşizmin Bakunin'den sonra ekol ismidir. “Kropotkin, Darwin'in evrim teorisini yeniden açıklayarak sosyal dayanışmaya biyolojik bir destek bulmaya çalışmıştır” (Heywood, 2013: 202). Bu teori, doğal seleksiyona değil, ortaklaşmanın tür gelişimine kattığı faydaya bağlıdır. Kropotkin'in anarşist teori çalışmaları, karşılıklı yardımlaşmayı irdelediği “Mutual Aid” adlı eserinde savladığı tarihsel “ilkel topluluk” tezi ile örtüşür (Porton, 2015: 11). Kropotkin'in düşüncelerinden mülhem, Barclay (2010: 9) antropologların etnografik araştırmalarında, tüm dünyada ve tüm zamanlarda devletsiz ve yönetimsiz sayısız toplum örnekleri bulduklarını ifade etmektedir. Kropotkin'e göre, Antik Yunan'da (site devletlerinde) ve Ortaçağ Avrupası'nda karşılıklı yardımlaşma gelişerek sürmüştür; fakat Roma geleneği, otoriter gelenek ve rekabetçi kapitalizm, bu süreci alt üst edilmiştir (Heywood, 2013: 24, 202).

Komünist-anarşizm, insan tabiatını değişik düzeyde işbirliği ve özveri eğilimleriyle ilişkilendirirken (Marshall, 1999: 342) din (kilise) ve devlete reddiye ile (Kropotkin, 2005: 16, 32; Crowder, 2007: 13; Barclay, 2010) kategorik açıdan devleti ve devletleşen tüm kurumları tenkit etmiştir (Bakunin, 1998: 22; Crowder, 2007: 13).

Kropotkin (2005: 32, 34) ve paydaşlarına göre devletin tüm organlarıyla ortadan kaldırılması gerekli en kötücül yapı olduğu kuşku götürmezdir. Örneğin Emma Goldman'a (1869-1940) göre devleti; “kulüp,

silâh, kelepçe ve hapisane” (Heywood, 2013: 194) ile eş anlamdadır. Devletin tensik araçları mahkemeler, kolluk güçleri ve hapisaneler; ancak insanları gerçekte olduklarından daha kötü hale getirir ve devlet ile aynı düzlemde görülen kiliseler de buna dâhildir (Kropotkin, 2005: 40). Dolayısıyla devlet (otorite) suç/ceza hükmünün uygulayıcısı olsa da türedi suçlar üretir mekanizmadır. Bu handikap, devrimci bir metaforla Kropotkin’e (2005: 39) göre meşaleleri yakarak (eylem) ve baltaları savurarak (şiddet) aşılacaktır.

Devrimler ve anarşizm

Paris komünü: 18 Mart 1871; Paris halkının hor görülen ve nefret edilen bir hükümete karşı ayaklanarak şehri bağımsızlaştırması ve kendine (halka) iade etme girişimidir (Kropotkin, 2009: 42). Bu girişim bizatihi, halk tarafından sürdürülmüş; ama akıbeti başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Arvich’e (1992: 13) göre 1871’in Paris’inde yaşanan devrimci kitlesel tepki, Kropotkin ve pek çok anarşist açısından gelecek idealinin temsilidir.

1871 Komününde Loise Michel, Bakunin ve diğer pek çok anarşist öncüler aktiftir. Devrimci halk ayaklanmasında 73 gün boyunca şehir kapatılmış, tapu kayıtları yakılmış ve bazı üst rütbeli askerler kurşuna dizilmiştir. Uluslararası İşçiler Birliği (1864) “1. Enternasyonel”de su yüzüne çıkan Marksist-Anarşist ayrımın etkileri hissedilmeden komün hareketiyle ekonomik ve siyasi özgürleşme beklentisi doğmuştur; fakat komün hareketi, 28 Mayıs 1871 ve sonrası “Kanlı Hafta” sürecinde Fransız ordusu tarafından sertçe bastırılarak, dağıtılmıştır. 1871 Paris Komünü, kimi anarşistlere göre şunu göstermiştir ki egemen sınıfa karşı misli ile cevap verilmeyen devrim hareketleri başarısızdır ve devrime giden yolda barışçıl beklentiler mümkün değildir (youtube.com, 10.08.2023a).

Meksika iç savaşı: Meksika (1910) iç savaşında taraflardan bir grup, anarşist ideolojiyi benimsemiş Flores Magon’un liderliğindeki “Partido Liberal Mexicano” (PLM) hareketidir (Wehling, 2019). PLM, Meksika’da büyük bir tarım reformu gerçekleştirmek isterken Emiliano Zapata ile yolları kesmiştir (youtube.com, 25.07.2023b). Anarşizm, köylülüğe taşıyıcı bir misyon atfetse de Barclay (2010) umumiyetle tarımcı topluluklarda anarşik rejim örneklerinin beklenmediğini ifade eder. “Bunun sebebi, tarımın, geniş toprakların sürekli olarak ekilip biçilmesini gerektirmesi; bu nedenle de bu önemli kaynağı mülkiyet olarak biriktirmek için bir teşvikin var olmasıdır” (Barclay, 2010: 117).

PLM’nin Meksika’da anarşist mücadelesi başarılı olamamıştır; anarşist devrime ulaşamamasının sebebi; anarşist prensiplerin uygulanmasındaki görüş ayrılıkları ve bu sonucu nihai iç çatışmalara dönüşümüdür.

Bolşevik devrimi: 1917 yılında, Avrupa sosyalizminin pek beklemediği yerde; ama yanı başı bir coğrafyada devrim rüzgârları eser. O coğrafya kadim Rusya’dır. Bolşevikler, çarlık rejimini yıkarken yeni devrim, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (1922) kurulmasıyla tamamlanır.

Arvich (1992: 11) zorbalık yahut sömürü işletiminin var olmadığı anarşist toplum nazariyesinin pek yeni olmamakla birlikte anarşist eylemlilik ve hareket alanlarını Rus Devrimi ve İspanya İç Savaşı sırasında deneyimlediği ifade eder. Bu noktada tarihçi Jean-Yves Mollier’e göre anarşistler (çoğunlukta) Rusya’daki devrimci kargaşanın erken döneminde Bolşevik-Sovyet politikalarına karşı müspet tutum benimsemişlerdir: örneğin idam cezalarının kaldırılması, çalışma sürelerinin 8 saate indirilmesi gibi kararlar olumlu karşılanmıştır. Haddizatında Robert Graham, “Şubat Devrimi”nin anarşistlerin savunduğu devrim formuyla uyduğuna ifade eder (youtube.com, 25.07.2023b); fakat Chomsky (2013: 133) anarşistlerin, özellikle Bakunin’in “(...) yüzyılımızda ‘yaratılmış en kepaze ve korkunç yalan’ olduğunu söylediği ‘kızıl bürokrasi’ tehlikesine karşı uyarıda (...)” bulunduğunu da hatırlatır.

Bolşevik hareketin lideri Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin’in düşüncelerinde “Marx’ın kapitalizmin ortadan kaldırılması ile ‘tam komünizme ulaşılması arasındaki geçici proletarya diktatörlüğü isteği (...)” (Heywood, 2013: 139) uyuşuyordu... Haddizatında “devrim”, Marx’ın düşündüğü halde; gelişmiş, sanayileşmiş (İngiltere, Almanya gibi) Batı ülkelerinde değil; Rusya gibi tarım toplumu olan ve nitelikli proleter kitlenin azınlıkta olduğu bir ülkede gerçekleşmiştir. Rus Devrim’i anarşistlerin istediği “devletsiz” idareye evrilmemiş; aksine, devrim ve Sovyet sistemi (Lenin sonrası) özellikle Josef Stalin

tarafından kuvvetlendirilen Komünist Parti'nin ve komünist elitlerin kontrolünde otoriter bir idare hâlini almıştır. Bu durum, anarşistler için sükûtu hayaldir.

Barclay (2010: 137, 138) bölgesel yahut ulusal seviyede anarşiyi tesis etme girişimi olarak (Kronştadt Komünü istisna tutulursa) Ukrayna'da yaşananları öne almaktadır. 1917 kargaşasında yaşanan bu girişim, Ukrayna'daki devrimci anarşist güçlerin lideri Nestor Makhno'nun Ukrayna kırsalında anarşist komünal fikirleri uygulama gayretidir. Makhno ve yandaşları, büyük çiftlikleri, tarlaları, hayvanları ve alet edevatı kamulaştırmıştır. Bölgede 100 ila 300 arası üyeden teşkil komünler kuran Makhno, ihdas edilen topraklarda komün üyesi beher kişiye kâfi ölçüde arazi verilmesini hedeflemiştir. Bu anarşist deneyim Rusya'nın içinde bulunduğu şartlar başta, anarşist kitlenin azınlıkta kalması, Makhno'nun 1921'de sürgün edilmesiyle akim kalmıştır. 1906'da yayımladığı bir broşür ile anarşizmi stratejik mesele sayan Stalin'in iş başına gelmesinin ardından Solovki sürgünleri ve Sovyet Gizli Polisi "ÇEKA"nın infaz rejimi, Sovyet-Rusya'da anarşistlerin yayım, propaganda ve örgütlenme yeteneğini ortadan kaldırmıştır (youtube.com, 25.07.2023b).

Bolşevikler, başta radyo olmak üzere çağın yeni ve potansiyel (kitle) propaganda aracı olarak erkenden algılanan sinemayı kullanmakta mahirdir. Burjuva düzenini ve (anarşistlerin bile bu derece ummadığı) "kara bayraklı" anarko-şiddeti kötüleyen propaganda taktikleri, kitle iletişim araçları üzerinden azami derecede faydalanarak işlemiştir.

İspanya iç savaşı: İspanya İç Savaşı (1936-1939 tarihleri arası) Cumhuriyetçiler "Halk Cephesi" ile General Francisco Franco liderliğindeki sağcı "Milliyetçiler" arasındaki iktidar mücadelesidir.

İspanya İç Savaşı'nın anarşist hareket açısından Avrupa'daki özelliği, anarşist-liberter kitleliliğin bu ülkede yeterli ve sağlam şekilde organize oluşudur. İberya Anarşist Federasyonu (FAI), Ulusal Emek Konfederasyonu (CNT) gibi anarşist, sendikalist ve kolektivist örgütler, özellikle Katalonya da güçlenmiştir (youtube.com, 25.07.2023b). Marshall'a (1999: 650) göre sendikalizm, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında özellikle Fransa, İtalya ve İspanya'da siyasal açıdan etkindir.

Barclay (2010: 141) İspanya'da köklü ve anarşist (Bakuninci) bir geleneğin olduğunu paylaşır. Bu geleneğin gerek kentlerde gerek kırsal bölgelerde desteklendiğini ifade eden, yine Barclay'dir. İç savaşta anarşistler, Frankistlerden kurtarılan çoğu Katalonya bölgesine ait 800'den fazla kent ve köyde (Makhno tarzı) komünler ve özyönetim idareleri kurarak, buralarda kolektifleştirme pratiği denemişlerdir. Paranın kaldırıldığı komünlerde kiliselere ve din adamlarına müsamaha gösterilmeden çoğu kilise yakılmış, rahipler öldürülmüştür (youtube.com, 25.07.2023b).

İspanya İç Savaşı uluslararası ölçekte ideolojik ve politik mücadelelerin laboratuvarı gibidir; Frankistlerden Falanjistlere kadar (faşist) sağ eğilimli güçlere Alman ve İtalyan devletlerinin desteği de söz konusudur; keza Cumhuriyetçiler de Sovyet desteğini önemsemiş ve bu destek anarşistlerin ezilmesinde etken faktör olmuştur.

Amerika ve Avrupa kıtasından pek çok enternasyonal sosyalist, komünist ve anarşist, mücadele için İspanya'ya gelmiştir; ancak "İspanyol devrimi" olarak nitelenen liberter, sol ve anarşist mücadele, Francisco Franco'nun faşist bir rejim kurmasını engelleyememiştir (Barclay, 2010: 141). İspanya anarşizminin etkisini yitirmede faşist militarizm kadar, Stalinistler ile yaşanan, öldürücü iç mücadele etkilidir (youtube.com, 25.07.2023b); fakat anarşist felsefe ve pratiğin İspanya İç Savaşı ardından sönümlendiği iddia edilemez. 1956 Macaristan olaylarında ve Mayıs 1968 olaylarında anarşist etki açıkça görülür (Marshall, 1999: 24).

Anarşist mülâhazalar: bireycilik ve kolektivite

Anarşizmin bireyci ve kolektif mülâhazaları "liberal" ve "sol" politikte dönemin ruhuna göre fikri esintiler taşımıştır. Mesela liberal ekonomi merkezli aşırı uç anarşizm, serbest piyasa ilkelerinin egemenliği adına devletin etkisini budamayı (Marshall, 1999: 23) pekâlâ gaye ediniyordu... Bireysel özgürlük karşısında devleti "esas tehdit" gören monarşist liberteryanlar (Heywood, 2013: 101), bireysel özgürlüğe bir nevi üst-değer payesi vermişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yahut İngiltere

radikal sağ-liberalizm, bu sebeple devletin rolünü “anarko-kapitalist” metot ile minimize etme arzusunda olmuştur (Marshall, 1999: 457; Heywood, 2013: 205; Porton, 2015: 50).

Crowder (2007: 18) “1911’de The Times’in anarşistleri ‘birey adına, bireyin ne isterse yapması anlamında bir isyan hakkı’ talep eden insanlar (...)” olarak tanımladığını ifade eder. Şayet anarşizm bireyin dilediğini yapma özgürlüğü ise Crowder (2007: 18) “(...) kişisel bağımsızlık alanlarını sınırlandırmadan genişlemeyi teşvik eden bir doktrinin, yani klasik liberalizmin aşırı gelişmesi olarak (...)” anarşizmi düşünmenin mantıklı görülebileceğini ifade etmiştir. Örneğin ABD’de “bireyci” yaşam tarzı (diğer ifade ile Amerikanvari) gelenekler ile (19. yüzyıl sonlarında) kıtaya gelmiş Johan Most, Emma Goldman gibi göçmenlerin (Porton, 2015: 21) Avrupa’dan intikal ettirdiği fikirlerin araf noktası, türlü kafa karışıklıklarına yol açmıştır. Haddizatında ABD tarihi ile de ilintili anarşizmin bireyci yönü hem Amerikan felsefesi ile örtüştürülmüş hem bir taraftan Sovyet-Komünist tarzı yabancı ve yıkıcı bir ideoloji sayılmıştır.

Bireyci anarşizm ile kolektif-toplumcu anarşizmin özgürlük ve toplumsal karşılıklılık “mutualizm” savı arasındaki gerilimler, uç noktadadır (Bookchin, 2020: 159). Böyle olduğu halde bireyci anarşizm içinde bir yönelim rezistansı ifade eden Benjamin Tucker ve Murray Rothbard gibi anarko-kapitalistlerin kimi düşünceleri kapitalist devlet politikalarında pratize edilmiştir:

ABD’de özel hapisaneler ve özel mahkemelerde görülen davalar, hakem kararıyla çözülen sorunlar birçok eyalette başarılı bir şekilde kurumsallaşmıştır. İngiltere’de özel hapisaneler ve güvenlik acenteleri yaygınlaşmıştır, “Komşu Gözetlemesi (Neighbourhood Watch)” projesi gibi projeler kamu düzenini sağlamada polisin sorumluluğunu topluma transfer etmede yardımcı olmuştur (Heywood, 2013: 205-206).

Porton (2021) anarşizm tanımının serpilmiş kurumsal farklılıklardan ötürü zorluğunu kabul etse de geniş anlamda, merkezi olmayan; ama doğrudan eylem ve karşılıklı yardımlaşma lehine hem kapitalizmin hem de Sovyet tarzı komünizmin hiyerarşik dürtülerini reddeden “sol” yönelimi merkeze almanın doğru olduğunu savunmuştur. Keza Chomsky’de (2013: 148) anarşizmi “liberter sol” yelpazede düşünmeyi tercih edenler arasındadır.

Modern toplumun paradoksal süreçlerinde liberter-sosyal veya bireyci bir inşanın gerekliliği iddiası ve bundan sebep farklı düzey tartışmaların doğal sayılması gerekir. Tüm bunlar, mevcuttan farklı, katmansız, özgür birey veya toplum kavrayışını sağlama hedefini ifade etse de anarşizm hakkında teorik çözümlenelerde bulunan Alan Ritter, anarşizmin sınırsız özgürlükler bahşetmediğini; çünkü anarşistlerin özgür bir eylemin ahlaki açıdan “çok kötü” olabileceği ihtimalini çıkarsadıklarını savunur. Bu savunmanın dayanağı etik bir tartışmadan yürür ve insan, ahlâken, bilgi yönünden aydınlanmış olsa da ondaki yıkıcı kapasiteyi gizli ve idame eden bir varlık gibi değerlendirme eğilimine dayanır (Heywood, 2013: 196). Bu halde özgürlük üzerinde bir düzey kısıtlama ve bireyin toplumsal fikirler tarafından kontrol edilmesi, yani “toplumsal sansür” fikri kolektif anarşizmin önerisi olmuştur (Crowder, 2007: 19). Heywood’un (2013: 199) aktarımında “Bakunin’in (...) iddia ettiği gibi; ‘toplumsal dayanışma ilk kuraldır, özgürlük ikinci kural’...”

Barclay (2010: 16) pek çok mütalaaya rağmen hiçbir anarşist kuramcının entegre-kuramsal sistem sunmadığını; fakat anarşist teorilerin birey ve özgürlük, anti-devletçilik ve gönüllü işbirliğine dayalı bir sistem kurma isteğinde ortak kaygılar taşıdığını ifade eder. İlerleme ve gelişim açısından toprağı işleme; zanaat, teknik ve sanatsal faaliyetlerin (ki bu her nevi üretimdir) desantralize edilmesi; merkezi, hiyerarşik otorite ile değil, basitten girifte doğru komünal, federal, yerel ve kişisel önceliklerin devrede olduğu düzen ideali (Kropotkin, 2005: 52, 53) anarşizmin kuramsal öncülleri sayılmıştır. Heywood (2013: 200-202) anarşistlerin temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasi vurgusunu ve âdem-i merkezîyetçiliği savunmalarını bu anlamda kabul etmek gerektiğini ifade eder.

Nihai özgürlüğü ve ortaklaşa faydacılığı, anarşi toplumunda mutlak değer sayan kolektif anarşistler; modern toplumlarda gelişen temsili demokrasiyi seçkin, tahakkümcü, perdeleyici ve kitleleri baskıya boyun eğdirme hamlelerini saklayan bir yanılısama sayarak (Heywood, 2013: 59) özgürlüğün hiçbir

siyasal kurum ve işleyişiyle eşitlenir bağı olmadığı kabul etmektedir. Bunu yerine sosyallik, girişim ve işbirliği becerisi “güçlü eğilimler” tanımıyla öne çıkarılmıştır (Heywood, 2013: 89). Ortak uğraş, doğal düzeni koruma (yeşil anarşizm) yeteneği gibi ussal hasletlerin insanların bencil olma durumunu aşacağına dair etik-iyimser bir yaklaşım, söz konusudur.

Barclay (2010: 137) asrı kürede anarşist bireyciliğin veya anarko-komünizmin tesisi için harcanan gayreti az ve istisnai bulmaktadır. Muayyen bir bölgede, ülke sınırlarından içre, komünist veya kapitalist uygulamalar gibi anarşinin tesis edildiği kalıcı örnekler yoktur. Küçük ölçekli komünal deneyimler vardır; fakat bu deneyimler “ütopik” veya ortak niyete teşmil topluluk kurma cehdindedir.

Eylemli propaganda ve şiddet

Anarşizm, günümüzde büyük içtimaî siyasetleri tayin edici bir etki sağlamasa da liberter eğilim barındıran “sağ” veya “sol” politik eğilimlerde mevziler tutmaktadır (Heywood, 2013: 209). Haddizatında anarşist bir dalgalanma ve dinamizm süreklidir ve 19. asır sonlarından günümüze dek türlü anarşist mücadele stratejileri bir seviye tesirini hissettirir haldedir. Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve sair ülkelerde görülen münferit veya örgütlü eylemlilikler, bu kapsamdadır.

Anarşizm tarihindeki önemli safahat “eylemli propaganda” doktrinidir. Eylemli propaganda pankart asmak, üretimi fiziksel halde bloke etmek veya pasif protestoya kadar farklı propagandist taktikler barındırabilir. İtalyan anarşist Errico Malatesta’nın 19. asır sonlarında geliştirdiği doktrinde sosyalist ilkeler eylemlerle onaylanmalı ve isyan, böylelikle propagandanın en etkili aracına dönüşmeliydi... Anarşist eylemlilik doktrininin ilk nüveleri, İtalya kırsalında mukim, okuma yazma bilmeyen kitleleri uyandırmayı amaçlayan yekınmeler halinde görülmüştür. Bundan istediği sonucu alamayan anarşist aktivizm, ikinci yol olarak “devleti savunmasız” gösterme eylemselliğini taktiksel aşamada öne itmiştir. 1890 ile 1901 yılları arası, özellikle devlet yöneticilerini hedef alan pek çok cinayet teşebbüsü ortadadır: İtalya Kralı Umberto, Fransa Cumhurbaşkanı Carnot, ABD Başkanı William McKinley ve İspanya Başbakanı Del Castillo saldırıları anarşist eylemlilik dairesinde düşünülmektedir (britannica.com, 29.07.2023). Haddizatında suikastların kamuoyunda olumlu etkiler bıraktığını iddia etmek güçtür; aksine, anarşizm, şiddet ve terörün ayrılmaz parçası halinde algılanmıştır. Heywood (2013: 207) kimi anarşistlerin şiddet ve devrimi eş güdümlü potansiyelle örtüştürdüklerini (terör, endişe atmosferi yaratmayı amaçlayan açık-gizli politik strateji) ve bu durumun 1970’lere kadar görece etkili anarşist bir dalga yarattığını ifade etmektedir. Heywood’un aktarımları olgunun bir yönünü yansıtır. Örneğin 1970’lerin Güney İtalya’sında evsiz binlerce İtalyan’ın apartman işgalleri, şiddet içerimli eylem olarak kabul edilemez.

Barclay’a (2010: 137) göre örneğin ABD’de “Kara Panter” benzeri şiddet politikası gütmeyen ve İngiltere’de ortak niyetli mütevazı anarşist topluluklar kurulsa da “bölgesel ya da ulusal seviyede anarşiyi kurma çabalarının iki örneği mevcuttur: bunlar, Rus Devrimi ile bağlantılı Ukrayna tecrübesi ve 1936-1939 İspanya İç Savaşı’ndaki liberter mücadeledir (Barclay, 2010: 145). Chomsky (2013: 149) tarihsel manada, anarşist ideallere yaklaşan ve anarşizmin ilkeleri üzerine inşa edilmiş (özyönetim, tarımın entegrasyonu, sanayi, hizmet, öz yönetime bireysel katılım) örneğinde ise İsrail toplumuna has bir topluluk yaşamı olan “Kibbutizm”i örnek verir.

Bookchin (2020: 161, 162) nitelemesiyle (2. Harb’in travmalı suskunluk döneminin ardından) asi 1960’lar sosyal hareketlerle patladığında bireyci (yaşam tarzı) anarşizm; karşı-kültür bileşenleri arasında popüler hale gelmiştir. 1980’lerde Stirnerci, bireyi mutlaklaştıran anarşist görüş, kimi yerde nihilizmle köprüler kurmuş ve düzensizlik “disorder” temasında her tür birlik ve ahlaki bakış reddedilmiştir. Gönül (2008: 19) kolektif anarşist geleneğin nihilist etkiyle örgütsüz, sorumsuz, bireyci ve her şeye karşı çıkan öğeleri reddettiğini ifade etmektedir.

Marshall’a (2019: 27-29) göre modern anarşist protesto (2. Dünya Savaşı’ndan bu yana) şiddet eğilimini azaltmaktadır; bu görüşün simetrik izahı şudur ki ya anarşist aktiviteler seyrelmiş ya da anarko-pasif eğilim giderek artmıştır. Postmodern iklimde anarşist eylemlilik yine Henry David Thoreau’dan veya Tolstoy’dan ilham edilen kamuya açık sivil itaatsizlikten ödün vermez ve otoriteyle işbirliğinden kaçınır. Dolayısıyla otoriteye direnimde değerler dizisi değişikliği yoktur; fakat doğrudan “Devrim” ve

“Devlet”i yıkmak düsturu yerine özgür bölgeler, liberter kurumlar oluşturma gibi çabalar söz konusudur. Bilinci yükseltmek ve otoriteye meydan okumak için şiddete karşı pasif direniş, boykot ve grev; oturma eylemleri, işgaller, vergi ödememek gibi aktif direniş yöntemlerine kadar değişen çeşitli taktikler benimsenir haldedir.

Sinema politik: anarşik tema

“Yıkım arzusu yaratıcı bir arzudur” Mihail Bakunin (Arvich, 1992: 12; Porton, 2015: 9).

Sinemanın teknik, sosyal; ama estetik bir sanat dalı olduğu aşikârdır. Bu halde üretim, yayılım ve gösterim ilişkileri sinemayı politik, ekonomik ve toplumsal bir kurum haline getirmektedir (Jun, 2016: 7). Sinema kurumu, işleyim ağını otorite, toplum ve kültür endüstrisi ile tecimsel yapılarla çok boyutlu olarak teşmil etmiştir. Bu yapısal işleyim doğrudan ve dolaylı etkileşimi ise kaçınılmazdır. Yapısal analiz, film üretiminin ideolojik, politik, tür ve anlatı evrenini belirlerken iletişim tekniğinin bugün geldiği durumu hakkındaki kimi seviye çıkarsamalar da nevi karineler sağlamaktadır.

Sinemada politik emareleri orta ya da geç dönem sinema tarihinde değil; bilakis, daha yeni geliştirilmiş film selüloidinin ilk dönemlerinde aramak mümkündür. Örneğin İngiliz bir avukat, mucit ve aktivist olan Wordsworth Donisthorpe, 1890’da Trafalgar Meydanı’nı “kinesigraf” adını verdiği kaydedici ile filme alırken film ve sinemaya dair dünyada yazılmış bir hikâye henüz yoktur.

Vurgulamak gereken o ki İri’nin (2011: 3-4) aktarımında Stephen Herbert, Donisthorpe’u anti sosyalist görüşleri olan; fakat özgürlükçü ve bireyci anarşist olarak tanımlar. İngiltere’de sivil protestoların geleneksel alanı kabul edilen Trafalgar Meydanı’nı tercihleyen Donisthorpe’nin kuvvetle muhtemel, bu kısa filmi kaydetmeyi politik görüşlerinden mülhem bir amaçla yorumlamak gerekir. Yine Edwin S. Porter’ın sessiz sinemada dramatize ettiği (3 dakika 24 saniyelik) kısa filmi “Execution of Leon Czolgosz with Panorama of Auburn Prison” (1901); ABD Başkanı William McKinley’i süikastla öldüren anarşist çelik işçisi Leon Frank Czolgosz’un elektikli sandelyede idamını Amerikan toplumuna soğuk; ama intikam alıcı bir hazda seyrettirmiştir (youtube.com, 11.08.2023). Czolgosz’un başına gelenlerin sahnelenmesi dolayında erken dönem ABD sinemasına bakılırsa; Porton (2015: 30) Bolşevik şeytanların keşfine kadar anarşistlerin Amerikan sinemasının gözde siyasal nefret nesnesi olmayı sürdürdüklerini ifade eder. Gerçi Bolşeviklerin ve diğer (Kübalı, Cezayirli ve Çinli) komünistlerin “Anarchy” (1966) filminde olduğu gibi sinemasal çerçevede anarşistlerden hiçbir farkı yoktur; çünkü ana akım Amerikan sineması bu ayrıma gerek duymamıştır. Zamanla görmezden gelinen yahut “avanakça işler yapan birileri” olarak tanımlanan anarşistler, ABD sinemasında hicvedilseler de “anarşist tehlike” ikaz butonu hep aktif kalmıştır.

Sinemada radikal-anarşist göstergelerin keşfinde tür anlatılar ve genellikle ana akım filmlere ara ara serpiştirilmiş ideolojik-politik göstergeler veya biçimsel emareler (Newton, 2016); dram, tarihi dram, komedi, macera, biyografi, savaş ve kurgu-bilim tür içinde (anarşist, anarko-komünist, anti-kapitalist, bireyci-anarşist ve isyancı temalar) az çok görülür. Haddizatında esas mesele ise Horkheimer ve Adorno’nun vurguladığı gibi “ana akım” veya Hollywood sinemasının bir ürün ve ideolojik aparat olarak oynadığı çifte roldür. Filmler, belli arzuları tatmin eder ve pek tabii yeni arzular üretir; işbu arzuların düzeni kitleleri yönlendirir; sonuçta kapitalist hegemonyanın süreklilik içinde kuvvetini koruması böylece sağlanmış olur (Jun, 2016: 37). Haddizatında eleştirel film de dâhil “(...) kapitalizmin en fevkalade özelliklerinden biri muhalefeti hazmetme ve metalaştırma yeteneğidir” (Jun, 2016; 41).

Roe (2017) filmin tepki evreni ile seyirci arasındaki biteviye çekişmenin bir sonucu olarak sanat formunun sürekli değiştiğini ve geliştiğini ifade eder. Sinemada her çağın kazananlarını ve kaybedenlerini nihayetinde kitle zevki belirler; fakat Roe’ye göre zamanın devinimi ve toplumsal revizyon, bu sabitenin değişkenleridir. Film evrenindeki teknik beceri, ustalık; filmi hemen hemen herkes için erişilebilir hale getiren teknolojinin sunduğu imkânlar ve dağıtım-gösterim işleyişinin değişmesini Roe, oyunun daha demokratik hale gelmesi olarak yorumlamaktadır. Bu nazarda Hollywood hiyerarşisi (ana akım) sinema işleyimine karşı “bağımsız sinema” çalışmalarının ve İngiltere örneğindeki gibi “exploding cinema” (Newton, 2016) manifestosunun bir anlamı oluşmaktadır. Dolayısıyla bir film yönetmeni, bugün, ideolojik ve toplum-politik yönelimden hareketle film tematiğini

kurgulamakta (ideolojik ve teknik seviyede) görece daha özgürdür. Burada kasıt (zorunlu halde) film aracılığıyla politik ya da toplumsal bir anlatıya vurgu değildir; esasta medyanın işlevsel gelişimiyle alakalıdır ve en beklenmedik yerlerde kitle iletişimi artık mevcut haldedir (Roe, 2017).

Sanatsal üretim (sinema) nihayetinde estetiğe ve estetik seviyenin derecesine göre niteliksel anlam kazanmaktadır. Bu durum bir farkındalık oluştursa da “tecrübe edilen deneyimler sosyal-politik öncelikleri geri plana iter” anlamında tevیل edilemez. Toplumsallık öyle ya da böyle film üretimini pekiştirir, tanımlar. O halde bir filmin radikal-politik eleştirisi veya sanat gücünde yaratımı (Jun, 2016: 39) mevcut şartların doğasıyla yakından ilişkilidir. Örneğin İspanya İç Savaşı’nı ele aldığımızda Aragon’da verilen mücadelenin kadrağı (youtube.com, 25.07.2023b) sanatsal itkiden ziyade, İspanya’nın dönem şartlarındaki sosyal-politik düzlemini nedensellik bağlamında öne iter. Sinemaya dair politik (örneğin anarşist) anlatı, bir anarşist figürün veya anarşik mizansenin alıcıda biçimsel tamamlayıcılığının gücü ve anarşizmi kavramaya veya kavramsallaştırmaya müzahir yapı sunuyorsa, bu takdirde sinemanın bir anarşist film kümesine sahip olduğu (Newton, 2020) iddia edilebilmektedir.

Filmsel anlatı: anarşizm ve anarşistler

Film tarihinin (kurgusal-belgesel) politik renkler taşıyan prototip çalışmaları, sinemanın erken döneminden nevi karineler sunarken işbu filmlerin ve sonrası film yapımlarının tenkit edilir pek çok yönü bulunabilir. Bilhassa anarşist felsefenin politik bir hedef haline gelmesiyle oluşturulmuş akıl dışı, şiddet sever (bomba atan, ortalığı tahrip eden ve suikast düzenleyen) anarşist imajı (Porton, 2015: 22); basit, ilintili, ilintisiz; ama ilk tesir edici meselesidir. Kanonik olmayan anarşist felsefe, kapitalist işleyimin hışmını üzerine çektikçe “komplocu”, “ötekileştirici” kimliği üzerinde bulmuştur.

Porton (2015: 23, 24) dönemin çağdaş Avrupa’sı bir tarafta, Amerikan filmcilik ideolojisinin anarşist felsefeye ve bu felsefeden neşet eden figürlere karşı asimetrik bakışını aktarır. Örneğin Griffith’in 1909 tarihli “The Voice of the Violin” filminde nahif Alman göçmen müzisyen Herr von Schmitt, fakir ve aşkına yanıt alamayan “bomba sever” sabotajcı bir anarşiste dönüşür (Porton, 2021); fakat son anda yapmaya hazırlandığı fenalıktan bir ilham ile kurtulur. Schmitt’i komünist-anarşist yapan sebepler; azgın çevresi, fakirliği ve melankolik halidir. Griffith’e göre sağlıklı duygu, insanı anarşist veya komünist olmaya sevk etmez; ancak aksi ve hastalıklı haller istisnadır.

Elbette bu gömleği giymek istemeyen anarşist felsefenin kimi sinematografik göstergeleri de yok değildir; ama Avrupa merkezlidir. Örneğin 1913-1914 yıllarında aktif olan Fransız militan/liberter film kooperatifi “Le Cinéma du Peuple”nin 1. Dünya Harbi öncesi çalışmaları; savaşı, şovenizmi, burjuva ahlakını ve alkolizmi hedef alan anarşist bir manifesto taşır. Sömürücülerin Kurbanı “Victime des Exploiteurs”, Zenginlerin Keyfi “Plaisir des Riches”, Yoksulların Acıları “Souffrance des Pauvres”, Mannoni’ye göre (dönemin gazete yorumları dâhil) sembolik anlamda kapitalist düzene ve sermayeye yönelik güçlü suçlamalar yöneltmiş filmlerdir.

Erken dönem sinematografik göstergelerde şiddet, anarşizm ve devrimcilik; karmaşık, bilinçsiz, indirgemeci hâlde ala bula iken (1936-1939) İspanya İç Savaşı’na dek bir filmde anarşist eğilim ve teorik bakıştan (tüm manada) dem vurulamaz; fakat Jean Vigo’nun filmi “Zero for Conduct” (1933) burada istisnai bir örnek teşkil eder. Vigo’nun radikal filmi, isyancı çocukların bir araya gelmesiyle baskıcı ve bürokratik okul idaresine karşı çıkışının lirik sahnesidir. Porton (2021) mutlak/dogmatik etiğe karşı çıkan anarşist ahlakın esasını oluşturan otorite karşıtı eğitim vurgusunun Jean Vigo’nun yapıtında kısa, öz; şiirsel duyarlılıkla isyankâr coşkunun konkre edildiği bir sinema harikası olarak filmsel anlatıya yansıtıldığı görüşündedir.

İspanya İç Savaşı’ı esnasında kayda alınan belgesel-film örnekleri (slogan afişleri, komünal araçlar, cephe hareketleri ve yapısal kurulumu çerçeveleme) imgelem bir başarıdır (Newton, 2016). İspanyol anarşist örgüt: Federación Anarquista Ibérica’nın (FAI) Makhno’dan ilham alan Buenaventura Durruti önderliğinde Aragon Cephesi’nde verdiği faaliyetleri aktaran belgesel filmler, bu nevi örneklerdir. Anarşist “Sindicato de la Industria del Espectáculo Films”in (SIE Films), kayda aldığı Bujaraloz komünündeki hasat toplama işi, Siétamo kasabası sakinlerinin anarşist milisleri muhabbetle

karşılımları, anarşi komünlerinin oluşumunu gösteren sekanslar, belgesel sinema açısından verimli örneklerdir (archivo.cnt.es, 16.08.2023).

1940'lar ve 1950'ler sinemada kısmen muhalif-eleştirel çalışmaları işaret etse de anarşist temadan öte; 2. Dünya Savaşı ikliminde anti-nazist, Amerikan "Büyük Buhranı"nu konu alan veya Meksika ve İspanya iç savaşlarına değinen filmler belirgindir. Charlie Chaplin'in siyasi hicvi "Büyük Diktatör, 1940'dan sonra Avrupa sürgününde yönettiği "A King in New York" (1956) ise Mc-Carthy avına eleştiri getiren ve bir nebze anarşizan tepki içerir, orta dönem muhalif film çalışmaları arasındadır.

1960'larda anti-oteriteryan ilginin (Porton, 2015: 73) ve "sol" eğilim rüzgârlarının 1970'lerde devamı ve bunun sinemaya etkileri daha barizdir. Kimi film örnekleri şunlardır: "The Wall" (1967), "if" (1968), "La Bande a Bonnot" (1968), "Eros Plus Massacre" (1969); radikalizmin şehitlerine saygı sunan "Sacco ve Vanzetti" (1971) (Porton, 2015: 73); "Aziz Michael'in Horozu Vardı" (1972), "Tout Va Bien" (1972), "Aşk ve Anarşi" (1973), "Patagonya'da İsyan" (1974), "Büyük İskender" (1980). Bu filmlerin çoğunda: iç savaş, anarşizm, idam cezası, isyan, düzen karşıtlığı ve illegallite tematik anlatının doğasını oluşturur.

Anarşist teorinin ve anarşist figürlerin kurgu-dram/belgesel film evreninde izleri genellikle Fransız, Amerikan, İtalyan, İspanyol ve İngiliz sinema üretiminde görülmektedir. Örneğin "Kaptan Fantastik" (2016); anarko-ilkel, yabana dönüşün "is for rewild" ve Bookchin'in kuramlaştırdığı "yeşil anarşi"nin medeniyeti reddeden kasıtlı topluluğu "intentional community" içinde uyumlu ve kolektif sorumluluğu işler. Kaptan Fantastik, mülkiyetin aidiyetsiz ve ekolojik dengede sunuma uygun halde gösterimidir ve film, mizahi-dram (portmanteau) anlatının türsel özelliği ile içli dışlıdır. Keza Kolombiyalı yönetmen Sergio Cabrera'nın "Salyangozun Stratejisi" (1993), Peter Watkins'in "La Commune (Paris 1871)" (2000); James McTeigue'in ilk uzun metraj filmi "V for Vendetta" (2005), Charlie Siskel'in "Amerikalı Anarşist" (2016) belgeseli ve Güney Koreli yönetmen Bong Joon-ho tarafından yönetilen "Okja" (2017) bu kapsamda nazar edilecek film örnekleridir. Sayılan çoğu filmlerde anarşist vurgu hâkim olmakla beraber, anarşist efektin tecimsel sinemada politik ve sosyal dalga boyu ile doğrusal ve güncel etkileşim halinde olduğu unutulmamalıdır.

"La bande à bonnot" (1968)

Philippe Fourastié'nin yönettiği ve Bonnot Çetesi'ni senaryo eden film; 1968 yılında Fransa'da gösterime girmiştir. Bir anarşisti ve onun soygun çetesini anlatan ilk film ise Victorin-Hippolyte Jasset'nin 28 dakikalık kısa metrajlı Haydutlar Otomobilde "Bandits in Automobile" (1912) (youtube.com, 16.08.2023) adlı siyah beyaz filmidir (Junya, 2019). Jasset'nin ve Fourastié'nin film karakterleri, "Bonnot" müstear lakabıyla bilinene "Le Bourgeois" ve arkadaşlarıdır. Bu grup, 1900'lerin ilk on yılında Fransa'da anarşist-sendikalist hareket içinde bulunmuş, akabinde soygun eylemleri gerçekleştirmiştir.

Fransız anarşizminin geliştiği ve devrimci eylemliliğin stratejik-ekol yapılanması olarak kabul edilen anarko-sendikalizm (Heywood, 2013: 200) ile 1911-1912 yılları arasında Paris merkezli, illegal eylemler gerçekleştiren Bonnot Çetesi'nin (Mell, 2007; Crowder, 2007: 9) anarşist şiddet formuna uygunluğu, behemehâl tartışma götürür. L'Anarchie Dergisi'nin anti-otoriteryan fikirlerinden etkilenen ve gasp ettikleri otomobiller ile kendi anarşist eylemliklerini ortaya koyan Bonnot Çetesi, diğer yandan Porton'un (2015: 26) düşüncesine göre sinemanın gerilim-suç türüne esin vermiştir. Bu ilham, dramatize, hatta alt tür anlatıları şeytanlaştırıcı bir olgunluktur. Porton'un iddiası havai bulunamaz; çünkü Arthur Penn'in "Bonnie and Clayd" (1967), Philippe Fourastié'nin "La Bande à Bonnot" (1968), Jérôme Cornuau'nün "Les Brigades du Tigre" (2016) filminin esin kaynağı pekâlâ Bonnot ve Çetesi kabul edilebilir.

Jasset'nin "Haydutlar Otomobilde" filminin seyirciler tarafından gerçek Bonnot Çetesi ile özdeşimi, dönemin otoritesinde endişe gerekçesi olmaya yeterken bu sessiz film, Fransa'nın birçok şehrinde yasaklanmıştır; çünkü "Paris Komünü" nostaljisi halkın zihninde ıskat olsa da anarşist olsun olmasın illegal eylemler veya terör, egemen otorite nazarında doğrudan anarşizmle ilintilidir (Porton, 2015: 20). Yine Porton'un (2015: 41) "Fransızların 'anarşizan' suçlara ve patolojinin çekiciliğine karşı duyduğu

entelektüel sevdanın (...)" film evrenine örnekler halinde yansıdığı iddiası, Fourastié'nin filmi "La Bande à Bonnot; 1968" ile manidar bir bağlam kurulmasına da müsaade edecektir.

1968 yılını hususi kılan şudur ki Fransa tarihinde eksilmeyen devrim ruhu, geniş tabanlı sosyal reform talepleri ile yeniden dirilirken öğrenci protestoları, kaynayan meydanlar; işçi grevleri ve harareti sokakları ile Fransa'da o yıllar, kargaşa iklimi hüküm sürmüştür.

Travers (2015) Bonnot Çetesi'nin tarihi gerçekliğinin bu filmde seri ve esnek şekilde kurgusal açıdan deforme edildiğini iddia ettiği halde "La Bande à Bonnot"u, ülkenin kaotik eşliğini haber veren yapım olarak selamlar. Pasifist anarşizmden kopuk, eylemsel propagandaya yönelmiş Bonnot Çetesi'ni soğuk ve sert bir film dili ile karakterize edildiği eleştirisi, göze çarpan ilk husustur. Ki Kopenhag'da tertiplenen "Uluslararası Anarşizm Sempozyumu"na eklemli 1979 tarihli "Birinci Film Festivali"nde adı geçen film, gerek tema gerek içerik bahsinde anti-anarşist ilan edilmiştir (Newton, 2016).

Bruno Cremer'in canlandırdığı ve (belki) İspanyol anarşist Francisco Sabate'ye soygunları ile ilham veren Bonnot, film düzleminde iç dünyasında kilitli; fakat bireyci-eylemsellikte fütursuz bir imajın temsilidir. Filmin açılış sekansında protesto eyleminde gördüğümüz ve radikal anarşist söylemin piri edasıyla nutuklar atan Raymond la Science karakterini canlandıran Jacques Brel, Bonnot Çetesi'ni berbat bir topluma saldıran ve bunun bedelini göze almış korkusuz illegalistler olarak yorumlar (youtube.com, 10.08.2023a).

Fourastié, film karakterlerinin hiç birini öne alıp kahramanlaştırmamaktadır. Film yönetmeni esasta çetenin bu yönüne sadık kalmıştır; fakat Bruno Cremer'in "Jules Bonnot" aksiyona alındığı sahnelerde anarşist-devrimci kimlikler giderek silinir ve görsel efektte soyut anlam dahi kaybedilir. Bu yok ediş, çetenin eylemli propagandist ve bireyci-anarşist yorumunu, soğuk cinayetler işleyen itici bir şiddet güruhuna dönüştürmüştür. Baroncelli'ye (1968) göre Fourastié, çeteyi sevimli ışıklar altında gösterir; fakat filmin devamlılığı ve hikâye, alaycı bir gerçeklikle karışmıştır. Devamla film öyküsünde Çete'nin trajik istismarı; illegal baş kaldırı ve bazen anlamsızca işlenen seri cinayetlerle doldurulmuştur. İdealist metot yerine kör saldırganlık ve sapkınlık böylece teşhir edici çıplak gerçeklik olarak sunulur. Travers'in (2015) analizine göre de film, gayeye adanmış devrimcileri değil; bilakis istisnai bir savaşı yürütmeye ant içmiş, soğukkanlı katilleri karşımıza çıkarmaktadır.

Philippe Fourastié, sömürü ve tepki ekseninde anarko-sendikalist biçimsel giriş sahneleri kullansa da illegal çağrışımlı misyonu, anarşist yüklemi çoğu yerde edilgen hale dönüştürerek film temasını çerçeveler. Çetenin Stirner yönelimli bireyci anarşizmi ve illegal karmaşanın isterikliyi, sekanslar arasında açılarak ve kapanarak devam eder; fakat bu gösterimde psikolojik bir irdelemeden bahsedilemez. Yine de eylemlerin "kanlı" sahnelerini aralayan film, anarşist yönelimli çetenin durumu üzerinden yine anarşist eylemliliği dengede tutarak, seyirciye sorgulatma isteğindedir. Dolayısıyla 1968'in toplumsal yakıcılığında Fourastié'nin suç-eylemlilik metodolojisi ve ideolojik söylem bağlamını kimi sert biçimde görsel anlatıya aktarması, o günü koşullarında retrospektif çağrışımın güncel ve sinemasal bir yorumudur.

"Libertarias" (1996)

Özgürleşme, kadının en hakiki anlamıyla insan olmasını mümkün kılmalıdır. Özgürleşmeyle kadının içinde şiddetle arzuladığı iddia ve eylem, ifadesini bulacaktır; bütün yapay sınırlar yıkılacak, özgürlüğe giden yol asırların köleliği ve teslimiyetinden arınacaktır (Goldman, 2006: 78).

"Libertarias" (1996); avangard yapımları ile tanınan İspanyol yönetmen Vicenta Aranda'nın yönettiği tarihi dram filmidir. Anarko-feminist ve liberter temada işlenen bu film "Viva Maria!" (1965), "Berlin'den Yolculuklar" (1971) ve "Determinations" (1988) gibi birkaç sayılı yapıma dahil edilebilir..

İspanya İç Savaşı'nda genç rahibe María'nın "Ariadna Gil" FAI militanlarının işgal ettiği manastırdan kaçıp bir geneleve sığınması ile başlayan hikâye; fahişeleri cinsel kölelikten kurtarmak isteyen "ki feminist paradigmanda 'kadınlar cinsiyetleri nedeniyle dezavantajlı durumdadır (...)" (Heywood, 2013:

235) ve liberter devrime gönüllü katılım “is for voluntary participation” çağrısında bulunan anarko-feminist militanları konu edinir.

“Libertarias” (1996); kısmen “Toprak ve Özgürlük” (1995) ile ana ilgide “intrinsic interest” ve eş süremde benzeşir. İspanya İç Savaşı’nda kadın milislerin karmaşık duygularına, ideolojik inanmışlıklarına ve savaşın kimi çelişkilerine kapı aralar. Bu çelişki; Özgür Kadınlar Grubu “Mujeres Libres” milisi, FAI saflarında mücadeleye atılmış film karakterleri; Mariona, Concha veya Pilar Sanchez’in temsilinde dramatize edilmiştir. Dramatik anlatının vurguladığı çelişki, liberter savaş ile istenen salt, seçeneksiz özgürlük ve eşitlik idealini baskılayan erkek-egemen anlayışın ayrımcı ve nesneleştirici kadın bakışıdır.

Saragossa’ya (evine) dönmek için anarko-feminist militanların yardımını alan rahibe María, Pilar’ı ve liberter mücadeleyi tanımakla dönüşüm ayinine “rite of passage” girer; fakat bu dönüşüm umarsız ve tutkun bir anarşist ifade sayılmaz. María, inancındaki özün değil; ama bu inancın çarpık bir düzende sığılmış ve çarpıtılmış halini sorgulamaya yardım eden Pilar’ı, Saragossa’ya evine dönme şansı olduğu halde bırakmaz. Pilar söylem ve filmsel proplarıyla güçlü; silahı bir anarşisttir. Alt metinlerin vurgusu, halkın parçası kabul edilen genç rahibe María ve fahişe Charo gibi kadınların devrimden pay alabileceklerini ve onlara kucak açan militan kadınlar imajı ile desteklenmiştir. Evet, şiddet vardır; fakat haklı bir mücadele de... Esas sorun, ruhban kastın (kilise) ve halkı sömüren egemen birlikteliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Filmin açılışında haç totemin yere devrildiği ve devrimci sloganların duyulduğu sahne, kameraya bilgece bir açı “omniscient point of view” vererek anlatıyı pekiştirmek ister: insan doğasının “iyimser” kabulü ve doğuştan ahlaksızlık veya “ilk günah” dogmasını (Black, 2005-2006) ret, Hristiyan teolojiye açık itirazdır.

Sorunsal tema, filmsel anlatıda egemen sömürünün yıkılma mücadelesi ile sınırlanmaz. Erkek egemen dil her yerdedir; hatta bu dil, liberter mücadelenin saflarına da sızmıştır; çünkü Durruti, kadın milislerin cephe gerisine çekilmelerini istemekte ve Pilar’ın mensup olduğu Mujeres Libres yönetimi dahi farklı düşünmemektedir. Esasen cephe önünde veya cephe gerisinde toplumsal yapının inşa ettiği cinsiyet farklı yaklaşımın değişimine dair emareler devrim sürecinde dahi cılızdır. Kadınlardan talep edilen, daha doğrusu zorlanan istek, bildik ananevi ve sosyal rollere, görevlere geri dönmeleridir ki buna karşın Pilar karakteri; anarşist teoriyi, feminizm ilkelerinde savunan en atak figür olsa da kurallar, gelenekler ve beklentilerin değişmediği anlaşılmaktadır. Bu halde Pilar ve arkadaşları; özgürlüğü, yaşama dair seçeneklerin ve tercihlerin en az erkekler kadar hak edildiği bir savaşım ve düzen kurma ideali olarak kabul ettikleri için teslimiyeti kabul etmez ve cephede kalırlar.

Anarşi adına savaş, anarko-feministlerin indinde “ataerkil biçimlere karşı kendiliğinden, doğrudan tepki” (Porton, 2021) ve ideal düzenin en yüksek ifadesi bilinse de kuralların ve sınırların yoldaş erkekler tarafından geleneksel tayin ediciliği, savaş şartlarında bile bilinçaltının dehlizlerinde dolaşımındadır. Aynı diegesis Ken Loach’ın filmi “Land and Freedom”da (1995) kurumsal daha doğrusu militarize edilmiş liberter mücadelenin eril-otoriter yönünde ortaya çıkar: Maite “Íciar Bollaín” ve Blanca “Rosana Pastor”; Pilar ve arkadaşlarından farklı bir kader yaşamaz. Kendiliğinden ve doğrudan eylemin anarşist doğası en ideal noktada Blanca ve daha güçlü vurgu ile Pilar’ın öne alındığı sekanslardır.

Sonuç ve öneriler

Ütopik-primitif topluma dönüş hevesi ile anarşizmin özgürlükçü doğasını ister faşist ister sosyalist olsun devlet karşıtlığı ve modern kapitalizme yönelik yılmaz eleştirel söylem ile beraber okumak gerekir. Dolayısıyla diğer ideolojiler gibi anarşizmi de sosyal-politik yönelimde ve toplumsal hareketlerde, siyasal olaylarda etkin görmemek eksik bakış açısıdır. Temel bir sav olarak çoğu toplumsal olayların film üretimine farklı seviyelerde dâhil olduğuna dair ideolojik görüş (Osterweil, 2021) temel alındığında: bir filmin istihsal keyfiliği ve filmlerin politik göndermeler taşıdığı tezini savuşturmak veya reddetmek mümkün değildir. Bu meseleye yaklaşımda “radikal/anarşist” anlatının ilk derece ve iki yönlü ifadesi şu olabilir ki: film politliğini bir düzlemde ele geçirecek makul-egemen ifadenin yıkımı (anarşi) için geleneksel-tür bağlam çerçevelemesini hem kullanmak hem dağıtmak; yahut yeniden egemen anlatının duvarlarını inşa etmemek hedeflenir.

Egemen (ideolojik, toplumsal, politik, ekonomik, kültürel ve dini) anlatıların anarşist sanat anlayışı ile yıkımı, sinema endüstrisinin üretim bağlamı dâhilinde sonuç alıcı, kolay bir girişim değildir. Başka ifadeyle böyle bir yapısal “yok ediş” niyeti hâsıl olsa da anarşinin istediği sonuca ulaşmada ana akım sinema, egemen yapının elinde hali hazır endüstriyel bir işleyim olduğu paradoksu ortada durur (Jun, 2016: 37). Bu yapının ideolojik ve fonksiyonel işlerliğinin farkında olan anarşistler için Jesse Cohn’a göre kendi arzu yansımalarını tecimsel kültürün aynasında görmek nahoş bir durumdur (Akt. Jun, 2016: 35). O halde dört başı mamur anarşist sinemadan bahsedebilmenin yegane yolu, alternatif işleyim ağının tesisidir. Açıktır ki henüz anarşist sinema ve film üretiminden bahsedecek yapı, alternatif güç ve üretim söz konusu değildir.

Sinemada anarşist temanın aktivist, feminist ve sendikal “sydicat” yönelimler taşıyan üretim örnekleri olgudur. Toplumsal olayların politik irdelenişi yahut anlatının dramatik ve belgeselci yönüne politik/anarşist filmdeki öncü “avant-garde” yaklaşım, Nelmes’e göre hem kurmaca hem de belgesel sinemada gerçekçiliğin geleneksel kullanımına alternatif bir biçim kazandırmıştır (Akt. Timisi, 2011: 180). Örneğin ABD’deki “komünist avı” ile kara listeye alınmış bir yönetmen olan Herbert J. Biberman’ın grevci sendikalist temada kültürel feminist işaretlerle dolu filmi “Toprağın Tuzu” (1954) bu biçimin tipik örneğini teşkil eder. Dolayısıyla “radikal” ya da radikalleşen anlatı, ideolojik sisteme göre asimetrik ve “radikal” film anlayışının gösterilenidir.

Anarşist kültürel mücadele, bir seviye egemen kültürün ve ana-akım sinemanın çatlaklarından dışa doğru; fakat topluma dönük sanat ve film yapma iddiasının tartışmalı yönünü de içerir. Bu iddia, elbette paradoksal olgularla beraber ve alternatif yönelimler dâhil, radikal-anarşist sinemanın egemen üretim ve pazarlama ağı içinde yerinin ve geleneksel bir hedefinin bulunmadığı (Newton, 2016) anlamı taşımamaktadır. Örneğin Yüksel Aksu’nun yönettiği film “Entel Köy Efe Köye Karşı” (2011) yeşil “ekolojik” anarşizmi otoriteyle rızalaştıran ve piyasa mekanizmasına bir sunum halinde eklemleyen yönünü dışarıda bırakmadan seyirciye sunmaktadır. Bu çelişkili sunum ile piyasa bir taraftan eleştirilir; fakat desteği istenen bürokratik kurumlar da ters yüz halde olumlanır seviyeye çekilir.

Anarşist sinema; mücadele, üretim, sanat yetkinliği ve film dilinin/söyleminin beliriminde var olduğu coğrafyanın toplumsal, politik koşullarına her ideoloji-politik de olduğu gibi az ya da çok bağlıdır. Bu hakta sinemasal zaviyede farklı, özel ve derin, genel saptamalara, çözümlemelere ihtiyaç vardır; örneğin toplumsal politikliğin ve söylem inşasının anarşist sinema üzerinde kuşku götürmez etkisi “a priori”dir (Jun, 2016: 20). Bu öncüller, filmografide kimi anarşist anahtar kavramlarla tematik ilişki kurar ve anlatılarda iz sürülmesini talep eder. Bunlar sırasıyla: 1) Asimetrik bakış ve genel radikal anlatı içerme. 2) Doğal farklılık ile karşı kültür farkındalığını gösteren haline getirmek. 3) Baskıcı, ceberut ve varoluş bütünlüğüne zarar veren sistemlerin teşhir edilmesi. 4) Devleti, egemen yapıları eleştirme, sorgulama ve başkaldırı kültürünü öne itme. 5) Sol-politik aksiyon, sınıfsallık ve ilk nedensiz özgürlük çağrısı. 6) Belgeselci anlatım, punk kültür, tree-hugger film örnekleri. 7) Alt-kültür farkındalığı, ırki eşitlik ve cinsel nötr’lük iletisini vermek. 8) Kapitalizm hicvi, gelenek eleştirisi ve bunlarla mücadele metodu.

Yukarıdaki maddelerden hariç, Osterweil’in (2021) “o halde anarşist film nedir?” sorusuna verdiği cevaba göre: her şeyin değiştirilebildiği, otoriteye meydan okuyan ve hatta egemeni alaşağı edebilecek pek çok yol olduğunu işaret eden ve hareketi/devrimi süreç halinde gösteren herhangi bir film, “anarşist” nitelemeye tâbidir. O halde anarşist film; anarşist dünya görüşünün toplumsal, sosyal-yapısal, kültürel ve ideolojik istençlerini pasif yahut aktif eylem yönelimli ifade edebilen sinematografik anlatıya odaklanan bir sinema anlayışını öncelikle ifade etme eğilimindedir. Sinemada anarşist film örneklerinin tür kaygısı yoktur ve üretim işleyişinin egemen araçsallığı da verilecek ileti öneminde kurulacak iletişimden sonra, tali öneme sahiptir.

Kaynakça

- Arvich, P. (1992). *Rus devriminde anarşistler* (Celal Kanat, Çev.). Metis Yayınları.
Bakunin, M. (1998). *Devlet ve anarşi* (Murat Uyrkulak, Çev.). Öteki Yayınevi.
Barclay, H. (2010). *Efendisiz halklar bir anarşi antropolojisi*. (Zarife Biliz, Çev.). Versus Yayınları.

- Baroncelli, J. D. (1968). "LA BANDE A BONNOT". 17 Ağustos 2023 tarihinde https://www.lemonde.fr/archives/article/1968/11/04/la-bande-a-bonnot_2487141_1819218.html adresinden erişildi.
- Black, B. (2005-2006). Anarchy 101. *Anarchy: A journal of desire armed*, 60(23 (2)), 65-68. 27 Temmuz 2023 tarihinde <https://theanarchistlibrary.org/library/bob-black-anarchy-101> adresinden erişildi.
- Bookchin, M. (2020). *Anarşizm, marksizm ve solun geleceği* (Gökhan Demir, Çev.). Sümer Yayıncılık.
- Britannica (t.y.). *Anarchism as a movement 1870-1940*. 29 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/anarchism/Anarchism-as-a-movement-1870-1940> adresinden erişildi.
- Chomsky, N. (2013). *Anarşizm üzerine* (Tamer Tosun, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Confederación Nacional del Trabajo. (t.y.). 16 Ağustos 2023 tarihinde http://archivo.cnt.es/Documentos/cineyanarquismo/listado_pelis_filmo.htm adresinden erişildi.
- Crowder, G. (2007). *Klasik anarşizm: Goihvin, Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in politik düşüncesi*. (2. Bs.). (S. Altıparmak, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Goldman, E. (2006). *Dans edemeyeceksem bu benim devrimim değildir* (Necmi Bayram, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Gönül, T. (2008). *Anarşizm nedir?* (4. Bs.). Kaos Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi ideolojiler*. (5. Bs.). (Levent Köker, Çev.). Liberte Yayın Grubu.
- İri, M. (2011). Erken Dönem Sinema Kuramcıları - Münsterberg, Pudovkin, Eisenstein, Arnheim. M. İri (Ed.), *Sinema araştırmaları: Kuramlar, kavramlar, yaklaşımlar* (2. Bs.) içinde (ss. 1-6) Derin Yayınları.
- Jun, N. (2016). *Foucault & Deleuze ekseninde anarşist bir film teorisi*. (Deniz Kurt, Çev.). Altıkkırbeş Yayınları.
- Junya (2019). *Bandits en automobile - silent, english subtitles*. 02 Ağustos 2023 tarihinde <https://archive.org/details/1912banditsenautomobile> adresinden erişildi.
- Kropotkin, P. (2005). *Anarşi felsefesi – ideali* (Işık Ergüden, Çev.). Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2009). *The commune of Paris*. 21 Ağustos 2023 tarihinde <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-the-commune-of-paris> adresinden erişildi.
- Leeson, P. T. (2014). *Engelsiz anarşi* (Semih Gözen Esmer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Mannoni, L. (1996). *La commune*. 24 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.cinematheque.fr/henri/film/103075-la-commune-armand-guerra-1914/> adresinden erişildi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, P. (2019). *Anarşizmin tarihi* (Yavuz Alogan, Çev.). İmge Kitabevi.
- Mell, E. B. (2007). *The truth about the bonnot gang*. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://libcom.org/article/truth-about-bonnot-gang-ezra-brett-mell> adresinden erişildi.
- Miller, D., Coleman, J., Connolly, W. ve Ryan A. (1994). *Blackwell'in siyasi düşünce ansiklopedisi 1 (A-J)*. (Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Çev.). Ümit Yayıncılık.
- Newton, J. (2016). *The anarchist cinema*. 24 Ağustos 2023 tarihinde <https://kar.kent.ac.uk/54753/1/239Final%20Submission%20PDF.pdf> adresinden erişildi.
- Newton, J. E. (2020). *Ruminations on 'anarchist' and 'political' cinema*. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://jamesedwardnewton.com/tag/an-anarchist-cinema/> adresinden erişildi.
- Osterweil, V. (2021). *Anarchism on film*. 01 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.screenslate.com/articles/anarchism-film> adresinden erişildi.
- Porton, R. (2015). *Sinema ve anarşizm* (Osman Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Porton, R. (2021). *Against the rules: anarchist cinema then and now*. 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.bfi.org.uk/sight-and-sound/features/anarchist-cinema-history> adresinden erişildi.
- Proudhon, P. J. (2017). *Mülkiyet nedir?* (Devrim Çetinkasap, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roe, M. (2017). *Anarchic cinema: An introduction to embracing the inner chaos of movies* 14. Ağustos 2023 tarihinde https://www.filminquiry.com/anarchic-cinema-introduction/#google_vignette adresinden erişildi.

- Timisi, N. (2011). Sinemaya Feminist Müdahale: Laura Mulveyde Psikanalitik Seyirciden Teknolojik Seyirciye. M. İri (Ed.), *Sinema araştırmaları: Kuramlar, kavramlar, yaklaşımlar* (2. Bs.) içinde (ss. 157-182). Derin Yayınları.
- Travers, J. (2015). *Film review*. 04 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.frenchfilms.org/review/la-bande-a-bonnot-1969.html> adresinden erişildi.
- Wehling, J. (2019). *Meksika devrimi'nde anarşist etkiler* (Gün Zileli, Çev.). Kaos Çocuk Parkı Yayınları.
- Woodcock, G. (1996). *Anarşizm* (Alev Türker, Çev.). Kaos Yayınları.

Etik kurul onayı

Yazarlar olarak ilgili çalışmanın etik kurul onayı gerektirmeyen çalışmalar kapsamında olduğunu beyan ediyoruz.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

İlgili çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Lise öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Kastamonu örneği*

Investigation of high school students' attitudes towards physical education and sports course in terms of various variables: Kastamonu case

Gönderim Tarihi / Received: 20.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 27.02.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1378930](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1378930)

Ebru ÜNAL**1

Ayşe Feray ÖZBAL²

ÖZ: Araştırmanın amacı liselerde eğitim alan öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersindeki tutumlarının çeşitli değişkenlere yönelik incelenmesidir. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi araştırmada kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları basit tesadüfi örnekleme yolu seçilmiştir. Katılımcılar, Anadolu lisesi öğrencilerinden oluşan 242 (142 kadın, 100 erkek) kişidir. Güllü ve Güçlü 'nün geliştirmiş olduğu; Ortaöğretim Öğrencileri için Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği (OÖBEDTÖ) veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu ölçeğin maddeleri, 5'li likert tipindedir ve tek boyutludur. Ölçekte 35 madde kullanılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmada Cronbach Alpha iç-tutarlılık analizi .93 olarak bulunmuştur. SPSS 21.0 programı ile yapılan analizlerle birlikte verilerin normal dağılım gösterdiği bulunmuştur. Bunun sonucunda araştırmada parametrik testler kullanılmıştır. Cinsiyet, sporcu lisansı olma/olmama, aile bireylerinin spor yapma durumu adlı değişkenlerin analizinde bağımsız örneklemler t-testi; sınıf düzeyi, spor yapma sıklığı, anne ve baba eğitim durumu değişkenlerinde ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Katılımcı grubunu betimlemek için frekans ve yüzde analizleri kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda cinsiyet ($p<0,001$), sporcu lisansı olma/olmama ($p<0,000$), sınıf düzeyi ve spor yapma sıklığı ($p<0,000$) değişkenlerinde öğrencilerin tutumlarının anlamlı farklılaştığı saptanmıştır ($p<0,05$). Aile bireylerinin spor yapıyor olması, anne ve baba eğitim durumuna yönelik olarak gerçekleştirilen analizler sonucunda öğrencilerin tutumlarında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim öğrencileri, Beden eğitimi dersi, Tutum ölçeği, Öğrenci tutumu

ABSTRACT: The aim of the research is to examine the attitudes of high school students towards various variables in physical education and sports courses. Survey method, one of the quantitative research methods, was used in the study. The participants of the study were selected by simple random sampling. The participants were 242 (142 female, 100 male) Anatolian high school students. The Physical Education Course Attitude Scale for Secondary School Students (PECAST) developed by Güllü and Güçlü was used as a data collection tool. The items of this scale are 5-point Likert type and unidimensional. 35 items were used in the scale. Cronbach Alpha internal consistency analysis was found to be .93. With the analyses performed with SPSS 21.0 programme, it was found that the data showed normal distribution. As a result, parametric tests were used in the study. Independent samples t-test was used in the analysis of the variables named gender, having/not having an athlete's licence, and the status of family members doing sports; one-way analysis of variance (ANOVA) was used in the variables of class level, frequency of doing sports, and mother and father education level. Frequency and percentage analyses were used to describe the participant group. As a result of the analyses, it was found that the attitudes of the students differed significantly in the variables of gender ($p<0,001$), having/not having a sports licence ($p<0,000$), class level and frequency of doing sports ($p<0,05$). No significant difference was found in the attitudes of the students as a result of the analyses performed for family members doing sports, mother and father education status ($p>0,05$).

Keywords: Secondary school students, Physical education lesson, Attitude scale, Student attitude

* 3. Uluslararası Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi-Sağlık Bilimleri Enstitüsü/Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, ebrucakann50@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-3886-4592>

² Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi-Spor Bilimleri Fakültesi/Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, fzbal@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2541-5988>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Participation in artistic and sportive activities is important in terms of ensuring the modernisation and development of societies (Göksel & Caz, 2016). Among the basic principles of contemporary education is to educate individuals as a whole with their mental, emotional, physical and social aspects (Kangalgil et al., 2006). Physical education and sport (PE) activities can be considered as one of the important parts of education and have an important place in the formation of general education. PES, which can be described as a complement to general education, are conscious and planned activities and provide physical, mental and spiritual development of individuals (Çelik & Pulur, 2011). As a concept, sports are "physical, mental and mental phenomena, activities that are carried out within the framework of rules, have a spirit of struggle, provide the opportunity to spend time having fun, are the basis of living in a healthy way, and are done to compete (Ramazanoğlu et al., 2005). According to the American National Association for Physical Education and Sport (NASPE), the primary purpose of PES is to ensure that students develop positive attitudes towards PES activities and contribute to increasing lifelong physical activity (Deliceoğlu, 2018). Physical education and sportive activities contribute to the positive development of individuals' attitudes towards sport (Balyan et al., 2012).

Methodology

In the study conducted to examine the attitudes of individuals studying in high schools towards the PPS course, the survey model, one of the quantitative research methods, was used. The population of the study consists of high schools in Kastamonu, while the sample consists of Taşköprü Anatolian High School and Fahrettin Paşa Anatolian High School. Simple random sampling was used to determine the sample of the research. The data were collected during the breaks between the students' lessons. Information about filling out the data collection tool was explained to the students before the data collection tool was distributed. Within the scope of the research, SPSS 21 programme was used to analyse the data obtained from the sample. Frequency and percentage analyses were used to create descriptive tables about the variables. The normal distribution of the data was analysed by skewness kurtosis. Independent samples t-test was used in the analyses of the variables named gender, having/not having an athlete's licence, and family members' sporting status; one-way analysis of variance (ANOVA) was used in the variables of grade level, frequency of sporting, mother's educational status, and father's educational status. When significance was found between groups, post-hoc (LSD) test was used.

Findings and discussion

According to the results of the unrelated samples t-test test conducted to determine whether the participants' attitudes towards physical education and sports differ significantly in terms of different variables, a significant difference was found between the groups as a result of the analysis for the gender variable in which women and men were considered ($t=-3,22$; $p<0,05$). It is seen that the averages of males are higher than females. Considering the literature (Arabacı, 2009; Kamtsios, 2010; Aybek et al., 2011; Ghofrani & Golsanamlou, 2012; Cengiz et al., 2018) it is seen that the attitudes of male students are higher than female students within the scope of the PPS course. When the analyses on athlete licence were examined, a significant difference was found between the groups ($t=3,80$; $p<0,05$). It is seen that the averages of those who have an athlete's licence are higher than those who do not have an athlete's licence. Kangalgil et al., 2006; Alparslan, 2008; Özkan, 2011; Hazar et al., 2021 stated in their studies that the attitudes of students with a licence are higher than those without a licence. The fact that students have a licence contributes to their liking and participation in the PPS course and ensures that their attitudes towards the course develop positively (Dereceli, 2020). When the result of the analysis according to the sporting status of family members was analysed, no significant difference was found between the groups ($p>0,05$).

According to the results of the one-way ANOVA test conducted to determine whether the participants' attitudes towards physical education and sports differed significantly in terms of different variables, there was no significant difference between the groups considered in the variables of mother and father education status ($p>0,50$). Significant differences were found as a result of the analyses made according to the participants' class level and the frequency of doing sports on an hourly basis ($F=10,12$, $p<0,05$;

F=13,33, $p<0,05$). According to the results of the analysis made with the post-hoc test, it is seen that the scores of the participants at the 1st grade level are higher than the participants at the 2nd and 3rd grade level. Different studies on the subject support the research findings (Güllü et al., 2009; Sertkahya & Üren, 2021; Şam et al., 2021). In this study, a significant difference was observed between 9th and 10th grades and 10th and 11th grades in the attitudes towards the BES course. The findings of Alparslan's (2008) study on the attitudes of secondary school students are in parallel with the study. It can be said that 9th and 10th grades have higher attitudes than other grades. According to the post-hoc test analyses related to the frequency of doing sports, it is seen that the scores of the participants who do sports 1-3 hours a week are lower than the participants who do sports 4-6 hours and 7 hours and more.

Results and recommendations

In the findings obtained in line with the answers of 242 students studying in general high school, the attitudes of the individuals included in the study towards the BES course are high. It was determined that the attitudes of the students towards the PPS course differed significantly according to gender, having/not having an athlete licence, class level and frequency of doing sports, while there was no significant difference according to the variables of family members doing sports, mother and father education status. Considering the physical, psychological and social development of students, participation in physical activity can be considered as an important factor. The PPS courses can be expressed as a learning area where physical activities are presented to students within the framework of a plan. For this reason, it may be useful for students, parents and administrators to be aware of the importance of the PPS course and to include informative studies in this direction to develop positive attitudes towards the PPS course.

Giriş

Sanatsal ve sportif etkinliklere katılım göstermek toplumların çağdaşlaşmasını ve gelişimlerini sağlamaları açısından önem taşımaktadır (Göksel ve Caz, 2016). Çağdaş eğitimin temel ilkeleri arasında bireyleri; zihinsel, duygusal, fiziksel ve toplumsal taraflarıyla bütün olarak yetiştirmek yer alır (Kangalgil vd., 2006). Beden eğitimi ve spor (BES) etkinlikleri eğitimin önemli parçalarından biri olarak değerlendirilebilir ve genel eğitimin oluşmasında önemli bir yeri vardır.

Genel eğitimin tamamlayıcısı şeklinde nitelendirebileceğimiz BES bilinçli ve planlı etkinliklerdir ve bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimlerini sağlar (Çelik ve Pulur, 2011). Kavram olarak spor “bedensel, ruhsal ve zihinsel olgu olan, kurallar çerçevesinde yapılan, mücadele ruhu taşıyan, zamanı eğlenerek geçirmeyi sağlayan, sağlıklı bir şekilde yaşamının temeli olan, yarışmak için yapılan etkinliklerdir (Ramazanoğlu vd., 2005). Amerikan Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Birliği’ne (NASPE) göre, öğrencilerin BES etkinliklerine karşı pozitif tutumların gelişmesini sağlamak ve yaşam boyu fiziksel aktivitelerinin artırılmasına katkıda bulunmak BES’un öncelikli amacıdır (Deliceoğlu, 2018). Beden eğitimi ve sportif etkinlikler ile bireylerin spora yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştirilmesine katkı sağlanır (Balyan vd., 2012).

Herbert Spencer tutum kavramını ilk kez 1862 yılında kullanmıştır. Spencer’a göre tutum, bireyin zihinsel durumunu ifade etmektedir (Deliceoğlu, 2018). Bir başka ifade ile tutum kavramı öğrenme sonucu oluşan, bireyin davranışlarına etki ederek yön veren ve karar aşamasında ise yanlı bir bakış açısına neden olan bir olgu olarak açıklanabilir (Çelik vd., 2018). Tutum üç temel öğeden oluşmaktadır. Bu öğeler bilişsel, davranışsal ve duyuşsal öğeler olarak sıralanabilir. Bireyin bir konuya ilişkin bildikleri (zihinsel öge), o konuya nasıl bir duygu durumu (duyuşsal öge) ile yaklaşacağını ve nasıl tavır sergileyeceğini (davranışsal öge) belirler (Canlı, 2013). Demirhan ve Altay (2001) bu durumu, BES dersinin bireylerin sağlığına olan önemini kavramalarını, zihinsel öge ile beden eğitimi dersini bireylerin sevmeleri ya da sevmemelerini, duyuşsal öge ile beden eğitimi dersine bireylerin katılım göstererek aktif olmalarını da davranışsal öge olarak açıklamışlardır. Tutumlar belirli bir sürede yön değiştirebilen davranışlardır. Bireylerin bir durum karşısındaki tutumları olumluyken olumsuz, olumsuzken de olumluya dönüşebilir (Aras ve Asma, 2020). Ders kapsamında öğrencilerin tutumları olumlu yönde geliştirilirse dersin işlenmesi sürecindeki verim artar ve öğretmen de derse karşı güdülenmiş olur (Demirhan ve Altay, 2001). Derslere karşı olumlu tutumlar öğrencilerin derse karşı ilgili olmasına, derslere katılımlarının süreklilik göstermesine ve derslerde başarılı olmalarına etki gösterebilir. Derslere karşı olumsuz tutum sergileyen öğrenciler beden eğitimi derslerine aktif olarak katılım göstermemekle birlikte derslere uygun kıyafetler getirmemektedirler. Bu nedenle beden eğitimi öğretim programında yer alan kazanımların davranışa dönüşmesi engellenmiş olur. Derslere karşı olumlu tutum sergilemek dersin genel ve özel amaçlarına ulaşmasına kolaylık sağlayabilir. BES derslerinde öğrencilerin giydikleri kıyafetler ile kendilerini ferah hissetmeleri bununla birlikte temiz ve ferah havada, düşük not endişesi duymaksızın, hareketlerinde herhangi bir kısıtlama olmadan ve enerjilerini harcayacakları ortamın rahat olması öğrenci tutumlarının olumlu olmasının nedenleri olarak açıklanabilir (Güllü vd., 2009). Öğrencilerin fiziksel olarak aktif olduğu BES dersine karşı tutumlarını çeşitli çevresel etkenler değiştirebilir. Cinsiyet, aktif spor yapıyor olmaları, yaş, aile bireylerinin spora bakış açısı, spor yapma durumu, yerleşim yerindeki sosyoekonomik durum, okuldaki malzeme durumu bu çevresel etkenlere örnek olarak gösterilebilir (Akıncı vd., 2020).

Literatür taraması

Beden eğitimi ve spor dersi kapsamında öğrencilerin tutumlarına yönelik çalışmalar araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Koca ve Demirhan’ın (2004) araştırmasında spora katılma durumu ve cinsiyet açısından ortaöğretim öğrencilerinin tutumlarını BES dersi çerçevesinde ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın bulgularında, kızların ve erkeklerin BES tutumları ele alındığında erkeklerin skorlarının kızlara göre fazla olduğu bulunmuştur. 2015- 2016 eğitim-öğretim yılında sınıf ve cinsiyet değişkenlerinin ele alınarak lise kademesindeki öğrencilerin BES dersine karşı tutumlarının incelediği farklı bir araştırmaya ise 150 öğrenci gönüllülük esasında katılmıştır. Araştırmanın sonucunda da tutum skorları kadın veya erkek olma durumlarına göre incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediğine ulaşılmıştır (Uluşık vd., 2016). Kaya-Sarıdede (2018) tarafından yapılan Yalova ili lise öğrencilerini kapsayan çalışmada da 9’uncu sınıf öğrencilerinin tutumlarının 11.sınıf ve 12. sınıf

öğrencilerine oranla daha fazla olduğunu belirtmiştir. Lise birinci sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spor eğitimi dersine karşı tutumlarının incelenmesine yönelik yapılan farklı bir araştırmada kadın ve erkek öğrencilerin tutum puanları karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin tutumlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Kılıç vd., 2018). Aras ve Asma (2020) ise farklı türdeki ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının incelenmesini ele almıştır. Bunun sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumlarının olumlu olduğuna çalışmalarında yer vermişlerdir. Bununla birlikte Aras ve Asma (2020) öğrencilerin okullarında spor salonunun olması, fiziksel görünüşleri ile ilgili düşünceleri, kız ve erkek öğrencilerin BES dersine birlikte katılmaları, öğrencilerin sportif anlamda kendilerini yeterli bulmaları ve sportif etkinliklere katılımında aile bireylerinin destekleme durumlarında anlamlı farklılığa ulaşmışlardır. Yetiş vd., (2022) tarafından yapılan ortaöğretim kademesinde öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının incelenmesi adlı çalışmada ise beden eğitimi ve spor dersine dair öğrencilerin tutumlarında cinsiyet ile sınıf seviyesi faktörünün etkili olduğu, erkek öğrencilerin ve onuncu sınıftaki öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine dair tutumlarının daha yüksek çıktığını ifade etmişlerdir. Karabük ilindeki yatılı okulda öğrenim gören lise öğrencilerin beden eğitimi dersi ve spora ilişkin tutumlarını ele alan çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının öğrenim görülen sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği, buna karşılık yaş değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Erim vd., 2019). Bu doğrultuda liselerde eğitim alan öğrencilerin BES dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma modeli

Liselerde eğitim alan bireylerin BES dersine karşı tutumlarının incelenmesine dair gerçekleştirilen araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, katılımcıların konu ya da olay ile ilgili düşüncelerinin saptandığı bununla birlikte ilgi, yetenek, beceri ve tutum gibi özelliklerinin incelendiği araştırmalardır. Örneklem grubu diğer araştırmalara kıyasla daha büyük seçilmektedir (Büyükoztürk vd., 2020).

Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evrenini Kastamonu ilinde bulunan liseler oluştururken örneklemini Taşköprü ilçesinden iki lise oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme belirlenirken basit tesadüfi örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntem evrenin her vakasının örnekleme eşit koşullarda dâhil olma ihtimalinin olduğu örneklemedir (Tutar ve Erdem, 2022).

Veri toplama araçları ve süreci

Veriler toplanmadan önce gerekli izinler alınmıştır. Öğrencilerin ders aralarındaki tenffüslerde veriler toplanmıştır. Veri toplama aracının doldurulması ile ilgili bilgiler veri toplama aracı dağıtılmadan önce öğrencilere açıklanmıştır. Araştırma kapsamında gönüllü katılım ilkesi esas alınmıştır. Araştırmaya katılacak olan öğrencilere ve velilere bilgilendirilmiş onam formu dağıtılmıştır. Toplanan ölçekler kontrol edilerek eksik veya yanlış doldurulanlar verilerin analizine dâhil edilmemiştir.

Kişisel bilgi formu

Araştırmanın sonucunda etkisi olacağı düşünülen sınıf düzeyi, cinsiyet, spor yapma sıklığı, yaş, sporcu lisansının olması/olmaması, aylık gelir, okul türü, baba ve anne eğitim durumu değişkenlerine yer verilmiştir.

Beden eğitimi dersine karşı tutum ölçeği

Güllü ve Güllü'nün (2009) geliştirmiş olduğu "BES Dersine Yönelik Tutum Ölçeği" tek boyutludur. Geliştirilen ölçek 3 alt faktörlüdür. Maddelerinin 11'i olumsuz (madde 3, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 35) ve 24'ü olumlu olmak üzere 35 madde içerir. Ölçek likert tipi 5'li dereceleme türünde ve "(1) Tamamen Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Tamamen Katılıyorum" biçiminde tasarlanmıştır. Ölçekte alınacak en düşük puan 35 ve en yüksek puan 175'tir. Ölçeğin geliştirilmesinde lise düzeyindeki öğrenci grubunun beden eğitimi ve spor dersine karşı

tutumlarının belirlenmesi amacı güdülmüştür. Ölçeğin geliştirilmesi çalışmasında Cronbach Alfa değeri 0,94 olarak bulunmuştur. Gerçekleştirilen araştırmada ise bu değer 0,93 olarak bulunmuştur.

Verilerin analizi

Araştırma kapsamında örneklemden elde edilen verilerin analiz aşamasında SPSS 21 programı kullanılmıştır. Değişkenlerle ilgili betimsel tabloların oluşturulmasında frekans ve yüzde analizleri kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımları durumları skewness kurtosis ile incelenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bağımsız değişkenlerinin her birine ait gerçekleştirilen analiz sonucunda verilerin normal dağılım göstermiştir. Cinsiyet, sporcu lisansı olma/olmama, aile bireylerinin spor yapma durumu adlı değişkenlerin analizinde bağımsız örneklemler t-testi; sınıf düzeyi, spor yapma sıklığı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu değişkenlerinde ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Gerçekleştirilen ANOVA testlerini takiben, anlamlı farklılığın gözlemlendiği durumlarda, gruplar arasındaki farklılıklar olduğundan post-hoc testlerinden LSD ile incelenmiştir (Can, 2014). Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir (Senger, 2013).

Etik

Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 10/05/2023 tarih ve 8 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, gerçekleştirilen analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Demografik değişkenlere yönelik gerçekleştirilen frekans ve yüzde analizi sonuçları

Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	142
	Erkek	100
	Toplam	242
Yaş	14-15 yaş	92
	16 yaş	72
	17 yaş ve üzeri	78
	Toplam	242
Sınıf Düzeyi	1. sınıf	59
	2. sınıf	76
	3. sınıf	88
	4. sınıf	19
	Toplam	242
Sporcu Lisansı	Var	65
	Yok	177
	Toplam	242
Haftalık Spor Yapma Sıklığı	1-3 saat	148
	4-6 saat	52
	7 saat ve üzeri	42
	Toplam	242
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar değil/İlkokul	121
	Ortaokul	67
	Lise	34
	Lisans/Yüksek Lisans	20
	Toplam	242
Baba Eğitim Durumu	Okuryazar değil/İlkokul	50
	Ortaokul	51
	Lise	110
	Lisans/Yüksek Lisans	31
	Toplam	242
Aile Bireylerinin Spor Yapma Durumu	Yapıyor	42
	Yapmıyor	200
	Toplam	242

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 142'sinin (58,7) kadın ve 100'ünün (41,3) erkek olduğu görülmektedir. Araştırma katılımcıların 92'si (38,0) 14-15 yaş aralığında, 72'si (29,8) 16 yaşında, 78'i (32,2) ise 17 yaş ve üzeri grubundadır. Katılımcıların 59'u (24,4) 1. sınıflardan, 76'sı (31,4) 2. sınıflardan, 88'i (36,4) 3. sınıflardan oluşurken ve 19'u (7,9) ise 4. sınıflardan oluşmaktadır. Sporcu

lisansı olan katılımcılar araştırmanın 65'ini (26,9), sporcu lisansı olmayan katılımcılar ise araştırmanın 177'sini (73,1) oluşturmaktadır. Katılımcıların haftada 1-3 saat spor yapanların sayısı 148(61,2), 4-6 saat spor yapanların sayısı 52 (21,5), 7 saat ve üzeri spor yapanların sayısı ise 42'dir (17,4). Katılımcıların anne eğitim durumuna göre 121'i (50,0) okur-yazar değil/ilkokul mezunu, 67'si (27,7) ortaokul mezunu, 34'ü (14,0) lise mezunu, 20'si (8,3) ise lisans/yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların baba eğitim durumuna göre 50'si (20,7) okur-yazar değil/ilkokul mezunu, 51'i (21,1) ortaokul mezunu, 110'u (45,5) lise mezunu, 31'i (12,8) ise lisans/yüksek lisans mezunudur. Bunlara ek olarak katılımcıların aile bireylerinin spor yapma durumuna göre gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, ailelerin 42'si (17,4) spor yapıyorken 200'ü (82,6) spor yapmamaktadır.

Tablo 2: Beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutum düzeylerinin bağımsız değişkenler açısından incelenmesine yönelik t-testi sonuçları

Değişken	Grup	N	Ort.	S	Sd	T	p
Cinsiyet	Kadın	142	3,54	0,72	240	-3,22	0,001
	Erkek	100	3,83	0,63			
Sporcu Lisansı	Var	65	3,94	0,66	240	3,80	0,000
	Yok	177	3,56	0,69			
Aile Bireylerinin Spor Yapma Durumu	Yapıyor	42	3,77	0,65	240	1,12	0,261
	Yapmıyor	200	3,64	0,71			

*Anlamlılık düzeyi = $p < 0,05$

Tablo 2 incelendiğinde kadınların ve erkeklerin ele alındığı cinsiyet değişkenine yönelik yapılan analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($t = -3,22$; $p < 0,05$). Erkeklerin ortalamalarının kadınlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Sporcu lisansının ele alındığı analizlere bakıldığında gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($t = 3,80$; $p < 0,05$). Sporcu lisansı olanların sporcu lisansı olmayanlara göre ortalamalarının fazla olduğu görülmektedir. Aile bireylerinin spor yapma durumuna göre yapılan analizin sonucu ele alındığında gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$).

Tablo 3: Beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutum düzeylerinin bağımsız değişkenler açısından incelenmesine yönelik tek yönlü ANOVA sonuçları

Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Sınıf Düzeyi	Gruplar arası	13,55	3	4,51	10,12	0,000	a>b a>c
	Gruplar içi	106,20	238	0,44			
	Toplam	119,75	241				
Spor Yapma Sıklığı (Haftada)	Gruplar arası	12,02	2	6,01	13,33	0,000	a<b a<c
	Gruplar içi	107,73	239	0,45			
	Toplam	119,75	241				
Anne Eğitim Durumu	Gruplar arası	0,99	3	0,33	0,66	0,574	Yok
	Gruplar içi	118,76	238	0,49			
	Toplam	119,75	241				
Baba Eğitim Durumu	Gruplar arası	2,28	3	0,76	1,54	0,205	Yok
	Gruplar içi	117,47	238	0,49			
	Toplam	119,75	241				

*Anlamlılık düzeyi= $p < 0,05$; A: 1.sınıf, B: 2.sınıf, C: 3.sınıf; A: 1-3 saat B: 4-6 saat C: 7 saat ve üzeri

Tablo 3 incelendiğinde anne ve baba eğitim durumu değişkenleri için yapılan tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre ele alınan gruplar arasında anlamlı farklılık görülmemiştir ($p > 0,50$). Katılımcıların sınıf düzeyi ve saat bazındaki spor yapma sıklığına göre yapılan analiz sonucunda anlamlı farklılıklar

tespit edilmiştir ($F=10,12$, $p<0,05$; $F=13,33$, $p<0,05$). Post-hoc testi ile yapılan analiz sonuçlarına göre 1. sınıf düzeyindeki katılımcıların sınıf düzeyi 2 ve 3 katılımcılara göre skorlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Spor yapma sıklığı ile ilgili post-hoc testi analizlerine göre haftada 1-3 saat spor yapan katılımcıların 4-6 saat ile 7 saat ve üzeri spor yapan katılımcılara oranla skorlarının daha az olduğu görülmektedir.

Tartışma ve sonuç

Araştırma, lise düzeyindeki öğrencilerin tutumlarını beden eğitimi ve spor dersi kapsamında belirlemeye yönelik yapılmıştır. Araştırma katılımcılarının yaşları 14 ile 19 arasında değişmektedir. Buna bağlı olarak araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalaması 15,90 olarak bulunmuştur. Cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, araştırma katılımcılarının her ikisinin de tutum puanlarının ortalamaları yüksektir. Bununla birlikte katılımcıların derse karşı tutumlarında erkeklerin ortalamalarının kadınların ortalamalarına göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Alan yazın incelendiğinde yapılan bazı araştırmalarda erkek öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine karşı tutumlarının kadın öğrencilere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir ve bu sonuçlar elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir (Arabacı, 2009; Kamtsios, 2010; Aybek vd., 2011; Ghofrani ve Golsanamlou, 2012; Cengiz vd., 2018). Alparslan (2008) yapmış olduğu çalışmada erkek ve kadın katılımcıların tutum düzeyleri arasında erkeklerin tutumlarının kadınlara göre fazla olmasının sebebini erkek katılımcıların kendilerini fiziksel açıdan daha yeterli gördüklerini ifade etmiştir. Bazı araştırmalar ise (Chatterjee vd., 2012; Gosset, 2015, Keskin vd., 2016'den) erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre BES dersi tutumlarında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmişlerdir.

Araştırmada sınıf düzeyi değişkeninde, beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarda anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Araştırmada sınıf düzeyi değişkeni açısından BES dersine yönelik katılımcıların tutumları incelendiğinde sınıf seviyesi arttıkça tutum düzeylerinin azaldığı görülmüştür. Konu ile ilgili yapılmış farklı çalışmalar araştırma bulgularını desteklemektedir (Güllü vd., 2009; Sertkahya ve Üren, 2021; Şam vd., 2021). Yapılan araştırmada 9. ve 10. sınıflar ile 10. ve 11. sınıflar arasındaki BES dersi tutumlarında anlamlı fark gözlemlenmiştir. Alparslan'ın (2008) ortaöğretim öğrencilerinin tutumlarına yönelik yapmış olduğu çalışma bulguları araştırma ile paralellik göstermektedir. 9. ve 10. sınıfların tutumlarının diğer sınıflara oranla yüksek olduğu söylenebilir. Kaya-Sarıdede (2018) tarafından yapılan Yalova ili lise öğrencilerini kapsayan çalışmada da 9'uncu sınıf öğrencilerinin tutumlarının 11.sınıf ve 12. sınıf öğrencilerine oranla daha fazla olduğu belirtilmiştir. Araştırmada 11.sınıf ve 12. sınıf düzeyindeki öğrencilerin tutumları diğer sınıf düzeylerine göre düşük çıkmıştır. Yapılan araştırma sonuçları düşünüldüğünde 11. sınıfların bir sonraki yılda girecek oldukları sınava hazırlık aşamasında olmalarından ve 12. sınıfların ise sınav yılı olduğundan tutumlarının düşük çıkmış olabileceği söylenebilir. Bununla birlikte üniversite seçme sınavının kaygısı içerisinde olmaları öğrencilerin tutumlarının azalmasına sebep olabilmektedir denilebilir. Uluşık ve diğerleri (2016) ise yapılan araştırma sonucundan farklı olarak 9. sınıf düzeyinde öğrenim görenlerin tutumlarının 10. sınıf ve 11. sınıfta öğrenim görenlerden düşük olduğu, bununla birlikte 11. sınıfta öğrenim görenlerin tutumlarının 12. sınıfta eğitim alanlardan düşük olduğunu belirtmiştir. Uluşık (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre lise öğrencilerinin sınıf düzeyleri artış gösterdikçe BES dersine olan tutumlarında da artış olduğu sonucu bulunmuştur. Araştırmaların sonuçlarının benzer çıkmamasında örneklem grubunda ele alınan grubun öğrenim gördükleri lise türlerinin farklı olmasından kaynaklanmış olabileceği yorumu yapılabilir. Bununla beraber okulların mevcut fiziki şartlarının beden eğitimi ve spor derslerinin amaçları doğrultusunda işlenmesine olanak tanınamaması da tutum düzeylerindeki farklılığının sebebi olabilir.

Öğrencilerin sporcu lisanslarının olup olmama değişkenine göre beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumları incelendiğinde, sporcu lisansı olan katılımcıların derse yönelik tutum düzeylerinin sporcu lisansı olmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatürde araştırmamız ile paralel olan çalışmalar yer almaktadır. Kangalgil vd., 2006; Alparslan, 2008; Özkan, 2011; Hazar vd., 2021 yapmış oldukları çalışmalarda lisansı olan öğrencilerin BES tutumlarının lisansı olmayanlara göre daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin lisanslarının olması onların BES dersini sevmelerine ve katılım göstermelerine katkı sağlayarak derse yönelik tutumlarının da olumlu yönde gelişmesini sağlar (Dereceli, 2020).

Spor yapma sıklığı ele alınarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarında öğrencilerin ders kapsamındaki tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yağcı (2012) yapmış olduğu çalışmada düzenli fiziksel etkinliğe katılanların tutumlarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Aile bireylerinin spor yapıyor olması durumuna göre yapılan analizlerde katılımcıların tutumlarında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur. Polat'ın (2019) anne ve babanın spor yapma değişkenine yönelik yaptığı çalışma araştırma sonucu ile paralellik göstermektedir. Ancak literatür incelendiğinde aile bireylerinde spor ile ilgilenen bireylerin olmasının BES dersine yönelik tutumu pozitif yönde etkilediğini belirten çalışmalara da rastlanmıştır. (Çelik ve Pulur, 2011; Sivrikaya ve Kılçık, 2017). Ebeveynlerin spor ile olan bağları çocuklarının da spora karşı olan tutumlarına etki etmektedir (Güven ve Öncü, 2006).

Katılımcıların baba ve anne eğitim düzeylerine göre analizlere bakıldığında BES dersi tutumlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Doğan'ın (2011) Niğde ilinde farklı statüde eğitim veren dokuz lisede adolesan dönemde olan öğrencilerin BES dersine karşı tutumlarını ve fiziksel uygunluk düzeylerinin incelendiği çalışmada da anne ve babanın eğitim düzeyi ile öğrencilerin BES dersine karşı olan tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir. Yağcı (2012) ise yapmış olduğu çalışmada annenin eğitim düzeyine göre BES dersine ilişkin öğrencilerin tutumlarının anlamlı farklılaştığını ifade ederken baba eğitim durumlarında ise öğrencilerin tutumlarında anlamlı bir farklılık bulunmadığını dile getirmiştir.

Genel olarak, elde edilen sonuçlar düşünüldüğünde babanın ve annenin eğitim durumunun öğrencinin tutum düzeyinde önemli bir faktör olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak; genel lisede eğitim alan 242 öğrencinin cevapları doğrultusunda ulaşılan bulgularda araştırmaya dâhil edilen bireylerin BES dersine yönelik tutumları yüksektir. Öğrencilerin BES dersine olan tutumları cinsiyet, sporcu lisansı olma/olmama, sınıf düzeyi ve spor yapma sıklığına göre anlamlı farklılaştığı tespit edilirken aile bireylerinin spor yapma durumu, anne ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Öğrencilerin; fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimleri düşünüldüğünde fiziksel aktiviteye katılım göstermeleri önemli bir etken olarak düşünülebilir. BES dersleri fiziksel aktivitelerin bir plan çerçevesinde öğrencilere sunulduğu öğrenim alanı olarak ifade edilebilir. Bu sebeple BES dersinin öneminin öğrenciler, veliler ve yöneticiler tarafından bilinmesi ve bu doğrultuda bilgilendirici çalışmalara yer verilmesi BES dersine karşı pozitif tutum geliştirmelerinde yararlı olabilir.

Kaynakça

- Akıncı, A.Y., Türkay, İ. K., Arısoy, A. ve Deniz, C. (2020). Lise öğrencilerinin beden eğitimi dersi tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi (Isparta örneği). *ÇOMÜ Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 53-62.
- Alparıslan, S. (2008). *Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlerinin sergilediği öğretim davranışlarına ilişkin algıları ve öğrencilerin bu derse karşı geliştirdikleri tutumları* [Yüksek lisans tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Arabacı, R. (2008). Attitudes toward physical education and class preferences of Turkish secondary and high school students. *Elementary Education Online*, 8(1), 2-8.
- Aras, L., Asma ve M. B. (2020). Farklı türdeki ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 27-39.
- Aybek, A., İmamoğlu, O. ve Taşmektepligil, M.Y. (2011). Öğrencilerin beden eğitimi dersi ve ders dışı etkinliklerine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 51-59.
- Balyan, M., Balyan, Y. B. ve Kiremitçi, O. (2012). Farklı sportif etkinliklerin ilköğretim 2. kademe öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutum, sosyal beceri ve öz yeterlik düzeylerine etkileri. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 196-201.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). Bilimsel araştırma yöntemleri (26. baskı). Pegem Akademi.
- Can, A. (2014). *SPSS ile sosyal bilimlerde veri analizi*. Pegem Akademi.

- Canlı, U. (2013). *Tekirdağ ili Çorlu ilçesi ilköğretim okulları ve liselerde öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumları* [Yüksek Lisans Tezi], Trakya Üniversitesi.
- Cengiz, Ö., Kılıç, M. A. ve Soylu, Y. (2018). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(2), 141-149.
- Chatterjee, S., Nandy, S. ve Adhikari, S. (2012). Impact of sports perfectionism on development of attitude towards physical education of the school-going adolescents. *Journal of Humanities and Social Science*, 2(3), 46-51.
- Çelik, A., Koçkaya, E. ve Parlar, F. (2018). Orta öğretim düzeyi öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersi tutumları: Trabzon ili örneği. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(4), 34-42.
- Çelik, Z. ve Pulur, A. (2011). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumları. *VAN/YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı*, 115-121.
- Deliceoğlu, G. (2018). Orta öğretim birinci sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutum ölçeği. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(1) 29-37.
- Demirhan, G. ve Altay, F. (2001). Lise birinci sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutum ölçeği II. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2). 9-20.
- Dereceli, Ç. (2020). İmam hatip liselerinde eğitim alan kız öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının incelenmesi (Balıkesir ili örneği). *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(3), 75-85.
- Doğan, N. (2011). *Niğde ilinde bulunan farklı statüdeki liselerde eğitim gören öğrencilerin beden eğitimi dersine karşı tutumları ve fiziksel uygunluk düzeylerinin araştırılması* [Yüksek Lisans tezi], Niğde Üniversitesi.
- Erim, V., Doğan, İ. ve Ceyhan, S. (2019). Karabük ilindeki yatılı okulda öğrenim gören lise öğrencilerin beden eğitimi dersi ve spora ilişkin tutumları. *Turkish Studies Dergisi*, 14(6), 3227-3236.
- Ghofrani, M. ve Golsanamlou M. (2012). Students 'perception of physical education courses and its relationship with their participation in sport activities. *European Journal of Experimental Biology*, 9(1), 21-31.
- Göksel, A.G ve Caz, Ç. (2016). Anadolu Lisesi öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Güllü, M. ve Güçlü, M. (2009). Ortaöğretim öğrencileri için beden eğitimi dersi tutum ölçeği geliştirilmesi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 138-151.
- Güllü, M., Güçlü, M. ve Arslan, C. (2009). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy Sports Sciences*, 4(4), 273-288.
- Güven, Ö. ve Öncü, E. (2006). Beden eğitimi ve spora katılımında aile faktörü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 10(10), 81-90.
- Hazar, G., Pepe, H. ve Hazar, Z. (2021). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarını etkileyen faktörlerin araştırılması. *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 33-40.
- Kamtsios S. (2010). Gender differences in elementary school children in perceived athletic competence, body attractiveness, attitudes towards exercise and participation in physical activity. *International Quarterly of Science*, 2, 10-18.
- Kangalgil, M., Hünük, D. ve Demirhan, G. (2006). İlköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 48-57.
- Kaya Sarıdede, Ş. (2018). *Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Keskin, N., Öncü, E. ve Kılıç, K. S. (2016). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutum ve öz-yeterlikleri. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 93-107.
- Kılıç, T., Uğurlu, A. ve Cenik, D. (2018). Lise birinci sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spor eğitimi dersine karşı tutumlarının incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 13-23.
- Koca, C. ve Demirhan, G. (2004). An examination of high school students' attitudes toward physical education with regard to sex and sport participation. *Perceptual & Motor Skills*, 98(3), 754-758.
- Özkan, R. (2011). *Genel lise ve imam hatip lisesi öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumlarının karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.

- Polat, S. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi (Elazığ Mustafa Kemal ortaokulu örneği)* [Yüksek lisans tezi], Fırat Üniversitesi.
- Ramazanoğlu, F., Karahüseyinoğlu, M.F., Demirel, E.T., Ramazanoğlu, M.O. ve Altungül, O. (2005). Sporun toplumsal boyutlarının değerlendirilmesi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(3), 153-157.
- Senger, Ö. (2013). Statistical power comparisons for equal skewness different kurtosis and equal kurtosis different skewness coefficients in nonparametric tests. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 18, 81-115.
- Sertkahya, M. ve Üren, H. (2021). İlköğretim II. kademe ve ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Kemalpaşa ilçesi örneği. *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 7(1), 166-183.
- Sivrikaya, Ö. ve Kılçık, M. (2017). İlköğretim okulları 2. kademe öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumlarının belirlenmesi (Düzce Örneği). *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(1), 1-15.
- Şam, C.T., Bayram, M. ve Taşdemir, N. (2021). Öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Ağrı ili Hamur İlçesi örneği). *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(4), 131-146.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol 6). Boston, MA: Pearson.
- Tutar, H. ve Erdem, A.T. (2022). Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve spss uygulamaları. (2. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Uluşık, V., Beyleroğlu, M., Suna, G. ve Yalçın, S. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine ilişkin tutumları ve akademik güdülenme düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi (Burdur İl Merkezi Örneği). *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5092-5106.
- Yağcı, İ. (2012). *Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi (Afyonkarahisar ili örneği)* [Yüksek lisans tezi], Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Yetiş, Ü. (2022). Ortaöğretim Kademesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Beden Eğitimi ve Spor Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 907-917.

Etik kurul onayı

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 10/05/2023 tarih ve 8 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %60, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %40'tır.

Yazar 1: Araştırmanın tasarlanması, yöntemin belirlenmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, veri analizi, raporlaştırma.

Yazar 2: İstatistiksel analiz, danışmanlık, raporlaştırma.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Otel işgörenlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin motivasyon ve iş tatminine etkisi: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama
The effect of recreational activities on motivation and job satisfaction of hotel employees: An application in five-star hotel enterprises

Gönderim Tarihi / Received: 16.05.2023

Neslihan KAN SÖNMEZ¹

Kabul Tarihi / Accepted: 16.10.2023

Doi: [10.31795/baunsobed.1297656](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1297656)

ÖZ: Turizm endüstrisinde faaliyet gösteren bir işletmenin temel gücü, yüksek motivasyona sahip ve tatmin olmuş işgörenlerdir. Ön saflarda yer alan işgörenlerin müşteri memnuniyeti üzerinde ani etkiye sahip olduğu turizm endüstrisi gibi müşteri hizmetleri odaklı işletmelerde, işgören motivasyonunu teşvik etmek ve tatminini artırmak belki de hiçbir yerde daha önemli değildir. Bu nedenle otel yöneticileri de, işgörenlerin motive ve tatmin olduklarını hissettikleri doğru örgütsel ortamı sağlamalıdır. Bu noktada otel işletmelerinde rekreatif faaliyetler etkin bir çözüm olarak uygulanabilir. Yapılan araştırmanın amacı, beş yıldızlı otel işletmelerinin işgörenlerine yönelik uyguladıkları rekreatif faaliyetlerin onların motivasyon ve iş tatminine etkisini belirlemektir. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket, Antalya, Mersin, Aydın ve Muğla olmak üzere dört ilde faaliyet gösteren 8 beş yıldızlı otel işletmesinin 473 işgöreni üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma, t testi, varyans analizi ve Pearson korelasyon analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, otel işgörenlerine yönelik uygulanan rekreatif faaliyetlerin düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile motivasyon ve iş tatmini arasında pozitif orta kuvvette korelasyon bulunmuştur. Ayrıca rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmininin işgörenlerin pek çok bireysel özelliklerine (yaş, öğrenim durumu departman, kıdem vb.) göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rekreatif faaliyetler, Motivasyon, İş tatmini, Otel işgörenleri

ABSTRACT: The core strength of a business operating in the tourism industry is highly motivated and satisfied employees. Perhaps nowhere is this more important than in guest service-oriented businesses such as hotels, where employees have a significant impact on guest satisfaction and trust. Therefore, hotel managers should provide the right organizational environment where employees feel motivated and satisfied. At this point, recreational activities can be applied as an effective solution in hotel businesses. The aim of this study is to determine the effect of recreational activities implemented by five-star hotel businesses on their employees' motivation and job satisfaction. The questionnaire used as a data collection tool was applied on 473 employees of 8 five-star hotel enterprises operating in four provinces, Antalya, Mersin, Aydın and Muğla. The data obtained were analyzed with frequency, percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation, t test, analysis of variance and Pearson correlation analysis. As a result of the research, it was determined that the level of recreational activities implemented for hotel employees was low. However, a positive moderate correlation was found between the level of implementation of recreational activities and motivation and job satisfaction. In addition, it was determined that recreational activities, motivation and job satisfaction showed significant differences according to many individual characteristics of the employees (age, education, department, seniority, etc.).

Keywords: Recreational activities, Motivation, Job satisfaction, Hotel employees

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi/Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu/Rekreasyon Yönetimi Bölümü/ Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, neslihan@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6198-8129>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In recent years, businesses have faced various challenges arising from rapid technological or social changes. Given these rapid changes, employees are decisive in the success of any business. Businesses that want to be competitive need competent, highly motivated and satisfied human capital. However, attracting and retaining qualified staff and increasing their motivation and satisfaction levels is a challenge for most businesses. One reason for this is that employees' needs for leisure or recreational activities are not met, and they look for external opportunities after work to fulfill them. However, having fun and relaxation is the highest level need of employees and is usually not met at work, while lower level needs are mostly met at work. Hotel businesses are not an exception in this respect. Hotel owners, managers and department heads recognize the potential of "employees" to be the primary source of competitive advantage in their business sectors and destinations. Given the experiential and interactive nature of the services offered in hotel businesses, it is clear that employees significantly shape guests' service experiences and thus service quality. For this reason, by creating positive emotions and moods of the employees, they should be more motivated and satisfied in their work and contribute to the success of the hotel business. Workplace recreational activities are designed to fulfill these functions. This research aims to reveal how the recreational activities implemented for employees affect their motivation and job satisfaction in the context of five-star hotel enterprises.

Methodology

The population of the study consists of the employees of five-star hotel enterprises operating in four provinces, namely Antalya, Mersin, Aydın and Muğla. Sampling was used in the study and the progressive sampling method was used. In this framework, four provinces were considered as strata and two hotels representing each province were selected by cluster sampling method. In order to determine the sample size of the study, the formula $n = s^2 Z_{\alpha}^2 / d^2$ proposed by Sekaran (2003) for quantitative research was used, and as a result of the pilot application of 30 people, the standard deviation $s=1$, the effect size or sampling error $d=0,1$ ve $Z_{0,05}=1,96$ were taken and the minimum sample size was calculated as 384. However, 600 questionnaires were reproduced, 512 of which were returned and 473 of which were found to be reliable and were taken into consideration.

First of all, the demographic characteristics of the participants were given with frequency and percentage distribution, and recreational activities, motivation and job satisfaction levels were determined with arithmetic mean and standard deviation. However, since the data were normally distributed in the comparison of the participants' recreational activities, motivation and job satisfaction levels according to their socio-demographic characteristics, t-test and one-way analysis of variance were used as parametric tests. The relationships between recreational activities, motivation and job satisfaction levels were determined by Pearson correlation analysis. In addition, factor analysis was used for the construct validity of the scales and Cronbach's Alpha coefficient was calculated for reliability.

Findings

The factor analysis applied for the construct validity of the scales used in the study and the internal consistency coefficients (Cronbach's Alpha) for reliability and the arithmetic mean and standard deviation values for the scales and subscales were determined. Accordingly, KMO and Bartlet test results revealed the applicability of the factor analysis and the adequacy of the sample, and the recreational activities scale was grouped under one factor explaining 73.612% of the total variance, while the motivation scale was grouped under two factors (intrinsic and extrinsic motivation) explaining 74.280% of the total variance and the job satisfaction scale was grouped under two factors (intrinsic and extrinsic satisfaction) explaining 70.594% of the total variance. Cronbach's Alpha coefficients were calculated as 0.758 for the recreational activities scale, 0.866 for the motivation scale and 0.834 for the job satisfaction scale. When the descriptive statistics presented for the scales and their dimensions were examined, it was determined that the mean value for recreational activities was $\bar{x}=2.22$, while this value was $\bar{x}=3.87$ for motivation and $\bar{x}=3.74$ for job satisfaction. However, it is seen that the arithmetic mean for intrinsic motivation ($\bar{x}=4,14$) is higher than the arithmetic mean for extrinsic motivation ($\bar{x}=3,72$)

and the arithmetic mean for intrinsic satisfaction ($\bar{x}=3,91$) is higher than the arithmetic mean for extrinsic satisfaction ($\bar{x}=3,48$).

According to the results of Pearson correlation analysis applied for the relationship between recreational activities, motivation and job satisfaction; all correlation coefficients were found significant ($P<0.01$). When the coefficients were examined, a positive moderate correlation was found between the level of implementation of recreational activities and motivation ($r=0.525$) and a positive moderate correlation was found between the level of implementation of recreational activities and job satisfaction ($r=0.532$). In addition, there was a strong positive relationship between the level of implementation of recreational activities and intrinsic motivation ($r=0.645$) and a moderate positive relationship between the level of implementation of recreational activities and extrinsic motivation ($r=0.432$). On the other hand, there was a strong positive correlation between the level of implementation of recreational activities and intrinsic satisfaction ($r=0,623$) and a moderate positive correlation between the level of implementation of recreational activities and extrinsic satisfaction ($r=0,567$). In addition, a strong positive correlation ($r=0,633$) was found between motivation and job satisfaction.

Results

In this study, it was concluded that the level of implementation of recreational activities in hotel businesses is negative below the medium value. On the other hand, it was determined that the motivation levels of the employees were positive above the medium value and their intrinsic motivation levels were higher than their extrinsic motivation levels. In addition, the study also revealed that the job satisfaction levels of the employees were positive above the medium value and their intrinsic satisfaction levels were higher than their extrinsic satisfaction levels.

As a result of the correlation analysis applied in the study, a positive moderate relationship was found between the level of implementation of recreational activities and the level of motivation. However, it was revealed that the level of implementation of recreational activities affects intrinsic motivation level more than extrinsic motivation level. As a result of the correlation analysis applied to determine the relationship between the level of implementation of recreational activities and job satisfaction level, it was determined that there was a positive moderate relationship between the level of implementation of recreational activities and job satisfaction level. On the other hand, it was concluded that the level of implementation of recreational activities affects intrinsic satisfaction level more than extrinsic satisfaction level. The study also revealed that there is a strong positive relationship between motivation and job satisfaction.

When the mean values of the findings regarding the comparison of the recreational activities, motivation and job satisfaction levels of the hotel employees participating in the research according to their individual characteristics are examined, it is seen that the motivation and job satisfaction levels of men are higher than women and the motivation of married people is higher than single people. However, it was determined that recreational activities, motivation and job satisfaction levels decreased with increasing age and seniority, but increased with increasing education level. On the other hand, employees working in front office and human resources-public relations departments have higher levels of recreational activities, motivation and job satisfaction than other departments.

Giriş

Son yıllarda işletmeler, hızlı teknolojik veya sosyal değişimlerden kaynaklanan çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu hızlı değişimler göz önüne alındığında, herhangi bir işletmenin başarısında işgörenler belirleyici olmaktadır. Rekabetçi olmak isteyen işletmelerin yetkin, yüksek motivasyon ve iş tatminine sahip insan sermayesine ihtiyacı vardır (Mascarenhas vd., 2022). Ancak, nitelikli personeli çekmek ve elde tutmak, motivasyon ve tatmin ve düzeylerini arttırmak çoğu işletme için zorlu bir iştir (Muthoni Mbaabu, 2013). Bunun bir nedeni, işgörenlerin boş zaman veya rekreatif faaliyet ihtiyaçlarının karşılanmaması, onların ise karşılamak için işten sonra dış fırsatları aramalarıdır (Mokaya ve Gitari, 2012). Oysaki eğlenmek, rahatlamak işgörenlerin en üst düzeydeki ihtiyacıdır ve genellikle işte karşılanmazken, alt düzeydeki ihtiyaçlar çoğunlukla işte karşılanmaktadır (Glasser, 1994; Choi vd., 2013). Otel işletmeleri bu açıdan bir istisna değildir. Otel sahipleri, yöneticileri ve departman müdürleri, "işgörenlerin" kendi iş sektörlerinde ve destinasyonlarında birincil rekabet avantajı kaynağı olma potansiyelinin farkındadır (Chien vd., 2020). Otel işletmelerinde sunulan hizmetlerin deneyimsel ve etkileşimli doğası göz önüne alındığında, işgörenlerin misafirlerin hizmet deneyimlerini ve dolayısıyla hizmet kalitesini önemli ölçüde şekillendiği açıktır (Sergeant ve Frenkel, 2000). Bu nedenle işgörenlerin olumlu duygularını ve ruh hallerini yaratmak suretiyle işlerinde daha motive ve tatmin olmaları sağlanmalı, otel işletmesinin başarısına katkıda bulunulmalıdır. İş yerinde rekreatif faaliyetler bu işlevleri yerine getirmek üzere tasarlanmıştır (Choi vd., 2013). Bu araştırma, işgörelere yönelik uyguladıkları rekreatif faaliyetlerin, onların motivasyon ve iş tatminini nasıl etkilediğini beş yıldızlı otel işletmeleri bağlamında ortaya koymayı amaçlamıştır.

Literatür taraması

Rekreatif faaliyetler

Rekreasyon terimi, Latince'de yenilenme ve tazelenme anlamına gelen "recreate" kelimesinden gelmektedir (Edginton vd., 2018). Bireylerin yıpranan fiziksel ve zihinsel durumlarını yenilemelerini sağlamak rekreasyonun temel amacı olarak ifade edilmektedir (Albayrak vd., 2017). Benzer şekilde Gulam (2016)'ın tanımlamasında rekreasyon, yorgunluktan kurtulmayı sağlayan bir fizik ve zihin faaliyeti olarak ele alınmıştır.

Rekreasyon, binlerce yıldır insan varlığının önemli bir bileşeni olmuştur (Zhou vd., 2017; Gupta, 2019). İşyeri rekreasyonundaki eğilim ise, rekreasyona olan talep arttıkça ivme kazanmaya devam etmiştir. Birçok eğlence ve spor merkezi, işgörenler için çeşitli boş zaman ve dinlenme faaliyetleri sağlayarak bu talebi karşılamaya çalışmıştır (Mokaya ve Gitari, 2012). Buna ek olarak, işletmeler işyerinde kendi bünyelerinde rekreatif faaliyetler uygulamak için zaman ve fon yatırımı yapmıştır (Dubnewick, 2020). İşyerinde uygulanan rekreatif faaliyetler, yönetimin iş yaşamlarını önemseydiğini bilmelerini sağlayarak ve işle ilgili gerilimleri hafifleterek, işgörenlerin işlerine daha fazla anlam yüklemelerine yardımcı olur. Bu, özellikle "mutlu işgörenlerin mutlu müşteriler yarattığı" otel işletmeleri bağlamında belirgindir. Bu nedenle otel işletmelerinde rekreatif faaliyetler ne kadar çok uygulanırsa, işgörenler işlerini ve iş durumlarını o kadar olumlu değerlendirecekler ve böylece işlerine karşı daha olumlu bir tutum sergileyeceklerdir (Choi vd., 2013). Olumlu ruh halleri işgörenlerin motivasyonu üzerinde olumlu bir etki yaratacak (Karl ve Peluchette, 2006); motive olmuş işgörenlerin, büyük olasılıkla iş tatmini daha yüksek olacaktır (Chien vd., 2020). Çünkü motivasyon iş tatmini sağlayan kritik bir etkidir. Motivasyon sayesinde sergilenen performans iş tatmini yaratmada ciddi önem taşımaktadır (Lawler, 1994; Cerev, 2018).

Chan (2010) konaklama endüstrisinde işgören odaklı, yönetici odaklı, sosyal odaklı ve strateji odaklı olarak adlandırılan bir işyeri rekreasyon tipolojisi oluşturmuştur. İşgören odaklı faaliyetler doğum günü, evlilik ve emeklilik gibi kişisel kutlamaları ve olayları içerir. Tipolojisindeki yönetici odaklı işyeri rekreatif faaliyetleri arasında öğle yemekleri, aralar ve işten sonra yöneticilerle gayri resmi toplantılar yer alır. Şirket piknikleri, tatil partileri ve hayır amaçlı eğlenceler gibi faaliyetlerde sosyal odaklı faaliyetler arasındadır. Chan (2010)'ın tipolojisindeki son iş yeri rekreasyon türü strateji odaklı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, üstün performans yönetim uygulamalarını, katılım programı politikasını, aile dostu politikaları vb. içerir. Bayraktar (2017) ise otel işletmelerinde uygulanabilecek rekreatif faaliyetleri açık hava ve kapalı alan rekreatif faaliyetleri olarak ele almıştır. Doğa gezileri, piknik, halı saha turnuvaları, voleybol turnuvaları ve doğayı koruma faaliyetleri vb. otellerde uygulanabilecek açık

hava faaliyetlerinden bazılarıdır. Kapalı alan rekreatif faaliyetleri olarak personel geceleri, yılbaşı baloları, iftar yemekleri, müzikal faaliyetler ya da eğitimleri, dans faaliyetleri ya da eğitimleri vb. düzenlenebilir (Bayraktar, 2017). Tüm rekreatif faaliyetler belirli miktarda yatırım gerektirdiğinden, yönetimin bu faaliyetlerden hangisinin işgörenlerin farkındalığı ve işlerine yönelik motivasyon ve tatmini üzerinde en yüksek etkiyi yaratabileceğini belirlemesi ve planlaması kritik bir ihtiyaçtır (Akmal vd., 2012).

Motivasyon

Motivasyon bir davranışın benimsenmesini ve yönlendirilmesini etkileyen güç olarak ifade edilebilir (Xanhtakis, 2019). İstenen doyuma ulaşmak için işgöreni belirli bir şekilde hareket etmeye iten enerjinin kaynağı motivasyondur (Beerli ve Martin, 2004; Chien vd., 2020). Motivasyon bir işgörende yeteneklerini performansına adanma arzusu yaratır. Bu nedenle, motive olmuş işgören, işle ilgili bir hedefi gerçekleştirmeye çalışacaktır. Herhangi bir işletmenin başarısı işgörenlerin performansına bağlı olduğundan, yönetimin işgören motivasyonunun önemini anlaması çok önemlidir (Govindarajulu ve Daily, 2004; Mahmoud vd., 2021). İşgören motivasyonu performansın yanı sıra işgören devir oranlarını da anlamaya yardımcı olan bilgiler sağlar (Chien vd., 2020). Honore (2009)'nin araştırmasında, motivasyonun işgörenleri daha çok ve daha uzun süre çalışmaya teşvik ettiği, işlerinden keyif almalarını kolaylaştırırken aynı zamanda iş hedeflerine ulaşmalarını sağladığı ortaya konulmuştur. Ayrıca işgören motivasyonu, yüksek düzeyde misafir memnuniyeti elde etmek için esastır çünkü motive olmuş işgörenler, hizmeti ve misafir memnuniyetini artırmanın yollarını arayacaktır (Sorensen ve Sorensen, 2002; Mahmoud vd., 2021).

Motive olmuş işgörenler hem içsel hem de dışsal motivasyonu deneyimlerler (Aslam vd., 2022). Literatürde pek çok motivasyon kuramı vardır, örnekler arasında Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, Herzberg'in çift faktör kuramı, hedef belirleme kuramı, pekiştirme kuramı veya beklenti kuramı sayılabilir (Baldonado, 2013; Czernek-Marszaiek, 2022). Bu kuramlara ek olarak kendi kaderini tayin kuramı motivasyonun en popüler makro kuramlarından biridir. Özünde, kendi kaderini tayin kuramı, motivasyonun genel anlamda iki tür olarak kategorize edilebileceğini önermektedir. Bu türler içsel ve dışsal motivasyondur (Ng vd., 2022). İçsel motivasyon, işgörenlerin bir faaliyeti heyecan verici ve zevkli buldukları için o faaliyeti tamamlamaya istekli olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Ryan ve Deci, 2017). Bireyler içsel olarak motive olduklarında, kişisel tatmin ile motive olurlar ve bu nedenle örgütsel gereksinimlere göre performans göstermeye yönlendirilirler. Dışsal motivasyon, para ve popülerlik gibi nitelikleri içeren toplumsal değerleri ve beklentileri ifade eder. Bir birey dışsal olarak motive edildiğinde, ödül veya onay almak için görevler ve meydan okumalar gerçekleştirir (Mahmoud vd., 2021).

İş tatmini

İşgörenlerin işlerini yaparken yaşadıkları rahatlık ve gurur duygusuna iş tatmini denir (Aslam vd., 2022). İş tatmini, işinin değerli ve gerekli olduğunu düşünen işgörenler tarafından sağlanır (Gebczynska, 2020; Mustofa ve Muafi, 2021). Bir tutum olarak tanımlandığında iş tatmini "işgörenin işi hakkında yaptığı olumlu bir değerlendirici yargıdır". Elbette değerlendirme bilişsel bir süreçtir. Bu nedenle, iş işgörenlerin arzu ettikleri iş fikriyle ne kadar yakından eşleşirse, o kadar olumlu değerlendirilecektir (Choi vd., 2013). İş tatmini örgütsel davranış çalışmalarında en sık ele alınan değişkendir (Akmal vd., 2012; Bakotic, 2022; Mascarenhas vd., 2022) bu kadar yoğun araştırılmasının temel nedeni, çeşitli değişkenlerle önemli ilişkilerinin olmasıdır (Akmal vd., 2012); örgütsel bağlılık (Dalal, 2013), örgütsel destek (AlHashmi vd., 2019), örgütle özdeşleşme (Dulebohn vd., 2012), örgütsel saygı (Burchell ve Robin, 2011), örgütsel performans (Bednarska ve Szczyt, 2015; Cleophas vd., 2015), iş performansı (Fernandez ve Moldogaziev, 2015), işgören memnuniyeti ve hizmet kalitesi (Torres, 2014) ile pozitif bir ilişkisi; işgören devir hızı (Fernandez ve Moldogaziev, 2015), tükenmişlik (Chan vd., 2022) ile ise negatif bir ilişkisi vardır.

İş tatmini derecesi, gerçek ile beklenen kazanımlar arasında oluşan farkla ilgilidir. İçsel ve dışsal tatmini içerir. İçsel tatmin işin kendisi ile yakından ilişkili nedenleri ifade eder. Başka bir deyişle, başarı, büyüme, özgüven, bağımsızlık ve kontrol duygusu gibi yönler aracılığıyla işin kendisinden elde edilen tatmin düzeyidir (Shimizu vd., 2005; Chang ve Chang, 2007). Dışsal tatmin, işin içeriğiyle ilgili

olmayan tüm yönlerinden duyulan memnuniyet derecesini ifade eder. Bunlara terfi olasılığı, kazanılan ödüller ve övgüler, örgütsel politikalar ve yönetici yaklaşımları, teknik rehberlik ve kişilerarası ilişkiler dahildir (Castle vd., 2007; Chang ve Chang, 2007).

Rekreatif faaliyetlerin motivasyon ve iş tatmini ile ilişkisi

Bir işgörenin işine olan motivasyon ve tatmini yüksekse, yaratıcılık kapasitesi açığa çıkacak ve yetenekleri hayata geçirilecek, böylece işinde daha az depresif ve tükenmiş hissedecektir. Aksine, işgören işine motive değilse, yaptığı işten tatmini azsa, depresyona girecek ve hayal kırıklığına uğrayacaktır. Dolayısıyla yaptığı iş verimsizleşecek ve buna bağlı olarak işletme zarar görecektir. Bu nedenle iş başarısında motivasyon ve iş tatmini en önemli konulardan biridir (Fazlali, 2015). Rekreatif faaliyetler motivasyon ve iş tatmininin artması için etkin bir çözüm olarak uygulanabilir. İşletmeler yüksek motivasyon ve iş tatmini sağlamak amacıyla rekreatif faaliyetleri hedeflemesi ve tasarlaması durumunda daha avantajlı olacaklardır (Shujat vd., 2011). Çünkü işletmelerde rekreatif faaliyetlere katılan işgörenler bağ kurabilmekte, paylaşabilmekte, ilişki çatışmalarını azaltabilmekte, örgütte benzer kültürler yaratabilmekte, kendilerini rahat hissetmekte böylelikle görev motivasyonları artmakta ve iş tatminleri gelişmektedir (Gupta, 2019; Dubnewick, 2020).

İlgili literatür bulguları rekreatif faaliyetlerin motivasyon ve iş tatmini ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin Akmal vd., (2012) tarafından yapılan çalışmada rekreatif faaliyetler, iş tatmini ve her ikisi arasındaki ilişki kavramsal olarak tartışılmış; aradaki pozitif ilişki vurgulanmıştır. Güneydoğu ABD’de büyük bir imalat şirketinde iki grup oluşturularak toplam 150 işgörene yönelik yapılan araştırma (Groves, 1981), rekreatif faaliyetin (fitness) iş tatmini ve verimlilik üzerinde güçlü pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. ABD’nin Ohio Eyaleti’nde bulunan Cincinnati’deki General Electric Company’de yürütülen araştırma bulguları; rekreatif faaliyetlere herhangi bir düzeyde katılım gösterenlerin, hiç katılmayanlardan daha yüksek iş tatmini ve daha az devamsızlık gösterdiğini ortaya koymuştur. İran Şiraz’da vergi idaresi kadrosunda görev yapan 40’ar kişilik iki gruba uyguladıkları araştırmalarında Pour, Bakht ve Refahi (2014) boş zamandaki planlı rekreatif faaliyetlerin (spor ağırlıklı) iş tatmini ve çalışan performansını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Varatharaj ve Vasantha (2012)’ın Hindistan’ın Chennai şehrindeki çalışan kadınlar üzerinde yapmış oldukları araştırma sonuçlarına göre; rekreatif faaliyetlere katılan kadınlar daha yüksek duygusal zekaya ve daha düşük stres seviyelerine sahiptir, bu da daha yüksek düzeyde iş tatmini yaratmaktadır. Chin-Tsai (2013)’nin araştırmasında ise; Tayvan Chiayi’de Spor İşleri Yürütme Konseyi tarafından düzenlenen Yuan Spor Adası Oluşturma Planında görev alan 571 çalışan örnekleme alınan araştırma denekleri olarak seçilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; rekreatif faaliyet katılımı ne kadar yüksek olursa, sağladığı faydalar ve yaşam kalitesi o kadar yüksektir. Rekreatif faaliyet (spor) katılımcılarının yaşam kalitesi ne kadar iyiyse, iş tatmini de o kadar yüksektir. Rekreatif faaliyet katılımı, yaşam kalitesi aracılığıyla iş tatmini üzerinde doğrudan bir etki yaratırken; bu faaliyetlerin sağladığı faydalar, yaşam kalitesi vasıtasıyla iş tatmini üzerinde dolaylı bir etki yaratmaktadır. Shujat vd., (2011) tarafından Pakistan menşeli, küresel ölçekte geniş bir hizmet yelpazesine sahip iki işletmede (Molink ve Aexact) 60 işgörene yönelik yürütülen araştırma, rekreasyon ve eğlence faaliyetleri ile iş tatmini arasında güçlü pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcılara göre; işyerine rekreasyon ve eğlence faaliyetlerini entegre etmenin faydaları arasında görev motivasyonunda artış yer almaktadır. Kenya Utalii College’in 162 işgöreninden oluşan bir popülasyonu kapsayan araştırma (Mokaya ve Gitari, 2012) iş yerinde uygulanan rekreatif faaliyetlerin işgörenlerin sosyal ihtiyaçlarını karşılayarak iş motivasyonunu artırdığını ortaya koymuştur. Tavazar ve Güzel (2018)’in 23 yönetici örnekleminde yürüttüğü araştırma sonucunda ise; işgörenlerin boş zamanlarında katılım gösterdikleri rekreatif faaliyetlerle motivasyon, bağlılık, verimliliklerinin arttığı ifade edilmiştir. Mercanoğlu (2019)’un araştırmasında işyerinde uygulanan rekreatif faaliyetlerin verimlilik üzerinde pozitif bir etkisi olduğu; bununla birlikte işgörenlerin motivasyonunu da pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Turizm sektöründe yapılan araştırmalara örnek olarak; Bayraktar (2017) Antalya Belek’te beş yıldız otel işletmesinde görev yapan 400 çalışan üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucuna göre; rekreatif faaliyetler otel çalışanlarının iş tatmininde tüm alt boyutlarda pozitif bir etki yaratırken; örgütsel bağlılığının ise duygusal ve normatif bağlılık boyutlarında pozitif bir etki yaratmaktadır. Choi vd. (2013)’nin yapmış oldukları araştırmanın örneklemini ABD’de kısa bir dönem (üç aydan fazla) otel işletmelerinde görev yapan 234 konaklama öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları; Y Kuşağı çalışanlarının işyeri

rekreasyonuna yönelik tutumlarının, eğlence faaliyetlerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Y Kuşağı çalışanlarının eğlence faaliyetleri iş tatmini, görev performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde doğrudan pozitif etkiler göstermiştir.

Yukarıdaki ampirik çalışmalara ve teorik bakış açısına dayanarak, rekreatif faaliyetlerin işgörenlerin motivasyon ve iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi olduğu varsayılmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. 15 Nisan - 15 Mayıs 2023 tarihleri arasında uygulanan anket dört bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde işgörenlerin sosyo-demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, görev yapılan departman ve işletmedeki kıdem) belirlemeye yönelik 6 soruya yer verilmiştir. İkinci bölümde otel işgörenlerinin işletme tarafından uygulanan rekreatif faaliyetlere yönelik görüşlerini belirlemek için araştırmacı tarafından literatür taranmak suretiyle geliştirilen 5 maddeden oluşan “rekreatif faaliyetler uygulama düzeyi” ölçeği yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde Mottaz (1985) tarafından geliştirilen 2 boyut (içsel motivasyon ve dışsal motivasyon) ve toplam 24 maddeden oluşan motivasyon ölçeği bulunmaktadır. Anketin son bölümünü oluşturan dördüncü bölümde ise Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilen 2 boyut (içsel tatmin ve dışsal tatmin) ve toplam 20 maddeden oluşan Minnesota iş tatmini ölçeğine yer verilmiştir. Anketin ikinci ve üçüncü bölümünde yer alan rekreatif faaliyetler uygulama düzeyi ve motivasyon ölçeklerinde yer alan her bir madde 5’li Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş olup “Hiç Katılmıyorum=1” ve “Tamamen Katılıyorum=5” aralığında puanlandırılmıştır. İş tatmini ölçeği ise “Hiç Memnun Değilim=1” ve “Çok Memnunum=5” şeklinde puanlandırılmıştır.

Araştırmanın evreni Antalya, Mersin, Aydın ve Muğla olmak üzere dört ilde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin işgörenlerinden oluşmaktadır. Çalışmada örneklem alınma yoluna gidilmiş olup tabakalı ve küme örnekleme yöntemlerinin birlikte uygulandığı aşamalı örnekleme yöntemi (Ural ve Kılıç, 2005) kullanılmıştır. Bu çerçevede sayfiye (kıyı) ve şehir otellerini örnekleme yer alması planlanmış ve beş yıldızlı otel işletmeleri 2 tabakaya (Sayfiye, Şehir) ayrılmıştır. Buna göre Antalya, Aydın ve Muğla sayfiye otellerini temsilen alınmış olup, şehir otellerini ise araştırmacının ulaşılabilirliği dikkate alınarak Mersin ili temsilen alınmıştır. Bununla birlikte, her bir ili temsilen ikişer otel olmak üzere toplam sekiz otel küme örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğünü belirlemek üzere Sekaran (2003) tarafından nicel araştırmalar için önerilen $n = s^2 Z_{\alpha}^2 / d^2$ formülü kullanılmış olup, 30 kişilik pilot uygulama sonucunda standart sapma $s=1$, etki büyüklüğü veya örneklem hatası $d=0,1$ ve $Z_{0,05}=1,96$ olarak alınmış ve minimum örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır. Ancak, eksik, hatalı, güvenilirliği düşük ve geri dönmeyecek anketler dikkate alınarak 600 adet anket çoğaltılmış 512’si geri dönmüş ve 473’ü güvenilir bulunarak değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte araştırma Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler etik kurulu tarafından 14.04.2023 tarih ve 2023/57 sayılı etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada anket ile elde edilen veriler SPSS 18.0 for Windows paket programıyla analiz edilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımıyla verilmiş olup, rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeyleri aritmetik ortalama ve standart sapma ile belirlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin sosyo-demografik özelliklerine göre karşılaştırılmasında veriler normal dağıldığı için parametrik testlerden t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Diğer taraftan, rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeklerin yapı geçerliliği için faktör analizi, güvenilirliği için ise Cronbach’s Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

Bulgular

Araştırmaya katılan toplam 473 otel işgöreninin bireysel özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiş olup, %37,4’ü kadın, %62,6’sı erkek, %53,9’u evli ve 46,1’i bekarıdır. Yaş gruplarına göre dağılım incelendiğinde, %7,2’si 20 yaş ve altı, %34,7’si 21-30, %37,2’si 31-40, %11,6’sı 41-50 ve %9,3’ü ise 51 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %26,2’si lise ve altı, %40,2’si önlisans ve %33,6’sı lisans düzeyinde eğitim aldığını belirtirken, %23’ü önbüro, %17,3’ü kat hizmetleri, %14,6’sı yiyecek içecek, %15,6’sı muhasebe-satış, %11,2’si insan kaynakları-halkla ilişkiler ve 18,2’si de diğer departmanlarda

(teknik servis, güvenlik vb.) çalıştığını bildirmişlerdir. Katılımcıların %9,9'u 1 yıl ve daha az süredir, %29, 'u 2-5 yıl, %32,6'sı 6-9 yıl ve %28,5'i 10 yıl ve daha fazla süredir bulunduğu otel işletmesinde çalıştığını belirtmişlerdir.

Tablo 1: Katılımcıların bireysel özelliklerine göre dağılımı

Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	177	37,4
	Erkek	296	62,6
Medeni Durum	Evli	255	53,9
	Bekar	218	46,1
Yaş	20 yaş altı	34	7,2
	21-30 yaş arası	164	34,7
	31-40 yaş arası	176	37,2
	41-50 yaş arası	55	11,6
	51 ve üzeri	44	9,3
Öğrenim Durumu	Lise ve altı	124	26,2
	Ön Lisans	190	40,2
	Lisans	159	33,6
Departman	Önbüro	109	23,0
	Kat Hizmetleri	82	17,3
	Yiyecek-İçecek	69	14,6
	Muhasebe-Satış	74	15,6
	İKY ve Halkla İlişkiler	53	11,2
	Diğer (Teknik s., Güvenli vb.)	86	18,2
Kıdem	1 yıl ve daha az	47	9,9
	2-5 yıl	137	29,0
	6-9 yıl	154	32,6
	10 yıl ve daha fazla	135	28,5
Toplam		473	100,0

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliği için uygulanan faktör analizi ve güvenilirliğine ilişkin iç tutarlık katsayıları (Cronbach's Alpha) ile ölçek ve alt ölçeklere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre faktör analizinin uygulanabilirliği ve örneklem yeterliğini KMO ve Bartlett testi sonuçları ortaya koymuş olup, rekreatif faaliyetler ölçeği toplam varyansın %73,612'sini açıklayan tek faktör altında toplanırken, motivasyon ölçeği toplam varyansın %74,280'ini açıklayan iki faktör (içsel ve dışsal motivasyon) ve iş tatmini ölçeği de toplam varyansın %70,594'ünü açıklayan iki faktör (içsel ve dışsal tatmin) altında toplanmıştır. Cronbach's Alfa katsayıları rekreatif faaliyetler ölçeği için 0,758, motivasyon ölçeği için 0,866 ve iş tatmini ölçeği için ise 0,834 olarak hesaplanmıştır. Ölçekler ve boyutları için sunulan betimsel istatistikler incelendiğinde, rekreatif faaliyetlere ilişkin ortalama değer $\bar{X}=2,22$ olduğu belirlenirken bu değer motivasyon için $\bar{X}=3,87$ ve iş tatmini için ise $\bar{X}=3,74$ olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte içsel motivasyona ilişkin aritmetik ortalamanın ($\bar{X}=4,14$) dışsal motivasyona ilişkin aritmetik ortalamadan ($\bar{X}=3,72$) ve içsel tatmine ilişkin aritmetik ortalamanın ($\bar{X}=3,91$) dışsal tatmine ilişkin aritmetik ortalamadan ($\bar{X}=3,48$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Ölçeklere ilişkin faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları ile bazı betimsel istatistikler

Ölçekler ve altboyutları	Madde Sayısı	Özdeğerler	Açıklanan Varyans %	Cronbach's Alpha	$\bar{X}$	SS
Rekreatif Faaliyetler	5	3,681	73,612	0,758	2,22	0,98
İçsel Motivasyon	9	5,598	30,609	0,821	4,14	0,60
Dışsal Motivasyon	15	7,987	43,671	0,843	3,72	0,45
Genel Motivasyon	24	-	74,280	0,866	3,87	0,34
İçsel Tatmin	12	9,032	45,159	0,825	3,91	0,80
Dışsal Tatmin	8	5,087	25,435	0,779	3,48	0,75
Genel İş Tatmini	20	-	70,594	0,834	3,74	0,75

Rekreatif Faaliyetler Ölçeği İçin: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,809; Bartlett's Testi: $\chi^2=3454,8; P<0,001$

Motivasyon Ölçeği İçin: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,888; Bartlett's Testi: $\chi^2=5657,8; P<0,001$

İş Tatmini Ölçeği İçin: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0,862; Bartlett's Testi: $\chi^2=4879,6; P<0,001$

Rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmini arasındaki ilişkiye yönelik uygulanan Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'teki tüm korelasyon katsayıları anlamlı bulunmuştur ($P < 0,01$). Katsayılar incelendiğinde, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile motivasyon arasında pozitif orta düzeyde ($r=0,525$) ve rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile iş tatmini arasında yine pozitif orta düzeyde ($r=0,532$) ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile içsel motivasyon arasında pozitif kuvvetli ($r=0,645$) ve rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile dışsal motivasyon arasında pozitif orta düzeyde ($r=0,432$) ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile içsel tatmin arasında pozitif kuvvetli ($r=0,623$) ve rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile dışsal tatmin arasında pozitif orta düzeyde ($r=0,567$) korelasyon tespit edilmiştir. Ayrıca motivasyon ve iş tatmini arasında pozitif kuvvetli ($r=0,633$) ilişki bulunmuştur.

Tablo 3: Rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmini arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçları

Ölçekler ve altboyutları	Rekreatif Faaliyetler	İçsel Motivasyon	Dışsal Motivasyon	Genel Motivasyon	İçsel Tatmin	Dışsal Tatmin	Genel İş Tatmini
Rekreatif Faaliyetler	-	0,645*	0,432*	0,525*	0,623*	0,567*	0,532*
İçsel Motivasyon	0,645*	-	0,712*	0,878*	0,666*	0,567*	0,605*
Dışsal Motivasyon	0,432*	0,712*	-	0,756*	0,543*	0,456*	0,512*
Genel Motivasyon	0,525*	0,878*	0,756*	-	0,663*	0,612*	0,633*
İçsel Tatmin	0,623*	0,666*	0,543*	0,663*	-	0,723*	0,886*
Dışsal Tatmin	0,567*	0,567*	0,456*	0,612*	0,723*	-	0,689*
Genel İş Tatmini	0,532*	0,605*	0,512*	0,633*	0,886*	0,689*	-

* $P < 0,01$

Araştırmaya katılan otel işgörenlerinin rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmasına yönelik bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyinin cinsiyete ve medeni duruma, iş tatmininin de medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği ($P > 0,05$), buna karşılık tüm değişkenlerin diğer bireysel özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ($P < 0,05$) belirlenmiştir. Ortalama değerleri incelendiğinde, erkeklerin motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu ve evlilerin motivasyonunun bekarlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin yaşın ve kıdem ile ilerlemesiyle birlikte düştüğü, eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte arttığı belirlenmiştir. Diğer taraftan, önbüro ve insan kaynakları-halkla ilişkiler departmanlarında çalışanların diğer departmanlara göre rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu Tablo 4'teki bulgulardan görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların rekreatif faaliyetler, motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin bireysel özelliklerine göre karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	Rekreatif Faaliyetler		Motivasyon		İş Tatmini	
		$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS
Cinsiyet	Kadın	2,27	1,09	3,75	0,21	3,58	0,90
	Erkek	2,18	0,89	3,94	0,37	3,83	0,61
	P	0,330		0,000*		0,000*	
Medeni Durum	Evli	2,19	0,91	3,96	0,38	3,71	0,82
	Bekar	2,25	1,05	3,77	0,24	3,76	0,65
	P	0,540		0,000*		0,465	
Yaş	20 yaş ve <	3,05	1,26	3,82	0,21	3,92	0,12
	21-30	2,33	0,98	3,89	0,39	4,09	0,89
	31-40	2,19	1,01	3,87	0,29	3,78	0,82
	41-50	1,80	0,38	3,68	0,31	3,69	0,22
	50 ve >	1,78	0,42	3,68	0,31	3,62	0,17
	P	0,000*		0,000*		0,000*	
Öğrenim	Lise ve altı	2,07	0,68	3,69	0,35	3,34	0,28

Durumu	Ön Lisans	2,30	1,17	3,73	0,26	3,99	1,01
	Lisans	2,95	1,33	4,00	0,15	4,00	0,20
	P	0,000*		0,000*		0,000*	
Departman	Önbüro	2,39	0,87	4,08	0,42	4,11	1,35
	Kat Hiz.	1,69	0,24	3,72	0,18	3,71	0,13
	Yiyecek-İç.	1,79	0,27	4,11	0,12	3,89	0,08
	Muh-Sat.	1,89	0,36	3,69	0,13	3,78	0,20
	İKY ve Hİ	3,44	0,32	3,95	0,12	4,04	0,31
	Diğer	1,87	0,44	3,52	0,34	3,18	0,15
	P	0,000*		0,000*		0,000*	
Kıdem	1 yıl ve <	2,73	1,19	3,85	0,19	3,86	0,36
	2-5 yıl	2,53	1,13	3,90	0,43	3,89	0,99
	6-9 yıl	1,95	0,75	3,92	0,27	3,75	0,77
	10 yıl >	2,03	0,78	3,69	0,30	3,52	0,40
	P	0,000*		0,000*		0,000*	

* $P < 0,05$

Tartışma ve sonuç

İşgörenlere yönelik uyguladıkları rekreatif faaliyetlerin, onların motivasyon ve iş tatmini nasıl etkilediğini beş yıldızlı otel işletmeleri bağlamında ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmaya 473 işgören katılmıştır. Uygulanan faktör analizi sonucunda ölçeklerin toplam varyansın 3'te 2'sinden fazla açıklama oranına sahip oldukları ve Cronbach's Alfa katsayılarının da 0,70'in üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada, otel işletmelerinde rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyinin orta değer altında olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuca göre; otel işgörenlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin yeterli olmadığı, yönetim tarafından işgörenler için bir ihtiyaç olarak görülmediği, rekreatif faaliyetler için yönetim tarafından gerekli olanaklar (bütçe, zaman vb.) sağlanmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte otel işgörenlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin çeşitlerinin de (deniz ve plaj faaliyetleri, dağ ve kış sporları faaliyetleri, tabiat ve yeşil turizm faaliyetleri, sosyal yaşam ve toplantı faaliyetleri, kültür ve sanat faaliyetleri) yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Oysaki rekreatif faaliyetlerin uygulanması, işin yapıcı, işbirlikçi, teşvik edici bir şekilde yürütüldüğü, işgörenlerin işlerine tutkuyla bağlı olduğu, birbirleriyle güllüp eğlendiği, değer gördüğü ve fikirlerine saygı duyulduğu örgütsel ortamla sonuçlanır. İşletmedeki bu olumlu atmosfer nedeniyle misafirler, eğlenceli faaliyetlerin örgüt kültürünün bir parçası haline getirildiği aydınlık bir ortamda sıcak karşılanır ve hatta stresli durumlar yaratıcı bir şekilde, açık fikirlikle çözülür (Shujat vd., 2011). Ayrıca işgörenlere yönelik uygulanan rekreatif faaliyetler, sağlık, engellilik, devamsızlık ve tazminat alanında somut maliyeti azaltarak, sağlıklı bir yaşam tarzının nasıl oluşturulacağını ve işte nasıl güvende olunacağını öğretmek işveren ve işgörenler arasında bir kazan-kazan durumu yaratabilir (Bates, 2006; Akmal vd., 2012). Bununla birlikte farklı örneklem gruplarında ele alınan bazı araştırma sonuçları, rekreatif faaliyetleri entegre etmenin işgörenlerin motivasyonu, iş tatmini, bireysel ve grup görevlerine bağlılığı, performansı, verimliliği ve iş-yaşam dengesi ile pozitif bir ilişki, stres seviyesi ile negatif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir (Shujat vd., 2011; Akmal vd., 2012; Mokaya ve Gitari, 2012; Varatharaj ve Vasantha, 2012; Choi vd., 2013; Bayraktar, 2014; Gupta, 2019). Rekreatif faaliyetlerin entegrasyonunun faydaları göz önüne alındığında, otel yönetimine otellerde yetersiz kalan rekreatif faaliyetleri bir ihtiyaç olarak görmesi ve uygulaması önerilebilir. Bununla birlikte otel yönetiminin rekreatif faaliyetler için gerekli olanakları (bütçe, zaman vb.) sağlaması, rekreatif faaliyetleri çeşitlendirmesi (deniz ve plaj faaliyetleri, dağ ve kış sporları faaliyetleri, tabiat ve yeşil turizm faaliyetleri, sosyal yaşam ve toplantı faaliyetleri, kültür ve sanat faaliyetleri) gerektiği ifade edilebilir. Otel işletmesinde bir sosyal yaşam ve toplantı faaliyeti olarak doğum günü gibi kişisel bir kutlama yapıldığında, bu kutlama işgörene otel yönetimi ve iş arkadaşları tarafından takdir edilme hissi verebilir. Bu olumlu duygunun onu işini otel için daha iyi yapmaya motive etmesi ve iş tatminini artırması kuvvetle muhtemeldir. Yine bir diğer sosyal yaşam ve toplantı faaliyeti olarak işten sonra departman müdürü ve işgörenleri arasında gayri resmi yapılan bir toplantı, bu tür kişisel zaman, işgörenlerin iş hayatını engelleyebilecek iş içi ve iş dışı konuları daha kolay paylaşmasına yol açacaktır. Departman müdürünün işgörenlerin performansı hakkında daha açık geri bildirim yapmasına olanak sağlayacaktır. Sonuç olarak işgörenler departman müdürüyle yakınlık kurabilir, görev performanslarını iyileştirme

konusunda daha istekli hale gelebilir. Ya da tabiat ve yeşil turizm faaliyeti olarak otel işletmesinin otel piknileri düzenlemesi, işgörenlerin işte birbirlerine yardım etmek için bir zemin oluşturabilmelerine yardımcı olur, grup bağlılığını ve nihayetinde örgütsel bağlılığı artırır (Chan, 2010; Choi vd., 2013). Görüldüğü üzere uygulanan rekreatif faaliyetlerde farklı faydalar elde etmek mümkündür. Rekreatif faaliyetleri çeşitlendirmesi elde edilecek faydaların artırılmasına destek olacaktır.

Araştırmada, işgörenlerin motivasyon düzeylerinin orta değer üzerinde olumlu olduğu ve içsel motivasyon düzeylerinin dışsal motivasyon düzeylerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Çetin, Boyraz ve Özer (2019), Karaçar (2019), Kargün (2021) ve Özsoy ve Aksu (2020)'nin araştırma bulgularına göre de otel işletmelerinde işgörenlerin motivasyonları yüksek düzeydedir. Otel işletmelerinde içsel motivasyonun yüksek olması, işgörenlerin kendini otelin başarılı ve önemli bir çalışanı olarak gördüğünü, yaptığı işin saygın ve değerli bir iş olduğuna inandığını, yaptığı işte tam yetkiye ve karar verme hakkına sahip olduğunu ve çalışmalarından dolayı yöneticileri ve çalışma arkadaşları tarafından takdir edildiğini göstermektedir (Mottaz, 1985). Bununla birlikte içsel olarak daha motive olan otel çalışanlarının, kişisel tatmin ile motive olduğu, işini heyecan verici ve zevkli bulduğu için yapmaya istekli olduğu, ek ücrete veya takdire, kişisel kazanç veya diğer menfaatlere ihtiyaç duymadığı ifade edilebilir (Ryan ve Deci, 2017). Ryan ve Deci (2000) tarafından yapılan araştırmada işgörenin içsel olarak motive edildiğinde, dış baskılar, talepler ve ödüller tarafından teşvik edilmek yerine kendi kişisel gelişimi, bireysel hedefleri, zevkleri ve ilgi alanları için performans göstermeye yönlendirildiği ortaya konulmuştur (Mahmoud vd., 2021).

Araştırmada, işgörenlerin iş tatmin düzeylerinin orta değer üzerinde olumlu olduğu ve içsel tatmin düzeylerinin dışsal tatmin düzeylerinden daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Erdem ve Karataş (2015), Özdemir vd., (2017), Şener ve Ballı (2020) ve Yeşilyurt ve Koçak (2014)'in araştırma bulgularına göre de otel işletmelerinde işgörenlerin iş tatmin düzeyleri yüksektir. Otel işgörenlerinin içsel olarak daha tatmin olması, otel işletmesinde işgörenlerin yaptığı işte başarılı olduğunu hissettiğini, işgörelere vicdanlarına aykırı olmayan, toplumda saygınlık kazandıran, sabit bir iş sağlandığını, kendi kararlarını uygulama, yeteneklerini kullanabilme serbestliğinin verildiğini ortaya koymaktadır (Weiss vd., 1967). Diğer bir ifadeyle, otel işletmesinde başarı, bağımsızlık ve kontrol duygusu gibi yönler aracılığıyla işin kendisinden elde edilen tatminin daha fazla olduğunu göstermektedir (Shimizu vd., 2005; Chang ve Chang, 2007).

Araştırmada uygulanan korelasyon analizi sonucunda, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında pozitif orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyinin içsel motivasyon düzeyini dışsal motivasyon düzeyine göre daha fazla etkilediği ortaya konulmuştur. Literatürde rekreatif faaliyet ve motivasyon arasındaki ilişkiyi farklı örneklem gruplarında inceleyen araştırma bulguları (Shujat vd., 2011; Mokaya ve Gitari, 2012; Tavazar ve Güzel, 2018; Mercanoğlu, 2019) elde edilen bu bulguyu doğrular niteliktedir. Bu araştırmada elde edilen sonuç, otel işletmelerinde rekreatif faaliyetlerin artmasıyla birlikte motivasyonun da artacağını, içsel motivasyonun dışsal motivasyona göre daha fazla artacağını göstermektedir. Bireyin iyi olma, tatmin ve eğlence dürtüsüyle yaptığı gönüllü faaliyetleri içeren rekreatif faaliyetlerin (Gray ve Pelegrino, 1973, Torkildsen, 2005; Sklar vd., 2014, Edginton vd., 2018) işyerinde uygulanması, otel yönetiminin kendilerine değer verdiğini, iş yaşamlarını önemseydiğini bilmelerini sağlayarak ve işle ilgili gerilimleri hafifleterek, işgörenlerin işlerine daha fazla anlam yüklemelerine yardımcı olacaktır. Bu nedenle rekreatif faaliyetler ne kadar çok uygulanırsa, işgörenler işlerini ve iş durumlarını o kadar olumlu değerlendirecekler ve böylece işlerine karşı daha olumlu bir tutum sergileyeceklerdir (Choi vd., 2013). Olumlu ruh halleri işgörenlerin motivasyonu üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır (Karl ve Peluchette, 2006). Bu etki bireysel hedefleri, zevkleri, ilgi alanları, bilgi ve özdeğerlerini kapsayan iç motivasyon kaynakları (Czernek-Marszaiek, 2022) üzerinde daha fazla olacaktır. Bu doğrultuda araştırmada elde edilen sonucun ampirik çalışmalar ve teorik bakış açısıyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bir hizmet bağlamında, çalışanların iş yeri motivasyonu, yüksek düzeyde performans elde etmek için esastır çünkü motivasyon bir işgörende yeteneklerini performansına adanma arzusu yaratır. Bu nedenle, motive olmuş işgören, işle ilgili bir hedefi gerçekleştirmeye çalışacaktır. Herhangi bir işletmenin başarısı işgörenlerin performansına bağlı olduğundan, yönetimin işgören motivasyonunun önemini anlaması çok önemlidir (Govindarajulu ve Daily, 2004; Mahmoud vd., 2021). Otel yönetimine yüksek motivasyona

sahip iş gücü elde etmek için, işgörenlerin hem içsel hem dışsal motivasyonunu artıran fakat otel işletmelerinde yetersiz kalan rekreatif faaliyetleri daha fazla uygulaması önerilebilir. Otel yönetiminin bu faaliyetlerden hangisinin işgörenler üzerinde en yüksek etkiyi yaratabileceğini belirlemesi ve planlaması kritik bir ihtiyaçtır. Yönetim her biri belirli miktarda yatırım gerektiren bu faaliyetlerden etkili olanları dikkatli bir şekilde seçip uygulamalıdır. Yönetim bu süreçte belirli etnik grupları yabancılaştırmamak için işgörenlerin temel kültürel özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Yönetim işgörenleri rekreatif faaliyetlerin tasarım sürecine dahil ederek veya faaliyetleri işgörenlerin planlamasına izin vererek ve gerekli desteği sağlayarak, onları rekreatif faaliyetlere katılmaya da motive etmelidir.

Araştırma kapsamında rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile iş tatmin düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik uygulanan korelasyon analizi sonucunda ise, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyi ile iş tatmin düzeyi arasında pozitif orta düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan, rekreatif faaliyetlerin uygulama düzeyinin içsel tatmin düzeyini dışsal tatmin düzeyine göre daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgu rekreatif faaliyet ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi farklı örneklem gruplarında ele alan Groves (1981), Shujat vd., (2011), Akmal vd., (2012), Varatharaj ve Vasantha (2012), Chin-Tsai (2013), Choi vd., (2013), Pour vd., (2014), Bayraktar (2017)'in araştırma bulgularıyla tutarlıdır. Bayraktar (2017)'in beş yıldızlı otel işletmelerinde yaptığı çalışmada, rekreatif faaliyetlerin otel çalışanlarının iş tatmininde tüm alt boyutlarda pozitif bir etki yarattığı belirlenmiştir. Choi vd., (2013) tarafından kısa bir dönem otel işletmelerinde görev yapan konaklama öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmada, Y Kuşağı çalışanlarının işyeri rekreasyonuna yönelik tutumlarının eğlence faaliyetlerini olumlu yönde etkilediği, katılım gösterdikleri faaliyetlerin iş tatmini üzerinde pozitif etkiler yarattığı ortaya konulmuştur. Bu çalışmada elde edilen sonuç, otel işletmelerinde rekreatif faaliyetlerin artmasıyla birlikte iş tatmininin de artacağını, içsel tatminin dışsal tatmine göre daha fazla artacağını ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuca göre rekreatif faaliyetlerin iş tatmininde belirleyici bir unsur olduğu ifade edilebilir. Nitekim Sturman ve Ford (2011) rekreatif faaliyetler sayesinde kendilerini özel hissettirerek tatmin olmuş, başarılı işgörenler yaratılabileceğini belirtmiştir. Shujat vd., (2011) işletmelerin iş tatmini sağlamak amacıyla rekreatif faaliyetleri tasarladığında daha avantajlı olacaklarını ifade etmiştir. Choi vd., (2013)'da işyeri rekreasyonu sayesinde daha fazla eğlenen işgörenlerin işlerine karşı daha olumlu tutum ve duygusal duruma sahip olacaklarını yani daha yüksek iş tatmini geliştireceğini belirtmiştir. İşletmelerde rekreatif faaliyetlere katılan işgörenler bağ kurabildikleri, paylaşabildikleri, ilişki çatışmalarını azaltabildikleri, örgütte benzer kültürler yaratabildikleri, kendilerini rahat hissettikleri için (Gupta, 2019) oluşan bu olumlu örgütsel iklimin işgörenlerin görev motivasyonunu artırdığı (Karl ve Peluchette, 2006), motive olmuş işgörenlerin sergileyeceği yüksek performansın da iş tatmini yarattığı ifade edilebilir. Çünkü motivasyon sayesinde sergilenen performans iş tatmini yaratmada kritik bir etkidir (Lawler, 1994; Cerev, 2018). İlgili literatür incelendiğinde; iş tatmininin örgütsel bağlılık (Dalal, 2013), örgütsel destek (AlHashmi vd., 2019; Marzec, 2019), örgütle özdeşleşme (Dulebohn vd., 2012), örgütsel saygı (Burchell ve Robin, 2011), örgütsel performans (Bednarska ve Szczyt, 2015; Cleophas vd., 2015), işgören memnuniyeti ve hizmet kalitesi (Torres, 2014) ile pozitif bir ilişkisi; işgören devir hızı (Fernandez ve Moldogaziev, 2015), tükenmişlik (Chan vd., 2022) ile ise negatif bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenlerle olan ilişkileri nedeniyle iş tatmini örgütsel davranış çalışmalarında en sık ele alınan değişkendir (Akmal vd., 2012; Bakotic, 2022; Mascarenhas vd., 2022). İş tatmininin mevcut önemi doğrultusunda otel yönetimine yüksek tatmine sahip iş gücüne sahip olmak için, işgörenlerin hem içsel hem dışsal tatminini artıran fakat otel işletmelerinde yetersiz kalan rekreatif faaliyetleri daha fazla entegre etmesi önerilebilir. Diğer yandan işgörenlerin işyeri rekreasyonuna yönelik farklı tutumlar sergilemesi de mümkündür. Aldag ve Sherony (2001) bu tutumları üç boyutta ele almıştır. İlk boyut uygunluktur. Buna göre bazı işgörenler çalışma saatlerinin sadece iş için olduğunu düşünürken, diğerleri işyerinde rekreatif faaliyetler ve çalışmanın birbirini tamamlayıcı olduğunu düşünebilir. Diğer boyut önemdir. Önem boyutuna göre; bazı işgörenler işyerinde eğlenceyi bir işin kritik bir unsuru olarak görebilirken, diğerleri bunu hoş bir ekstra olarak görebilir, ancak zorunlu bulmayabilir. Son boyut olan rekreasyonun beklenen sonuçlarına göre de; bazı işgörenler rekreatif faaliyetleri bireysel ve ekip performanslarının kolaylaştırıcısı olarak görebilirken, diğerleri onları iş süreçlerini engelleyen bir unsur olarak görebilir (Karl vd., 2005; Choi vd., 2013). Bu doğrultuda otel yönetiminin işgörenlerin işyeri rekreasyonuna yönelik sergileyeceği farklı tutumları belirlemesi, dikkate alması ve işgörelere herhangi

bir ceza olmaksızın katılmama seçeneği sunması gerektiği ifade edilebilir. Zaten rekreatif faaliyetlere katılım zorunlu değil, gönüllü olmalıdır (Sklar vd., 2014, Gulam, 2016, Edginton vd., 2018). Cho vd., (2013) ABD’de otel işletmelerinde görev yapan 234 konaklama öğrencisi üzerinde yapmış oldukları araştırmada, işgörenlerin işyeri rekreasyonuna karşı oldukça olumlu bir tutuma sahip olduğunu (4,1) ortaya koymuştur. Bununla birlikte akademisyenler ve yöneticiler özellikle Y kuşağının iş yeri rekreasyonuna karşı daha olumlu bir tutuma sahip olma eğiliminde olduğu konusunda hemfikirdir. Bu nedenle, işyeri rekreasyonunun her gün daha da önem kazanacağı, yöneticilerin işinin kritik bir parçası haline geleceği ifade edilebilir. Bu nedenle eğer işyeri rekreasyonu otelin kültürüyle tutarsızsa, yöneticilerin rekreatif faaliyetleri seven kültürü benimsemesi gerektiği söylenilebilir.

Araştırmada ayrıca motivasyon ile iş tatmini arasında pozitif kuvvetli ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Herzberg’in çift faktör kuramı elde edilen bu bulguyu doğrulamaktadır. Motivasyon ve iş tatmini arasındaki bağlantının kurulduğu Herzberg’in çift faktör kuramına göre tatmin motivasyon faktörlerinin bir fonksiyonudur. Diğer bir ifadeyle motivasyon faktörlerindeki (başarı, tanınma, işin niteliği, sorumluluk, gelişme) ilerleme tatmin yaratmaktadır (Karaca, 2001; Kesici, 2006). İşletmelerde iş tatmini ile ilişkili olumlu sonuçlar dikkate alındığında, otel yönetiminin motivasyon faktörlerini kullanarak işgörenlerin iş tatminini arttırmaya çalışması çok önemlidir. Bununla birlikte çift faktör kuramında motivasyon faktörlerinin hijyen faktörleri (yönetimden hoşnutsuzluk, çalışma koşullarından hoşnutsuzluk, ücret yetersizliği vb.) tamamlanırsa işgörende tatmin yaratılacağı ifade edilmektedir (Stroh vd., 2001). Bu bağlamda otel yönetimi iş tatminini sağlayan ön koşul olarak hijyen faktörlerini de tamamlamalıdır. Motivasyon ve iş tatmini arasındaki bağlantının kurulduğu bir diğer kuram olan Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramına göre ise ilk olarak bir örgütte işgören üst düzey ihtiyaçları karşılandığında tatmin olur, tatmin de işgörenin motivasyonunu yükseltebilir. İkinci olarak üst düzey ihtiyaçları karşılandığında işgören hem motive hem de tatmin olabilir. Üçüncü olarak tatmin ile motivasyon arasında devamlı ve çift yönlü bir etki olabilir. Bu üç bağlantıdan hangisi geçerli olursa olsun otel yönetiminin temel gücünün yüksek motivasyona sahip ve tatmin olmuş işgörende olduğunu (Chien vd., 2020) gözden kaçırılmadan; bu temel güce sahip olmak için işgörende motive ve tatmin olduklarını hissettikleri doğru ortamı sağlama becerilerini edinmesi gerektiği ifade edilebilir.

Pratik çıkarımlar

Yukarıdaki tartışma ve sonuç ışığında, çalışmadan ortaya çıkan pratik çıkarımlarından ilki; otel işletmelerinde rekreatif faaliyetler motivasyon ve iş tatmininin artması için etkin bir çözüm olarak uygulanabilir. Rekreatif faaliyetlere katılan işgörende bağ kurabilmekte, paylaşabilmekte, ilişki çatışmalarını azaltabilmekte, örgütte benzer kültürler yaratabilmekte, kendilerini rahat hissetmekte böylelikle görev motivasyonları artmaktadır. Motive olmuş işgörende sergileyeceği yüksek performans da iş tatmini yaratacaktır. Çünkü motivasyon sayesinde sergilenen performans iş tatmini yaratmada kritik bir etkidir. Bununla birlikte bir işgörende işine olan motivasyon ve tatmini yüksekse, yaratıcılık kapasitesi açığa çıkacak ve yetenekleri hayata geçirilecek, böylece işinde daha az depresif ve tükenmiş hissedecektir. Aksine, işgörende işine motive değilse, yaptığı işten tatmini azsa, depresyona girecek ve hayal kırıklığına uğrayacaktır. Dolayısıyla yaptığı iş verimsizleşecek, hizmet kalitesi düşecek, örgüte olan bağlılığı ve desteği azalacaktır. Küresel ölçekte yaşanan rekabet sürecinde otel işletmelerinin varlıklarını koruyabilmeleri, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için rekreatif faaliyetlerin entegrasyonunun faydalarını göz önünde bulundurması, otellerde rekreatif faaliyetleri bir ihtiyaç olarak görmesi ve uygulaması gereklidir. Bununla birlikte otel yönetiminin rekreatif faaliyetlerden hangisinin (deniz ve plaj faaliyetleri, dağ ve kış sporları faaliyetleri, tabiat ve yeşil turizm faaliyetleri, sosyal yaşam ve toplantı faaliyetleri, kültür ve sanat faaliyetleri) işgörende üzerinde en yüksek etkiyi yaratabileceğini belirlemesi ve planlaması kritik bir ihtiyaçtır. Yönetim her biri belirli miktarda yatırım gerektiren bu faaliyetlerden en etkili olanları dikkatli bir şekilde seçip uygulamalıdır. Yönetim bu süreçte belirli etnik grupları yabancılaştırmamak için işgörende temel kültürel özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Yönetim işgörende rekreatif faaliyetlerin tasarım sürecine dahil ederek veya faaliyetleri işgörende planlamasına izin vererek ve gerekli desteği sağlayarak, onları rekreatif faaliyetlere katılmaya da motive etmelidir.

Teorik çıkarımlar

Turizm endüstrisinde faaliyet gösteren bir işletmenin temel gücü, yüksek motivasyona sahip ve tatmin olmuş işgörenlerdir. Ön saflarda yer alan işgörenlerin müşteri memnuniyeti üzerinde ani etkiye sahip olduğu turizm endüstrisi gibi müşteri hizmetleri odaklı işletmelerde, işgören motivasyonunu teşvik etmek ve tatminini artırmak belki de hiçbir yerde daha önemli değildir. Bu nedenle otel yöneticileri de, işgörenlerin motive ve tatmin olduklarını hissettikleri doğru örgütsel ortamı sağlamalıdır. Bu araştırma, rekreatif faaliyetlerin işgörenlerin motivasyon ve iş tatminini artırabileceğini ortaya koyduğundan, akademisyenler tarafından gelecekteki araştırmalarda rekreatif faaliyetlerin işe yabancılaşma, örgütsel yaratıcılık, örgütsel çatışma, örgütsel uyum, örgütsel iletişim gibi farklı örgütsel davranışlara olan etkileri ele alınabilir. Başka bir araştırma olasılığı olarak otel işletmelerinde bazı rekreatif faaliyetlere misafirler davet edilerek, bu tür faaliyetlerin hem misafir hem de işgören memnuniyeti, sadakati üzerinde aynı anda nasıl bir etki yarattığı, misafir ve işgören arasındaki iletişimi, güveni nasıl etkilediği vb. ele alınabilir. İlgili literatürde daha önce ele alınmayan bu etkilerin rekreatif faaliyet perspektifini genişletebileceği; örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanlarında teori ve modellerin geliştirilmesinde önemli veri kaynağı oluşturabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte araştırma sonucuna göre; otel işgörenlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin yeterli olmadığı, yönetim tarafından işgörenler için bir ihtiyaç olarak görülmediği, rekreatif faaliyetler için yönetim tarafından gerekli olanaklar sağlanmadığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda akademisyenler tarafından otel yönetimine rekreatif faaliyetleri planlama, örgütleme, yürütme, koordinasyon ve denetim süreçlerinde eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulabilir. Bununla birlikte akademik sektör işyeri rekreasyonunu destekleyen ve teşvik eden bir örgüt kültürünün benimsenmesinde destek verebilir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın sonuçları iki sınırlılık göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Birincisi bu araştırmada kullanılan örneklem Türkiye'nin önemli turistik destinasyonlarından Antalya, Mersin, Aydın ve Muğla İlleri'nde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin işgörenleri olmasına rağmen, diğer iller araştırmanın kapsamına dahil değildir. Bu nedenle, araştırmanın sonuçları bu illerle sınırlı genellenebilirliğe sahip olabilir. İkincisi, bu araştırma Türkiye'de Kahramanmaraş merkezli yaşanan 7,7 ve 7,6 şiddetindeki iki büyük depremin hemen sonrasında yapılmıştır. Can kaybının 50 bin 96, yaralanan sayısının ise 107 bin 204 olduğu, 11 il ve 62 ilçede yoğun yıkımların meydana geldiği ani gelişen bu doğal afetin araştırma sonuçlarını etkilemesi muhtemeldir. İlerleyen dönemlerde daha geniş bir gelecek araştırması yapılabilir.

Kaynakça

- Akmal, F., Zainol, F. A., Mansor, M. ve Ghazali, Z. (2012). Recreational program and its association with job satisfaction. *Asian Social Science*, 8(13), 172-180.
<http://dx.doi.org/10.5539/ass.v8n13p172>
- Albayrak, T., Caber, M. ve Öz, E. K., (2017). Assessing recreational activities' service quality in hotels: An examination of animation and spa-wellness services. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18(2), 218-234.
<https://doi.org/10.1080/1528008X.2016.1208550>
- Aldag, R. ve Sherony, K. (2001). A spoonful of sugar: Some thoughts on "fun at work. *Current Issues in Management*, 1(1), 62-76.
- AlHashmi, M., Jabeen, F. ve Papastathopoulos, A. (2019). Impact of leader-member exchange and perceived organisational support on turnover intention: The mediating effects of psychological stress. *Policing: An International Journal*, 42(4), 520-536.
<https://doi.org/10.1108/PIJPSM-06-2018-0081>
- Aslam, S., Saleem, A., Kumar, T. ve Parveen, K. (2022). New normal: Emergence of situational leadership during covid-19 and its impact on work motivation and job satisfaction, *Frontiers in Psychology*, 13, 1-5.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.919941>
- Bakotic, D. (2022). Does organizational performance affect job satisfaction in nonprofit organizations? Evidence from Croatia. *Journal of Contemporary Management*, 83-96.
<http://dx.doi.org/10.30924/mjcmi.27.1.6>
- Baldonado, A. M. (2013), Motivating generation y and virtual teams. *Open Journal of Business and*

- Management*, 1,39-44.
<http://dx.doi.org/10.4236/ojbm.2013.12006>
- Bates, D. W. (2006). The state of regional health information organizations: Current activities and financing. *Journal of Health Affairs*, 27(1), 60-69.
- Bayraktar, U. (2017). *Konaklama işletmelerinde çalışanlara yönelik rekreatif faaliyetlerin çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılığına olan etkisi* [Yüksek Lisans Tezi], Kırklareli Üniversitesi.
- Bednarska, M. A. ve Szczyt, M., (2015). Variations in job satisfaction in service industries: Comparative international analysis, *Foresight*, 17(6), 599-615.
<https://doi.org/10.1108/FS-08-2013-0037>
- Berli, A. ve Martin, J. (2004). Tourists' characteristics and the perceived image of tourist destinations: A quantitative analysis - a case study of Lanzarote, Spain. *Tourism Management*, 25(5), 623-636.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.06.004>
- Burchell, M. ve Robin, J. (2011). *Respect the great workplace: How to build it, how to keep it, and why it matters*. CA: Jossey-Bass
- Castle, N. G., Engberg, J. ve Anderson, R. A. (2007). Job satisfaction of nursing home administrators and turnover. *Medical Care Research and Review*, 64(2), 191-211.
<https://doi.org/10.1177/1077558706298291>
- Cerev, G. (2018). İş güvenliği uzmanlarının genel, içsel ve dışsal iş tatmin düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 91-112.
[584617 \(dergipark.org.tr\)](https://doi.org/10.584617/dergipark.org.tr)
- Chan, S. C. H. (2010). Does workplace fun matter? Developing a useable typology of workplacefun in a qualitative study. *International Journal of Hospitality Management*, 29 (4), 720-728.
<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2010.03.001>
- Chan, S. H. J., Chan, K. T. ve Chan, Y. E. (2022). Burnout in learning organizations: The roles of organizational respect, job satisfaction and job insecurity. *The Learning Organization*, 29(5), 506-526.
<https://doi.org/10.1108/TLO-01-2022-0014>
- Chang, C. S. ve Chang H. H. (2007). Effects of internal marketing on nurse job satisfaction and organizational commitment: Example of medical centers in Southern Taiwan. *Journal of Nursing Research*, 15(4), 265-274.
<http://dx.doi.org/10.1097/01.JNR.0000387623.02931.a3>
- Chien, G., Mao, I., Nergui, E. ve Chang, W. (2020). The effect of work motivation on employee performance: Empirical evidence from 4-star hotels in Mongolia. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism* 19(6), 1-23.
<http://dx.doi.org/10.1080/15332845.2020.1763766>
- Chin-Tsai, K. (2013). Leisure involvement, leisure benefits, quality of life, and job satisfaction. *International Review of Management and Business Research*, 2(2), 421-428.
- Choi, Y. G., Kwon, J. ve Kim, W. (2013). Effects of attitudes vs experience of workplace fun on employee behaviors. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(3), 410-427.
<http://dx.doi.org/10.1108/09596111311311044>
- Cleophas, O. M., Chepkemoi, P. ve Motari M. N. (2015). Adoption of ICT practices and its effect on employee job satisfaction in county governments of Kenya: A case study of Nakuru County. *International Journal of Advanced Research in Computer Science*, 6(5), 7-32.
<https://doi.org/10.26483/ijarcs.v6i5.2503>
- Czernek-Marszaiek, K. (2022). Motivation to work in the context of covid-19 impact on tourism industry enterprises. *Problemy Zarzadzania Management Issues*, 20,1(95), 106-124.
<http://dx.doi.org/10.7172/1644-9584.95.5>
- Çetin, A., Boyraz, M. ve Özer, S. (2019). Otel çalışanların iş motivasyonu ve çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşması: Denizli şehir otellerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 601-614.
[850969 \(dergipark.org.tr\)](https://doi.org/10.580969/dergipark.org.tr)
- Dalal, R. S. (2013). Job attitudes: Cognition and affect. I. B. Weiner, N. W. Schmitt, S. Highhouse, (Eds), *Handbook of psychology: industrial and organizational psychology* içinde (ss.311-340) "2nd Ed." Wiley, Hoboken, New Jersey.
- Dubnewick, M. (2020). Significance of place in the lives of recreation practitioners. *Leisure Sciences*, 46(5), 519-534.

- <https://doi.org/10.1080/01490400.2020.1790062>
Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R. L. ve Ferris, G. R. (2012). A meta-analysis of antecedents and consequences of leader-member exchange: Integrating the past with an eye toward the future. *Journal of Management*, 38(6), 1715-59.
<https://doi.org/10.1177/0149206311415280>
Erdem, B. ve Karataş, A. (2015). The effects of cronyism on job satisfaction and intention to quit the job in hotel enterprises: The case of three, four and five star hotels in Muğla, Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 56-74.
Fazlali, S. (2015). *The effect sizes of different variables on job satisfaction: The case of Iran car industry* [Master thesis], Çankaya University.
Fernandez, S. ve Moldogaziev, T. (2015). Employee empowerment and job satisfaction in the U.S. Federal Bureaucracy: A self-determination theory perspective. *American Review of Public Administration*, 45(4), 375-401.
<http://dx.doi.org/10.1177/0275074013507478>
Gebczynska, M. (2020). Job satisfaction in project-based organization. *Organization and Management Series*, 146, 113-129.
<http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2020.146.9>
Glasser, W. (1994). *The control theory manager*. HarperBusiness.
Govindarajulu, N. ve Daily, B. F. (2004). Motivating employees for environmental improvement. *Industrial Management and Data Systems*, 104(4), 364-372.
<https://doi.org/10.1108/02635570410530775>
Groves, D. L. (1981). Impact of industrial recreation upon job satisfaction and productivity. *Journal Environmental Systems*, 11(2), 187-200.
Gulam, A. (2016). Recreation- Need and importance in modern society. *International Journal of Physiology, Nutrition and Physical Education*, 1(2), 157-160.
Gupta, B. (2019). The effect of participating in recreational activities on employee's productivity. *IME Journal*, 13(2), 113-120.
<http://dx.doi.org/10.5958/2582-1245.2019.00003.4>
Honore, J. (2009). Employee motivation. *Consortium Journal of Hospitality & Tourism*, 14(1), 63-75.
Karaca, S. (2001). *İş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
Karaçar, E. (2019). Otel çalışanlarının iş tatmini ve motivasyon düzeyi değişkenleri üzerine bir araştırma - Sinop örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-78.
<http://dx.doi.org/10.30561/sinopusd.543185>
Kargün, S. ve Koç, H. (2021). İşgörenlerin motivasyon düzeylerinin örgütsel bağlılık ve iş performansı üzerine etkileri: Konaklama işletmelerinde bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3786-3800.
<https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1356>
Karl, K. ve Peluchette, J. (2006). How does workplace fun impact employee perceptions of customer service quality?. *Journal of Leadership Organizational Studies*, 13(2), 2-13.
<https://doi.org/10.1177/10717919070130020201>
Karl, K., Peluchette, J., Hall, L. ve Harland, L. (2005). Attitudes toward workplace fun: A three sector comparison. *Journal of Leadership Organizational Studies*, 12(2), 1-17.
<https://doi.org/10.1177/107179190501200201>
Kesici, S. (2006). *Bankalarda motivasyon ve iş tatmini ilişkisi ve uygulamadan bir örnek* [Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
Lawler E. E. (1994). *Motivation in work organizations*. Jossey Bass Publishers
Mahmoud, A. B., Fuxman, L., Mohr, I., Reisel, W. D. ve Grigoriou, N. (2021). We aren't your reincarnation!" workplace motivation across X, Y and Z generations. *International Journal of Manpower*, 24(1), 193-209.
<https://doi.org/10.1108/IJM-09-2019-0448>
Mascarenhas, C., Galvao, A. R. ve Marques, C. S. (2022). How perceived organizational support, identification with organization and work engagement influence job satisfaction: A gender-based perspective. *Administrative Sciences*, 12(66), 1-15.

- <https://doi.org/10.3390/admsci12020066>
- Mercanoğlu, A. O. (2019). *İşyeri rekreasyonunun çalışan verimliliğine etkisi* [Doktora Tezi], Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Mokaya, S. O. ve Gitari J. W. (2012). Effects of workplace recreation on employee performance the case of Kenya Utalii College. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(3), 25,176-183. [23.pdf \(ijhssnet.com\)](https://doi.org/10.3390/admsci12020066)
- Mottaz, C. J. (1985). The relative importance of intrinsic and extrinsic rewards as determinants of work satisfaction. *The Sociological Quarterly*, 26 (3), 365- 385.
- Mustofa, A. ve Muafi, M. (2021). The influence of situational leadership on employee performance mediated by job satisfaction and Islamic organizational citizenship behavior. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 95-106.
- Muthoni Mbaabu, C. (2013). *Effect of workplace recreation on employee wellbeing and performance: A case of the commission for university education (CUE)*. [Master Thesis], Kenyatta University.
- Ng, K., Franken, E., Nguyen, D. ve Teo, S. (2022). Job satisfaction and public service motivation in Australian nurses: The effects of abusive supervision and workplace bullying. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-46. <https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2070715>
- Özdemir, H., Dağdeviren, A., Göker, G. ve Özdemir, S. N. (2017). Otel çalışanlarının iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 114-123.
- Özsoy, G. ve Aksu, M. (2020). Otel işletmelerinde kullanılan motivasyon araçlarının işgören performansı üzerindeki etkisi: Edirne İli örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4(1), 17-42. <https://doi.org/10.32958/gastoria.655492>
- Pour, M. H., Bakht, M. N. ve Refahi, Z. (2014). Impact of planned recreation (with an emphasis on sports) on job satisfaction and performance of employees tax (Shiraz). *Journal of Applied Science and Agriculture*, 9(8), 65-67.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. The Guilford Press. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1521/978.14625/28806>
- Ryan, R. M., ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business*. New York: John Wiley High Education Publishing.
- Sergeant, A. ve Frenkel, S. (2000). When do customer contact employees satisfy customers?. *Journal of Service Research*, 3, 18-34. <https://doi.org/10.1177/109467050031002>
- Shimizu, T., Feng, Q. L. ve Nagata, S. (2005). Relationship between turnover and burnout among Japanese hospital nurses. *Journal of Occupational Health*, 47(4), 334-336. <http://dx.doi.org/10.1539/joh.47.334>
- Shujat, S., Ameer, F. ve Cheema, F. A. (2011). Effects of recreational and entertainment activities on employees job satisfaction: A case study. *Journal of Management and Social Sciences*, 7(1),12-18. <http://dx.doi.org/10.46745/ilma.jbs.2011.07.01.02>
- Sklar, S. L., Autry, C. E. ve Anderson, S. C. (2014). How park and recreation agencies engage in community development. *World Leisure Journal*, 56(4), 281-299. <https://doi.org/10.1080/16078055.2014.958193>
- Sorensen, J. B. ve Sorensen, J. B. (2002). The strength of corporate culture and the reliability of firm performance. *Administrative Science Quarterly*, 47(1), 70-91. <https://doi.org/10.2307/3094891>
- Stroh, L. K., Northcraft, G. B. ve Neale, M. A. (2001). *Organizational behavior: A management challenge*. Psychology Press.
- Sturman, M. C. ve Ford, R. (2012). Motivating your staff to provide outstanding service. M. C. Sturman, J. B. Corgel, R. Verma (Eds.), *The cornell school of hotel administration on hospitality: cutting edge thinking and practice*. <https://doi.org/10.1002/9781119200901.CH11>

- Şener, S. ve Ballı, E. (2020). Otel işletmelerinde, duygusal bağlılık ve iş tatmininin yaşam doyumuna etkisi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1),31-45.
- Tavazar, H. ve Güzel, P. (2018). Rekreatyonel faaliyetlerin sürdürülebilir etkinlik yönetimindeki rolünün incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, (20) 4,69-87.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunibesyo/issue/42289/458436>
- Torkildsen, G. (2005). *Leisure and recreation management*, “5th Ed.”, Taylor and Francis Group.
- Torres, E. N. (2014). Deconstructing service quality and customer satisfaction: Challenges and directions for future research, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 23(6), 652-677.
<https://doi.org/10.1080/19368623.2014.846839>
- Varatharaj, V. ve Vasantha, S. (2012). Work life balances a source of job satisfaction: An exploratory study on the view of women employees in the service sector. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(3), 450-458.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. 22, Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center.
- Xanthakis, G. (2019). Motivation process during the economic crisis: The evidence of Greek structural design engineers. *Journal of Human Resource Management*, 22(2), 41-51.
- Yeşilyurt, H. ve Koçak, N. (2014). İş doyumunu ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin otel işletmeleri açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 303-324.
<https://doi.org/10.16953/deusbed.76900>
- Zhou, W. T., Tian, H. B. ve Qiu, Y. J. (2017). Qualitative study of marathon runners’ serious leisure constraints. *Journal of Wuhan Institute of Physical Education*, 51, 80-84.

Etik kurul onayı

Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler etik kurulu tarafından 14.04.2023 tarih ve 2023/57 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Gastronomi ve mutfak sanatları eğitim programlarının incelenmesine yönelik bir araştırma*

A research on examine the educational programs of the department of gastronomy and culinary arts

Gönderim Tarihi / Received: 29.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1397978](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1397978)

Kaan KASAROĞLU**1

Özgür SARIBAS²

Mehmet Emre GÜLER³

ÖZ: Gastronomi ve gastronomi araştırmalarına olan ilgi, gastronomi eğitime olan ilginin ve talebin de artmasını sağlamıştır. Eğitime yönelik bahsi geçen talebe yanıt veren ve bu doğrultuda faaliyetler sürdüren kurumlarından biri de üniversitelerdir. Üniversiteler, bünyelerinde bulunan fakülte ve yüksekokullarda dört yıllık “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” öğrenim programları yürütmektedirler. Bu aşamada akıllara pek çok araştırmaya da konu olan gastronominin multidisipliner yapısı ve gastronomi eğitiminde bu yapının göz ardı edilip edilmediği gelmektedir. Yükseköğretim kademesinde sürdürülen gastronomi eğitiminin, gastronominin multidisipliner özelliğini göz ardı etmeden gerçekleştirilmesi, verilecek eğitimin niteliği açısından önem arz etmektedir. Bu düşünceden hareketle gerçekleştirilen araştırma, Türkiye’de fakülte çatısı altında dört yıllık “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” eğitimi veren üniversitelerin eğitim müfredatlarını inceleyerek mevcut durumu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylelikle bahsi geçen müfredatların gastronominin doğasında bulunan multidisipliner yapısına uygun olarak oluşturulup oluşturulmadığının ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda; Türkiye’de “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” eğitimi veren 62 fakülte belirlenmiş, ilgili bölümlerin 8 yarıyıllık programları incelenmiştir. Nitel araştırma deseninin benimsendiği araştırmada doküman analizinden faydalanılmış, içerik analizi gerçekleştirilerek yorumlanmıştır. Araştırma bulguları, araştırmaya dâhil edilen bölümlerin büyük çoğunluğunun turizm fakülteleri altında yer aldığını ve vakıf üniversitelerinde uygulama derslerine daha fazla yer verildiğini göstermektedir. Eğitim müfredatlarının gastronominin multidisipliner yapısını yansıtacak şekilde hazırlandığı ancak ders içeriklerinin de incelenmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim müfredatı, Gastronomi, Multidisipliner araştırmalar

ABSTRACT: The growing interest in gastronomy and gastronomic research has increased the demand for gastronomy education. Universities are among the institutions that respond to this demand and carry out activities accordingly. Universities offer four-year programs in “Gastronomy and Culinary Arts” within their faculties and colleges. At this stage, the multidisciplinary nature of gastronomy, a topic that has been the focus of numerous studies, raises questions about whether this structure is being overlooked in gastronomy education. For the sake of education quality, gastronomy education at the higher education level must consider the multidisciplinary nature of gastronomy. The research, conducted within this framework, aims to examine the education programs of universities in Turkey that provide four-year “Gastronomy and Culinary Arts” education under the faculty umbrella to reveal the current situation. The goal is to assess whether the multidisciplinary structure of gastronomy organises the relevant training curricula. In this context, 62 faculties conducting “Gastronomy and Culinary Arts Education” in Turkey were identified, and the 8-semester education programs of the relevant departments were scrutinised. The research design adopted a qualitative research approach, utilising document analysis, and data were interpreted through content analysis in the study. Research findings indicate that most of the departments included in the study are located within tourism faculties, and foundation universities place a greater emphasis on practical courses. While it was observed that the courses address the multidisciplinary nature of gastronomy, it is concluded that the content of the courses should also be examined.

Keywords: Education, Education curriculum, Gastronomy, Multidisciplinary research

* Bu çalışma, yazarlar tarafından 8-9 Haziran 2023 tarihlerinde IV. Uluslararası Gastronomi, Turizm ve Kültür Çalışmaları Sempozyumu’nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü, kaan.kasaroglu@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1647-6145>

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ozgur.saribas@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0567-3039>

³ Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Turizm Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü, membre.guler@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8689-9859>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

From the moment humankind emerged in this stage of history until today, nutrition has been a basic need for survival. Over time, the processes of supplying, cooking and consuming food have changed through different methods, but nutrition has always remained a basic need (Görkem and Sevim, 2016: 978). On the other hand, it would be incomplete and wrong to consider and evaluate the concept of gastronomy only within the scope of "food". Gastronomy refers not only to eating but also to a more complex social event. As Santich (2004: 15) says, historical and etymological gastronomy is about advice and guidance on what to eat and drink, where, when, in what way, and combinations.

Although gastronomy is generally expressed as the art of cooking and eating well, it reflects only a part of this related concept (Kivela and Crotts, 2006: 354). Because gastronomy covers many different processes, from the procurement of food to the production process, from the presentation stage to post-consumption, and in this context, it is positioned in an integrated structure with many fields, from agriculture to chemistry, from art to history.

Due to the development of technology, chefs producing content on social media, phenomena making various promotions and television programs created for gastronomy have led to gastronomy being described as a popular field and profession, especially in recent years, thus affecting the demand for education in gastronomy. In Turkey, gastronomy education can be provided through vocational high schools and training programs offered by private institutions and organisations. Universities are also institutions that operate to meet educational demands.

Gastronomy education at the higher education level in Turkey is continued with two-year culinary programs and four-year gastronomy and culinary arts programs at universities. On the other hand, the quality of the education provided in the departments is as essential as the number of programs opened to meet the demand. At this point, it is necessary to ensure quality in gastronomy education, considering the basic structure, characteristics and related fields of gastronomy (Horng and Lee, 2009: 100).

Methodology

The purpose of this study, in which a qualitative research design was adopted, is to examine the curricula of four-year gastronomy and culinary arts education programs in Turkey, thus revealing the current situation and evaluating whether the multidisciplinary structure of gastronomy organises the relevant education programs. In this context, the 8-term education curricula of 62 universities in Turkey and 65 programs carried out within the universities were examined. The data was analysed with MAXQDA, a qualitative data analysis program, and interpreted by performing content analysis.

Findings and discussion

A total of 62 universities, 25 foundation and 37 state universities, were included in the research. When the faculty distribution is examined, it is seen that the Gastronomy and Culinary Arts education program is carried out in a total of 8 different faculties, such as the "Faculty of Tourism", "Faculty of Applied Sciences", and "Faculty of Fine Arts". When the courses of the programs offered were examined, it was found that the course code with the highest frequency, regardless of the university type, was "Different Cuisines and Practical Courses", followed by the code "Gastronomy and Related Fields". On the other hand, the fact that the code with the most minor frequency in state and foundation universities is "Design and Aesthetics" is considered among the essential findings obtained.

When the courses with the highest frequencies below the top 10 codes are examined for state universities, it is observed that there are various practical courses such as Turkish, Ottoman, Italian, French, and American cuisines, as well as practical courses in pastry, cold kitchen, bakery and confectionery production below the code with the highest frequency. Also, it has been observed that under the code "Gastronomy and Related Fields," there are courses in biology, food science, art, sociology, history, and geography. When it comes to foundation universities, it is seen that, unlike state

universities, the code "Lessons on Beverages" is included instead of the code "Automation", and within the scope of this code, courses such as mixology are mainly included.

Results and recommendations

When the research findings are evaluated, some crucial results stand out. One of them is the findings, which show that there needs to be a clear consensus on which faculty the Gastronomy and Culinary Arts education program should be given at higher education.

When the codes and frequencies for the courses are examined, it is seen that while "Different Cuisines and Application Courses" constitute approximately 19% of the courses given and coded in state universities, this rate increases to 26% in foundation universities. Based on this finding, it can be concluded that a higher rate of application courses are conducted in foundation universities. A similar situation is seen in the "Gastronomy and Related Fields" code; while this rate is approximately 16% in total courses for state universities, it is 18.4% for foundation universities. In light of the findings, it can be seen that the Gastronomy and Culinary Arts department courses carried out under the faculty of universities in Turkey relatively reflect the multidisciplinary structure of gastronomy and are included in the education programs.

Giriş

Toplumsal olarak nesilden nesile aktarılan gastronomi (Martínez de Albeniz, 2021: 7) ve gastronomik tüketim eylemi tek başına yapılan bir faaliyetten ziyade, sosyalleşme ve iletişim süreçlerine kadar uzamaktadır. Gastronomi uygulamalarını etkileyen felsefeler, inançlar ve değerler bulunmaktadır (Santich, 2004: 17-18). Bunların yanı sıra gastronomi, yapısı bakımından pek çok farklı bilim dalıyla ilişki içerisindedir, diğer bir ifade ile çok disiplinli bir alan olarak ifade edilebilir. Temelde sosyal ve uygulamalı bilimlerle ilişkilendirilen gastronomi, disiplinlerarası bir olgudur ve kavramsallaştırılırken bu yönlerin dikkate alınması gerekir (Koerich ve Müller, 2022: 2). Felsefe (Kaplan, 2012), yemek sosyolojisi (Ueda, 2021), sosyo-kültürel dönüşüm (Koerich ve Müller, 2022), sanat, kültür ve turizm (Hegarty ve O'Mahony, 1999: 29; Sipahi ve Yılmaz, 2017; Mohanty, 2020), gastroloji (Martínez de Albeniz, 2021), konaklama (Santich, 2007: 47), gastronomi ve gıda (Neill vd., 2017; Şahin, 2022); tüketici davranışı (Romeo-Arroyo vd., 2020), moleküler gastronomi ve gastrofizik (This, 2009; Pedersen vd., 2021; Velasco vd., 2021) ve teknoloji ve yeme-içme ilişkisi (Baroni vd., 2014; Spence vd., 2019) gibi çok sayıda araştırma gastronomi ile ilişkilendirilerek yürütülmüştür. Doğa bilimlerinden sosyal bilimlere kadar birçok disiplin, gastronomi konusunda yeni bakış açıları sunmaktadır (Pedersen, 2021: 153).

Gastronomi eğitiminin hem teorik çerçeve olarak hem de uygulama adımlarında bahsi geçen araştırma konularından etkilenmesi beklenmektedir. Bu beklenti gastronomi eğitime yönelik bakış açısını ve beklentileri de etkilenmektedir. Gastronomi eğitiminin dış dünyadan soyut, uygulama odaklı bir mutfak eğitiminden ibaret olması düşünülemez. Yüksel (2019: 187)'in de belirtmiş olduğu gibi "*gastronomi yemek pişirmenin ötesinde yaşadığımız dünyayı tanımlamayı ve anlamayı görev edinmiş*" uzmanlaşmayı gerektiren bir alandır. Türkçe literatür incelendiğinde; özellikle lisans düzeyinde gastronomi eğitiminin mevcut durumu, sorunları, çözüm önerileri ile birlikte gerek teorik gerek ise uygulamalı derslerin nitelik düzeyleri ve gastronomi eğitiminin tarihsel süreçteki gelişimini açıklayan araştırmalar yer almakla birlikte (Sarıoğlu, 2012; Öney, 2016; Görkem ve Sevim, 2016; Şengün, 2017; Çarbuğa vd., 2018; Sezen, 2018; Beyter, Zıvalı ve Yılmaz, 2019; Cankül, 2019; Seyitoğlu, 2019; Yılmaz vd., 2023; Şat vd., 2023), bahsi geçen araştırma konularının ve sayılarının oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir. Henüz gelişmekte olduğunu savunabileceğimiz gastronomi eğitimi konusunda gerçekleştirilen çalışmaların sayısı ve çeşitliliği artırılmalıdır.

Gastronomi eğitimi temelinde yürütülen bu araştırma, genel bir bakış açısı oluşturmak için eğitim müfredatları üzerinden gerçekleştirilmiş, devlet ve vakıf üniversitelerinde var olan gastronomi ve mutfak sanatları eğitim programlarının mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle gastronomi eğitimi üzerine var olan Türkçe literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Gastronomi eğitimi veren akademisyenlere ve ders içeriklerine yönelik incelemeler ise farklı araştırma konuları olarak gelecek araştırmalara öneri olarak sunulmuştur.

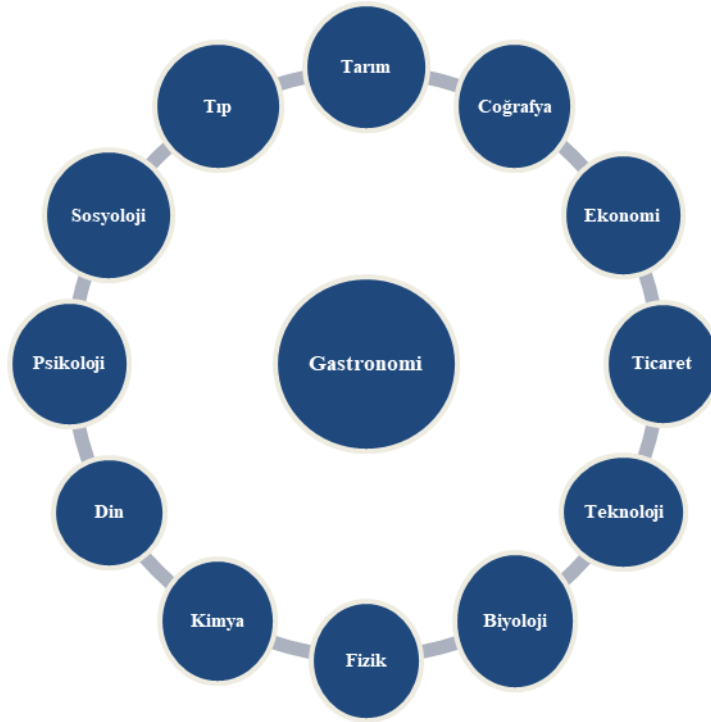
Literatür taraması

Gastronomi kavramı etimolojik olarak pek çok defa ifade edildiği gibi Yunancada gastro (karın) ve nomos (yasa, kanun) kelimelerinden oluşmakta ve çoğu sözlükte bu kavram "iyi yeme sanatı ve bilimi" olarak ifade edilmektedir (Blank, 2003: 102). İlgili kavramı Santich (2004: 15) ne zaman, nerede, ne şekilde ve ne gibi kombinasyonlarda yenilip içileceğine dair öneri ve rehberlikle ilgili bir alan olarak, Zahari vd. (2009: 66); yemeğin temel nokta olduğu çeşitli sosyal, kültürel, tarihi bileşenler, edebiyat, felsefe, ekonomi, din ve diğer alanların anlaşılması, Eren (2007: 74) ise "içinde barındırdığı tüm sanatsal ve bilimsel unsurlarla yiyecek ve içeceklerin tarihsel gelişme sürecinden başlayarak tüm özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde anlaşılması, uygulanması ve geliştirilerek günümüz şartlarına uyarlanması çalışmalarını kapsayan bir bilim dalı" olarak tanımlamıştır.

Gastronominin tanımlanmasının kolay bir kavram olmadığı, tanımlama yapan yazarların sayısından da anlaşılmaktadır (Gillespie ve Cousins, 2001: 2). Tanımlamalar göstermektedir ki kavramı ele alan yazarlar gastronomiyi kendi bakış açılarından ele almış ve tanımlama yoluna gitmiştir. Yapılan tanımlar farklılık gösterse de kavram üzerine hemfikir olunan temel nokta, kavramın yalnızca yeme-içme eyleminden fazlasını bünyesinde barındırıyor olmasıdır (Öney, 2016: 195; Algan Özkök, 2017: 183; Samancı, 2020: 92). Soeroso ve Susilo (2014: 49)'a göre gastronomi bütün olarak yiyecek hazırlama ve

insan beslenmesinin duyuşal nitelikleri hakkında keşfetmeyi, tatmayı, deneyimlemeyi, araştırmayı ve anlamayı içermektedir. Ayrıca neyin, neden, ne zaman ve nasıl üretildiğini ve tüketildiğini kapsamaktadır (Santich, 2007: 49). Bu bağlamda gastronomi; coğrafya, pazarlama, tarım, tarih, sanat, kimya, işletme ve sosyoloji gibi pek çok farklı disiplinle iç içe geçmiş bir bilim dalı olarak nitelendirilmektedir (Zanoli ve Naspetti, 2002: 652; Hjalager, 2004: 195; Kivela ve Crotts, 2006: 355; Hegarty, 2011: 63; Yılmaz, 2019: 230; Demirci, Sarıkaya ve Erol, 2020: 3313; Samancı, 2020: 94). Gastronominin ilişkili olduğu alanlar aşağıda yer alan şekil 1’de gösterilmektedir:

Şekil 1: Gastronominin İlişkili Olduğu Alanlar

Kaynak: (Öney, 2016: 196; Gillespie ve Cousins, 2001: 3)

Şekil 1’de de görüldüğü gibi gastronomi birbirinden farklı alanlarla doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim halindedir ve bu yönüyle de multidisipliner bir yapı hüviyetindedir. Bu bağlamda incelendiğinde gastronominin, besin maddelerinin sınıflandırılmasına göre doğa tarihi, maddelerin bileşiminin ve kalitesinin değerlendirilmesine göre fizik, gıda içeriklerini tabi tuttuğu çeşitli analizlere göre kimya, malzemelerin ekonomik olarak satın alınması ve üretilen ürünlerin kârlı bir şekilde satılma sürecinden dolayı işletme, gelir kaynakları dolayısıyla ekonomi (This, 2006: 1-2), hangi gıdaların yenilip yenilemeyeceği noktasında din ve toplum ve yemek arasındaki ilişkinin incelenmesi noktasında ise sosyoloji alanı ile yakın ilişki içerisinde olduğu ifade edilmektedir (Sezen, 2018: 15-16).

Özellikle son yıllarda gastronomi alanında yaşanan gelişmeler, gastronomi popülaritesinin artış göstermesi, nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyacın ve buna bağlı olarak iş imkânlarının oluşması gibi faktörler gastronomi eğitime duyulan ihtiyacı ve talebi de etkilemiştir (Hertzman ve Maas, 2012: 53; Mitchell, Woodhouse, Heptinstall ve Camp, 2013: 240; Aycı, 2022: 25). Öte yandan tarihsel süreç içerisinde gastronomi eğitimi incelendiğinde; formal eğitim çatısı altında mutfak ile ilgili ilk kursun 1781’de İngiltere’de açılmış olduğu, sonrasında ise 1820 ve 1878 yıllarında Amerika’da, 1891 ve 1895’te ise Fransa’da uygulandığı görülmektedir. Özellikle 1895 yılında Fransa’da kurulan Le Cordon Bleu, kendisinden sonra kurulan eğitim kurumlarına yönelik öncü olmuş, Boston Üniversitesi bünyesinde kurulan yüksek lisans ve New York Üniversitesinde kurulan doktora eğitim programları ile mutfak ve aşçılık eğitimleri lisansüstü düzeyde de sürdürülmeye başlanmıştır (Allen, 2003: 556).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise örgün eğitim noktasında ilk mutfak eğitimi 1961-1962 yılında kurulan “Ankara Otelcilik Okulu” ile orta öğretim düzeyinde başlamıştır. Sonrasında, 1997

yılında “Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi” bünyesinde ön lisans düzeyinde verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeleri 2001 yılında “Afyon Kocatepe Üniversitesi”, 2002 yılında “Anadolu Üniversitesi” ve 2003 yılında “Gaziantep Üniversitesi” bünyesinde açılan aşçılık programları izlemiştir (Görkem ve Sevim, 2016: 979). 2005 yılına gelindiğinde “Aydın Adnan Menderes Üniversitesi” bünyesinde “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” bölümü ön lisans düzeyinde eğitim vermeye başlamış, 2009 yılında bölümün adı aşçılık olarak değiştirilmiştir. Lisans düzeyinde ise ilk olarak 2003 yılında “İstanbul Yeditepe Üniversitesi” bünyesinde “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” bölümü açılmış, bunu 2007 yılında “İzmir Ekonomi Üniversitesi”, 2009 yılında ise “Okan Üniversitesi” ve “Gaziantep Üniversitesi” bünyesinde kurulan bölümler takip etmiştir (Topal, 2020: 13-14; “Gaziantep Üniversitesi, t.y.; Ekonomi Üniversitesi, t.y.). Günümüzde ise, Türkiye’de 62 devlet, 28 vakıf olmak üzere toplam 90 üniversitede 2 yıllık aşçılık, 42 devlet, 27 vakıf olmak üzere toplam 69 üniversitede fakülte çatısı altında gastronomi ve mutfak sanatları ve 16 devlet, 7 vakıf olmak üzere toplam 23 üniversitede de yükseköğretim bünyesinde gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi verilmektedir (YÖK Program Atlası, t.y.). Ancak burada asıl önemli nokta gastronomi eğitimi veren kurumların sayısından ziyade, eğitim veren kurumların niteliğidir. Eğitimsel performans noktasında da, uygulanan müfredatlar öğrencilerin yetkinliklerinin geliştirilmesinde son derece önemli bir unsur olarak gösterilmektedir (Hu, Chen ve Lin, 2006: 105; Yaşlı ve Yüncü, 2023: 1).

En genel hali ile öğrencilerin eğitim gördükleri alanda ve düzeyde aktarılması gereken bilgilerin tümü olarak ifade edilmekte (Tılfarlıoğlu, 2019: 1105) ve müfredat oluşturma sürecinde hedeflerin, çıktılarının, beklentilerin ve hem öğrencilerin hem de eğitimi veren kişilerin yeterliliklerinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir (Polat, 2023: 1751). Bu noktada, Hegarty (2011: 63) yükseköğretim düzeyinde yürütülecek gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin içeriklerin tekrarlandığı bir müfredatın aksine öğrencilerin kültürel, sanatsal ve politik düzeyde hayal güçlerine katkı sağlayacak şekilde oluşturulmasının öğrenci ve öğreticiye pozitif katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Teorik ve pratik derslerin bir arada yürütüldüğü bir eğitim müfredatında uygulamalı derslerle öğrencilerin aşçılık becerileri geliştirilirken, işletme, ekonomi, turizm, sanat, tarih ve tasarım gibi teorik dersler hem uygulama dersleri için gerekli olan altyapıyı oluşturacak, hem de öğrencilerin kişisel gelişimlerine katkı sağlayacaktır (Samancı, 2020: 94). Bu bağlamda, verilen eğitimin yalnızca “yemek pişirme” odağından çıkartılarak gastronominin ilişkili olduğu diğer alanlarla birlikte bir bütün olarak yürütülmesi eğitimin niteliğinin artırılması noktasında son derece önem arz etmektedir (Hornig ve Lee, 2009: 100).

Yöntem

Araştırmanın temel amacı; Türkiye’de, lisans düzeyinde gastronomi ve mutfak sanatları eğitim programı sürdüren fakültelerin eğitim müfredatlarında yer alan zorunlu dersleri, içeriğinden bağımsız olarak ders ismi bazında inceleyerek güncel durumu ortaya koymak ve bahsi geçen müfredatların gastronominin multidisipliner yapısına uygun olarak oluşturulup oluşturulmadığını değerlendirmektir. Bu noktada, üniversitelerin eğitim müfredatında birden fazla seçmeli dersin yer almasına rağmen açılan derslerin dönem bazında değişkenlik gösterebilmesi ve dersin içeriği ile işleniş noktasında yaşanabilen uyumsuzluklardan dolayı araştırmaya yalnızca fakültelerin eğitim müfredatlarında yer alan zorunlu dersler dahil edilmiştir. Nitel araştırma deseninin benimsendiği bu araştırmada doküman analizinden faydalanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılan konuya ilişkin bilgileri içeren materyallerin analizini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 198). Doküman incelemesinde temel yaklaşımlardan biri, dokümanın içerdiği bilgilere ilişkin nicel analiz olan içerik analizinin gerçekleştirilmesidir (Robson, 2015: 431). Bu araştırmada da elde edilen veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA ile analiz edilmiş, içerik analizi gerçekleştirilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın amacı ve kullanılan yöntem doğrultusunda, Yükseköğretim Kurulu tarafından kullanıma sunulan YÖK ATLAS lisans tercih programı kullanılarak Türkiye’de devlet ve vakıf olmak üzere toplam 69 üniversitenin fakülte bünyesinde ilgili eğitim programını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu sayı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Her üniversitenin 8 dönemlik eğitim programlarına kurumsal internet adresleri üzerinden ulaşılamamasından dolayı araştırma 62 üniversite ve bu üniversiteler bünyesinde yürütülen 65 program üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu süreçte bazı üniversitelerin birden fazla eğitim müfredatı yürüttüğü görülmüş, karışıklığı engellemek adına en güncel olan müfredat çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Araştırmaya dâhil edilen üniversitelere yönelik tanımlayıcı bilgiler Tablo 1.'de gösterilmektedir:

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistik Tablosu

VERİLER	FREKANS
Üniversite Sayısı	62
Vakıf Üniversitesi	25
Devlet Üniversitesi	37
Fakülte Türü	8
Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi	1
Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi	1
Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi	2
Güzel Sanatlar Fakültesi	6
Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi	7
Uygulamalı Bilimler Fakültesi	6
Sanat ve Tasarım Fakültesi	6
Turizm Fakültesi	36
Program Sayısı	65

Tablo 1’de, araştırmaya 25 vakıf, 37 devlet üniversitesi olmak üzere toplam 62 üniversitenin dâhil edildiği görülmektedir. Fakülte dağılımı incelendiğinde ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitim programının “Turizm Fakültesi” başta olmak üzere (n=36) “Uygulamalı Bilimler Fakültesi” (n=6) ve “Güzel Sanatlar Fakültesi” (n=6) gibi toplam 8 farklı fakültede gerçekleştirildiği görülmektedir. Üniversite ve program sayıları arasındaki farkın, bazı üniversitelerin farklı fakültelerde farklı Gastronomi ve Mutfak Sanatları programları yürütmelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen fakültelerde yürütülen programlara yönelik kodlanan dersler ve bu derslerin frekansları aşağıdaki tablo 2’de gösterilmektedir:

Tablo 2: Oluşturulan ders grupları ve frekanslar

Üniversite Türü	DEVLET	VAKIF
Ders Grubu	Frekans	Frekans
Farklı Mutfaklar ve Uygulama Dersleri	310	264
Gastronomi ve İlişkili Alanlar	266	189
Ortak Zorunlu Dersler	247	144
Yönetim/İşletmecilik ile İlgili Dersler	168	54
Yabancı Dil	161	52
Sayısal Dersler	109	48
Temel Gastronomi Eğitimi	94	83
Staj/Bitirme Projesi	80	61
Otomasyon	40	18
Gastronomide Trendler	36	19
Hijyen/Sanitasyon	34	25
Menü Planlama ve Sunum Teknikleri	30	18
Pazarlama	30	17
İçeceklerle Yönelik Dersler	20	19
Servis Teknikleri	16	-
Tasarım ve Estetik	11	13

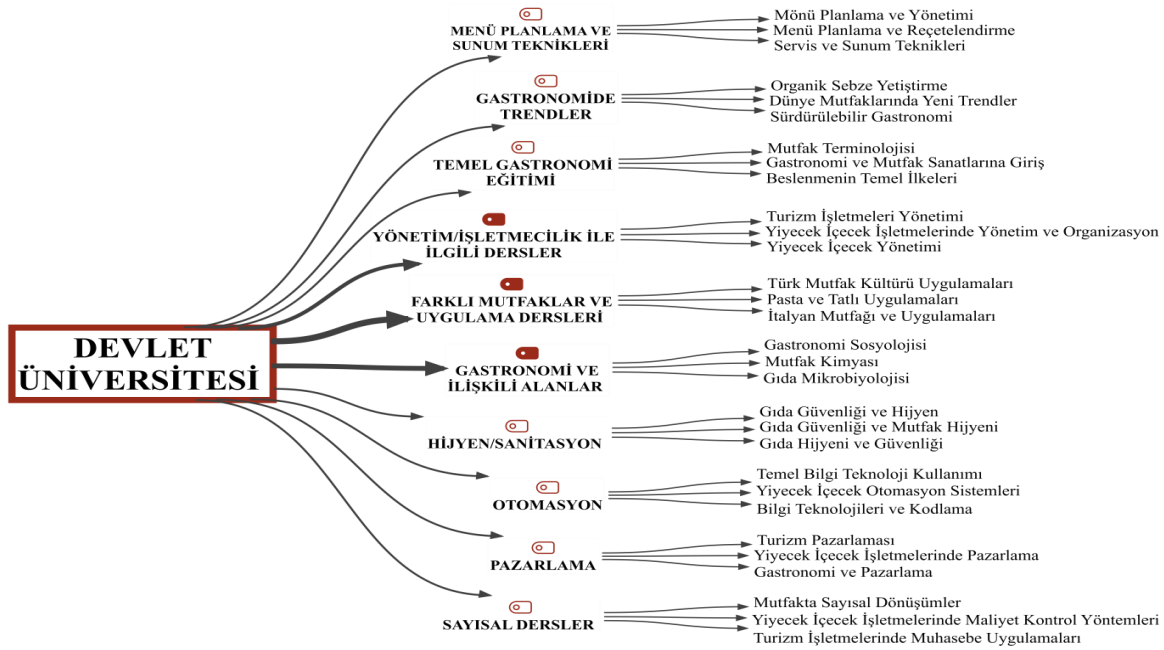
Tablo 2’de yer alan bilgiler doğrultusunda, her iki üniversite türünde de en yüksek frekansın “Farklı Mutfaklar ve Uygulama Dersleri” kodu altında yer aldığı görülmektedir. İlgili kodun sıklığı devlet üniversitelerinde daha fazla olsa da, araştırmaya dâhil edilen vakıf üniversitelerinin sayısının daha az olmasının bu farkı ortaya çıkardığı düşünülmektedir. En sık kodlanan ikinci kategori “Gastronomi ve İlişkili Alanlar” kategorisi olarak görülmektedir. Bahsi geçen kodun altında kimya, biyoloji, tarih, sanat, sosyoloji ve coğrafya gibi gastronomi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili alanlara yönelik dersler yer almakta, dolayısıyla bu derslerin frekansları ve çeşitliliği göz önünde bulundurularak ayrı ayrı kodlamak yerine temsil gücü yüksek toplu bir kategori oluşturma yoluna gidilmesi uygun görülmüştür.

Öte yandan, “Yönetim/İşletmecilik ile İlgili Dersler” kodundaki frekansın devlet üniversitelerinde gözle görülür düzeyde fazla olduğu, dolayısıyla yöneticiliğe ve işletmeciliğe yönelik teorik derslerin devlet üniversitelerinde daha yoğun olarak aktarıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İlgili tabloda dikkat edilmesi gereken bir diğer kod grubu ise yabancı dil derslerine yönelik oluşturulan kod grubudur. İlgili kod, devlet ve vakıf üniversitelerinin eğitim müfredatlarında yer alan seçmeli yabancı dil dersleri dahil edilmeksizin, yalnızca zorunlu yabancı dil derslerini ifade etmektedir. İlgili tabloya göre, devlet üniversitelerinde yer alan yabancı dil derslerinin vakıf üniversitelerine göre frekansının daha fazla olduğu görülmekle birlikte, bu durumun araştırmaya dahil edilen devlet ve vakıf üniversitesi sayısındaki farktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Dersler incelendiğinde ise devlet üniversitelerinde yer alan zorunlu yabancı dil derslerinin neredeyse tamamını “Mesleki İngilizce”, “Turizm İngilizcesi” ve “İngilizce İletişim Becerileri” gibi İngilizce temelli dersler oluştururken, vakıf üniversitelerinde ise İngilizce dersinin yanı sıra Fransızca derslerinin de verildiği görülmüştür.

Oluşturulan diğer kodların frekansları, dolayısıyla sıralamasının değiştiği görülmekle birlikte, her iki üniversite türü için de en az kodlanan ders grubunun vakıf üniversitelerinde daha fazla olmakla birlikte “Tasarım ve Estetik” kodu olduğu görülmektedir. Oluşturulan kodların içerisinde yer alan başlıca derslere yönelik oluşturulan şekil aşağıda yer almaktadır.

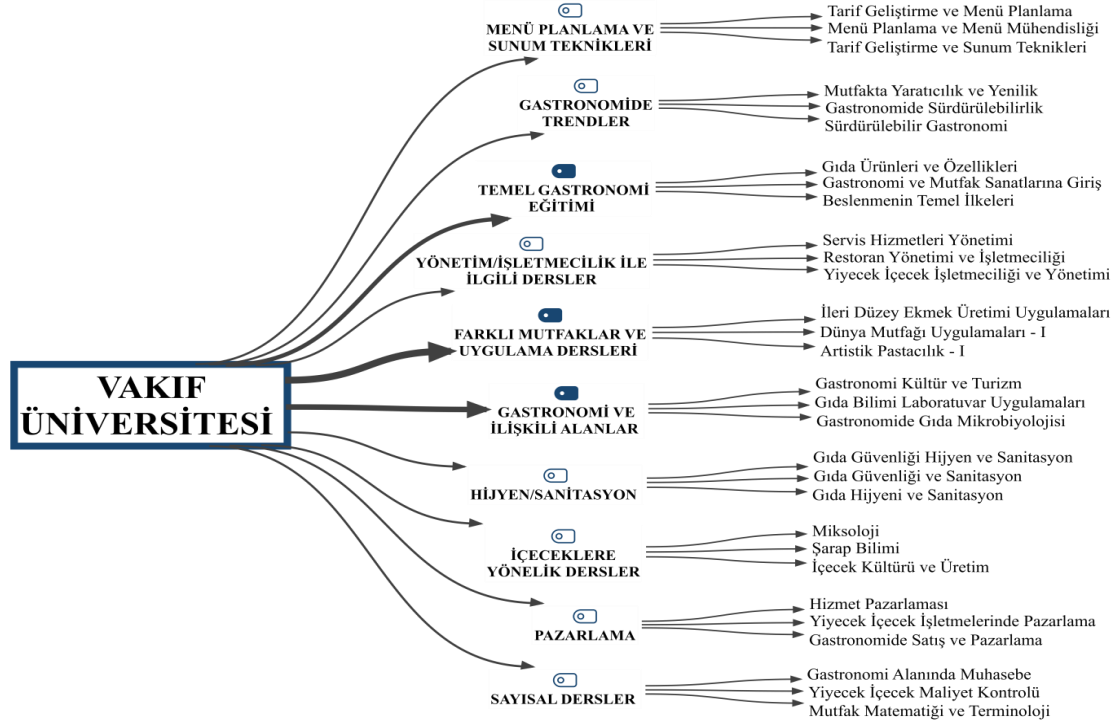
Şekil 2: Devlet üniversitelerine yönelik kodlar ve içerikleri

Şekil 2’de zorunlu dersler, zorunlu seçmeli yabancı dil dersleri ve staj/bitirme projesine yönelik dersler değerlendirme dışı bırakıldıktan sonra devlet üniversitelerindeki derslere yönelik oluşturulan en yüksek frekansa sahip 10 kod ve bu kodların alt kodları gösterilmektedir. Tablo 1’de verilmiş olmasından dolayı oluşturulan ilgili şekilde kodların frekansı yeniden verilmemiş, en yüksek frekansa sahip kodlar şekil üzerinde gösterilmiştir. Şekil değerlendirildiğinde, en yüksek frekansa sahip “Farklı Mutfak ve Uygulama Dersleri” kodu altında; Türk, Osmanlı, İtalyan, Fransız ve Amerikan Mutfaklarına yönelik uygulama derslerinin yanı sıra pastacılık, soğuk mutfak, fırın ve unlu mamul üretimi gibi çeşitli uygulama derslerinin olduğu görülmektedir. “Gastronomi ve İlişkili Alanlar” kodunun altında gastronominin multidisipliner yapısı göz önünde bulundurularak biyoloji, gıda bilimi, sanat, sosyoloji, tarih ve coğrafya gibi derslerin, “Yönetim/İşletmecilik ile İlgili Dersler” kodu altında ise teorik ve daha çok işletmeciliğe yönelik genel derslerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra, “Sayısal Dersler” kodu altında daha çok muhasebe, temel matematik ve maliyet hesaplamaları gibi derslerin bulunduğu, “Gastronomide Trendler” kodu altında ise sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir gastronomiye yönelik derslerin ön plana çıktığı görülmektedir. Son olarak, “Otomasyon” kodu altında gastronomi ve

bilişim sistemlerine yönelik, “Temel Gastronomi Eğitimi” kodu altında ise uygulama derslerini almadan önce gıdalara ve gastronomiye yönelik edinmesi gereken temel bilgilerin aktarıldığı dersler bulunmaktadır. Vakıf üniversitelerindeki mevcut durum ise şekil 3.’te gösterilmektedir:

Şekil 3: Vakıf üniversitelerine yönelik kodlar ve içerikleri

Şekil 3’te, vakıf üniversitelerinde yürütülen derslere yönelik oluşturulan en yüksek frekansa sahip kodlar ve bu kodların altında bulunan bazı dersler gösterilmektedir. Bu incelendiğinde, devlet üniversitelerinden farklı olarak “Otomasyon” kodu yerine “İçeceklerle Yönelik Dersler” kodunun yer aldığı ve bahsi geçen kodun altında ağırlıklı olarak mikoloji, şarap bilimi, içecek kültürü ve içeceklerle giriş gibi derslerin olduğu görülmektedir. Bahsi geçen durum dışında verilen derslere yönelik oluşturulan kodların frekansları farklılık göstermekte (Bkz. Tablo 1.) ancak ders içeriği açısından devlet üniversiteleri ile büyük oranda benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Televizyon programları, tanınırlığı ulusal ve uluslararası boyutlara ulaşan şefler ve fenomenlerle birlikte sosyal medyada yaratılan imaj gastronomiyi popüler kültürün bir parçası haline getirmiştir. Bu durum da yiyecek içecek sektörünü daha çok tercih edilebilecek bir iş alanı haline getirmiş ve gastronomi eğitimine olan ilgiyi artırmıştır. Türkiye’de de bu gelişmelere kayıtsız kalınmamış, gastronomi eğitimi veren fakültelerin ve programların sayısı giderek artmıştır. 2016 yılında gastronomi ve mutfak sanatları programına sahip üniversite sayısı 26 iken (Görkem ve Sevim, 2016: 980), 2023 yılına kadar geçen 7 yıllık sürede, yüksekokullar dahil edilmeden dahi sadece fakülte çatısı altında eğitim veren 68 üniversitenin bulunması yaşanan artışın boyutunu ifade etmektedir. Bu denli hızlı bir artışın olumlu ve olumsuz boyutları ayrı bir tartışma konusu olarak saklı durmaktadır.

Gastronomi, yapısı gereği hem fen bilimleri hem de sosyal bilimlerden farklı alanlarla ilişki içerisindedir (Wrangham, 2010: 13; Seyitoğlu, 2019: 8; Yılmaz, 2019: 230). Gastronominin multidisipliner yapısının gastronomi eğitiminde de kendisini göstermesi, eğitimin niteliği açısından önem arz etmektedir (Hegarty, 2011: 55; Öney, 2016: 198). Bu noktada, Türkiye’de fakülte çatısı altında verilen gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin güncel durumunu ortaya koymak ve multidisipliner özellik gösterip göstermediğini incelemek bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Araştırma bulguları bağlamında, araştırmaya dâhil edilen toplam 62 üniversitenin çoğunun devlet üniversitesi (n=37) olduğu ve eğitimin Turizm Fakülteleri (n=36) başta olmak üzere toplam 8 farklı fakülte bünyesinde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda, yükseköğretim kademesinde verilen Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitim programının hangi fakülte çatısı altına verilmesi gerektiğine dair net bir fikir birliğinin bulunmadığı da araştırma kapsamında elde edilen bulgular arasındadır. Bahsi geçen 62 üniversitenin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölüm müfredatları incelenmiş ve dersler 16 ana koda ayrılmıştır. Oluşturulan kodlar incelendiğinde, iki üniversite türü için de en yüksek frekansa sahip kodun “Farklı Mutfaklar ve Uygulama Dersleri” olduğu, ardından ise “Gastronomi ve İlişkili Alanlar” kodunun geldiği görülmektedir. Devlet üniversitelerinde verilen ve kodlanan derslerin yaklaşık %19’luk kısmını “Farklı Mutfaklar ve Uygulama Dersleri” oluştururken, vakıf üniversitelerinde bu oranın %26’ya çıktığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile, ilgili kod grubunun aritmetik ortalaması alındığında, bir devlet üniversitesinin 8 yarıyıllık müfredatında yaklaşık 8 adet uygulama dersi bulunurken, vakıf üniversitesinde ise bu oran 10’a çıkmaktadır. Bu bulgudan yola çıkarak vakıf üniversitelerinde daha yüksek oranda uygulama derslerinin yürütüldüğü sonucuna ulaşılabilmektedir. Benzer bir durum “Gastronomi ve İlişkili Alanlar” kodunda da görülmekte, toplam derslerde devlet üniversiteleri için bu oran yaklaşık %14 iken, vakıf üniversitelerinde %18,4 olarak görülmektedir. Vakıf üniversitelerinin devlet üniversitelerine göre gerek fiziksel ortam gerek ise ekonomik koşullar ve öğrenci sayıları açısından daha avantajlı olmasının bu sonuçları ortaya çıkarmış olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, devlet üniversitelerinde işletmecilik ve yöneticiliğe yönelik derslerin, vakıf üniversitelerinde ise içecekler için yürütülen derslerin daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli bulgu ise üniversitelerde okutulan yabancı dil derslerinin durumudur. Devlet üniversitelerinde okutulan zorunlu yabancı dil derslerinin tamamını İngilizce temelli dersler oluştururken, vakıf üniversitelerinde ise Fransızca gibi ikinci yabancı dil derslerinin zorunlu olarak verildiği görülmektedir. Her iki üniversite türünde de ayrıca seçmeli yabancı dil derslerinin verildiği düşünüldüğünde, vakıf üniversitesi öğrencilerinin yabancı dil konusunda avantajlı bir konumda oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, devlet üniversitelerinde yaşanan öğretim elemanı eksikliğinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim Öney (2016)’in de araştırmasında gastronomi eğitiminde öğretim elemanı bulma noktasında çeşitli kısıtların bulunduğunu ifade etmesi, bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Kodlar altında yer alan dersler incelendiğinde, üniversiteler arasında nicelik olarak değişen derslerin, içerik olarak benzer olduğu görülmektedir. Buna göre, “Gastronomi ve İlişkili Alanlar” kodu altında ağırlıklı olarak “Mutfak Kimyası”, “Gastronomi Sosyolojisi”, “Gıda Bilimi”, “Gastronomi ve Coğrafya” ve “Gıda Mikrobiyolojisi” gibi gastronominin farklı alanlar ile olan ilişkisini konu alan dersler bulunmaktadır. Sayısal olarak değerlendirildiğinde ise bu kodun altında yer alan derslerin devlet ve vakıf üniversitesi olarak ayırım yapılmaksızın toplam tüm dersler içerisindeki oranının yaklaşık %17,10 olduğu görülmektedir. Öte yandan, bu araştırmada ayrı bir kod olarak değerlendirildiği için bahsi geçen kodun altında yer almayan ancak gastronomi ile ilişkili olan “Sayısal Dersler”, “Pazarlama” ve “Otomasyon” kodlarının altında bulunan derslerin de eklenmesi durumunda bu oranın daha da artacağı düşünülmektedir. Elde edilen bulgular ışığında, Türkiye’de bulunan üniversitelerde fakülte çatısı altında yürütülen Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölüm derslerinin göreceli olarak gastronominin sahip olduğu multidisipliner yapıyı yansıttığı ve eğitim programlarında yer aldığı görülebilmektedir. Öte yandan ilgili literatürde, bu araştırmanın sonucundan farklı sonuçların ortaya konduğu çalışmaların da var olduğu görülmektedir. Örneğin, Cankül (2019) araştırmasında, gastronomi ve mutfak sanatları eğitim müfredatının öğrenci ve akademisyen açısından tatmin edici düzeyde olmadığını ifade ederken, Seyitoğlu (2019) da ilgili müfredatlarda çok fazla işletmecilik alanı ile ilgili derslerin bulunduğu ve müfredatlarda yer alan derslerin birbirlerini çok fazla tekrar ettiğini söylemektedir. Çarbuğa vd. (2018) ise Türkiye’de lisans düzeyinde verilen gastronomi ve mutfak sanatları program müfredatlarında Asya, Avrupa ve Amerika kıtasında yer alan ülkelere kıyasla çok fazla teorik ders yer aldığı sonuçlarına ulaşmıştır. Bu bağlamda, eğitim müfredatlarının bilinçli olarak mı oluşturulduğu, yoksa ilgili bölümlerin fiziksel ve ekonomik yetersizliklerinin mi müfredatların şekillenmesinde etkili olduğu bir başka araştırma ve tartışma konusudur.

Üniversitelerin eğitim programlarında açılacak olan seçmeli derslerin değişkenlik gösterebileceği ve böylelikle yanıtıcı bir sonuca ulaşılabilmesi düşüncesiyle araştırmaya sadece zorunlu dersler dâhil edilmiştir. Ayrıca sadece fakülte çatısı altında bulunan bölümlerin değerlendirilmesi, yükseköğretim ve

meslek yüksekokullarının dâhil edilmemesi araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu sınırlılıklar doğrultusunda;

- İlgili eğitim müfredatlarında yer alan seçmeli derslerin de eklenerek araştırmanın genişletilmesi,
- Dört yıllık eğitim veren yüksekokulların ve iki yıllık eğitim veren meslek yüksekokullarının da araştırmaya dâhil edilmesi,
- Yurt dışındaki üniversitelerde verilen eğitim programlarının da incelenerek karşılaştırmalı olarak eğitim programlarının mevcut durumunun yeniden ortaya konulması,
- Gastronomi eğitimine ilişkin arz ve talepte görülen artışların gelecekte doğurabileceği sonuçlara yönelik tartışmaların artırılması,
- Gastronomi ve mutfak sanatları programlarının farklı fakülteler altında yer almasının programın multidisipliner yapısına katkısının incelenmesi,
- Ders isimlerinin yanı sıra ders içeriklerinin de değerlendirilmesi gelecek araştırmalara sunulabilecek öneriler arasında yer almaktadır.

Gastronominin ve gastronomi eğitiminin dünya üzerindeki gelişimi takip edildiğinde, farklı anabilim dallarından öncüleri ve kurucularıyla birlikte multidisipliner yapıdaki eğitim programlarını standartlaştırmanın yoğun çaba gerektireceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitim programlarının ulusal/uluslararası akreditasyon süreçlerine dahil olması hususunda da multidisipliner yapının göz önüne alınarak bazı başlıkların standartlaştırılmasına yönelik gereklilik gelecek araştırmalar için bir tartışma konusu halini alabilir. Multidisipliner yapının oluşumunda formasyon derslerinin etkinliği de gelecek çalışmalar için ayrı bir araştırma önerisi olarak sunulabilir.

Kaynakça

- Algan Özkök, G. (2017). Mutfak şeflerinin gastronomi ile ilgili görüşleri. Nitel bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(Special Issue 2), 182-193.
- Allen, G. (2003). *Education about food*. S. H. Katz (Ed.). Encyclopedia of food and culture İçinde (ss.556-558). Thomson & Gale.
- Aycı, E. (2022). *Lisans düzeyinde gastronomi eğitimi ve bu bölümlerde görev yapan akademik personelin analizi* [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Baroni, I., Nalin, M., Zelati, M. C., Oleari, E. ve Sanna, A. (2014). *Designing motivational robot: how robots might motivate children to eat fruits and vegetables*. The 23rd IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication (ss. 796-801). Edinburgh.
- Beyter, N., Zıvalı, E., ve Yalçın, E. (Eylül, 2019). *Türkiye’de lisans düzeyinde gastronomi eğitiminin değerlendirilmesi*. Iv. International Gastronomy Tourism Studies Congress (ss. 461-466). Nevşehir.
- Blank, F. (2003). *Gastronomy*. S. H. Katz (Ed.). Encyclopedia of food and culture İçinde (ss.102-103). Thomson & Gale.
- Cankül, D. (2019). Assessing the quality of gastronomy education: Turkey Case. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 986-1001.
- Çarbuğa, Ü., Aydın, M., Sormaz, Ü. ve Yılmaz, M. (2018). Gastronomi eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının uygulamalı meslek derslerinin değerlendirilmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 14-23.
- Demirci, B., Sarıkaya, G. S. ve Erol, E. (2020). Türkiye’de gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3311-3324.
- Ekonomi Üniversitesi. (t.y). Uygulamalı yönetim bilimleri yüksekokulu. 10.05.2023 tarihinde <https://culinary.ieu.edu.tr/tr> adresinden erişildi.
- Eren, S. (Mayıs, 2007). *Türk mutfağı ve HACCP sistemi; mutfak personellerinin HACCP bilgilerinin ölçülmesi*. 1. Uluslararası Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler (ss. 73-83). Antalya. Gaziantep Üniversitesi. (t.y.). Güzel sanatlar fakültesi. 10.05.2023 tarihinde <http://gsf.gantep.edu.tr/pages.php?url=genel-bilgiler-1> adresinden erişildi.
- Gillespie, C. ve Cousins, J. A. (2001). *European Gastronomy into the 21st Century*. ButterworthHeinemann.
- Gisslen, W. (2009). *Professional Cooking* (7.baskı). John Wiley & Sons, Inc.

- Görkem, O. ve Sevim, B. (2016). Gastronomi eğitiminde geç mi kaldı acele mi ediliyor?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 977-988.
- Hegarty, J. A. (2011). Achieving excellence by means of critical reflection and cultural imagination in culinary arts and gastronomy education. *Journal of Culinary Science & Technology*, 9, 55-65.
- Hegarty, J.A. ve O'Mahony, G.B. (1999). Gastronomy: A phenomenon of cultural expressionism and an aesthetic for living. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 11(4), 25-29.
- Hertzman, J. L. ve Maas, J. (2012). The value of culinary education: Evaluating educational costs, job placement outcomes, and satisfaction with the value of associate degree culinary and baking arts program graduates. *Journal of Culinary Science & Technology*, 10, 53-74.
- Hjalager, A. M. (2004). What do tourists eat and why? Towards a sociology of gastronomy and tourism. *Tourism (Zagreb)*, 52(2), 195-201.
- Hornig, J. ve Lee, Y. (2009). What environmental factors influence creative culinary studies? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(1), 100-117.
- Hu, M., Chen, L. ve Lin, L. (2007). The comparative study of the culinary curriculum between Taiwan and USA. *Journal of Culinary Science & Technology*, 5(2-3), 93-107.
- Kaplan, D. M. (2012). *The Philosophy of Food*. University of California Press.
- Kivela, J. ve Crofts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354-377.
- Koerich, G. H. ve Müller, S. G. (2022). Gastronomy knowledge in the socio-cultural context of transformations. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 29, 1-10
- Martínez de Albeniz, I. (2021). In praise of complexity: From gastronomy to gastrology. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 25, 1-8.
- Mitchell, R., Woodhouse, A., Heptinstall, T. ve Camp, J. (2013). Why use design methodology in culinary arts education? *Hospitality & Society*, 3(3), 239-260.
- Mohanty, P., Rout, H.B. ve Sadual, S.K. (2020). Food, culture and tourism: A gastronomy trilogy enhancing destination marketing, case study of Odisha, India. *International Journal of Tourism and Hospitality in Asia Pasific*, 15-3.
- Neill, L., Poulston, J., Hemmington, N., Hall, C. ve Bliss, S. (2017). Gastronomy or food studies: A case of academic distinction. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 29(2), 91-99.
- Öney, H. (2016). Gastronomi eğitimi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 193-203.
- Pedersen M. T., Hansen P. L. ve Clausen M. P. (2021) Gastronomy unravelled by physics: Gastrophysics. *International Journal of Food Design*, 6(2), 153-180.
- Polat, H. (2023). Halka ilişkiler eğitiminde dijitalleşme eğilimleri: Müfredat üzerine bir içerik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 1748-1764.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Çeviri (Kınkır, Ş. ve Demirkasımoğlu, N.). Anı Yayıncılık.
- Romeo-Arroyo, E., Mora, M. ve Vázquez-Araújo, L. (2020). Consumer behavior in confinement times: food choice and cooking attitudes in Spain. *International Journal of Gastronomy and Food Science*. 21, 1-5.
- Samancı, Ö. (2020). Gastronomi: Disiplinler arası bir buluşma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 92-95.
- Santich, B. (2004). The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training. *Journal of Hospitality Management*, 23(1), 15-24.
- Santich, B. (2007). Hospitality and Gastronomy: Natural Allies. P. Lynch, A. Morrison, ve C. Lashley. (Eds.). *Hospitality A Social Lens İçinde* (ss. 47-60), Elsevier.
- Sarışık, M. ve Özbay, G. (2015). Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 264-278.
- Sarioğlu, M. (2012). *Türkiye'de gastronomi eğitiminin mevcut durumu ve geliştirilmesine yönelik bir model önerisi*. M. Y. Eryaman, A. Kılınç, N. Cerrahoğlu, E. Yolcu, ve G. Ergen (Editörler). IV. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı, ss.141-145.
- Seyitoğlu, F. (2019). Defining the current position of the gastronomy field in Turkey. *Journal of Culinary Science & Technology*, 1-20.
- Sezen, T. S. (2018). *Gastronomi eğitiminin mevcut durumunun analizine yönelik bir araştırma* [yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

- Sipahi, S. ve Yılmaz, H. (2017). An evaluation on the relation between gastronomy and art: The case of Ferran Adria. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 4(11), 329-334.
- Soeroso, A. ve Susilo, Y. S. (2014). Traditional Indonesian gastronomy as a cultural tourist attraction. *Journal of Applied Economics in Developing Countries*, 1(1), 45-59.
- Spence, C., Mancini, M. ve Huisman, G. (2019). Digital commensality: Eating and drinking in the company of technology. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-16.
- Şahin, E. (2022). A bibliometric overview of the International Journal of Gastronomy and Food Science: To where is gastronomy research evolving?. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28, 1-11.
- Şat, R., Sezen, T. S. ve Doğdubay, M. (2023). Türkiye’de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 318-334.
- Şengün, S. (2017). *Gastronomi eğitimi ve gastronomide kariyer*. M. Saruşik (Editör). Tüm Yönleriyle Gastronomi Bilimi. Ankara. Detay Yayıncılık, ss.169-186.
- This, H. (2006). *Molecular gastronomy: Exploring the science of flavor*. Columbia University Press.
- This, H. (2009). Molecular gastronomy, a scientific look at cooking. *Accounts of Chemical Research*, 42(5), 575-583.
- Tılfarlıoğlu, F. Y. (Kasım, 2019). *Eğitim müfredat geliştirmeyi yalın yöntemle yeniden düşünme*. 4th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress (ss. 1101-1110). İstanbul.
- Topal, H. (2020). *Gastronomi eğitiminin fine dining restoranlarda çalışan seçimine etkisi* [yüksek lisans tezi]. Okan Üniversitesi.
- Ueda, H. (2021). The philosophy of taste education: Reading Jacques Pusaïs as a contemporary humanist-gastronome. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 25, 1-10.
- Velasco C., Michel C. ve Spence C. (2021). Gastrophysics: Current approaches and future directions. *International Journal of Food Design*, 6(2), 137 – 152.
- Wrangham, R. (2010). *Catching Fire: How Cooking Made Us Human*. Profile Books.
- Yaşlı, F. ve Yüncü, H. R. (2023). A new curriculum evaluation model for gastronomy education in Turkey. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 32.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Şeçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, G. (2019). Türkiye’de ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki gastronomi eğitiminin değerlendirilmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(1), 229-248.
- Yılmaz, İ., Düzgün, M. ve Olcay, A. (2023). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminde karşılaşılan sorunların incelenen problem durumları bağlamında analizi. *Aydın Gastronomy*, 7(1), 91-106.
- YÖK Program Atlası. (t.y). 11.05.2023 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Yüksel, A. (2019). Gastronomi Ne Değildir? *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), 186-190.
- Zahari, M. S., Jalis, M. H., Zulfily, M. I., Radzi, S. M. ve Othman, Z. (2009). Gastronomy: An opportunity for Malaysian culinary educators. *International Education Studies*, 2(2), 66-71.
- Zanoli, R. ve Naspetti, S. (2002). Consumer Motivations in the Purchase of Organic Food: A Means-end Approach. *British Food Journal*, 104(8), 643-653.

Etik kurul onayı

Bu çalışma anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri gibi katılımcılardan veri toplanmasını gerektirmeyen bir araştırma olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yiyecek içecek işletme çalışanlarının teknolojik farkındalık düzeyleri Technological awareness levels of food and beverage business employees

Gönderim Tarihi / Received: 19.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1363240](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1363240)

Özlem PEKŞEN ARI**1

Rahman TEMİZKAN²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki asırlık yiyecek içecek işletmesi çalışanlarının sektördeki teknolojilere dair farkındalık düzeylerini ve teknolojik hazır oluş seviyelerini tespit etmektir. Özellikle dijital çağ öncesinde kurulmuş nispeten daha eski işletmeler yeniliklere uyum sağlama konusunda daha çekimser olabilmektedirler. Bu bağlamda asırlık yiyecek içecek işletmelerinin dijital çağda da sürdürülebilirliklerinin sağlanabilmesi için araştırmanın evrenini, Türkiye’de aktif faaliyet gösteren uzun ömürlü diye atfedilen kuruluş yılı itibariyle 100 yılını aşmış yiyecek içecek işletmesi statüsündeki restoran ve lokantalar oluşturmaktadır. Türkiye’de 6 farklı şehirde faaliyet gösteren, bir asrı devirmiş 15 yiyecek içecek işletmesinde mutfak, servis, karşılama ve kasa birimlerinde görevli 226 çalışanla nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonucuna göre çalışanların teknolojik hazır oluş seviyeleri 5 üzerinden 2,9 puan olarak hesaplanmıştır. 1 en düşük teknolojik hazır oluş seviyesini temsil ederken, 5 en yüksek teknolojik hazır oluş seviyesini temsil etmektedir. Ayrıca sektördeki teknolojik gelişmelerden en fazla bilgi sahibi olunan uygulamaların sırasıyla “Online yiyecek-içecek siparişleri”, “Tablet, kiosk, mobil sipariş verme sistemleri” ve “Restoran otomasyon programları”, en az bilgi sahibi olunan uygulamaların ise sırasıyla “3D gıda yazıcılar”, “Drone ile yiyecek& içecek servisi” ve “Akıllı restoranlar” olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışanların bireysel olarak teknolojiye ilgili olmalarına rağmen, işletmelerinin teknoloji kullanma konusunda çekimser oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Teknoloji, Sürdürülebilirlik, Gastronomi

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine the level of awareness and technological readiness of the employees of century-old food and beverage businesses in Türkiye. In particular, relatively older businesses established before the digital age may be more hesitant to adapt to innovations. In order to ensure the sustainability of centuries-old food and beverage establishments in the digital age, the population of the research consists of restaurants and dinners in Türkiye that have been active in the food and beverage business status for more than 100 years as of the year of establishment, which is referred to as long-lasting. Data were collected from 226 employees working in the kitchen, service, reception and cash register units of 15 food and beverage establishments that have exceeded a century in 6 different provinces in Türkiye by using the questionnaire technique, which is one of the quantitative research methods. According to the results of the research, the technological readiness level of the employees was calculated as 2.9 points out of 5. While 1 represents the lowest technological readiness level, 5 represents the highest technological readiness level. In addition, it has been determined that the applications that employees have the most knowledge about technological developments in the sector are "Online food and beverage orders", "Tablet, kiosk, mobile ordering systems" and "Restaurant automation programs", while the applications that employees have the least knowledge about are "3D food printers", "Food & beverage service with drone" and "Smart restaurants", respectively. In this context, it can be said that although the employees are individually interested in technology, they are hesitant to use technology in their businesses.

Keywords: Digitalization, Technology, Sustainability, Gastronomy

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram Hiz. Bölümü, ozlem.ari@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8869-4515>

² Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Turizm Fakültesi /Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, rahmantemizkan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9750-1543>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Methodology

Digital transformation and technology in the food and beverage industry are focused on young businesses (Ozgunes and Bozok, 2020; Hazarhun and Yilmaz, 2020) and the technologies they use, and technology uses behavior is mostly examined from the customer perspective (Mozeik et al. 2009; Alagöz and Hekimoğlu, 2012; Çobanoğlu et al. 2015; Troise et al. 2021; Dilek and Öztürk, 2021; Süzer et al. 2021). In the 21st century, which is called the digital age, businesses that cannot adapt to technology may face the danger of closure (Yılmaz ve Çetinel, 2015: 219). In this context, it has been observed that relatively older businesses, especially those established before the digital age, are more hesitant to adapt to innovations (Ross et al. 2016; Özdeş, 2019).

In this study, it is aimed to determine the awareness of century-old food and beverage business employees about the technologies in the sector and their technological readiness levels in line with the technological readiness level theory (Parasuraman, 2000) in order to ensure their sustainability in the digital age by improving the technology-based and innovative capacity of century-old food and beverage businesses. Within the framework of this subject, the scope of the research consists of restaurants and diners operating in Türkiye, which are attributed to long-lived, food and beverage establishments that have exceeded 100 years as of the year of establishment. With the survey technique, which is one of the quantitative research methods, it is aimed to determine the awareness of centenarian food and beverage business employees about the technologies in the sector and their technological readiness levels.

Findings and discussion

According to Parasuraman (2000) index, the technological readiness level of the sector employees in the research group is 2.9 out of 5. While 1 represents the lowest technological readiness level, 5 represents the highest technological readiness level. Although individual employees are interested in technology, they are hesitant about the technological needs of their organizations. Individuals' beliefs about technology affect their technology use behavior, and reluctance will arise in the stage of mandatory technology use.

The digital developments in the most informed sector are "Online food and beverage ordering (89%)", "Tablet, kiosk, mobile ordering systems (78%)" and "Restaurant automation programs (59%)". The digital developments in the sector with the least knowledge are "3D food printers (20%)", "Drone food & beverage service (21%)" and "Smart restaurants (24%)". The Covid 19 pandemic and the closure of food and beverage establishments during the period when the research was conducted necessitated the establishment of technological infrastructure. Some businesses in the study stated that they started mobile payment systems and online food and beverage orders during this period and continued afterwards. While this necessity pushed businesses to seek practical benefits, it made their technological transformation necessary. Among the hypotheses established in the research, it was determined that "Technological readiness level does not differ statistically significantly according to gender and educational status". When the participant profile of the research group is examined, it can be said that the majority of the participants are male and high school graduates. Considering that we are exposed to technologies in every aspect of our lives in the 21st century, which is referred to as the digital age, it can be said that the interest in technology can be independent of age and gender.

Results and recommendations

Businesses that have survived for more than a century and continue to operate today have passed on their traditions and customs for generations. Especially with the rise of mobile technologies, trade and consumption habits have changed. With changing technologies, consumers want to be able to connect with brands from anywhere at any time, access their products and services through any channel and stay in touch with brands. They even want to spend minimum effort for these transactions (TÜSİAD, 2017: 23). This transformation has affected the food and beverage sector as it has affected many sectors. In the 21st century, when businesses that cannot adapt to the digital age face the danger of closure, this study focuses on century-old businesses that are relatively older in terms of their establishment, and are more hesitant to adapt to innovations.

For a successful digital transformation process, attention should be paid to creating a strategy, optimizing existing resources and technologies, involving the right employees in the process, and ensuring that the corporate culture encourages change and transformation. In line with the changing needs and technologies in the digital age, businesses should reconsider their structures and focus on their systems. Online reservation tools, contactless payment systems, new product trials, digital menus, digital marketing channels can be evaluated. Those who can be fast in product and service development can also seize the opportunity to have a larger share in the market.

One of the first steps for transformation is to prepare the business culture for digitalization. Even the best strategy cannot be successful if it is not compatible with the company's culture. Peter Drucker's quote "Culture eats strategy for breakfast" supports this common situation in the business world. For this, it is important to ensure learning agility within the organization and that the corporate culture encourages it. It is important to be aware that today's technologies may be left behind for tomorrow and to be open to innovations in this direction. If the organizational culture is not prepared for change and transformation, employees will show resistance. In order to raise awareness of the technologies in the sector, first of all, increasing digital literacy, explaining the e-commerce potential correctly, offering digital solutions specific to the qualifications of enterprises, solving infrastructure problems in digitalization, informing enterprises about new market opportunities will be beneficial for the acceptance and adaptation of digitalization. It will be important to include the results of studies in the relevant field in sectoral government policies on digitalization.

Giriş

Geçmişten günümüze endüstriyel ve sosyokültürel anlamdaki dönüşümler her zaman bir ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkmıştır. Yıllar itibariyle iş yapmanın kuralları değişmiş ve zamanla yeni teknolojilerin de hayatımıza girmesiyle iş modelleri ve süreçleri dönüşüme uğramıştır (Jänicke ve Jacob, 2009). İçerisinde bulunduğumuz 21.yy. dijital çağ olarak adlandırılmaktadır ve günümüz şirketleri dijital çağda ayakta kalabilmek için dönüşümlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Rekabetin yoğun olduğu sektörlerde, dijital dönüşümü başarıyla gerçekleştiren şirketler hayatta kalmaya ve başarılı olmaya devam ederken, bu dönüşümü gerçekleştiremeyen şirketler ise yok olma riskiyle karşılaşabilmektedir (Yılmaz ve Çetinel, 2015: 219). Dijital çağın gereklilikleri kurumsal stratejileri, iş süreçleri ve operasyonlarını yeniden şekillendirmektedir. Şirketler karlılık, farklılaşma, çeviklik gibi rekabet avantajı sağlaması sebebiyle dijitalleşmektedir (Demartini vd., 2018). Ayrıca dijital dönüşüm sadece işletmeleri tekil olarak değil, sektörleri ve sonuç olarak toplamda ekonomiyi de yeniden şekillendirmektedir (Asiltürk, 2021). Ve sonuç olarak dijitalleşme ekonomik büyüme ile de ilişkili bir kavramdır (Pakdemirli, 2016). Türkiye’de, yiyecek ve içecek işletmelerinin de yer aldığı 18 farklı sektörde faaliyet gösteren 106 şirketin yöneticileriyle yürütülen bir çalışmada, şirketlerin dijitalleşme performansları %0 ile %100 arası bir ölçekte değerlendirilerek Türkiye'nin Dijitalleşme Endeksi Puanı belirlenmiştir. Sonuçlar, Türkiye'nin genel Dijitalleşme Endeksi Puanı'nın %61 olduğunu gösterirken, yiyecek ve içecek hizmetleri sektöründeki dijitalleşme puanı ise %66 olarak ölçülmüştür. (Toker ve Köksalan, 2016: 12,13).

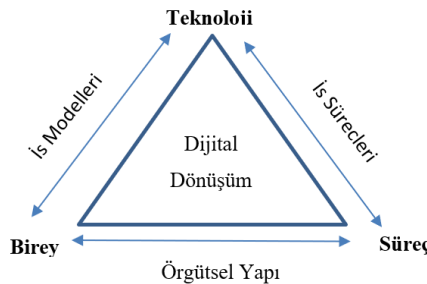
Literatür incelendiğinde; yiyecek içecek sektöründe dijital dönüşüm, teknoloji konulu mevcut çalışmaların genç işletmeler (Özgüneş ve Bozok, 2020; Hazarhun ve Yılmaz, 2020) onların kullandığı teknolojiler üzerinde yoğunlaştığı ve teknoloji kullanım davranışının daha çok müşteri perspektifinden incelendiği görülmektedir (Mozeik vd. 2009; Alagöz ve Hekimoğlu, 2012; Çobanoğlu vd. 2015; Troise vd. 2021; Dilek ve Öztürk, 2021; Süzer vd. 2021). Oysaki genç işletmelere nazaran asırlık işletmeler gelenek ve göreneklere, değerlerine bağlı, değişime ve yeniliklere karşı daha çekimser olabilmektedir (Ross vd. 2016; Özdeş, 2019). Bu sebeple bu çalışmada dijital çağ olarak da adlandırılan 21 yy. da uzun ömürlü olarak atfedilen asırlık yiyecek içecek işletme çalışanlarının sektördeki teknolojik gelişmelere yönelik farkındalıklarının ve teknolojik hazır oluş seviyelerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Asırlık yiyecek içecek işletmelerinin teknoloji tabanlı ve yenilikçi kapasitesinin geliştirerek dijital çağda da sürdürülebilirliklerinin sağlanabilmesi için çalışanların sektördeki teknolojik gelişmelere dair farkındalıklarının ve (Parasuraman, 2000) teknolojik hazırlaş kuramı doğrultusunda teknolojik hazır oluş seviyelerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu konu çerçevesinde araştırmanın kapsamını Türkiye’de faaliyet gösteren uzun ömürlü diye atfedilen, kuruluş yılı itibariyle 100 yılını aşmış yiyecek içecek işletmesi statüsündeki restoran ve lokantalar oluşturmaktadır.

Literatür taraması

Yiyecek içecek sektöründeki dijital dönüşüm uygulamaları

Dijital dönüşüm; işletmelerin yeni gelir ya da değer üretmek üzere dijital teknolojileri işletme fonksiyonlarına uyarlama süreci olarak tanımlanabilir. Literatürdeki tanımlar incelendiğinde dijital dönüşüm kavramı farklı odak noktalarından ele alınmıştır. Süreç ve teknoloji odaklı (Lankshear ve Knobel, 2008; Berghaus ve Back, 2016; Andriole, 2017; Kane vd., 2017;) tanımlar olduğu gibi kurumsal uyum ve birey (Fitzgerald vd., 2014; Morakanyane vd., 2017; Li vd., 2018) odaklı tanımlar da mevcuttur. Tüm bu tanımlar ışığında dijital dönüşüm bileşenleri Şekil 1’deki gibi gösterilebilir.

Şekil 1: Dijital dönüşüm bileşenleri

Kaynak: (Karaman ve Aydın, 2020; Klein 2020)

Demartini vd. (2018) şirketlerin karlılık, farklılaşma, çeviklik gibi rekabet avantajı sağlaması sebebiyle dijitalleştiğini ifade etmektedir. Dijitalleşen endüstrilerden biri olan gıda endüstrisinde en yaygın kullanım alanına sahip teknolojiler siber fiziksel üretim sistemleri, nesnelerin interneti, bulut teknolojisi, büyük veri analitiği, hologram teknolojiler ve artırılmış gerçeklik teknolojileridir. Terzi vd.(2010) bu tarz çözümleri kullanan gıda şirketlerinin sektördeki yeniliği hızlandırarak ürün çeşitliliğini arttırdığı, riskleri azaltarak rekabet avantajı sağladığı ve nihayetinde kâr payını yükselttiğini ifade etmiştir. Asiltürk (2021) ise işletmelerde yaşanan dijital dönüşümün, sadece işletmeleri tekil olarak değil, sektörleri ve sonuç olarak toplamda ekonomiyi de yeniden şekillendirdiğini belirtmektedir. Ve sonuç olarak dijitalleşme ekonomik büyüme ile de ilişkili bir kavramdır (Pakdemirli, 2016).

Teknolojilerin gelişimiyle üretim, satış, pazarlama ve satış sonrası hizmetler gibi birçok aşamada teknoloji tabanlı hizmetler geliştirilmiştir. Çevrimiçi rezervasyon, e-ticaret, web sitesi hizmeti, temassız ödeme yöntemleri, dijital menüler, dijital etkinlik ve atölye planlamaları ve sosyal medya pazarlaması bunlara örnek gösterilebilir (Deloitte, 2020: 4-8). Teknolojiler ürün ve hizmet çeşitlendirmenin yanı sıra işletmelere gıda güvenliği, izlenebilirlik, hizmet ve kalite standartlarında sürdürülebilirlik, maliyet kontrolü, stok ve envanter takibi, reçete- menü yönetimi ve kalite yönetimi gibi konularda da dijital çözümler sunabilmektedir (Sheth, 2019). Yiyecek içecek sektöründe yaygın olarak görülen teknolojik gelişmeler Tablo 1'deki gibi özetlenebilir.

Tablo 1: Yiyecek içecek sektöründeki teknolojik gelişmeler

Endüstri 4.0 teknolojileri	Yiyecek içecek sektörü uygulamaları
Otonom robotlar	<ul style="list-style-type: none"> • Robot garsonlar, baristalar • Robot aşçılar/ şefler, • Self servis kiosklar • Gıda otomatları, • Robotik paket servis dağıtıcıları • Robotik gıda paketleyiciler • Robotik mutfak ekipmanları • Raylı servis sistemleri
Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram teknolojiler	<ul style="list-style-type: none"> • 360° hologram teknoloji restoranlar • Akıllı masalar • Tablet menüler
Büyük veri	<ul style="list-style-type: none"> • Kare kod uygulamalı menüler • Müşteri verileri • Hedef pazar tanımlama
Nesnelerin interneti	<ul style="list-style-type: none"> • Akıllı mutfaklar • Minibar takip sistemleri
Siber güvenlik	<ul style="list-style-type: none"> • Dijital para ile ödeme • Mobil ödeme • Misafir ve personel verileri
Bulut Bilişim	<ul style="list-style-type: none"> • Artırılmış gerçeklik, simülasyon ve eklemeli üretimin bulut tabanlı tam entegrasyonu ile satın alma, depolama ve dağıtım süreçlerindeki iyileştirmeler. • Büyük verilerin depolanması

Kaynak: (Cankül, 2019; Taş ve Olum, 2020; Yıldız ve Davutoğlu, 2020, Özgüneş ve Bozok, 2020)

Literatür ve sektör uygulamaları incelendiğinde, restoran mutfaklarında yemeklerin hazırlanması, servis edilmesi, bulaşıkların yıkanması gibi görevlerde robotlardan faydalandığı görülmektedir (Masey v.d. 2010; Öztürk, 2020; Jang ve Lee, 2020; Zhang v.d. 2020; Shimmura v.d. 2020). Bu özellikleriyle serviste kullanılan robotların temizlik ve yardımcı elemanlık gibi çeşitli ekstra görevler de üstlenerek çok yönlü iş alanlarının olduğu söylenebilir (Jang ve Lee, 2020). Robotların çok yönlü becerilerinin olması onların insanlarla birlikte mutfaklarda çalışabilmelerini de mümkün kılmıştır. Bu bağlamda

robotlar ile insanların bir arada çalıştığı çalışma modellerinin test edildiği bir çalışmada Japon mutfağında işçilerin çalışma saatleri düşerken, verimliliklerinin arttığı tespit edilmiştir. Ekstra satış yapma gibi sorumlulukları da olan servis personellerinin robotların servis yapmasıyla beraber garsonların satış yapma fonksiyonlarının da artabileceği ifade edilmiştir. (Shimmura v.d. 2020: 589).

Masey v.d. (2010) restoranlarda tercih edilecek servis robotlarının temizlik açısından kolay, maliyet açısından düşük, operasyonel açıdan ise hızlı, güvenilir ve güncellenebilir özellikte olmaları gerektiğini belirtmiştir. Yiyecek içecek sektöründe çok yönlü görevleri olan servis robotlarıyla karşılaşmak mümkündür. Dünyanın ilk yapay zekâ destekli kızartma çözümü olan "Flippy" bunlara örnek gösterilebilir. Flippy, restoran mutfaklarının verimliliğini artırmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu robot, ızgara veya fritöz önüne monte edilen bir kol, bir 3D kamera ve bir termal kamera ile donatılmıştır. Hamburger köfteleri, ekmekler ve tavuk parçaları gibi yiyecekleri bağımsız şekilde çevirip fritöze koyup çıkarabilmektedir. İnsanlarla birlikte çalışabilen bu robot, ilk olarak 2018'de Los Angeles'taki Dodger Stadyumu'nda kullanılmış ve günlük 50.000'den fazla müşteriye hizmet vermiştir (Özgüneş ve Bozok, 2020: 1132).

Diğer yandan Endüstri 4.0 uygulamalarından biri olan nesnelerin interneti de akıllı mutfak uygulamalarıyla restoranlarda yerini almıştır. Akıllı mutfak, yiyecek ve içecek işletmelerinde veya ev mutfaklarında kahve makinesi, buzdolabı, mikser, fırın, lavabo, pişirme ekipmanları gibi mutfak araçlarının sensörler ve etkileşimli cihazlarla donatılarak bilgi işlem cihazlarıyla birleştirilmesidir (Mogali, 2015). Bu kapsamda Mimar Sinan Üniversitesi ve Vestel işbirliğinde geliştirilen "Vestel Asist" sayesinde mutfakta tüm cihazların birbiriyle bağlandığı tek bir iletişim sisteminin kurulduğu akıllı mutfak sistemleri geliştirmiştir. Bu sistem akıllı kalem ile ekranda yemek tarifleri yazabilme, yüzeyde tüm doğrama işlemlerini yapabilme, barkod okuyucu sistem ile gıdaların raf ömrünü kontrole edebilme ve yemek tariflerini yazdırabilme gibi işlemler yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Sektörde kullanılan bir diğer teknolojik gelişme ise 3D gıda yazıcılarıdır. Dünya'nın ilk 3D gıda yazıcı restoranı olarak kendini tanıtan İngiltere'de "Food Ink Restoran" sunulan tüm yemeklerini 3D yazıcı ile hazırlayan restoranlardan biridir. Kendisini iyi yemeği geleceğin teknolojileri, felsefesi ve sanatla buluşturan pop-up restoran olarak tanımlayan bu işletme müşterilerine fütüristik bir deneyim sunmaktadır (<http://foodink.io/>). Rezervasyonla müşteri ağırlayan bu restoran aynı zamanda sanal gerçeklik teknolojilerinden de faydalanmaktadır. Santa Monica'da Michelin yıldızlı şef Josiah Citrin tarafından işletilen "Melisse" restoranı Fransız esintili çağdaş Amerikan mutfağını 3D gıda yazıcısı kullanarak sunmaktadır. Örneğin bu restoranda Fransızların meşhur soğan çorbası 3D gıda yazıcısında üretilen aromatik taze krutonla hazırlanarak servis edilmektedir.

Yiyecek ve içecek sektörü, üretimden satın almaya, muhasebeden insan kaynaklarına, halkla ilişkilere ve pazarlamaya kadar birçok alanda dijital teknolojilerden faydalanmaktadır. Örneğin, McDonald's gibi şirketler, nesnelerin internetiyle hareket halindeki müşterilere, konumlarına yönelik ürün teklifleri veya promosyonlar sunabiliyor (Raj ve Raman, 2017: 14; Gülşen ve Özdemir, 2019:426). Konum tabanlı pazarlama teknolojileri, marka sadakat programları, promosyon kuponları ve mobil pazarlama analitiği gibi unsurları bir araya getirerek kullanılıyor.

Yöntem

Türkiye'deki asırlık yiyecek içecek işletmeleri çalışanlarının sektördeki teknolojilere dair farkındalık düzeylerini ve teknolojik hazır oluş seviyelerini tespit üzere yürütülen bu çalışmada Türkiye'de bir asrı devirmiş 15 yiyecek içecek işletmesinde mutfak, servis, karşılama ve kasa birimlerinde görevli 226 çalışanla nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile veriler toplanmıştır.

Çalışanların sektörde var olan teknolojik gelişmelere dair farkındalık düzeyleri ve (Parasuraman ve Colby 2015) teknolojik hazır oluş seviyelerini belirlemeye yönelik veriler ise nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile elde edilmiştir. Yiyecek içecek sektöründeki teknolojik gelişmeler ve Endüstri 4.0 konusundaki bilgileri derlemek için literatür taraması yapılmıştır. Anketin birinci bölümünde; katılımcıların cinsiyetini, yaşını, sektör tecrübesini (yıl), mevcut işletmedeki tecrübesini (yıl), eğitim durumunu, çalıştığı bölümü ve pozisyonunu (yönetmelik rol olup olmadığını) belirlemeye

yönelik yedi soru oluşturulmuştur. Anketin ikinci bölümünde; sektördeki teknolojik gelişmelere yönelik çalışanlarının farkındalığını ölçmek üzere literatür taraması sonucu; online yiyecek-içecek siparişleri, tablet, kiosk, mobil sipariş verme sistemleri, restaurant otomasyon programları (Mozeik v.d. 2009; Birdir ve Kale, 2014 ve Cankül, 2019), kartsız güvenli ödeme sistemleri (Çobanoğlu v.d. 2015), robotik mutfak ekipmanları, robot personeller (garson, aşçı, kasiyer, karşılama görevlisi) (General Electric, 2017; Özgüneş ve Bozok, 2020), birbirleriyle etkileşim kurabilen mutfak ekipmanları, yüz tanıma sistemleri (Çavuşoğlu, 2019), mutfak ekipmanlarının uzaktan kontrol edilebilmesi (Taş ve Olum, 2020), drone ile yiyecek& içecek servisi, gıda otomatları (Yıldız ve Davutoğlu, 2020), 3D gıda yazıcıları (Öztürk, 2020), sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram teknolojileri (Hazarhun ve Yılmaz, 2020), akıllı restoranlar ve Ubereat, deliveroo, yemek sepeti (Süzer v.d. 2021) ifadeleri derlenerek sektördeki on beş teknolojik gelişmeye dair çalışanların farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla 15 farklı teknolojik gelişmeye "Evet" veya "Hayır" cevaplarını alacak şekilde yer verilmiştir. Anketin üçüncü bölümde ise çalışanların teknolojik hazır oluş seviyelerinin belirlenmesine yönelik ifadeler yer almaktadır. Teknolojik hazır oluş, "insanların yeni teknolojileri özel hayatında ya da iş hayatındaki amaçlarına uygun olarak kullanma ve benimseme eğiliminde olması" olarak belirtilmiştir. Parasuraman (2000) teknolojinin hem negatif hem pozitif duyguları tetikleyebileceğini belirtmiştir. Parasuraman (2000), çeşitli ileri teknolojiye sahip ürünlerin benimsenmesinde, teknolojik hazır oluşu dört alt boyutta (yenilikçilik, iyimserlik, rahatsızlık ve güvensizlik) ölçen teknolojik hazır oluş indeksi geliştirmiştir. Buna göre iyimserlik ve yenilikçilik teknolojik ilerlemeyi hızlandırırken, rahatsızlık ve güvensizlik ise yavaşlatıcı etkilere sahiptir. Üçüncü bölümdeki teknolojik hazırlaş indeksi, 5'li likert tipi bir ölçek olarak kullanılmış; katılımcılar, "Kesinlikle katılmıyorum" ile "Kesinlikle katılıyorum" arasında derecelendirme yapmışlardır.

Araştırmanın evreni, örnekleme ve sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de aktif faaliyet gösteren uzun ömürlü diye atfedilen kuruluş yılı itibarıyla 100 yılını aşmış yiyecek içecek işletmesi statüsündeki restoran ve lokantalar oluşturmaktadır. Araştırma evreni için, Erkara'nın (2010) "100 tarihi lokanta" kitabı, Dil'in (2016) "Türkiye'de uzun ömürlü işletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor?" isimli çalışması ve Aile İşletmeleri ve Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi (AGMER)'in yayınlamış olduğu "Kıdemli işletmeler" listesi ve Yüzyıllık Markalar Derneği (2020)'nin üye listesinden ve belgelerinden faydalanılmıştır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş olup, evreni oluşturan Türkiye'de yiyecek içecek sektöründe aktif faaliyet gösteren bir asırlık işletmeler listesi oluşturulmuştur. Buna göre Türkiye'nin 13 farklı şehrinde kuruluş tarihleri 1833 ile 1921 yıllarında arasında değişen bir asrı devirmiş ve devirmekte olan 30 yiyecek içecek işletmesi olduğu görülmüştür. İşletmelerle yapılan yüz yüze ve telefon görüşmeleri sonucu evreni oluşturan aktif faaliyet gösteren 27 işletme olduğu tespit edilmiştir.

İşletmelerle yapılan telefon görüşmeleri sonucunda, 27 işletmede toplam 450 işgören olduğu belirlenmiştir. %95 güvenilirlik seviyesi ve %5 hata payı ile 208 kişilik bir örneklem seçilmiştir. Araştırma için 208 anket hedeflenmiş, fakat dijital kimliği olan asırlık işletmelere ulaşabilme kaygısı ve olası hata payı nedeniyle 250 anket dağıtılmıştır. Geçersiz kabul edilen 24 anketin ardından, 226 anket araştırmaya dahil edilmiştir. Anket, Kasım 2021-Haziran 2022 tarihleri arasında Türkiye'nin altı farklı şehrinde faaliyet gösteren asırlık yiyecek içecek işletmesi çalışanlarına uygulanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 22.0 (Statistical Program for Social Science) programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Verilerin analizi

Araştırma kapsamında teknolojik hazır oluş seviyesi bağımlı değişken olarak belirlenmiş olup, dijital dönüşüm farkındalığına yönelik ifadeler ve sosyo- demografik değişkenler teknolojik hazır oluş seviyesi ile ilişkisel tarama modelinde incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma modeli ve hipotezleri belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen nicel veriler SPSS programıyla analiz edilmiş olup, veri setine ve araştırma modeline göre tanımlayıcı ve betimsel istatistiksel analizler yapılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri

Parasuraman (2000), ileri teknoloji ürünlerinin kabul edilmesinde, bireyin teknolojiye hazır olma düzeyini ölçen dört alt boyutun (yenilikçilik, iyimserlik, rahatsızlık ve güvensizlik) teknolojik hazır oluş indeksi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu bağlamda belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir;

Cinsiyet ve yaşın yeni teknolojileri benimsemeye etkileri de araştırılmış ve yapılan çalışmalarda erkeklerin teknolojik ürün/hizmet kullanma eğilimlerinin kadınlara oranla daha fazla olduğu ve gençlerin (18-35 yaş aralığı) teknolojiyi benimseme oranlarının olgun bireylerden (50-85 yaş aralığı) daha yüksek olduğu saptanmıştır (Elliott ve Hall, 2005; Rose ve Fogarty, 2010; Çobanoğlu v.d. 2015).

- H1: Cinsiyete göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.
- H2: Yaş grubuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.

Literatürde bireylerin teknolojik yatkınlığının, teknolojik ürünleri benimsemeleri üzerine etkileri ortaya konmuştur (Liljander vd. 2006; Walczuch vd. 2007; Lin vd. 2007; Çobanoğlu vd. 2015). Bu bağlamda H3 ve H4 hipotezleri oluşturulmuştur.

- H3: Sektörel çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.
- H4: Mevcut işletmedeki çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.

Verma v.d. (2007) Teknolojik Hazır oluş İndeksi (TRI) puanı yüksek bireylerin, daha çok iş amaçlı seyahat etme eğilimi olan, yüksek oda fiyatları ödemeye istekli, nispeten daha genç ve yüksek eğitilmiş bireyler olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda ise H5 hipotezi oluşturulmuştur.

- H5: Eğitim durumuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.

Bulgular ve tartışma

Verilerin analizinde çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılmış ve elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların demografik veri dağılımları

Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)	Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)
Cinsiyet			Sektör Tecrübesi		
Kadın	65	28,8	0-2 yıl arası	38	16,8
Erkek	161	71,2	2-4 yıl arası	17	7,5
Yaş			4-6 yıl arası	22	9,7
18-22 yaş arası	31	13,7	6 yıl ve üzeri	149	65,9
23-27 yaş arası	30	13,3			
28-32 yaş arası	42	18,6			
33-37 yaş arası	36	15,9			
38-42 yaş arası	28	12,4			
43 yaş ve üzeri	59	26,1			
Eğitim Durumu			Aynı İşletmedeki Tecrübe		
İlköğretim	47	20,8	0-4 yıl arası	89	39,4
Lise	104	46,0	4-8 yıl arası	34	15,0
Üniversite	67	29,6	8-12 yıl arası	41	18,1
Lisansüstü	8	3,5	12 yıl ve üzeri	62	27,4
Çalışılan Bölüm			Çalışılan Pozisyon		
Mutfak	72	32,1	Çalışan	172	76,1
Servis	120	53,6	Şef	36	15,9
Karşılama	13	5,8	Müdür	18	8,0
Kasa	19	8,5			

Araştırmaya katılan yiyecek içecek işletmesi çalışanlarının demografik birtakım unsurlara göre dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur. Katılımcıların %71,2’i erkek, %26,1’i 43 yaş ve üzeri, %46’sı ise lise mezunu katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcılar, sektör tecrübeleri itibariyle %65,9’u 6 yıl ve üzerinde, aynı işletmedeki tecrübeleri itibariyle ise %39,4’ü 0-4 yıl arası tecrübeli olduklarını

belirtmişlerdir. Katılımcılar çalışılan bölüme göre incelendiğinde %53,6'sı servis bölümünde çalışmaktadır. Bölümde herhangi bir astı olmayanların çalışan, bir bölüm veya kısımdan sorumlu olanların şef, işletmenin tamamından sorumlu olanların ise müdür olarak değerlendirildiği hiyerarşide katılımcıların %76,1'i çalışan olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Yiyecek ve içecek sektöründeki dijital gelişmelere yönelik katılımcı farkındalık düzeyleri

Yiyecek İçecek Sektöründeki Dijital Gelişmeler	N	%
Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve hologram teknolojileri hakkında bilgi sahibiyim	Evet	69 %31
	Hayır	156 %69
3D gıda yazıcıları hakkında bilgi sahibiyim	Evet	44 %20
	Hayır	181 %80
Robotik mutfak ekipmanları hakkında bilgi sahibiyim	Evet	99 %44
	Hayır	124 %56
Robot personeller (garson, aşçı, kasiyer, karşılama görevlisi) hakkında bilgi sahibiyim	Evet	114 %50
	Hayır	112 %50
Akıllı restoranlar hakkında bilgi sahibiyim	Evet	54 %24
	Hayır	171 %76
Drone ile yiyecek& içecek servisi hakkında bilgi sahibiyim	Evet	47 %21
	Hayır	178 %79
Yüz tanıma sistemleri hakkında bilgi sahibiyim	Evet	122 %54
	Hayır	103 %46
Ubereat, deliveroo, yemek sepeti hakkında bilgi sahibiyim.	Evet	112 %50
	Hayır	114 %50
Gıda otomatları hakkında bilgi sahibiyim.	Evet	87 %39
	Hayır	139 %62
Online yiyecek-içecek siparişleri hakkında bilgi sahibiyim	Evet	202 %89
	Hayır	24 %11
Mutfak ekipmanlarının uzaktan kontrol edilebilmesi hakkında bilgi sahibiyim	Evet	88 %39
	Hayır	137 %61
Kartsız güvenli ödeme sistemleri hakkında bilgi sahibiyim	Evet	118 %52
	Hayır	107 %48
Restoran otomasyon programları hakkında bilgi sahibiyim	Evet	133 %59
	Hayır	92 %41
Tablet, kiosk, mobil sipariş verme sistemleri hakkında bilgi sahibiyim.	Evet	174 %78
	Hayır	50 %22
Birbirleriyle etkileşim kurabilen mutfak ekipmanları hakkında bilgi sahibiyim.	Evet	65 %29
	Hayır	160 %71

Tablo 3'e göre en fazla bilgi sahibi olunan sektördeki dijital gelişmeler sırasıyla "Online yiyecek-içecek siparişleri (%89)", "Tablet, kiosk, mobil sipariş verme sistemleri (%78)" ve "Restoran otomasyon programları (%59)"'dir. En az bilgi sahibi olunan sektördeki dijital gelişmeler ise sırasıyla "3D gıda yazıcılar (%20)", "Drone ile yiyecek& içecek servisi (%21)" ve "Akıllı restoranlar (%24)"'dir.

Demografik verilerin analiziyle olası farklılıkların incelenmesi

Araştırmada, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve yiyecek içecek sektöründeki dijital farkındalık seviyelerine bağlı olarak teknolojik hazır oluş seviyesinde farklılıkların belirlenmesi için parametrik ve parametrik olmayan testlerin kullanımını belirlemek amacıyla normallik analizi yapılmıştır. Teknolojik hazırlaş ölçęinde rahatsızlık ve güvensizlik tutumları için ters kodlama kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 4: Teknolojik hazır oluş seviyesi ölçęi (THOSÖ) normallik analizi

	N	$\bar{X}$	Ss	Skewness	Kurtosis	Std. Hata
Teknolojik hazır oluş seviyesi ölçęi toplam	217	2,89	,48	-,083	,401	,03
İyimserlik	217	3,23	,89	-,378	-,771	,06
Yenilikçi	217	2,72	1,05	,311	-,586	,07
Rahatsızlık *	217	2,97	,85	,252	,220	,05
Güvensizlik *	217	2,64	,98	,722	,083	,06

* Ters kodlanmış.

Teknolojik hazır oluş seviyesi ölçęi için örneklem sayısı, ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık ve standart hata gibi veriler Tablo 4'te sunulmuştur. Yapılan normallik analizi hem THOSÖ'nün hem de alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 referans aralığında olduğunu göstermiştir. Bu analiz sonucunda, THOSÖ için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 5: Teknolojik hazır oluş seviyesi ölçęi alfa katsayıları

Faktör	Cronbach Alfa (α)	Madde Sayısı
İyimserlik	0,808	4
Yenilikçi	0,845	4
Rahatsızlık	0,706	4
Güvensizlik	0,786	4
Toplam	0,651	16

Teknolojik Hazır Oluş Seviyesi Ölçeği'ne dair güvenilirlik analizinin sonuçlandırılması için Cronbach Alfa katsayısına bakılacaktır. Cronbach Alfa katsayısının 0,60 ve üzeri olması, ölçeğin güvenilirliğini kanıtlar niteliktedir (Cronbach, 1951). Buna göre Tablo 5'te Teknolojik hazır oluş seviyesi ve alt boyutlarının yeterli güvenilirlik düzeyi aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Yiyecek içecek sektöründe teknolojik hazırlaş seviyesi

No	Boyutlar	Ortalama
1	İyimserlik	3,25
2	Yenilikçi	2,74
3	Rahatsızlık	3,02
4	Güvensizlik	3,34

TRI 2.0= (Yenilikçi + İyimserlik + (6-Güvensizlik) + (6-Rahatsızlık)) /4

*Mümkün olan en düşük puan 1.0 ve en yüksek puan 5.0'dır.

*Daha yüksek bir puan, daha yüksek teknolojik hazırlığı ifade eder.

$$\begin{aligned} \text{TRI 2.0} &= (2,74+3,25+(6-3,34) + (6-3,02)) /4 \\ &= 2,9 \text{ puan} \end{aligned}$$

Tablo 6'ya göre araştırma grubundaki sektör çalışanlarının teknolojik hazır oluş seviyeleri 5 üzerinden 2,9 denilebilir. 1 en düşük teknolojik hazır oluş seviyesini temsil ederken, 5 en yüksek teknolojik hazır oluş seviyesini temsil etmektedir.

Teknolojik hazır oluş seviyesi ile demografik değişkenler arasındaki ilişki

Teknolojik hazır oluş seviyesi ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için değişkenlerin kategori sayısına göre farklı testler uygulanmıştır. İki kategoriye sahip değişkenler için bağımsız örneklem t-testi, iki veya daha fazla kategorili değişkenlerde varyans homojenliği varsayımı karşılandığında tek yönlü Anova, karşılanmadığında ise Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Birden fazla kategoriye sahip değişkenlerin sonrasında yapılan analizlerde varyans homojenliği varsayımı sağlandığında Tukey, sağlanmadığında ise Tamhane's T2 analizi uygulanmıştır.

Tablo 7: Teknolojik hazır oluş seviyesi ve cinsiyet arasındaki ilişki

Hipotez	Değişken	Cinsiyet	Ort±Ss	t	p
H1 Cinsiyete göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.	THOS	Erkek	2,87±0,49	-1,28	0,201
		Kadın	2,96±0,45		
	İyimserlik	Erkek	3,15±0,92	-1,99	0,047*
		Kadın	3,42±0,79		
	Yenilikçi	Erkek	2,73±1,11	0,33	0,713
		Kadın	2,68±0,87		
	Rahatsızlık**	Erkek	2,91±0,87	-1,74	0,083
		Kadın	3,13±0,81		
	Güvensizlik**	Erkek	2,66±1,00	0,383	0,702
		Kadın	2,60±0,93		

* p<0,05

** Ters kodlanmış.

Teknolojik hazır oluş seviyesi ile cinsiyet arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonucuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (t=-1,28, p= ,201, p> ,05). Teknolojik hazır oluş seviyesinin alt boyutlarından yenilikçi, rahatsızlık ve güvensizlik düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılık göstermezken, İyimserlik alt boyutu cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermiştir (t= -1,99, p= ,04, p<,05). Erkekler için kadınların iyimserlik düzeyleri istatistiksel olarak daha yüksektir.

Buna göre H1 hipotezi "Cinsiyete göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir." kabul edilmemiştir.

Tablo 8: Teknolojik hazır oluş seviyesi ve yaş arasındaki ilişki

Hipotez	Değişken	Yaş	Ort±Ss	f	p	Fark	
H2 Yaş grubuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.	THOS	18-22 yaş	3,15±0,35	9,30	0,00*		
		23-27 yaş	3,06±0,42				1>6
		28-32 yaş	3,06±0,59				2>6
		33-37 yaş	2,89±0,35				3>6
		38-42 yaş	2,87±0,38				4>6
		43 yaş ve üzeri	2,59±0,47				
İyimserlik		18-22 yaş	3,33±0,94	2,47	0,03*	2>6	
		23-27 yaş	3,51±0,99				
		28-32 yaş	3,36±0,96				
		33-37 yaş	3,39±0,69				
		38-42 yaş	3,12±0,78				
		43 yaş ve üzeri	2,93±0,89				
Yenilikçi		18-22 yaş	2,81±0,96	2,08	0,07		
		23-27 yaş	3,01±1,11				
		28-32 yaş	2,89±1,25				
		33-37 yaş	2,80±0,83				
		38-42 yaş	2,73±0,84				
		43 yaş ve üzeri	2,37±1,08				
Rahatsızlık**		18-22 yaş	3,25±0,85	2,92	0,01*	1<6	
		23-27 yaş	2,94±1,07				3<6
		28-32 yaş	3,20±0,87				
		33-37 yaş	3,06±0,53				
		38-42 yaş	2,97±0,86				
		43 yaş ve üzeri	2,66±0,81				
Güvensizlik**		18-22 yaş	3,22±0,96	3,99	0,00*	1<6	
		23-27 yaş	2,74±0,99				1<4
		28-32 yaş	2,79±1,26				
		33-37 yaş	2,31±0,52				
		38-42 yaş	2,66±0,96				
		43 yaş ve üzeri	2,39±0,89				

* p<0,05 ** Ters kodlanmış.

Tablo 8’de teknolojik hazır oluş seviyesi ve yaş arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan tek yönlü Anova analiz sonucunda teknolojik hazır oluş seviyesinin yaşa göre istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir ($f= 9,30$, $p= ,00$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tukey analizi sonucunda 43 yaş ve üzeri yaş grubunda olanların teknolojik hazır oluş seviyesi, 18-22, 23-27, 28-32 ve 33-37 yaş grubunda olanların teknolojik hazır oluş seviyesine göre istatistiksel olarak daha düşüktür.

Buna göre H2 hipotezi “Yaş grubuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir” kabul edilmiştir.

Tablo 9: Teknolojik hazır oluş seviyesi ve sektörel çalışma tecrübesi arasındaki ilişki

Hipotez	Değişken	Sektörde çalışma tecrübesi	Ort±Ss	f	p	Fark
H3 Sektörel çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.	THOS	0-2 yıl arası	3,09±3,32	7,46	0,00*	1>4
		2-4 yıl arası	3,24±0,44			
		4-6 yıl arası	2,97±0,58			
		6 yıl ve üzeri	2,80±0,48			
	İyimserlik	0-2 yıl arası	3,49±0,92	3,24	0,02*	2>4
		2-4 yıl arası	3,69±0,68			
		4-6 yıl arası	3,19±0,93			
		6 yıl ve üzeri	3,12±0,89			
	Yenilikçi	0-2 yıl arası	2,89±0,94	1,74	0,16	
		2-4 yıl arası	3,18±0,98			
		4-6 yıl arası	2,70±1,15			
		6 yıl ve üzeri	2,63±1,06			
	Rahatsızlık**	0-2 yıl arası	3,09±0,91	1,57	0,19	
		2-4 yıl arası	3,24±0,73			
		4-6 yıl arası	3,16±0,92			
		6 yıl ve üzeri	2,89±0,84			
Güvensizlik**	0-2 yıl arası	2,89±0,95	1,77	0,15		
	2-4 yıl arası	2,87±0,93				
	4-6 yıl arası	2,78±1,15				
	6 yıl ve üzeri	2,53±0,97				

* $p<0,05$

** Ters kodlanmış.

Tablo 9’da teknolojik hazır oluş seviyesi ve sektörel çalışma tecrübesi arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan tek yönlü Anova analiz sonucunda teknolojik hazır oluş seviyesinin sektörel çalışma tecrübesine göre istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir ($f= 7,46$, $p= ,00$, $p<,05$). Yapılan post-hoc Tukey analizi sonucunda 6 yıl ve üzeri sektörel çalışma tecrübesine sahip bireylerin teknolojik hazır oluş seviyeleri, 0-2 yıl ve 2-4 yıl arası sektörel çalışma tecrübesine sahip bireylerin teknolojik hazır oluş seviyelerinden daha düşüktür.

Buna göre H3 hipotezi “Sektörel çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir” kabul edilmiştir.

Tablo 10: Teknolojik hazır oluş seviyesi ve işletmedeki çalışma tecrübesi arasındaki ilişki

Hipotez	Değişken	İşletmedeki çalışma tecrübesi	Ort±Ss	f	p	Fark
H4 Mevcut işletmedeki çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.	THOS	0-4 yıl arası	3,06±0,41	7,35	0,00*	1>3
		4-8 yıl arası	2,91±0,49			
		8-12 yıl arası	2,78±0,49			
		12 yıl ve üzeri	2,72±0,52			
	İyimserlik	0-4 yıl arası	3,46±0,86	4,36	0,00*	1>4
		4-8 yıl arası	3,32±0,90			
		8-12 yıl arası	3,12±0,84			
		12 yıl ve üzeri	2,94±0,92			
	Yenilikçi	0-4 yıl arası	2,87±1,03	2,69	0,05	
		4-8 yıl arası	2,97±1,12			
		8-12 yıl arası	2,60±0,97			
		12 yıl ve üzeri	2,45±1,06			
	Rahatsızlık**	0-4 yıl arası	3,07±0,91	0,80	0,50	
		4-8 yıl arası	2,84±0,92			
		8-12 yıl arası	2,99±0,78			
		12 yıl ve üzeri	2,91±0,80			
Güvensizlik**	0-4 yıl arası	2,86±0,97	2,58	0,05		
	4-8 yıl arası	2,47±1,04				
	8-12 yıl arası	2,41±1,14				
	12 yıl ve üzeri	2,57±0,83				

* p<0,05

** Ters kodlanmış.

Tablo 10’da Teknolojik hazır oluş seviyesi ve işletmedeki çalışma tecrübesi arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan tek yönlü Anova analiz sonucunda teknolojik hazır oluş seviyesinin işletmedeki çalışma tecrübesine göre istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir (f= 7,35, p= ,00, p<,05). Yapılan post-hoc Tukey analizi sonucunda mevcut işletme içerisinde 0-4 yıl arası tecrübeye sahip olan bireylerin teknolojik hazır oluş seviyeleri, 8-12 yıl ve 12 yıl ve üzeri tecrübeye sahip bireylerin teknolojik hazır oluş seviyelerinden daha yüksektir.

Buna göre H4 hipotezi “Mevcut işletmedeki çalışma tecrübesine göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir” kabul edilmiştir.

Tablo 11: Teknolojik hazır oluş seviyesi ve eğitim durumu arasındaki ilişki

Hipotez	Değişken	Eğitim durumu	Ort±Ss	f	p	Fark			
H5 Eğitim durumuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.	THOS	İlköğretim	2,87±0,43	2,18	0,09				
		Lise	2,87±0,52						
	Lisans	Lisans	3,00±0,43						
		Lisansüstü	3,07±0,63						
	İyimserlik	İlköğretim	3,18±0,82				2,44	0,06	
		Lise	3,10±0,91						
		Lisans	3,48±0,87						
		Lisansüstü	3,31±1,24						
	Yenilikçi	İlköğretim	2,72±1,00	1,11	0,31				
		Lise	2,61±1,09						
		Lisans	2,92±0,99						
		Lisansüstü	2,59±1,40						
	Rahatsızlık**	İlköğretim	2,71±0,70	2,61	0,04*	1>2			
		Lise	3,11±0,81						
		Lisans	2,94±0,97						
		Lisansüstü	3,22±1,08						
Güvensizlik**	İlköğretim	2,54±0,71	0,89	0,44					
	Lise	2,65±1,07							
	Lisans	2,65±0,98							
	Lisansüstü	3,16±1,40							

* p<0,05

** Ters kodlanmıştır.

Tablo 11’de teknolojik hazır oluş seviyesi ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan tek yönlü Anova analizi sonucunda, teknolojik hazır oluş seviyesi ile iyimserlik, yenilikçilik ve güvensizlik alt boyutlarının eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği belirlenmiştir. ($p > ,05$). THOS alt boyutu olan rahatsızlık seviyesinin ise eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($f = 2,61$, $p = ,04$, $p < ,05$). Yapılan post-hoc Tukey analizi sonucunda eğitim durumu ilköğretim olan bireylerin rahatsızlık seviyelerinin, eğitim durumu lise olan bireylerin rahatsızlık seviyelerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre H5 hipotezi “Eğitim durumuna göre teknolojik hazır oluş seviyesi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.” kabul edilmemiştir.

Tartışma ve sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’deki asırlık yiyecek içecek işletmesi çalışanlarının sektördeki teknolojilere dair farkındalık düzeyleri ile onların teknolojik hazır oluş seviyelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dijital çağa uyum sağlayamayan işletmelerin kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı 21. yüzyılda bu çalışma, yeniliklere uyum sağlama konusunda daha çekimser davranan kuruluşu itibariyle nispeten daha eski olan asırlık işletmelere odaklanmıştır. Literatür incelendiğinde yiyecek içecek sektöründe yürütülmüş dijital dönüşüm ve teknoloji içerikli çalışmaların nispeten genç işletmeler (Özgüneş ve Bozok, 2020; Hazarhun ve Yılmaz, 2020) ve onların kullandıkları teknolojiler ile teknoloji kullanım davranışının çoğunlukla müşteri perspektifinden incelendiği görülmüştür (Mozeik vd. 2009; Alagöz ve Hekimoğlu, 2012; Çobanoğlu vd. 2015; Troise vd. 2021; Dilek ve Öztürk, 2021; Süzer vd. 2021). Bu çalışma ile dijital çağ öncesinde kurulan işletmelerin varlıklarını devam ettirirken yaşamış oldukları dönüşümde dijitalleşme sürecinin aydınlatılması ve sektör çalışanlarının teknolojiye dair tutum ve davranışlarının analiz edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca yiyecek içecek sektöründeki dijitalleşme fenomeninin açıklanması ve sektör uygulamalarının bir arada sunulmasıyla bütünsel bir yaklaşım benimsenmiştir.

Araştırma sonucuna göre sektör çalışanlarının teknolojik hazır oluş seviyeleri 5 üzerinden 2,9 olduğu söylenebilir. 1 en düşük teknolojik hazır oluş seviyesini temsil ederken, 5 en yüksek teknolojik hazır oluş seviyesini temsil etmektedir. Bireysel olarak çalışanlar teknolojiye ilgili olmalarına rağmen, işletmeler teknolojiye olan ihtiyaçları konusunda çekimser davranmaktadırlar. Bireylerin teknolojiye karşı inançları, teknoloji kullanım davranışlarını etkilerken, zorunlu teknoloji kullanma aşamasında isteksizlik ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise dijital kültürü şekillendirmektedir. Teknolojik hazır oluş seviyesinin belirlenmesi örgüte ne düzeyde dijital dönüşüm desteği verilmesi gerektiğini de belirleyecektir. Çünkü bireylerin teknolojiye dair güvensizlik ve rahatsızlık gibi negatif algılarını değiştirmek kolay olmayacaktır. Ancak teknolojik hazır oluş seviyesinin sektörden sektöre, firmadan firmaya, bireyden bireye değişkenlik göstereceği unutulmamalıdır.

Araştırmada elde edilen bulgulardan bir diğeri ise, sektördeki teknolojik gelişmelere dair çalışanların farkındalıklarıdır. Buna göre en fazla bilgi sahibi olunan teknolojik gelişmeler sırasıyla “Online yiyecek-içecek siparişleri (%89)”, “Tablet, kiosk, mobil sipariş verme sistemleri (%78) ” ve “Restoran otomasyon programları (%59) ”dır. En az bilgi sahibi olunan sektördeki dijital gelişmeler ise sırasıyla “3D gıda yazıcılar (%20)”, “Drone ile yiyecek& içecek servisi (%21) ” ve “Akıllı restoranlar (%24)”dır. Araştırmanın yürütüldüğü dönemde yaşanan Covid 19 pandemisi ve yiyecek içecek işletmelerinin kapanması teknolojik altyapı kurulmasını zorunlu kılmıştır. Araştırmadaki bazı işletmeler mobil ödeme sistemleri ve online yiyecek-içecek siparişlerini bu dönemde başlatarak, daha sonrasında da devam ettiklerini belirtmişlerdir. Yaşanan bu zorunluluk işletmeleri pratik fayda arayışına iterken onların teknolojik dönüşümünü gerekli kılmıştır. Araştırmada kurulan hipotezlerden “Teknolojik hazır oluş seviyesinin cinsiyete ve eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı” tespit edilmiştir. Araştırma grubunun katılımcı profili incelendiğinde çoğunluğunun erkek ve lise mezunu bireylerden oluştuğu söylenebilir. Teknolojiye dair ilginin cinsiyet ve eğitim düzeyinden bağımsız bir konu olduğu bu araştırma bulgularıyla söylenebilir.

Bu çalışma sadece dijital çağ öncesinde kurulmuş ve günümüzde de faaliyetlerini sürdüren uzun ömürlü diye atfedilen, kuruluş yılı itibariyle 100 yılını aşmış yiyecek içecek işletmesi statüsündeki restoran ve lokantaları kapsamaktadır. Bu işletmelerin varlıkları ile bilgilere; arama motorları, gazete ve dergi haberleri, ticaret sicil gazetesi kayıtları, sosyal medya, Yüzyıllık Markalar Derneği verileri ve literatür taramaları ile Türkiye’de 13 farklı ilde 30 yiyecek içecek işletmesinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu işletmelerden bazılarının Covid 19 pandemi döneminde çeşitli nedenlerle kapandığı ya da yönetiminin el değiştirdiği tespit edilmiştir. Bu işletmelerin günümüze kadar faaliyetlerine devam ederken neden Covid 19 pandemi döneminde kapandığı, ya da yönetsel değişiklikler yaşadığı, bu değişimlerde teknolojik dönüşümün etkisinin olup olmadığının araştırılmaması bu çalışmanın sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Bir diğer sınırlılık ise asırlık işletmelerden veri alabilmek ve onların çalışanları ile iletişim kurabilmektir. Bu konuda ise bir kısmının da üyesi olduğu “Yüz Yıllık Markalar Derneği”nden işletmelerin çalışmaya katılımlarının teşvik edilmesi yönünde destek alınmıştır. Derneğe üye olmayan diğer asırlık işletmelere ise, çalışmaya katılmış işletmelerin referansı ile ulaşılabilmektedir. Sonuç olarak dijital dönüşüm, insanlar, süreçler, teknolojiler ve ölçümler dahil olmak üzere işletme modeli ve işin tüm yönlerinde koordineli dijitalleşme çabalarıdır. Dijital çağda başarılı olmak isteyen şirketler strateji kurmakla işe başlamalıdır. Kurulacak olan bu stratejiyle beraber işletmelerin ihtiyaçları

ve stratejisi doğrultusunda dijital dönüşüm yol haritası belirlenmelidir. Alanda yürütülecek gelecek çalışmalarda “Tüm işletmeler gerçekten dijitalleşmeli midir? Dijital dönüşüme işletmeler nasıl ve ne şekilde başlamalıdır? İşletmeler dijitalleşme süreçlerinde kimden, nasıl destek almalıdır?” soruları konu hakkındaki aydınlatılması gereken diğer sorular olarak sıralanabilir. Endüstri 4.0 teknolojilerinin sektör içerisindeki kullanım alanlarını içeren çalışmalar sunularak sektör temsilcilerinin teknolojiye olan bakışı olumlu yönde etkilenebilir. Sektördeki tüm bu teknolojilere dair farkındalığın kazandırılabilmesi için öncelikle, dijital okuryazarlığın artırılması, e-ticaret potansiyelinin doğru anlatılması, işletmelerin niteliklerine özel dijital çözümlerin sunulması, dijitalleşme konusunda altyapı sorunlarının çözülmesi, işletmelerin yeni pazar imkanları hakkında bilgilendirilmesi dijitalleşmenin kabulü ve adaptasyonu konusunda fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aile İşletmeleri ve Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi (AGMER), *Kıdemli aile işletmeleri*. 20 Mayıs 2020 tarihinde <https://agmer.iku.edu.tr/tr/aile-isletmeleri/kidemli-aile-isletmeleri> adresinden erişildi.
- Alagöz, S. M. ve Hekimoğlu, H. (2012). A study on TAM: Analysis of customer attitudes in online food ordering system. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 1138-1143. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.195>
- Andriole, S. J. (2017). Five myths about digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 58(3), 20-22.
- Asiltürk, A. (2021). İşletmelerde dijital dönüşüm yönetiminde nihai hedef: Dijital olgunluk. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 647-669. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.859300>
- Berghaus, S. ve Back, A. (2016). Stages in digital business transformation: Results of an empirical maturity study. *Mediterranean Conference on Information Systems (MCIS) Proceeding*, 7 Ağustos 2020 tarihinde https://aisel.aisnet.org/mcis2016/22_adresinden erişildi.
- Birdir, S. S., ve Kale, E. Y. (2014). Restoran işletmelerinde yenilik uygulamaları: Mersin ve Adana örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(3), 57-72.
- Cankül, D. (2019). İşletmelerde yenilik uygulamaları: Restoran işletmeleri örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(2), 225-240. <https://doi.org/10.32958/gastoria.536914>
- Cronbach, L.J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334.
- Çavuşoğlu, M. (2019). An analysis of technology applications in the restaurant industry. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10(1), 45-72. <https://doi.org/10.1108/JHTT-12-2017-0141>
- Çobanoğlu, C., Yang, W., Shatskikh, A. ve Agarwal, A. (2015) Are consumers ready for mobile payment? An examination of consumer acceptance of mobile payment technology in restaurant industry. *Hospitality Review*, 31(4).
- Deloitte (2020). COVID-19 etkisinde restoran sektörünün bugünü ve geleceği, 28 Temmuz 2021 tarihinde <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/COVID-19-etkisinde-restoran-sektorunun-bugunu-ve-gelecegi.pdf> adresinden erişildi.
- Demartini, M., Pinna, C., Tonelli, F., Terzi, S., Sansone, C. ve Testa, C. (2018). Food industry digitalization: from challenges and trends to opportunities and solutions. *International Federation of Automatic Control (IFAC) Papers Online*, 51(11), 1371-1378. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.337>
- Dil, E. (2016). Türkiye’de uzun ömürlü işletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor? *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt. 45, 49-69.
- Dilek, Ö. ve Öztürk, A. (2021). COVID-19 sürecinde online yemek siparişlerinde teknolojinin kabulü. *Third Sector Social Economic Review*, 56(3),1313-1332. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.08.1616
- Elliott, K. M. ve Hall, M. C. (2005). Assessing consumers' propensity to embrace self-service technologies: Are there gender differences? *Marketing Management Journal*, 14 (2), 98-107.
- Erkara, O. (2010). *100 Tarihi Lokanta*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Fitzgerald, M., Kruschwitz, N., Bonnet, D. ve Welch, M. (2014). Embracing digital technology: A new strategic imperative. *MIT Sloan Management Review*, 55(2).
- Food Ink, (2021), Food Ink Resturant. 8 Ağustos 2021 tarihinde <http://foodink.io/> adresinden erişildi.
- GE, General Electric (2017). *Gıda endüstrisinde dijitalleşme devrimi*, Basın bildirisi. 12 Aralık 2021 tarihinde

- https://geturkiyeblog.com/wpcontent/uploads/2017/05/ge_turkiye_blog_gida_sanayinde_dijital_esme_firsatlar_raporu.pdf adresinden erişildi.
- Gülşen, İ. ve Özdemir, Ş. (2019). Mobil teknolojinin perakendecilik üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (2), 421-44. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.483661>
- Hazarhun, E. ve Yılmaz Ö. D., (2020). Restoranlarda dijital dönüşüm: Touch restoran örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4(3), 384-399. <https://doi.org/10.32958/gastoria.803143>
- Jang, H. W. ve Lee, S. B. (2020). Serving Robots: Management and applications for Restaurant Business Sustainability. *Sustainability*, 12(10), 1-15. <https://doi.org/10.3390/su12103998>
- Jänicke, M. ve Jacob, K. (2009). A third industrial revolution? Solutions to the crisis of resource-intensive growth. *Solutions to the Crisis of Resource-Intensive Growth*.
- Kane, G., C., Palmer, D., Nguyen-Philips, A., Kiron, D. ve Buckley, N. (2017). Achieving digital maturity. *MIT Sloan Management Review*, 59 (1).
- Karaman, S. ve Aydın, M. (2020). Dijital dönüşüm, S. Karaman (Ed.), *Yükseköğretimde dijital dönüşüm içinde* (ss. 4-18), Pegem Akademi.
- Klein, M. (2020). İşletmelerin dijital dönüşüm denaryoları kavramsal bir model önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019, <https://doi.org/10.17755/esosder.676984>
- Lankshear, C. ve Knobel, M.(Ed.) (2008). Digital literacies: concepts, policies and practices, Peter Lang Publishing, 15 Temmuz 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=doVQq67wWSwC&q=%22digital+transformation%22&pg=PA173&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden erişildi.
- Li, L., Su, F., Zhang, W., ve Mao, J., Y. (2018). Digital tranformation by SME entrepreneurs: A capability perspective. *Information Systems Journal*, 28 (6), 1129-1157. <https://doi.org/10.1111/isj.12153>
- Liljander, V., Gillberg, F., Gummerus, J., Riel A., V., (2006). Technology readiness and the evaluation and adoption of self-service Technologies. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 13(3), ss.177–191. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2005.08.004>
- Lin, C. H., Shih, H. Y. ve Sher, P. J. (2007). Integrating technology readiness into technology acceptance: The TRAM Model. *Psychology & Marketing*, 24(7), 642-657. <https://doi.org/10.1002/mar.20177>
- Masey, R. J. M., Gray, J. O., Dodd, T. J. ve Caldwell, D. G. (2010). Guidelines for the design of low-cost robots for the food industry. *Industrial Robot: An International Journal*, 37(6), 509- 517. <https://doi.org/10.1108/01439911011081650>
- Mogali, S. S. (2015). Internet of things and its role in smart kitchen'. *In 4th National conference of Scientometrics and Internet of Things*, India.
- Morakanyane, R., Grace, A. A. ve O'reilly, P. (2017). Conceptualizing digital transformation in business organizations: A systematic review of literatüre. *Bled eConference*, 21, 428-444.
- Mozeik C. K., Beldona S., Çobanoğlu C. ve Poorani A. (2009) The adoption of restaurant-based e-service. *Journal of Foodservice Business Research*, 12(3), 247-265. <https://doi.org/10.1080/15378020903158525>
- Özdeş, E. (2019). *Asırlık aile işletmelerinin sürdürülebilirlik sürecinin işleyişi üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özgüneş, R. E. ve Bozok, D. (2020). Yiyecek ve içecek sektöründe ileri teknoloji ve pandemik düzene doğru: Yakın gelecekte bir robota “Eline sağlık!” diyebilir miyiz? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1124-1139. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.797343>
- Öztürk, H. M. (2020). Teknolojik gelişmeler ve gastronomi alanına yansımaları: Gastronomi 4.0. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2),182-239. <https://doi.org/10.32572/guntad.703872>
- Pakdemirli, B. (2016). *Dijital dönüşümün ekonomik büyüme etkisi: Türkiye örneği* [Doktora Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Parasuraman, A. (2000). Technology readiness index (TRI) A multiple-item scale to measure readiness to embrace new Technologies. *Journal of Service Research*, 2(4), 307-320. <https://doi.org/10.1177/109467050024001>
- Parasuraman, A. ve Colby, C.L. (2015). An updated and streamlined technology readiness index: TRI 2.0. *Journal Of Service Research*, 18 (1), 59-76. <https://doi.org/10.1177/1094670514539730>

- Raj, P. ve Raman, A. C. (2017), *The internet of things: Enabling technologies, platforms, and use cases*, CRC Press, 7 Ağustos 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=cLI0DgAAQBAJ&dq=The%20Internet%20of%20Things%20Enabling%20Technologies%20Platforms%20and%20Use%20Cases%20&hl=tr&source=gbs_book_other_versions adresinden erişildi.
- Rose, J. ve Fogarty, G. J. (2010). Technology readiness and segmentation profile of mature consumers. *In Proceedings of the 4th Biennial Conference of the Academy of World Business, Marketing and Management Development*, 4(1), 57-65.
- Ross, J.W., Sebastian, I.M., Beath, C., Mocker, M., Moloney, K. G ve Fonstad, N.O (2016). Designing and executing digital strategies. *Proceedings of the 37th International Conference on Information Systems, (CIS' 16)*, Dublin.
- Sheth, A. (2019). The Digital transformation of food and beverage industry, 26 Aralık 2020 tarihinde <https://blogs.sap.com/2019/06/11/the-digital-transformation-of-food-and-beverage-industry/> adresinden erişildi.
- Shimmura, T., Ichikari, R., Okuma, T., Ito, H., Okada, K., & Nonaka, T. (2020). Service robot introduction to a restaurant enhances both labor productivity and service quality. *Procedia CIRP*, 88, 589-594, <https://doi.org/10.1016/j.procir.2020.05.103>
- Süzer, Ö., Uçuk, C., Doğdubay, M. ve Dinç, Y. (2021). Endüstri 4.0'ın yiyecek içecek endüstrisine bir yansımaları olarak bulut mutfaklar (Kavramsal bir analiz). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (2),975-989.
- Taş, D. ve Olum, E. (2020). Yiyecek-içecek sektöründe sürdürülebilirlik ve yenilikçi yaklaşımlar. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3),3082-3098.
- Terzi, S., Abdelaziz B., Debashi D., Marco G. ve Dimitris K. (2010). Product lifecycle management – from its history to its new role. *International Journal of Product Lifecycle Management*, 4(4), 360-389. <https://doi.org/10.1504/IJPLM.2010.036489>
- Toker, A., ve Köksalan, M. (2016). *Accenture Türkiye Dijitalleşme Endeksi*, 26 Eylül 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/313676852_Accenture_Turkiye_Dijitallesme_Endeksi adresinden erişildi.
- Troise, C., O'Driscoll, A., Tani, M. ve Prisco, A. (2021), Online food delivery services and behavioural intention – a test of an integrated TAM and TPB framework. *British Food Journal*, 123(2), 664-683. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2020-0418>
- TÜSİAD (2017). *Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: E-ticaret*, Nisan TÜSİAD-T/2017, 17 Ağustos 2021 tarihinde <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9675-dijitallesen-dunyanin-itici-gucu-e-ticaret> adresinden erişildi.
- Verma R., Victorino L., Karniouchina K., Feickert J. (2007). Segmenting hotel customers based on the technology readiness index. *Cornell Hospitality Report*, 7(13).
- Walczuch, R., Lemmink, J. ve Streukens, S. (2007). The effect of service employees' technology readiness on technology acceptance. *Information & Management*, 44(2), 206-215. <https://doi.org/10.1016/j.im.2006.12.005>
- Yıldız, E. ve Davutoğlu, N. A. (2020). Turizm 4.0'dan gastronomi 4.0'a giden yolda: Geleceğin restoranları ve yönetimi. *The Journal of Academic Social Science* 8(109), 301-318. <https://doi.org/10.29228/asos.45504>
- Yılmaz, S. E. ve Çetinel, E. (2015). Örgütsel ölüm: Adaptasyon teorileri bağlamında bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 211-230.
- Yüzyıllık Markalar Derneği, (2020). *Yüzyıllık Hikayeler*, MD Basım, 2. Baskı
- Zhang, X., Yang, S., Srivastava, G., Chen, M. Y. ve Cheng, X. (2020). Hybridization of cognitive computing for food services. *Applied Soft Computing*, 89, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2019.106051>

Etik kurul onayı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bilimsel araştırma ve etik kurulu tarafından 12.08.2021 tarih ve 2021-14 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı psikososyal risk faktörleri* Psychosocial risk factors faced by individuals who accept a vegan lifestyle

Gönderim Tarihi / Received: 02.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 15.06.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1384653](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1384653)

Ayla SOLMAZ AVCIKURT¹

Ayşen ERTAŞ SABANCI^{2**}

Dilek ÇOŞAN³

Burcu KAYA⁴

ÖZ: İnsanlar etik, ekolojik, dini veya sağlık temelli motivasyonlar sebebiyle vejetaryen ve vegan beslenmeye geçiş yapmaktadır. Vejetaryen beslenme tarzının kendi içerisinde birçok çeşidi bulunmaktadır. Fakat bu diyet çeşitlerinin farklı kapsamlar barındırmasına rağmen ortak nokta olarak hayvansal gıda tüketiminin sınırlandırmış olduğu, kimi beslenme çeşitlerindeyse tamamen kaldırılmış olduğu görülmektedir. Sayıları her geçen gün artmakta olan vejetaryen ve vegan bireyler, özellikle bu diyeti uygulamayan bireyler tarafından çeşitli olumsuz durumlara maruz bırakılabilmektedir. Psikolojik riskler insanların bireysel veya sosyal alanda olumsuz etkilenmesini kapsamaktadır. Mobbing, tehdit, baskı, hakaret, şiddet veya gelecek kaygısı gibi durumların yaşanması bireyin psikolojisinin olumsuz yönde etkilenmesine ve bunun sonucunda stres, depresyon gibi çeşitli risk faktörlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet olabilmektedir. Literatür incelendiğinde vejetaryen ve vegan bireyler ile ilgili pek çok çalışmanın gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. Fakat vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin yaşadığı psikososyal risklere sınırlı sayıda çalışmada değinildiği görülmüştür. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin yaşadığı psikososyal risk faktörlerinin ortaya çıkartılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma nitel bir çalışma olup, araştırma verilerine yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle vegan ve vejetaryen bireylerden elde edilen bilgiler ışığında erişilmiştir. Çalışma kapsamında katılımcıların en sık, bireysel kategorisinde ötekileştirme; aile kategorisinde aile baskısı ve çevre kategorisinde ise yıpranma/tükenmişlik risk faktörleriyle karşı karşıya kaldığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Vegan, Psikososyal risk, Beslenme, Gastronomi

ABSTRACT: People switch to vegetarian or vegan diets for ethical, ecological, religious or health-based motivations. There are many variations of the vegetarian diet. However, although these diet types have different limits, it is seen that animal food consumption is limited as a common point, and it is completely abolished in some nutrition types. Vegetarian and vegan individuals, whose numbers are increasing day by day, can be exposed to various negative situations, especially by individuals who do not follow this diet. There are behavioral, biological, environmental, genetic or psychological risk factors. Experiencing situations such as mobbing, threats, pressure, insults, violence or future anxiety can cause the psychology of the individual to be negatively affected, and as a result, various risk factors such as stress and depression may occur. There are many studies on vegetarian and vegan individuals in the literature. However, it has been observed that the psychosocial risks experienced by individuals who adopt a vegan lifestyle are limited in number. The aim of the study is to reveal the psychosocial risk factors experienced by individuals who adopt a vegan lifestyle. The research is a qualitative study, and the research data were accessed in the light of the information obtained from vegan and vegetarian individual through semi-structured interview method. Within the scope of the study, it was determined that the participants most frequently faced the risk factors of marginalization in the individual category, family pressure in the family category and attrition/ burnout in the environmental category.

Keywords: Vegan, Psychosocial risk, Nutrition, Gastronomy

¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Tıp Fakültesi/Temel Tıp Bilimleri Bölümü/Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı, aylaavci@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1521-7152>

² Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Ardeşen Turizm Fakültesi/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, aysen.ertas@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7166-9022>

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

³ Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi/Sındırgı Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü/Aşçılık Programı, dilecosan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2331-9132>

⁴ Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi/Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, burcu.kaya@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1295-6117>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

There are many risk factors that have a negative impact on human health. One of these factors is psychological risks. Psychological risks, in the simplest terms, refer to how a psychological behavior affects our lives either individually or in a social context. Therefore, psychological risks are considered important for human health. It is seen that there are many studies in the literature on the lifestyles of vegan individuals, vegan nutrition, vegan foods, vegan motivations, values and beliefs. However, there is limited research on the psychosocial risks faced by individuals who adopt a vegan lifestyle.

Vegetarianism is a dietary form that involves the rejection of the consumption of animal-derived foods. Vegans, on the other hand, adhere to even stricter rules compared to vegetarians. Individuals who embrace the vegan philosophy not only avoid all forms of animal-derived foods but also reject any situations that could harm animals. With the increasing prevalence of individuals preferring a vegetarian diet, there is a growing number of products, destinations, accommodations, and food and beverage establishments labeled as vegetarian or vegan. Furthermore, various events, such as celebrations and festivals, are organized in the field of gastronomy and tourism. The motivations behind individuals adopting a vegetarian diet encompass various purposes. Although its history can be traced back to ancient times, in recent years, the motivations commonly associated with vegetarianism have been explained in five categories: religious, ecological, health-related, ethical, and taste-related.

Methodology

Qualitative research was used within the scope of the study. Individuals who have embraced a vegan lifestyle constitute the research's study group. Considering the research objectives, the interview questions were prepared as semi-structured. When formulating the interview questions, a comprehensive literature review related to the topic was conducted, and a pool of questions was created. The prepared questions were examined and revised by experts in the field. The data collection technique used is face-to-face interview method. Research data were obtained from 12 vegan participants. The researchers analyzed the data obtained by using content analysis and descriptive content analysis from data analysis techniques. The analyzed data were categorized under three tables along with their factors and supported by direct quotations.

Findings and discussion

The data obtained within the scope of the study were categorized into three different groups: individual, familial, and environmental. When examining the data under the individual category, it was concluded that the most frequently encountered psychosocial risk factors by the participants as a result of the interviews were 'Marginalization' and 'Financial Insufficiency'. These difficulties are mainly attributed to vegan individuals' challenges in explaining their lifestyles, stereotype perceptions, and continual exposure to the same questions and debates. One notable point among these factors is socialization. Some of the participants mentioned that, after adopting a vegan lifestyle, they became even more social, in contrast to feeling isolated.

It was revealed that the most common familial psychosocial risk factors encountered by the participants were "Family Pressure", "Lack of Respect" and "Self-Isolation". Another striking finding in this part of the study is that most of the individuals had difficulties in the early stages of their vegan diet, received negative reactions from their families and were negatively affected by these reactions.

Among the environmental psychosocial risk factors, the most frequently encountered ones were "Attrition/Burnout", "Exposure to Polemic", "Obligation to Explain oneself", "Anger", "Discontentment" and "Sadness". When the answers given were analyzed, it was understood that the attrition/burnout factor was mostly caused by the situation of vegan individuals being forced to explain themselves. The environmental psychosocial risk factors faced by the participants at a moderate level are "Exposure to Manipulation", "Marginalization", "Self-Isolation", "Insecurity Problem", "Suppressing Emotions", "Not Being Respected", "Being forced to lie", "Being blamed/accused", "Communication problems", "Stress", "Prejudice", "Limited access to vegan products" and "Limited

food variety". It was found that there were individuals who were subjected to manipulation and marginalized because of their vegan identity, as well as individuals who isolated themselves. When the demographic characteristics of the participants are analyzed, it is seen that the majority of them live in big cities such as Istanbul, Izmir, and Ankara. The increasing number of vegans, the opening of vegan cafes, the inclusion of alternative substitute products for vegans in the menus of food and beverage establishments, and the sharing of food recipes on social media accounts and vegan groups have minimized the psychosocial risk of the "Limitation in Food Diversity" factor. However, there are also participants who stated that there are various restrictions on vegan individuals' access to vegan products.

Results and recommendations

It is observed that the core of the psychosocial risk factors encountered individually by the participants is 'marginalization,' which in turn paves the way for other psychosocial risks such as isolation, sadness, and anger. One of the factors that participants complained about the most was the high cost of vegan products. Some participants mentioned that they began to feel lonely after adopting a vegan dietary style, while others emphasized that they became more sociable by joining vegan groups. Participants expressed discomfort regarding the psychosocial risks they faced due to reactions from their families, particularly mentioning that they were more exposed to these situations in the early stages of their vegan journey. While the majority of participants mentioned that their choices were negatively received by their families, some participants received support from their families and found this process healthier and easier compared to other participants. In this context, the age of individuals who prefer to be vegan and their family relationships are significant variables. Individuals who decided to become vegan in a more mature and conscious manner were less affected by these negative situations and were able to convince their families in a shorter period of time than other participants. However, it is a common finding in the studies that nearly all participants felt upset and exhausted and had to suppress their emotions due to the negative reactions they received from their families because of their preference for a vegan diet.

The majority of participants emphasized feeling exhausted and burnt out due to the need to explain themselves to their surroundings and their reluctance to engage in unwanted controversies. It was observed that all participants faced probing reactions when communicating with non-vegans. Some participants reported experiencing issues of mistrust as a result of attempts to secretly feed them non-vegan products by those in their environment. They felt deceived, disrespected, and compelled to lie to live according to their beliefs. Participants who were found to be subjected to various prejudices most commonly reported feelings of anger, sadness, and restlessness due to the problems they experienced with their surroundings. In addition to vegan individuals who experienced marginalization, it was determined in the study that there were participants who stated that they received support from their environment.

Based on the findings of the research; it is recommended that, in order to raise awareness among society and families, it is necessary to increase the number of seminars and festivals. Additionally, to reduce the psychosocial risk factors encountered by vegan individuals, it is suggested to add vegan menu options to communal meal services and regularly inspect establishments offering vegan products.

Giriş

İnsan sağlığını olumsuz etkileyen pek çok risk faktörü bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de psikolojik risklerdir. Psikolojik riskler en basit tanımıyla; psikolojik bir davranışın hayatımızı bireysel ya da sosyal alanda olumsuz etkilemesidir. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization), yaptığı açıklamalarda sağlığın sadece sakatlık ya da hastalıktan ibaret olmadığı; bireyin ruhen, bedenen ve sosyal açıdan da iyi durumda olması gerektiğini vurgulamıştır (Kaya, 2021: 16). Dolayısıyla psikolojik riskler insan sağlığı açısından önemli görülmektedir.

Her insan bireysel ve sosyal çevresinde kendini mutlu hissedebileceği bir ortama sahip olmak ister. Birey; mobbing, tehdit, toplumsal sorunlar, baskı altında kalma, aşağılayıcı sözler işitme, şiddet görme, gelecek kaygısı vb. gibi durumlar ile karşılaştığında psikososyal durumu olumsuz etkilenir. Bu durumlar karşısında stres, uyku bozuklukları, yetersizlik hissi, yalnızlık, depresyon, tükenmişlik, anksiyete ve intihar gibi pek çok psikososyal risk ile karşılaşabilmektedir. Bu riskler yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürmektedir (Gökgez, 2017: 26; Kahraman, 2023: 15).

Literatür incelendiğinde vegan bireylerin yaşam tarzları, vegan beslenme, vegan gıdalar, vegan motivasyonları, değer ve inançları üzerine pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. (Gökçen vd., 2019; Sezgin ve Ayyıldız, 2019; Bulut ve Güzin, 2020). Fakat vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşı karşıya kaldığı psikososyal riskler ile sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Araştırma kapsamında vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır. Çalışmada katılımcıların karşılaşmakta olduğu psikososyal zorlukların yaratmakta olduğu risk faktörleri bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç ana kategoride irdelenecek ve tartışılacaktır. Çalışmanın konusu özellikle son yıllarda sayıları artmakta olan, çeşitli etik, dini ve ekolojik kaygılar güden vegan bireylerin beslenme tercihlerinde karşılaşmakta olduğu olumsuzlukların ortaya çıkarılarak bu bireylerin karşı karşıya olduğu psikososyal risklerin görünür kılınmasını kapsamaktadır. Risklerin ortaya çıkarılarak tartışılması ilerleyen çalışmalarda bu problemlerin çözümlenmesi amacıyla gerçekleştirilecek araştırmaların önünü açacağına inanılmaktadır.

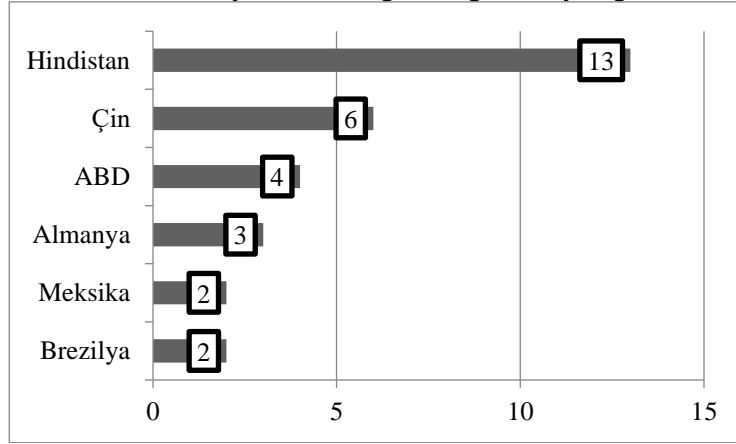
Literatür taraması

Vegan kavramı

1994 yılında Donald Watson tarafından literatüre kazandırılan vegan kelimesi, vegetarian (vejetaryen) kelimesinin ilk üç ve son iki harflerinin birleşiminden türetildiği bilinmektedir (Kurt, 2019: 10). Vejetaryenlik, hayvansal kaynaklı besinlerin tüketiminin reddedildiği ya da sınırlı tüketim yapıldığı bir beslenme biçimidir. Veganlar ise vejetaryen bireylere göre daha sert kurallara hakimdirler. Vegan felsefesini benimseyen bireyler, hayvansal her türlü gıdadan kaçındıkları gibi hayvana zarar verebilecek her türlü durumu da reddetmektedirler (Özcan ve Baysal, 2016: 102; Şanlıer ve Ertaş, 2018).

Vejetaryen beslenmeyi tercih eden bireylerin yaygınlaşması ile vejetaryen veya vegan etiketli ürünler, destinasyonlar, konaklama ve yiyecek içecek işletmeleri giderek artmakta, gastronomi turizmi alanında da kutlama ve festivaller gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Dünya Vegan Günü 1994'ten bu yana her yıl 1 Kasım'da, veganlığın etik, erişilebilir ve sağlıklı bir yaşam tarzı olduğunu geniş kitlelere aktarmak, veganlığa dair ön yargıları ortadan kaldırmak, hayvan hak ve özgürlüklerine dair toplumsal farkındalık yaratmak, vegan felsefesinin ve yaşam tarzının benimsenmesini sağlamak amacıyla dünya da seminerler, sergiler, vegan ürün tadımları ve yapım atölyeleri ile kutlanmaktadır (Aktaş, Şen ve Çil, 2019: 976).

Dünya Hayvan Vakfı (World Animal Foundation) verilerine göre yaklaşık olarak 88milyon vegan yaşam tarzını benimseyen birey bulunmaktadır. Buradan hareketle dünya nüfusunun %1.1'inin vegan olduğu söylenebilir. Bu bireylerin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır (worldanimalfoundation.org, 11.04.2023).

Grafik 1: 2022 yılı ülkelere göre vegan birey dağılımları

Kaynak: (Statistica.com, 11.04.2023).

Grafikteki verilere göre Hindistan halkı dünyada en fazla vegan birey bulunan ülke olarak öne çıkmaktadır. Hint dinlerinde (Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm) farklı kademelerde de olsa vejetaryenliğin temel diyet yönelimi olması da bu durum üzerinde etkiye sahiptir (Özcan, 2018: 111). Hindistan'dan sonra sırasıyla Çin, ABD, Almanya, Meksika ve Brezilya ülkeleri gelmektedir. Aynı zamanda İngiltere'de bulunan Londra, 200 restoranla dünyanın en çok vegan restoranına sahip şehir olarak öne çıkarken Brighton Dünyanın Vegan Başkenti olarak isimlendirilmiştir (worldanimalfoundation.org, 11.04.2023). Türkiye'deki vegan nüfusa yönelik kapsamlı bir araştırma bulunmamaktadır (tvd.org.tr, 11.04.2023).

Dünya'da Uluslararası Vejetaryenler Birliği (The International Vegetarian Union's/ IVU) ve Avrupa Vejetaryenler Birliği (The European Vegetarian Union's/ EVU) kurumları, Türkiye'de ise 3 Mart 2012 tarihinde kurulan Türkiye Vegan&Vejetaryenler Derneği (TVD) veganları bir çatı altında toplayan kurumlardır. Ayrıca TVD vejetaryenlik (ve veganlık) kriterlerine uygunluk simgesi olan ürün etiketi V-Label'in de Türkiye temsilcisi ve lisans dağıtıcısıdır (Aktaş, Şen ve Çil, 2019: 980).

Vejetaryen bireylerin bu diyeti benimsemesinin arkasında çeşitli amaç arayışları barındıran motivasyonlar yer almaktadır (Rosenfeld and Burrow, 2017a: 456). Tarihi antik çağlara kadar dayandırılmakta olan etten uzak durma motivasyonu Yunan filozoflar tarafından etik ve manevi kaygılar sebebiyle benimsenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde sağlık ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde bulunduğu çeşitli bilimsel argümanlara konu olmuştur. Vejetaryen beslenmenin nispeten daha yeni sayılabilecek motivasyonları arasında ise, türcülük karşıtlığı, hayvanların öldürülmesine ilişkin endişeler ve hayvan haklarının korunması gibi sebeplerin yer aldığı görülmektedir (Ruby, 2012: 141). Vejetaryenliğin yaygın olarak görülen motivasyonları dini, ekolojik, sağlıksal, etik ve tatsal olmak üzere 5 kategori üzerinden açıklanmaktadır (Kurt, 2019: 30). Sayılan motivasyonların yanı sıra politik, para biriktirme veya kilo verme gibi çeşitli amaçla vejetaryen beslenme tarzının benimseyen bireyler de bulunmaktadır (Rosenfel and Burrow, 2017b: 456).

Bununla beraber vejetaryen kimliğinin kavramsallaştırılması amacıyla 2017 yılında önerilmiş olan Birleşik Vejetaryen Kimliği Modeli (The Unified Model of Vegetarian Identity/UMVI)'ne göre, vejetaryen beslenme motivasyonları toplumsal, kişisel ve ahlaki olmak üzere 3 amaç etrafında toplanmaktadır. Model kapsamında sayılan amaçların bireyin vejetaryen diyet seçiminde ne ölçüde önemli olduğu tek tek veya bir bütün halinde incelenebilmektedir (Rosenfeld and Burrow, 2017a: 85). Motivasyonlar incelendiğinde vejetaryen ve vegan bireylerin yalnızca et yemeyen bireyler olarak düşünülmesinin, kavramın sosyal alt yapısının tanımlanmasında eksikliğe sebebiyet vereceği görülmektedir. Dolayısıyla vejetaryen diyet benimseyen bireylerin bitki bazlı ürünleri temel alan bir diyet uygulanmasının yukarıda açıklanmakta olan gerekçelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Güler ve Çağlayan, 2021: 289).

Vejetaryen ve vegan diyet kendi içerisinde besinlerdeki sınırlandırmalara göre çeşitlere ayrılmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 1’de bu diyete ait çeşitler ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 1: Vejetaryen beslenme çeşitleri

DİYET ÇEŞİDİ	DİYET KAPSAMINDAKİ SINIRLAMALAR
Semi-vejetaryenlik (Flexitaryen)	Bu diyette haftada belirli bir miktarla sınırlı olmak üzere ve sadece balık ve tavuk olmak şartıyla et tüketimi gerçekleştirilebilmektedir. Süt ve süt ürünleri ile yumurta tüketilmektedir.
Lakto-ovo vejetaryenlik	Diyet kapsamında hiçbir et türü tüketilmemektedir. Fakat bal, süt ve yumurta gibi ürünler için sınırlılık bulunmamaktadır.
Lakto vejetaryenlik	Diyet kapsamında hiçbir et türü ve yumurta tüketilmemektedir. Ancak süt ve süt ürünleri ile bal tüketimi vardır.
Ovo vejetaryenlik	Hayvansal gıda olarak yalnızca yumurtanın tüketildiği diyetdir. Yumurta haricinde hiçbir hayvansal ürün tüketilmemektedir.
Pesco-vejetaryenlik	Tavuk ve kırmızı et tüketmeyen pesco-vejetaryenler balık ve deniz canlılarını, yumurtayı, süt ve süt ürünlerini tüketebilmektedir.
Polo-vejetaryen	Diyet kapsamında kümes hayvanları tüketilebilmektedir.
Veganlık	Hiçbir et ve hayvanlardan elde edilen ürün (süt ve süt ürünleri, bal, yumurta vb.) tüketilmemektedir. Bununla beraber hayvanlardan elde edilmiş olan deri, ipek ve yün gibi ürünler veganlar tarafından kullanılmamaktadır.
Zenmakrobiyotik	Bu diyette organik ve doğal tahıllar, kuru baklagilleri meyve ve sebzeler tüketilebilmektedir. Bununla beraber kuru baklagil, meyve ve sebzeyi de diyetinden çıkartarak yalnızca tahıllar ile beslenen bireyler bulunmaktadır.
Fruitarian ya da Frütist (Meyveciler)	Diyet kapsamında hiçbir sebze ve hayvansal ürün tüketilmemektedir. Çiğ ve kuru meyveler, yağlar, yemişler ve bitkisel tohumlar tüketilmektedir. Fruitarian bir bireyin yediklerinin en az 4/3’ü meyvelerden oluşmaktadır.
Vitarian (Raw Vegan)	Diyette yalnızca taze ve çiğ gıda tüketilmektedir. Çay ve kahve gibi içecekler tüketilmemektedir.
Liquidarian	Diyet kapsamında yalnızca sulu gıdalar tüketilmektedir.
Sproutarian	Sebze, bitki ve tohumların tamamı tüketilebilmektedir. Bununla beraber bu diyeti uygulayan bazı bireyler gıdaların hiç işlem görmemesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla kesilmemiş veya dilimlenmemiş gıda tüketme eğilimi gösterebilmektedir.

Kaynak: (Efeoğlu, 2019)

Çalışma kapsamında, Tablo 1’de yer alan vejetaryen beslenme çeşitlerinden vegan diyet üzerinde durulmuştur. Bu sebeple araştırmanın çalışma grubu vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerden oluşmaktadır. Vegan bireylerin karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Riskler, olası negatif sonuçları önceden tahminleyebilen değişkenler olarak ifade edilebilmektedir. Olumsuz hayat şartlarını tanımlarken kullanılmaktadır. Psikososyal risk faktörleri bireysel, ailesel ve toplumsal/çevresel olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirilmektedir (Ülker Tümlü ve Receptoğlu, 2013: 206). Bu sebeple çalışmada üç kategori üzerinde ayrı sorular oluşturularak konunun derinlemesine irdelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı psikososyal risk faktörlerini ele almayı amaçlayan çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri, nicel araştırma yöntemlerine kıyasla daha detaylı ve açıklayıcı bilgilere ulaşılabilesine olanak sağlamaktadır. Derinlemesine bilgi edinilmesi amacıyla kullanılan nitel yöntemler arasında görüşme yöntemi en sık kullanılan yöntem olarak görülmektedir. Bireylerin bakış açılarının, duygu ve tecrübelerinin ortaya çıkarılması bakımından güçlü bir yöntem olduğu söylenilmektedir (Yıldırım, 1999: 9-10). Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni temel alınmıştır. İlgili desen farkında olunan fakat derinlemesine bir bilgiye sahip olunmayan olgular için kullanılabilir. Olgubilim araştırmalarında olgularla bağlantılı tecrübe ve anlamların ortaya çıkarılabilmesi için görüşme yöntemi sağladığı esneklik ve etkileşim imkânı ile ön plana çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 66-68).

Vegan yaşam tarzını benimseyen bireyler araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır.

Görüşme soruları hazırlanırken konu ile ilgili ayrıntılı literatür taraması yapılmış ve bir soru havuzu oluşturulmuştur. Hazırlanan sorular psikolojik risk ve gastronomi alanında çalışmaları bulunan dört uzman kişi tarafından incelenerek revize edilmiştir. Veri toplama tekniklerinden yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında on iki vegan katılımcı ile mülakat yapılmıştır. Görüşme sonuçlarından elde edilen veriler tekrarlamaya başladığında verilerin yeterli doygunluğa ulaştığı anlamına gelmektedir (Creswell, 2017:189). Araştırma verileri on iki katılımcıdan ve 2023 yılının Ocak ile Haziran ayları arasında toplanmıştır.

Elde edilen veriler, araştırmacılar tarafından veri analiz tekniklerinden içerik analizi ve betimsel analiz kullanılarak çözümlenmiştir. Çözümlenen verilerin geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması amacıyla Creswell'in (2017: 203) önerdiği gibi araştırmada veri toplamadan kodlamaya kadar yapılan tüm işlemlere çalışmada yer verilmiş ve araştırmadaki işlem basamakları tüm araştırmacılar tarafından yürütülmüş, kontrol edilmiş, yeniden ve nihai sonuçlar üç tablo altında faktörleriyle birlikte kategorilere ayrılmıştır. Nicel araştırmalarda iç geçerliliğin sağlanabilmesi için görüşme alıntılarının yansız aktarılması ya da doğrudan aktarılması gerekmektedir (Sünnetçioğlu, vd. 2017: 143). Çalışmanın iç geçerliliğini artırmak amacıyla vegan bireylerin sorulara verdiği cevaplar üzerinden doğrudan alıntı yapılmıştır. Birden fazla uzman görüşü alınarak gözleme dayalı iç güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Dış geçerlilik sonuçların genellemesiyle artırılmaktadır. Nitel araştırmalarda "*sonuçlar doğrudan genelleme yapılamasa da okuyucu kendi ortamı için geçerli olabilecek çıkarımlarda bulunabiliyorsa çalışmaların geçerliliği de arttığından*" (Sünnetçioğlu, vd. 2017: 143) temelinden yola çıkılarak bu çalışmanın dış geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca çalışmada veri toplama ve yöntem ile ilgili konular ayrıntılı olarak açıklandığından dolayı dış güvenilirliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Bulgular ve tartışma

Vegan bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler; bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç farklı grupta sınıflandırılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Daha sonra elde edilen verilere çalışmanın bulgular bölümünde, "*Bireysel Psikososyal Risk Faktörleri*", "*Ailesel Psikososyal Risk Faktörleri*", "*Çevresel Psikososyal Risk Faktörleri*" olarak üç ayrı tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Gelir Düzeyi
KK1	Erkek	26	Öğrenci	Lisans	Bekar	Düşük
KK2	Kadın	26	Öğretmen	Yüksek Lisans	Bekar	Orta
KK3	Kadın	33	Öğretmen	Yüksek Lisans	Bekar	Orta
KK4	Erkek	24	Gazeteci	Yüksek Lisans	Bekar	Orta
KK5	Erkek	35	Sivil Toplum Çalışanı	Lisans	Bekar	Orta
KK6	Kadın	29	Akademisyen	Doktora	Bekar	İyi
KK7	Kadın	35	Video Editörü	Yüksek Lisans	Bekar	İyi
KK8	Kadın	22	Öğrenci	Lisans	Bekar	Düşük
KK9	Kadın	29	Aşçı	Lisans	Evli	Orta
KK10	Erkek	33	Operasyon Sorumlusu	Lisans	Bekar	Orta
KK11	Kadın	25	Eğitmen	Lisans	Bekar	Düşük
KK12	Kadın	27	Gıda Güvenliği Çalışanı	Lisans	Bekar	Orta

Araştırma kapsamında vegan yaşam tarzını benimseyen 12 katılımcı ile mülakat yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılar; farklı şehirlerden (İstanbul, İzmir, Kayseri, Hatay, Ankara, Zonguldak...) ve çeşitli meslek gruplarından meydana gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğunu lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip kadın ve bekar bireyler oluşturmaktadır.

Tablo 3: Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı bireysel psikososyal risk faktörleri

BİREYSEL PSİKOSOSYAL RİSK FAKTÖRLERİ												
Oluşturduğu Durumlar	KK1	KK2	KK3	KK4	KK5	KK6	KK7	KK8	KK9	KK10	KK11	KK12
Ötekileştirilme		x	x	x		x		x		x		x
Maddi Yetersizlik			x					x	x	x	x	x
Kendini Açıklama Zorunluluğu	x								x	x	x	
Huzursuzluk			x			x				x	x	
Değersizlik Hissi				x					x		x	x
Saygı duyulmama				x				x	x			x
Yalnızlaşma		x	x						x			x
Küçümsenme	x		x	x	X							
Stres	x							x		x		
Üzüntü			x	x								x
Kısıtlı Erişim		x	x								x	
Duyguları Bastırma			x						x			x
Öfke Durumu									x	x		x
Ön yargıya Maruz Kalma									x			x

Tablo 3’te, katılımcıların karşılaştığı bireysel psikososyal risk faktörlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Görüşmeler sonucunda katılımcıların en sık karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin “Ötekileştirilme” ve “Maddi Yetersizlik” olduğu sonucuna varılmıştır. Ötekileştirme; vegan bireylerin toplum içerisinde dışlanması, bizden olmayan olarak algılanması anlamına gelmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun karşılaştığı ötekileştirilme durumu bireylerde; üzüntü, öfke ve yalnızlaşma gibi diğer psikososyal risklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır (KK2, KK3, KK12). “Ötekileştirilme” faktörüyle karşılaşan bazı katılımcıların yorumları aşağıdaki gibidir.

KK3 “...Hayvanlar üzerinden dinimi sorgulamaya devam etsem de Müslümanım. Bana hiçbir dindar “dindar biri vegan olamaz” demedi. Ama birçok vegandan “vegan biri dindar olamaz” sözünü duydum. Bu canımı çok sıkmıştı. Bana bunun denmesi değil, dindar insanların vegan olmayacağını peşinen kabul edilmesinin ve hayvanlara verdiği acıyı görmeyen kişilerin kendini vegan olarak görmesine üzülmüştüm. Biraz da bu yüzden dindar ve vegan olduğumu sık sık söylüyorum...”

KK12 “...Bütün hayatım boyunca, insanlar bir noktada beni sevsin ve kabul etsin diye çabaladım. Zaten veganlık beni komple değiştirdi. İnsanlar beni kabul etmemeye başladı. Artık insanlar beni ya üstün gördüğünü söyledi. Ya da küçümsenmeyle karşılaştım...”

Katılımcıların en fazla karşılaştığı olumsuz faktörlerden biri de maddi yetersizliktir. Katılımcılar işlenmiş vegan ürünlerin (süt, çikolata, köfte, margarin, yoğurt) diğer işlenmiş ürünlere nazaran daha pahalı olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bunun yanı sıra; birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu bu ürünleri almak zorunda olmadıklarını, işlenmemiş ürünler ile beslenme alışkanlığı kazandıklarını, işlenmiş ürünleri ekonomik durumları elverdiği ölçüde satın aldıklarını bildirmişlerdir (KK3, KK5, KK6, KK7, KK8, KK10, KK11, KK12). “Maddi Yetersizlik” faktörüyle karşılaşan bazı katılımcıların yorumları aşağıdaki gibidir.

KK5 “...Çok özel bir ürün kullanmıyorum. Yani vegan peynir alayım gibi bir derdim yok. Baklagiller, tahıllar, yeşillikler ve sebzeler var. Çeşit çok fazla. Vegan ürünler hayvansal ürünlere kıyasla çok daha fazla...”

KK8 “...Özellikle bir vegan ürün ihtiyacım olmuyor. Genelde evde kendim yemek yaptığım için çok fazla ihtiyaç duymuyorum. Canımın istediği şeyleri elimdeki malzemelerle yapmaya çalışıyorum. Tabii bazen çok canım istiyor. Çok canım istediği zaman da ayda bir kere vegan dükkanlarından alabildiğim kadarıyla kendime ekonomik olarak uygun bazı şeyler alabiliyorum...”

Katılımcıların orta düzeyde karşılaştıkları diğer psikososyal risk faktörleri “Kendini Açıklama Zorunluluğu”, “Huzursuzluk”, “Değersizlik Hissi”, “Saygı Duyulmama”, “Yalnızlaşma”, “Küçümseme”, “Stres”, “Üzüntü”, “Kısıtlı Erişim”, “Duyguları Bastırma” ve “Öfke Durumu” dur. Bu tür durumların temelinde vegan bireylerin yaşam biçimlerini anlatmada güçlük yaşamaları, stereotip algılar (et yemediğin için zeki olamazsın, et yemeden güçlü olamazsın, büyüyemezsin...) ve sürekli aynı sorulara ve tartışmalara maruz kalma yer almaktadır. Bu faktörler arasında dikkat çeken bir diğer nokta ise sosyalleşmedir. Katılımcıların bazıları vegan yaşam tarzını benimsedikten sonra yalnızlaşmanın aksine daha da sosyalleştiklerini dile getirmişlerdir. Vegan bireylerin birbirleriyle iletişim kurmakta istekli oldukları ve birbirleriyle mekân ve yemek önerisi paylaşımında bulduklarını vurgulamışlardır (KK1, KK11, KK6). Bu psikososyal risk faktörleriyle karşılaşan katılımcıların yorumları aşağıdaki gibidir.

KK9 “...İletişimim daha da zorlaştı insanlarla, zaten çok dışa dönük bir insan değildim. Çok fazla arkadaşı olan çok girişken bir insan değildim daha da kendimi çektim. İlk 2-3 senelik süreçte vegan olduktan sonra biraz daha fazla insan bilsin, daha fazla insana anlatayım, daha fazla bilinçlensin insanlar gibi bir duruşum vardı. Son zamanlarda hem hayatın yorması hem de sabrımın azalmasıyla biraz daha içime döndüm... Bir insanı öldürmek ceza alması gereken bir eylem iken, dünyada bir hayvan öldürmek neden ceza almayan bir eylem? Bu yüzden bu tip şeyleri düşününce oldukça öfkeleniyor, kötü hissediyorsun...”

KK10 “...Böyle sürekli gözü kör olan hayvanlar geliyor aklınıza, cildi böyle tahriş olmuş kafeslere kapatılmış hayvanlar geliyor. Buzdolabını açtığınızda inek sütü görüyorsunuz. Üzerinde böyle gülümseyen inekler var, kırlarda koşuyorlarmış gibi, yanılıyor, çok tetikleyici oluyor. Her iki taraf için de yıpratıcı ve zor oluyor...”

KK11 “...Ben ilk vegan olduğumda Instagram’da vegan grupları vardı. Veganların kendi aralarında sosyalleştikleri ve vegan tarifler paylaştıkları sayfalar. Bu tarifleri birbirimizle paylaşarak daha fazla sosyalleştikimi hissettim. Vegan olmam daha fazla arkadaşım olmasına ve vegan arkadaşlarım tarafından sevilip sayılmama neden oldu...”

Katılımcıların kısmen karşılaştığı psikososyal risk faktörü ise; “Ön yargıya Maruz Kalma”dır. Vegan bireylere yönelik ön yargılar incelendiğinde genellikle “farklı olma”, “elit görünme”, “dikkat çekme” gibi kavramlara yönelik yapıldığı görülmektedir (KK9, KK12). Bu psikososyal risk faktörleriyle karşılaşan katılımcıların yorumları aşağıdaki gibidir.

KK12 “...Bak ne kadar da farklı olmaya çalışıyor. Ne kadar üstenci yaklaşıyor ya da ne kadar anlaşılması güç, elit olarak yorumluyorlar. Bir çizgim varmış gibi anlaşılıyor, vegan olduğum için...”

Tablo 4: Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı ailesel psikososyal risk faktörleri

AİLESEL PSİKOSOSYAL RİSK FAKTÖRLERİ												
Oluşturduğu Durumlar	KK1	KK2	KK3	KK4	KK5	KK6	KK7	KK8	KK9	KK10	KK11	KK12
Aile Baskısı	x	x		x	x			x		x	x	x
Saygı Duyulmama			x	x			x	x	x	x	x	
Kendini Soyutlama	x		x		x	x				x	x	
Kendini Açıklama Zorunluluğu								x	x	x		x
Hoşgörüsüzlük			x			x	x	x				
Güven Duyulmama		x	x									x
Özgürlüklerin Kısıtlanması			x					x				
Vicdani Sorgulama									x	x		
Suçlanma								x				x
Yargılanma									x			x
Anlaşılamama									x			x
Sorgulanma	x		x									
Aşağılanma						x						
Huzursuzluk									x			
Yalnızlaştırılma/ Dışlanma									x			
Yakınma								x				

Katılımcıların karşılaştığı ailesel psikososyal risk faktörlerine Tablo 4’te ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Görüşmeler sonucunda katılımcıların en sık karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin “Aile Baskısı”, “Saygı Duyulmama” ve “Kendini Soyutlama” olduğu ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların çoğunluğunun “Aile Baskısı” faktörüyle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmış ve bazılarının yorumlarına aşağıda verilmiştir.

KK1 “...Ailem geleneksel düşüncede olduklarından dolayı proteini sadece etten alabileceğimizi sanıyorlardı. Senin et yemen lazım, senin büyümen lazım, sen daha çocuksun, bunların vitamin ve proteinlerini alman lazım diye çok fazla tepki veriyorlardı...”

KK6 “...Aileme ilk söylediğimde; tabiri caizse salak mısın, aptal mısın, öyle şey mi olur, et yemeden yaşayamazsın, sen et çok seversin gibi tepkiler verdiler...”

Katılımcıların aileleri tarafından daha çok sağlık kaygıları, çevresel tepkiler, inanç değerleri ve veganlığa dair bilgi yetersizliği nedeniyle baskılandığı ve bu sebeplerle vegan beslenme tercihlerinden vazgeçirilmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Çalışmada ailesel faktörlerle ilgili dikkat çeken bir diğer unsur ise katılımcılardan bazılarının ailesi tarafından bir baskıyla karşılaşmadığı hatta bu konuda desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle vegan bireylerin iradeleri, hayvan haklarını gözetmeleri ve bunlara saygı duymaları aileleri tarafından takdir edildikleri hususlardan bazılarıdır.

KK10 “...Ben hayvanlar için vegan olduğumu, adalet için olduğumu söyleyince bir de onlar da politik farkındalığı yüksek insanlar, dolayısıyla anladılar ve onlar da hayvan tüketimini çok azalttılar. Hayatlarında kendileri de pratiğe geçirmeye çalıştılar ama vegan olmadılar. Sadece sağlık ve beslenme yönünden endişeleri vardı. Onun sürdürülebilirliğini gördükleri anda rahatladılar...”

KK11 “...İlk vejetaryen olmuştum, ailem sağlığım için endişe duydu. Sonra ben bir de üstüne vegan olunca iyice ne yapacaklarını bilemediler. 1-2 ay geçti. Annem beni kolumdan tutup işte yürü kan

değerlerine bakacağız. Nasıl acaba falan diye böyle doktor doktor geziyordum. Aylık rutin kan tahlili yaptırıyorum. Ben bir şeyim eksik mi değil mi diye. Sonra yavaş yavaş onlar da değişti...”

Katılımcıların çoğunluğunun “Saygı Duyulmama” faktörüyle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmış ve bazılarının yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

KK10 “...O masada ailenin, sevdiğin, saydığın insanların seni hayvansal gıdaları yemeye devam ediyor olması saygısızca ve üzücü çünkü aklına o hayvanların tatlı tatlı görüntüleri geliyor...”

KK12 “...Naveganlığın yanlış olduğunu ben kabul ettiğimde 16 yaşındaydım. O ergenliğinde getirdiği etkiyle, hayvan yemek yanlış yememeliyiz diyordum. Annem de kızardı o zaman, vegan olduğumda babam ne antin kuntin işler yapıyorsanız getirdi...”

Katılımcıların çoğunluğunun “Kendini Soyutlama” faktörüyle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmış ve bazılarının yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

KK6 “...Vegan olduğundan beri herhangi bir kurban bayramını ailem veya akrabalarım ile geçirmedim ve geçirmekten de hoşnut olmuyorum açıkçası...”

KK11 “...Akrabalarla aynı şehirde değiliz, ailecek whatsapp grupları olur. Özellikle kurban bayramlarında fotoğraflar atılıyordu. Dedemlerin olduğu gruptan çıkmıştım. Annem gelip kızım ne yapıyorsun yaşlı onlar bak ne kadar anlatırsan anlat anlamayacaklar, cevap verme en azından ama gruptan da çıkma dedi...”

Görüşmeler sonucunda katılımcıların orta düzeyde karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin “Kendini Açıklama Zorunluluğu”, “Hoşgörüsüzlük” ve “Güven Duyulmama” olduğu sonucuna varılmıştır. Kendini Açıklama Zorunluluğu” faktörüyle karşılaşan katılımcılardan bazılarının yorumları aşağıdaki gibidir;

KK7 “...İlk başta ailem tepki gösterdi, çünkü Antakyalı olarak bayağı et tüketiyorduk. Bana yemeklerde sürekli sorarlar. Beraber oturduğumuzda bazen şakayla karışık takılırlar. Ben de her seferinde sakın bir şekilde neden vegan olduğumu anlatırım...”

Görüşmeler sonucunda “Hoşgörüsüzlük” faktörüyle karşılaşan katılımcılardan bazılarının yorumları aşağıdaki gibidir;

KK8 “...Ailem vegan olduğum için güzel şeyler düşünmüyor. Anneme söylediğimde asla yapmamam gerektiğini ve buna izin vermediğini söyledi. Ailede vegan bir birey daha var kuzenim. Vegan olduktan sonra ailem bana dikkat çekmeye çalışıyor, kuzenini örnek alıyorsun, sağlıklı beslenmiyorsun, bu şekilde nasıl yapacaksın gibi sorularla çok fazla üzerime geldiler. Ben onlara sürekli bunun kendi düşüncem olduğunu açıkladım. Şu anda düşüncelerinde açıkçası bir şey değişmedi. Hala bunun mantıklı ve doğru bir şey olmadığını düşünüyorlar maalesef...”

Görüşmeler sonucunda “Güven Duyulmama” faktörüyle karşılaşan katılımcılardan bazılarının yorumları aşağıdaki gibidir;

KK12 “...Aile yemeklerinde ben yemediğimde ya bizi beğenmiyor ya da bizim yaptığımız yemeği beğenmiyor gibi algılanırdı...”

Görüşmeler sonucunda katılımcıların karşılaştığı diğer psikososyal risk faktörlerinin “Özgürlüklerin Kısıtlanması”, “Vicdani Sorgulama”, “Suçlanma”, “Yargılanma”, “Anlaşılamama”, “Sorgulanma”, “Aşağılanma”, “Huzursuzluk”, “Yalnızlaştırılma/ Dışlanma” ve “Yakınma” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu faktörlere yönelik bazı örnekler aşağıda yer verilmiştir.

KK3 “Kurban bayramında ailemden kimseyle telefonda dahi konuşmuyoruz. Vegan olduktan sonraki ilk bayram öncesinde memlekete gidip, bayramdan 2 gün önce evime döndüm. Sonrakilerde kendiliğinden aramama durumu gelişti. Akrabalarım göre marjinalim. Zaten feministim ve LGBTI+’ların haklarının tanınmasını istemem yeterince marjinalken, veganlıkla birlikte marjinalliğin son noktasındayım onların gözünde. Bu yüzden diğer konularda bir şey dediğimde de bana katılmadan önce birkaç saniye fazla düşünüyorlar sanki. Anlatmak istediğim bir diğer durum kendi ailemle ilgili. Eşim vegan değildi. Çocuk düşünmememize rağmen devamlı çocuk olduğunda vegan mı olacak tartışması yaşıyorduk. Vegan olduğum için eşimin ailesi bana deliymişim gibi muamele yapıyordu. Eşimin ailesi zoruyla kurban bayramına gittim. 4 gün ineğin parçalarını görmek ve o kokuyla yaşamak zorunda kaldım. Bu sebeplerden dolayı eşimle aram iyice açıldı ve iletişim kuramaz olduk. Bu kokuya

dayanamadığımı söylediğimde rol yaptığımı düşündüler. Sonradan anladım ki eşimin ailesi vegan olduğum için beni istemiyor ve ailelerine yakıştırmıyorlarmış. Bu sebepten dolayı eşim benden ayrılmak istedi. Döndüğümüzde de eşimle boşandık. Eşim bu sebeple benden ayrıldığı için kendi ailem, tüm sülale sürekli beni veganlıktan vazgeçirmeye çalıştılar.”

KK9 “Teyzem genelde kurban keser. Daha bir ay öncesinden Kurban Bayramı yaklaşıyor diye sıkıntısını yaşamaya başlıyorsun kendi içinde. O gün geldiğinde şu anda kaç milyar hayvan öldürülüyor diye düşünüyorsun. Yani bütün gününü bunu düşünerek geçirdiğini düşün ve akşamına oturuyorsun. Sofraya öldürülmüş bir hayvan tabağı önüne geliyor. Onlara saygısızlık yapmamak amacıyla orada olmam bekleniyor. Peki benim o masaya oturmam kendime saygısızlık değil mi? Bu açıdan bakmıyor kimse, senin bir duruşun, görüşün var bu konuda ve acı çekiyorsun bu sahneyi görmekten ötürü. Ona rağmen senin o masaya oturman bekleniyor. Ama farklı algılıyorlar işte kendilerini savunmaya geçebiliyorlar genelde bu tip bir ortamlarda. Çok da kendimi rahat hissettiğim bir ortam değildi. Yani huzursuz oldum ve sürekli dalga geçilince sürekli konu bana dönünce başka konuşulacak şey mi yok. Özellikle senin üzerine yürünüyor çünkü ortamda tek vegan sensin. En az bir saat konuşuluyor. Veganlık ile ilgili her şey. Belki o insan konuşmak istemiyor. Hani öncesinde konuşmak ister misin, ben öğrenmek isterim veganlık hakkında bir şeyler falan deyip konuyu açsan çok daha farklı. 2 taraflı bir iletişim olabilir. Ama öbür türlü çok saygısızlığa doğru gidiyor bana göre.”

Ailesel psikososyal risk faktörüyle karşılaşan katılımcıların çoğunluğu; ailelerinin bu davranışlarının herhangi bir kötü niyet barındırmadığını, onların iyiliklerinden ve sağlık durumlarından endişe duydukları için verdikleri tepkiler olduğunu ve zamanla bu duruma alıştıklarını belirtmişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde dikkat çeken bulgulardan bir diğeri de bireylerin birçoğunun vegan beslenmeye başladıkları dönemlerin ilk zamanlarında zorlandıkları, ailelerinden olumsuz tepkiler aldıkları ve bu tepkilerden olumsuz anlamda etkilendikleridir. Zamanla bireylerin bu durumlara alıştığı veya kendilerine göre bir savunma mekanizma geliştirerek eskisi kadar bu durumlardan ve tepkilerden olumsuz etkilenmedikleri anlaşılmıştır.

Araştırmada katılımcıların destek beklemedikleri aileleri tarafından olumsuz tepkiler almaları, onları daha fazla üzüntü, öfke, stres gibi psikososyal risk faktörleriyle baş etmek durumunda kalmasına sebep olmuştur. Bu süreçte katılımcılar, veganlık ve vegan bireylerin yaşam tarzlarıyla ilgili farklı kaynaklardan edindikleri bilgileri aileleri ile paylaşarak onlardan anlayış ve saygı beklemediklerini ve ne olursa olsun vegan beslenme tercihlerinden vazgeçmeyeceklerini belirtmişlerdir.

Tablo 5: Vegan yaşam tarzını benimseyen bireylerin karşılaştığı çevresel psikososyal risk faktörleri

ÇEVRESEL PSİKOSOSYAL RİSK FAKTÖRLERİ												
Oluşturduğu Durumlar	KK1	KK2	KK3	KK4	KK5	KK6	KK7	KK8	KK9	KK10	KK11	KK12
Yıpranma/Tükenmişlik	x	x	x			x	x	x		x	x	x
Polemige Maruz Bırakılma		x	x		x	x		x	x	x	x	x
Kendini Açıklama Gereksinimi	x		x			x	x	x	x	x	x	
Öfke Durumu		x	x				x	x	x	x	x	x
Huzursuz Hissettirme	x	x					x	x	x	x	x	x
Üzüntü	x			x				x	x	x	x	x
Manipülasyona Maruz Kalma		x	x					x			x	x
Ötekileştirme		x	x					x		x		x
Kendini Soyutlama		x	x				x		x			x
Güvensizlik Problemi		x		x					x	x	x	
Duyguları Bastırma			x					x	x	x		x
Saygı Duyulmama	x				x		x	x				x
Yalan Söylemeye Mecbur Bırakılmak								x	x	x	x	x
Suçlanma/İtham Edilme	x		x					x			x	x
İletişim Problemleri		x		x					x			x
Stres						x	x	x	x			
Ön Yargıya Maruz Kalma									x	x	x	
Vegan Ürünlere Kısıtlı Erişim					x					x		x
Yiyecek Çeşitliliğinde Sınırlılık	x		x									x
Kendini Sorgulama							x	x				
Kandırılma								x				x
Depresyon							x	x				
Kendini Kabul Ettirme Çabası								x				
Kariyerde Engellenme										x		

Katılımcıların karşılaştığı çevresel psikososyal risk faktörlerine Tablo 5’te ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Faktörler incelendiğinde en sık karşılaşılan faktörlerin “Yıpranma/Tükenmişlik”, “Polemige Maruz Bırakılma”, “Kendini Açıklama Gereksinimi”, “Öfke Durumu”, “Huzursuz Hissettirme” ve “Üzüntü” durumları olduğu görülmüştür. Verilen cevaplar incelendiğinde yıpranma/tükenmişlik faktörünün çoğunlukla vegan bireylerin kendini açıklama zorunda bırakılması durumundan kaynaklandığı anlaşılmıştır. KK6 kodlu katılımcı ise navegan olan kişiler tarafından sorularla karşılaştığında bu durumun kendisini duygusal olarak yormadığını ve yıpratmadığını aktarmıştır. “Yıpranma/Tükenmişlik” faktörüne katılımcıların yorumlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

KK1 “...Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisiyim. Bölümüm gereği ete dokunmak ve onu işlemem gerekiyor. Bu durumlarda kendimi aşırı rahatsız hissediyorum... Bir ete dokunduğumda cesete dokunuyormuşum gibi hissediyorum. Bu beni o dönem çok yıpratmıştı...”

KK10 “...Yani yer yer tükenmişlik oluyor çünkü sürekli mücadele etmek, sürekli yanıt vermek çok zor. Çok yıpratıcı bir şey olabiliyor bazen...”

Bununla beraber KK5 kodlu katılımcı vicdani yönden rahat olduğu için daha güçlü hissettiğini aşağıda yer alan yorumuyla aktarmıştır.

KK5 “...Açıkçası çok tükenmiş değil, güçlendiren bir yerden yaşıyorum. Çünkü vicdani rahatlığım var ve bu bana iyi geliyor...”

Çalışmaya katılan tüm katılımcılar vegan olmayan kişilerle iletişim kurarken “biz zalim miyiz?”, “başarabilirsek biz de vegan oluruz”, “biz hayvanları sömürüyor muyuz?”, “biz doğaya zarar mı veriyoruz? gibi tepkilere maruz kaldıklarını aktarmıştır. Bunun yanı sıra veganlıktan vazgeçirmeye çalışan kişilerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır (KK1, KK3, KK4, KK5, KK6, KK7, KK8, KK9, KK11, KK12). Bu gibi durumlarda katılımcıların yaygın olarak polemige maruz bırakıldığı ve kendini açıklama gereksinimi hissettiği tespit edilmiştir. “Polemige Maruz Bırakılma” faktörüne katılımcıların yorumlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

KK3 “...Veganlığın hayvanların hak mücadelesinin asgari ilk adımı olduğunu bilmiyorlar. Bunu bir diyet gibi görmek kolaylarına geliyor. Sonuçta kimse diyet yapmak zorunda değil ama herkes kendisinin adil biri olduğunu söylemeyi sever. Bu yüzden sürekli ne yediğimle ilgili sorular soruyorlar. Konunun yemekle ilgili olmadığını söyleyip durumu anlattığımda, bence kendilerini suçlu hissettiklerinden küçümsemeye ya da saçma olduğunu söylemeye başlıyorlar. Ya da benim sağlığım için endişeleniyor gibi davranıyorlar. Ben bu tür konuşmaları zor da olsa bunun hak mücadelesi olduğuna getirip sonlandırıyorum...”

KK5 “...Tabii ki veganlıktan vazgeçirmeye çalışanlar hala var ama çok az çok istisnai. 3-5 tane makale atıyorum tabii ki okumuyorlar. Onun dışında 3-5 video atıyorum tabii ki o gerçeklikle yüzleşmek istemiyorlar.”

“Kendini Açıklama Gereksinimi” faktörüne katılımcıların yorumlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

KK6 “Veganlık açısından bu soruyu düşündüğümde bazen sadece insanlara bir şeylere sürekli kanıtlamaya çalışmak yoruyor...”

KK9 “...Dediğim gibi genelde ofansif algılıyorlar. Sen kendini anlatmaya çalışırken veya veganların ne olduğunu anlatmaya çalışırken savunmaya geçiyor genelde insanlar kendilerini. Ama bence çok doğal bir şey. Bir de bence çok fazla kirli bilgi var ortalıkta... Vegan olursan şöyle olur, böyle olur, protein eksikliğinin olur gibi. Zaten insanlar beslenirken bunları düşünerek beslenmiyor... Bugün de döner yiyeyim deyip lezzetine odaklı düşünerek yiyorsun. O yüzden zaten sağlık anlamında çok düşünerek ilerlemiyor insanlar. Ama sen de sağlıktan bahsetmeye başladığında direkt sana gard alıyorlar...”

Çalışma kapsamında verilen yanıtlar çerçevesinde katılımcıların en sık öfke ve huzursuz hissettiği tespit edilmiştir. Bu faktörleri üzüntü hissi takip etmektedir. Katılımcıların “Öfke Durumu”, “Huzursuz Hissettirme” ve “Üzüntü” faktörlerini kapsayan bazı yorumlarına aşağıda yer verilmiştir;

KK9 “...İş yerinde çiğ köfte aldılar bütün çalışanlara, hep beraber yemek yiyecektik. Çiğ köfte getirildi. Sonra yedim ben. Bir tane yedikten sonra bana etli olduğunu söylediler. Ben üzülükten sonra dalga geçiyoruz, etli değil dediler. Sonra bu sefer ben kendi kendime düşünmeye başladım. Etli miydi, değil miydi? Acaba etli de bana mı etli değil diyorlar yemeye devam edeyim diye yoksa baştan mı şaka yaptılar? Gerçekten etsiz mi de etli dediler gibi düşündüm. Öyle bir huzursuz oldum o ortamda bununla dalga geçilmesinden.”

KK11 “İlk vegan olduğum zamanlar “Veganizm Soru Sorabilirsin” etkinliği yaparken çok tepki veriyordu insanlar. Hatta bir kere biri bana şöyle bir şey demişti, gerçekten ağız açık kalmıştı. Bana gelip demişti “Allah bunları yememizi helal kılmış, kurban kesebiliriz, sen şimdi Allah’tan daha merhametli olduğunu mu iddia etmeye çalışıyorsun”. Şaşırma, üzüntü gibi birçok şey hissediyor insan. ... O yüzden üzüntü duyuyorum bizim bakış açımızdan bakmadıkları için.”

Katılımcıların orta düzeyde karşılaştığı çevresel psikososyal risk faktörleri “Manipülasyona Maruz Kalma”, “Ötekileştirme”, “Kendini Soyutlama”, “Güvensizlik Problemi”, “Duyguları Bastırma”, “Saygı Duyulmama”, “Yalan Söylemeye Mecbur Bırakılmak”, “Suçlanma/İtham Edilme”, “İletişim Problemleri”, “Stres”, “Ön Yargıya Maruz Kalma”, “Vegan Ürünlere Kısıtlı Erişim” ve “Yiyecek Çeşitliliğinde Sınırlılık” olarak sıralanmaktadır. Vegan kimliği yüzünden manipülasyona maruz kalan ve ötekileştirilen bireylerin yanı sıra kendini soyutlayan bireylerin de olduğu anlaşılmıştır. “Manipülasyona Maruz Kalma”, “Ötekileştirme” ve “Kendini Soyutlama” faktörlerine katılımcıların yorumlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

KK3 “İlk vegan olduğumda kuzenim “sen de evde gizli gizli yiyenlerden misin” demişti, hem de iyi bir üniversitede okumuş çoğu fikrine katıldığım bir kuzenim. ... Şuan birisi bunu dese “tabi tabi” der geçerim. Dışlandığımı hissederim ama artık acı vermiyor dışlanmak. Zaten hayvanları sömüren gruba dahil olmak istemiyorum.”

KK8 “Doğum günü partilerine katıldığımda hazırlıksız yakalanıyorum. Normalde kendime küçük bir pasta yaparım sırf orada insanlar beni dışlanmış görmesin diye benim orada bir şey yiyebiliyor oluşumu görünsünler diye düşünüyorum. Bir sefer ye, ne olacak, bak herkes yiyor, sen yemezsen olmaz gibi sözler söylüyorlar. Karşımdaki insana ona canımın istemediğini anlatmakta çok zorlanıyorum.”

KK12 “Mesela iş yerinde diğerleriyle aynı saatte yemeğe çıkmıyorum çünkü yediğim şeyler bile onlara kötü bir şey yapıyor gibi hissettiriyor. Bu durumda vegan olmayan ortamda yemek yemek istemiyorum. Sessiz kalmamız gerekiyor. Mesela ben normalde sessiz kalan biri değilim ya da muhabbeti severim, insanlarla iletişimi (severim) ama sıkıntı yaşıyorum vegan olduğum için özellikle yemek yenilen ortamlarda.”

Bazı katılımcılar yakın çevrelerinde vegan bir birey olmaları sebebiyle herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir (KK1, KK3, KK4, KK5, KK6 ve KK7). KK9 kodlu katılımcı daha çok vegan birey tanıdıkça kendini daha iyi hissettiğini aktarmıştır. KK1 ve KK6 kodlu katılımcılar arkadaşlarının kendilerine destek olduğunu ve onların bu davranışlarının arkadaşlık ilişkilerini güçlendirdiğini belirtmiştir. KK5 kodlu katılımcı ise navegan arkadaşlarıyla bir sofraya kurulurken çoğunlukla vegan ürünlerin kullanıldığını veya çok sınırlı navegan ürün olan sofralar kurduklarını aktarmıştır.

KK6 “Sosyal ilişkilerimdeki etkisi, arkadaş çevremle ve sürekli iletişim halinde olduğum arkadaş çevremle gayet olumlu bir şekilde. İnsanların yeri geldiğinde benim tercih ettiğim vegan ürünleri denemeye çalışması, sohbet etmesi veganlığı kendi hayatlarını nasıl entegre edebileceklerini dile getirmeleri gayet keyifli oluyor.”

Çalışmada “Güvensizlik Problemi”, “Duyguları Bastırma”, “Saygı Duyulmama”, “Yalan Söylemeye Mecbur Bırakılmak”, “Suçlanma/İtham Edilme”, “İletişim Problemleri”, “Stres” ve “Ön Yargıya Maruz Kalma” faktörlerine ulaşılmıştır. Araştırmada katılımcıların yaşamakta olduğu güvensizlik probleminin vegan olmayan gıdaların vegan ürünlermişçesine lanse edilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Vegan bireyler dışarıda yemek yerken ürünlerin içerisinde hayvansal bir içerik bulunmaması için alerjisi olduğunu belirtmekte dolayısıyla yalan söylemeye mecbur bırakılmaktadır (KK8, KK9, KK10, KK11, KK12). Vegan bireylere yönelik olarak marjinallik, zenginlik, dikkat çekme çabası veya zayıf bir bedene sahip olma gibi farklı ön yargıların olduğu tespit edilmiştir (KK1, KK7, KK8, KK10, KK11, KK12). Bu faktörlere yönelik bazı yorumlar aşağıdaki gibidir;

KK1 “...Sınıfımda birkaç arkadaşım vardı. Sende marjinal olmak için yapıyorsun diye birkaç tepki almıştım...”

KK5 “...Vegan olmam Anadolu'da bazı insanların dalgaya aldığı bir durum olabiliyor ama sabit arkadaşlarımla sıkıntı olan bir durum olmuyor...”

KK6 “...Bazen sadece insanlara bir şeyleri sürekli kanıtlamaya çalışmak yoruyor ve doğal olarak dabenizi strese soktuğu da oluyor...”

KK11 “...Ben (vegan ürün olduğumu) garanti altına almak için (hayvansal ürünlere) alerjim var diyorum. Hem gereksiz münakaşaya girmek zorunda da kalmıyorum...”

Bu düşüncelerin aksine suçlama ile karşılaşmayan katılımcılar da bulunmaktadır (KK2, KK4). Bazı katılımcılar ise çevreleri tarafından şakayla karışık olarak gizli gizli hayvansal ürün tükettiklerinin iddia edildiğini belirtmiştir (KK6, KK8, KK9).

KK9 “...Dalgaya vurarak gizli gizli yiyorsundur diyenler olmuştu. Ama gerçek anlamda söyleyen olmadı...”

KK2 kodlu katılımcı navegan ortamlara gitmek istemediğini ve bir süre sonra ortamlara artık davet edilmediğini fakat bu durumdan memnun olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar iletişim probleminin iletişim kurulan kişiye göre değişebileceğini eklemiştir (KK4, KK8). Katılımcılara ait yorumlar aşağıda verilmiştir.

KK4 “Çoğunlukla sağlık konusundan giriyorlar. İletişim sorunu tabii ki en başta oluyor. Fakat karşımdaki kişi birazcık bile dinlemeye açıksa bu sorunu çözeriz Dinlemiyorsa yavaştan ortamdan uzaklaşıyorum.”

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerde yaşadıkları görülmektedir. Vegan sayılarının her geçen gün artması, vegan kafelerin açılması, yiyecek içecek işletmelerinin menülerinde vegan bireyler için alternatif ikame ürünler yer alması, sosyal medya hesaplarında ve vegan gruplarında yemek reçetelerinin paylaşılması “Yiyecek Çeşitliliğinde Sınırlılık” faktörünün psikososyal riskini minimuma düşürmüştür (KK1, KK4, KK5, KK6, KK7, KK10). Fakat vegan bireylerin vegan ürünlere erişiminde çeşitli kısıtların olduğunu belirten katılımcılar da bulunmaktadır (KK5, KK10, KK12). “Vegan Ürünlere Kısıtlı Erişim” ve “Yiyecek Çeşitliliğinde Sınırlılık” faktörlerine katılımcıların verdiği yorumlardan bazıları aşağıdaki gibidir;

KK1 “...Arkadaşlarımla okul dışında yemeye çıkacağımız zaman yakın olduğundan dolayı hep aynı kafeye giderdik. Kafede vegan yemekler çok kısıtlı olduğundan dolayı hep aynı yemeği yemekten çok sıkıldım...”

KK12 “...Önceki işyerimde çalışırken vegan yemek yoktu. Şu an okullarda bile vegan yemek yemekhanelerde, sosyal medyada öğrencilerin sayesinde (ve) aktivizm sayesinde oluyor. Bunun mücadelesini bile biz vermek zorundayız...”

Katılımcıların nadir düzeyde karşılaştığı çevresel psikososyal risk faktörlerinin “Kendini Sorgulama”, “Kandırılma”, “Depresyon”, “Kendini Kabul Ettirme Çabası”, “Kariyerde Engellenme” olduğu tespit edilmiştir. Kandırılma davranışına maruz kalan bireylerin bu durumu saygısızlık olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir (KK8, KK12). Bu faktörlere katılımcıların yorumlarından bazıları aşağıdaki gibidir;

KK12 “...İşletmeler bunu (hayvansal ürün kullanımının saklanması) yapmaya çalışıyorlar. Bu durumda kandırılmış hissediyorum ve o ürünü yapan kişinin emeği çöpe gittiği için sinirleniyorum...”

KK8 “Deprem döneminde (Kahramanmaraş, 2023) bir şeyleri bulmak benim için çok zor olmuştur. Annem kendini toparladıktan sonra bana ekstra bir şeyler yapmaya çalışıyordu. ... Herkes bana neden onda ayrı yemek var, yapmayacaksın işte yokluk neymiş görsün gibi saçma sapan şeyler söylüyordu ve ben de tabii haliyle sofradan kalkıyordum. ... Amcam ve eniştemden şunu duydum, bu yaşadıklarımız sen ve senin gibiler yüzünden bu depremi biz bu yüzden yaşadık. Size nimet olarak Allah'ın yarattığı şeyleri yemiyorsunuz gibi. Şu şu an olsa bu ne cahillik diye düşünürdüm, ne kadar aptal bir düşünce, bu nasıl bir zihniyet derdim ama o anlar o kadar bir şey söyleyemedim ki cevap veremedim ki hiçbir şey yapamadım ve kendimi suçlu hissettim...”

KK10 “...İş hayatımda öğlen yemeğinde dışarı çıkıp vegan yemek aradığım için işten çıkarılmıştım. Bu da üzücü olmuştur...”

Çevresel psikososyal risk faktörlerinin dışında KK2 kodlu katılımcı etik vegan eğitiminin hiçbir canlıyı incitmeyen bir toplum inşa edilmesi için önemli olduğunu vurgulamıştır. KK9, KK10, KK12 kodlu katılımcılar hayatın getirdiği zorunluluklar sebebiyle iş seçiminde veganlığın kıstas olmadığını belirtirken KK11 kodlu katılımcı ise vegan olmasının kariyer seçiminde etkili olduğunu aktarmıştır.

Tartışma

Aktan ve Bozyiğit (2020), yaptığı çalışmada vegan bireylerin tüketim alışkanlıkları ve satın alma davranışlarını araştırmıştır. Çalışma sonucunda vegan bireylerin en fazla kozmetik ve gıda sektöründen alışveriş yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yaptığımız çalışmada bireylere tüketim alışkanlıkları sorulmuş ve psikososyal bir risk durumu olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmaya dahil olan katılımcılar işlenmiş vegan ürünlerin çok pahalı olduğu ve vegan yiyeceklere ulaşımın zor olduğunu bildirmişlerdir. Bu tarz olumsuzlukların bazı vegan bireyler üzerinde depresyon, kaygı, stres, öfke gibi psikososyal riskler oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Tekten Aksürmeli ve Beşirli (2019), yaptıkları çalışmada vegan kavramını grupların ya da bireylerin aidiyetlerini şekillendiren bir kimlik unsuru olarak ele almıştır. Çalışmasında vegan olma ve vegan eğilimini sürdürme motivasyonlarını, cinsiyetin vegan olma noktasında bir faktör olup olmaması, hayvanlara zarar veren tüm eylemlerden uzak durmanın mümkün olup olmadığı gibi konular üzerinde durmuştur. Çalışmaya katılan katılımcılar %100 vegan olmanın mümkün olmadığına dikkat çekmişlerdir. Çalışmada vegan bireylerin bu tür durumlarda tereddütler yaşadığı, mümkün olabildiğince vegan seçimlere bağlı kalmaya çalıştıkları bildirilmiştir. Yaptığımız çalışmada ise katılımcılar vegan tüketime geçiş aşamasında zorluklar yaşadıklarını fakat vegan tüketimin bir yaşam tarzı olduğu ve bu

duruma adapte olduklarını bildirmişlerdir. Bu çalışmada katılımcıların vegan kalabilme noktasında tereddütleri olmadığı fakat toplum tarafından dışlanma, kendini açıklama zorluğu, dışarıda vegan yemek satın alma noktasında kandırıldıkları, suçlanma ve na-vegan bireylerle iletişim kurmada zorluklar yaşadıkları görülmektedir.

Kara ve Bilim (2022), yaptıkları çalışmada turizm seyahatine katılan vegan ve vejetaryen bireylerin tüketim eğilimlerinden dolayı yaşadığı bazı problemlere değinmiş ve vegan ve vejetaryenlerin erişilebilir turizm açısından değerlendirmesini yapmıştır. Bu tüketim eğiliminde olan bireylerin Pazar büyüklüğünün her geçen gün genişlediği ve turizm endüstrisinin de bu eğilime cevap vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendi yaptığımız çalışmada vegan bireylerin gıdaya ulaşım noktasındaki problemleri, saygı duyulmama, ötekileştirilme... gibi pek çok psikososyal risk barındırdığını bildirmiştik. Özellikle turizm ve yiyecek ve içecek sektörlerinin vegan ve vejetaryen bireyler için alternatifler sunması ve niş Pazar oluşturması pek çok psikososyal riskin ortadan kaldırılması noktasında önemli görülmektedir.

Sünnetçioğlu vd. (2017), vegan bireylerin yiyecek ve içecek işletmelerinde karşılaştıkları sorunları araştırmışlardır. Çalışmada vegan bireylerin; menüde hayvansal ürün kullanımı, menüdeki yemeklerin içeriklerine menüde yer verilmemesi, vegan seçeneklerin az oluşu, personelin bilgi düzeyindeki eksikler, personelin veganlara saygı duymaması ve tutumu, güven problemleri ve işletme tarafından isteklerin karşılanmaması gibi sorunlarla karşılaştıkları sonucuna varılmıştır. Bu problemlere çözüm yolu olarak; bireylerin içeriğini bildikleri ürünleri sipariş ettiği, dışarıda yemek yemeyi tercih etmedikleri, alerjisi var gibi yalanlar söyledikleri, uzun uzun veganlığı açıklama gereksinimi hissettiklerini bildirmişlerdir. Sünnetçioğlu vd. yaptığı araştırmalar kendi yaptığımız araştırmanın temellerini oluşturmaktadır. Bu tarz sorunların tamamı ya da birkaçı vegan bireyler üzerinde psikososyal riskler oluşturmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Risk kavramı, olumsuz bir durum ya da zarara uğrama tehlikesi olarak tanımlanmaktadır (Yoldaş ve Demircioğlu, 2019: 41). Risk denildiğinde akla ilk gelen kimyasal, fiziksel ve biyolojik risklerdir. Fakat hayatımızı doğrudan etkileyen psikososyal riskler hep göz ardı edilmektedir. Psikolojik riskler hayatımızın pek çok noktasında karşımıza çıkmakta ve bireyi ruhen ve bedenen olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada vegan bireylerin karşılaştıkları psikososyal riskler araştırılmış ve bu riskler; bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç farklı boyutta incelenmiştir.

Katılımcıların bireysel olarak karşılaştığı psikososyal risk faktörlerinin; *ötekileştirilme, maddi yetersizlik, kendini açıklama zorunluluğu, huzursuzluk, değersizlik hissi, saygı duyulmama, yalnızlaşma, küçümsenme, stres, üzüntü, kısıtlı erişim, duyguları bastırma, öfke durumu ve önyargıya maruz kalma* olduğu tespit edilmiştir. Bu tepkilerin temelinde “ötekileştirilme” yer aldığı ve yalnızlaşma, üzüntü, öfke, gibi diğer psikososyal risklere zemin hazırladığı görülmektedir. Katılımcıların en fazla yakındığı faktörlerden biri de vegan ürünlerin pahalı oluşudur. Katılımcılar, ürünlerin pahalı oluşundan bahsetmekte fakat bu ürünleri alma zorunluluklarının olmadığını, işlenmemiş ürünleri tükettiklerini bildirmişlerdir. Akkan ve Bozyiğit (2020: 135), gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında araştırmaya dahil olan katılımcıların neredeyse tamamının vegan ürünlerin fiyatlarının yüksek olduğunu belirttiğini aktarmaktadır. Bu yönden araştırma sonuçları paralellik göstermektedir. Henüz niş bir konumda sayılabilecek olan vegan pazarın büyümesiyle fiyatların düşebileceği ve ürün çeşitliliğinde artış sağlanacağı çalışma kapsamında belirtilmiştir (Akkan ve Bozyiğit, 2020: 135). Tekten Aksürmeli ve Beşirli, (2019: 230) çalışmasında da katılımcıların vegan ürünlerle ilgili araştırmalar yaparak ‘vegan lahmacı, vegan burger vb.’ yeni ürünler öğrendikleri ve bu ürünleri denedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan çalışma sonuçları benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların aileleri tarafından maruz kaldıkları psikososyal riskler değerlendirildiğinde; *aile baskısı, saygı duyulmama, kendini soyutlama, kendini açıklama zorunluluğu, hoşgörüsüzlük, güven duyulmama, özgürlüklerin kısıtlanması, vicdani sorgulama, suçlanma, yargılanma, anlaşılama, sorgulanma, aşağılanma, huzursuzluk, yalnızlaştırılma/dışlanma ve yakınma* faktörleri tespit edilmiştir. Katılımcılar aileleri tarafından gösterilen tepkilerden dolayı maruz kaldıkları psikososyal risklerden rahatsızlık duyduklarını, özellikle veganlık süreçlerinin ilk başlarında bu durumlara daha fazla maruz kaldıklarını

belirtmişlerdir. Özkorul (2023), yaptığı çalışmada vegan bireylerin; dışlanma, hoşgörüsüzlük, yargılanma gibi olumsuz tutumlar ile karşılaştıklarından dolayı vegan olduklarını gizleme eğilimine gittiklerini bildirmiştir. Yaptığımız çalışmada ise çalışmaya katılan katılımcıların vegan olduklarını gizleme gibi bir eğilim göstermedikleri, vegan beslenme üzerine yapılan baskılar karşısında kendilerini ifade edemediklerini fark ettiklerinde yeniden açıklama gereği hissetmediklerini fakat bu durumun bireyleri yıpratmış sonucuna varılmıştır.

Karakurum ve Özhan Dedeoğlu (2023: 17, 18) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında vejeteryan bireylerin aile içerisinde ötekileştirmeye maruz kaldığını belirterek deneyimlenen bu durumun Türk kültürünün yapısından kaynaklanabileceğini aktarmıştır. Bireysel kültürle göre aile değerlerinin daha baskın bir yapıda seyrettiği Türk aile yapısında ötekileştirmenin daha yoğun yaşanabileceği yorumu çalışma kapsamında yapılmıştır. İlgili çalışma sonuçları incelendiğinde gerçekleştirilen araştırma ile paralellik olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu aileleri tarafından tercihlerinin olumsuz karşılandığını belirtirken bazı katılımcılar ise ailelerinden destek görmüşler ve bu süreci diğer katılımcılara nazaran daha sağlıklı ve kolay geçirmişlerdir. Burada vegan olmayı tercih eden bireylerin yaşları ve ailesel ilişkileri de önemli bir değişkendir. Daha olgun ve bilinçli bir şekilde vegan olmaya karar veren kişiler bu olumsuz durumlardan daha az etkilenmiş ve diğer katılımcılara göre ailelerini daha kısa sürede ikna etmişlerdir. Katılımcıların neredeyse tümünün vegan beslenme tercihleri nedeniyle ailelerinden olumsuz tepkiler aldıkları için üzüldükleri, yıprandıkları, duygularını bastırmak zorunda kaldıkları çalışmalarda ulaşılan sonuçlardır.

Katılımcıların çevreleri tarafından *yıpranma/tükenmişlik, polemiğe maruz bırakılma, kendini açıklama gereksinimi, öfke durumu, huzursuz hissettirme, üzüntü, manipülasyona maruz kalma, ötekileştirme, kendini soyutlama, güvensizlik problemi, duyguları bastırma, saygı duyulmama, yalan söylemeye mecbur bırakılma, suçlanma/itham edilme, iletişim problemleri, stres, ön yargıya maruz kalma, vegan ürünlere kısıtlı erişim, yiyecek çeşitliliğinde sınırlılık, kendini sorgulama, kandırılma, depresyon, kendini kabul ettirme çabası ve kariyerde engellenme* psikososyal risk faktörlerine maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu çevrelerine kendilerini açıklama gereği duymaktan ve istemedikleri polemiklere girmekten ötürü yıpranma ve tükenmişlik hissettiğini vurgulamıştır. Tekten Aksürmeli ve Beşirli, (2019: 237) çalışmasında veganların gündelik hayatlarının bütününde ‘yüzde yüz’ vegan olarak yaşamanın zorluklarına ve zaman zaman da imkansızlığına dikkat çekmişlerdir. Katılımcılar, günlük hayatta karşılaştıkları olumsuz tavırların, veganlığa politik bir hareket, etik bir duruş veya diğer beslenme şekilleri kadar geçerli bir seçim olarak kabul edilmemesinden kaynaklandığını aktarmışlardır. Katılımcılar arasında günlük hayatta beslenme şekilleri nedeniyle ciddiye alınmadıklarını ifade edenler de bulunmaktadır. Çalışmanın devamında katılımcılar herhangi bir şekilde hastalandıklarında ya da bitkin göründüklerinde bu durumun ilk olarak beslenme şekilleri ile ilişkilendirilmesi ile karşılaştıkları ve rahatsız oldukları bir tavır olduğu da ifade etmişlerdir. Bu açıdan her iki çalışma sonuçları da veganların çevreleri tarafından olumsuz davranışlar gördüğünü doğrulamaktadır. Bir başka çalışmada ise personellerin menüdeki yiyecekler hakkında eksik bilgiye sahip olmasının önemli bir sorun olarak tespit edildiği görülmektedir (Sünnetçioğlu vd., 2017: 250). İşletmelerin güvenilir olmaması, beslenme durumu belirtildikten sonra işletmenin müşteri isteklerini karşılamaması gibi problemlerle karşı karşıya kalındığı ve sonuç olarak tüketicilerin bu duruma çözüm üretmek amacıyla evde yemek yediği, alerjisi olduğunu belirttiği görülmüştür. İlgili çalışmanın sonuçları ile gerçekleştirilen çalışma sonuçları bu kapsamda benzerlik göstermektedir.

Tüm katılımcıların vegan olmayan bireylerle iletişim kurarken sorgulayıcı tepkilere maruz kaldığı görülmüştür. Bazı katılımcıların, çevrelerince vegan olmayan ürünlerin gizlice yedirilmeye çalışması sonucu güvensizlik problemi yaşadığı, kandırıldığını ve saygı duyulmadığını hissettiği, kendi görüşleri doğrultusunda yaşayabilmek için yalan söylemeye mecbur kaldığı tespit edilmiştir. Çeşitli önyargılara maruz kaldığı tespit edilen katılımcılar çevreleriyle yaşadıkları problemler sebebiyle en sık öfke, üzüntü ve huzursuzluk hissetmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç ötekileştirmeye uğrayan vegan bireylerin yanı sıra çevreleri tarafından desteklenmekte olduğunu aktaran katılımcıların da olmasıdır. Çevre tarafından destek görmenin, vegan bireylerin hayatını kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar arasındadır.

Çalışma sonucunda ulaşılan verilerden hareketle geliştirilen öneriler aşağıdaki gibidir.

- Araştırmada vegan olmadan bir süre önce vejetaryen olarak beslenen bireylerin, ilk aşamada vegan olarak başlayan bireylere göre ailelerinden daha olumlu tepkiler aldıkları ve sürece daha hızlı adapte olarak saygı duydukları anlaşılmıştır. Buradan hareketle vegan olmayı düşünen bireylerin ilk aşamada vejeteryan beslenerek alışma sürecini aileleri ile birlikte atlatmaları önerilebilir. Böylelikle hem onlar hem de aileleri için daha ılımlı ve yapıcı bir geçiş süreci yaşayabilirler.
- Araştırmada ailelerin bilgi düzeyi yetersizliği nedeniyle vegan aile bireyine ön yargılı yaklaştığı ve sağlıkla ilgili konularda endişeleri olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle vegan aile bireyleri ailelere veganlıkla ilgili bilgilendirmeler yaparak tepkilerini olumlu bir hale çevirebilir. Sonrasında gerekli tahlilleri yaptırması ve sonuçları aile bireyleriyle paylaşması da söz konusu endişelerin giderilmesine yardımcı olacaktır.
- Vegan olan bireyin tercihinin saygı duyulması ve ilgili konuda başardıkları ve iradesi için takdir edilmesi onu daha iyi hissettirecektir. Bu nedenle aileler daha anlayışlı ve ılımlı bir yaklaşımla bu sürece destek olabilirler.
- Vegan bireylerin gıdaya ulaşmasında zorlukların olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda yemekhanelerin menülerine (iş yeri, okul vb.) günlük olarak vegan gıdaların eklenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.
- Vegan bireylerin tükenmişlik hissetmesi çevresel psikososyal risk faktörlerinin başında gelmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi amacıyla toplumsal düzeyde bilinçlenme önem arz etmektedir. Konuyla ilgili olarak vegan felsefesinin tanıtılması ve toplumun ilgisinin konuya çekilmesi amacıyla; seminerler düzenlenmesi ve vegan festivallerinin sayısının artırılması önerilmektedir.
- Katılımcılar özellikle vegan olmayan bir işletmede vegan bir ürün yerken güvensiz hissettiklerini aktarmışlardır. Bu kapsamda vegan ürün sunan işletmelerin mutfak ve servis personellerinin konu ile ilgili olarak eğitime tabii tutulması, vegan ürün bulunduran navegan işletmelerin düzenli aralıklarla kontrol edilmesi ve uygun üretim yapanların ödül sistemiyle desteklenmesinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.
- Akademi için öneri olarak; vegan bireylerin yaşadığı psikososyal riskleri minimuma indirmek ve bu risklerin üstesinden gelebilmek amacıyla aralarında yerel yönetimin, sivil toplum kuruluşlarının ve alanında uzman kişilerin de yer aldığı çalıştaylar düzenlenmeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Akkan, E., ve Bozyiğit, S. (2020). Bir niş pazar olarak Türkiye'deki vegan ürünler: tüketici bakış açısından keşfedici bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 101-149.
- Aktaş, N., Şen, A., ve Çil, M. (2019, 19-20 Nisan). *Gastronomi turizminde yeni bir eğilim: vejetaryen ve vegan festivaller*. VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Anamur, Mersin.
- Bulut, M., ve Güzin, Y. T. (2020). İnanç boyutuyla veganlık/vejetaryenlik. *Folklor/Edebiyat*, (104), 839.
- Creswell, J. W. (2017). *Research design qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. 4. baskı, Eğiten Kitap.
- Demircioğlu, H., ve Yoldaş, C. (2019). Çocukluk ve ergenlik döneminde psikososyal risk faktörleri ve koruyucu unsurlar. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 18(1), 40-48.
- Efeoğlu, M. (2019). *Vejetaryen ve vejetaryen olmayan bireylerin sosyotropik-otonomik kişilik özellikleri, empati eğilimleri ve saldırganlık davranışları açısından karşılaştırılması*. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Beykent Üniversitesi,
- Gökçen, M., Aksoy, Y. Ç., & Özcan, B. A. (2019). Vegan beslenme tarzına genel bakış. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 50-54.
- Gökgöz, M. (2017). Tehlikeli işlerde çalışanlarda psikososyal risk etmenlerinin değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güler, O. ve Çağlayan, G. D. (2021). Nasıl vegan oldum? Fenomenolojik nitel bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 287-304.
- Kahraman, Z. (2023). Üniversite çalışanlarında covid-19 pandemi dönemindeki psikososyal risk faktörlerinin değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.

- Kara, A. ve Bilim, Y. (2022). Erişilebilir turizm kapsamında vegan ve vejetaryen tüketiciler. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 2022, 5(2), 515-528.
- Karakurum, S. S., ve Özhan Dedeoğlu, A. (2023). Türkiye’de vejetaryenlik: Tüketicilerin sosyal kimlik, temel haklar ve iyi-oluş arayışları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 1-24.
- Kaya, S. (2021). *Sağlık sektöründe çalışanların ağır iş yükü ve yaşadıkları psikososyal risk etmenleri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Esenyurt Üniversitesi.
- Kurt, E. G. (2019). *Vejetaryenliğin motivasyon, değer ve inanışları ve bunların mekânlara yansımaları: İstanbul’da nitel bir çalışma*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özcan, Ş. (2018). Hint ve Uzak Doğu dinlerinde gıda anlayışı. N. D. Ayaz, A. Yıldırım, A. Erol, F. Z. Belen (Ed.), *Disiplinler arası yaklaşımla helal ürün ve hizmetler 2* içinde (ss. 87-115). Grafiker Yayınları.
- Özcan, T. ve Baysal, S. (2016). Vejetaryen beslenme ve sağlık üzerine etkileri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(2), 101-116.
- Özkorul, V.Y. (2023). Doğa-insan ilişkisine dair bir bakış açısı: Vegan/vejetaryen etik tutumunu benimseyen bireyler üzerine fenomenolojik araştırma [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Rosenfeld, D. L., and Burrow, A. L. (2017a). The unified model of vegetarian identity: A conceptual framework for understanding plant-based food choices. *Appetite*, 112, 78-95.
- Rosenfeld, D. L., and Burrow, A. L. (2017b). Vegetarian on purpose: understanding the motivations of plant-based dieters. *Appetite*, 116, 456-463. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.appet.2017.05.039
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism. A blossoming field of study. *Appetite*, 58, 141–150.
- Sezgin, A. C., & Ayyıldız, S. (2019). Gastronomi alanında vejetaryen/vegan yaklaşımı; Giresun yöre mutfağı'nın vejetaryen mutfak kapsamında incelenmesi. *Siyasi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, 1(1), 505-53.
- Statistica.com. Share of vegans in select countries world wide in 2022. 11 Nisan 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1280066/global-country-ranking-vegan-share/> adresinden erişildi.
- Sünnetçioğlu, S., Mercan, Ş. O., Yıldırım, H. M., ve Türkmen, S. (2017). Veganların restoranlarda karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 5(Special Issue 2), 241-252.
- Şanlıer, N. ve Ertaş, Y. (2018). Vejetaryen mutfak. F. Nizamlıoğlu (Ed.), *Gastronomide güncel konular* içinde (s. 133-164). Billur Yayınevi ve Basımevi.
- Tekten Aksürmeli, Z. S. ve Beşirli, H. (2019). Vegan kimliğinin oluşumu: vegan olmak ve vegan kalmak. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 223-249.
- Tural, K. S. (2018). Veganlar ne ister? Veganların seyahat deneyimlerinden hareketle seyahat acentaları ve turist rehberleri için yol haritası önerisi [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Tvd.org. *Neden veganlık?* 10 Nisan 2023 tarihinde <https://tvd.org.tr/> adresinden erişildi.
- Ülker Tümlü, G. Ve Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.
- Worldanimalfoundation.org. How many vegans are in the world? “Exploring the global population of vegans”. 11 Nisan 2023 tarihinde <https://worldanimalfoundation.org/advocate/how-many-vegans-are-in-the-world> adresinden erişildi.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17. 13 Mart 2024 tarihinde <https://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326> adresinden erişildi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Etik kurul onayı

Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu tarafından 12.05.2023 tarih ve 94025189/044/255306 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

YAYIN KURALLARI VE POLİTİKASI

1. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından altı ayda bir (Haziran ve Aralık) yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide, **Coğrafya, Eğitim Bilimleri** (Eğitim Programları ve Öğretim, Eğitim Yönetimi ve Teftişi, Okul Öncesi Eğitimi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Sosyal Alanlar Eğitimi, Türkçe Eğitimi) **Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Görsel Sanatlar, İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Sosyoloji, Tarih, Turizm İşletmeciliği, Turizm Rehberliği, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı, ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları'nın kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli, araştırma makaleleri, kitap tanıtımı ve eleştirileri, örnek olay çalışmaları ve derleme çalışmaları yayımlanabilir.**

2. Dergimizin ana hedefi; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmalarını titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlayan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

3. Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp **dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.** Dergimiz belirtilmeyen diğer etik ilkeleri, editör, hakem ve yazar sorumlulukları için Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından belirlenen/önerilen hususları kabul ve takip etmektedir.

4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle **şekil/yazım şartları ve benzerlik (intihal programı kullanılarak) bakımından** ön değerlendirmeye alınır. Ön değerlendirme şartlarını sağlamayan çalışmalar hakemlere gönderilmeden yazarlara iade edilir. Şartlara uygun olan çalışmalar, içerik açısından incelenmek üzere **en az iki hakeme gönderilir. Kör hakemlik süreci işletilerek makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez.** Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayımlanmaz; bu konuda idari ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar ise gerekli değişiklikler için yazar(lar)a geri gönderilir. Düzeltilmiş metni belirtilen süre içerisinde dergiye ulaştırmak yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Eserin yayımlanmasına karar verilmesi durumunda yazarlar daha önce imzalayarak sisteme yükledikleri **Telif Hakkı Devir Formu**'nu Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne posta/kargo yolu ile göndermelidirler.

5 Dergide yayımlanacak olan eserler, **daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.** Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi telif hakkı devir formunda belirtilmelidir. Çalışmalar daha önce sunulmuş, bildiri olarak yayınlanmış veya tezden türetilmiş olsa **dahi orijinal eser ile benzerlik göstermemelidir.**

6. Yazar(lar) dergimize gönderilen makalenin kendilerine ait **orijinal bir çalışma olduğunu** ve **intihal yapmadıklarını**, çalışmada adı geçen yazarların bu çalışmaya **bireysel olarak katılmış olduklarını** ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, tüm yazarların gönderilen makalenin **son halini gördüklerini** ve **onayladıklarını**, makalenin başka bir yerde **basılmadığını veya basılmak için gönderilmediğini**, makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan **teelif haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.**

7. Çalışma, editörlere Dergipark üzerinden elektronik ortamda sunulmalıdır. Makalenin elektronik ortamda gönderilebilmesi için, Dergipark sistemine üye olunmalı ve kullanıcı girişi yapılmalıdır. Kullanıcı girişi yapıldıktan sonra sağ menüde çıkan **"Makale Gönder"** bağlantısı kullanılarak makale sisteme kayıt edilir. Makale yazarlarının ORCID ID sahibi olmaları zorunludur. **Sisteme kaydedilecek çalışmaları dosyalarında yazar adları veya yazarları belirtecek herhangi bir bilgi (dipnot, ek, teşekkür vb.) bulunmamalıdır.** Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler **ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfa geçmemelidir.**

8. Ulakbim TR DİZİN kararları doğrultusunda dergimize yüklenecek çalışmalarda etik kurul izni onay belgesi talep edilmektedir. Etik kurul izni ile ilgili detaylı bilgi dergimiz web sayfasında yer almaktadır.

9. Dergimiz yazarlardan veya okuyuculardan herhangi bir ücret talep **etmemektedir.**

10. Makaleler yalnızca ön değerlendirme aşamasında yazarlar tarafından geri çekilebilir.

11. Dergimiz sayı bazlı makale kabulü yapmamaktadır. Dergimize yükleyeceğiniz çalışmalar süreçlerinin olumlu tamamlanması halinde, yayın için kabul aldıkları tarihten sonra yayınlanacak ilk sayı için sıraya alınır.
12. Dergimize yüklenen çalışmaların değerlendirme süreci ortalama olarak 3-12 ay arasında sürmektedir.
13. Dergimizin tüm süreçleri Dergipark üzerinden yürütülmektedir. Detaylı bilgi için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed> adresi ziyaret edilmelidir.

YAZIM KURALLARI

1. Makale metni yazıldığı dilin yazım ve imla kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır.
2. Makale yazımında **sayfa boyutu A4** (20,99 x 29,7 cm) olarak seçilmeli ve sayfanın tüm (alt-üst-sağ-sol) kenarlarında **2,5 cm kenar boşluğu** bırakılmalıdır.
3. Makale dosyası belirtilen sayfa boyutu ve kenar boşluğu ile, ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir.
4. Makale dosyasında yazar(lar)ın isimlerini belirtebilecek tüm bilgiler silinmelidir. Çalışma Microsoft Word ile hazırlanıyor ise, ilgili programın “yazar” ve “son değiştiren” bilgilerinde yer alan kullanıcı isimlerinin, yazar isimleri ile aynı olmamasına dikkat ediniz.
5. Makale dosyasının tamamında **Times New Roman yazı fontu** kullanılmalıdır.
6. Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte kalmak üzere **başlıklar; 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, sayfa ortasına gelecek** şekilde yazılmalıdır.
7. **ÖZ ve ABSTRACT** : İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtacak şekilde, en fazla 300 kelime olarak, Türkçe (makalenin diline göre Almanca veya Fransızca) ve İngilizce hazırlanmalıdır. Makalenin yazıldığı dilde hazırlanan özet/abstract üstte yer almalıdır.
8. **ANAHTAR KELİMELER**: Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek özet metinlerinden hemen sonra (paragraf boşluğu 0 nk) yazılmalıdır. En az 3, en fazla 5 kelimedenden oluşmalıdır.
9. **EXTENDED ABSTRACT**: En az 800 en fazla 1200 kelimedenden oluşan ve makalenin literatür, yöntem, bulgular ve sonuçlarından bahseden **genişletilmiş özet (extended abstract) bulunmalıdır**. Türkçe, İngilizce ve Fransızca makalelerde genişletilmiş özet **İngilizce**, İngilizce yazılmış makalelerde ise **Türkçe** olarak hazırlanmalıdır.
10. **ANA BAŞLIKLAR** : Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Makale’de yer alacak ana başlıklar aşağıda belirtilen başlıklar ve sıralama ile verilmelidir. Başlıklarda numaralandırma **kullanılmamalıdır**.
  - **Öz – Abstract**
  - **Extended Abstract** (İngilizce dili dışında yazılmış tüm makalelerde)
  - **Giriş (Introduction)** :
  - **Literatür Taraması (Literature review)**,
  - **Yöntem (Methodology)**,
  - **Bulgular ve tartışma (Findings and discussion)**,
  - **Sonuç ve öneriler (Results and recommendations)**
  - **Kaynakça (References)**
  - **Etik kurul onayı, Katkı oranı beyanı, Destek ve teşekkür beyanı (varsa), Çatışma beyanı**
11. **ALT BAŞLIKLAR** : Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, İtalik, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, olarak yazılmalıdır.
12. **TABLO-ŞEKİL-GRAFİKLER**: Tablo, şekil veya grafikler sayfayı ortalamalı, açıklamaları ilgili ögenin **üzerine**, tablo/şekil/grafik kelimesi (Times New Roman, 11 Punto, Kalın) : Tablo başlığı (Times New Roman, 11 Punto, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük) şeklinde yazılmalıdır. Tablo / Çizelge içindeki veriler 9-11 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değiştirilebilir. Microsoft Word üzerinde hazırlanabilecek tüm tablo, grafik vb. mutlaka yazarlar tarafından oluşturulmalı, resim olarak herhangi bir grafik kopyalanmamalıdır. Tablo veya grafik için atıf-kaynak gösterilmesi gerekiyor ise ilgili şeklin **altına** 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.
13. Belirtilen alanlar dışında kalan **tüm makale metni** Times New Roman, 11 punto, tek satır aralığı ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Sayfa numaraları **bulunmamalıdır**.
14. **METİN İÇİ ATIFLAR VE KAYNAKÇA** aşağıda belirtilen kurallara göre düzenlenmelidir.
15. Belirtilen kurallara göre düzenlenmeyen makaleler incelemeye alınmadan doğrudan yazarlara iade edilecektir. Lütfen websitemizde yer alan örnek makale metnini inceleyiniz.

Temel Makale Şablonu (Örnek makale websitemizde ayrıca yer almaktadır)

Makale başlığı (Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte yer almalıdır)

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

Makalenin İngilizce (İngilizce veya diğer dillerde yazıldı ise Türkçe) Başlığı

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

ÖZ: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtacak şekilde, en fazla 300 sözcük olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. **Makalenin dili Türkçe ise “ÖZ,” yabancı dilde ise “ABSTRACT” başa gelmelidir.**

Anahtar Kelimeler: Anahtar kelime 1, Anahtar kelime 2, Anahtar kelime 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ABSTRACT: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır.

Keywords: Keyword 1, Keyword 2, Keyword 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

Ana başlıklar

Ana başlıklar sola yaslı, 11 punto, kalın ve düz olmalı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Metin içindeki diğer bütün kısımlar, **11 punto ve tek satır aralıklı olarak**, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

Alt başlıklar

Alt başlıklar, sola yaslı, 11 punto ve sözcüklerin yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük üzere kalın ve italik olarak yazılmalıdır.

Tablo, Çizelge, Şekil, Grafik Örnekleri

Tablo 1: Tablo / Grafik / Şekil başlıkları yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. (11 Punto, Times New Roman, Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde)

		Xxxx	Yyyyy	Zzzz	Qqqq
Aaaaa	A1.	47	30.3	47	30.3
	A2.	60	38.7	60	38.7
	A3.	48	31.0	48	31.0
Bbbbb	B1.	150	96.8	150	96.8
	B2	5	3.2	5	3.2
Ccccc	C1	117	75.5	117	75.5
	C2	38	24.5	38	24.5
TOPLAM		155	100	155	100

*Tablo / Çizelge içindeki veriler 11 ile 9 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değişebilir.

(Kaynak kullanılmış ise 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.)

Kaynak Göstermedeki Genel Kurallar

- Kaynak göstermede kesinlikle **dipnot kullanılmamalıdır**.
- Metin içerisindeki **dolaylı alıntılara** atıfta bulunurken sayfa numaraları belirtmek yazar(lar)ın inisiyatifine bırakılmıştır. **Doğrudan alıntılarda** ise sayfa numarası belirtmek ve alıntıyı tırnak içerisinde belirtmek gerekmektedir.
- Sayfa Numarası Gösterimi** : kullanılarak gerçekleştirilmelidir. (**Şahin, 2020: 150**)
- Aynı yazar veya tüzel kişinin aynı yıl içerisindeki eserlerine atıfta bulunurken (**Örn; Şahin, 2001a, Şahin, 2001b**) şeklinde bir yol izlenir.
- Birden çok kaynağa atıfta bulunurken **sıralama yayım yılına göre** yapılmalıdır. Örnek; (Sancak, 1991: 22; Hancı, 1998: 145; Engin, 2015: 254)

- Çok yazarlı yayınlarda ilk yazar soyadı (Kaplan vd., 1999), görülemeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa (Raglan, 1973, Ekici, 1988'den), sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişi bilgileri Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri bilgilerini içermelidir.
- Yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı (copyright) tarihi verilir. Tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa "tarih yok" anlamına gelen "t.y." kısaltması kullanılır.
- Web kaynaklarına atıf yapılırken (balikesir.edu.tr, 01.05.2014) örneğinde olduğu gibi başında <http://www> kısmı olmadan ve erişim tarihi Gün, Ay, Yıl belirtilmelidir.

Kaynakçadaki Genel Kurallar

- Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı, aynı yazarın aynı yıl içerisindeki iki veya daha fazla kaynağı için 2000a, 2000b gibi gösterimler de yine alfabetik sıra ile verilmelidir.
- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları kaynakçada verilir, altıncı yazardan sonra "ve diğerleri" "v.d." ifadesi kullanılır.
- Kitapların künyeleri verilirken 1. Basım ise belirtmeye gerek yoktur. İkinci ve sonraki basımlar için "2. Bs." şeklinde kısaltma kullanılır.
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan eğik (italik) olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Tezlerde tezin adından sonra "yüksek lisans tezi", "doktora tezi" ya da "sanatta yeterlik tezi" ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra ayraç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilir.
- E-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak alınır.
- Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.
- Türkçe yazılan makalelerde gerek metin içi atıflarda gerek ise kaynakçada "ve" kelimesi kullanılmalıdır. Diğer dillerde yazılan makalelerde ise "&" kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA (11 Punto, Kalın, Times New Roman)

Kaynaklar APA 7 (American Psychological Association 7th edition) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça ve atıflar için bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.

KİTAP / E-KİTAP

- Elektronik kitaplar, basılı kitaplar gibi atıflandırılmalı ve kaynakçada gösterilmelidir. Diğer kitaplardan farklı olarak, var ise Doi veya erişim linki eklenmelidir.
- Kitaplarda yayınevinin bulunduğu lokasyon-şehir bilgisi kaynakçada yer almamalıdır.

Kitap - Tek Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Kurbanoğlu, S. S. (2004). *Kaynak gösterme el kitabı*. (2. Bs.). Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.

Atıf: (Kurbanoğlu, 2004), Kurbanoğlu (2004).

Kitap - İki Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. ve Soyad, B. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Svendsen, S., ve Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Atıf: (Svendsen ve Løber, 2020), Svendsen ve Løber (2020).

Kitap - Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. ve diğerleri. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek : Akman, Y., Ketenoglu, O., Güney, K., Kurt, L. ve Tuğ, G. M. (2004). *Bitki ekolojisi*. Palme Yayıncılık.

Atıf : (Akman vd., 2004: 57)

Kitap – Tüzelkişi Yazarlığı

Kullanım: Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Türk Dil Kurumu.

Atf: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 175) ikinci ve sonraki gösterimlerde sadece (TDK, 2005: ...) şeklinde gösterilir.

Kitap- Yazarı Olmayan

Kullanım: *Kitap adı*. (Yayın Yılı). Yayınevi.

Örnek: Redhouse çağdaş Türkçe-İngilizce sözlüğü. (1985). Redhouse.

Atf: (Redhouse, 1985: 32)

Kitap - Çeviri

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap adı* (A. Soyadı, Çev.). Yayınevi. (Kaynak yapıtın yayın yılı).

Örnek: Bloomberg, M. ve Evans, G. E. (1989). *Kütüphane teknisyenleri için teknik hizmetlere giriş* (N. Tuncerve, Çev.). Türk Kütüphaneciler Derneği. (Orijinali 1985'te yayımlanmıştır).

Atf: (Bloomberg ve Evans, 1985/1989: 182)

Kitap - Editörlü

Kullanım: Soyad, A. (Ed.) (Yayın Yılı). *Kitap adı*. Yayınevi.

Örnek: Şahin, B. (Ed.) (2020). *Uluslararası turizm ve seyahat endüstrisi*. Detay Yayıncılık.

Atf: (Şahin, 2020)

Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Kitap bölümü başlığı. Editör A. Soyadı. (Ed.). *Kitap adı* içinde (Atf yapılan bölümün sayfa numaraları). Yayınevi.

Örnek: O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: Metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Ed.), GENDER ISSUES ACROSS THE LIFE CYCLE içinde (ss. 107-123) Springer.

Atf: (O'Neil ve Egan, 1992)

MAKALE

Bilimsel Dergi Makalesi –Tek Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayram, P. (2020). Sosyal medyada Suriyeli mülteci krizine ilişkin konum alımlar: Türkiye'deki politik gençlik üzerinden bir analiz. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1213-1251. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.699018>

Atf: (Bayram, 2020)

Bilimsel Dergi Makalesi –İki Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. ve Yazar, B. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Ceylan, C. ve Yavaş, H. (2020). What affects employee motivation at IT projects in Turkey? The impact of leader communication, wage satisfaction, and job opportunities at IT projects employee's. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1041-1067. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.693187>

Atf: (Ceylan ve Yavaş, 2020)

Bilimsel Dergi Makalesi – Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. vd. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Erkan, S., Tuğrul, B., Üstün, E., Akman, B., Şendoğdu, M., Kargı, E. vd. (2003). Okul öncesi öğretmenliği öğrencilerine ait Türkiye profil araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 108-117.

Atf: (Erkan vd., 2003)

Diğer Dergilerde Yayımlanan Makaleler – Yazarı Belli

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Kenar, N. (2006, 10 Nisan). Kayıt dışı istihdam. *Popüler Yönetim*, 9, 44-47.

Atf: (Kenar, 2006)

Diğer Dergilerde Yayımlanan Makaleler – Yazarı Yok

Kullanım: Makale adı. (Yıl, Gün Ay). *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Yerel bilginin küreselleştirilmesi. (2006, 10 Nisan). *Focus*, 12, 14-17.

Atf: (Yerel bilginin küreselleştirilmesi, 2006)

Gazete Makalesi

Kullanım: Soyad, A. . (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*, sayfa numarası(varsa). Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayar, Y. (04 Nisan 2006). İnsanlık aptallaşıyor mu? *Hürriyet*. s. 14.

Örnek: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Atf: (Bayar, 2006) (Carey, 2019)

BİLDİRİ

Bildiri – Bildiri Kitabında Yayımlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. A. Editör (Ed.). *Kitap Adı* (sayfa numaraları). Yayınevi.
Örnek: Uçak, N. (2005). Sosyal bilimlerde bilginin üretimi, erişimi ve kullanımı. O. Horata (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: Bildiriler* (92-103). Yeni Avrasya.

Atf: (Uçak, 2005)

Bildiri – Bilimsel Dergide Yayımlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. *Dergi Adı* (sayfa numaraları). Doi/Erişim Linki
Örnek: Duckworth, A. L., Quirk, A., Gallop, R., Hoyle, R. H., Kelly, D. R., ve Matthews, M. D. (2019). Cognitive and noncognitive predictors of success. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 116(47), 23499–23504. <https://doi.org/10.1073/pnas.1910510116>

Atf: (Duckworth vd., 2019)

Bildiri – Bildiri Sunumu (Yayımlanmamış)

Kullanım: Konuşmacı, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı [Bildiri sunumu]*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Toplantı kaydı erişim linki (varsa)

Örnek: Tonta, Y. (2006, 01-03 Şubat). *Bilgi yönetiminde son gelişmeler: Amazoogole, işbirliği ve açık erişim [Bildiri sunumu]*. Akademik Bilişim, Gaziantep.

Atf: (Tonta, 2006)

Bildiri – Bildiri Özeti

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı [Bildiri özeti]*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Erişim linki (varsa)

Örnek: Sarioğlan, M., Avcıkurt, C. ve Sezen, T.S. (2017, 03-05 Ekim). *Kültürel miras kapsamında düğün yemekleri: Balıkesir ili örneği [Bildiri özeti]*. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi, Marmaris, Muğla.

https://www.researchgate.net/publication/326146398_Kulturel_Miras_Kapsaminda_Dugun_Yemekleri_Balikesir_Ili_Ornegi

Atf: (Sarioğlan vd., 2017)

DANIŞMA KAYNAKLARI, RAPOR VE TEZ

Danışma Kaynakları - Sözlük

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Yapıt adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Altan, N. (2003). *Bilgisayar terimleri ansiklopedik sözlüğü* (3. bs.). Sistem Yayıncılık.

Atf: (Altan, 2003)

Danışma Kaynakları - Ansiklopedi Maddesi

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Madde adı. *Yapıt Adı* (cilt, sayfa). Yayınevi.

Örnek: Ersoy, O. (1973). Kağıt ve kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi* (c. 21, s. 112-115). Milli Eğitim Bakanlığı.

Atf: (Ersoy, 1973),

Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Rapor adı* (Rapor No.). Yayımlayan/Hazırlayan Kuruluş. Erişim linki (varsa)

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Devlet yardımlarını değerlendirme özel ihtisas komisyon raporu* (Rapor No: DPT: 2681). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_D%C4%B1%C5%9FEkonomik%C4%B0li%C5%9Fkiler.pdf

Atf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.

Tez

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Tez adı*. [Tezin Türü], Üniversite Adı. Erişim Linki (varsa)

Örnek: Zencir, M. B. (2007). *Güzel sanatlar alanındaki kullanıcıların bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanım özellikleri: Hacettepe üniversitesi örneği*[Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Atf: (Zencir, 2007)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Elektronik Kaynak - Makale

Kullanım: Soyad, A. (Yayın yılı). Makale başlığı. *Dergi Adı*, cilt(sayı), sayfa numaraları. gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Tenopir, C. ve King, D. W. (2001) The use and value of scientific journals. *Serials*, 14(2), 113-120. 27 Mart 2010 tarihinde <http://uksg.metapress.com/media/> adresinden erişildi.

Atf: (Tenopri ve King, 2001: 116)

Elektronik Kaynak - Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). *Rapor Adı* (Rapor no). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *E-dönüşüm Türkiye projesi kısa dönem eylem planı: değerlendirme raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/rapor/KDEPHaziran2004.pdf> adresinden erişildi.

Atf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) **ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.**

Elektronik Kaynak – Anonim Ağ Sayfası

Kullanım: *Kaynağın adı veya başlığı*. (t.y.). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: *Bilim etiği ve bilimse sahtekarlık*. (t.y.). 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Atf: (Bilim etiği ve bilimse sahtekarlık, t.y.)

Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.